

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ФІЛОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 8 том 2

Одеса
2014

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 455 від 15.04.2014 р.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Друкується за рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету протокол № 6 від 3 липня 2014 р.

Видавнича рада:

С.В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А.Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **М.П. Коваленко**, д-р фіз. мат. наук, проф.; **С.А. Андронаті**, акад. НАН України; **В.Д. Берназ**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **О.М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д.А. Зайцев**, д-р техн. наук, проф.; **В.М. Запорожан**, д-р мед. наук, проф., акад. АМН України; **М.З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р тех. наук, проф.; **В.А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **І.В. Ступак**, д-р філол. наук, доц.; **Г.П. Пекліна**, д-р мед. наук, проф.; **О.В. Токарев**, Засл. діяч мистецтв України.

Головний редактор серії – доктор філологічних наук, професор **І.В. Ступак**

Відповідальний секретар: – кандидат філологічних наук, доцент **Л.І. Морошану (Демьянова)**

Редакційна колегія серії «Філологія»:

Н.В. Бардіна, доктор філологічних наук, професор; **Ш.Р. Басиров**, доктор філологічних наук, професор; **О.А. Жаборюк**, доктор філологічних наук, професор; **К.Б. Зайцева**, кандидат філологічних наук, доцент; **М.І. Зубов**, доктор філологічних наук, професор; **Е. Пирву**, кандидат філологічних наук, професор; **В.Д. Каліущенко**, доктор філологічних наук, професор; **Т.М. Корольова**, доктор філологічних наук, професор; **В.А. Кухаренко**, доктор філологічних наук, професор; **В.Я. Мізецька**, доктор філологічних наук, професор; **І.Б. Морозова**, доктор філологічних наук, професор; **О.М. Образцова**, доктор філологічних наук, професор; **Н.В. Петлюченко**, доктор філологічних наук, професор; **І.Г. Таранець**, доктор філологічних наук, професор.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16819-5491Р від 10.06.2010

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет, офіс 502,
вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, Україна,
тел. (+38) 099-547-85-90, www.vestnik-philology.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Філологія», 2014

© Міжнародний гуманітарний університет, 2014

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

Войцехівська Н. К.,
докторант

Інституту мовознавства імені О. О. Потебні Національної академії наук України

МОВЧАННЯ ЯК КОМУНІКАТИВНО ЗНАЧУЩИЙ ЗНАК У КОНФЛІКТНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Аногація. У статті йдеться про статус і типи комунікативного мовчання. Воно характеризується як багатоаспектний, багатомодальний і багатофункціональний феномен широкого значення – паралінгвальний мовний засіб, нульовий мовленнєвий акт і комунікативна стратегія, суть якої полягає в гармонізації чи деструкції міжособистісного спілкування, створенні опозиції між мовцями й припиненні їх взаємостосунків.

Ключові слова: силенціальний ефект, комунікативне мовчання, конфліктний дискурс, невербальні засоби спілкування.

*Не жартуй наді мною, будь-ласка,
І говорячи не мовчи,
Нащо правді словесна маска?
Ти мовчанням мені кричи*
(В. Симоненко).

Постановка проблеми. Сучасна лінгвістична наука, позбувшись «полону» мови, усе більше звертає свою увагу на дослідження невербальних засобів спілкування. Вони характеризуються як важливі багатофункціональні елементи діалогічного мовлення, що сприяють організації міжособистісних стосунків та ефективній реалізації комунікативних інтенцій мовців. Одним із таких різновекторних комунікативних знаків є мовчання (силенціальний ефект).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатоаспектність і багатофункціональність мовчання зумовлює міждисциплінарний підхід до його вивчення, зокрема з погляду філософії, психології, літературознавства, лінгвістики тощо. У мовознавстві проблема мовчання розглядається в працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, як-от: Т. О. Анохіної, Н. Д. Арутюнової, Ф. С. Бацевича, Л. Р. Безуглої, А. Д. Белової, В. В. Богданов, І. М. Рудик, Л. В. Солошук, У. Шміца, М. де Брайкер, Ш. Краммера та ін.

Завдяки численним роботам стала можливою диференціація мовчання на комунікативно незначуще та комунікативно значуще. Комунікативно незначуще мовчання обумовлюється певними фізичними або фізіологічними факторами, що не пов'язані з комунікативними інтенціями мовців (мовчання під час їжі, сну, прогулянки, тобто виконання певних фізичних і фізіологічних дій тощо). Воно, відповідно, не виконує жодної знакової функції й не передає інформацію. Комунікативно значуще мовчання має певне емоційне забарвлення та є засобом спілкування, що передає велику кількість «найрізноманітніших комунікативних смислів семантико-прагматичного характеру» [1, с. 209; 2, с. 174–175] і супроводжує процес зміни

комунікативних ролей мовців. Таке мовчання є свідомим і контрольованим із боку суб'єкта мовлення, напр., свідоме мовчання у відповідь на чиесь небажаний або недоречний запитання.

У лінгвістиці комунікативно значуще мовчання піддається класифікації на: 1) «мовчання адресата /слухача»; 2) «мовчання мовця» або «мовчання замість говоріння»; 3) мовчання за зміни комунікативних ролей; 4) «еліптичне мовчання», що зумовлюється синтаксичною побудовою тексту та виражене еліпсисом; 5) мовчання, спричинене певним (завичай, нетиповим) станом каналів комунікації (несправність каналу, фізичні шуми); 6) медитативне мовчання, що дає мовцеві час обміркувати наступну репліку й засоби її вираження; 7) вичікувальне мовчання (очікування відповіді співрозмовника) [1, с. 210–211; 2, с. 202].

Формування мети статті. Особливу роль у діалозі відіграє мовчання, що виступає невербальною реакцією на попереднє висловлення співрозмовника і спрямовує стосунки мовців у два можливих напрямки: кооперативний або конфліктний. Розгляд комунікативно значущого мовчання як реактивного акту в конфліктному дискурсі і виступає метою цієї розвідки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Конфліктно зорієнтована комунікація поєднує в собі два, на перший погляд, діаметрально протилежні компоненти – мовлення та мовчання. Однак, якщо відступити від традиційного сприйняття обох понять як антонімів – «мовчати = не говорити», між ними можна виявити більше спільного, аніж відмінного. Мовчання як «не-мовлення» не просто вказує на кінець мовленнєвого акту і позначає його «німу» частину, коли не утворюються звуки, а є саме по собі свідомим багатофункціональним комунікативним актом, який не обов'язково має бути опозиційним до мовлення. Мовчання похідне від говоріння, воно – «мовчання про щось» [1, с. 210]. Ураховуючи той факт, що мовчання виникає на місці очікуваного мовлення, його розуміють як «нульовий замісник вербальної реакції» [2, с. 202]. І мовчання, і мовлення передають певну інформацію (у різний спосіб, звичайно: «парадокс проявляється в тому, що людина мовчить, а інформація слухачам надходить» [6]). З огляду на цю інформативність вони можуть бути взаємозамінними, адже можна «говорити» мовчки, так само як і «мовчати», ведучи розмову.

У діалозі «мовчання мовця» найчастіше є реактивним знаком, тобто реакцією на висловлення комунікативного партнера, і залежно від зорієнто-

ваності дискурсу (кооперативної чи конфліктної), рольових статусів мовців і прагматичної ситуації отримує різне «прочитання». Мовчання може інтерпретуватися як прояв нерішучості, схвалення чи несхвалення [3, с. 211], згоди (порозуміння) чи незгоди (непорозуміння), байдужості, докору, страху або ніяковіння. Воно може бути маркером ігноруванням співрозмовника, або, навпаки, духовної близькості між комунікантами; бути риторичним або маніпулятивним прийомом [1, с. 212] тощо. Інакше кажучи, мовчання є «однією з форм мовних ігор, в яких можна переходити від однієї гри до іншої, творити безліч варіантів» [3, с. 210].

Найчастіше мовчання тлумачиться як маркер взаєморозуміння, згоди чи підтвердження, що в діалогічному мовленні виступає субституттом лексеми так, напр.: *– Хоча, мушу визнати, як на свій вік, ти непогано збереглася. Мабуть, чари? Лана промовчала – це мало означати згоду* (Н. Шевченко); *Розпорядник сипонув новими звинуваченнями: «З жінкою спиш, дівок псуєш, горілку дудлиш?»*. *Артур мовчав, бо не мав заперечень* (Ю. Андрухович).

Значення формальної згоди, коли мовець має інший погляд на обговорюване, але приховує його, виражається у дискурсі замовчуванням або мовчанням з метою уникнення конфлікту. Поступаючись співрозмовникові, мовець, який не бажає перетворення протиріч/розбіжностей у відкрите комунікативне протистояння (конфлікт), використовує своє мовчання як своєрідну зброю, що позбавляє його партнера можливості конфліктувати, нападати, докоряти. Прикладом замовчування як контактозберігаючої стратегії дискурсу може бути розмова двох матросів: *– Федю, я вже сказав боцманові, що сьогодні за тебе піду на берег. Ти – не проти? Цього разу Федя – проти. Йому хочеться сказати самозакоханому красеню щось їдке, образливе, щоб він нарешті зрозумів, що не можна так безцеремонно користуватися з його, Фединої, доброти!.. Але Федя Карпенко, як і багато разів до цього, помовчавши, тихо говорить: – Гаразд. Я залишусь* (Д. Ткач). Далі з тексту стає зрозуміло причину такої поведінки адресата: «Так уже повелося здавна, що Борис Усик поводить з Федею, як із залежним». Як бачимо, репліка-акція вимагає від адресата прямої, чіткої відповіді і може створювати незручну для нього ситуацію у разі відмови. У будь-якому разі, незалежно від мотивів замовчування, приховування власної позиції щодо обговорюваного сприяє гармонізації спілкування (принаймні, «тут і зараз»), проте не гарантує цього в подальшому. Аналізований приклад засвідчує, що мовчання є соціально зумовленим, напр., мовчання молодшого в присутності старшого за віком, за соціальним або комунікативним статусом; мовчання дітей у присутності дорослих тощо.

Хоча мовчання не розв'язує конфліктів, воно – дуже дієвий елемент у кризовій ситуації. У конфлікті «мовчазний протест бажаніший, ніж вербальний, оскільки він позбавлений будь-яких грубих, неприйнятних слів» [4, с. 92]. Таким чином, за допомогою маркерів мовчання мовці мають змогу уникнути та завуалювати «грубі чи різкі слова, роблячи їх м'як-

шими, сугестивними, надаючи їм менш негативного забарвлення» [5, с. 64].

Разом із тим замовчування/мовчання – це не лише «засіб, що знижує ризики конфліктного спілкування» [1, с. 211], але й засіб, що його зумовлює. Умовчування, недоказування має місце, якщо в діалозі мовець оминає мовчанкою певний відомий йому факт: «не хоче або не може висловити з огляду на внутрішні мотиви» [5, с. 64]. Для адресата це свідчить про відсутність факту та призводить до дезінформації. Таке замовчування може спричинити у подальшому конфронтаційний розвиток взаємостосунків діалогічних партнерів.

Конфліктним може стати і діалог із т. зв. пролонгованою, «відтермінованою» згодою, оскільки мовчання в такому дискурсі зумовлене невпевненістю, сильними емоціями адресата, через які він просто фізично не здатний говорити, напр.: *– Я вас люблю, Олено, будьте моєю жінкою! – сказав він пристрасно. / Вона стояла перед ним, оперта о стіну, бліда, з широко створеними очима, з дрозжачими ніздрями, у важкій боротьбі. Сильно товклося в грудях її серце. Ноги дрожали під нею, і вона не змогла уст відкрити. / – Олено, дорога, відповідьте мені! / **Вона мовчала.** / – Чи ви втратили мову? О, скажіть лише одне слівце. / Вона ледве глянула на нього, опісля закрила розпучливим рухом лице й застогнала. Він зсунув ладібно з лиця її руки та шукав її очей. Вона відвернула голову від нього. / – Ви не любите мене? – прошептав. – Не хочете бути моєю жінкою? Не хочете? / **Минула мала хвилина, в часі котрої чути було лише її важкий віддих.** / – Коли так, то простіть! / – Я хочу, Фельс! О, боже, я хочу, хочу... – вирвалося з її уст (О. Кобилянська).*

Опозиційним до мовчання-згоди виступає мовчання з конотацією незгоди, функціонування якого пов'язане насамперед із конфліктним дискурсом. У такому спілкуванні мовчання виступає знаком ігнорування партнера, тобто небажанням вступати чи продовжувати спілкування саме з цим комунікантом, саме тут і саме на цю тему, або якщо діалог змінив свій вектор у небажаний для одного з мовців тощо. Крім того, мовчання може трактуватися як навмисна комунікативна неузгодженість, пов'язана з невиконанням очікуваного кроку-реакції. На думку дослідників, цей механізм лежить в основі маніпуляцій із умисним порушенням норм комунікації. Як наслідок, спілкування стає неприємним для одного/усіх діалогічних партнерів або припиняється (контактнороз'єднувальна, чи, в іншій термінології, дисконтактна функція мовчання), напр.: *– Ти постійно мовчиш, Коля, – каже Капітоліна. / Коля справді мовчить. / – Тобі неприємно говорити зі мною? Чи просто не маєш що сказати? / Коля складає шматки розрубаного лосося... / – Та мені й не треба, щоб ти зі мною говорив! – злиться Капітоліна. – Великий пан (Т. Малярчук). Як бачимо, йдеться зовсім не про ситуацію цілковитого взаєморозуміння, коли слова є зайвими. Паузи, недомовки, відверте ігнорування комунікативного партнера спричиняють напругу в діалозі, псують взаємостосунки мовців чи зовсім припиняють їх. У цьому випадку мовчання*

призводить до непорозуміння і протиріч, оскільки нестача або відсутність інформації завжди сприймається негативно, насторожено.

Свідоме мовчання у діалозі може стосуватися всіх чинників комунікативного акту: каналів спілкування та шуму в них; інформаційної складової повідомлення; атмосфери спілкування; осіб адресанта та адресата; стосунків між ними [1, с. 212]. Воно також буде залежати від темпераменту комунікантів, їх психічних станів, здоров'я, ступеня знайомства, ставлення один до одного та від цілого ряду інших факторів.

Мовчання, зумовлене психічним станом, емоціями чи комунікативною поведінкою діалогічного партнера, може бути реакцією на образу, зауваження, нав'язування своєї думки, нетолерантне висловлення співрозмовника, його тон чи манеру говоріння, авторитарний стиль поведінки тощо. Напр., як у діалозі між закоханими Домініком і Джулькою, яку щойно звільнили через недотримання дрес-коду. Домінік знайшов дівчині нову роботу й дає інструктаж із трудового етикету: *П'ють вино. Сміються, розмовляють. Джонік. Жулі, я тебе прошу, на цій роботі поведись пристойно. Це солідна компанія, зарплата велика, тож працюй за їхніми умовами. / Жулька. Добре, добре. Буду старатися. Одяг на крайняк у Ольки візьму. / Джонік. І слідкуй за словами. ... Сленг та суржик бажано не використовувати. / Жулька. Ні фіга собі! Буду мовчати. / Жулька закриває рота, сидить. / Джонік. Ольга коли прийде? / Жулька мовчить. / Джонік. Не знаєш? Може, їй зателефонувати, дізнатися? / Жулька мовчить. / Джонік. Тоді, я піду. Щось засидівся, час додому йти. / Жулька мовчить. Джонік встає, іде до дверей, відкриває їх (Н. Уварова). Як бачимо, мовчання дівчини зумовлюється нетолерантним, дещо авторитарним стилем комунікативної поведінки хлопця. Воно є своєрідним мовчазним протестом проти комунікативного насильства. Разом із тим, мовчання не лише виступає наслідком нетолерантної поведінки співрозмовника, а й причиною припинення спілкування й розриву стосунків.*

Негативні емоції, переживання, що спричинили мовчання, можуть бути настільки сильними, що мовець обирає мовчання за взірць свої комунікативної поведінки. Напр., у вірші Л. Костенко «Люблю легенди нашої родини» мовчання є виявом емоції образи і демонструє ситуацію відмови від спілкування: *Люблю легенди нашої родини, / писати можна тисячу поем. / Коли були ще баби молодими, / вони були веселі, як Хуррем. / Вони в житті не сердилися й разу. / І діти гарні, й любий чоловік. / Але як що вважали за образу, – / Тоді мовчали страшно і навек. / Що б не було там, будень чи неділя, / не вдаючись ні в який монолог, / вони йшли в мовчання, як в підпілля, / вони буквально замикались в льох. / Вони не те, щоб просто так мовчали, – / вони себе з живущих виключали, / вони робились білі, як стіна. / Вони все розуміли, вибачали, / але мовчали, тяжко так мовчали, / неначе в них вселився сатана. / Усіх трясло з того переполоху, / щезали всі, хто вельми їм допик. /*

Та мамочко, та вийдїть з льоху! – / В душник благали діти й чоловік. / Вони мовчали, як у бастіоні. / Вони блань не мали на меті, / непереможно безборонні / в своїй великій німоті.

Цікавими для аналізу є діалоги, для обидвох учасників яких мовчання – це «як самостійна лінія мовленнєвої поведінки, так і засіб реалізації інших стратегій» [4, с. 91]. Комунікативні ситуації взаємного чи обопільного мовчання виникають за умов, коли «при збігові мотивів та цілей комунікації учасники можуть обирати одну й ту саму стратегію» [4, с. 93], напр.: *До столу (за яким сидять Арсеній і Ліза) підбігає Ксенія. / Ксенія (Арсенію). Це вона? / Ліза (Арсенію). Твоя колишня? / Хвилина мовчання. Ксенія і Ліза свердлять поглядами одна одну (С. Лисенко). Як бачимо з прикладу, учасники діалогу – це колишня (Ксенія) і теперішня (Ліза) супутниці Арсенія. Взаємна мовчанка жінок експлікує спектр їхніх внутрішніх переживань та емоцій, насамперед, негативних (про це свідчить особливий погляд: «свердлять поглядами одна одну»). Вибір стратегії взаємного мовчання може бути пояснений збігом цілей – не поводитися стереотипно у ситуації «теперішня – колишня», особливо в присутності чоловіка, а також несподіванкою від неочікуваної зустрічі, бажанням у тиші «детально розгледіти» свою суперницю. Однак, мовчання виконує в діалозі роль нейтралізатора конфлікту, оскільки в мовчанці жінки не вдаються до словесних дій.*

Висновки з дослідження та перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Отже, у діалозі мовчання (силенціальний ефект) мовців є осмисленим і комунікативно значущим. Воно передає широку палітру інтенції співрозмовників, виконує контактостановлювальну, контактопідтримувальну, контактороз'єднувальну функцію. Мовчання як лінія комунікативної поведінки в дискурсі може мати подвійний сенс: бути засобом гармонізації діалогу або засобом його дегармонізації, конфліктності.

Перспективним є подальше вивчення комунікативно значущих невербальних засобів у конфліктному діалогічному дискурсі.

Література:

1. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2011. – 304 с.
2. Богданов В. В. Речевое общение. Прагматические и семантические аспекты : учеб. пособие / В. В. Богданов. – СПб. : ЛГУ, 1990. – 87 с.
3. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : Академія, 2012. – 288 с.
4. Носова Е. О. Стратегические ресурсы молчания / Е. О. Носова // Вестник Челябинского государственного университета. – Серия : Филология. Искусствоведение. – № 13 (151). – 2009. – Вып. 31. – С. 89–95.
5. Швачко С. О. Стилїстичні засоби позначення комунікативного мовчання / С. О. Швачко, І. В. Ващук // Філологічні трактати. – Суми : СумДУ, 2011. – Т. 3. – С. 61–67.
6. Швачко С. О. Мовчання як silenціальний ефект / С. О. Швачко // Наукові записки. Серія : Філологія (мовознавство) : зб. наук. пр. / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця : ВДПУ, 2012. – Вип. 15. – С. 225–230.

Войцеховская Н. К. Молчание как коммуникативно значимый знак в конфликтном диалогическом дискурсе

Аннотация. В статье рассматриваются статус и типы коммуникативного молчания. Оно характеризуется как многоаспектный, полимодальный и полифункциональный феномен широкого значения – паралингвистическое языковое средство, нулевой речевой акт и коммуникативная стратегия, суть которой заключается в гармонизации или деструкции межличностного общения, в создании оппозиции между говорящими и прекращении их взаимоотношений.

Ключевые слова: силенциальный эффект, коммуникативное молчания, конфликтный дискурс, невербальные средства общения.

Voitsekhivska N. Communicative Silence in the Conflict Dialogical Discourse

Summary. The article deals with the status and types of communicative silence. It is characterized as polymodal and polyfunctional phenomenon of broad meaning – paralinguistic language means, zero speech act and communicative strategy, which is based on harmonization or destruction of interpersonal communication, creating speakers' opposition and causes the end of their relationship.

Key words: silence effect, communicative silence, conflict discourse, nonverbal means of communication.

Д'якова Т. О.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Луганської державної академії культури і мистецтв

ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ ОБРЯДОДІЙ ЗАВЕРШЕННЯ ВЕСІЛЛЯ В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Анотація. У статті розглянуто функціонування й етнокультурне підґрунтя творення фразеології обрядодій завершення весілля в українських східнослобожанських говірках, проаналізовано чинники, що сприяли формуванню традиційних обрядів зазначеного обрядового періоду.

Ключові слова: фразеологія, обрядодія, обряд, весілля, післявесільний цикл, етнокультура, східнослобожанські говірки.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Вислови, що постали як результат фразеологічної вербалізації певних обрядових дій весільного циклу урочистостей, є важливим компонентом творення мовної картини світу. Етнофраземи містять успадковані мовцями канони весільних церемоній, які стали результатом життєвого досвіду багатьох поколінь. Національно-культурна інформація пов'язана з архаїчними міфологічними уявленнями, звичаями, ритуалами. Ті обрядодії, які виконавці зараз найчастіше сприймають лише як традиційні й не завжди мотивовані, для предків відігравали важливу роль через сприйняття їх як магічних, виконання яких гарантує щастя й добробут (*випікання короваю, посипання молодих, забивання кілка* тощо). Значна кількість весільнообрядових дій є відображенням певних елементів урочистостей, що виявилися зредукованими до ФО (*накрити коритом, катати свекруху та ін.*). Сучасні мовці, не володіючи відповідними компетенціями, мають доволі слабке уявлення про цілий масив весільної обрядовості та її репрезентацію в мовній картині світу. Завданнями дослідників етнокультури, етнолінгвістики, ареальної фразеології є заповнення таких прогалів, популяризація народних звичаїв та обрядів, поширення обрядових ареальних фразеологічних одиниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї теми. Однією з важливих складових частин фразеологіїсхіднослобожанських говірок є весільнообрядова. У сучасній україністиці науковий інтерес до цього прошарку ідіоматики дедалі зростає. У різний час вивченням весільної обрядовості Слобожанщини та її фразеологічного фонду займалися В. Борисенко [2], Б. Грінченко [3], Г. Калиновський [7], Н. Карлова [8], В. Іванов [6], І. Магрицька [9, 10], Т. Маркотенко [11], М. Сумцов [14], В. Ужченко [16].

Серед досліджень останнього часу, присвячених вивченню лінгвокультурологічних засад української весільної обрядовості, слід назвати монографію В. Борисенко «Весільні звичаї та обряди на Україні» [1], дисертацію

В. Дроботенко «Лексика сімейних обрядів у говірках Донеччини» [4], статті О. Плетневої [12, 13]. Проте бракує досліджень фразеології весільних обрядів з огляду на її етнокультурне підґрунтя та особливості функціонування.

Мета розвідки – дослідити функціонування й етнокультурне підґрунтя творення фразеології обрядодій завершення весілля в українських східнослобожанських говірках, проаналізувати чинники, що сприяли формуванню традиційних обрядів зазначеного періоду. Мовною базою дослідження стали ареальні фразеологічні одиниці, зібрані нами за спеціальною програмою, а також зафіксовані у «Фразеологічному словнику східнослобожанських і степових говірок Донбасу» [17].

Виклад основного матеріалу. Традиційне українське весілля, як і в інших слов'янських народів, складається з трьох циклів обрядів: довесільного (передвесільного), власне-весільного (весільного), післявесільного, під час яких відбувається обрядовий перехід від старих родинних і соціальних відносин до нових.

До фразеології обрядодій завершення весілля належать:

а) вислови, у складі яких є назва (переважно – умовна) приміщення, де відбувалося весілля: *розбирати шалаши* 'гуляти останній день весілля' (Чуг), *ламати (розбирати) балаган* 'т с' (Вільн): *У понеділок розбирають балаган, просять допомогти своїх родичів, сусідів* (Вільн). Сюди відносимо вираз загортати ямки 'весільний обряд, коли рівняють землю з-під стовпів, які тримали весільний намет' [17, с. 262];

б) фраземи з компонентами-назвами посуду: *мити (скребти) каструлі* 'закінчувати весільне гуляння', *посуду мити* 'т с' [17, с. 114, 192], *посуду бити* 'закінчувати весільне гуляння' (Бонд), *тарілки бити* 'т с' (Білов), *мити ложки* 'тс' (СтЛ), *стакани (рюмки) бити* 'на завершення весілля дружок розбиває склянку або келих – на щастя молодим' (Вільн). «Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок» фіксує також вислови бити горшки (*піднос, поднос, тарелку, тарілку, тарілочку*) [10, с. 19].

Обряд розбивання посуду на знак завершення певного етапу весілля давній. Відомості про це є в записках В. Іванова, які стосуються с. Микільського сучасного Міловського району: після обдаровування молодих гості п'ють, їдять, співають, танцюють, а потім б'ють горшки та інший посуд і розходяться по домах [6, с. 230]. М. Сумцов зазначає, що обрядове весільне биття посуду відоме в усіх східних слов'ян, роблять це на знак цнотливості молодої або побажання молодим щастя [15, с. 156]. Інформанти так пояснюють цю весільну обрядодію: *Тарілки на свадьбі б'ють в останній день, значить свадьбу одгуляти*

(Мілов); Рюмки б'ють на щастя молодим (Вільн); *Як на свадьбі посуду б'ють, пора закінчують празнувати* (Кур);

в) фразеологізми, пов'язані з приготуванням і вживанням певних страв: *іти на суп* 'останнього весільного дня обов'язково готують їжу з курятиною' (СтЛ), *іти на лапшу* 'т с', *їхати на гаряче* 'т с' (Кур), *іти курей їсти* 'т с' (Каб): *На другий день усігда варять курей, готують чи суп, чи лапшу й угощають гостей* (Ком-не), *іти допивати (доїдати)* 'відзначати останній день весілля' (Луган), *роздавати різки* 'сигнал-символ закінчення весілля, коли починають роздавати різки', *різки* – обрядове печиво: паличка або очеретинка, обкручена солодким тістом, яка випікається в грубі або над гасом [17, с. 203]. Етнографічні джерела зберігають відомості про те, що гостей на знак закінчення весілля дружко міг *угощати варениками з сиром* [6, с. 876];

г) вислови, які становлять формули подяки: *поклонитися батькам* 'після закінчення весілля молоді дякують батькам' (Ком-не), *одкланятися свадьбішнім* 'подякувати гостям, які розділили радість молодих і їхніх батьків' (Вільн), *одкланятися свальбі (свайбі, свадьбі)* 'погуляти в останній день весілля', *благодарити кухарок* 'т с' [17, с. 209, 142].

Розглядаючи фразеологію обрядодій завершення весілля, вважаємо за доцільне розглянути й ідіоми, які відбивають обряди післявесільного циклу, оскільки вони є логічним завершенням весільного дійства. Післявесільні заходи називають *калачини* (колачини): молоді разом з батьками молодого йшли до батьків молодої. Традиційно існує звичай *справляти першу неділю* 'відзначати разом з батьками перший тиждень спільного життя молодих', *мити ложки* 'т с', *пиріжки од'їдати* 'т с' [17, с. 182].

Окрему групу складають фразеологічні одиниці, що відображають розважально-ігрові весільні звичаї й обряди, які виконують на різних етапах весілля. На особливу увагу заслуговують обряди пародійного весілля, які зазвичай виконують другого весільного дня. Таке святкування називають *корчити дурака* 'гуляти не справжнє, а жартівливе весілля, коли учасники міняються ролями' (Бонд), пор.: *жито молотити* 'т с', *вигонити зозулю* 'т с' [17, с. 99, 106]. Для цього, наприклад, низький на зріст хлопець одягається женихом, високий – молодою. Найпопулярнішими персонажами такого весілля є *цигани*, які *крадуть курей*, потім намагаються зварити суп. Ряджений *лікар* намагається слухати гостей удаваним фонендоскопом (будь-якою паличкою), а гості в нього *просять «спиртику»* (Мілов): *Перевдіваються в циганів, у жестяльника, кучу відер, виварок назбирають, чепають молотком. І за спорчені відра дєнги збирають. Хто в циганку, хто в молдавнку перевдівались, в докторів, із шприцами бігають. І курей крали, і по сусідам ходили* (Мілов). Травестійне перевдягання – поширене явище в східнослов'янській обрядовій системі, у давні часи одяг протилежної статі, вдягнений навиворіт або свідомо зіпсований, використовували із загальною береговою метою [5, с. 142], оскільки зміна одягу покликана змінити зовнішню сутність людини й обманути злі сили, у сучасному весільному перевдяганні переважає «ігровий елемент» (Є. Кагаров). Традиції пародійного весілля поширені також в інших слов'янських регіонах. Так, у Могилевській області Білорусі ряджені священник і дяк «вінчають молодих», ролі яких виконують

перевдягнені в костюми протилежної статі гості. На Житомирщині влаштовують «вінчання» батьків молодих або близьких родичів з відповідного боку (наприклад, батько молодої й мати жениха [14, с. 332].

Доцільно виокремити вислови, що стосуються виконання жартівливих обрядів, пов'язаних з молодими та їхніми батьками. Під час святкування пародійного весілля *катають свах, купають свах* – цигани усаджують матерів молодих у будь-який підходящий возик і катають по вулиці, намагаючись перевернути в калюжу, якщо погода суха, навмисне виливають відро-два води: на щастя молодим, щоб грошей було так же багато, як грязі (Мілов): *Перевдіваються в циган, беруть якийсь возик і везуть купати свах* (Мілов). Катати можуть також і *батьків*: на другий день весілля батьків катають на возику, перевертаючи, знов усаджуючи, а молоді мають їх викупити, самим батькам відмовлятися від катання не можна: щастя дітям не буде (Кур). Був розповсюдженим й інший обряд – *купати свекруху*, що зафіксовано в етнографічних нарисах В. Іванова. У вівторок *купають свекруху* й виводять її на вулицю потанцювати, а купають так: кладуть її в рядно й виносять у двір, обливають водою, надягають плаття молодої та її прикраси [6, с. 230]. У деяких населених пунктах цей обряд або його фрагменти побутують і зараз [17, с. 210].

Висновки. Внутрішня форма обрядових фразеологізмів, функціонуючи в закодованому вигляді, є «засобом трансляції» (В. Васильченко) відповідних семантичних моментів обряду чи елементів обрядової дійсності в сучасній мові. Розкодування передбачає відтворення певного фрагменту архетипного тексту обряду, згорткою якого є обрядовий фразеологізм. Розуміння внутрішньої форми фразеологізмів тісно пов'язане з обізнаністю щодо відповідних реалій. Традиційна весільна обрядовість зазнала значних змін, що зумовлено соціальними та економічними чинниками: роздільне проживання неодруженої молодої й батьків, збільшення міського населення, зменшення важливості церковного шлюбу, поширення так званих громадянських шлюбів тощо – усе це знайшло відображення в мовній картині світу.

Список населених пунктів

Луганської області та їхніх умовних скорочень

Білов – Біловодськ Біловодського р-ну, Бонд – Бондарівка Марківського р-ну, Вільн – Вільне Станично-Луганського р-ну, Каб – Кабичівка Марківського р-ну, Ком-не – Комишне Станично-Луганського р-ну, Кур – Курячівка Білокуракинського р-ну, Луган – Луганськ, Мілов – Мілове Міловського р-ну, СтЛ – Станично-Луганське Станично-Луганського р-ну, Чуг – Чугинка Станично-Луганського р-ну.

Література:

1. Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні / В. К. Борисенко. – К. : Наук. думка, 1988. – 188 с.
2. Борисенко В. К. Нова весільна обрядовість (на матеріалі південно-східних районів України) / В. К. Борисенко. – К. : Наук. думка, 1979. – 121 с.
3. Грінченко Б. Д. Весілля в селі Нижня Сироватка Сумського повіту Харківської губернії / Б. Д. Грінченко // Весілля : у 2 кн. / упорядкув. текстів, прим. М. М. Шубравської. – К. : Наук. думка, 1970. – Кн. 1. – С. 393 – 411.
4. Дроботенко В. Ю. Лексика сімейних обрядів у говірках Донеччини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук :

- спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. Ю. Дроботенко. – Донецьк, 2001. – 23 с.
5. Ерєміна В. И. Ритуал и фольклор / В. И. Ерєміна ; отв. ред. А. А. Горелов. – Л. : Наука, 1991. – 206 с.
 6. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии : очерки по этнографии края / под ред. В. В. Иванова. – Х., 1898. – Т. I. – 1008 с.
 7. Калиновський Г. Опис весільних українських простонародних обрядів / Г. Калиновський // Весілля : у 2 кн. / упорядкув. текстів, прим. М. М. Шубравської. – К. : Наук. думка, 1970. – Кн. 1. – С. 67 – 74.
 8. Карлова Н. М. Весільний обряд на Луганщині і його відбиття у фразеології / Н. М. Карлова // Образне слово Луганщини : тези IV регіон. наук.-практ. конф. з укр. мови / за ред. проф. В. Д. Ужченка. – Вип. 4. – Луганськ, 2005. – С. 60 – 62.
 9. Магрицька І. В. Семантична структура і культурна мотивація весільних фразеологізмів у східнословобожанських говірках / І. В. Магрицька // Діалектологічні студії. 2 : мова і культура / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Л., 2003. – С. 182 – 193.
 10. Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнословобожанських говірок (Луганська область) / І. Магрицька. – Луганськ : Знання, 2003. – 172 с.
 11. Маркотенко Т. Сватання в українській фразеології / Т. Маркотенко // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 1999. – № 5. – С. 99 – 103.
 12. Плетнева О. Л. Центрально- та східнословобожанська фразеологія на позначення одруження / О. Л. Плетнева // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2007. – № 1. – С. 105 – 114.
 13. Плетнева О. Л. Центрально- та східнословобожанська фразеологія обрядів сватання / О. Л. Плетнева // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2006. – № 2. – С. 64 – 73.
 14. Славянские древности : этнолингвистический слов. : в 5 т. / под ред. Н. И. Толстого. – М. : Междунар. отношения. – Т. I. – 1995. – 579 с.
 15. Сумцов Н. Ф. Символика славянских обрядов : избр. тр. / Н. Ф. Сумцов. – М. : Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 1996. – 296 с.
 16. Ужченко В. Східноукраїнська фразеологія / В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с.
 17. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – 4-е вид. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – 263 с.
- Дьякова Т. А. Функционирование фразеологии обрядодействий завершения свадьбы в украинских восточнословобожанских говорах**
- Аннотация.** В статье рассмотрено функционирование и этнокультурная основа возникновения фразеологии обрядодействий завершения свадьбы в украинских восточнословобожанских говорах, проанализированы факторы, способствовавшие формированию традиционных обрядов обозначенного обрядового периода.
- Ключевые слова:** фразеология, обрядодействие, обряд, свадьба, послесвадебный цикл, этнокультура, восточнословобожанские говоры.
- Dyakova T. Phraseology functioning of wedding ending ceremonial rites in Ukrainian East Sloboda dialects**
- Summary.** The article deals with the functioning and ethnocultural basis of phraseology beginning of wedding ending ceremonial rites in Ukrainian East Sloboda dialects. Factors that contributed to the formation of traditional ceremonial rites of the defined period were analysed.
- Key words:** phraseology, ceremonial rites, ceremony, wedding, after wedding period, ethnoculture, East Sloboda dialects.

Карпіс Т. І.,

здобувач

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

СЛОВОТВІР ПРИЗВИЩ НА НАДГРОБНИХ НАПИСАХ З ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ КІНЦЯ ХІХ – СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті на основі фактичного матеріалу, зібраного авторкою самостійно, проаналізовано особливості словотвору прізвищ із надгробних написів території Холмщини та південного Підляшшя кінця ХІХ – середини ХХ століття. Аналіз антропонімів показав, що на цій території сучасного українсько-польського пограниччя в ті часи переважало корінне українське населення.

Ключові слова: онім, апелятив, антропонім, інскрипція, Холмщина, Підляшшя.

Цвинтарні інскрипції – унікальні ідентифікатори історичних особливостей епохи, які виконують інформативно-локативну функцію. Надгробні написи передають інформацію про представників етносу, які поховані на певній території. Цвинтарні написи мають індуктивний характер, оскільки через призму конкретної особи можемо скласти уявлення про зв'язок поколінь.

Постановка проблеми та аналіз досліджень з теми. У сучасному мовознавстві активізувалися дослідження, пов'язані з історією та культурою етносу. Важливе місце займає аналіз українського ономастикону. Вивченню українських антропонімів присвятили свої праці такі науковці, як Іван Франко, Юліан Редько, Віктор Шульгач, Григорій Аркушин, Любов Фроляк та інші. Проте словотвір інскрипцій з території Холмщини та Підляшшя кінця ХІХ – середини ХХ століття вивчений ще недостатньо. Такий аналіз надгробних написів підтверджує етнічні витоки українців у цих регіонах, допомагає усвідомити мовно-історичні та етнолінгвістичні особливості населення цієї території. Уперше в науковий обіг уведено великий фактичний матеріал, зібраний авторкою самостійно. Виділено групи найменувань за словотворчими засобами і способами їх утворення.

Мета роботи – схарактеризувати особливості словотвору антропонімів на території українсько-польського пограниччя, використовуючи матеріал інскрипцій.

Об'єкт дослідження – прізвища з надмогильних написів території Холмщини та південного Підляшшя, а предмет – аналіз їхнього словотвору.

Матеріалом дослідження стали фіксації інскрипцій із кладовищ п'ятнадцятих населених пунктів сучасної Польщі: Бересть (Berestec), Бяла-Подляска (Biała Podlaska), Вирикі-Воля (Wyryki-Wola), Волька-Тарновська (Wólka-Tarnowska), Гдешин (Gdeszyn), Заборце (Zaborce), Конєц (Koniec), Любєня (Lubienia), Мовдіатиче (Mołdiatycze), Розвадовка (Rozwadówka), Сичун (Syczun), Скородниця (Skorodnica), Ганна (Hanna), Голешов (Holeszów), Холм (Chelm), Яблочна (Jabłeczna). Матеріали записані в червні

2013 року під час виконання проекту «Цвинтарі по обидва боки Бугу». Проаналізовано 200 православних надгробних написів, серед яких: 74 інскрипції російською мовою (37%), 64 – польською (32%), 62 – українською (31%).

Як відомо, антропонім – це власна назва людини: особове ім'я, ім'я по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім, криптонім та ін. Серед українських дослідників першим, хто звернувся до історичного матеріалу з ономастики, був І. Франко. У праці «Причинки до української ономастики» (1906 р.) він висвітлив історію закріплення прізвищ за українським населенням: від духовенства, яке першим почало вести так звані метрики, і до простих «смертних» [3, с. 4].

Процес ідентифікації українців пройшов складний шлях розвитку – від одночленного до двочленного і тричленного найменування. Сьогодні загальноприйнята в Україні тричленна форма називання особи, здійснена за російським зразком.

На надгробних написах з території Холмщини та південного Підляшшя використані переважно двочленні та тричленні форми (*Ілія Середа, Михаїл Кириловъ Кутенець, Варвара Романовна Жорнакъ* та ін.). Зрідка трапляються також одночленні форми, в яких суттєвими є слова-ідентифікатори: *рабу твоєму, раб Божі твої, раба Божя, пор.:Здѣсь покоится раба Божія/ Татьяна/ прож. лѣт 49/ умер. 8 сент.1914; Усопшемъ/ Рабу твоєму/ ЛУ-КАШУ/ Померлому 1919 году.*

Крім цього, можуть бути подані різні уточнення, напр.: *Младенець/ Таня/ прож. 1 год ум. 1925 г./ Мир праху Вашему/ Дорогая мама/ и дочь.*

Семантика твірних основ і граматичних особливостей антропонімів на території українсько-польського пограниччя вирізняється своїми власне українськими ознаками.

Із понад восьмисот зафіксованих одиниць нами вибрано близько двохсот інскрипцій, у яких передано особливості словотвору українських антропонімів території Холмщини та Підляшшя. Найбільшу групу досліджених зразків (69%) становлять прізвища, утворені суфіксальним способом з використанням афіксів *-ук (-юк)*. Ю. Редько зазначає, що саме за допомогою цих суфіксів утворено величезну кількість відіменних прізвищ [3, с. 17]. На Холмщині та Підляшші більшість прізвищ походять від християнських чоловічих імен: Василь – *Wasyluk*; Веремій – *Варемчук*; Гапон – *Гапонюк, Gaponiuk*; Герасим – *Герасимюк, Harasymiuk*; Данило – *Дацюк* (здрібніла форма Данило – *Данько-Дацько*); Іван – *Iwaniuk*; Ігнатій – *Игнатий, Игнатюк*; Карпо – *Карпюк*; Литвин – *Litwiniuk*; Мартин – *Мартинюк*; Максим – *Maksymiuk*; Микита – *Микитюк*; Мирон – *Mironczuk*; Назар – *Nazaruk*; Нестор – *Nesteruk*;

Олекса – *Олексюк*; Осип – *Осипюк*, *Осуриук*, *Осуриук*; Павло – *Павлюк* (а також: *Pawlik*, *Павлосюк*, *Pawluczuk*, *Павлючук*); Панас – *Panasiuk*; Пилип – *Пилипчук*, *Филипчук*; Прокіп – *Прокопюк*; Роман – *Романюк*, *Romaniuk*; Сидір – *Sidoriuk*; Трохим – *Трохимюк*, *Трохимук*, *Трохимюк*, *Trohimiuk*; Федір – *Федорук*; Хома – *Chomiuk*; Юрій – *Jurczuk*; Юхим – *Juchimiuk*, *Юхимюк*; від жіночих імен утворені лише два прізвища: Меланія – *Melaniuk*, Параска – *Parasiuk*. Згідно з картою словотвору прізвищ Ю. Редька [3], деривати з *-ук*, *-юк* поширені в усіх областях, зокрема і в Львівській та Волинській, які безпосередньо межують з досліджуваною територією. Про перетин антропонімних меж свідчить те, що значна частина прізвищ повторюється і на території сучасної України. Наприклад, прізвище *Козачук*, зафіксоване в Голешові (Holeszów), трапляється серед жителів Володимира-Волинського, Любомля та ще тридцятьох населених пунктів північно-західної України [3, с. 184] і Львівщини (власні записи).

Утворення від апелятивів за допомогою суфіксів *-ук*, *-юк* представлені у відчутно меншій кількості одиниць. До таких належать: *Полицук* (н.п. Холм) – типове українське прізвище, яке вказує на територіальне походження особи і поширене на всій території північно-західної України [3, с. 316]; *Wojtiuk* (н.п. Любуня) – записане у сорока населених пунктах Волині [3, с. 70]; прізвище *Троцюк*, зафіксоване у н.п. Вирикі-Воля, характерне для двадцяти п'яти місцевостей Волині та Рівненщини [3, с. 398], а також Сокальщини (власні записи). Одним із найбільш частотних на території України прізвище *Ковальчук* (вказує на рід заняття предків) [3, с. 182], записане у таких місцевостях сучасної Польщі, як Любуня, Коноц, Холм; воно утворене від апелятива, що вказує на рід заняття предків. Таким же способом постали прізвища: *Кухарук*, *Кухарчук* (н.п. Любуня), *Шевчук* (н.п. Любуня, Вирикі-Воля). Відапелятивного походження і прізвище *Mazuruk* (н.п. Голешов).

Менш продуктивні антропоніми, утворені за допомогою суфікса *-к-о*: *Вуско*, *Пусько*, *Байко* || *Вајко*, *Паішко* (н.п. Коноц, Любуня, Голешов, Бяла-Подляска, Холм), їх нараховували майже 8%.

Значну частину (9%) досліджених антропонімів складають одиниці, утворені лексико-семантичним способом від типових українських слів: *Вера Глина* (н.п. Любуня), – це прізвище побутує і на Сокальщині (власні записи). Найменування *Феодор Голод / умер / 22 дек 1938 г.* (н.п. Коноц) поширене також у західній частині Волинської та південній Рівненської областей [3, с. 93]; *Maria Kociuba / żyłalat 75 / zm. dn. 10 IX 1973 r.* (н.п. Коноц), – прізвище зафіксоване також у Луцькому, Горохівському, Ківерцівському, Локачинському та Старовижівському районах Волинської області [3, с. 199] і Сокальському Львівської області (власні записи); *Marta Czajka* (н.п. Коноц), – прізвище побутує в західній частині Львівської, Волинської та Рівненської областей [3, с. 428].

Порівняйте інший напис: *Іван Дріжа / умер 17 лип. 1940 р. на 33 р. життя/ вічна йому пам'ять* (н.п. Коноц);

Прізвища, утворені за допомогою суфіксів *-ач*, *-ич*, записані переважно в н. пп. Любуня, Голешов; вони становлять всього 3% від усіх проаналізованих. Такі прізвища здебільшого характеризують індивідуальні ознаки першопосіїв, пор.: *Лобач* || *Łobacz*, *Прохач*: *Марія Лобач/ прож.*

33 літ/ ум. 27 VIII/ 1949/ Вічна їй пам'ять (н.п. Голешов); *Anastasja Łobacz/ Przeżyłalat 65/ Zmarładnia 8 V/ 1958 r* (н.п. Голешов).

Частотно вживаними дериватами пограниччя є прізвища, утворені за допомогою зменшено-пестливого суфікса *-ик* (2%), який в антропонімах набув значення дедемінітивності: *Екатерина Рубик/ жила 25 л./ ум. 25 XII 1925 г.* (н.п. Холм); *Анна Гричик/ род. 28.XI.1904 г./ ум. 16.I.1948* (н.п. Бяла-Подляска); *Здѣсь покои́тся прахъ/ саломицкато́рской церкви/ Михаила Иосифовича/ Равлика* (н.п. Волька-Тарновська). Ці ж словотворчі афікси виявлено на заході Волинської та Львівської областей [2, с. 327, 328].

Записано поодинокі деривати з суфіксом *-л-о* (1%): *Гейло* (н. пп. Ганна, Любуня); *Марія Курило/ умерла 5-I-1923 р. / прожила 19 л. / Вічна їй / пам'ять/* (н.п. Любуня).

Із суфіксом *-енк-о* (2%), що поширений переважно на території центральної України, зафіксовані такі поодинокі прізвища: *Феодоренко*, *Охременко* (н.п. Холм). Суфікс *-ак* (3%) наявний у прізвищах *Жорнакъ*, *Стірак* (н.п. Холм), *Лошак*, *Чеберак* (н.п. Любуня): *Здесь покоити. раб Божій/ Андрей Лошак/ 55 лет от родскончавшейся 14 сен. 1937* (н.п. Любуня); *Младенець/ Варвара Романовна Жорнак/ род. 24 августа 1907 г./ сконч. 29 октября 1908 г./ Упокой, Господи. Раба твоего* (н.п. Холм); *Якуб/ Чеберак/ Пр.70 літ ум. III. 1944/ Дорогому батькові син Степан* (н.п. Любуня).

У дослідженому матеріалі виокремлено незначну кількість (3%) прізвищ, утворених суфіксальним способом за допомогою властивих російським найменуванням суфіксів *-овъ*, *-ова*: *Николай Николаевич Давыдовъ* (н.п. Бяла-Подляска); *Народная учительница/ Елена Павловна/ Русинова/ Скончалась на 22 г. жизни 6 окт. 1913 г.* (н.п. Бяла-Подляска).

Такі антропоніми зафіксовані також на Волині та Рівненщині [3, с. 110, 340].

Котовъ Феодора (н.п. Любуня), – прізвище поширене на Рівненщині [2, с. 198] та Львівщині (власні записи). *Петръ Мартыновъ/ уч. 2 клас. Холм. гимн./ скон. 23 октября 1913 г. на 12 г. жизни/ Миръ праху твоему незабвенный сын* (н.п. Холм).

Зауважимо, що за тодішньою церковною традицією більшість антропонімів було записано по-російськи (див. приклади вище), тому навіть прізвища з явними «українськими» рисами часто зросійщували. Так, прізвище *Мартинов* зафіксоване і на Сокальщині, але із словотворчим суфіксом *-ів* [2, с. 248]. А ім'я та прізвище *Валя Плисова* (н.п. Холм) теж записане у російській формі, про що свідчить наш власний запис цього прізвища Плисів у Сокальському районі Львівської області: *Федоръ Лукичъ/ Петровъ/ сконч. 4 апрѣля 1916 г. на 59 г. жизни/ миръ праху твоему дорогой муж и отецъ* (н.п. Холм). Варіант цього прізвища *Петрів* зафіксований у селах Себечів та Сілець, що на Сокальщині (власні записи).

Зауважимо, що у позаминулому та минулому столітті на досліджуваній території українців і росіян не ідентифікували, називаючи їх спільним найменуванням – «руські» (таке «спільне» означення побутує і зараз на Підляшші), хоча дослідники вважають, що кількість російськомовного населення на цих територіях була незначною [5, с. 95]. Припускаємо, що всі наведені прізвища мали суфікс *-ів*, однак у російських написах він переданий через *-ов* (хоч не можна відкидати і той факт, що частина з іменованих

були росіянами за національністю).

Спостережені також інші специфічні риси української мови, зокрема повноголосся *-оро-, -оло-, -ере-, -еле-* в позиції між приголосними (щоправда, таких прикладів на території пограниччя небагато (2%): *Інія/ Середа/ пр. лгт 22/ ум. 22 X/ 1926/ мир праху твоєму (н.п. Холм). Діаконь/ Іосифь Іоановичь/ Король/ Скончался 16 іюля/ 1912 г./ На 60 году жизни* (н.п. Бяла-Подляска). У російській мові прізвище Середа звучало б як *среда*, а Король по-польськи було б як *król*. Порівняйте надгробний напис українською мовою: *Дорогому/ Володимиру Ітолитовичу Косоноцькому/ Заслуженому/ У. д. Українського Громадянства і приятелів/ Урод. 21. IX 1886 Помер 24. IV 1942/ Мир праху твоєму* (н.п. Холм).

Аналіз словотвірних явищ антропонімів кінця XIX – початку XX століття неможливий без порівняння з історичними подіями, які завжди залишають відбиток на формуванні етнічного складу регіону.

Територія Холмщини і південного Підляшшя упродовж XX століття зазнала значних змін, передусім, у своєму національному складі. Причинами цього були насамперед такі події:

1) так зване «біженство» 1915 року, коли підляські села евакуювали у глиб Росії перед наступом німецько-австрійських військ;

2) примусовий виїзд молодих людей на роботи у Німеччину в 1942-1943 роках;

3) виселення корінного населення в Радянський Союз упродовж 1944–1946 років;

4) операція «Вісла» 1947 року, коли решту українців, що ще залишилися на цій території, депортували на північні та західні землі нової Польщі.

На місце виселених українців населили поляків з території Галичини та Волині. Лише після 1956 року частина українців з північно-західних земель Польщі змогла повернутися на рідні землі, де опинилася у меншості.

Цікаві результати подає аналіз семантики твірних основ і граматичних особливостей антропонімів сучасних православних жителів Холмщини та південного Підляшшя, – вони характеризуються власне українськими словотвірними афіксами, тобто є продовженням тих антропонімів, що побутували на цій території у позаминулому та минулому столітті.

На початку XXI століття найбільшу групу становлять прізвища із суфіксами *-ук, -юк*: Ольга Урбанська, у дівоцтві *Киричук* (н.п. Воля-Угруська повіту Влодава Люблінського воєводства) [1, с. 32], *Ткачук* Фелісія Миколаївна [1, с. 36] і *Ткачук* Миколай Пилипович [1, с. 38] (н.п. Старий Брус повіту Влодава), *Версюк* Анна [1, с. 40] та Ніна Голод, у дівоцтві *Тетерук* [1, с. 48] (н.п. Вирикі гміни Вирикі-Полуд повіту Влодава), *Менчук* Марія Лукашівна (н.п. Кривоверба гміни Вирикі-Полуд повіту Влодава) [1, с. 58]; пор. також деривати від християнських імен: *Лесюк* (гміни Вирикі-Полуд) [1, с. 56], *Остап'юк* [1, с. 88] і *Степанюк* [1, с. 91, 94] (н.п. Костомлоти гміни Кодень Люблінського воєводства), *Семенюк* (н.п. Янівкагміни Словатичі повіту Влодава) [1, с. 76].

На цій території зрідка фіксовані утворення з суфіксами *-к-о* *Трепко* (н.п. Воля-Угруська) [1, с. 24], *Гришко* (н.п. Костомлоти) [1, с. 86] та *-ик* *Петручик* (н.п. Янівка) [1, с. 74]. Продовжує «жити» прізвище Голод [1, с. 44],

утворене лексико-семантичним способом, яке є на інскрипції з першої половини XX століття.

Аналіз творення сучасних антропонімів досліджуваної території показує, що значна частина жителів Холмщини та Підляшшя у кінці XIX – на початку XX століття була заселена українцями, нащадки яких і досі тут проживають. Результати спостережень над творенням прізвищ жителів Холмщини та південного Підляшшя дали змогу виділити українські антропоніми серед російських та польських і, таким чином, «прив'язати» їх до українсько-польського мовного порубіжжя кінця XIX – середини XX століття.

Висновки. Отже, найбільшу кількість антропонімів українського походження із типовими словотвірними елементами за інскрипціями серед п'ятнадцяти н. пп. записано авторкою у містах Холм та Бяла-Подляска, що свідчить про найвищу щільність українського населення у навколишніх місцевостях.

Типовими словотвірними елементами прізвищ жителів досліджуваної території є суфікси *-ак, -ач, -ич, -енк-о, -к-о, -ук, -юк* та *-овь*. Зафіксовано також лексико-семантичні утворення від українських апелитивів. У прізвищах спостережено функціонування специфічної східнослов'янської мовної риси – повноголосся *-оро-, -оло-, -ере-*, що підтверджує українську національність похованих.

Дослідження некрополя українсько-польського пограниччя показало, що на території Холмщини та південного Підляшшя у кінці XIX – середині XX ст. уживаними були прізвища, утворені за допомогою типових для українських антропонімів словотвірних афіксів. Додатковим аргументом цього служать дані перепису 1913 року: на цих землях проживало 57,76 % українців та росіян, 29,9 % – поляків, 15,1% – євреїв, 3,24 % – представників інших національностей. Наявність проаналізованих у надгробних написах, виконаних кирилицею чи латинкою, українських словотвірних афіксів підтверджує етнічну належність населення Холмщини та Підляшшя до українства, що і співвідноситься з даними моніторингу початку XX століття.

Подальші дослідження інскрипцій на території пограниччя можуть стати поштовхом до важливих мовно-історичних та етнолінгвістичних висновків про тодішнє населення цього регіону.

Умовні скорочення:

див. – дивіться
напр. – наприклад
н.п. – населений пункт
н. пп. – населені пункти
пор. – порівняйте
с. – сторінка
ст. – століття

Література:

1. Аркушин Г. Л. Голоси з Підляшшя (Тексти) / Г. Л. Аркушин. – Луцьк: РВВ «Вежа», 2007. – 536 с.
2. Аркушин Г. Л. Словник прізвищ північно-західної України та суміжних земель / упор. Г. Л. Аркушин. – Луцьк: Вежа-Друк, 2013. – 556 с.
3. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько – К.: Наукова думка, 1966. – 215 с.
4. Фроляк Л. Семантика і структура надмогильних написів право-

славних некрополів польсько-східнослов'янського пограниччя / Л. Фроляк // Nekropoliejako znakkultury pogranczapolsko-wshodniosłowiańskiego. – Lublin: WydawnictwoUMCS, 2011 – С. 47–66.

5. Шевчук Т. Є. Етносоціальна ситуація на Холмщині та Подляшші в першій чверті XX століття. / Т. Є. Шевчук // Історичний архів. Наукові студії: збірник праць. – Миколаїв: МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – Вип. 1. – С. 95–96.

Карпов Т. И. Словообразование фамилий на надгробных надписях с территории украинско-польского пограничья конца XIX – середины XX века

Аннотация. В статье на основе фактического материала, собранного автором самостоятельно, проанализированы особенности словообразования фамилий из надгробных надписей территории Холмщины та юного Подляшья конца XIX – середины XX века. Анализ антропонимов показал, что на этой территории современного украинско-польского пограничья в те времена преобладало коренное украинское население.

Ключевые слова: оним, апеллятив, антропоним, инскрипция, Холмщина, Подляшье.

Karpiv T. The features of word formation (The derivation) of surnames from gravestone inscriptions in the area of Ukrainian-Polish frontier of the end of nineteenth – the mid-twentieth century

Summary. On the basis of the actual material, collected independently by the author, in article, analyzed the features of word formation of surnames from gravestone inscriptions of the territory of Kholmshchyna and Southern Podlasie the end of nineteenth – the mid-twentieth century. Anthroponyms analysis showed that in the area of modern Ukrainian-Polish frontier at that time, dominated by (prevailed the native Ukrainian population) the native Ukrainian population.

Key words: onym, appellative, anthroponym, inscriptions, Kholmshchyna, Podlasie.

Карпінчук Г. В.,

аспірант

Інституту літератури імені Тараса Шевченка
Національної академії наук України

УЧАСТЬ МИХАЙЛА НОВИЦЬКОГО У ВИДАННЯХ ПОВНОГО ЗІБРАННЯ ТВОРІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Анотація. У статті розглянуто участь літературознавця М. Новицького у підготовці видань Повного зібрання творів Т. Шевченка 1920–1960-х рр. Зокрема, увагу акцентовано на його роботі над підготовкою до друку текстів (поезія, щоденник, епістолярій) за автографами Т. Шевченка, а також відзначено його роль у підготовці повного видання мистецької спадщини Шевченка-художника.

Ключові слова: М. Новицький, Повні зібрання творів Т. Шевченка, автографи, тексти творів Т. Шевченка, мистецька спадщина, шевченкознавство.

На сьогодні у шевченкознавчій науці ще не вистачає праць, у яких було б проаналізовано видання повних зібрань творів Т. Шевченка. Однією із *проблем* сучасного шевченкознавства є також необхідність вивчити конкретні заслуги учених-шевченкознавців ХХ століття С. Єфремова, Д. Багалія, І. Айзенштока (1920–1940-і рр.), Є. Кирилюка, Ю. Івакіна, Ф. Сарани (1950–1980-і рр.) та ін. Серед цих сподвижників був і Михайло Михайлович Новицький (20. 09. 1892–29. 03. 1964 рр.), який понад сорок років активно працював над дослідженням біографії Т. Шевченка, а також його літературної та мистецької спадщини.

На сьогодні найповніші відомості про М. Новицького-біографа і текстолога творів Т. Шевченка вміщено у «Шевченківській енциклопедії» (2013 р., т. 4; автори статті Ф. Сарана, О. Боронь). Про окремі наукові здобутки М. Новицького в галузі шевченкознавства писав Б. Кравців («Шевченкознавство в соцреалістичній дійсності» (1961 р.), «Шевченко і його творчість» (1963 р.), «Доля українського шевченкознавця в УРСР. Пам'яті Михайла Михайловича Новицького» (1964 р.). Згадки про вченого та посилання на його праці є у дослідженнях С. Павличко («Моделі Шевченкознавства в радянській і нерадянській науці», Нью-Йорк, 1991 р.), В. Смілянської («Дослідження біографії», К., 1975 р., «Біографічна шевченкіана (1861–1981 рр.)», К., 1984 р.), П. Одарченка («Тарас Шевченко в радянській літературній критиці. 1920–1960 рр.», Нью-Йорк, 1991 р.). Біографію М. Новицького, зокрема історію його арешту, дослідив С. Білокінь (стаття «Досє шевченкознавця» у газеті «Літературна Україна», 2007 р., № 38, 39).

Проте залишається не розв'язаним питання про участь М. Новицького у виданні творчої спадщини Т. Шевченка і, зокрема, його роль у підготовці Повних зібрань творів поета (далі ПЗТ).

Метою статті є здійснити аналіз видань ПЗТ Т. Шевченка 1920–1960-х років за участі М. Новицького і з'ясувати його роль їх появи та підготовці до друку.

Праця М. Новицького в шевченкознавстві розпочалася у 1921 році. Саме тоді він, випускник історико-філологічного факультету Санкт-Петербурзького Імператорського університету, за порадою академіка О. Шахматова був прийнятий на посаду старшого наукового співробітника Комісії для видавання пам'яток новітнього українського письменства, де працював в оточенні С. Єфремова, М. Плевака, П. Филиповича, В. Міяковського та ін.

Як відомо, цей час був сприятливим для розвитку української культури і літератури зокрема. У 20-ті роки минулого століття вивчення творчості Т. Шевченка вперше поставлено на державний рівень: створено Інститут Тараса Шевченка в Харкові з його філією в Києві (1926 р.), відкрито Канівський заповідник (постанова РНК УСРР «Про оголошення території могили Т. Г. Шевченка Державним Заповідником», серпень 1925 р.), згодом Літературно-меморіальний будинок-музей Т. Г. Шевченка в Києві (1928 р.). Твори поета включили до шкільних програм, а 11 березня було оголошено святковим днем (декрет Ради Народних Комісарів УРСР від 27 лютого 1920 р.). Тоді ж з'явився і сам термін «шевченкознавство». (Вперше його використав Володимир Коряк ще 1921 р. в статті «Шевченківське засідання Харківської філії Українського наукового товариства»).

Становленню і розвитку цієї науки сприяли праці І. Айзенштока («Шевченкознавство – сучасна проблема. До тексту Шевченкових творів», 1922 р.), О. Дорошкевича («Деякі проблеми з шевченкознавства», 1924 р.; «Сучасний стан шевченкознавства», 1930 р.), С. Єфремова («Епілог до Кирило-Мефодіївської справи», 1926 р.), В. Міяковського («З нових матеріалів до історії Кирило-Мефодіївського братства», 1924 р.), П. Филиповича («Шевченко і романтизм», 1924 р.; «До студіювання Шевченка та його доби», 1925 р.), М. Плевака («Шевченко й критика», 1924 р.). «Найцікавішим і найпродуктивнішим періодом» назвала 1920-ті роки в шевченкознавстві С. Павличко [10, с. 335].

У 20-х роках минулого століття з'явилися і перші праці М. Новицького. Серед них варто назвати статті: «Арешт Шевченка в 1859 р.» (1924 р.), «Шевченко в процесі 1847 р. і його папери» (1925 р.), «До історії арешту Шевченка 1850 р.» (1925 р.), «З листування Т. Г. Шевченка» (1926 р.), «З історії Оренбурзького арешту Шевченка» (1929 р.), а також дослідження текстів творів Шевченка: «Поема Т. Шевченка «Мар'яна-черниця» (1924 р.), «До тексту Шевченкового «Кобзаря»» (1924 р.) та ін.

М. Новицький доклав чимало зусиль і до видання літературної спадщини поета. За його участю вийшло понад двадцять таких видань: «Поезії» (1927 р.), «Єретик» (Х.–К., 1927 р.; 1928 р.), «Наймичка» (К.–Х., 1927 р.), «Гайдамаки»

(Х., 1928 р.), «Кавказ» (Х., 1934 р.) та ін. До окремих із них вчений підготував ґрунтовні коментарі та примітки.

Але, безперечно, найбільше сил і праці М. Новицький доклав до видань Повного зібрання творів Т. Шевченка (далі ПЗТ). На цей час відчувалася велика потреба в представленні повної його літературної і мистецької спадщини. Адже єдине п'ятитомне ПЗТ поета, що з'явилося завдяки Б. Лепкому в «Українському видавництві» (Київ-Лейпциг) впродовж 1919–1920-х рр., не містило інформації про твори Шевченка-художника. Працюючи за кордоном, Б. Лепкий не мав також можливості звірити з автографами всі поетичні, прозові твори та епістолярій. Поезії тут надруковані у всіх відомих на той час упорядникові варіантах, а повісті – в перекладі українською мовою.

Повне зібрання творів Т. Шевченка планувала надрукувати Комісія для видавання пам'яток новітнього українського письменства на чолі із С. Єфремовим, в якій і працював М. Новицький. Воно мало бути у восьми або у десяти томах. Розподіл матеріалу був наступним: том I і II мав охопити поезію, III – листування, IV – журнал, V і VI – повісті, VII – художні твори, VIII – X матеріали до біографії й творчості. Втілити задум стало можливим тільки після відкриття Інституту Тараса Шевченка.

Але томи друкувалися не послідовно. У 1927 р. було надруковано «Т. IV. Щоденні записки. (Журнал)». У передмові до тому С. Єфремов писав: «Розпочинаємо цим томом академічне видання творів Т. Шевченка. Підготовчу до цього роботу Комісія для видавання пам'яток новітнього українського письменства при Академії Наук бере на себе з перших днів свого існування» [14, с. 5]. Над виданням, крім зазначених вище С. Єфремова та М. Новицького, працювали: П. Филипович, В. Міяковський, А. Лобода, Д. Ревуцький, О. Новицький, П. Рулін. Метою упорядників було підготувати «... перевірений і установлений текст творів, по змозі всі варіанти до основного тексту і широкий коментарій у формі матеріалів історично-літературного і громадського значення» [14, с. 5].

М. Новицькому було доручено звірити за автографом текст щоденника, який на той час зберігався в Чернігівському Державному Музеї. (Крім нього щоденник згодом ще раз перевірів і С. Єфремов). Вчений підготував до тому й окремі коментарі. Зокрема, йому належать пояснення про С. Бархвіца, К. Бера, О. Васильєва, С. Левицького та ін. М. Новицький уклав також й іменний покажчик до видання.

У 1929 р. вийшов третій том ПЗТ – «Листування», обсяг якого був понад тисячу сторінок. Цікаво, що в одному томі містилися листи Т. Шевченка та листи-відповіді до нього, що, на жаль, у наступних академічних виданнях не повторювалося. Загалом до тому ввійшло 423 листи: 225 листів Т. Шевченка та 198 до поета. «Підготовчу роботу над збиранням листів та звірянням тексту їх перевів науковий співробітник Академії Наук Мих. М. Новицький; йому ж довелося й наново встановити хронологію листів та ймення Шевченкових адресатів. Зібрані тексти редактор ще раз звірів з автографами, якщо вони були присутні, чи з першодруками» – читаємо у передмові до видання [13, с. 5].

У томі вміщено понад двадцять невідомих раніше в шевченкознавстві листів з епістолярію Т. Шевченка. З-поміж яких: листи поета до Товариства Сприяння Художни-

кам (серпень 1844 р.), П. Смирєнка (26 лютого 1859 р.), М. Макарова (7 лютого 1860 р.); листи до Т. Шевченка М. Александрійського (16 серпня 1848 р.), Ф. Лазарєвського (12 лютого 1848 р.) та ін. І в тому, що вони були віднайдені і надруковані є, безперечно, і заслуга М. Новицького.

У цьому томі вражає загальний обсяг коментарів – понад 600 с., третину з яких підготував М. Новицький. (Він є автором коментарів про М. Александрійського, Т. Волховську, А. Козачковського, А. Маєвського, Г. Гарновського, Ф. Ткаченка, Р. Тризну, альбом «Живописная Украина» та ін.).

М. Новицький також підготував і подав історію побутування Шевченкових листів, зазначив джерела текстів, за якими вони друкувалися (у розділі «Бібліографічні про листи до Шевченка нотатки»). М. Новицькому належать всі покажчики до тому: хронологічний, іменний, географічний.

Праця вченого була пізніше високо оцінена шевченкознавцями О. Білецьким та Є. Кирилюком: «Головну ж частину своєї роботи над листами М. М. Новицький виконав як упорядник і коментатор III тома повного зібрання творів Шевченка, що вийшов у 1929 р. під заголовком «Листування» [12, арк. 2–3].

Зразу після виходу, два (3 і 4) томи ПЗТ отримали численні рецензії. Так, О. Дорошкевич назвав їх: «Головним досягненням наукового шевченкознавства 1920-х років ... Ці монументальні видання особливо цінні своїми примітками та багатощими коментарями. В IV томі коментарі займають 553 стор., а в III – 606 стор. В коментарях подано велику кількість біографічних фактів, а також даних, що стосуються дослідження світогляду поета, літературних впливів, його оточення тощо» [4, с. 355]. Він же з-поміж недоліків видання зазначив надмірну докладність та відсутність методологічної єдності. (Останнє можна пояснити тим, що над коментарями працювала група вчених).

На жаль, на цьому робота над Повним виданням творів Т. Шевченка припинилася – не вдалося видати мистецьку спадщину, над якою працював О. Новицький.

У той час уже тривали репресії української інтелігенції. Для багатьох вчених-шевченкознавців, які брали участь у ПЗТ, видані його томи стали документами для їх звинувачення у націоналізмі: «...III і IV томи повного зібрання творів Тараса Шевченка, що вийшли за його (С. Єфремова – Г. К.) редакцією в рр. 1927 і 1929, є типово шкідницьке видання...» [5, арк. 7]. Спочатку було заарештовано С. Єфремова (2 липня 1929 р.), згодом – В. Міяковського (9 вересня 1929 р.), П. Филиповича (5 вересня 1935 р.). Справу на М. Новицького відкрили 29 лютого 1929 р.

М. Новицький ще на той час працював в Інституті Тараса Шевченка. Він брав участь у «Комітеті для видавання творів Т. Г. Шевченка при II відділі ВУАН» (заснований 1929 р. замість Комісії для видавання творів новітнього письменства). На початку 30-х рр. минулого століття цей комітет запланував видати нове видання ПЗТ Т. Шевченка. До Комітету, крім М. Новицького, також входили: Д. Багалій (помер весною 1932 р.), О. Дорошкевич, М. Плевако, П. Филипович, М. Христовий, Б. Навроцький, Ф. Ернст та ін. «Ми орієнтовно запроєктували 15 томів академічного Шевченка» – повідомляв один із упорядників зібрання О. Дорошкевич в бюлетні комітету [3, с. 2–3]. У 1932 р.

було заплановано опрацювати та підготувати перший том з ПЗТ (поезії 1838–1842), наступного року мав з'явитися восьмий (мистецька спадщина).

Згодом проект видання було змінено. Переглянув і доопрацював його М. Новицький. (Згідно проекту вченого, датованого вереснем 1933 р., відомо, що видання було змінено до десяти томів. Крім літературної і мистецької спадщини Т. Шевченка, до ПЗТ мали ввійти також документи (1838–1861), спогади про нього та бібліографія шевченкіани (1840–1935) [8, с. 64–65].

Текст поезій до першого тому звірив за автографами О. Дорошкевич, згодом цю ж роботу продовжив М. Новицький. Про активну участь вченого у підготовці тому свідчить листування з Є. Шабліовським, що зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (далі ЦДАМЛМУ). (Листи оприлюднив В. Міяковський у статті «Проект академічного видання Шевченка 1933 р.» у часописі «Річник II», 1953).

Перші два томи зібрання (1935–1937) вийшли за редакцією В. Затонського, А. Хвилі та Є. Шабліовського. Імені М. Новицького в них вже не було зазначено. Згодом ці томи передрукували без коментарів. На цьому видання ПЗТ знову припинилося. (Залишився сигнальний примірник восьмого тому, укладений О. Новицьким).

Пізніше шевченкознавчі матеріали М. Новицького із вказівкою на його авторство використано у виданні творів Т. Шевченка у шести томах (К., 1963–1964; т. 1, 3), заслуги вченого відзначені і в останньому академічному виданні ПЗТ : в 12 тт. (К., із 2001; т. 1, 2, 6).

Незважаючи на пророблену роботу у шевченкознавстві, М. Новицького у 1934 р. звільняють із Науково-дослідного Інституту Тараса Шевченка з наступною мотивацією «... в зв'язку з реорганізацією Академії наук та ліквідацією окремих комісій» [2, арк. 5]. Вчений залишається без роботи. Підробляє тим, що виконує окремі замовлення з наукової роботи співробітників Інституту (редагує твори Т. Шевченка, готує коментарі, консультує шевченкознавців).

26 грудня 1937 року М. Новицького заарештували. Як й інших представників української інтелігенції, його звинуватили за статтю 54-8, 54-10, 54-11 (контрреволюційні дії проти радянської влади) і засудили до п'яти років ув'язнення. Заслання М. Новицький відбував у концетраційному таборі м. Печора (Республіка Комі).

Повернувся до Києва влітку 1946 р. і почав працювати старшим науковим співробітником Літературно-меморіального будинку-музею ім. Т. Г. Шевченка. Займаючись музейною роботою (екскурсії, лекції, опис експонатів), М. Новицький водночас продовжував досліджувати літературну і малярську спадщину Т. Шевченка. У кінці 1940-х рр. група науковців під керівництвом Б. Бутника-Сіверського почала працювати над підготовкою до друку 7–10 томів мистецької спадщини ПЗТ Т. Шевченка. До участі у підготовці цього видання запросили і М. Новицького.

Але вже у лютому 1952 р. вченого звільняють з роботи. Згідно з розпорядженням МВС УРСР йому заборонено жити в столиці. М. Новицький виїжджає до рідного йому Ніжина і проживає тут у сестри Л. Новицької. Відірваний від звичного середовища, М. Новицький продовжує працювати над ПЗТ – готує 7-й том: «Він зо мною в Ніжині. Працюю коло нього, ходжу до інститутської

бібліотеки. На кінець цього місяця роботу закінчу» – читаємо у його листі від 26 листопада 1952 р. до Максима Рильського [6, арк. 1–1 зв.]. Саме М. Рильський виступив на захист вченого й клопотався про його повернення до Києва: «Михайла Михайловича Новицького знаю давно. Це – працююча і скромна людина, безперечно найкращий у нас знавець біографії та творчості Тараса Шевченка. Його вказівки щодо художньої спадщини Шевченка, яка має бути надрукована в останніх трьох томах зібрання творів Шевченка, надзвичайно цінні. ... Він працює над великим коментарієм до поетичних творів Шевченка, для чого, ясна річ, йому треба бути в Києві» [11, арк. 1].

У 1954 р. М. Новицького прописують в столиці та надають окреме помешкання. З того часу і впродовж восьми років вчений працював у Державному музеї ім. Т. Г. Шевченка. Тоді він мав змогу їздити у відрядження до Петербурга, де працював в бібліотеці ім. М. Є. Салтикова-Щедріна, Центральному історичному архіві. За ці роки йому вдалось зібрати значну інформацію про оточення Т. Шевченка. Зокрема, про А. Венгріновського, К. Герна, О. Гранта, Л. Турно та інших. Він також знайшов документи до біографії Т. Шевченка: про його викуп з кріпацтва, навчання в Академії мистецтв, участь в геологічній експедиції на Мангишляці. «Робота в рукописних відділах Публічної бібліотеки ім. Салтикова-Щедріна, Академії Наук та особливо в Центральному історичному архіві Ленінграда дала можливість зробити виписки і копії з багатьох архівних справ, які висвітлюють по-новому хронологію анатомічних малюнків Шевченка, з'ясовують питання з розписами у Великому театрі, з портретом Рудзинського та експедицію в Карагау» – читаємо у звіті шевченкознавця від 18 жовтня 1954 р. [7, арк. 15–19].

М. Новицькому вдалося атрибуувати окремі портрети роботи Т. Шевченка. Серед них – акварельний «Портрет Миколи Луніна» (1838) та олійний «Портрет Йосипа Рудзинського» (1845). Загалом він уточнив датування 28 малюнків Шевченка-художника. Більшість його атрибуцій враховано і у нинішньому академічному виданні (К., 2005–2014; т. 7–11).

В ході підготовки томів мистецької спадщини М. Новицький писав рецензії на 7–9 тт. Рецензію вченого на макети 7–9 тт. вдалось виявити під назвою «Замечания на макеты 7, 8, 9 и 10 томов «Полного собрания сочинений Тараса Шевченко»» (загальний обсяг – 83 с.) серед архівних матеріалів Ю. Меженка (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, бібліотека Ю. Меженка, од. зб. 4112), а також було розшувано окремі нотатки та чернеткові записи до рецензії в архіві М. Новицького (ф. 1, опис 1, од. зб. 10).

Як відомо, у 1960-х рр. у час підготовки до 100-річчя роковин смерті Т. Шевченка і 150-річчя від дня його народження це видання було завершено. Згодом в одній із помірних численних рецензій на нього читаємо: «Великим досягненням шевченкознавства було розкішне видання мистецької спадщини Шевченка у чотирьох томах (п'яти книгах), здійснене 1961–1964 рр. Це перше повне видання всіх відомих мистецьких творів Шевченка. В ньому описано та репродуковано 835 мистецьких творів поета-митця за оригіналами, а також описано 278 не знайдених його творів» [9, с. 420]. І в тому, що це видання вийшло, була велика заслуга і М. Новицького.

Впродовж 1963–1964 рр. за цим десяти томником було розпочато підготовку над виданням поетичної та прозової спадщини Т. Шевченка у 6 т., що «стало новим здобутком радянського літературознавства» [1, с. 556]. Участь у підготовці до друку цього видання брав і М. Новицький. В ЦДАМЛМУ зберігається інструкція до видання із його правками (ф. 1, од. зб. 32).

«...це прекрасний науковий робітник, без якого дуже трудно обійтись нашому шевченкознавству» – писав про Новицького Рильський [11, арк. 1]. І справді, впродовж сорока років М. Новицький брав найактивнішу участь у підготовці Повних зібрань творів Т. Шевченка. І сьогодні його наукові напрацювання використовуються у нових академічних виданнях літературної і мистецької спадщини Т. Шевченка.

Отже, опрацювання всієї наукової спадщини М. Новицького на основі відомих його друкованих праць і видань творів Т. Шевченка, а також дослідження матеріалів архіву вченого дасть можливість синтезувати й оцінити його заслуги у становленні й розвитку шевченкознавства 1920–1960-х рр.

Література:

1. Бородин В. Текстология / В. С. Бородин // Шевченкознавство: підсумки й проблеми; ред. Є. П. Кирилюк; АН УРСР; Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 499–558.
2. Довідка М. М. Новицького про роботу в АН УРСР від 16 травня 1949 // ЦДАМЛМУ. – Ф. 1: Архів М. М. Новицького. – Оп. 1, од. зб. 361, арк. 5.
3. Дорошкевич О. Академічне видання Шевченкових творів / Ол. Дорошкевич // Бюлетень Комітету для видавання творів Т. Г. Шевченка при II відділі Всеукраїнської Академії Наук. – Ч. 1. – 1933 р. – 15 лютого. – С. 2–4.
4. Дорошкевич О. Етюди з шевченкознавства. Збірка статтів / Олександр Дорошевич; передм. О. Дорошевич; Інститут Тараса Шевченка. – Х.: Держ. вид-во України, 1930. – 208 с.
5. Звіт про роботу редакційного комітету для видання Шевченківських творів при II відділі ВУАН від 29 листопада 1932 // ЦДАМЛМУ. – Ф. 1: Архів М. М. Новицького. – Оп. 1, од. зб. 368, арк. 7.
6. Лист М. М. Новицького до М. Т. Рильського від 19 листопада 1952, Ніжин // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 137: Архів М. Т. Рильського. – Оп. 1, од. зб. 5935, арк. 1–1 зв.
7. Матеріали по роботі М. М. Новицького у Літературно-меморіальному будинку-музеї ім. Т. Г. Шевченка // ЦДАМЛМУ. – Ф. 1: Архів М. М. Новицького. – Оп. 1, од. зб. 371, арк. 15–19.
8. Новицький М. Проспект академічного видання «Творів Тараса Шевченка» / Мих. Новицький // Зарубіжне шевченкознавство (з матеріалів УВАН), Ч. 2 / [авт. проекту А. В. Толстоухов, Л. В. Губерський]. – К., 2011. – 2011. – С. 64–65.
9. Одарченко П. Тарас Шевченко в радянській літературній критиці (1920–1960) / Петро Одарченко // Світи Тараса Шевченка: збірник статей до 175-річчя з дня народження поета / [ред. Л. Залеська-Онишкевич, Л. Рудницький, Б. Певний, Т. Гунчак]. –

- Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів, 1991. – С. 348–409. – Записки НТШ; Філологічна секція, т. 214; Бібліотека Прологу та Сучасності. Ч. 191. 4.
10. Павличко С. Моделі шевченкознавства в радянській і не радянській науці / С. Павличко // Світи Тараса Шевченка: збірник статей до 175-річчя з дня народження поета / [ред. Л. Залеська-Онишкевич, Л. Рудницький, Б. Певний, Т. Гунчак]. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів, 1991. – С. 335–442. – Записки НТШ; Філологічна секція, т. 214; Бібліотека Прологу та Сучасності. Ч. 191. 4.
 11. Характеристика М. М. Новицького М. Т. Рильським від 5 лютого 1953, Київ // ЦДАМЛМУ. – Ф. 1: Архів М. М. Новицького. – Оп. 1, од. зб. 390, арк. 1.
 12. Характеристика М. М. Новицького за підписами О. І. Білецького, Є. П. Кирилюка // ЦДАМЛМУ. – Ф. 1: Архів М. М. Новицького. – Оп. 1, од. зб. 436, арк. 2–3.
 13. Шевченко Т. Повне зібрання творів Тараса Шевченка. Т. III. Листування / Тарас Шевченко; Всеур. Акад. Наук; Комісія для видавання пам'яток новіт. укр. письменства; [ред. С. Єфремова]. – К., Держав. трест «Київ-Друк», 1929. – XXXVI, 1004 с.
 14. Шевченко Т. Повне зібрання творів Тараса Шевченка. Т. IV. Щоденні записки. (Журнал) / Тарас Шевченко; Всеур. Акад. Наук; Комісія для видавання пам'яток новіт. укр. письменства; [текст, комент., ред., вступ. сл. С. Єфремова]. – К.: Держав. трест «Київ-Друк», 1927. – XL, 790 с.

Карпинчук Г. В. Участие Михайла Новицького в изданиях Полного собрания сочинений Тараса Шевченко

Анотація. У статті розглянуто участь літературоведа М. Новицького в підготовці видання Повного собрания сочинений Т. Шевченка 1920–1960-х гг. В частности, акцентовано увагу на його роботу над підготовкою к печати текстів (стихотворення, днівник, епістолярій) за автографами поета, а також отмечено його роль в изданні полного собрания художественного наследия Т. Шевченка.

Ключевые слова: М. Новицький, Полные собрания сочинений Т. Шевченко, автографы, тексты сочинений Т. Шевченко, художественное наследие, шевченковедение.

Karpinchuk H. The part of Mykhaylo Novytskyy in the complete works of Taras Shevchenko

Summary. In this article is relating about the part of M. Novytskyy in the editions of the Complete works of Shevchenko in 1920–1960-th years. In particular, tells about his work with autographs of poet (poetry, prose, correspondence) and his part in the complete edition of art of T. Shevchenko.

Key words: M. Novytskyy, Complete works of Taras Shevchenko, autographs, texts, science of T. Shevchenko, heritage of arts.

*Колоїз Ж. В.,
доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови
КПІ ДВНЗ «Криворізький національний університет»*

ПАРЕМІОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР ТВОРЧОГО ДОРОБКУ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

Анотація. У статті досліджено семантичні особливості паремій, виявлено їх національно-культурну специфіку, акцентовано на їх здатності вербалізувати культурно детерміновані поняття.

Ключові слова: паремія, пареміологічна одиниця, семантичні особливості, національний характер.

Постановка проблеми. Соціальна психологія етносу, його національний характер, спрямованість практичної діяльності досить яскраво представлені в царині пареміології, одиниці якої протягом останнього часу викликають неабияке зацікавлення науковців. Посилена увагу до пареміологічних проблем пояснюють насамперед пошуками нових підходів до вивчення паремій як репрезентантів національного самоусвідомлення і самовираження, що дає змогу виявити специфічні риси менталітету української нації, зумовлені особливостями світосприйняття, системою моральних вимог, норм, цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий інтерес до проблем пареміології зростає наприкінці ХХ – початку ХХІ століття як у зарубіжному, так і вітчизняному мовознавстві (В. Жуков, Є. Іванов, В. Калашник, М. Котова, Т. Манякіна, В. Мокієнко, Г. Пермяков, Т. Радзівська, В. Ужченко, Н. Шарманова та ін.). Особливий акцент зроблено на питаннях семіотичної, власне семантичної й прагматичної природи відповідних одиниць. Суто лінгвальний спектр пареміології відображає проблематику комунікації мовних одиниць синтаксичної будови.

Паремії витлумачують здебільшого як одиниці, представлені предикативними структурами на позначення узагальнених комунікативних ситуацій, які співвідносяться з прецедентними феноменами, що спираються на фонові знання комунікантів, визначають стратегію моральної поведінки кожної людини й соціуму загалом.

Визначення диференційних ознак паремій, їхнього структурно-семантичного моделювання і функціональних особливостей дає змогу розв'язати один із аспектів наукової дилеми щодо функціонування узуальної та індивідуально-авторської пареміології. Джерельною базою для досліджень таких одиниць доволі часто слугують художні твори видатних митців, які зробили вагомий внесок не лише в мовотворчий процес, але й у розбудову мовної системи.

Можна з упевненістю констатувати: до когорти тих, хто стояв біля джерел утвердження та розбудови української мови, належить і Михайло Стельмах. Історичний і культурний феномен письменника полягає в тому, що його твори – це художня система, у якій власне світосприйняття збігається з колективним самовираженням українців. Він «зміг поєднати у своїй мовотворчості глибокий зміст,

правдивість образів, різноманітність художніх засобів і прийомів їх залучення в мовну тканину твору з умінням дібрати з загальнонародної мови ті необхідні елементи, які сприяють відтворенню численних як смислових, так і експресивних та оцінних відтінків значення слова» [1, с. 2]. Творча спадщина Михайла Стельмаха (різні аспекти його ідіостилю) ось уже впродовж багатьох років знаходяться в полі зорурізнних науковців (Л. Авксентьев, А. Бевзенко, Л. Козловська, М. Миронюк, Н. Сидяченко, Т. Ткаченко та ін.). І це цілком закономірно з огляду на те, що кожен народ, який має свою літературну мову, повинен знати як основні етапи її розвитку, так і роль у ньому того чи того діяча.

Мета нашої наукової праці полягає в тому, аби дослідити національно-культурну специфіку пареміологічних одиниць, засвідчених творчому доробку письменника, виявити їхню здатність вербалізувати культурно детерміновані поняття.

Виклад основного матеріалу. У творчій спадщині М. Стельмаха органічно поєдналися загальномовні та індивідуальні риси, що демонструє глибоке знання національної мови, уміння організувати її у струнку систему авторської розповіді: – *А ви чого, товаришу агроном, на мовчаники перейшли, а слово на прив'язь припнули? Чом не куєте, не мелете? У нас не полюбують крепкосурійозних, у нас гостіповинні орудувати язиком, щоб і якась кумерція, і якась політика була* («Чотири броди»); – *Не варто з ним возитися. Розстріляти! – сказав Тур. – Ні, комісарє, що заготував, хай те й споживає. Катюзи по заслугі!* («Велика рідня»); – *Познайомтесь, Василю Івановичу, – моя вірна, благовірна і передана половина. – Чи не то на тебе! – зніяковіла, засоромилась благовірна половина. – Вже моему на голові пошиття сивіє, а в головіхрущі хурчать* («Щедрий вечір»); – *Це ж ви правду кажете. Так і я на свої стягався. І от, скажемо, пошесть – пропали ваші коні. Що тоді робити? – І не кажі такого. Не кажі. Тоді спускайтесь, куме, на дно і не тратьте сили* («Велика рідня»); – *За самі твої литочки не один буде нектися в пеклі. – А ви їх крізь халяви бачите?.. – Та бачу, усе привабливе це манить мене. – Тож не дарма кажуть: у старій печі дідько палить* («Дума про тебе»).

Впадає в око те, що в межах відповідних комунікативних ситуацій письменник вміло оперує пареміологічними одиницями, так званими народними висловленнями повчального змісту (буквального чи алегоричного плану), які формулюють певну життєву закономірність або правило, що є широким узагальненням багатовікових спостережень народу, його суспільного досвіду [2, с. 25]. Наприклад, *не куєте, не мелете* – «говориться про когось, хто ніяким чином не реагує на те, що відбувається, мовчить»;

катюзі по заслугі – «хтось розплачується за свої вчинки справедливо, одержує покарання відповідно до злочину» і т. ін. Такі усталені словесні комплекси «трансляють» українську культуру, вербалізують культурно детерміновані уявлення про навколишній світ.

Іхне народнорозмовне, фольклорне походження досить часто підтверджується спеціальними словами чи конструкціями на зразок *кажуть, як люди кажуть, недарма люди кажуть* і т. ін. Іноді автор, вдаючись до маніфестації першовитоків, початків витворення, послуговується словами *притча, приказка, прислів'я* і т. ін.: *Особливо допалися до солі, що за німців стала дорогим і гостродефіцитним товаром. За кілограм поганенької брудної кам'янки треба було принести три кілограми ягід або півкілограма сухого звіробоя чи півкілограма масла. Недарма тоді й прислів'я пішло: **зажили за німців долі – нагаї та борці без солі** («Велика рідня»); – Мене дивує абсолютна легковажність Богдана Васильовича, який поміщицького письменника назвав народним. Але я не хочу бути суворим суддею, знову ж таки згадуючи прислів'я: **хто не був молодим?** («Дума про тебе»); – Так роздав, хлопче, хліб? – перейшов на «ти» Мусульбас. – Роздав, – щось крижиною тенькнуло всередині, він зібрав на перенісці уперті зморшки і зовсім недоречно задав улюблену приказку Богдана Хмельницького: **«Що буде, то буде, а буде – як Бог дасть»** («Чотири броди») тощо.*

Однією з рис, що відрізняє пареміологічні одиниці від власне фразеологічних, особливо від ідіом, як відомо, є їх синтаксична завершеність. Вони відзначаються семантичною неоднорідністю: одні з них зберігають пряме номінативне значення, що впливає із суми значень складових компонентів, в інших – розвивається ще й другий семантичний план – узагальнено-метафоричне, переносне значення, яке безпосередньо не формується значенням складників, тобто різні паремії по-різному маніфестують національну культуру, національний світогляд, національні пріоритети. Аналіз пареміологічних одиниць під таким кутом дає наочне уявлення про культурно-національне світобачення, про формування та становлення типового для українців, як і для слов'ян загалом, образного осмислення навколишнього світу: *Магазаник криво усміхнувся до міліціонера. – Вона кому хочеш баки заб'є, бо як задзвонить язиком на Різдво, то до Великодня не спинити* («Чотири броди»); – *Сергій Радонезький ще немовлям відмовився в пісні дні смоктати материне молоко, а ти, чадо недостойне, і в пісні, і в скоромні дні хочеш тягнути й тринькати батькові гроші. Пам'ятай: хто не дорожить копійкою, сам гроша не варт* («Чотири броди»). За допомогою пареміологічних одиниць та чи та культурна інформація передається від адресата до адресанта, причому в доволі об'ємному вигляді, а відтак, економлячи мовні засоби, письменник водночас передає максимум змісту, добираються до глибин народного духу (наприклад, 1. **Як задзвонить язиком на Різдво, то до Великодня не спинити** – «невпинно поширювати плітки, вигадувати таке, чого насправді немає, не задумуватися про те, чи відповідає сказане дійсності; говорять здебільшого зі зневагою, демонструючи, що пустослів'ю не надають ніякого значення»; пор.: рос. *Язык без костей, <что хочет, то и лопочет>*; 2. **Хто не дорожить копійкою, сам гроша**

не варт – «використовують як пораду бути економним, не витратити нерозважливо грошей»; пор.: рос. *Копейка рубль бережет; Кто не бережет копейки, сам рубля не стоит; Без копейки рубль не рубль; Кто не бережет денежки, тот сам не стоит рубля*. Співвіднесеність з відповідним культурним кодом складає зміст культурно-національної конотації. Саме завдяки культурно-національним конотаціям відповідну (культурно значущу) маркованість отримують не лише пареміологічні одиниці, але й ситуації, у яких вони використовуються.

Цілком закономірно, що пареміологічні одиниці, засвідчені в романі Михайла Стельмаха, оформлені здебільшого у вигляді порад, настанов, рекомендацій, підказаних досвідом, певною життєвою ситуацією: *Буде правда – прийде і віра; Вези візок, а ми послухаєм; Воду скільки не вари – водою буде; Думати ніколи не пізно; Землю не підманиш, а людину можна; Не ти носиш коріння, а коріння тебе; Обережно іди по землі, бо завалишся; Старого вовка за хвіст не ввіймаєш; Все минеться, а правда залишиться; Материнства не бояться – ждуть; Не жируй на чужому горі – зі своїм зустрінешся; Не шукай вроду, а шукай породу; Увійшов ти в літа, увірхуй і в розум; У чужі криниці легше заглядати, аніж свою викопати; Як не вишло тепер, вийде в четвер* тощо. Функціональна значущість прагматичних рекомендацій, засвідчених у проілюстрованих пареміях, полягає у формуванні стереотипів, необхідних для збереження інтересів усієї національної спільноти. У глибинних зв'язках стійких словесних комплексів закодовані повідомлення про психологічні стереотипи українського народу, спосіб його життя на різних етапах розвитку і т. ін. (наприклад, **Як не вишло тепер, вийде в четвер** – «говорять з надією на те, що задумане рано чи пізно має здійснитися; хто-небудь обов'язково сподівається досягти мети»; **Старого вовка за хвіст не ввіймаєш** – «досвідчену, бувалу людину не перехитриш, не обдуриш» (пор.: рос. **Старого (стреляного) воробьяна мякине не проведешь (не обманешь)**); **Воду скільки не вари – водою буде** – «пусті, марні справи не матимуть жодних позитивних результатів» (пор.: рос. **Воду <в ступе>толочь – вода и будет**).

Пареміологічні одиниці забезпечують успішний результат комунікативного акту, репрезентують моральні закони, що їх заповідали наші предки як керівництво до дії, вербалізують елементи матеріальної і духовної культури. Будучи прагматично зумовленими, мають цілком прозоре моралізаторське спрямування: вони навчають, виховують, формують стереотипи в оцінці життєвої ситуації, трансляють ментальні принципи в оцінці дійсності й адаптують до умов соціуму: – Шевче-шкіродравче, скільки за шкапові просиш? – Усі гроші... – А за хромові? – Половину. – То міняємось, міняйле? – Хто міняє, той сорочки не має («Чотири броди»); – Я пропоную кваліфікувати урок і зухвалу відповідь учителя Романишина політичною близкорукістю і намаганням затушувати класовий антагонізм. Це видно й неозброєним оком, а коли озброїти?... – Він зробив багатозначну паузу й переможно опустився на крісло. – Отак за онучу можна підняти бучу! – не витримав Володимир Сергійович («Дума про тебе»); Пан Варава привітно зустрів Левка, подав йому руку, а потім сильно вдарив по дужому плечі: – Ну, як, Левку, живеш? – Часом з квасом, порою з водою («Хліб і сіль»). Паремії ситуативні, не тільки вживаються в конкретній ситуації,

але й самі цю ситуацію моделюють, виступають знаками й одночасно моделями різних типових ситуацій. Замість довгого розтлумачення ситуації такі усталені конструкції дають змогу описати її одним реченням.

Кращому їх запам'ятовуванню задля подальшого відтворення сприяє, зокрема, і так зване римування усталених конструкцій, смисл яких являє собою продукт взаємодії узагальненого значення, дискурсивного змісту «прирошення» і прагматичної установки, що відповідає функціональному призначенню конкретного паремійного зразка. До того ж у контекстах паремії не просто реалізують своє значення у прагматично зумовленому смислі, а виступають своєрідною когнітивною базою для побудови узагальнень, ґрунтованих на виражених у відповідних одиницях стереотипах.

Пареміологічні одиниці завжди спроектовані на суб'єкта, вони функціонують не стільки для того, аби передавати закодовану інформацію про об'єктивну дійсність, скільки для того, аби інтерпретувати, характеризувати, оцінювати її. У пареміях відбивається пізнавальний досвід людини. У такому разі художнє мовлення є механізмом, що сприяє кодуванню та трансляції національної культури. Саме текст відображає духовний світ людини. Саме текст, відображаючи духовний світ людини, безпосередньо пов'язаний з культурою, бо він пронизаний значною кількістю культурних кодів, зберігає в собі інформацію з історії, етнографії, національної психології, національної поведінки: – *Посутиєно, – глянув на небо. – І надворі, і в душі, – буркнув Данило. – Чи не рано – в душі? – засумнівався Терентій Іванович. – Ступач казав – не рано. – Так час іде не за годинником Ступача. А за вами знову струс. – Ті самі гості в ту саму хату?* («Чотири броди»); – *Прізвисько в мене просте і сухе: Корж. Як нема хліба, то і корж стає хлібом. Аби й він був на столі* («Чотири броди»); – *Що трохи побили його – то дарма, – виходиться. І староста пильно, з насмішкою дивиться на Романа: – Що ж, за любов не судять* («Хліб і сіль»); *І хоч болить, та не дрібніє серце від цього: на болях його проростає і людяність, і незрадливість, і скарби душі. А що дісталося легко, легко й сходить. Як вода по камені* («Дума про тебе»); – *От маю міномета: гавкає і гавкає, – беззлбно говорить про жінку. – І засинаю, і прокидаюсь під її виття. Певне, у неї під язиком дітько росте. – Усі вони змайстровані на один копил. Ти бабі про образи, а вони про гарбузи* («Велика рідня»). У них лінгвокультурна спільнота ідентифікує свою національну самосвідомість. У їхній внутрішній формі здебільшого наявні такі смисли, які маніфестують національний колорит. Значення цих паремій можна інтерпретувати з позицій ціннісних настанов, які притаманні ментальності української нації (наприклад, 1. *Ті самі гості в ту саму хату* – «невідступно наполягати на чому-небудь, настирливо повторювати те саме»; пор.: укр. *Знову за рибу гроші* і рос. *Опять двадцать пять*; 2. *Як нема хліба, то і корж стає хлібом* – «за відсутністю кого-небудь, чого-небудь кращого, годиться й той (те), що є»; пор.: укр. *На безриб'ї (на безвідді) і рак риба; У степену і хруці м'ясо* і рос. *На безрыбье и рак рыба*).

Згідно з когнітивними підходами, в основі семантики пареміологічної одиниці виділяється концептуальна структура, призначена для представлення стереотипної ситуації, так званий фрейм (сценарій). Сконденсованим у

ньому знанням властива культурно-національна зумовленість. Нерідко абсолютно різні за своїм складом і навіть за синтаксичною структурою усталені конструкції мають один і той же або подібний смисл. Наприклад, уявлення про людську тупість, дурість, некмітливість і т. ін. вербалізуються в пареміях на зразок: *Думати треба головою, а не копитом; Дурна баба, дурна і пісня її; Дурня по сміху-впізнаєш; І дурість не завжди заборониш; І дурням треба жити на світі; Краще мати бідну кишеню, аніж бідну голову; На ярмарку знайдеш двох дурнів: один дорого просить, другий дешево дає; Піднявся дурень у ціні; Як нема в язичі розуму, то його в нижче стин ні шукають* тощо. Тяжіння до естетизму, яке виявляється передусім у ставленні до жіночої вроди, маніфестоване усталеними конструкціями, як-от: *Є у світі свята краса, але є й грішна спокуса; Гарне личко – серцю неспокої; Гріх родився недалеко від краси; Красивим доля не поспішає важити щастя; Красу навіть розум не здолає; Перед красою і люди плачуть* тощо.

Пареміологічний простір Михайла Стельмаха, маніфестуючи етнопсихологічні особливості соціуму, репрезентує такі основні риси українського менталітету, як-от: працьовитість, волелюбність, життєлюбство, богобоязливість, незламність, одухотвореність, благородство, ліризм, сентиментальність, чутливість, поблажливність, уміння любити, прощати, розуміти прекрасне і т. ін.

Завдяки своїй лінгвоментальній природі паремії максимально увиразнюють соціокультурне значення, їхні формальні моделі-символи служать лінгвальними сигналами для соціокультурної семантики, демонструють ціннісно-сміслові пріоритети етнокультури, маніфестують національну концептосферу.

У пареміологічному просторі М. Стельмаха базовим є концепт «буття», «трансльований» насамперед усталеною конструкцією філософського змісту – *Усе має свій початок і свій кінець*. Він є універсальним, оскільки одночасно виступає складовою когнітивного освоєння світу й репрезентантом національної ідентичності, розкривається за допомогою таких асоціативних образів, як-от: «життя» (*Більше пірнай у життя, більше й діждешся від нього; Живе має жити; Живий має думати про живе; Життя – не шовкова травичка, на якійніг не наколеш; Мертвим – спокій, а живим – життя; Чотирма бродами стікають води життя, а назад не повертаються*), «смерть» (*Не клади руку на смерть, вона сама покладе на тебе руку; Ніхто не знає свого часу і гробовища*), «літа» (*Года, як вода: пройшли – й нема; Літа ніколи не повертаються до людини, а людина завжди повертається до своїх літ; Літаяк вода, їм нема вороття*), «час» (*Час і каміння ломить; Час на плечі ж людині скидає не пір'я, а важку ношу*), «день» (*Скільки не старайся, а вчорашній день не повернеш і вчорашньої води не доженеш*), «людина» (*Вітряк має чотири крила, а людина тільки два, і то – не кожна; На кожену голову приходиться своя хуртовина; Поки людина живе – повинна чекати чогось великого; Кожен має свійпокіс-один у руках, а другий у душі*), «доля» (*Доля не говорить людині про свої дороги; З щастя і горя вродилася доля; Ніхто не знає, де його доля: попереду, позаду чи збоку; Не жартуй з долею, коли маєш сяку-таку долю*), «любов» (*Кашилю і любові не втайш; Любов – це той солодкий дар, з якого люди роблять гіркість; Любов спочатку любить,*

а роздвеляється пізній) і т. ін. Проілюстровані зразки виступають не лише актуалізаторами важливих емоційних тем, а й регуляторами поведінки соціуму, основним способом самовираження етносу, провідним індикатором культурного поступу.

Відштовхуючись від загальнолюдського уявлення про добро та зло, від загальнолюдської моралі, Михайло Стельмах уміло послуговується паремійним матеріалом, використовує його для ілюстрації позитивних / негативних характеристик своїх героїв. Оспівуючи, возвеличуючи чесність, щирість, справедливість трудового народу загалом, він однозначно засуджує гріховність, гордість, хвальковитість, упертість, дурість і т. ін. окремих його представників. На жаль, обмежений обсяг статті не дає змоги зупинитися на всіх аспектах розмаїтого пареміологічного простору, зокрема й на так званих індивідуально-авторських пареміях (афоризмах і модифікованих власне пареміях). Їхнє більш ґрунтовне дослідження – це тема окремої наукової розвідки.

Висновки і перспективи подальших пошуків. Отже, національна пареміологія, репрезентована у творчому доробку Михайла Стельмаха, є невичерпним джерелом для дослідження духовного потенціалу українського народу. У ній відтворено загальнолюдські й етнічні світоглядні канони, ідеали й ціннісні орієнтири. Декодування універсальних і національно-культурних смислів, маніфестованих пареміологічними одиницями, уведеними письменником у канву художнього тексту, дасть змогу отримати більш повну суспільно важливу інформацію про реальний / ірреальний світ українського етносу. При осмисленні пареміологічного масиву, збереженого зокрема й у тому чи тому художньому тексті, розкривається підхід до мови як

до загальнонаціональної скарбниці інтелектуальної, філософської, естетичної думки.

Література:

1. Ткаченко Т. В. Засоби стилізації розмовності в прозі Михайла Стельмаха : автореферат дис... канд. філол. наук : 10.02.01 – «Українська мова» / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова / Тетяна Василівна Ткаченко. – К., 2006. – 19 с.
2. Пермяков Г. Л. Основы структурной паремииологии / Г. Л. Пермяков. – М. : Наука, 1988. – 213 с.
3. Стельмах М. П. Твори : у 7-и т. – К. : Дніпро, 1983. – Т. 1–6.

Колоиз Ж. В. Пареміологіческое пространство творческого наследия Михаила Стельмаха

Аннотация. В статье исследуются семантические особенности паремий, рассматривается их национально-культурная специфика, акцентируется на их способности вербализировать культурно детерминированные понятия.

Ключевые слова: паремия, пареміологіческая единица, семантические особенности, национальный характер.

Koloiz Zh. Paremiologyspace in the works of Mychailo Stelmach

Summary. In the article semantic features of the proverbial units. Their national and cultural specific character is examined. Their ability to verbalize the cultural determined concepts is accented.

Key words: proverbial expression, proverbial unit, semantic features, national character.

Костусяк Н. М.,

доктор філологічних наук, професор кафедри української мови
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

СИНТАКСИЧНА АД'ЕКТИВАЦІЯ ВІДМІНКОВИХ ФОРМ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Анотація. У статті теоретично обґрунтовано синтаксичну ад'єктивацію як різновид зовнішньої синтаксичної транспозиції; із позицій функційної морфолого-синтаксичної концепції комплексно досліджено прикметникову транспозицію відмінкових форм у сучасній українській літературній мові. З'ясовано своєрідність функціонування зазначених мовних одиниць, схарактеризовано їхні семантико-синтаксичні та формально-синтаксичні параметри, визначено центр і периферію транспозиційного прикметникового вектора іменників.

Ключові слова: іменник, прикметник, транспозиція, синтаксична ад'єктивація, відмінок, відмінкова форма, атрибутивна синтаксема.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Специфіка категорійної системи сучасної української літературної мови полягає в тому, що її репрезентують, з одного боку, спеціалізовані генетично первинні граматичні значення, які «узгоджуються із завданням мовленнєвої комунікації і підпорядковані реалізації ситуативно-прагматичних настанов» [5, 8], а з іншого – вторинні маркери, не пов'язані з традиційними законами моделювання висловлень. Розширюючи межі свого функціонування, периферійні засоби експлікації засвідчують граматичну багатозначність мовних одиниць і появу низки їхніх додаткових семантичних відтінків. Контекстуально вмотивоване використання однієї граматичної форми замість іншої дослідники зазвичай позначають терміном *транспозиція*. Специфіку сучасної лінгвістичної науки відбивають чітко окреслені тенденції послідовно системного вивчення транспозиційного потенціалу граматичних категорій. На цьому тлі виразною є проблема дослідження транспозиційних змін, притаманних відмінковим та прийменниково-відмінковим формам іменника. Проте об'єктом наукового опису зазвичай стає різновид внутрішньої транспозиції морфологічних відмінкових граем, функціонування яких не виходить поза межі валентної сполучуваності мовних одиниць. У такому аспекті відмінок розглядають Є. К. Тимченко, І. Р. Вихованець, М. Я. Плющ, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко та ін. Натомість зовнішня (частининомовна) синтаксична транспозиція, що ґрунтується на згортанні реченневих побудов, конденсації висловлень та невалентному функціонуванні компонентів, опрацьована меншою мірою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. З поміж небагатьох монографічних праць, які відбивають питання

відмінникової транспозиції, варто назвати дослідження А. Ю. Габай «Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській літературній мові» [4]. Водночас спеціальних ґрунтовних студій, присвячених комплексному аналізу синтаксичної відмінникової ад'єктивації, в україністиці на сьогодні ще немає. У світовій лінгвістиці на тлі загальної проблеми транспозиції аналізоване явище частково розглядають Ш. Баллі, Е. Бенвеніст, М. Докуліл, Є. Курилович, Ю. С. Степанов, Л. Теньєр та ін. В україністиці питання транспозиційного потенціалу мовних одиниць привертають увагу І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, О. Г. Межова, І. В. Піддубської та ін. Проте зазначені напрацювання не дають цілісного уявлення про перехід відмінкових форм до синтаксичної сфери прикметника. Потреба поглибленого осмислення сутності розглянутих вторинних компонентів зумовлює **актуальність** обраної теми. **Мета** статті полягає в теоретичному дослідженні неморфологізованого ступеня ад'єктивації відмінкових форм як явища, що відбиває асиметрію мовних знаків. Реалізація поставленої мети зумовлює розв'язання таких **завдань**: 1) розглянути проблему синтаксичної транспозиції в контексті сучасної лінгвістичної науки; 2) з'ясувати особливості семантико-синтаксичних відношень і формально-синтаксичних зв'язків відмінкових атрибутивних компонентів; 3) розмежувати центр і периферію транспозиційного прикметникового вектора відмінкових форм. Розв'язання задекларованих питань сприятиме глибшому пізнанню системної взаємодії граматичних одиниць і категорій та морфологічного й синтаксичного мовних рівнів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Усебічне дослідження вторинного вияву мовних одиниць зумовило появу низки аргументованих думок щодо особливостей їхнього функціонування та термінування. Зокрема на позначення контекстуально вмотивованого використання однієї граматичної форми замість іншої, яке ґрунтується на явищі функційної еквівалентності компонентів речення, використовують терміни *трансляція* (Л. Теньєр), *деривація* (Є. Курилович, О. А. Земська), *конверсія* (В. О. Горпинич), *трансформація* (В. М. Мігірін, М. Ф. Лукін), *перехід однієї частини мови в іншу* (І. І. Ковалик) та найпоширеніший – *транспозиція* (Ш. Баллі, М. Докуліл, І. Р. Вихованець) тощо. Сучасна концепція транспозиційних процесів ґрунтується передовсім на теоретичних засадах Л. Теньєра та Є. Куриловича. На переконання Л. Теньєра, «сутність трансляції полягає в тому, що вона реалізує перехід повнозначних слів з однієї граматичної категорії до іншої, тобто перетворює один клас слів на інший» [10, 378]. За спостереженнями Є. Курилови-

ча, транспозиція (у теорії дослідника деривація) відбиває «не тільки факт утворення одних слів від інших з метою передавання синтаксичних функцій, які відрізняються від синтаксичних функцій інших слів, але також і той факт, що те саме слово може виступати в різних вторинних синтаксичних значеннях, перебуваючи в певному синтаксичному оточенні» [6, 61]. У сучасній лінгвістиці зазвичай розмежовують два види транспозиції: неповну (синтаксичну) і повну (морфологічну) [7, 519; 11, 639]. Заслужують на увагу теоретичні положення про транспозицію І. Р. Вихованця, який, крім зазначених ступенів частиномовної транспозиції, вирізняє семантичний ступінь, що виступає завершальним у системі транспозиційних процесів [1, 19–23].

Транспозиція, передусім її синтаксичний різновид, перебуває у безпосередньому зв'язку з морфологічними відмінками іменника. Відіграючи важливу роль у семантико-синтаксичному та формально-синтаксичному ранжуванні відмінкових граем, вона дає змогу визначити всю сукупність первинних і вторинних функцій мовних одиниць, їхній вияв на морфологічному і синтаксичному рівнях. Кожен відмінок української мови потенційно спроможний брати участь у двох різновидах транспозиції – міжграмемній (внутрішній) та частиномовній (зовнішній). Суть першого полягає в тому, що відмінкові граєми можуть перебувати в семантико-синтаксичній, формально-синтаксичній та комунікативній сферах інших відмінків, репрезентантами другого різновиду виступають відмінкові форми як компоненти, що відбивають процес переміщення слів із семантикою предметності в ад'єктивну, адвербіальну й вербальну площину, конкуруючи зі спеціалізованими формальними репрезентантами цих позицій – відповідно прикметниками, прислівниками та дієсловами [3]. З поміж трьох різновидів зовнішньої транспозиції морфологічних відмінкових форм найменш досліджена їхня синтаксична ад'єктивація.

У сучасній українській мові, потрапляючи в позасубстантивну зону, атрибутивні компоненти втрачають валентний зв'язок з опорними іменниками й реалізують ад'єктивні семантико-синтаксичні відношення. Утворення розглянутих мовних одиниць ґрунтується на згортанні одного з вихідних елементарних простих речень, а отже, засвідчує ускладненість реченнєвої побудови: *І ось він <...> простує до хоромів князя Ігоря* (В. Малик) ← *І ось він <...> простує до хоромів + Князь Ігор має хороми (Хороми належать князеві Ігорю; У князя Ігоря є хороми); Пізнаєш печатку князя Володимира?* (В. Малик) ← *Пізнаєш печатку + Князь Володимир має печатку (Печатка належить князеві Володимиру; У князя Володимира є печатка)*. Виконуючи роль вторинної предикатної синтаксеми, атрибутивні компоненти виражають ознаку позначуваного іменником предмета й звичайно залежать від субстантива. Визначаючи диференційні ознаки аналізованих компонентів, І. Р. Вихованець слушно зазначає, що «атрибутивні синтаксеми ґрунтуються на атрибутивних відношеннях, які становлять специфічний тип відношень, перехідний від семантико-синтаксичних відношень до відношень формально-синтаксичного типу. Такі особливості атрибутивних відношень породжуються їх вторинністю, похідністю від інших відношень» [2, 141].

Крім семантико-синтаксичних відношень, класифікаційна модель дослідження синтаксичної прикметникової

транспозиції відмінкових форм передбачає їхній опис на тлі формально-синтаксичних зв'язків. У сучасній лінгвістиці відомі два полярних погляди на потрактування цього питання. Прибічники традиційної граматичної концепції, зважаючи передовсім не на синтаксичні критерії, а на морфологічні параметри залежних слів, зазначеним компонентам надають статусу неузгоджених означень, для яких характерний зв'язок керування з опорним субстантивом [9, 199–200]. Іншу думку з цього приводу висловлює І. Р. Вихованець. Зосереджуючи увагу на особливих умовах функціонування синтаксичних атрибутивних одиниць, наявності вільного підрядного зв'язку, невалентного поєднання слова з опорним, відсутності форми узгодження, дослідник приходять до висновку, що засвідчені в атрибутивній сфері відмінкові форми є прислівними другорядними членами речення і їхня залежність реалізована формою прилягання [2, 235].

У сучасній українській літературній мові синтаксична відіменникова ад'єктивація пов'язана з низкою відмінкових форм, з поміж яких найактивніша морфологічна граєма родового. Варто зазначити, що в лінгвістичній літературі зазвичай тільки цю відмінкову форму розглядають у межах безприйменикових засобів експлікації синтаксичної прикметникової транспозиції [8, 309–311, 320–321, 371–375]. Узагальнену атрибутивну семантику, репрезентовану граємою родового, реалізують такі конкретні значення:

1) посесивно-атрибутивне: *Це рушничок моєї матері... Родовий рушничок* (І. Пільгук); *...в домі мого батька в Седневі, під Черніговом, гостив славетний поет* (І. Пільгук); *Попов також схопився, а потім сів і вп'явся пильним поглядом в лице Тараса* (В. Шевчук). За посесивно-атрибутивного функціонування вказана відмінкова форма залежить від власне-іменників, наприклад: *Чому ж її так раптом потрясли осінні яблука, що сумно пахнуть льохом, і руки матері, що яблука внесли* (Л. Костенко); *...хтось підкручує, підкручує залізні вуса чаклуна...* (Л. Костенко);

2) стосунку до об'єкта: *А ви хто такий будете? – Директор школи* (В. Шевчук); *Шукаю дім Шумилової, а в ньому учня Академії Івана...* (В. Шевчук). О. Г. Межов такі мовні одиниці зараховує до посесивних атрибутів із додатковою семою послабленої належності, «яка зумовлена використанням у функції посесива іменників на позначення установ, організацій, підприємств, об'єднань тощо» [8, 321];

3) локативно-атрибутивне: *Тепер мені видно нікчемність мешканців міста* (Ю. Яновський); *У післяобідню пору через міст на Полтві в бік Калічої гори вирушила процесія – такої ще не зріли мешканці Львова* (Р. Іванчук); *На відкриття оглядового майданчика «Панорама Луцька» завітали <...> жителі Луцька* («Віче-інформ», 2012); *...на Волині провідні кардіологи України обмінювались досвідом* («Віче-інформ», 2013);

4) синкретичне значення атрибутивної та вікової ознаки: *Бліденький хлопчик років десяти, плутаючись у полах матеріного піджака, підбіг до Оксена...* (Г. Тютюнник); *Серед метушні, гамору й крику, страшенної спеки, штовханини, огидної вокзальної пилуки бігає дівчинка років шести...* (Г. Тютюнник); *На його оклик вийшла молода козачка років двадцяти восьми...* (Г. Тютюнник);

5) темпорально-атрибутивне: *...людство двадцятого століття* могло б уникнути цієї трагедії, так принаймні досі здавалось нам, дивакам мого покоління (О. Гончар); *Посеред центрального нефу, перед різьбленим іконостасом сімнадцятого століття* палахкотіло величезне вогнище... (П. Загребельний); *Нас із вами єднає Софія, точніше, її фрески, може, єдині в світі фрески одинадцятого століття*... (П. Загребельний); *Тоді також буде серпень, і він чимось нагадуватиме серпень того далекого 1946 року* (В. О. Шевчук); *Київ. Літня ніч 1185 року* (В. Малик); *Після високого синього літа небо осені обвалюється на степи важкою мрякою, туманами*... (О. Гончар). Лексичне наповнення родового відмінка зі значенням темпоральної атрибутивності реалізують слова на зразок *століття, день, рік, понеділок, вівторок, ранок, ніч, зима, весна, осінь* тощо;

6) синкретичне значення атрибутивності й зовнішніх ознак людини, тварини чи предмета, зокрема зросту, розміру, обсягу, кольору тощо: *...назустріч вийшов середнього зросту чоловік* (М. Олійник); *– І як він їм дався на влови, – прогудів козак велетенської статури*... (Ю. Мушкетик); *Ті, що були при обозі, водили до Таїшані напувати високих, товстозадих коней рижкої масті* (Г. Тютюнник);

7) синкретичне значення атрибутивності й цілого щодо частини предмета: [*Сироватка*. – Н. К.] *прочинив двері землянки* (Ю. Мушкетик); *Корнієнко виїняв із шухляди стола новенький пістолет і чотири обойми* (Г. Тютюнник).

Дослідження фактичного матеріалу дало змогу потракувати атрибутивну форму родового відмінка як присубстантивний компонент, підпорядкований не тільки власне-іменниками, а й вторинним субстантивам – віддієслівним та відприкметниковим дериватам, що називають переважно опредметнені рухи, процеси, стани, властивості: *...народні рухи XVIII століття відкрили завісу нового осмислювання літературних тем*... (І. Пільгук); *Власна юність і любов проходить серед спогадів весни* (О. Довженко); *...надто урочистим і незвичайним було все, що творилося високо вгорі: тихе похитування ярої міді, голубий спокій неба, темне калатання несамовитих язиків і солодкі голоси самодзвонних дзвонів* (П. Загребельний); *...Бог з'єднує королів святими узами родинності для того, щоб <...> запанував бажаний спокій народів* (П. Загребельний). Переміщення родового відмінка в атрибутивну позицію – наслідок трансформації присудка в підметовий віддієслівний іменник, наприклад: *Жалібний спів і могутне ревіння гармат – що може бути ліпшого для воїна при його проходах в останню путь* (Ю. Мушкетик) ← *Гармати ревіли; Безмежний простір, безкінечні небеса, виспів птаства, дзюркіт струмків*... (П. Загребельний) ← *Птаство виспівує + Струмки дзюркотять*; *Тривало безперервне і напружене листування Святослава з братом Ярославом* (В. Малик) ← *Святослав листувався з братом Ярославом*. Як засвідчують подані трансформації, родовий, виражаючи атрибутивні відношення й синтаксично підпорядковуючись опорному вторинному іменникові, водночас містить указівку на семантику вихідної відмінкової форми – грамеми називного, що є носієм суб'єктності. Такий функційний потенціал родового відмінка слугує підґрунтям того, щоб надати йому статусу формального засобу моделювання суб'єктно-атрибутивної синтаксеми.

Аналогічні перетворення маємо й за умови, коли родовий відмінок підпорядкований відприкметниковому компонентові: *...відвага та мужність фронтовиків мають стати прикладами патріотизму для нинішньої молоді* («Дзеркало тижня», 2011); *Тільки ота вдавана вихованість і порядність галичан примушує «поздоровляти» Франка з тим, що він «змінює свій стан подружжя», – тобто жениться* (Р. Горак); *Авторська скромність дівчини бралася до уваги* (О. Гончар); *Оце вам не мудрість природи?!* (О. Гончар); *Густа смаглявість лиця різко відтіняла зеленаву голубизну очей*... (О. Гончар). У такому разі вихідною виступає реченнева структура з предикатом якості, наприклад: *...зелень верб, трави його вражали цього разу ще більше*... (В. О. Шевчук) ← *Верби зелені; Туман, волога, свіжість літньої ночі студили гарячу голіву* (Г. Тютюнник) ← *Ніч свіжа*. Транспозиція грамеми родового в ад'єктивну сферу ґрунтується на синтаксичних процесах конденсації реченневих структур, унаслідок чого їх трансформовано в іменникові словосполучення з опорними віддієслівними та відприкметниковими субстантивами. За перетворення вихідних речень на субстантивні словосполучення предикатний компонент стає вторинним іменником, а називний відмінок – приіменниковим родовим відмінком, і тоді предикативний зв'язок між присудком і підметом у формі називного відмінка трансформовано в підрядний зв'язок родового відмінка щодо вторинного іменника.

Неморфологізовану ад'єктивну транспозицію маркує грамема родового, яка корелює із семантико-синтаксичною об'єктно-атрибутивною синтаксемою й залежить тільки від віддієслівних іменників (її підпорядкування опорним відприкметниковим дериватам у сучасній українській мові не засвідчене). Аналізована відмінкова форма ґрунтується на називному об'єкта, а називний об'єкта – на вихідному знахідному відмінкові також зі значенням об'єкта, пор.: *Та от один полтавський міщанин написав скаргу на школу* (І. Пільгук) → *Одним полтавським міщанином була написана скарга на школу* → *Написання одним полтавським міщанином скарги на школу*. У структурах зазначеного різновиду родовий атрибутивного об'єкта перебуває у формально-синтаксичній позиції приіменникового правобічного (щодо віддієслівного іменника) компонента, поєданого з опорним вторинним субстантивом прислівним підрядним зв'язком прилягання. Отже, грамема родового спеціалізована на вираженні формально-синтаксичних функцій приіменникового атрибутивного другорядного члена речення.

Своєрідним увиразненням атрибутивних семантико-синтаксичних та формально-синтаксичних функцій форм родового відмінка виступає його комунікативна функція актуалізатора теми, наприклад: *Права рука Оксена / була витягнута вперед*... (Г. Тютюнник); *...повернення доньок живими й здоровими / розчулили антського князя*... (Д. Міщенко); *Повернення з лікарні Олександри Михайлівни / приносило оновлене щастя чулому, турботливому батькові й мужньому громадянину* (І. Пільгук); *Та врешті гарчання моторів / заглушило биття серця* (Є. Гуцало); *...те крякання ворон / мені у пам'ять врізались назавше* (Л. Костенко); *...вогке дихання кінських ніздрів / досі лоскоче щоки* (Є. Гуцало); *Щедрість падишаха / не має меж*... (Ю. Мушкетик); *Викладач філософії / – кандидат філософських наук* (В. Дрозд).

Функціонування грами родового як поширювача теми, що переважає, хоч і переважає в сучасній українській літературній мові, проте не становить загальної закономірності. Зрідка натрапляємо на висловлення, у яких родовий відмінок перебуває в ролі логічно наголошеного складника реми або структурує синтаксичні побудови, позбавлені темо-ремного членування, пор.: ...*скоро долинуло / гарчання мотора* (Є. Гуцало); *Сумним було / повернення аварських турм із Фракії* (Д. Міщенко); *Не таким уже й невдалим було / перше Богданкове подолання Дністра* (Д. Міщенко) і *Лекція з філософії* (В. Дрозд); *Нормальна реакція живого організму* (В. Дрозд).

Крім грами родового, що формує ядро відіменникової синтаксичної ад'єктивації, атрибутивну сферу експлікують також безприйменникові відмінкові форми давального, орудного та називного як периферійні засоби маркування. Специфіку грами давального, транспонованої з типової придієслівної позиції керованого члена речення до синтаксичної сфери прикметника, визначає формально-синтаксичний підрядний зв'язок прилягання з віддієслівним субстантивом. На семантико-синтаксичному рівні трансформованому атрибутивному компонентові надають статусу вторинної предикатної синтаксеми, що не входить у валентну рамку дієслова й поєднана з опорним субстантивом атрибутивними відношеннями: *Коли гості сіли за стіл, господар підняв келих, прохармаркав подяку гостям за привітання супутниці його життя* (І. Пільгук); *У цьому році державна допомога сім'ям при народженні дитини істотно збільшилася* («Урядовий кур'єр», 2013). Таке функціонування розглядаючи мовних одиниць ґрунтується на трансформації реченнєвих конструкцій у субстантивне словосполучення, наприклад: *Уряд зробив усе, щоб допомогти сім'ям Чорнобиля* (Ю. Щербак) → *допомога сім'ям*; *...дядьки подякували кашоварові* (В. А. Шевчук) → *подяка кашоварові*; *Чим би його допомогти Варці?* (М. Олійник) → *допомога Варці*.

Із зовнішньою неморфологізованою транспозицією, спрямованою від іменника до лексико-граматичного класу прикметника, великою мірою пов'язаний безприйменниковий орудний відмінок: – *Що ж він міг про мене розповісти? – Про ваше захоплення літературою. Хіба цього замало?* (М. Олійник). Переміщення вказаної відмінкової форми в ад'єктивну сферу також відбувається внаслідок згортання базової предикативної структури в словосполучення, головним компонентом якого виступає відпредикатний іменник, наприклад: *Птах ударив із розпачем крильми об шибки* (В. Шевчук) → *удар крильми*; *Я їхав машиною* (Ю. Яновський) → *їзда машиною*.

До неспеціалізованих відмінкових форм іменників, пов'язаних з атрибутивним функціонуванням, належить грама називного. Його периферійність виявлена в низці взаємопов'язаних факторів, найголовніший із яких – використання вказаних компонентів у невалентній позиції ускладнених речень, наприклад: *Взагалі батько так ненавидів всякий недостаток, що навіть саме слово «бідність» не вживав відносно своєї особи* (О. Довженко); *Ні, саме він, Анатоль, перетворив її в отаку красуню* (В. Шевчук); *Учасники пікету заявили: якщо до середини жовтня доріг не відремонтують, вони перекриють рух автотранспорту й на автошляху Дубно – Львів* («Віче-ін-

форм», 2013). Статус грами називного як приіменникового компонента визначає його обов'язкова залежність від іменника й неможливість функціонувати без нього. Відмінкова форма називного в атрибутивній позиції залежить переважно від підмета та керованого члена речення, наприклад: *...навіть саме слово «вовк» вважалося вже наче дідовою лайкою...* (О. Довженко); *– Років через п'ятдесят знайдуться охочі привласнити й слово «джаз» або ще щось, – засміявся Отава* (П. Загребельний). (П. Загребельний).

У граматичній структурі сучасної української літературної мови вторинні відмінкові репрезентанти синтаксичної прикметникової транспозиції охоплюють низку комунікативних функцій. За актуального членування висловлень з атрибутивно вжитими безприйменниковими формами давального, орудного та називного відмінків потрібно зважати на формально-синтаксичні параметри опорних субстантивів. Якщо вони корелюють із підметом, то в нейтральному, не деформованому особливими факторами висловленні залежні синтаксичні прикметники відповідно до свого комунікативного завдання структурують комплексну тему. У разі підпорядкування іменникам, що виконують роль керованих компонентів, ад'єктивні відмінкові форми необхідно кваліфікувати як складники реми. Наприклад: *Оволодіння термоядерною енергією / робить нас всемогутніми володарями всієї Сонячної системи, а не лише Землі?* (О. Довженко); *Лучани / висловили своє захоплення піснями одного з найкращих українських фольклорних колективів «Золота криниця»* («Віче-ін-форм», 2013).

Висновки з дослідження та перспективи подальших пошуків у зазначеному науковому напрямі. У сучасній українській літературній мові безприйменникові відмінкові форми, крім своїх первинних (спеціалізованих) та вторинних власне-відмінкових функцій, пов'язаних із їхньою внутрішньою транспозицією, спрямовані також у синтаксичну сферу прикметника. Центральним репрезентантом ад'єктивної семантики виступає грама родового, що перебуває у формально-синтаксичному зв'язку підрядного прилягання з власне-іменниками та вторинними віддієслівними й відприкметниковими субстантивами. Периферію транспозиційного прикметникового вектора відмінкових форм маркують безприйменникові грами давального, орудного та називного.

Окреслені в статті питання стосуються лише синтетичного різновиду неморфологізованої ад'єктивації відмінкових форм. У перспективі дослідження вбачаємо комплексне вивчення атрибутивного функціонування прийменниково-відмінкових компонентів як формальних маркерів аналітичної прикметникової транспозиції субстантивів, що сприятиме розширенню відомостей про специфіку функціонування відмінкових грамам в атрибутивній площині.

Література:

1. Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті: [монографія] / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: [підручник] / І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
3. Вихованець І. Р. Різновиди транспозиції / І. Р. Вихованець // Актуальні проблеми граматики: зб. наук. пр. – Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 1997. – С. 57–60.

4. Габай А. Ю. Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській літературній мові : [монографія] / А. Ю. Габай. – К. : Видавничий дім Дмитро Бураго, 2011. – 232 с.
5. Загнітко А. П. Основи еволюції граматичних категорій / А. П. Загнітко // Мовознавство. – 1991. – № 5. – С. 7–14.
6. Курилович Е. Очерки по лингвистике / Е. Курилович. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – 456 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь : 1366 сл. / Ред. кол. Н. Д. Арутюнова и др. ; гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
8. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія] / О. Г. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.
9. Сучасна українська літературна мова : синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.
10. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер ; [пер. с фр. И. М. Богуславского и др.]. – М. : Прогресс, 1988. – 654 с.
11. Українська мова : Енциклопедія : [1935 статей] / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – 824 с.

Костусьяк Н. М. Синтаксическая адъективация падежных форм в современном украинском литературном языке.

Аннотация. В статье теоретически обоснована синтаксическая адъективация как разновидность внешней синтаксической транспозиции; с позиций функциональной морфолого-синтаксической концепции комп-

лексно исследованы транспозиция падежных форм в сферу прилагательных. Выяснено своеобразие функционирования указанных языковых единиц в современном украинском литературном языке, охарактеризованы их семантико-синтаксические и формально-синтаксические параметры, определены центр и периферия транспозиционного прилагательного вектора существительных.

Ключевые слова: существительное, прилагательное, транспозиция, синтаксическая адъективация, падеж, падежная форма, атрибутивная синтаксема.

Kostusyak N. Syntax Adjectival Transposition of Case Forms in Modern Ukrainian Literary Language

Summary. In the article the syntax adjectival as a kind of outer syntactic transposition is substantiated, the adjectival transposition of case forms in modern Ukrainian literary language from the position of functional morpho-syntactic concept is comprehensively investigated. Originality functioning of these linguistic units is ascertained, their semantic-syntactic and syntactic-formal parameters are characterized, the center and periphery of transpositions adjectival vector of the case forms are defined.

Key words: noun, adjective, transposition, syntax adjectival, case, case forms, attributive syntax grammar.

Крижановська Н. В.,
аспірант

Запорізького національного університету

ТРАДИЦІЙНІСТЬ І НОВАТОРСТВО СЮЖЕТНО-КОМПОЗИЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИЧНИХ РОМАНІВ ХХІ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті подано огляд сюжетно-композиційних моделей українських історичних романів ХХІ ст. Простежено синтез традиційних і новаторських сюжетно-композиційних моделей, окреслено композиційні текстуальні і надтекстуальні елементи.

Ключові слова: композиція, сюжет, історичний роман, альтернативна історія.

Українські історичні романи початку ХХІ ст. є складним художнім явищем, своєрідною скарбницею духовного багатства нації. Автори історичних романів актуалізують найгостріші питання та проблеми сучасного суспільства через інтерпретацію історичних фактів минулого, збагачують художні прийоми зображення, урізноманітнюють тематику і проблематику творів. До того ж у романах ускладнюються форма викладу, композиційні прийоми, поетика.

На початку ХХІ ст. в українській літературі з'являються історичні романи та їх різновиди, серед яких: «Вірую» Ю. Хорунжого, «Іван Богун» Ю. Сороки, «Залишенець. Чорний Ворон» В. Шкляра, «Із сьомого дна» Я. Бакалець, Я. Яроша, «Срібний павук» В. Кожелянка тощо. Історико-біографічний роман Ю. Хорунжого «Вірую» став предметом вивчення дисертаційного дослідження А.М. Меншій: «Романи Юрія Хорунжого і українська історико-біографічна проза 60-90-х років ХХ ст.», де автор дослідив композиційну структуру роману, проаналізував своєрідність творчої манери Ю. Хорунжого у трансформації документально-фактографічних джерел. У статті «Інтертекстуальність у романі В. Шкляра «Чорний Ворон» В.Ф. Шевченко дослідив роль міжтекстових зв'язків у романі, форми і функції інтертекстуальності в ньому. О.В. Романенко у статті ««Чорний Ворон» Василя Шкляра: між високою і масовою літературою», аналізує жанрово-стильові особливості роману. З.В. Шевчук у своїй дисертаційній роботі «Засоби моделювання історії в постмодерній українській прозі» визначає роман «Срібний павук» В. Кожелянка як альтернативний історичний.

Актуальність даної статті продиктована відсутністю системного аналізу сюжетно-композиційних моделей вищезгаданих романів.

Метою статті є дослідження сюжетно-композиційних моделей історичних романів: «Вірую» Ю. Хорунжого, «Іван Богун» Ю. Сороки, «Залишенець. Чорний Ворон» В. Шкляра, «Срібний павук» В. Кожелянка.

У зв'язку з тим, що в сучасному літературознавстві існують різні інтерпретації терміну «компози-

ція», запропоновані В. Кожиновим, Л. Тимофєєвим, С. Калачовою, В. Халізеєвим та ін., вважаємо за потрібне наголосити, що у своїй статті ми опираємося на дефініції, сформульовані Р.Т. Гром'як. Композиція, за його визначенням, – це «...побудова твору, доцільне поєднання всіх його компонентів у художньо-естетичну цілісність, зумовлену логікою зображеного, представленого читачеві світу, світоглядною позицією, естетичним ідеалом, задумом письменника, канonom, нормами обраного жанру, орієнтацією на адресата» [1; 371].

Сюжет, у свою чергу, визначено як «динамічний аспект твору, ланцюг зображуваних подій, у тому числі й переживань, думок» [1; 666].

У даній статті розглядаються композиційні доміанти, своєрідність сюжетних компонентів, новаторство і традиційність сюжетно-композиційних моделей. Окреслюються особливості включення в конкретно-історичний тип оповіді елементів умовності, міфу, притчі, символіки, фантастики, суб'єктивних розповідних ситуацій тощо.

До надтекстуальних елементів композиції належать: пролог, заголовок, епіграф, передмова, післямова, дедикація, епілог. Традиційно такі надтекстуальні елементи використовуються в історичних романах ХХІ ст. У пролозі зазвичай концентрується авторський задум, він готує читача до розвитку подій. Це може бути, як наприклад у романі «Залишенець. Чорний Ворон» В. Шкляра, уривок з пісні: «Тобі зозуля навесні Кувала щастя, а мені Вороння каркало сумне, – Забудь мене, забудь мене...» [2]. Такий пролог налаштовує читача на трагедійне розгортання подій. Пролог може бути написано у формі подяки на початку твору, як у романі «Срібний павук» В. Кожелянка: «Автор складає щирю подяку кандидату історичних наук Олександрю Масану за написання цієї книги» [3; 2]. Юрій Сорока в пролозі до роману «Іван Богун» звертається до інтертекстуальності, цитуючи Тараса Шевченка: «Все йде, все минає – і краю немає. Куди ж воно ділось? Відкіля взялось? І дурень, і мудрий нічого не знає. Живе... умирає... одне зацвіло, А друге зав'яло, навіки зав'яло...» [4; 6]. Цікавим є епілог у романі «Залишенець. Чорний Ворон» В. Шкляра: «Від автора», де письменник розповідає про те, як «повелася доля з іншими?». У романі Юрія Хорунжого «Вірую» також прологом виступають рядки з народної пісні: «Не піду за того, що пером пише, Бо прийде додому і злим духом дише...» [6; 5]. Таким чином, традиційно в історичних романах ХХІ ст. пролог не лише вира-

жає мотив роману, налаштовує читача на відповідний настрій у прочитанні твору, а й поєднує з народною творчістю.

Одним із найважливіших чинників композиції є сюжет. У композиції розрізняють сюжетні й позасюжетні елементи, які визначають особливості викладу матеріалу. У сучасних українських історичних романах традиційно виділяють позасюжетні елементи, які уповільнюють досить інтенсивний розвиток подій. До однієї з особливостей історичних романів початку XXI ст. відносимо те, що їх зміст є невеликим за обсягом. Серед аналізованих творів лише роман Юрія Сороки «Іван Богун» є дилогією. Саме тому події у сюжеті досить швидко розгортаються. В окреслених романах використовуються такі позасюжетні елементи: вставні епізоди (уривки з документів «Залишенець. Чорний Ворон»), історичні сцени (епізоди битв «Іван Богун»), екскурси в минуле (спогади про минуле «Із сьомого дна»), алюзії («Срібний павук»), психологічних ретроспекцій («Вірую») тощо.

Крім того, такі традиційні елементи сюжету, як експозиція, зав'язка, розвиток подій, кульмінація, розв'язка, також характерні для романів XXI ст. Щоправда не завжди в такій послідовності, адже автори романів, надаючи певної гостроти або інтриги сюжету, часто змінюють логічну послідовність подій.

Зразком традиційної побудови сюжету є роман-дилогія Юрія Сороки «Іван Богун», де автор зображує головного героя від дитинства до самої смерті. Роман складається з двох частин, у першій розповідається про дитинство на батьківському хуторі, становлення Івана як воїна-захисника. Події розвиваються хронологічно, тобто хронотоп роману лінійний. Фабула роману також послідовно побудована. У другій частині роману розповідається про події з життя Івана Богуна починаючи з 1647 року і до його смерті. Історичний роман «Іван Богун» можна охарактеризувати як традиційний, адже автор максимально правдиво намагається змалювати не лише головного героя, а й відповідну історичну епоху, опираючись на достовірні джерела. Майстерно Юрій Сорока поєднує історичну правду з художньою, зображаючи юнацькі роки життя Богуна і становлення його як воїна-козака. У романі доцентрове зображення подій та персонажів, навколо головного героя розгортаються історичні дії, моделюється решта персонажів. Тому композиційною домікантою також можна визначити головного героя Івана Богуна. Послідовність подій переривається досить детальним описом тогочасної реальності (опис побуту, опис корчми, хутору, маєтку тощо), картинами боїв, Визвольної війни тощо. Отже, у романі Юрія Сороки «Іван Богун» переважають традиційні сюжетно-композиційні моделі.

На відміну від попередньо аналізованого твору, роман В. Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон» поєднує традиційність і новаторство у відтворенні історичної епохи. Події роману торкаються молододітського періоду в історії України – повстанська діяльність холодноярівців з 1921 по 1925 рр. Описуючи на початку роману похорон Веремія, отамана холодноярівців, письменник протягом сюжету знайо-

мить з його життям і діяльністю, тим самим порушуючи логічність викладу подій. До того ж, розповідь автора і оповідь отамана Чорного Ворона взаємопереплітаються, тобто лінійність зображення подій також відсутня. Фабульний художній час розгортається навколо життєвих фактів головного персонажа у хронологічній послідовності.

Крім того, цікавим композиційним рішенням є введення в текст роману уривків документальних видань, мемуарних книг, документів Галузевого державного архіву СБУ. Подібна інтертекстуальність виправдана ідейним задумом письменника надати максимальної реалістичності трагічним подіям 20–30-х рр. XX ст. Як вважає В.Ф. Шевченко: «...В. Шкляр поновив природу художнього конфлікту, структуру історичного роману, засоби характерології та вираження авторської позиції... Крізь взаємодію різних видів інтертекстуальності переосмислюється низка важливих аспектів переходу історичних романів на якісно новий рівень...» [7; 217].

У романі є символічне зображення птаха – чорного ворона, який протягом усього сюжету є свідком критичних подій у житті отамана Чорного Ворона. Епітет «чорний» також символічний, адже пронизує всю тканину роману: Чорний Ворон, чорний птах, чорний прапор загону холодноярівців тощо.

Традиційно в романі розгортається декілька сюжетних ліній: боротьби українських патріотів проти влади Радянського Союзу, життя і особиста боротьба отамана Чорного Ворона, лінія кохання і взаємовідносин Чорного Ворона і Тіни, сюжетна лінія трагічної долі Ганнусі і матері Веремія. Багатолінійність сюжету, досить розгалужена система образів, стрімкий розвиток подій – все це вказує на пригодницький характер роману. Події сюжету розгортаються то швидко, то пригальмовуються спогадами головного персонажа, фольклорними відступами (фрагментами народних пісень, приказок, прислів'їв).

Отже, у романі Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон» традиційні композиційні елементи майстерно поєднуються з новаторськими (інтертекстуальність), фабульна лінійність порушується вкрапленням уривків документів, тощо.

Історико-біографічний роман Юрія Хорунжого «Вірую» композиційно складається з трьох частин: «Лечу навстріч», «Високої незгоди біль», «Пуститися себе». У перших двох новелах оповідь ведеться від імені головного персонажа – Михайла Грушевського. Діалог-сповідь головного героя синтезує внутрішні психологічно і філософсько забарвлені монологи і діалоги, з яких читач дізнається про життя та діяльність Грушевського [8]. Новаторським прийомом у романі є введення самого автора у третій новелі «Пуститися себе», який розповідає про інтерпретацію діяльності Грушевського тогочасною владою. Так автор вводить у сюжетну канву всього роману власні суб'єктивні оцінки досягнень Михайла Сергійовича: «Не тільки найбільший історик, але й найвизначніша особистість з українців у двадцятому столітті». Цими словами і підсумовує Юрій Хорунжий зміст роману. Отже, структурно роман

Юрія Хорунжого «Вірую» є складним і має досить динамічний сюжет.

Динамічність сюжету зумовлена поєднанням двох видів нарації (сповідь головного персонажа і оповідь автора), порушенням сюжетної хронології. Михайло Сергійович фрагментарно пригадує моменти свого життя не завжди дотримуючись послідовності хронології. Наприклад, перша частина «Лечу навстріч» хронологічно обмежується ніччю на польсько-радянському кордоні. За цей період Грушевський пригадує роки навчання, родину своїх батьків, перше кохання і т.д. Фабула роману при цьому послідовна, але факти з біографії історика і науковця подано окремими фрагментами, які найповніше і найточніше передають особливості формування його постаті. На відміну від фабули, часовий континуум по-різному формується в сюжеті роману. Якщо у першій частині роману події з життя Грушевського не опираються на часову хронологічність, то у другій частині події описуються по роках від 1931 до 1934 рр.

У новелі «Високої незгоди біль» оповідь будується на достовірних фактах, Ю. Хорунжий послуговується документальними матеріалами слідчої справи Михайла Сергійовича з метою надати більшої достовірності оповіді [8]. Композиційною домінантою можна вважати головного героя, адже засобами внутрішнього діалогу не лише розкриваються його особисті почуття, а й стають відомі взаємини з І. Франком та С. Єфремовим, зображується ціла історична епоха «...відтворюються складні суспільно-політичні проблеми доби через безпосереднє дослідження місця й ролі в ній М.Грушевського» [8;16].

У романі письменник вводить прийом алюзії: сон-зустріч Михайла Грушевського з Максимом Кривонісом, в якому історик веде діалог зі свідком часів правління Богдана Хмельницького. З цієї розмови читач отримує нове прочитання історичного факту – підписання Зборівської угоди. Подібні фрагменти, як сон-зустріч, внутрішні психологічні діалоги з «другом-ворогом» створюють композиційну мозаїку.

Отже, композиція набуває мозаїчного характеру, А.М. Меншій називає такий прийом «кінематографічним», до якого автор звертається з метою повнішого і точнішого висвітлення образу головного персонажу [8].

Підсумовуючи, зазначимо, що в романі Юрія Хорунжого «Вірую» простежується синтез традиційних і новаторських сюжетно-композиційних моделей.

Як було вказано на початку статті, роман В. Кожелянка «Срібний павук» відноситься до альтернативної історії, що, в свою чергу, визначає особливості побудови сюжету твору. А точніше, події роману розгортаються на історичному тлі, при цьому історичним фактам автор відводить другорядну роль, надаючи змісту нехарактерного розважального характеру. Події розгортаються в Чернівцях у передвоєнний період, а головними персонажами виступають не історичні особи, а вигадані художні персонажі – чернівецькі детективи Кароль Штефанчук і Гельмут Гартель. На відміну від попередньо аналізованих творів, у романі

«Срібний павук» автор не опирається на достовірні факти чи документи. Натомість у сюжет вводиться біблійно-міфологічна історія про «тридцять срібних монет», візії про різні культури і нації, які слугують образом зв'язку часів, адже навколо них розгортаються події. Як і в попередніх творах, у романі «Срібний павук» наявні усі композиційні елементи. Сюжет роману досить динамічний, має пригодницький характер, який переривається досить детальними картинками опису міста, його архітектури, ресторанів, готелів. Крім того, В. Кожелянко детально описує зовнішній вигляд, одяг, мову та звички персонажів.

Роман складається з декількох сюжетних ліній: життя і діяльність Кароля і Гельмута, розвиток «любовного трикутника», історичні події (передвоєнного часу, в період Другої світової війни), міфологічні ретроспекції, пов'язані з релігійною сектою дуалістів катарів.

У цілому, роман зацікавлює і захоплює читача, інформаційно ускладнюючи сюжетно-композиційну модель твору.

Отже, сюжетно-композиційні моделі історичних романів ХХІ ст. поєднують традиційні й новаторські елементи. Традиційно в романах простежується багатолінійність сюжету, події розгортаються на тлі важливих або переламних історичних подій. Композиційні текстуальні і надтекстуальні елементи широко використовуються авторами при побудові тексту. У романах початку ХХІ ст. зустрічається хронологічна форма подієвої композиції («Іван Богун», «Срібний павук», «Залишенець. Чорний Ворон»), монтажна («Вірую»). Композиційними домінантами виступають як головні персонажі, так і міста, історичні події, навколо яких розгортається сюжет. У романах часто порушується лінійний плин часу елементами інтертекстуальності, умовності, міфу, символіки, фантастики, суб'єктивних розповідних ситуацій. Резюмуючи відзначимо, що історичні романи початку ХХІ ст. – яскраве явище сучасності, справжня скарбниця духовного багатства нації.

Література:

1. Гром'як Р.Т. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
2. Шкляр В.М. Залишенець. Чорний Ворон [Текст]. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. – 384с.
3. Кожелянко В. Срібний павук [Текст] / Василь Кожелянко. – Львів: Кальварія, 2004 – 130 с.
4. Сорока Ю.В. Іван Богун. У 2 т. Т.1 / Худож.-оформлювач Є.В. Вдовиченко. – Харків: Фоліо, 2010. – 315 с. – (Історія України в романах).
5. Сорока Ю.В. Іван Богун. У 2 т. Т.2 / Худож.-оформлювач Є.В. Вдовиченко. – Харків: Фоліо, 2010. – 539 с. – (Історія України в романах).
6. Хорунжий Ю. Вірую / Ю. Хорунжий. – К.: Школа, 2009. – 428 с.: іл. – (Україна кризь віки).
7. Шевченко В.Ф. Інтертекстуальність у романі В. Шкляра «Чорний Ворон» / В.Ф. Шевченко // Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Філологічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. – № 4. – 268 с.
8. Меншій А.М. Романи Юрія Хорунжого і українська історико-біографічна проза 60-90-х років ХХ ст. / А.М. Меншій // Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.01; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2003. – 20 с.

Крыжановская Н. В. Традиции и новаторство сюжетно-композиционных моделей украинских исторических романов XXI в.

Аннотация. В статье рассматриваются сюжетно-композиционные модели украинских исторических романов XXI ст. Прослеживается синтез традиционных и новаторских сюжетно-композиционных моделей, анализируются текстовые и надтекстовые элементы.

Ключевые слова: композиция, сюжет, исторический роман, альтернативная история.

Kryzhanovska N. Traditions and innovations in the plot-and-composition models of Ukrainian historical novels of the XXI century

Summary. The article deals with the plot-and-composition models of Ukrainian historical novels of the 21st century. Synthesis of traditional and innovative models is described, textual and intertextual elements are analyzed.

Key words: composition, plot, historical novel, alternative history.

Кушнерьова М. О.,
аспірант

Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

ГОГОЛІВСЬКИЙ ТЕКСТ У ТВОРЧІЙ РЕЦЕПЦІЇ ОЛЕНИ ЗВИЧАЙНОЇ (НА МАТЕРІАЛІ НАРИСУ «МИРГОРОДСЬКИЙ ЯРМАРОК»)

Анотація. Стаття присвячена виявленню зв'язків нарисів Олени Звичайної «Миргородський ярмарок» та повістей М. Гоголя «Як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем» і «Сорочинський ярмарок». У статті простежуються особливості осмислення Оленою Звичайною Гоголівського тексту, особливу увагу приділено назві й епіграфу твору як основним компонентам міжтекстової взаємодії.

Ключові слова: «гоголівський текст», інтертекст, діалог, Микола Гоголь, Олена Звичайна.

Постановка проблеми. В українській діаспорній літературі Гоголь завжди залишався однією із ключових фігур. Його вплив на розвиток української прози визнавали і аргументовано доводили у своїх наукових розвідках П. Филипович, Ю. Шерех (Шевельов), Ю. Барабаш, М.Р. Стех. Попри неоднозначне ставлення до Гоголя та його творчості, представники емігрантської літературної еліти «у болісному процесі пошуку відповідей на доле-носні запитання» часу згадували ім'я великого письменника, зверталися до створених ним текстів [1, с. 103].

Відлуння Гоголівської теми вчені відзначали в публіцистиці У. Самчука, есеїстиці В. Барки, прозі Т. Осьмачки та багатьох інших творів представників української діаспорної літератури. Відчутною мірою вплив гоголівської поетики позначився також і на письменницькій манері Олени Звичайної. «Всеохоплюючи картину підсоветського життя» авторка осмислювала кризь призму творчості відомого попередника. Однією із перших письменниці залучила «гоголівський текст» до розкриття теми голодомору.

Мета статті. Розкрити особливість рецепції Гоголя у нарисі Олени Звичайної «Миргородський ярмарок», проаналізувати «гоголівський текст» твору, виділити основні форми міжтекстової взаємодії.

Аналіз досліджень і публікацій на цю тему свідчить, що проблема осмислення гоголівського тексту письменниками української діаспори є недостатньо розробленою у порівнянні із питанням рецепції Гоголя у літературознавчих розвідках дослідників-емігрантів.

Основну частину літературознавчих розвідок, присвячених гоголівському впливу на творчість Олени Звичайної, складають передмови до її книг. Маємо на увазі праці відомих літературознавців діаспори Є. Онацького, Ю. Григорієва, Г. Ващенко. Дослідники виокремлювали елементи гоголівської поетики у творчості письменниці, визнавали високий рівень осмислення гоголівського тексту, порівнювали її твори із текстами класика. Відтак ця наукова проблема потребує більш ґрунтовного вивчення з позицій сучасної літературознавчої науки.

Виклад основного матеріалу. Постає Олена Звичайної маловідома в українській літературі. У словнику-довіднику «Українська діаспора: літературні постаті, твори, бібліографічні відомості» (2012), укладеному В. Просаловою, вміщено загальну інформацію про її творчість [2, с. 169-170].

Олена Звичайна представляла другу хвилю української еміграції і на власному прикладі вона відчула тиск радянської системи. Літературну діяльність письменниці розпочала за кордоном, а до того часу, «живучи під советами» не писала, «вважала за краще мовчати, аніж писати неправду» [3, с. 7]. Власні творчі зусилля Олена Звичайна скерувала на художнє осмислення маловідомих або замовчуваних фактів з радянської дійсності.

Нарис «Миргородський ярмарок» був написаний Оленою Звичайною з нагоди сумної дати – двадцяті річниці роковин «великого голоду» в Україні впродовж 1932-1933 років. Прикметно, що майже одночасно на більшості «підсоветських» територій проводились заходи із вшанування пам'яті М. Гоголя з нагоди роковин його смерті (1952).

Неодноразово письменниці зверталася до теми голодомору. У повістях «Золотий потічок» (1947) і «Селянська санаторія» (1952), а пізніше в оповіданнях, вміщених у збірці «Оглянувшись назад» (1954), авторка з гіркотою у серці описувала події в Україні, до яких призвели безчинства радянської влади.

Для розкриття теми голодомору у нарисі «Миргородський ярмарок» (1953) підґрунтям став Гоголівський інтертекст. У творі описаний один із найтрагічніших епізодів в історії України – «великий голод» 1932-1933 років.

«Картина «Миргородського ярмарку», – як зазначено у передмові до книги, – є разючим історичним контрастом до «Сорочинського ярмарку» Гоголя» [4, с. 7]. Крім того, письменниці залучає до міжтекстового діалогу фрагменти повісті «Як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем», що «дають найбільше матеріалу про Миргород доби Гоголя», апелює до знакових гоголівських образів і мотивів [4, с. 7]. Безпосередню присутність гоголівського тексту у творі підтверджує частина нариса із промовистою назвою «Колись і тепер...».

Назва «Миргородський ярмарок» семантично пов'язана із творчістю М. Гоголя. Авторка підсилює цю спорідненість епіграфом, узятим із «Повісті про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем»: «У Миргороді нема ні злодійства, ні шахрайства...» [4, с. 9]. Зазначимо, що у Гоголя повний варіант цієї фрази має зовсім інший зміст і контекст, пов'язаний із зовнішньою характеристикою тогочасного Миргорода: «Чудний город Миргород! <...> везде прекрасний плетень;...Роскошь! Плетень всегда убран предме-

тами, которые делают его ещё более живописным <...>. В Миргороде не ни воровства, ни мошенничества, и потому каждый вешает, что ему вздумается» [5, с. 313]. Відтак вихоплена із контексту фраза набуває іншого змісту, скеровує тему оповіді у протилежний від «гоголівського» напрям і розкриває власне ставлення письменниці до зображуваного.

Події твору відбуваються влітку 1933 року, в часи розгортання «історичної трагедії масового винищення селянства України» [4, с. 27]. За часів голодомору селяни принизливо виторговують хліб за свої родинні скарби і реліквії. Ярмарок, який у Гоголя своєю святковістю був наближений до карнавалу, допомагав, за влучним зауваженням Ю. Нечипоренка, «отримати бажане» [6], перетворився на відразливу картину торжества людської байдужості над вмираючою силою людського духу. Однак і в цьому, здавалось би, протилежному до гоголівського вимірі, художній текст Олени Звичайної зберіг свій зв'язок із претекстом. Масмо на увазі «парадоксальний фінал» заключної сцени ярмаркового дійства у Гоголя, у якому переважна більшість дослідників, в тому числі і М. Бахтін, вбачали образ «танцюючої смерті».

Вимінювання їжі за «речі власного вжитку, <...> вишнвані рушники, яким місце над образами, майстерно мережані, гаптовані й вирізані сорочки, що їх одягано, здебільшого, тільки раз – на весілля, скатерки, що їх виїмалося з дна великої скрині лише на Різдо та Великдень» відбувалося за мовчазної згоди селян. Ярмарок більше не був пов'язаний з обміном енергіями, не поглинав людину повністю, а міг тривати і поза її безпосереднього участю: «– Дед! А дед! Служи, що твоя плахта просит? <...> – Хлібину! – дід відповідає тихо, хрипко, але так рішуче й гостро, неначе ножем відрізує. – Как? Целый хлеб? Ты шутишь, дед! За хлеб – за целый хлеб я три таких куплю! <...> Не дочекавшись відповіді, курноса це раз пажерливим оком охоплює дідову плахту і... павою пропливає далі, навіть і не зиркнувши на дідове обличчя» [4, с. 13].

Учасники «советського ярмарку» чітко розмежувались за принципом «оманливої хаотичності», який авторка запозичила у Гоголя. Селяни утворювали «береги ярмаркового моря» для курортників, при цьому вражав факт майже «геометричної» впорядкованості у розташуванні «нерухомих і на диво повних мумій» селян: «Селяни стоять, сидять і напівлежать на землі довгими рядами, утворюючи живі коридори майже нерухомих і на диво повних мумій, а курортники барвистим, галасливим потоком метушливо хлюпочуться в стислих берегах тих коридорів, переливаючись туди й сюди, неначе живе срібло» [4, с. 12].

Ярмарок за часів голодомору втратив свою візуальну принадливість і перетворився на торжество ситих перед голодними: «Селяни – в речках колишнього одягу, не бракує й зовсім обідраних... Курортники – в чистих літніх костюмах і сукнях, в піжамах, майках і різнокольорових модних «сарфанах» [4, с. 12].

Свого часу гоголівський Солопій Черевик так само, як і головний герой нарису Михайло Самодин (історія життя і смерті якого не була вигаданою Оленою Звичайною), мріяв якнайвигідніше продати свій товар. Його пшениця, як і старовинна плахта, яку приніс на ярмарок колись заможний, а тепер голодний розкуркулений селянин, були товаром дефіцитним і могли претендувати на найвищу ціну. Однак, торгівля не склалася у Черевика, ще більш невдалою вона стала і для Самодина. Вимінявши хлібину за плахту «з часів

Гоголя», він не зміг знайти сили, щоб дістатися додому і розрадити рідних своїм вдалим ярмаркуванням.

«Гоголівське відлуння» помітне також в історії життя Михайла Самодина. Подібно до Тараса Бульби, він пишався своїми синами-орлами, покладав на них великі надії, однак змушений був пережити трагедію сімейного розколу, що не була виключенням за часів примусового насадження в Україні радянської влади. Доля його п'яти синів «його мрії, надії й майбутнього» склалася по-різному: «Один замучений в ЧК ще на початках революції, другий – засланий на Соловки, мабуть уже й неживий досі, третій – колгоспник, що помер недавно з голоду разом із невісткою, <...>, а два інших ще й досі живуть, служать на советських посадах» [4, с. 19].

Більш переконливою апокаліптичну картину миргородського ярмаркування під час голодомору зробила згадка про самого Гоголя. Звернення до мистця, який «невмирущими, свіжими, як весна, фарбами» «намалював для нащадків» «все те, що було на кожнім, без винятку, українським ярмарку», увиразнило власне ставлення оповідача до того, що відбувалося: «Чим же тут, нарешті, торгують? Де селянські підводи з піднесеними догори оглоблями? Де розпряжені коні, що так загонисто ржуть, хримаючи свіжу травичку? Де рогата худоба, свині й домашня птиця? <...> О, якби на цьому ярмарку чудом з'явився Микола Васильович! Він миттю зауважив би, що ці селяни Миргородщини не подібні до прадідів своїх, яких описував він, і що продають вони не те, що продавали колись» [4, с. 12].

Гоголь-сатирик, канонізований «советською» епохою, поступався місцем Гоголю, який поставав у міфічному образі відчайдушному шукачу справедливості, захисника знедолених і безжально знищуваних: «Хто, ідучи повільним кроком живими коридорами ярмарку, шукатиме <...> того крику душі, що бурхливим потоком із <...> селянських очей виливається? <...> Може, ... Гоголь? Може, й справді йому, як небіжчикові, не страшно буде поцікавитися таким небезпечним для живої людини питанням, як трагедія цілої армії кандидатів на той світ? <...> Бо як не спитає Микола Васильович, то ... ніхто не спитає!» [4, с. 13-14].

Натомість у свідомості курортників Гоголь та «його час» асоціювалися виключно із чимось давнім, раритетним. За «плахту часів Гоголя» «кучерява громадяночка» віддала Самодину цілу хлібину, а потім у власному помешканні, більше схожому на музей, хизувалася перед подругою, яка мала такий же неприхований інтерес до селянських реліквій, своїм черговим вдалим набутком.

Постійне порівняння гоголівського ярмарку із «советським» відкривало можливість для проведення прямих і прихованих точок перетину. Насамперед художній текст О. Звичайної переконливо доводив абсурдність ярмаркування у розпал голодомору. З трепетом і хвилюванням, що змінювався на гнів та обурення, оповідачка розповідала про власне враження від побаченого. Її спроба почути «гомін ярмаркового моря», увіковіченого і канонізованого свого часу Гоголем, обмежувалась перерахуванням того, чого бракувало на базарному майдані Миргорода. У розпал курортного сезону на ярмарку в Миргороді було чути лише «одноманітно-приглушений хор» людей, який «дивував і гнобив своєю одноманітністю» [4, с. 11]. Звісно саме такий образ українського ярмарку зовсім не відповідав уже сформованій у національній літературі традиції його зображення. «Советський» ярмарок не був спільним організмом, яким його звик

бачити Гоголь, «когда весь народ сростется в одно огромное чудовище и ишеветься всем своим туловищем» [5, с. 13], нагадував не водоспад, а суцільне «сіре полотно», вражав «сірою одноманітністю» людського гомону-гудіння [4, с. 11]. «Великий живий організм» ярмаркового натовпу утворював «живий коридор» мумій, у стислих берегах якого переливалось «живе срібло» курортників, – так, по-гоголівськи, вдаючись до численних повторів, письменниця підсилює зміст твору, надає йому додаткової експресивності.

Окрему частину тексту твору складають епізоди, у яких гоголівське відлуння прочитується на рівні антиномії. Так, у ярмарковому гомоні Гоголя «разноголосые речи потопляют друг друга, и ни одно слово не выхватится, не спасется от этого потопа; ни один крик не выговорится ясно» [5, с. 13]. Натомість мовчазний гомін Миргородського ярмарку пронизує слово голод: «Сказане дзвінком жіночим голосом, воно висмикнулося зненацька на поверхню ярмаркового гомону, неначе та жвава рибка з глибокої води, і ... довкола нього раптом запанувала напружена, урочиста тиша» [4, с. 15].

Вагомим аргументом, який підтверджує наслідування О. Звичайною стилістичної манери М. Гоголя, можна вважати особливу колористику твору. Значну роль відведено сірому і червоному кольорам.

Строкатість і різнокольоровість одягу курортників протиставляється сірості, одноманітності вбрання селян. Наприклад, вигляд Самодина, як і до голодомору, нагадував «селянський лантух» з тією лише відмінністю, що раніше він видавався дощенту наповненим пшеницею, а тепер нібито був «по саму зав'язку налятий якоюсь рідиною, яка лише чудом трималася <...>, не розливаючись» [4, с. 13].

Вживання червоного кольору в окремих епізодах твору видається свідомо перенасиченим. Відтінкове розмаїття червоного закономірно викликає асоціації із відомим, власне гоголівським атрибутом чорта і нечистої сили. Червона свитка не входила до числа товарів, що піддавалися обміну, а була наділена, на думку Ю. Нечипоренка, енергією особливого походження. Вчений пов'язував гоголівський ярмарок із місцем виходу чорта із пекла насамперед через те, що червона свитка також з'являлася з-під землі. Безпосереднього натяку на присутність червоної свитки у «Миргородському ярмарку» не знаходимо, проте очевидна присутність червоного кольору у різних варіантах, подібно до шматків розірваної свитки, переконує у його глибокому смислового потенціалі. Молоду курортницю вирізняв «кривавий пуп'янок уст», представником влади був «червонопикий» міліціонер, колір «свіжої, не засохлої ще крові» оповідачка помітила у гамі відтінків дідової плахти тощо [4, с. 13, 15, 17].

Спроба поєднати дві епохи, розширити часові межі твору, показати розгул нахабства і свавілля «советських» начальників досягається шляхом використання гоголівського прийому навмисного нагромодження слів, зворотів, спеціальних конструкцій офіційно-ділової лексики і введення їх до нетипової для сфери їх вживання контексту: «Тепер про внутрішній спокій Миргорода <...> дбають дві районні установи: Райуправа НКВД та її вірна служниця Райміліція... Обидві мають численний штат добре відгодованих і добре озброєних співробітників у бездоганно-припасованих уніформах, на яких усі гудзики завжди на своєму місці» [4, с. 24].

Гоголівські образи і персонажі стають органічною частиною «советської» дійсності. Цілком закономірно, що у творі, в якому особливої ваги набула проблема «псевдовикоринен-

ня» шахрайства і злочинності, згадується образ гоголівського Чичикова. Історичні зміни пішли на користь відомому гоголівському аферисту: «Тепер Чічков в советській Україні за один лише рік міг би мати понад сім мільйонів мертвих душ тих селян, що впали жертвами запровадження нової советської кріпаччини способом штучного голоду» [4, с. 27].

Висновки. Отже, гоголівський текст у творчій рецепції Олени Звичайної це спроба декодувати інформацію, створити інший художній світ, надати йому більшої інформативності через співвіднесеність із моделлю світу, запропонованою М. Гоголем. У нарисі «Миргородський ярмарок» письменниця наслідує творчість класика на рівні прийомів художнього зображення, характерних поетикальних особливостей тощо. Окреслена наукова проблема залишає широкий простір для подальших досліджень, особливо у контексті проведення типологічних зіставлень гоголівського тексту в літературі діаспори та гоголівського тексту в літературі радянського періоду.

Література:

1. Барабаш Ю. Троє Юріїв, або Гоголь на «Планеті DP» і поза нею / Ю. Барабаш // Сучасність, 2002. – № 10. – С. 103–121
2. Українська діаспора : літературні постаті, твори, бібліографічні відомості [текст] / [словник-довідник / упоряд. В. Просалова]. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2012. – 480 с.
3. Григорієв Ю. Повість про дівочу долю в країні, де не шануються людські права / Ю. Григорієв // Звичайна, Олена «Ти» [Текст] : повість із життя українців у золотоверхому Києві в 1927-29 роках. / О. Звичайна – Мюнхен : Українське видавництво, 1982. – С. 7–13
4. Звичайна, Олена. Миргородський ярмарок [Текст] / О. Звичайна. – Вінніпег, Манітоба : Тризуб, 1953. – 47 с.
5. Гоголь, Н.В. Вечера на хуторі близ Диканьки, Миргород [Текст] / Н.В. Гоголь – М. : Художественная литература, 1978. – 336 с.
6. Нечипоренко Ю. Рынок по Гоголю [Електронний ресурс] / Ю. Нечипоренко // Русская жизнь, 2002. – № 5. – Режим доступу до журн. : <http://ruszhizn.ruspole.info/node/318>

Кушнерёва М. А. Гоголевский текст в творческой рецепции Елены Звычайной (на материале очерка «Миргородская ярмарка»)

Аннотация. Статья посвящена выявлению связи очерка Елены Звычайной «Миргородская ярмарка» с повестями Н. Гоголя «Как поссорились Иван Иванович с Иваном Никифоровичем» и «Сорочинская ярмарка». В статье прослеживаются особенности осмысления Еленой Звычайной Гоголевского текста, значительное внимание уделено названию и эпиграфу очерка как основными компонентами межтекстового диалога.

Ключевые слова: «гоголевский текст», интертекст, диалог, Николай Гоголь, Елена Звычайная.

M. Kushnerova. Gogol's text in Olena Zvychaina's creative interpretation (based on the essay «Mirgorodskii yarmarok»)

Summary. The connections of Olena Zvychaina's essay «Mirgorodskii yarmarok» and M. Gogol's stories «Yak posvarylysia Ivan Ivanovych z Ivanom Nykyforovychem» and «Sorochinskii yarmarok» are analyzed in the article. Olena Zvychaina's interpretation peculiarities of Gogol's text are also studied. The special attention is paid to the title and epigraph of the work as the main components of intertext interaction.

Key words: «Gogol's text», intertext, dialogue, Mykola Gogol, Olena Zvychaina.

Максимчук М. С.,
аспірант кафедри української і зарубіжної літератури
Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

СВОЄРІДНІСТЬ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОБРАЗУ МАТЕРІ У ЛІТЕРАТУРНІЙ ТВОРЧОСТІ О. ДОВЖЕНКА

Анотація. У статті розглядаються образи жінок-матерів, створених О. Довженком у його літературних творах. Зосереджується увага на змалюванні портретів Марії Стоян («Мати»), Тетяни Запорожець («Україна в огні»), збірних образах дівчат-покриток («Щоденник», «Бронза»).

Ключові слова: образ, жіночий образ, мати, покритка, материнська доля.

Постановка проблеми. В Україні жінка споконвіку вважається берегинею домашнього вогнища та сімейного затишку. Для української родини передусім характерна велика роль матері. Протягом багатьох століть людство звертається до матері в піснях, молитвах, віршах і поемах, уславлюючи її величне ім'я.

Для українців образ Матері триєдиний: любов до рідної неньки, яка переростає у глибоку пошану до Матері Божої, що завжди була покровителькою українців, і невгасимую любов до Матері-України, яка потребує захисту.

Українська література має давні традиції трактування жіночого образу. Представниць народу з їхньою скромністю, працелюбством знаходимо у творах І. Котляревського, Г.Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, Марка Вовчка, І.Нечуя-Левицького, М. Кропивницького, П.Мирного, О.Кобилянської. Всі вони акцентували увагу на таких рисах жіночого характеру, як почуття людської гідності, бажання боротися за власне щастя. Література XIX – початку XX століття представляє читачеві різноманітні жіночі образи: від жінки-селянки, бурлачки, покритки, зневаженої суспільством до високоосвіченої, інтелігентної, сильної духом, незалежної особистості.

Образ жінки в літературі є предметом дослідження Н. Білоус, Л. Гострик, Н. Заверталюк, М. Ковалик, А. Новикова, О. Пастушенко, О. Стяжкіна, С. Філоненко. Та досі залишаються поза увагою жіночі образи літературної творчості письменника, кіносценариста, режисера зі світовим ім'ям О. Довженка. Про необхідність їх систематичного вивчення наголошувалося у працях Ю. Барабаша, О. Килимника, О. Плачинди, О. Поляруша та інших. На сьогодні це питання і досі залишається відкритим. Саме необхідність залучення до літературно-наукового обігу такого матеріалу і зумовлює **актуальність нашого дослідження.**

Мета дослідження – цілісне і системне вивчення образів жінок-матерів у літературній творчості О. Довженка.

Виклад основного матеріалу. Особливе місце у своїй літературній творчості відвів жінкам О. Довженко. З великим трепетом, любов'ю і повагою виписані у письменника образи його матері та прабаби («Зачарована Десна»), інших жінок і дівчат («Арсенал», «Земля», «Україна в огні», «Повість полум'яних літ», «Мати», «Бронза», «Щоденник»).

Однією з найважливіших задач своєї творчості Довженко вбачав в уславленні образу жінки-матері – люблячої, терплячої, багатостраждальної, шляхетної і величної.

Праобразом усіх матерів творчого доробку митця стала, звичайно ж, його мати Одарка Єрмолаївна. Саме її святий образ, що «стояв на зорях вечірніх та ранішніх» та захищав молитвами від кулі й шаблі стане першоосновою для змалювання кращих представниць українського материнства.

Уже з перших рядків кіноповісті «Арсенал» як кадри фільму починають змінюватися образи зображуваних тут матерів. Змальовуючи одразу декілька героїнь майже в однаково важких умовах, Довженко, ясна річ, хотів наголосити на їхній типовості. Йому вистачило всього кілька штрихів, аби проникнути в саму суть материнського буття. Мається на увазі весь той неосяжний материнський біль, труд, сльози, розпука, які з такою майстерністю відображені на сторінках кіноповісті.

Ось перед нами хата, в якій посеред злиднів, бідноти і пустоти сидить жінка «з слідами важкої праці й нестатків» [1, с. 32]. Її руки втомлено спущені додолу, її очі вицвіли «від чекання, сліз і багато чого, про що й розповісти не можливо, чого не втілиш ні в які слова» [1, с. 32].

Змінюється кадр і перед нами постає образ матері-трудівниці, «літньої сівачки», яка, зібравши останню волю в кулак, хитаючись від безсилля, кидає зерно в землю, щоб пізніше було чим годувати свою сім'ю, свого скаліченого війною сина. А той син «у неї вдома без ніг. <...> Сам долі як пам'ятник, розбитий і знятий з п'єдесталу. На грудях «георгій» [1, с. 32]. Однак немає в неї радості від синових заслуг, бо сама повинна обробляти землю. Виростивши й виховавши його собі на радість, не дочекається тепер мати від нього допомоги. Навік забрала його сили кривава війна.

Наступний кадр розповідає про матір, яка змушена дивитися в голодні очі своїм дітям у той час, як її безрукий чоловік з останніх сил надривається в полі. У знеможі й великому розпачі б'є він свого коня, не знаючи з кого ще спитати за ту бідність та злидні, що здолали його сім'ю. Водночас від тієї ж безвиході б'є своїх дітей мати. Автор благає: «Не дивіться на неї, відверніться» [1, с. 33]. Не виправдання просить він для цієї жінки, а розуміння, оскільки «отупіла мати від дитячих сліз» [1, с. 33], а вони все «кричать, плачуть, вимагають» [1, с. 33].

Тяжка доля жінок турбувала Довженка протягом усього життя. У «Щоденнику» знаходимо запис (від 30 березня 1942 року), який свідчить про те, що з поміж питань, які були першочерговими, важливими і болючими на той час, саме тема про долю жінки стала для митця великою, визначальною, хоча, можливо, не до кінця втіленою. У цьому контексті варто звернути увагу й на своєрідний Довженків

наказ для наступних поколінь майстрів слова, в якому він закличе возвеличити матір, написати про неї так, як ще ніхто не писав: «Найдися, письменнику, рівний талантом красоти материнської душі, і напиши для всіх грядущих літ цей кришталевий прояв материнської душі, генія української матері» [2, с. 71].

Ці слова зірвуться з пера Довженка під час роботи над сюжетом твору «Мати», який уперше було опубліковано в газеті «Известия» 20 лютого 1943 року. Невеликий за розміром твір містить розповідь про героїзм української жінки-матері, яка ціною власного життя намагалася врятувати чужих синів у роки воєнного лихоліття.

«Не ради сліз, і розпачу, й скорбот, і не в ознаку гірко прокляття <...>, а задля слави нашого роду написано і во ім'я любові про цю високу смерть» [2, с. 652], – такими словами розпочинає автор цю правдиву, невігдану історію про Марію Стоян.

Цікаво, що Довженко декілька разів змінював ім'я героїні: Явдоха Пилипенко, Олена Нечитайло і, врешті-решт, Марія Стоян. Свідченням цього є його щоденникові записи за 1942 рік, упродовж якого тема оповідання розвивалася і варіювалася.

Найчастіше у «Щоденнику» згадується ім'я Явдохи. Проте в тексті твору навів застигло ім'я «Марія» з підкреслено мужнім прізвиськом Стоян. Можливо так сталося тому, що це ім'я одне з найпоширеніших у світі. Хоча не виключено й те, що певну роль тут зіграли асоціації, що викликають у свідомості читача Мати Божа або Діва Марія, які в християнському світі символізують матір, покровительку, заступницю.

Не можна категорично стверджувати, що у творі це ім'я є символом, але сама його наявність, внесла у твір щось сакральне, святе і величне. Трагізм Марії Стоян уособлює страждання всіх земних матерів, а відтак асоціюється зі стражданнями Божої Матері. Жоден інший жіночий образ у творчості О. Довженка не сповнений такого трагізму і такої шляхетності.

Українська жінка, яка сама народила, виховала та провела на полях війни двох своїх синів Івана й Василя, прихистила поранених льотчиків з Уралу Степана Пшеницина та Костю Рябова. Виконуючи культурно-просвітну роботу (розкидаючи над Україною листівки про правду війни), були вони підбиті ворожими літаками. Зібравши всю свою волю, подолали вони біля п'ятисот кілометрів з полами руками й ногами, доки не стрілася їм на дорозі хата Марії Стоян.

Два тижні доглядала Марія синів таких же нещасних матерів, як і вона сама. Два тижні вона боролася за їхнє життя. Та не змогла вберегти. В село прийшли німецькі загарбники. Зайшли і до її хати. Рятуючи чужих дітей, назвала Марія їх своїми синами. Невтомно повторювала це і на сільському майдані, куди зігнали німці все село на очну ставку. Ніхто не посмів заперечити Стоянісі. Бо у всіх були на війні свої діти. Навіть вдова убитого партизанами начальника поліції Палажка, потупивши очі, підтвердила вищесказані слова.

І все б було добре, та тільки забула Марія сказати хлопцям своє прізвиське і вони не спитали «по неухважності своїй дурній» [1, с. 656]. Удар – і впала Марія додолу. Непритомніючи, «вона чула, мов крізь сон, як гукали до неї Пшеницин і Рябов:

– Прощайте, мамо! Спасибі! З вами і вмрати не страшно!» [1, с. 656].

Розстрілявши льотчиків, знищивши гранатами хату, вирішили нацисти покарати й багатостраждальну українську матір, повісивши її на старій груші. Та не могла дозволити жінка, щоб омиті кров'ю руки фашистів бодай пальцем зачепили її. Сама стала на пеньок, перехрестилася, сама наділа зашморг, промовила єдине слово: «Діти...» і повисла.

Незабутніми залишаться слова прощання сина Василя зі своєю матір'ю, як незабутньою залишиться і сцена вшанування материнства військом, в якому він боровся за свободу рідної землі. Весь загін радянських солдатів, ідучи повз неживе тіло Марії Стоян на поле бою, проходив без шапок, низько вклоняючись її безсмертному подвигу: «І хто ж не поклониться з живих і прийдешніх невмирущої красі Марії Стояних, матері, що просила милостиню для дітей чужих? <...> Вічна слава вашому імені, мамо Маріє, красоти вашій» [1, с. 656].

Автор наділив свою героїню кращими жіночими рисами національного характеру, оспіваними в народно-поетичній творчості: духовною красою, добротою, шляхетністю, непохитністю, рішучістю, жертівністю. Цей образ уособлює в собі всю глибину розуміння жіночності і материнства, підноситься до символу багатостраждальної України.

Не менш знаковою постаттю у Довженковій літературній творчості є Тетяна Запорожець («Україна в огні»), яка теж втілює в собі образ матері великого українського роду. Вона з'являється вже на самому початку кіноповісті, співаючи народну пісню «Ой, піду я до роду гуляти». Разом з нею цю народну перлину співали і її сини – Роман «з великою шаблею і заслугою на грудях» [1, с. 151], артилерист Іван-воїн, славний чорноморець Савка, Григорій, майстер урожаю, Трохим, щасливий батько п'яти дітей, Тетяниних онуків, та дочка Олеся – всьому роду вітха.

Все життя Тетяна, як і багато інших українських матерів, провела «в radoшax і турботах, невпинній праці на велику родину з дрібними діточками, на громаду, на державу» [1, с. 152]. Вона виховала п'ятеро синів, які гарно проявили себе і в науці, і у військовій справі, і повсякденній роботі на землі, раділа успіхам своєї донечки – майстриці квітів і вишиванок. І тому на своєму Дні народження справді була задоволена результатами свого життя, тим, що її родина врешті-решт змогла знову зібратися за одним великим столом. Тому і пісню співає Тетяна ту, яка прославляє рід, його духовне багатство. Адже коли родина збирається разом – кожен стає на мить щасливішим, повним сил і наснаги для боротьби з повсякденними труднощами.

Проводжаючи дітей на війну, кричало материнське серце від жалю, розпачу, передчуття бід: «Синочки мої, сини! Діточки мої! А боже мій, боже мій! Ой, прощайте, прощайте, діти мої...» [1, с. 152].

Так і сталося. Не всі Запорожці вижили у Другій світовій. Прострочило кулеметом з ворожого літака Тетяну Запорожчиху, дочку Олесю було забрано в полон до Німеччини, двох синів вбито в нерівній боротьбі з ворогом.

Ще раз прозвучить пісня про щасливий рід у кінці твору. Але, на жаль, прозвучить вона вже в пам'ять про матір, берегиню роду, яку забрала в могилу безжална війна.

«Прийшов батько Лаврін, брат Роман, прийшов Іван Запорожець<...>. І хоча всі вони були поранені, а матері, діда Демида, Савки і Григорія уже не було і хата була спалена, стали укупі коло печища і в честь матері заспівали:

Ой, піду я до роду гуляти,
Таж у мене увесь рід багатий» [1, с. 247].

Знову проводжатиме на війну залишки своєї родини, але вже не мати, а дочка її Олесья, яка ніби перейняла від Тетяни її материнську естафету. І пригадаються тут слова вже з іншої пісні: «Козацькому роду нема переводу!».

Порівняно з образом Марії Стоян постає Тетяни Запорожець, можливо, не така яскрава й цілісна, але теж доволі символічна. Тетяна стала тією особистістю, яка своїми настановами, своєю піснею змогла згуртувати родину Запорожців – так само, як це зробили тисячі й тисячі інших українських матерів. Несучи в душі образи люблячих матерів, тепло їхніх рук, українські воїни змогли здобути перемогу у війні й (ті, хто вижив) повернутися до рідного краю.

Окремим доробком у творчості письменника є розповіді про тих нещасних дівчат, молодих матерів, що мали нещастя народити дітей від ворогів. Наприклад, у «Щоденнику» можна віднайти нотатку (від 8 червня 1942 року) про задум «написати оповідання чи скористати як епізод в іншому оповіданні про дівчину, що стала вагітною од німцю-гвалтівника» [2, с. 184]. У цій же творчій заготовці подано роздуми знедоленої молодої матері щодо подальшої долі своєї ненародженої дитини: «Що робити? Як бути з дитиною? Може вбити її? Бо все одно виросте воно і будуть його ненавидіти люди, само себе воно буде ненавидіти. <...> Чи лишити живим і самій мучитись увесь час, виховуючи плід своєї ганьби, страму, і свого великого нещастя і недолі?» [2, с. 185].

Подано тут і важкі роздуми над тим, якою вона буде матір'ю, чи зможе вона нею стати: «Я ж мати? Ні, я не мати. Мати, це щось інше. Це любов і радість, і продовження роду. Мати – це згода і одвертість, і спокій. Я не мати. І він не батько. Він був п'яний, він вішав людей у селі, він був жорстокий звір, якого могла витворити чужа ворожа країна» [2, с. 185].

Фінал цього запису вражає своєю жорстокістю: «Дівчина убила дитину. Ніхто не знав, куди ділася дитина, ніхто й не питав» [2, с. 185].

Подібні думки про вбивство дитини, народженої від ворога, знаходимо в словах Христі Хутірної («Україна в огні»): «Коли в мене родиться їхня дитина, я її задушу!» [1, с. 196]. До речі більш жорстоко ці слова звучать у щоденниковому записі: «Коли у мене родиться вороже дитя, знищу, як щеня» [2, с. 184].

Ще раз звернеться до цієї теми О. Довженко в оповіданні «Бронза», що пізніше ввійде до «Повісті полум'яних літ». Емоційна напруга сягає своєї вищої точки під час епізоду розмови половецької-Марії з бронзовим пам'ятником її чоловіка Павла. Вона принесла до його підніжжя свої «сором і муку – дитину чужу невідомого батька» [1, с. 660]. Вона просила вбити їх обох чи пожаліти. Та пожаліла дівчину вже тільки її стара мати, яка, відчуваючи страждання молодого серця, дала їй важливу настанову для життя: «Страждай, голубко. Єдина достовірність серед усіх химер і пристрастей людських – страждання. Ви-

сокії закони, моя доню, любов, чесноти, вірність, і героїзм, і доброта людська, і людська слава, і всякий талант, і всі дороги до щастя і втіхи. Все через нього» [1, с. 661].

О. Довженко, звичайно, не став новатором у цій темі. Подібні історії про вагітність дівчат-покриток знаходимо у творчості Т. Шевченка («Катерина», «Наймичка»), І. Франка («Жіноча неволя в руських піснях народних») та інших. Як і в записках попередників, ми знаходимо у його літературній творчості нотатки про осуд тогочасним суспільством і владою позашлюбних відносин дівчат і їх вагітність. Та сам письменник, зважаючи на тяжкі обставини воєнного лихоліття і високу ціну виживання жінок під час окупації, не зміг перекласти всю провину за скоєне лише на їхні плечі. Нерідко на сторінках «Щоденника» зустрічаємо записи, які свідчать про спроби автора знайти виправдання для дівчат, горе яких ростиме з кожним роком життя їхніх позашлюбних дітей від ненависних німецько-фашистських загарбників.

Висновок. О. Довженко у своєму творчому доробку не знайшов місця для змалювання щасливої жінки, тим більше жінки-матері. Лише окремі епізоди з життя матерів можна вважати дійсно радісними (ювілей Тетяни Запорожець, її радість від зустрічі з родиною, радість спасіння поранених льотчиків Марією Стоян). Мабуть, так сталося тому, що материнська доля здебільшого й складається з тяжких роздумів, тривоги і переживань за долю дітей, чоловіка, близьких та рідних. А ще, можливо, тому, що той період історії, в який йому довелося жити, був перенасичений різними випробуваннями та стражданнями. Щасливу жінку можна було хіба що вигадати, але О. Довженко до кінця життя залишився вірним своїм принципам художньої реалістичності.

Література:

1. Довженко Олександр. Кіноповісті. Оповідання / Олександр Довженко. – К.: Наукова думка, 1986. – 710 с.
2. Довженко О.П. Щоденникові записи, 1939-1956 – Дневниковые записи, 1939-1956 / О.П.Довженко. – Харків: Фоліо, 2013. – 879 с.

Максимчук-Макаренко С. А. Своєобразие интерпретации образа матери в литературном творчестве А. Довженко

Анотація. В статті розглядаються образи жінок-матерей, створених А. Довженком в його літературних произведениях. Сосредоточивається внимание на изображении портретов Марии Стоян («Мать»), Татьяны Запорожец («Украина в огне»), сборных образах девушек-покриток («Дневник», «Бронза»).

Ключевые слова: образ, женский образ, мать, покритка, материнская судьба.

Maksymchuk–Makarenko S. The peculiarities of mother's image interpretation in Oleksandr Dovzhenko's literary work

Summary. The article deals with the mother image created by Oleksandr Dovzhenko in his literary works. Exceptional attention is given to the depiction of Mariya Stoyan («Mother»), Tetyana Zaporozhets' («Ukraine in the flame») and other young women (pokrytka) («Diary», «Bronze»).

Key words: image, woman image, mother, pokrytka, mother's fate.

Межов О. Г.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ДЕРИВАЦІЙНІ ЗВ'ЯЗКИ ІМЕННИКОВИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ ІЗ ПРОСТИМИ РЕЧЕННЯМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Анотація. Статтю присвячено актуальним проблемам теорії синтаксичної деривації іменникових словосполучень як складників семантично неелементарних простих речень сучасної української літературної мови. Проаналізовано специфіку функціонування відмінкових і прийменниково-відмінкових форм іменника у присубстантивній позиції. Визначено семантичні різновиди, прийменниково-відмінкові засоби вираження та особливості деривації субстанційно-атрибутивних і адвербіально-атрибутивних компонентів в іменникових словосполученнях.

Ключові слова: іменник, іменникове словосполучення, синтаксична деривація, транспозиція, ад'ективація, відмінкова форма, атрибут, семантика, просте речення.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасній українській граматиці дослідники вивчають речення з оперттям на поняття синтаксичної деривації, семантико-синтаксичної структури речення та словосполучення, змістових відношень, валентності як міжрівневої категорії, елементарних та ускладнених одиниць і категорій, предикатних і субстанційних знаків. Будь-яке семантично елементарне просте речення, яке складається тільки з одного предиката й зумовлених його семантико-синтаксичною валентністю іменникових (субстанційних) семантем, здатне трансформуватися в іменникове словосполучення. Як найпоширеніший вид синтаксичних сполучень слів, іменникові словосполучення є будівельним матеріалом для семантично ускладнених простих речень, які, крім субстанційних компонентів, містять вторинні предикатні та складні синтаксеми. Виділення іменникових словосполучень зі структури семантично ускладнених простих речень та встановлення їх взаємовідношення з елементарними конструкціями належить до найважливіших завдань сучасної синтаксичної теорії. У цьому плані ще недостатньо вивчено механізм творення словосполучень від реченневих структур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Спроби аналізу дериваційних відношень словосполучень і речень знаходимо у працях І. Р. Вихованця [1], К. Г. Городенської [2], А. П. Загнітка [3], О. В. Кульбабської [4], М. В. Мірченка [5] та ін., однак недостатньо з'ясовано принципи синтаксичної похідності іменникових словосполучень від семантично елементарних простих речень.

Іменникові словосполучення як синтаксичні деривати формують значну кількість ускладнених простих речень української мови, тому без усебічного їх дослідження не можна глибоко пізнати природу речення як основної синтаксичної одиниці, а без цього неможлива побудова викінченої синтаксичної теорії.

Формування мети статті. Метою пропонованої статті є з'ясування закономірностей синтаксичної транспозиції іменникових словосполучень та встановлення їх дериваційних зв'язків з різнотипними реченневими конструкціями. Для реалізації поставленої мети необхідно: виділити і схарактеризувати головні та присубстантивні компоненти в іменникових словосполученнях сучасної української літературної мови, характер семантико-синтаксичних відношень між ними; проаналізувати їхні семантичні функції, особливості деривації, засоби морфологічного вираження, формально-синтаксичні і комунікативні позиції у реченневій структурі; дослідити процеси ускладнення суб'єктних, об'єктних, адресатних, інструментальних і локативних семантем згорнутими предикатними значеннями.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Іменникові словосполучення можуть утворюватися внаслідок згортання двовалентного предиката у слабкій (неприсудковій) позиції речення, яка виникає тоді, коли з'єднуються два семантично елементарні прості речення у просте ускладнене. У реченневій структурі збережені два валентно зумовлені субстанційні компоненти – лівобічний суб'єкт (носії стану) і один із правобічних (об'єкт, інструменталь, локатив, адресат), які опосередковано вказують на прихований предикат. За таких перетворень одна із семантем конденсує в собі власну субстанційну і набуває семантику згорнутого предиката, який лише формально не виражений, а на рівні семантичної структури зосереджені в одному з аргументів. У сучасній українській мові згорнутими можуть виступати: 1) предикати належності (*мати, належати*); 2) предикати фізичної дії – творення, видів діяльності (*виробляти, виготовляти, будувати, варити, конструювати, ліпити, мурувати, шити* і под.); 3) локативні предикати стану (*бути, перебувати, міститися, розташовуватися, опинятися*) і процесу (*стояти, сидіти, лежати, висіти*); 4) акціонально-локативні предикати (*іти, їхати, прибувати, бігти, летіти, пливати, курсувати* і под.); 5) предикати із семою призначення, адресації (*призначатися, адресувати, передавати, дарувати, купувати, залишати, надсилати, писати, нести, везти* і под.). Розглянемо детальніше специфіку творення іменни-

кових словосполучень з такими згорнутими предикатами, зважаючи на немодифікаційний і модифікаційний ступені формально-граматичного згортання компонентів семантичної структури речення, запропонованих І. Р. Вихованцем [6]. Немодифікаційний ступінь є простим згортанням предиката без формально-граматичної перебудови інших, лексично виражених, компонентів, тоді як модифікаційний супроводжений такою переструктуризацією.

У трикомпонентних посесивних конструкціях на зразок *носії стану + предикат + об'єкт стану* згортання предиката супроводжене перетворенням суб'єкта у форму присубстантивного родового відмінка, що конденсує в собі субстанційну семантику і прихований предикат належності, пор.: *Студент має комп'ютер (Комп'ютер належить студентові, У студента є комп'ютер) + Комп'ютер стоїть на столі* → *Комп'ютер студента стоїть на столі*. Простежимо механізм утворення іменникового словосполучення. За поєднання двох елементарних простих речень дві різнофункціональні, але лексично тотожні семантики (компонент комп'ютер з функцією об'єкта стану в реченні *Студент має комп'ютер* і компонент *комп'ютер* з функцією носія локативного стану в реченні *Комп'ютер стоїть на столі*) об'єднані в один формально-граматичний (підметовий) компонент *комп'ютер*. Тобто одна із двох лексично тотожних семантем комп'ютер редукувалася, а предикат належності (володіння) прихований у словосполученні комп'ютер студента, компоненти якого є аргументами цього згорнутого предиката. Форма родового відмінка стосується модифікаційного ступеня згортання компонентів.

За заміни посесивного дієслова прийменником предикат набуває напівприхованого характеру, пор.: *Чоловік має дипломат + Чоловік заходить в офіс* → *Чоловік з дипломатом заходить в офіс*. Прийменник з тут заміщує предикат володіння мати і вживаний у простих ускладнених реченнях, одне з елементарних вихідних речень якого виступає у модифікованому вигляді. Соціативно-посесивно-атрибутивне значення прийменникового орудного відмінка, що виступає в позиції залежного компонента, одночасно ґрунтується на двох значеннях приприсудкового залежного члена – соціативно-об'єктному і посесивному, що свідчить про складніший характер зв'язку, а отже, і про більшу глибину дериваційних перетворень компонентів речення. Соціативно-посесивний орудний відмінок із семантикою об'єкта охоплює лише назви неживих предметів, характеризуючись великою різноманітністю лексичного вираження: зовнішні характеристики істот за належністю їм конкретних предметів (*дівчина з квітами, юнак з телефоном, учень з портфелем*); зовнішні невід'ємні прикмети істот (*чоловік з вусами; дівчина з косяю*), зовнішні ознаки предметів (*капелюшок з козирком; сумка з пряжкою*); архітектурні атрибути будівель або їхні частин (*хата з верандою; гараж з підвалом; шафа з антресолями*), наповнювачі місткостей (*відро з водою; корзина з квітами; альбом з фотографіями*), основні складники або наповнювачі страв (*борщ з м'ясом; пиріжки з капустою; пиріг з яблуками*), допоміжні складники страв (*телятина з грибами; полуниці з морозивом; кава з медом*) та ін. Соціативно-посесивний орудний відмінок із семантикою співучасника дії називає дітей істот, за якими схарактеризовані їхні батьки: *Мати з дочкою вишивала*

рушники; Батько з сином працював на городі; Корова з телям йшла на луг. Так, зокрема, субстантивне невласне-словосполучення *мати з дочкою* утворене з двох семантично елементарних речень *Мати живе з дочкою + Мати має дочку*, а соціативно-посесивне значення залежного компонента з *дочкою* є синтезом соціативного значення приприсудкового залежного члена першого речення і посесивного значення такого ж члена другого речення. Форма вираження залежного компонента *з + орудний відмінок* збігається з формою вираження основного приприсудкового залежного члена речення, що передає соціативне значення. Значна формально-граматична перебудова предиката та одного з аргументів дозволяє зберегти подібні словосполучення до конструкцій з модифікаційним ступенем згортання компонентів.

Нерідко в іменникових словосполученнях згорнутими виступають дієслова фізичної діяльності, творення (*виробляти, виготовляти, будувати, варити, конструювати, ліпити, мурувати, шити* і под.), валентність яких в повному вияві вимагає три семантики – із значеннями діяча, об'єкта та засобу-матеріалу, напр.: *Столяр виготовляє меблі з дерева*. Об'єднання одного елементарного простого речення з предикатом типу *виробляти (виготовляти)* і другого елементарного простого речення з іншим предикатом часто супроводжується згортанням не лише предиката *виробляти (виготовляти)*, але і його аргумента із значенням діяча, пор.: *Столяр виготовляє меблі з дерева + Меблі користуються попитом* → *Меблі з дерева користуються попитом*. Семантично складна словоформа з дерева у присубстантивній позиції поєднує в собі семантику засобу дії (матеріалу) і приховане значення предиката дії. Водночас її потрібно кваліфікувати як складний атрибутивно-інструментальний компонент словосполучення. Подібні згорнуті конструкції закріплені в українській мові в немодифікаційному вияві.

Своєрідний спосіб згортання предикатів можуть реалізувати аналітичні синтаксичні морфеми-прийменники. Вони вживані в повних (незгорнутих) і частково згорнутих конструкціях. В елементарних простих реченнях так звані прийменники з формально-граматичного боку здійснюють утворення аналітичних локативних дієслів, а з семантичного боку мають предикатний характер, конкретизуючи загальне локативне значення локативних дієслів. Локативні дієслова *бути, перебувати, знаходитися, міститися, розташовуватися, опинятися*, які передають загальне локативне значення, і локативні дієслова процесу *стояти, сидіти, лежати, висіти*, що виражають позицію предмета, супроводжуються аналітичними синтаксичними локативними морфемами-постфіксами і вимагають двох аргументів – носія локативного стану або процесу і локатива. В українській мові різноманітні просторові значення представлені численними локативними морфемами-постфіксами, що можуть перетворюватися за трансформацій на морфеми-прийменники. Незгорнуті конструкції містять локативні аналітичні дієслова з постфіксами – локативними конкретизаторами, напр.: *Туристи були в горах (за горами, перед горами, біля гір, поблизу гір тощо)*. У цих конструкціях, де локативні дієслова з постфіксом виступають у позиції присудка, постфікси відіграють диференціюючу роль, маючи більше порівняно з локативними кореневими дієсловами семантичне наван-

таження. У семантико-синтаксичному і формально-синтаксичному планах локативне кореневе дієслово і локативна морфема-постфікс становлять нероздільну єдність і утворюють локативну предикатну одиницю. За формально-синтаксичного переміщення локативної субстанційної семантики у присубстантивну позицію, тобто позицію ад'єктива, відбувається згортання кореневого локативного дієслова і приєднання дієслівного локативного постфікса до вокативної семантики, де постфікс стає прийменником [7], пор.: *Туристи в горах милувалися краєвидами*. За цих умов тільки на прийменник припадає вираження семантичних відношень між двома повнозначними компонентами – з функцією носія локативного стану або процесу і з функцією локатива в різних відмінкових формах, напр.: *Міст над річкою був міцний; Ліс за селом багатий на гриби; Квіти біля будинку дуже гарні; Табір навколо озера розростається; Дім на горі привертає увагу; Верби при дорозі створювали затінок*. Отже, складний компонент у присубстантивній позиції словосполучення конденсує в собі локативну функцію і семантику згорнутого предиката. Редукція дієслівно-постфіксованої локативної сполуки до одного прийменника, що зберігає свою вихідну форму, а також форму пов'язаного з ним аргумента, стосується немодифікаційного ступеня згортання.

Подібні трансформації і ступінь згортання простежуємо в словосполученнях з прихованими акціоально-локативними предикатами напрямку (вихідного й кінцевого пунктів), шляху руху: *Хмари пливають з півночі → Хмари з півночі; Вітер віє з моря → Вітер з моря; Туристи прибули з Німеччини → Туристи з Німеччини; Автобус курсує на Київ → Автобус на Київ; Дорога веде на Кавказ → Дорога на Кавказ; Стежка пролягає через ліс → Стежка через ліс; Тунель пролягає крізь гору → Тунель крізь гору*. Присубстантивна позиція аналізованих вище статичних і динамічних локативів дає підстави кваліфікувати такі компоненти як атрибутивно-локативні.

Предикати із семою призначення, адресації (призначатися, адресувати, передавати, дарувати, купувати, залишати, надсилати, писати, нести, везти і под.) виступають у словосполученнях з адресатною семантемою, яка за редукції дієслів зберігає ці предикатні значення завдяки прийменнику для, напр.: *Квіти призначені для нареченої + Квіти стояли у вазі → Квіти для нареченої стояли у вазі; Кореспонденція надіслана для директора + Кореспонденція лежала на столі → Кореспонденція для директора лежала на столі*. Тут простежуємо немодифікаційний ступінь згортання. Присубстантивна позиція залежних компонентів дає підстави кваліфікувати їх як атрибутивно-адресатні. Якщо форму присубстантивного родового відмінка наповнюють абстрактні іменники, то він набуває семантики мети: *Поле для вирощування пшениці займало значну площу; Система для контролю температури не спрацювала; Кнопка для вмикання комп'ютера – на передній частині системного блоку*. Такі атрибутивно-цільові компоненти мають похідний характер: утворені в результаті згортання підрядної частини мети, пор.: *Поле для вирощування пшениці займало значну площу ← Поле, призначене для вирощування пшениці, займало значну площу ← Поле, призначене, щоб вирощувати пшеницю, займало значну площу*. Подібні трансформації простежуємо за утворення атрибутивно-причинових і атрибу-

тивно-темпоральних компонентів у реченнях на зразок: *Близько двадцяти працівників освіти отримали від керівництва області нагороди за сумлінну працю; Література шістдесятих років характеризувалася активним розвитком нових напрямків*.

Давальний адресатно-посесивний характеризується подвійною залежністю (від дієслова та іменника) і внаслідок цього – різноспрямованістю своєї семантики [8; 9]. Залежність від іменника породжує посесивне значення, залежність від дієслова – адресатне. Як слушно зауважує І. Р. Вихованець, «у зв'язку із спрямованими на давальний відмінок «сполучувальними претензіями» двох частин мови він виражає посесивне значення цільової спрямованості» [10]. Дію спрямовано на предмет, що звичайно являє собою частини тіла, одяг, речі, які можна розглядати як предмети (об'єкти) володіння чи власності. Зв'язок давального з іменником-назвою об'єктів володіння підтримує прихований (згорнутий) предикат належності. Давальному адресатно-посесивності відповідають семантико-синтаксичні ознаки атрибутивної субстанційності, невалентного зв'язку з лексично вираженим дієсловом, пасивності, спрямованості предикатів дії (або стану) на предмет. Напр.: *Коса сповзла їй на груди; Міцно зв'язали йому руки; Краплі дощу падали мені на волосся*.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Отже, компоненти семантико-синтаксичної структури речення не завжди представлені в його формально-граматичній структурі, тобто можлива розбіжність між кількісним складом семантичних і формально-синтаксичних компонентів. До такої розбіжності між двома різновидами компонентів веде формально-граматична перебудова речення, яка здебільшого пов'язана з комунікативними чинниками. Одним з видів перебудови речення є згортання предикатів, що зумовлено передусім слабкою його формально-синтаксичною позицією в реченні. Приховані предикати зосереджені в субстанційних компонентах, утворюючи складні одиниці, які найчастіше перебувають у валентно не зумовленій присубстантивній (атрибутивній) або детермінантній позиції простого ускладненого речення. Перспективні у даному напрямку дослідження дериваційних зв'язків словосполучень і синтаксем, складних і простих речень у граматичній системі сучасної української мови.

Література:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – С. 181–212.
2. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць : [монографія] / К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 94–97.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ ВКФ «ВАО», 2011. – С. 30–50.
4. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні : [монографія] / О. В. Кульбабська. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2011. – С. 386–460.
5. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / М. В. Мірченко. – [2-ге вид., перероб.]. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – С. 45–70.
6. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 179.
7. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення : [монографія] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська,

- В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 143.
8. Андерш Й. Ф. Семантична характеристика давального відмінка в сучасній українській мові / Й.Ф. Андерш // Укр. мова і літ. в шк. – 1974. – № 10. – С. 39.
9. Городенська К. Г. Дериwаційна природа давального адресатної посесивності / К. Г. Городенська // Лінгвістичні студії: [зб. наук. праць]. – Донецьк : ДонНУ, 1999. – Вип. 5. – С. 20.
10. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 117.

Межов О. Г. Дериwационные отношения именных словосочетаний с простыми предложениями в современном украинском языке

Аннотація. Стаття посвячена актуальним проблемам теорії синтаксическої дериwації именных словосочетаний как компонентів семантически неэлементарных простых предложений современного украинского литературного языка. Проанализирована специфика функціонування падежных и предложно-падежных форм существительного в присубстантивной позиции. Определены семантические разновидности, предложно-падежные средства выражения и особенности дериwации субстантивно-атрибутивных

и адвербиально-атрибутивных компонентів в именных словосочетаниях.

Ключевые слова: имя существительное, именное словосочетание, синтаксическая дериwация, транспозиция, адъективация, падежная форма, атрибут, семантика, простое предложение.

Mezhov A. Derivational relations noun word combinations with simple sentences in modern Ukrainian language

Summary. The article focuses on the urgent problems of syntactic derivation theory noun word combinations as the complicated simple sentences; functioning of case and preposition-case forms of noun in prysubstantyve position; phenomenon syntactic adjectivation in modern Ukrainian literary language studied. Semantic varieties, prepositional-case facilities of expression and features of derivation of substantive-attributive and adverbiale-attributive components are investigated in noun word combinations.

Key words: noun, noun word combination, syntactic derivation, transposition, adjectivation, case form, attribute, simple sentence.

Сапсаєнко Л. В.,

аспірант кафедри української і зарубіжної літератури

Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

ПЕРЕДУМОВИ ДРАМАТУРГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Анотація. У статті розкрито основні передумови драматургічної діяльності Б. Грінченка, а саме: суспільно-політичні, соціально-економічні та культурно-освітні. Подано сторінки життя українського селянства другої половини XIX ст. Проаналізовано український літературний рух, що набував у зазначений період надзвичайного інтересу.

Ключові слова: передумова, національне відродження, народний рух, кріпосне право, українське суспільство, драматичний театр.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Борис Дмитрович Грінченко належить до тих визначних українських історичних постатей, які своє життя самовіддано служили рідному народові, розвитку і возвеличенню української мови, розбудові культурно-освітнього середовища, театрального мистецтва. Ще в юні літа він глибоко переконався, що лише культура й освіченість народу стануть «найтвердішою і найміцнішою підвалиною національної самостійності» [4, с. 15]. Зважаючи на те, що за часів життя великого патріота Україна могла лише мріяти про свою незалежність, Б.Д. Грінченко доводив: головним чинником у формуванні ідеї самостійності – є мова. На думку мислителя, саме рідна мова має покладатися і в основу розвитку національної драматургії. Аналіз значного масиву наукової і художньої літератури дозволяє зробити висновок про те, що головними передумовами драматургічної діяльності Б. Грінченка є: суспільно-політичні, соціально-економічні та культурно-освітні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Українське літературознавство, починаючи з другої половини 80-х років XX століття, переживало складний процес самооновлення, який характеризувався появою нових акцентів у інтерпретації як літературно – історичних подій, так і літературних постатей. Дослідження творчості Б.Д. Грінченка характеризуються кардинальним переглядом творчої спадщини митця, новими підходами до її вивчення (Л. Гаєвська, М. Веркалець, Л. Голомб, П. Охріменко, І. Денисюк, А. Погрібний, П. Охріменко, М. Сиваненко, П. Хропко, В. Яременко та ін.).

Науковці (Н. Калениченко, І. Пільгук, А. Погрібний, Л. Сахно, Є. Шаблювський та ін.) правдиво, різнобічно осмислюють творчість митця. Майже всі дослідники відзначили, що письменник правдиво відображав життя народу у своїх творах. Але протягом 70-х років початку 80-х років діяльність Б. Грінченка було майже забуто.

Формування мети статті. Розкрити основні передумови драматургічної діяльності Б. Грінченка, а саме:

суспільно-політичні, соціально-економічні та культурно-освітні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Суспільно-політичні передумови характеризуються наявними суперечностями: з одного боку – Лівобережна Україна, яка перебувала у складі Російської імперії, характеризувалася деякою автономією. З іншого боку – як і у всій Росії до 1861 р. тут панували феодално-кріпосницькі відносини. Практично все суспільно-політичне життя було зросійщеним, панувала тиранія російського уряду. Натомість, навіть за таких умов найбільш прогресивні діячі українського народу прагнули позитивних змін, демократичних порядків і правових відносин, які б полегшили його суспільне становище. На початку 70-х років XIX століття активізується громадський рух в Україні, центром якого став Київ. Після розгрому Кирило-Мефодіївського братства виросли нові суспільно-політичні сили. Помітною стає діяльність П. Чубинського, В. Антоновича, М. Драгоманова, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного, М. Старицького, М. Лисенка та багатьох ін.

Втім, на Правобережній Україні громадських рух почався дещо раніше – з 1848 р. («весни народів»). Автохтонне населення, яке було під владою Австро-Угорщини, Польщі, Румунії, Чехословаччини також піддавалося суспільно-політичним утискам і поневоленню. Цей рух поділився на два основні табори: народовство і москвофільство. Якщо москвофіли тяжіли до «більшості Малоросів», то народовці намагалися створити сильну партію, яка б завойовувала народні маси, вела їх до незалежного суспільного життя.

Варто зазначити, що взаємозв'язок суспільно-політичного життя українців Правобережної України ніколи не припинявся і був нагально потрібним у всі часи. Але, починаючи з другої половини XIX ст. він був просто необхідним, адже після майже повного припинення українського життя в Росії, значна кількість культурно-освітніх діячів: П. Куліш, М. Вовчок, Леся Українка, О. Кониський, І. Нечуй-Левицький продовжують видавати журнал «Правда», який був всеукраїнським органом, оскільки в Росії неможливо було видавати ні українських газет, ні журналів. Значна кількість українських письменників, політичних діячів, у тому числі Борис Грінченко, друкували свої праці у Львові, Чернівцях, Станіславові (сучасний Івано-Франківськ) та ін. містах Правобережної України.

Соціально-економічні передумови були не менш складними. Незважаючи на те, що кріпосне право було знищено, основна частка українського народу була поневолена і соціально, й економічно. Це знайде глибоке відображення у творах багатьох українських письменників і поетів (І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, І. Не-

чуй-Левецький, І. Карпенко-Карий, Ю. Федькович та ін.). Тяжкі умови життя селянства: безробіття, голод спонукали його до пиятики, морального розладу, іміграції тощо. Ці сторінки життя селянства знайдуть відображення у творах Бориса Грінченка: «Серед темної ночі», «Нахмарило», «На громадській роботі» та ін.

Культурно-освітні передумови драматургічної творчості Бориса Грінченка передусім пов'язуються із культурним національним відродженням як на теренах Лівобережної, так і Правобережної України. У 70-х – 80-х роках XIX ст. цензура на українські книжки в Росії дещо зменшилася, стала можливою літературна і наукова діяльність. Це викликало видання книжок для народу. Особливо активно працювали у цьому напрямі М. Коцюбинський, Самійленко, Леся Українка, Марко Вовчок. Небувалого розвитку набув театр, його репертуар збагатився низкою нових п'єс, передусім із народного життя. Їх авторами були Кропивницький, І. Карпенко-Карий (Тобілевич), М. Старицький, І. Франко та ін. З'явилися високоталановиті артистичні сили: М. Заньковецька, Кропивницький, брати Тобілевичі, які здобули високу пошану у глядачів. Все гостріше поставало питання про рівноправність української культури і мови. На цьому тлі Борис Грінченко започатковував свою літературну і зокрема, драматургічну діяльність. Письменник стверджував: в Україні не може бути справжнього театру без української мови. При цьому зауважував, що «народові треба здорової моральної і артистичної з літературного погляду драми, а не (драми) гопака й горілки, мета театру – не грошові збори, а поширення «виднокругу народного» [2, с. 174]. Саме тому він виступав за високопрофесійний театр у якому б культивувався й виховувався дух української нації.

Творчість письменників другої половини XIX – початку XX століть відкриває перед нами художню самобутність українського письменства, естетичну неповторність національної картини буття народу, його розвиток у контексті європейського літературного процесу.

Після скасування кріпацтва (1861 р.), проведення в Росії земської, міської, судової, військової і шкільної реформ відбуваються значні зміни у громадській думці.

Інтелекція, яка була прогресивно настроєна ставала рушійною силою народного руху. В Україні починають виникати нелегальні політичні гуртки, розпочинається «ходіння в народ» з метою підняття селянства на боротьбу «за землю і волю». У губернських центрах організуються громади – товариства української інтелекції, діяльність яких носила культурно-освітній характер.

Учасники збирали фольклорно-етнографічний матеріал, вивчали історію й культуру українців, видавали і розповсюджували українську художню і науково-популярну літературу.

У другій половині XIX століття набуває розквіту драматургія і лірика, розвивається літературна критика, виникають нові естетичні явища: модернізм, натуралізм, та його стильові течії – імпресіонізм символізм, експресіонізм, неоромантизм.

Саме в цей період важливого значення набула українська драматургія, яка характеризується розквітом широкої палітри соціальних проблем. П'єси М. Старицького, Б. Грінченка, М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, І. Франка набувають широкої популярності, розширюють

сферу впливу української літератури, її функціональні можливості, спілкування з різними верствами народу.

Б. Грінченка можна вважати «народником» бо він завжди цінував українську мову, традиції українського народу. Твори Тараса Шевченка, які він прочитав ще учнем Харківської реальної гімназії, настільки вплинули на письменника, що він починає писати українською мовою. Важливе місце Б. Грінченко надавав книжкам для народу, зокрема для дітей. Зокрема у Харкові було видано три книжки для народного читання – художні «Два товариші», «Бідний вовк», і науково-популярну брошуру «Про грім та блискавку». Б. Грінченко мріяв скласти таку популярну бібліотеку для простих людей, яка б допомогла здобути хоча б елементарну освіту.

Так було видано його поетичні збірки – «Пісні Василя Чайченка», «Підсільською стріхою», «Під хмарним небом», пише десятки оповідань – «Без хліба», «Екзамен», «Сестриця Галя», «Сама, зовсім сама», «Дядько Тимоха», «Ксеня», «Хата», «Каторжна», «Серед чужих людей» та ін., двіповісті з життя інтелекції – «Сонячний промінь» і «На розпутті», працює над драмами.

Б. Грінченко у творах глибоко співчував знедоленому простому люду, критично ставився до тогочасного суспільного ладу. Підтримуючи зв'язок з гуртком революційних народників, письменник розповсюджував заборонену літературу (статті Михайла Драгоманова, популярні брошури Сергія Подолінського «Про багатство та бідність», «Про Правду» та ін. На той час український народ здебільшого був неписьменним, тому театр був єдиним можливим офіційним місцем, де звучала українська мова. Незважаючи на цензурні заборони, у видавництві Грінченка (засноване 1894 р. в Чернігові, відновлене на початку XX ст. у Києві) побачили світ понад 50 книжок для народного читання тиражем близько 200 тисяч примірників. Серед них вірші Т. Шевченка, оповідання М. Коцюбинського, приказки Є. Гребінки, байки Л. Глібова, оповідання Ю. Федьковича, поетична збірка «Кобза» поета-засланця Павла Грабовського та ін.

Українська драматургія цього періоду була багатопроblemною і різножанровою, цьому свідчать твори М. Кропивницького, «Не судилось», «Талан», М. Старицького, «Сто тисяч», «Мартин Боруля», «Хазяїн», «Глитай, або ж Павук» «Суєта», «Житейське море» та «Доки сонце зійде, роса очі виїсть І. Карпенка-Карого, «Лимерівна» П. Мирного, «Степовий гість», «Серед бурі» Б. Грінченка, «Учитель», «Сон князя Святослава», «Украдене щастя» І. Франка.

Тема селянського життя стає також актуальною. Твори зображують давнє, кріпосницьке лихо, в оповіданнях, та повістях розкриваються теми з життя панщини (І. Нечуй-Левецький «Микола Джеря», І. Франко «Панцизняний хліб», О. Кониський «Протестант»), проте на перший план тепер виходили теми становища селянства в умовах капіталізації господарства (І. Нечуй-Левецький «Кайдашева сім'я», І. Франко «Лесишина челядь», О. Кониський «Козарський ланок», Б. Грінченко «Серед темної ночі» і «Під тихими вербами»).

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Борис Дмитрович Грінченко належав до тих визначних українських історичних постатей, які своє життя самовіддано служили

рідному народові, розвитку і возвеличенню української мови, розбудові культурно-освітнього середовища, театрального мистецтва.

Борис Грінченко жив і працював у XIX столітті, але його діяльність і творча спадщина як ніколи актуальні сьогодні. Борис Грінченко увійшов в історію, культуру, літературу України як оборонець її надбань, інтересів, європейської перспективи розвитку. У нього і літературний псевдонім був промовистий, символічний – «Вартувий» – той, хто стоїть на сторожі, оберігає, охороняє.

Література:

1. Бадіна С. В. Лінгводидактика Бориса Грінченка / Бадіна С. В. / Творча спадщина Бориса Грінченка й українська національна ідея [Текст] : матеріали наук. конференції до 145-ої річниці з дня народження Бориса Грінченка. – Луганськ : СПД Резніков В. С., 2008. – С. 255-258.
2. Грінченко Б. Народний театр / Грінченко Б. // Літературно-науковий вісник. – 1900. – Т. XI. – Кн. 9. – С. 174.
3. Грінченко Б. Д. Твори : в 2 т. / Б. Д. Грінченко. – К. : Наук. думка, 1991. – Т. 2. Повісті. Драматичні твори / Б. Д. Грінченко ; упоряд. В. В. Яременка ; приміт. А. Г. Погрібного, В. В. Яременка ; ред. тому А. Г. Погрібний. – 608 с.
4. Животенко-Піанків А. Педагогічно-просвітницька праця Бориса Грінченка / А. Животенко-Піанків. – К. : Вид.центр «Просвіта», 1999. – 176 с.
5. Малиш М. Книговидавнича діяльність Б. Грінченка : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.10 / Малиш М. – К., 1994. – 156 с.
6. Олесь О. Б. Грінченко / Олесь Олександр // Твори : 42 т. – К., 1990. – Т. 1. – С. 649.

7. Франко І. Збір. творів : у 50 т. / І. Франко. – Т. 29. – С. 14.
8. Франко І. Збір. творів : у 50 т. / І. Франко. – Т. 41. – С. 513.

Сапсаєнко Л. В. Предпосылки драматургической деятельности Бориса Гринченко

Аннотация. В статье раскрыты основные предпосылки драматургической деятельности Б. Гринченко, а именно: общественно-политические, социально-экономические и культурно-образовательные. Подано страницы жизни украинского крестьянства второй половины XIX в. Проанализированы украинский литературное движение, приобретающего в указанный период чрезвычайного интереса.

Ключевые слова: предпосылка, национальное возрождение, народное движение, крепостное право, украинское общество, драматический театр.

Sapsayenko L. The prerequisites of dramatic activities by Boris Hrinchenko

Summary. The socio-political, socio-economic, cultural and educational prerequisites of dramatic activities by B. Grinchenko are described in the article. This article deals with Ukrainian peasantry life of the late nineteenth century. The Ukrainian literary movement acquired an unusual interest in this period is analyzed in the article.

Key words: prerequisite, national revival, popular movement, serfdom, Ukrainian Society, drama.

Троша Н. В.,
аспірант*Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*

КОНЦЕПТ ІСТОРІЇ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ О. ДОВЖЕНКА

Анотація. У статті досліджується місце значення історичного минулого в літературній творчості О. Довженка, висвітлюється семантичний діапазон концепту історії у творчому доробку митця.

Ключові слова: концепт, історична пам'ять, літературна спадщина, історіософські мотиви.

Постановка проблеми. Геніальний митець і культурний діяч Олександр Довженко все своє життя і творчість присвятив своїй країні, рідному народові, переймаючись його болями, переживаючи разом із ним і радість, і страждання. Художні твори письменника охопили найважливіші віхи історії українського народу. Історичну долю української нації у смертельних випробуваннях ХХ століття змалював він у творах «Арсенал», «Звенигора», «Щорс», «Тарас Бульба», «Маги», «Стій, смерть, зупинись», «Воля до життя», «Україна в огні», «Повість полум'яних літ» та ін.

Актуальним для літературознавства, історії літератури й історії України є змістова, ідейна й художня парадигми літературної творчості Довженка, яка тривалий час розглядалася в контексті радянської літератури, відповідно до поетики соціалістичного реалізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники літературної спадщини О. Довженка в тій чи іншій мірі зверталися до історичного аспекту його творчості. Окремі дослідження стосуються образу автора через самоідентифікацію з героями – історичними постатями (Р. Корогодський, П. Саливончик), через колективну ідентичність (Н. Чиж). На історико-політичний аспект творчості письменника звертає увагу В. Марочко, історико-філософські мотиви – С. Машенко. Концептуальну оцінку війни у творчості майстра подано у дослідженнях Ю. Барабаша, В. Гребньової, протистоянню ідеології й моралі присвячено розвідки Ю. Барабаша, Р. Корогородського, В. Марочко. Україноцентричні параметри художніх творів і «Щоденника» є предметом дослідження В. Гребньової, Р. Корогородського, А. Новикова, П. Саливончик. Останні напрацювання Р. Корогодського, М. Куценка, В. Марочка, С. Машенката інших науковців дають підстави розглядати творчість митця в історико-філософському аспекті.

Мета статті полягає у з'ясуванні місця й значення історичного минулого в літературній творчості О. Довженка, висвітленні семантичного діапазону концепту історії у творчому доробку митця.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Яскравою прикметою українського літературного процесу ХІХ – ХХ ст. є звернення національних письменників до історичного минулого. На думку авторів підручника «Історичне джерелознавство», для історичної літератури того часу були характерні «різнопланові, а нерідко й супе-

речливі оцінки багатьох історичних явищ та постатей, що є свідченням розмаїття поглядів, що панували в тогочасному суспільстві» [1, с. 439].

Свою специфіку мають твори художньої літератури радянської доби, за якої насаджувалися принципи партійності, класовості, що негативно позначилося на змісті та художній якості багатьох творів, у тому числі із історичної проблематики. Саме в таких умовах довелося жити й творити О. Довженку. Його творчість – це система з визначеним ідейно-тематичним комплексом, вектор якого пролягає через концепт історії, історичної пам'яті, що є одним із центральних і найбільш важливих у його літературній діяльності.

Творча спадщина Довженка, має велику джерельну цінність. Увагу письменника постійно привертала героїчні сторінки української історії – походи давньоруських князів, національно-визвольна війна 1648–1654 рр. під проводом Б. Хмельницького, громадянська і Друга світова війни в ХХ ст. тощо. Історична тематика пронизує значну частину літературного доробку митця. Утім, чи не найповніше авторське осмислення історії розкривається у знаменитому Довженковому «Щоденнику».

Проблема історії знаходилась у сфері особливої уваги митця протягом усього його життя. Цікавість до неї виявилася ще з дитинства, про що свідчать окремі епізоди у «Зачарованій Десні». У кіноповісті згадується, наприклад, чумакування діда й прадіда, бурлакування українців по каховських селах, козацьке походження Довженкового роду, татарську й турецьку навали, «казання старих про давнину». У преамбулі до твору Довженко зазначає, що під час довготривалої розлуки з рідною землею в його світі все частіше домінують спогади. Митець вважає, що прийшов той час, «коли вивчені в давнині дитинстві байки й молитви виринають у пам'яті і заповняють всю її (людини) оселю, де б вона не стояла» [2, с. 150].

Любов до історії прищепив юному Довженку вчитель прогімназії Никанор Зіновійович. Від нього хлопець дізнався, що «раніше в лісах переховувалися втікачі з-під панського ярма – сміливці, свободолюбці, мужні люди. Їх збирала під своє крило козацька голота» [3, с. 43].

Під Новий рік на околиці Сосниці учні організували вертеп, душею якого став Сашко. Він був ведучим дійства й одвічним героєм вертепу – Запорожцем, перед яким «лях, татарин в дугу гнеться». Запорожець, за сценарієм Сашка, звільняє з буцегарні Мужика, суворо розправляється з Паном, Шинкарем і Попом. Згодом концепт «запорожець» пройде наскрізною ниткою через усю творчість митця. Часто письменник наділяє своїх героїв рисами, притаманними козакам, дає прізвиська козацького походження: Кошовий, Скидан, Чорнота, Заброта, Паливода,

Запорожець. Останнє акумулює в собі випробувані часом кращі риси українців: козацьку відвагу, вірність своїй Батьківщині, глибоке усвідомлення відповідальності за долю рідних людей, що є в Довженковому розумінні запорожкою безсмертя нації.

Ще у шкільні роки Довженко захопився давньоруським епосом. Учитель Микола Омелянович Климченко всіляко підтримував захоплення Сашка народною творчістю, історичними піснями, билинами, козацькими думами. Він натхненно читав учням «Слово о полку Ігоревім», учив любити й розуміти твір, черпати з нього творчу мужність і духовну силу. Складний текст «Слова» запам'ятовувався важко, проте «в устах Сашка поема бриніла вчисто, віщо й тривожно. Він читав її під час уроків і на вечорах, вражаючи слухачів. «Слово» ввійшло в його плоть і кров» [3, с. 47].

У подальшому неодноразово використовував Довженко-письменник високі патріотичні мотиви «Слова о полку Ігоревім» у своїх творах. Зокрема, до героїв-звитязців у снах чи видіннях приходили витязі Київської Русі – хоробрі русичі – ніби віддати шану радянським богатырям. Уляна з «Повісті полум'яних літ» у сні мала розмову з князем Святославом [4, с. 174]. Сержант Іван Орлюк, проводячи паралелі сучасного й минулого, говорив: «Ми... відстояли всі минулі сторіччя... Всю нашу історію, минулу й майбутню» [4, с. 206]. Як слушно зауважив С. Плчинда, «Стане «Повість полум'яних літ» новітнім Словом про безсмертних захисників рідної землі» [3, с. 48].

Епічні твори Високого Середньовіччя глибоко проникли у творчість митця. Образ України в кіноповісті «Україна в огні» постає не лише в безпосередніх описах, а й у ліричних звертаннях, які інколи так нагадують «Слово о полку Ігоревім»: «О українська земле, як укривавилась ти! Ріки кров'ю поналивано, озера слізьми та жалем. Байраки й переправи трупом запалися, гноєм і передсмертною блювотою. Степи гнівом утопано, та прокляттям, та тугою і жалем» [4, с. 29]. А та любов, що спалахнула в двох молодих серцях, пройшла крізь такі випробування, які стрічалися хіба що в легендах: Олеся, вивезена до Німеччини, зазнала поневірянь, а Василь отримав численні поранення. Проте у фіналі «як у казці-легенді, нарешті Василь і Олеся разом, зібралися всім родом запорозьким, щоб заспівати родову пісню і знов розлучитися» [5, с. 882].

Ставши студентом Глухівського вчительського інституту, Довженко цікавився історією Глухова. А дізнаватися справді було про що. У другій половині XIII та в XIV століттях Глухів був столицею Глухівського князівства. Глухівчани брали активну участь у селянській війні під орудою Болотникова. Одностайно підтримали Богдана Хмельницького під час визвольної боротьби 1648 – 1654 років. Із 1654 року Глухів був сотенним містом Ніжинського полку. Із 1708 року – резиденція гетьманів Лівобережної України. У 1750 році на відомій Глухівській раді гетьманом України був обраний Кирило Розумовський.

По закінченню вчительського інституту Довженко став працювати вчителем вищої початкової школи у Житомирі. Серед багатьох предметів, які доводилося викладати, була й історія. Проте сам митець в «Автобіографії» визначає рівень своєї освіченості на той час так: «вийшов

з інституту в 1914 році з умінням учити школярів, політично неписьменним і темним юнаком». Довженко визнає помилковість своїх тодішніх поглядів на Першу світову війну, Жовтневу революцію, український національний рух, пояснюючи це тим, що заборонялося на той час вивчати історичну правду, факти перекручувалися і замовчувалися. Стан своєї освіти він характеризує як «невміння відрізнити велику довгождану правду від довго підготовленого обману».

Про те, що згодом Довженко став приділяти багато уваги історії, добре її знав, систематично вивчав, свідчать нотатки у його «Щоденнику». Зокрема 27 квітня 1942 року митець пише: «Перечитав знову історію України» [7, с. 111]. Запис говорить про те, що це не перша його розвідка. Ймовірно, мова йде про «Историю Малороссии» (1842–43) М. Маркевича, оскільки в подальших своїх записках письменник згадує саме її.

Про відповідальне ставлення Довженка до історичного матеріалу під час написання кіноповістей, оповідань і кіносценаріїв дізнаємося з того ж таки «Щоденника» й листів до рідних та колег. Відтак, листуючись з П. Вершигору (1943 р.), митець наполягає на доскональному фіксуванні історичного матеріалу для правдивого відтворення його у подальшому: «Записуйте окремі думки свої, людські, Ковпакові. Пам'ятайте, Ковпак мусить остатися в мистецтві й історії України» [6, с. 316]. Тим самим письменник намагався запобігти помилкам минулого. Зокрема його турбувало те, що мало відомостей залишили про себе запорожці.

Під час роботи над кіноповістю «Щорс» Довженко досконало вивчав історію описуваної епохи, фіксував численні розповіді очевидців подій. Опрацьовував архівні документи, історичний матеріал, спогади богунців і тарашанців. Таким чином, як свідчить його друг і колега Вишневський, назбиралося 59 папок історичного матеріалу. Героїзм, хоробрість і жертвність бійців революції наповнили вигаданий сюжет історичною правдою, епічністю, життєвою і психологічною достовірністю [3, с. 241-243].

«Довженків Боженко, – як зазначає М. Наєнко, – зумів створити з «хлопчаків» армію українських воїнів, які багато в чому нагадували героїв-повстанців із роману Ю. Яновського «Чотири шаблі». Для зображення всього цього О. Довженко озброївся традиціями карнавального фольклору (сцени весільного обряду в поєднанні з блиском бойових шабел та гарматними пострілами), гоголівського монументалізму в погляді на козацьке лицарство («На вокзалі, за кілометр від старовинного бойовища, звідки грандіозна душа Гоголя піднесла колись окровавлену душу запорожця Кукубенка до самого божого престолу, на дубенському напівзруйнованому вокзалі в салон-вагоні біля вікна сидів Боженко...»), Шевченкового уявлення про життя і смерть героїв гайдамацького кореня (вмілого і хороброго Боженка хоронять «серед степу широкого на Україні милій», тобто – під звуки безсмертного «Заповіту»)» [5, с. 977].

Навіть у нарисі, присвяченому сучасності, «Не хазяйнувати німцям на Україні» Довженко постійно звертається до історії, говорить, що вона ніколи «не панькала нас» [8, с. 14]. Із невимовним боєм він констатує, що вороги «хочуть уже виокремити саме слово «Україна» і пробувають украсти в народу його історію» [8, с. 9]. Ілюстрацією

цього свавілля є те, що газета «Ліцманштадтерцейтунг» повідомляла, що «німецькі власті, намагаючись провести повну германізацію України, привселюдно спалили всі українські історичні книги». Довженко свідчить, що на той час «Пограбовано всі культурні вогнища українського народу, музеї і книгосховища в Києві, Харкові, Одесі, Полтаві, Вінниці, Львові, Чернігові. Розкрадено дорогі цінні твори українського мистецтва: картини, скульптури, вишивання, книги, найрідкісніші історичні рукописи, – одне слово, всі духовні цінності народу» [8, с. 9].

У зазначеному творі Довженко розмірковує над долею України, називає її «стара наша, порубана матір-Україна, пограбована і змучена, безкровна челядинка Європи», а наших пращурів – «не синами, а пасинками європейських століть». Наш народ довгі віки вчили «по-різному думати, ходити, молитися». Довгі століття українців змушували боротися «один проти одного під різними прапорами: польськими, австрійськими, угорськими». Проте автор нарису твердо переконаний, що «приходять і зникають правителі, а народ вічний, жива душа народна» [8, с. 13–14]. У цьому він вбачає силу й непереможність українського народу.

Історіософські мотиви творчості Довженка багато в чому схожі з Шевченківською концепцією минулого України. Звертаючись до сторінок історії України, він, подібно Кобзарю, аналізує ті явища, що призвели до повного занепаду української державності і прирекли народ віками жити «на нашій – не своїй землі». При порівнянні характеристики України у Довженка і Шевченка знаходимо не лише концептуальну спорідненість, а й чимало словесних співпадінь. Довженкову Батьківщину періоду війни характеризують епітети: «кривава», «попалена», «розбита», «поруйнована», «обездолена в загравах пожеж», «світлій убогий!». У Шевченка вона «безталанна вдова», «моя Україна убогая».

Шевченківські мотиви пронизують й опромінюють кіноповість «Україна в огні». Перша картина твору («У садочку біля чистої хатини, серед квітів, бджіл, дітвори... за столом у тихий літній день сиділа родина Запорожця і тихо співала...») [4, с. 6] дуже нагадує класичний Шевченків вірш «Садок вишневий коло хати». У Шевченка «Минають дні, минають ночі, ...минає літо...», у Довженка – «Миналидні, миналиночі, минуло літо». У Шевченка «земляплаче у кайданах», у Довженка – «стогнала в журбі земля». Отже, ідейна й образна спільність засвідчує однакову патріотичну платформу обох талановитих письменників.

Про преклоніння митця перед генієм Шевченка згадував у книзі «З Довженком у дорозі» поет М. Нагнибіда, який подорожував із подружжям Довженків південною Україною і Кримом. Зокрема йому запам'яталося, наскільки схвильованим був письменник, пропливаючи повз могилу Шевченка в Каневі: «Олександр Петрович довго стояв у якомусь урочистому мовчанні перед високим канівським берегом. А коли зникла вдалині Тарасова гора, звернувся до мене: «Заради побачення з Тарасом варто було пливати...». Від канівського світання до запорізького вечора Довженко майже не сходив із палуби» [9, с. 101].

Цей епізод став зачином до кіноповісті «Поема про море». Довженко згадує могилу Шевченка, Тарасову

гору, починає з цитати «Реве та стогне Дніпр широкий...» [4, с. 6]. Прагнучи додати напруженості окремим епізодам повісті, він вводить в її канву Шевченкові рядки. Так, Кравчина при зустрічі з Катериною, дивлячись на Дніпро, промовляє словами Кобзаря: «І Дніпро реве та стогне, ну, просто як у Тараса Шевченка» [10, с. 271]. У цей час до пристані підходить пароплав «Тарас Шевченко» й «наповнює простори гучним своїм басом». І гучномовець гукав звідкись: «І блідий місяць на ту пору...» [10, с. 279], сповнюючи смутком зустріч Катерини з її коханим Валерієм Голиком, який покинув її. З цього випливає, що Довженко не випадково дав таке ім'я своїй героїні, оскільки цій останній випала тяжка доля Шевченкової Катерини. Згадані інтертекстуальні конструкції засвідчують інтелектуальну пристрасність автора в естетичному переосмисленні мистецьких явищ, духовного багатства української літератури.

У багатьох творах О. Довженка окремою зоною концепту «історія» є концепт «історична пам'ять». Зона останнього у Довженковому доробку есплікється лексемами «історія», «нащадки», «безсмертя», наповнених новим змістом, авторським задумом. «Романтик за світовідчуттям, – писав про митця А. Гуляк, – О. Довженко вважав історичну пам'ять джерелом безсмертя народу» [2, с. 17]. Проте в це поняття він вкладав не лише факти і події, що закарбувалися в пам'яті народу, а й збереження й дотримання моральних законів, етичних норм, що визначають національний дух. Відтак невідповідно у сценарії «Звенигора» народ в особі «тисячолітнього» діда переконаний, що основний свій скарб – свою ідентичність та ментальність – він усе ж не втратив і знайде його обов'язково [5, с. 874].

Т. Панасенко з цього приводу висловлює думку, що «фантастично-символічний і реальний плани дії, химерно переплітаючись навколо наскрізного героя – шукача скарбу діда Невмирушого, що живе вже друге тисячоліття, – створювали почуття своєрідної біографії України, її окремого надзвичайного історичного шляху. Тут уперше виявилось оте довженківське почуття вічної краси природи та його суто козацьке трактування смерті як складника життя. У фільмі незвичайно переплітається далеке минуле і сучасність, співіснують епізоди з варягами, які прийшли зброєю завоювати слов'янські землі, і події революції – усе це поєднано романтичною історією старезного діда, що через століття проносить вічну мрію про закопані «скарби нації», виступає фанатичним охоронцем повитої легендами Звенигори» [9, с. 34].

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Загалом до історії Довженко ставився з особливою відповідальністю. Оперуючи іменами історичних постатей, він спирався на факти, досліджуючи історичні процеси і явища, розуміючи, що історія – це упорядкована система, що має свою часову послідовність і просторову структуру. У його творах постійно відчувається зв'язок між минулим і сучасним. Причому минуле завжди впливає на теперішнє, оскільки у свідомості людей існують архетипи, у які закладено основи буття.

Перспективи подальших досліджень у контексті окресленої проблеми вбачаємо у подальшому дослідженні історичних вимірів літературної творчості О. Довженка.

Література:

1. Калакура Я. С. Историчне джерелознавство: Підручник / Я.С. Калакура, І.Н. Войцехівська, С.Ф. Павленко та ін. – К. : Либідь, 2002. – 488 с.
2. Гуляк А. Олександр Довженко / А. Гуляк // Олександр Довженко. Вибрані твори. – К. : Сакцент Плюс, 2007. – 320 с.
3. Плачинда С.П. Олександр Довженко. Біографічний роман / С.П. Плачинда; під заг. ред. Ю.І. Солнцевої. – К. : Молодь, 1980. – 344 с.
4. Довженко О. П. Твори в 5 т. Том 3 / О.П. Довженко; упоряд. Ю. Солнцева, приміт. К. Волинського. – К. : Дніпро, 1984. – 362 с.
5. Наєнко М. Художня література України / М. Наєнко. – К. : Видавничий центр «Просвіта». – 2008 р. – 1063 с.
6. Довженко О. П. Твори в п'яти т. Т. 5. – К.: Дніпро. – 1985. – 359 с.
7. Довженко О.П. Щоденникові записи, 1939–1956 = Дневниковые записи / О.П. Довженко. – Харків : Фоліо, 2013. – 879 с.
8. Довженко О. П. Не хазайнувати німцям на Україні / О. Довженко. – Укрвидав ЦК КП(б)У, 1943. – 18 с.
9. Панасенко Т.М. Олександр Довженко / Т. М. Панасенко. – К. : Укрвидавполіграфія, 2012. – 120 с.
10. Довженко О.П. Зачарована Десна. Кіноповісті. Оповідання. Щоденник / О.П. Довженко. – Харків : Фоліо, 2008. – 287 с.

Троша Н. В. Концепт истории через призму литературного наследия А. Довженко

Аннотация. В статье исследуется место и значение исторического прошлого в литературном творчестве А. Довженко, освещается семантический диапазон концепта истории в творческом наследии художника.

Ключевые слова: концепт, историческая память, литературное наследие, историософские мотивы.

Trosha N. The concept of history through the prism of O.Dovzhenko's literary works

Summary. The place and importance of the historical past in Dovzhenko's literary works are examined in the article. The semantic range of the concept of history in the works of the writer is clarified.

Key words: concept, historical memory, literary heritage, historical and philosophic motives.

РОСІЙСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

Абрамович С. Д.,
доктор філологічних наук, професор, академик АН ВО України,
заведуючий кафедрою славянської філології та загального язуконання
Каменець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

МАГИЧЕСКИЙ КРУГ РОМАНТИЧЕСКОГО ХАРАКТЕРА В ЛЕРМОНТОВСКОМ «ДЕМОНЕ»

Аннотация. В статье исследуется способ художественного обобщения в лермонтовской поэме «Демон». Выход за пределы романтического, однозначного характера тут, при всем богатстве психологического рисунка, не осуществился, что, в отличие от героев Байрона, обусловлено традиционной христианской аксиологией, не допускающей «прощения сатаны».

Ключевые слова: библейский сюжет, образ демона (сатаны), романтизм, идеализация как способ художественного обобщения.

Дьявол – один из метасюжетов мировой литературы. Но сатана как персонификация однозначного Зла – плод размышлений комментаторов Писания, в то время как в самой Библии здесь наблюдается известная диалектика. С одной стороны, здесь сатана упоминается считанные разы – сказалась древневосточная практика не сосредотачиваться на негативном. С другой, в Книге Иова сатана – ангел-скептик, входящий в сонм ангелов [1, 22]. Начиная с Ренессанса, когда развернулись чернокнижие и ведьмовские процессы (у нас это почему-то принято относить к Средневековью)¹, и вплоть до легализации «церкви сатаны» в XX в., табуированный дьявол начинает вызывать жгучий интерес – как полюс Абсолютного Зла. Во многом это обусловлено тотальным воскрешением в европейской культуре ереси гностицизма, призывавшего выйти из-под власти Бога Библии, трактуемого в качестве отца зла и насилия. Этот интерес перетекает и в художественное слово. Тему падшего ангела муссируют Данте, Ариосто, Тассо, Марло, Мильтон, Лесаж, Вольтер, Гёте, Клопшток, Байрон, Байрон, де Виньи, Гюго, Эминеску, Брюсов, Блок и мн. др. Намечается даже «реабилитация сатаны»: согласно Бальзаку, Бодлеру, Жорж Санд, злой дух будто бы изначально живет в человеческом сердце. И особенно бравурно это обозначилось в романтизме. Вера в переустройство жизни после череды европейских революций угасает – результаты очевидны. Плакается погибший идеал, но при этом ширится дух протеста и отрицания. Распространяется скепсис и эрос без границ; поэтизируются убийство и садизм; из недр языческого прошлого извлекается опыт оккультизма; культивируются психотропные экстазы, сознание индивида «атомизируется». Романтизм конденсирует это в формуле «мировой скорби».

В такой атмосфере сатана становится сигнификацией освобождения – в первую очередь, от традиционной

морали. И такая победа была чревата сомнительными результатами – вспомним, во что вырождается жизнерадостное движение либертинов у маркиза де Сада. В российском обществе 1-й пол. XIX в. революционаристские и либертинские настроения также сменяются чувством одиночества и безвыходности, что трактовалось советскими исследователями как итог разгрома декабризма и невозможность примкнуть к политической борьбе; теолог, впрочем, расценил бы это как пустыню богооставленности. Но поэтические решения Лермонтова определяются не только западным влиянием, а ироссийской духовной атмосферой, в которой был все еще сильно ошутим, несмотря на все успехи секуляризации, традиционный православный стержень – в катехистическую программу церковная догматика входила непреложно, и, более того, была предметом живого обсуждения.

До сих пор исследователей «Демона» занимали иные аспекты. Для русской религиозно-философской мысли главными были вопросы не литературоведческие, а метафизические: так, В. Соловьев увидел в поэме «тяжбу с Богом» [3], а Д. Мережковский, напротив, провозгласил Лермонтова «священным богоборцем» [4]. После революции этот уровень поэмы фактически перестал изучаться. Советские исследователи (Б. Эйхенбаум и мн. др.) волей-неволей предпочитали компаративистское изучение библейских истоков сюжета. Но отчетливого представления о библейском истоке лермонтовского «Демона» нет ни тогда, ни в постсоветское время. Характерен отрывок из талантливого исследования Л. И. Вольперт: «Можно предположить (здесь и далее – подчеркивание мое, С. А.), что на Лермонтова, которого образ Демона «гипнотизирует» с 14-ти лет, впечатление произвели строки из книги пророка Исайи о Люцифере (это имя в русском переводе – денница) <...> В неканоническом варианте версия о Люцифере более развернута: рассказывается, что он упивался своим ангельским происхождением, сверхъестественными способностями, приближенностью к Богу; однако гордость его со временем стала так велика, что он не захотел иметь над собой господина, даже Господа Бога, и тот сурово покарал мятежного ангела за гордыню. Лермонтов, по-видимому, знал эту версию <...> («немой и гордый» *изгнанник* с юных лет приковывает его воображение)» [5, с. 105–106]. Тем не менее, сделано немало верных наблюдений – скажем, что у Лермонтова демоничен даже герой, персонифицирующий народ [6, с. 219]. Важен также вывод: «Демонизм романтической культуры был не только внешним перенесением в литературу нач. 19 в. образов из мифа о герое-богоборце или легенды о падшем отверженном ангеле (Прометей, Демон), но и приобрёл черты подлинной мифологии, активно воздействовавшей

¹ Усиленные поиски ересей начались уже с XII века, но именно Ренессанс пролагает дорогу настоящему культу дьявола: «Гуманисты теснили бога, чтобы очистить место для человека. Но в сознании массового обывателя это место занял сатана. XVI–XVII вв. историки называют «золотым веком Сатаны», «взрывом дьяволизма» [2, с. 54].

на сознание целого поколения, создавшей высокоритуализованные каноны романтического поведения...» [7, с. 61]. Подробно исследовалось влияние Байрона [8, с. 479], хотя сразу же было отмечено: «Многое здесь подсказано Байроном, но не только им» [9, с. 18]. Но при этом тема сатаны трактовалась как иносказание неких социальных тяготений, что явно не соответствовало масштабу лермонтовского замысла. Здесь ощущалась явная недоговоренность, и характерно, что в 60-70 гг. XX в. начинается рассмотрение Лермонтова в ключе философской проблематики (А. Гуревич, В. Маркович, А. Рубанович, С. Ломинадзе), хотя «Лермонтовская энциклопедия» осторожно называет это направление «экспериментальным» (статья «Лермонтоведение»). Репрезентативна для ситуации статья Е. Пульхитудовой, утверждавшей, что «Лермонтов в «Демоне» отозвался на все те искания в области гносеологии и философии истории, которыми мучилась передовая русская мысль в 30–40-е годы» [10, с. 77]; исследовательница неоправданно наделяет Демона развернутой «диалектикой души» в духе реализма: «Психологический портрет Демона зрелых вариантов поэмы – от первой кавказской редакции 1838 г. до ее последней переработки в 1841 г. – это как бы живое воплощение диалектики бытия, непрерывное столкновение противоположных начал. Внутреннее беспокойство, неустанное биение и развитие мысли, прерываемое яростными вспышками страстей, эмоциональными катастрофами ...» [11, с. 78]; при многих верных наблюдениях, религиозный смысл поиска Лермонтова подменяется здесь якобы развернутым у поэта сугубо философским поиском.

Особо следует упомянуть об исследованиях лермонтовского психологизма. Правда, он в основном развернуто изучался на материале «Героя нашего времени» (В. В. Виноградов, Л. Я. Гинзбург, К. Г. Локс, Е. Н. Михайлова, Б. Т. Удодов, М. М. Уманская, У. Р. Фохт, Б. М. Эйхенбаум и др.). Но характерно мнение Б. Т. Удодова: проблема психологизма – «одна из кардинальных в изучении творчества Лермонтова», но, несмотря на обилие исследований, «сохраняется устойчивое ощущение ее «открытости»» [12, с. 117]. Л. Гинзбург сделала ценные наблюдения над градацией иронии в ряду лермонтовских произведений на «демоническую» тему [13], но сочла, что применять термин «психологизм» следует только к реалистическому персонажу-характеру XIX в. [14, с. 300]. Однако возможен ведь и романтический психологизм, переживание субъектом «надмирной борьбы добра и зла» [15]. Важно также сделанное А. В. Карельским разграничение дедуктивного и индуктивного типов психологизма в литературе XIX в.: первый сконцентрирован на видимых результатах переживания, второй строится на анализе «изнутри» [16].

Сегодня исследователи в основном продолжают сложившиеся традиции. Продолжается изучение Библии как источника поэмы [17]; болгарская исследовательница рассмотрела поэму в ключе русской религиозной рефлексии [18]. Защищаются диссертации о психологизме Лермон-

това [19], о Лермонтове и Байроне [20] и др. Возникли уже и сугубо «православные интерпретации» «Демона» [21, 22, 23 и пр.], в которых, впрочем, единства нет: то утверждается, будто поэт побежден демонической силой, то он трактуется как существо «между Пророком и дьяволом».

Как видим, до сих пор, по сути, не прояснены до конца ни духовно-религиозное содержание лермонтовской поэмы, ни особенности ее сюжетно-композиционного замысла и ее нарративная стратегия, которые во многом определяют принципы художественной идеализации или типизации литературного характера.

Цель данной статьи – проследить реализацию сюжетного замысла поэта – вникнуть во внутренний мир Отца Зла – в ракурсе моделирования романтического характера.

В художественной литературе романтизм, исходящий из идеи непреходящей ценности личности, стимулировал интерес к динамике внутренней жизни персонажа, продиктованный возрастающей саморефлексией. Лермонтову тут принадлежит особое место. Но при этом многие согласны, что влияние Байрона тут – «первоочередное» [24, с. 77], что «Демон» повторяет Байрона, герой которого «презирает счастье, враждует с богом и царями, мучит себя и других и гибнет под натиском разрушительных страстей» [25, с. 95], и что «вовсе не случайно в 1830 и 1831 гг. Лермонтов зачитывался Байроном <...> Все вспомнили Байрона <...> поэта-борца, осуществившего в своем творчестве «союз меча и лиры» [26, с. 471], а, «если понимать байроновскую и лермонтовскую демоническую тему как тему неудавшихся порывов к субъективной свободе, то связь печоринства с демонизмом ясна» [27, с. 164]; в общем, «сущность Демона у Лермонтова, как и Люцифера у Байрона, в их мятежности, в восстании против авторитета бога» [28, с. 83]. При этом совершенно очевидно, что Демона исследователи, в общем-то, воспринимают как «замаскированного человека»: «Романтический образ демона, опирающийся на философию свободы, был более человеческим, в силу того, что демон был осмыслен в соответствии с характерологией человеческого существа, имеющего сильные и слабые стороны» [29, с. 10]. Эта абберрация вовсе не случайна. Эпоха Модерна вообще исходила из того, что человек неизбежно низмен и порочен [30], хотя это – нигилистический перепев теологического, болев оптимистического воззрения: уже Августин говорил об испорченности человека первородным грехом и о возможности исправления человеческой природы.

Но Лермонтова занимало и не «социальное иносказание», и не «свободное философствование», а *экзистенциальная проблема Зла* как такового, которое, по христианскому взгляду, собственной природы не имеет и является лишь тенью Добра. У Байрона явственно ощутимо мощное влияние гностицизма; у Лермонтова, в отличие от боготорца Байрона, доминирует традиционный теологический аспект: трагическое омертвление души, отпавшей от Бога². Это естественно вписывается в культурное сознание поэта, пусть и испытавшего влияние идей немецкой философии [31, с. 11–12], но не приемлющего новейшего этического релятивизма. К таким вещам Лермонтов относился иронически: «*К тому же я совсем не моралист, Ни блага в зле, ни зла в добре не вижу*» (поэма «Сашка»). Зато ему, по условиям тогдашнего русского образования,

² Серафим Саровский, современник Лермонтова († 1833), пишет следующее: «...они пытаются погубить тварь изнутри, склоняя человеческую свободу ко злу» [цит. по: 32, Глава VI. Образ и подобие].

должно было быть хорошо известно православное представление о могуществе Духа Зла и о связанности этого могущества Божественной благодатью. Фиксируемое же Е. Пульхритудовой смятенное движение Демона есть не поиск некой философской истины, но бесцельные перемещения. Скорее уж перед нами внутренняя мертвенность, компенсируемая лихорадочными внешними метаниями в космическом масштабе, механическим разрушением всего и вся:

Он сеял зло без наслажденья,
Нигде искусству своему
Он не встречал сопротивленья
И зло наскучило ему.

...
Окинул он холодным оком
Творенье Бога своего,
И на челе его высоком
Не отразилось ничего.

[33, с. 505–506].

По мнению Р. Отто, опыт соприкосновения со Святым предполагает познание не только Добра, но и глубин Зла: «...на первой ступени своего развития религиозное чувство выступает поначалу только одним своим полюсом, а именно отталкивания, обретая контуры впервые в облике демонического ужаса» [34, с. 60]. Религиозный опыт Лермонтова и начинается с «отталкивания» от полюса Зла, известного юному автору давно и глубоко: «Проблема добра и зла, ангела и демона, рая и ада составляет идейный и языковый центр юношеских произведений Лермонтова. Он сам себя называет избранником зла («Как демон мой, я зла избранник») не потому, что он хочет оправдать зло (как порок), а потому, что высокое зло, связанное со страданием, («демонизм»), есть в сущности, результат недостаточности, неполноты и бессилия добра и рождено из одного с ним источника» [35, с. 17–18]. Более того, молодой поэт как бы хочет исчерпать содержание этой последней точки отпадения от Бога до дна. Послужил конденсации этого «одного полюса» и метод романтизма, которому автор «Демона» последовательно оставался верным: «Романтична поэма и по своей форме: построение ее подчинено задаче раскрыть внутренние переживания центрального героя, противопоставленного всему окружающему миру, — отсюда обилие монологов героя, патетически-декламационный слог, единый во всей поэме, одинаковый в речи автора и его любимого героя» [36, с. 104]. Но при этом назревавший «реалистический переворот», который начинал сказываться и в творчестве самого Лермонтова (параллельно с последними редакциями поэмы писался «Герой нашего времени») уже заявляет о себе. Цитированный тут У. Р. Фохт фактически отмечает эту внутреннюю сложность «Демона»: внимание принадлежит центральному герою, но взят он не «глазами окружающих», а «изнутри» — в монологах, которые эту цельность разрушают. С этой точки зрения интересно, что Демону как бы становится тесно в рамках привычной романтической схемы. Персонаж кажется загадочным уже потому, что выступает в роли побежденного и страдающего существа. Ощущение загадочности усугубляет то, что обитатель надземных высот Демон внезапно «вырван» из своего отчуждения, из романтической одномерности, и погружен в коллизию «человеческой» страсти — любви к земной женщине.

С этого, собственно, и начинаются упомянутые «метания» героя.

В основу сюжета «Демона» полагается прельщающее воображение предание о сынах неба, сходявших к дочерям человеческим как к женам. Но — из Библии слова не выкинешь. Впрочем, этот союз сначала мыслится Демоном как сугубо *духовное единение* — он рисует перспективу освобождения женской души от земных страстей:

Тебя я, вольный сын эфира,
Возьму в надзвездные края;
И будешь ты царицей мира,
Подруга первая моя;
Без сожаленья, без участия
Смотреть на землю станешь ты,
Где нет ни истинного счастья,
Ни долговечной красоты,
Где преступленья лишь да казни,
Где страсти мелкой только жить;
Где не умеют без боязни
Ни ненавидеть, ни любить.
Иль ты не знаешь, что такое
Людей минутная любовь?
Волненье крови молодое, —
Но дни бегут и стынет кровь!

[37, с. 531].

Т. е., все же в Демоне сохраняется его ангельская природа, которая, по Псевдо-Дионисию Ареопагиту, даже в вожделениях сохраняет «любовь к невещественности, непостижимую и неизреченную для нас» [38, гл. II, § 4]. Однако в конце монолога Демон жарко выдыхает исполненное уже как бы чисто земной чувственности, жажды «воплотиться», вожделение:

Я дам тебе все, все земное —
Люби меня!..

[39, с. 533].

Но от прикосновения уст духа Тамара гибнет — человеческому естеству не дано соединиться с естеством Демона, дать ему новую жизнь.

Что же понудило Лермонтова обратиться к столь эпатажирующему материалу, который был насыщен энергией поругания *sacrum*? То, что Лермонтова будто бы увлекали «сила и энтузиазм Зла» (Б. Эйхенбаум), верно лишь отчасти. Гораздо сильнее волновало автора то, что Демон в своей богооставленности *страдает* — именно оттого, что «призвание» его состоит в том, чтобы вредить людям. И вдруг — вместо банального «погубления сатаной» грешника — Ее Величество Любовь... Тамара, вопреки ожиданиям, вызывает в Демоне вихрь совершенно человеческих чувств и надежд. Это определяет сюжетную задержку и эмоциональное удивление читателя. Демон стремится во-человечиться, что тормозит выполнение им своей основной функции. Тамара все же будет погублена, но прежде перед нами развернется попытка во-человечения и пробуждение в погибшем и отреченном существе надежды на *vita nuova*:

И входит он, любить готовый,
С душой, открытой для добра,
И мыслит он, что жизни новой
Пришла желанная пора.
Неясный трепет ожидания,

Страх неизвестности немой,
Как будто в первое свиданье
Спознались с гордою душой
[40, с. 523].

И, поскольку читательское ожидание нарушено, фабула становится особо интригующей. В «Демоне» присутствует определенная заданность: ведь романтический характер строится на одной-единственной, «идеализирующей» черте, в отличие, скажем, от реалистического «Героя нашего времени», где выступает уже многоуровневость личности (пять речевых масок Печорина, согласно Е. Г. Эткинду [41]). В данной ситуации это – беспредельное одиночество, замкнутость на себе. Но сам же автор эту романтическую однозначность и разрушает. В итоге Демон замкнут, как в магический круг, в свое неизбежное одиночество и, извергаемый мирозданием, впадает в состояние еще более глубокого, бесповоротного отчаяния.

Итак, Демон обольщал самого себя, надеясь вочеловечиться через обладание Тамарой. Томящийся в своей одинокой бесплотности, он остается убийцей и обманщиком, и он у Лермонтова – не прощен.

Молодой поэт, вкусивший соблазна бескрайнего индивидуализма Модерна, «отрекается от сатаны», невзирая на всю безмерность страдания последнего, и следует отметить отличие позиции русского поэта от позиции Байрона, породившего в Европе настоящий девятый вал соперничества страдающему Духу Зла (Люцифер в «Каине»). Дальнейшая эволюция «демонического героя» – уже вполне отчужденный от автора образ Печорина из «Героя нашего времени», погруженного в совершенно иное художественное пространство, характеризующегося принципиально иным способом художественного обобщения и суммой иных, «романтных» приемов психологизации. Но это уже тема для другого исследования.

Литература:

1. Мень А. В. Исагогика : Курс по изучению Свящ. Писания. Ветхий Завет /Александр Владимирович Мень. – М. : Фонд им. А. Меня : Общедоступ. правосл. ун-т, 2000. – 631 с.
2. Лотман Ю. М. Статьи по истории русской литературы XVIII–первой половины XIX в. / Юрий Михайлович Лотман // Избранные статьи: В 3 т. – Т. 2. – Таллинн: Александра, 1992. – 480 с.
3. Соловьев В. С. Стихотворения. Эстетика. Литературная критика / Владимир Сергеевич Соловьев. – М. : Книга, 1991. – 573 с.
4. Мережковский Д. С. В тихом омуте: Статьи и исследования разных лет / Дмитрий Сергеевич Мережковский. – М. : Сов. писатель, 1991. – 489 с.
5. Вольперт Л. И. Лермонтов и литература Франции (в Царстве Гипотезы) / Вольперт Лариса Ильинична. – Таллинн: Фонд эстонского языка, 2005. – 320 ст.
6. Лотман Ю. М. Статьи по семиотике культуры и искусства / Юрий Михайлович Лотман. – СПб: Академический проект, 2002. – 544 с.
7. Лотман Ю. М. Литература и мифы / Ю. М. Лотман, З. Г. Минц, Е. М. Мелетинский // Мифы народов мира: Энциклопедия. – В 2 т. – М. : Сов.энциклопедия, 1982. – Т. 2. – С. 58–65.
8. Нольман М. Лермонтов и Байрон / М. Нольман // Жизнь и творчество М. Ю. Лермонтова: Исследования и материалы: Сб. 1-й. – М.: ОГИЗ; Гос. изд-во худож. лит., 1941. – С. 466–515.
9. Эйхенбаум Б. М. Литературная позиция Лермонтова // Борис Михайлович Эйхенбаум // Эйхенбаум Б. М. О прозе. О поэзии. – Сб. ст. – Л. : Худож. лит., 1986. – 456 с.
10. Пульхритудова Е. М. «Демон» как философская поэма / Е. М. Пульхритудова // Творчество М. Ю. Лермонтова. – М. : Худож. л-ра, 1964. – С. 76–105.
11. Пульхритудова Е. М., указ.соч.
12. Удодов Б. Т. Психологизм в творчестве М. Ю. Лермонтова / Удодов Борис Тимофеевич // Вопросы поэтики литературы и фольклора.– Воронеж : Изд-во Воронежск. гос. ун-та, 1976. – С. 117–137.
13. Гинзбург Л. Я. Творческий путь Лермонтова. / Лидия Яковлевна Гинзбург. – Л.: Худож. лит-ра, 1940. – 233 с.
14. Гинзбург Л. О психологической прозе / Лидия Гинзбург. – М. : INTRADA, 1999. – 415 с.
15. Федоров А. В. Введение в литературоведение. Учебник для вузов / А. В. Федоров.– М. : Оникс, 2007 (раздел «Романтический психологизм»).
16. Карельский А. В. От героя к человеку (Развитие реалистического психологизма в европейском романе 30–60-х годов XIX в.) / Альберт Викторович Карельский // Вопросы лит. – 1983. – № 9. – С. 81–122.
17. Васильев С. А. О незамеченном библейском источнике поэмы М. Ю. Лермонтова «Демон» / С. А. Васильев // Филологические науки. – 2005. – № 3. – С. 24–32.
18. Захариева И. Религиозно-нравственный ракурс осмысления поэзии М.Ю.Лермонтова (Вл. Соловьев, Дм.Мережковский, Д. Андреев) / Ирина Захариева // Болгарская русистика.– 2007.– № 3–4. – С. 36–42.
19. Зайцева И. А. Формирование художественного психологизма в прозе М. Ю. Лермонтова / Ирина Аркадьевна Зайцева: дисс. на соиск. уч. ст. канд. филол. наук: спец. 10.01.01 – русская литература. – М. : Ин-т мир.лит. им. А. М. Горького, 1983. – 200 с.
20. Семенова М. Л. Лермонтов и Байрон: к вопросу о типологии романтического героя : Мария Леонидовна Семенова: дис. на соиск. уч. ст. канд. филол. наук : спец. 10.01.01, 10.01.03 : М. : Коломен. гос. пед. ин-т, 2003. – 207 с.
21. Как в свете христианского учения можно оценить «Демона» М. Ю. Лермонтова? Отвечает иеромонах Иов (Гумеров). – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.pravoslavie.ru/answers/6861.htm>
22. Назаров М. Между пророком и демоном / Михаил Назаров // Ragus. – 2013. – Вып. 25. – Электронный ресурс. – Режим доступа: ragus.ruspole.info/node/4448
23. Нестор, иеромонах. Поэма М. Ю. Лермонтова «Демон» в контексте христианского миропонимания / иеромон. Нестор (В. Ю. Кумыш).– СПб.: Д. Буланин, 2007.– 173 с.
24. Пульхритудова Е. М., указ.соч.
25. Дьяконова Н. Я. Лирическая поэзия Байрона / Нина Яковлевна Дьяконова.– М.: Наука, 1975.– 168 с.
26. Нольман М. , указ.соч.
27. Гинзбург Л. Я. Творческий путь Лермонтова.
28. Герасименко Л. А. «Демон» Лермонтова и традиции философско-символической поэмы романтизма / Л. А. Герасименко // Славянские чтения. – В. 3. – М-лы научно-технич. конф. – Кишинэу : Славянский университет республики Молдова, 2005. – С. 83–88.
29. Алексеев П. В. Восточный текст в поэтике М. Ю. Лермонтова / П. В. Алексеев // Вестник Томского государственного университета. Филология. – 2013. – № 374.– С. 7–10.
30. Пигалев А. И. Деконструкция денег и постмодернистская концепция человека / Александр Иванович Пигалев // Вопросы философии. – 2012. – № 8. – С. 50–60.
31. Эйхенбаум Б. М., указ.соч.
32. Лосский В. Н. Очерк мистического богословия восточной церкви / В. Н. Лосский. – Электронный ресурс. – Режим доступа: www.vehi.net/vlosky/06.html
33. Лермонтов М. Ю. Демон. Восточная повесть / Михаил Юрьевич Лермонтов // Собр. соч. – В 4-х т. – М. – Л., АН СССР, 1959. – Т. 2. Поэмы. – С. 504–541.
34. Отто Р. Священное. О рациональном в идее божественного и его соотношении с иррациональным / Рудольф Отто. – СПб : Изд-во СПбГУ. – 2008. – 274 с.
35. Эйхенбаум Б. М. , указ.соч.
36. Фохт У. Р. Лермонтов: Логика творчества / Ульрих Рихардович Фохт. – М.: Наука, 1975. – 190 с.
37. Лермонтов М. Ю. Демон.
38. Дионисий Ареопagit. О Небесной иерархии // Мир Ангелов и демонов и его влияние на мир людей. Православное учение о добрых и злых духах / Дионисий Ареопagit. – М.: Свято-Филаретовский

православно-християнський інститут, 2006. – С. 374–375.

39. Лермонтов М. Ю. Демон.

40. Лермонтов М. Ю. Демон.

41. Эткінд Е. Г. «Внутренний человек» и внешняя речь. Очерки психопозитивної російської літератури XVIII–XIX вв. / Ефим Григорьевич Эткінд. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 448 с.

Абрамович С. Д. Магічне коло романтичного характеру в «Демоні» Лермонтова

Анотація. У статті досліджується спосіб художнього узагальнення у поемі Лермонтова «Демон». Вихід за межі романтичного, однозначного характеру тут, при всьому багатстві психологічного малюнка, не здійснився, що, на відміну від героїв Байрона, зумовлено традиційною християнською аксіологією, яка не припускає «прощення сатани».

Ключові слова: біблійний сюжет, образ демона (сатани), романтизм, ідеалізація як спосіб художнього узагальнення.

Abramovich S. Magic Circle of romantic's character in Lermontov's poem «Demon»

Summary. The paper investigates the way of artistic generalization in Lermontov's poem «The Demon». Going beyond the romantic, simple character here, with all the richness of the psychological figure, never realized that, unlike the characters in Byron, due to traditional Christian axiology, not allowing «Satan's forgiveness».

Key words: biblical story, the image of the Demon (Satan), romanticism, idealization as a way of artistic generalization.

Власенко Л. В.,
старший викладач кафедри ділової іноземної мови
та міжнародної комунікації
Київського національного університету харчових технологій

ІДЕАЛЬНЕ ТА ПРИМАРНЕ У ТВОРЧОСТІ О. А. ГАН

Анотація. Статтю присвячено дослідженню творчості видатної письменниці початку першої половини XIX століття. Проаналізувати етапи становлення творчого шляху О. А. Ган. Визначити основні мотиви та сюжети творчої спадщини авторки. Введення в науковий обіг зазначених матеріалів сприятиме поглибленню подальших досліджень у галузі російської літератури.

Ключові слова: забуті письменниці, література, вплив, дослідницька діяльність, жіноча творчість.

Постановка наукової проблеми та її значення. Розквіт жіночого письменства у Росії припадає на період 1830-1860-х років. Жінок-письменниць та поетес, які присвятили себе літературній діяльності, налічувалося близько 30 осіб. Всі вони були різного віку, різного соціального становища, але всіх їх об'єднувала література, за допомогою якої вони намагалися висловити своє ставлення до оточуючого світу, до свобод та прав жінки. Це була спроба заявити про себе як про особистість, яка може досягти в житті всього, що вона сама хоче не лише завдяки своєму батьку чи чоловіку, а самостійно, своїми силами і власним розумом. Звичайно, такі спроби пера слабого полу не отримали великої підтримки з боку критиків, які були не в захваті літературних починань жінок-письменниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання творчості забутих письменниць на даний час залишається мало дослідженим. Дослідженню творчості забутих письменниць пушкінської доби приділялося дуже мало уваги критиками літератури. Хоча останнім часом ситуація дещо змінилася. Наприкінці XIX століття М.Ш. Файнштейн видав книгу «Писательницы пушкинской поры. Историко-литературные очерки» [1], в якій дав детальну характеристику життєвого та творчого шляху жінок-авторів першої половини XIX-го століття. Такі вчені як І. Савкіна [2], М. Пушкарьова [3], Є. Строганова [4] на даний час займаються дослідженням творчості забутих письменниць та поетес, виводять їх на літературну арену, ознайомлюючи читачів із творами, які вплинули на суспільство та культурний розвиток тогочасної Росії, повертаючи їх із забуття. Хоча, звичайно, їхні дослідження є великим внеском у розвиток літератури, однак творчість окремих забутих жінок-письменниць залишається не дослідженою.

Мета статті – дослідити творчість забутої письменниці О.А. Ган на основі аналізу етапів її життєвого та творчого шляху на початку XIX століття та, базуючись на дослідницькій роботі О.І. Білецького, простежити основні шляхи становлення О.А. Ган як письменниці пушкінської епохи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Од-

нією із представниць романтичної групи є Олена Андріївна Ган – дочка чиновника А.М. Фадєєва та О.П. Долгорукої. На думку О.І. Білецького, опис біографії та творчої спадщини авторки є найбільш дослідженим у порівнянні із усіх письменниць романтичної групи, не кажучи про представниць епохи чуттєвості.

Любов до літератури дівчині привила мати, яка була для неї «... ідеалом необыкновенной разносторонности и силы характера» [5]. Отже, мати навчала юну Олену всьому, що знала і вміла сама: поваги, сили волі, впевненості в собі. Олена Андріївна, як і всі інші письменниці та поетеси «... слишком часто убежала из мира существенности в царство мечты» [5], піддаючись романтичним настроям, розмірковуючи про природу, про світ, який її оточує, мріючи про щире кохання, яке наповнить її серце. Але щодо кохання, то відомо, що мрія про світле та чисте почуття не виправдала її сподівань. Вона вийшла заміж за П.А. Гана, який був набагато старшим за неї. Таким чином, О. Ган не отримала найщирішого почуття, а тим самим, можливо, отримала лише розчарування у коханні. Оскільки чоловік не поділяв її сподівань та переживань, вона їх переносила у свої твори. Не отримавши від долі того, чого вона бажала, намагалася розкрити та вилити із своєї душі нездійсненні мрії. У творах «Идеал» та «Суд Света» вона описує своє життя, в основі головних героїнь «... страдающих от того же противоречия: они так же, как их создательница, непоняты своими мужьями и одиноки духовно» [5]. Це свідчить про те, що у О.А. Ган не було підтримки з боку чоловіка і вона знаходить розраду у літературі.

О.А. Ган не була знайома із літературним середовищем тогочасної Росії. Причиною цього були її часті перезди по країні, адже її чоловік був військовим. Душа О.А. Ган прагнула вираження своїх почуттів. Згодом вона познайомилася із Й.І. Сенковським, який працював головним редактором у журналі «Бібліотека для Читання». Саме тоді О. Ган почала робити переклади, позаяк знала чотири мови, а вже згодом написала свій перший твір «Идеал», що його було написано під псевдонімом Зенеїда Р-ва. Менш як за 6 років з-під пера авторки вийшло ще 11 повістей, які були переповнені жіночого страждання, духовного життя освіченої жінки з її внутрішнім світом, зі своїм «я», зі своїми почуттями та відчуттями. Й.І. Сенковський всіляко сприяв їй у отриманні літературної практики. Проте така опіка Сенковським не привела до обожнювання учителя своєю ученицею. Спроби Сенковського переробити все на свій лад редактора журналу «Бібліотеки для Читання», не знайшли відгуку у письменниці. Вона просто намагалася віднайти інше місце для друкування і згодом їй це вдалося.

Звичайно, що Сенковський не зовсім добре повівся із письменницею, яка довірилась його думці та вподобан-

ням. Він, як редактор, міг просто порадишити їй відпрацювати якісь фрагменти повісті. Адже авторка виражала свої почуття, мрії та сподівання як жінка, з точки зору жіночої статі, а Сенковський, хоча і хвалив її, все ж дивився на твір з точки зору чоловіка. Так і для О. Ган надмірне опікування «... начинает казаться ей сомнительным; приедаются, очевидно, и хвалебные рецензии, где редактор без колебаний ставит свою сотрудницу выше Жорж Санд и Пушкина» [5].

Вважаємо, що всі ці факти свідчать на користь того, що О.А. Ган була мало знайома із культурним життям Росії. О.І. Білецький відмічає, що твори письменниці не видумані, вони засновані на реальних подіях та людях. О. Ган О.І. Білецький відніс до романтичної групи, характерним для представників якої було визвано «... глубоким интересом к миру внутреннему и смутным, но упорным стремлением к освобождению личности: в области сюжета – замысловатостью построений, неожиданностью развязок, вытекающих не столько из хода событий, сколько из роковых противоречий, <...>, самыми героями – высшими натурами, удел которых неизбежное падение, гибель или полное духовное одиночество в толпе, не могущей их понять» [5].

Ці слова дають змогу зробити висновок, що О. Ган була зацікавлена літературою не без причини. Знаючи про її життя, про сім'ю, можна стверджувати, що вона бере сюжети та образи із власного життя. Особистий приклад вона викладає на осуд суспільства, тим самим даючи можливість собі виразити себе, своє незадоволення чоловіком, його байдужим ставленням до її літературних починань. Звичайно, що головні герої О. Ган – жінки, які теж не мають підтримки у рідних, їхнє життя буденне, і в основному закінчується смертю переважно в молодому віці як тілесною, так і духовною. Адже відомо, що сімейні непорозуміння та перипетії, відсутність підтримки авторки рідними, призвела її саме до гибелі спочатку духовної, а потім і тілесної. Померла О.А. Ган у 1842 році, тобто на 28 році життя.

На думку О.І. Білецького для творів О. Ган характерні принципи романтизму і у письменниці вони виражаються «... у пристрастии к построениям по контрасту» [5]. Це знаходило прояв у її творах, наприклад, «Идеал». Протиріччя між сировістю життя та мріями головної героїні Ольги відбуваються майже протягом всього твору. Вона розчарована у коханні, у людях, які її оточують, мрії її розбилися і єдиний вихід для неї – віднайти новий шлях сподівань та віри у майбутнє. Загибель Ольги відбулася лише духовно з переродженням у нову особистість та з новими мріями.

Також О.І. Білецький відмічає у творах О.А. Ган насиченість вставками із романів та листів. Однак, все це «не сколько во влиянии старинных романов, сколько в неизбежности для женщины – поэта тяготении к лиризму, заставляющему ее пользоваться всеми средствами, какие дают к нему выход» [5].

Дослідження О.І. Білецького доводять, що твори О. Ган переплітаються сюжетами із багатьма авторами. Серед них він відмічає О.С. Пушкіна, В. Ушакова, О. Марлінського та інших. Погоджуємося з висновком О.І. Білецького щодо подібності стилю написання Ган та Марлінського, адже Ган захоплювалася творчістю Марлін-

ського. Звичайно, що схожість сюжетів серед жінок-письменниць ми зустрічаємо не вперше. Проте О.І. Білецький вбачає в цьому не лише запозичення авторів, а «... собирая, или намечая путь к собиранию аналогий и параллелей к сюжетам и отдельным местам произведения писателя, мы невольно знакомимся с литературной средой, в которой произведение выросло: вот такие черты его рассеяны и у других авторов, а такие-то не имеют себе близких родственников: в итоге произведение не только является пред нами, как одна из веток большего дерева, но и позволяет увидеть свою истинную индивидуальность» [5].

Таким чином, можна зробити висновок, що О. Білецький не засуджує, а навпаки, стверджує, що сюжет хоч і запозичений з одного твору в інший, але ж різні автори, різне бачення та мрії. На нашу думку, навіть при однакових сюжетах і головних героях, розв'язка твору у автора-жінки і у автора-чоловіка – різні.

Дослідження показали, що О. Ган була знайома із творчістю Жорж Санд, яка так само як і Ган описувала життя жінок, їхнє життя. Проте О. Білецький вбачав деяку різницю між їхніми героїнями: у Ж. Санд героїні не можуть змиритися із життям, про рішення, які приймаються за них, «... жизненный принцип – сопротивление всякому нравственному насилию» [5]. Щодо героїнь О. Ган, то слід зазначити, що вони «делают все от себя зависящее, чтобы любить своих мужей: не по их вине им это не удается» [5]. Ймовірно, і сама письменниця вірить у думки і сподівання своїх героїнь, адже вона теж не знаходить підтримки у чоловіка, і, можливо, якби він виявив зацікавлення її роботою, звернув увагу на її моральний та духовний стан, то і вона змінила б своє ставлення до нього.

І.С. Тургенєв пише про письменницю так: «В этой женщине было и горячее русское сердце, и опыт жизни женской, и страстность убеждений, и те простые и сладкие звуки, в которых счастливо выражается внутренняя жизнь» [6].

О. Лихачова відмічає, що «... воодушевлявшая ее (О. Ган) мысль, была – любовь, единственная сфера, дозволенная тогда женщине, которая, в сочинениях Ган, всецело отдавалась чувству, никогда не могла найти в нем себе удовлетворения...» [7, с. 247]. На наш погляд, авторка, як і її героїні все проносить через свою душу, своє життя і, навіть, виливаючи свої почуття на папір, вона сподівається на покращення та порозуміння нехай, не для себе, а для інших жінок, яких чекає така ж доля.

Майже всі повісті О.А. Ган захоплюють читачів своїм сюжетом, хоча деякі з них є занадто затягнені, як, наприклад «Любинька». Але ж все таки багато з них є частиною літературної спадщини. Серед таких творів письменниці є «Геофания Аббаджо», «Идеал», «Утбалла», «Медальон», «Напрасный дар» та інші.

В.Г. Белінський вважав Олену Ган однією із головних представниць романтичної групи, «... ни одна из русских писательниц не обладала такою силою мысли, таким тактом действительности, таким замечательным талантом, как З. Р-ва» [8, с. 656]. Він виділяє думки як «... существенное достоинство повестей Зенеиды Р-вой» [8, с. 657]. Белінський вважав Зенеїду Р-ву обдарованою письменницею і твори, які вона писала, були засновані в основному на коханні. Проте відомо, що кохання буває різне, а сама авторка описувала власне кохання, почуття, які притаман-

ні саме їй як жінці. «Все повести даровитой писательницы проникнуты одним страстным чувством, одною живою идеею, одним могучим созерцанием, не дающим покоя автору и тревожно его наполняющим, – созерцанием, которое можно выразить такими словами: как умеют любить женщины и как не умеют любить мужчины» [8, с. 658]. Проте, він все ж таки вбачає у письменниці деякі недоліки у творчості: по-перше, «характеры действующих лиц не довольно резко очерчены и часто похожи друг на друга, разнятся только положением» [8, с. 670]. Звичайно, що герої схожі між собою, адже авторка писала про долю жінки, описуючи, навіть, своє власне життя. По-друге, «главный и существенный недостаток сочинений Зенеиды Р-вой – это отсутствие иронии и юмора и присутствие какого-то провинциального идеализма а la Марлинский» [8, с. 670]. Проте, він зауважує, що «Талант ее принадлежит ей самой, а недостатки – обстоятельствам жизни» [8, с. 675].

Майже всі твори письменниці про жінок, які кохали, віддавалися почиттю до безкрайності, навіть своїм власним життям жертвували заради кохання. Та чоловіки не здатні були оцінити такої відданості та жертв героїнь. Однак О. Ган не залишає віри в те, що своїми творами вона хоч трішки достукається до сердець та душ людей, які своїм ставленням вбивають у людини бажання йти вперед, виражати себе та свої почуття напоказ.

«И роль чистых, возвышенных и прекрасных душ, по мнению сочинительницы, выпала преимущественно на долю женщин, тогда как роль души слабой досталась исключительно мужчинам» [8, с. 661]. Так думала О. Ган про жіночу долю, про жінку, яка своїми силами повинна була тягти весь тягар душевних та моральних негараздів на своїй плечах.

Проте, на думку Белінського, іншою стихією творів З. Р-вої є осмислення приниження жінки у суспільстві. «Мысль об этом состоянии унижения, в котором находится женщина, составляет вторую живую стихию повестей Зенеиды Р-вой» [8, с. 667]. Таким чином, роздуми її направлені не лише на дослідження як уміють кохати жінки та чоловіки, а й роздуми та бажання змінити становище жінки і «... пафос ее (З. Р-вой) поэзии <...> заключается еще и в глубокой скорби об общественном унижении женщины и в энергическом протесте против этого унижения» [8, с. 667].

В «Отечественных Записках», уже після смерті письменниці, було зазначено, що О. Ган «... достигла бы такой высоты, творчества и идеи, и которая, в то же время, до такой степени отразила бы их в своих сочинениях все недостатки, свойственны русским женщинам» [9].

Висновки. Як висновок, слід зазначити, що Белінський вбачав у З. Р-вої найобдарованішу особистість жіночої статі, яка «...неизмеримо выше всех предшествовавших ей писательниц, в стихах и в прозе...». Її повести не наповнені сладенькими чувствованиями і розовими мечтаньями: нет, они проникнуты одною могучею мыслию, которая преследовала и всю жизнь и не давала ей покоя» [8, с. 669]. Проведені дослідження творчості дозволили зробити висновок про приналеж-

ність О. Ган до романтичної групи саме завдяки романтичним настроям її творів, які переповнені сюжетів кохання, ревнощів, пошуків самого себе, свого становища у суспільстві та власній сім'ї.

Перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в дослідженні творчості забутих письменниць першої половини XIX століття, що дасть можливість уточнити й зрозуміти місце та значення літературної спадщини письменниць пушкінської епохи для культурного та духовного розвитку суспільства.

Література:

1. Файнштейн. М.Ш. Писательницы пушкинской поры (историко-литературные очерки). / М.Ш. Файнштейн. – Л.: Наука, 1989. – 175. – Серия «Литературоведение и языкознание».
2. Савкина И. Провинциалки русской литературы (женская проза 30-40-х годов XIX века). – Wilhelmshorst: Verlag F. K. Gopfert, 1998. – 223 с.
3. Пушкарёва М. Гендерні дослідження: народження, становлення, методи лікування й перспективи у системі історичних наук // Жінка, гендер, культура. – М., 1999.
4. Строганова Е. Категорія «гендер» до вивчення історії російської літератури // Шляхи і інтеграції гендерних методів у викладанні соціально-гуманітарних дисциплін: Матеріали наук. пр. – Тверь, 2000.
5. «Эпизод из истории русского романтизма. Русские писательницы 1830 – 1860-х годов». Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф. 162. – Од. зб. 520-522.
6. Тургенев И.С. Полн. Собр. Соч.: в 28 т. – М.-Л.: АН СССР, 1963. – Т. 5. – с. 370.
7. Е. Лихачева. Материалы для истории женского образования в России (1086-1856). – С.-Петербург. 1899.
8. Белинский В.Г. Статьи и рецензии. Т. 7. Издательство Академии Наук СССР. М., 1955. – с. 739.
9. Отечественные Записки. 1843 г. Т. XXX.

Власенко Л. В. Идеальное и призрачное в творчестве Е. А. Ган

Аннотация. Статья посвящена исследованию творчества величайшей писательницы начала первой половины XIX века. Проанализированы этапы становления творческого пути О. А. Ган. Определены основные мотивы и сюжеты творческого наследия автора. Введение в научное обращение отмеченных материалов будет способствовать углублению дальнейших исследований в отрасли русской литературы.

Ключевые слова: забытые писательницы, литература, исследовательская деятельность, женское творчество.

Vlasenko L. Ideal and ghostly in Elena Gan's works

Summary. The article is devoted to the research of the greatest authoress' work of the beginning of the first half of XIX century. It is analyzed the stages of creative way of E. Gan's writing. It is defined the basic reasons and plots of author' creative inheritance. Introduction to scientific turnover of the marked materials will assist deepening of further researches in Russian literature.

Key words: forgotten authoresses, influence, literature, research activity, women creation.

*Ворова Т. П.,
кандидат філологічних наук, доцент
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

ОСОБЛИВОСТІ ПОНЯТІЙНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОБРАЗНО-СИМВОЛІЧНОГО РЯДУ КАЗКИ «АШИК-КЕРИБ» М.Ю. ЛЕРМОНТОВА

Анотація. Представлено аналіз смислової інтерпретації казки М. Ю. Лермонтова «Ашик-Кериб» як певної моделі духовного шляху. Задіяно новий підхід у розгляданні системи персонажів твору та їх взаємозв'язків як елементів образно-символічного ряду в еволюційній єдності визначеної доктрини.

Ключові слова: духовна доктрина, містерія, містичний перехід, символіка чисел, образ-символ.

У творчості М.Ю. Лермонтова прозаїчна казка «Ашик-Кериб» (1837 р.), можливо, займає не центральне місце, проте ж **проблема** вибору поетом казкового сюжету і передбачувана інтерпретація його змісту може висвітлити імовірні причини, що спонукали письменника звернути увагу саме на даний твір.

Список дослідницьких робіт за казкою «Ашик-Кериб» досить великий (С.А. Андрєєв-Кривич [1], І. Л. Андроніков [2], С.К. Даронян [3], В.І. Жирмундський [4],

В.А. Мануйлов [8], А.В. Попов [9] та ін.), проте їх **аналіз** розкриває дещо однобічний підхід літературознавців по відношенню до досліджуваної казки, так як усі автори фокусують свою увагу виключно на стандартності задіяного сюжету і наявності однотипних варіантів східної казки у вірменському, грузинському, туркменському, азербайджанському та узбецькому фольклорі на шкоду аналізу змісту власне твору. Можливо, наше вишукування є першим, що сприяє заповненню даної прогалини.

Метою нашої роботи є презентація, інтерпретація і розшифрування образно-символічного ряду казки, задіяного автором через систему персонажів, специфіку мотивації їхніх дій і особливостей взаємовідношення з подальшим порівнянням функцій героїв із аналізованої казки з деякими персонажами з «Казці про царя Салтана» О. С. Пушкіна.

У невеликому за обсягом творі головною дійовою особою є Ашик, ім'я якого дослівно перекладається як співак, який акомпанує собі на струнному інструменті сааз, Кериб – жебрак, тому ім'я власне перетворюється на узагальнене ім'я «жебрак-співак» (імена інших персонажів казки не розшифровуються), і, задіюючи тонкі асоціативні зв'язки, можна припустити, що сюжет казки зацікавив автора як певна проекція на реалії його власного приватного життя.

У казку введені дві основні сюжетотвірні лінії: перша – любов бідняка Ашика до багатой красуні Магуль-Мегери з наступною його подорожжю в далекі краї за удачею і славою з метою отримання дозволу на шлюб на коханій дівчині; друга – наполегливе невизнання Ашик-Кериба його матір'ю після повернення героя додому з далекої мандрівки.

Звернемося до першої сюжетотвірної лінії: талановитий Ашик-Кериб не має нічого, крім «дара песен»; гідністю Магуль-Мегери була її чарівна краса; звичайно, герої палко кохають один одного. Дівчина вважає, що біднякові Ашику слід негайно просити її руки у батька Аяк-Аги – доброї людини, готової обдарувати улюбленицю дочку і зятя грошима. Однак гордого Ашика відвертає можливість отримання щастя як милостині з рук інших, тому він дає зарікання: «7 лет странствовать по свету и нажить себе богатство либо погибнуть в дальних пустынях» [6, с. 88], а після закінчення терміну Магуль-Мегери стане його дружиною. Красуня погоджується, але за однією додатковою умовою: якщо Ашик не повернеться в призначений день, то вона вийде заміж за Куршуд-бека, який вже давно намагається завоювати її серце.

Дана сюжетна лінія займає 2 сторінки тексту; з решти 7 сторінок половину обсягу відводиться опису подорожі Ашика і ще половину – процесу упізнання і визнання героя після повернення додому, тобто на другий і третій етапи припадає основний оповідально-інформаційний обсяг внаслідок їх підвищеної важливості. Привертає увагу обумовлений термін відсутності Ашика, так як введення числа сім вказує, як правило, на приховано присутню ініціативну містерію. І дійсно, наявність містерії в казці можна визначити за характерними деталями, докладно описаними у Н. В. Мамуни [7]: 1) крім уже згаданих 7 років відсутності, герой у казці переправляється через річку (а річка або стихія води завжди служать кордоном між реальним / ірреальним світом, світом живих / мертвих, світом земним / небесним і т. д.); 2) при переправі одяг героя крадуть, залишивши його абсолютно голим (символ того, що в потойбічний світ не можна пронести речі матеріального світу); 3) нарешті, прямо повідомляється про смерть героя (неодмінний елемент будь-якої містерії) спочатку його матері, яка вірить чуткам і сліпне від горя, а потім і Магуль-Мегери (єдиній, що відкинула помилкову звістку про смерть коханого і продовжувала на нього чекати). Таким чином, у творі наявний ключовий момент переходу між земним / небесним світами з обов'язковим мотивом проходження порога смерті.

Однак виникає питання: якщо Ашику вдасться вибратися з річки (тобто перейти в світ, що знаходиться по той бік смерті), то яким чином йому можна там вижити і зарекомендувати себе? Виявляється, єдине, що може зацікавити тамтешніх мешканців, це власне талант мандрівника: чарівний голос співака і його творчість поета-пісняря відразу завойовують симпатії спочатку простих жителів (героя поять / годують і постачають одягом), а потім його дар приводить в захоплення і самого правителя (образ-символ

бога / аллаха), який щедро платить Ашику золотом / сріблом (образ-символ справедливої оцінки талантів героя) і обдаровує багатим одягом (образ-символ появи у героя якихось нових, не існуючих у нього раніше якостей).

Те, що герой проживає в потойбічному світі, підкреслюється і тим фактом, що він забуває про свою кохану (так як вважається, що при переході кордону життя / смерті людина повністю втрачає свою пам'ять). Щоб нагадати герою про себе, Магуль-Мегери посилає в ті краї надійного купця з 40 верблюдами і 80 невольниками. Купець є казковим аналогом Гермеса-психопомпа, покровителя торгівлі та містерій; а числа символіка 40 / 80 (або 40×2) у східних релігіях часто пов'язана з ритуалами жертвоприношень на честь померлих, а також з деякими змінами в обряді ініціації [5]. Купець також повинен представити герою особливу золоту таріль; символіка даного предмета досить проста і прозора: це коло земного життя, тобто прямий заклик повернутися у фізичну матеріальну форму земного життя. До закінчення терміну, обумовленого Магуль-Мегери, залишається тільки 3 дні (з цим числом пов'язаний езотеричний принцип троїстості [5]), проте подорож до нареченої звичайним шляхом зайняла б у героя 2 місяці (часовий розрив повинен вказати на нагнітання напруженості дії). На зворотному шляху Ашик знову повинен пройти поріг смерті (у тексті цей епізод маскується під маску божевільного відчаю героя, який не встигає з'явитися у нареченої в назначений термін, однак це все той же впізнаваний ключовий момент перетину смертної межі між світами).

Хоча на цей раз герой вже не такий самотній: йому надає допомогу якась божественна сила в образі вершника Хадериліаза на білому коні (що вказує на появу у Ашика високого небесного заступника, що співвідноситься по важливості і міці зі святом Георгієм Побєдоносцем). Вершник-святий садить подорожнього на коня і доставляє його в три етапи до рідного міста (триетапне переміщення символізує поступове втілення в матеріальний світ за схемою дух / душа / фізичне тіло), на додаток до цього Хадериліаз дозволяє герою взяти з під копит свого чарівного коня шматок землі, який може вилікувати сліпу, що не бачить 7 років (таким способом в оповідання вводиться мотив чарівного дару). Герой вчасно з'являється в рідних місцях після проходження ініціаційної містерії з двома предметами з іншого світу – торбиною з золотими монетами (множинний дублікат золотої тарілі / сонячного диска) і шматком незвичайної землі. На цьому закінчується історія його подорожі і починається остання частина казки, пов'язана з процесом визнання в прибульці колишнього Ашика.

Сам герой тепер називає себе не інакше як Рашид або Хоробрий (факт, що також підтверджує проходження ініціації: посвячений у таїнство зобов'язаний змінити собі ім'я; нове ім'я Рашид підкреслює необхідність наявності сили духу, сміливості і хоробрості у людини для проходження порогу смерті). Однак Ашику потрібно поспішати, так як весілля Магуль-Мегери з Куршуд-беком у самому розпалі; вся ситуація небезпечно розпалена і потребує негайного вирішення. Дівчина миттєво впізнає у розпалі весільного бенкету у співакові свого коханого, кидається до нього на шию, і обидва падають «без чувств» [6, с. 95]. Ця завершальна фінальна сцена і є істинне закінчення ман-

дрівки героя: піднесений дух (Ашик) і прекрасна душа в чарівній оболонці фізичного тіла (Магуль-Мегери) нарешті возз'єднуються, хоча даний процес єднання проходить через обопільну непритомність героїв як еквівалент мінісмерті.

Показово, що в казці відсутній опис спроби вбити свого суперника з боку екс-нареченого Куршуд-бека, який розуміє, що він безсилий повернути наречену, яка стала йому чужою, адже перевага Ашика в усіх відношеннях очевидна: від нього сходять міць і сила, він відкрито заявляє про заступництво великого Хадериліаза, підкріплюючи свої слова успішним сціленням матері. Проте ще дивніше те, що мати ніяк не хоче визнати власного сина (правда, вона сліпа на момент його повернення додому) і категорично (хоча б з милосердя до мандрівника) не хоче пускати його на поріг рідного дому. Спробуємо розібратися в прихованому значенні даної ситуації.

Як правило, сюжетнотвірні лінії, пов'язані з відходом героя з батьківського дому, символізує якусь абстрактну, а не житейську подію: у казках відход героя з дому в якусь мандрівку і його повернення назад символізує вихід і повернення певної езотеричної доктрини [7]. Якщо Ашик (образ-символ завжди живого духу, серцевини і сакральної частини доктрини) покидає рідну домівку (тобто місце зародження доктрини), то залишена її первинна, омертвіла форма (мати героя) при відсутності її життєво важливої, рухомої частини (поетична творчість Ашика) скниє і костеніє через нестачу свіжих ідей і сил (мати героя сліпне). Однак, на щастя, від початкової доктрини вдало відгалужується її вже видозмінена частина (в образі сестри Ашика, яка на момент від'їзду героя була маленькою дівчинкою – тобто зовсім слабкою формою і немічним дублікатом початкової доктрини, а по його поверненні це вже доросла дівчина, наречена – тобто зміцніла гілка початкового учення). Коли герой знову опиняється вдома після 7 років відсутності (центральна частина доктрини була підживлена божественними силами з метою пролонгування її успішного функціонування), старенька мати ніяк не хоче визнати сина, незважаючи на його наполегливі запевнення в синівській відданості і прихильності (омертвіла форма навчання не бажає ніяких видозмін, так як це клопітно і спонукає до еволюціонування); однак його охоче визнає сестра (родова гілка початкового учення, яка готова до трансформацій).

Щоб вирішити конфлікт невизнання матір'ю сина, необхідний незвичайний хід, який і здійснює Ашик прилюдно: він протирає чарівним клубком землі очі сліпої старої, в результаті чого вона прозирає і нарешті визнає в Ашику власного сина (заклякна форма вчення одержує посилення у вигляді підживлюючих божественних енергій, які продовжують період функціонування початкової доктрини). Однак і це ще не все. Нагадаємо, що герой повертається додому з торбою (образом-символом якоїсь таємниці або секрету), а під час бенкету він смішно і незрозуміло називає себе Шинди-Герурсез, що перекладається як «соро дізнається». Так про що повинні скоро дізнатися казкові персонажі, а заодно і всі читачі даного твору? Відповідь зашифрована в останньому епізоді казки, в якому переможений Куршуд-бек безмовно і покійно уступає герою чарівну Магуль-Мегери. Після чого натхненний і радісний Ашик-Керіб вимовляє цілу промову: «Послушай, Кур-

шуд-бек, я тебе утешу: сестра моя не хуже твоей прежней невесты, я богат: у ней будет не менее серебра и золота; итак, возьми ее за себя – и будьте так же счастливы, как и я с моей дорогою Магуль-Мегери» [6, с. 95].

Спробуємо прояснити символіку даної сцени: секрет, який всім скоро належить дізнатися, – це нове вчення або доктрина (сестра героя, що подорослішала), яка за силою, потужністю і красою не поступається своєму божественному прообразу («не хуже <...> прежней невесты»). Так як творчі сили героя знаходяться на високому рівні (він без скромності говорить про себе: «я богат»), то вчення, що знову відбрунькувалося, буде підтримано всіма доступними способами («у ней будет не менее серебра и золота»), а той, хто буде підтримувати нове вчення, буде справді ошасливлений володінням таким скарбом («будьте так же счастливы, как и я с моей дорогою Магуль-Мегери»). Тому розумно діє Куршуд-бек, погоджуючись взяти в дружини сестру Ашика: відмовившись без боротьби від гарної початкової доктрини, він отримує в своє володіння повноцінний її еквівалент, діючий на тих же божественних принципах, що і первинне вчення.

Нашу точку зору про те, що сімейні взаємозв'язки уособлюють взаємодію доктрин різного рівня, підтверджує наступний факт з казки, який не може бути пояснений інакше, як тільки з урахуванням нашої позиції. У фінальній частині казки на Ашика двічі робить замах брат Куршуд-бека (персонаж введений без імені власного, але з епітетом «малоумный») з наміром вбити героя; і двічі Куршуд-бек зупиняє брата, фактично запобігаючи подвійному вбивству (не тільки героя, але і його нареченої). Суперник Ашика веде себе в даній ситуації абсолютно миролюбно; але якби тут описувалися реальні людські відносини, то були б зображені вибухи емоцій ревностів з боку экс-нареченого по відношенню до поета-суперника. Тобто справжня мотивація дій Куршуд-бека – це спокійна і зважена оцінка нового вчення чи доктрини, а мотивація дій його брата – це реакція адептів одряхлілої старої доктрини, яким не вигідна конкуренція в ідеологічній і релігійній сфері (тому його і характеризують як «малоумный»), так як його цілком влаштовує стара доктрина в її застійній формі). Отже, Куршуд-бек представляє більш прогресивних представників суспільства, налаштованих позитивно на сприйняття ідейних нововведень. Недарма саме йому Ашик «в радости» пропонує руку рідної сестри, доручаючи тим самим колишньому супернику (а тепер партнерові) не долю дівчини, а збереження видозміненого вчення, яке «не хуже», тобто таке ж привабливе, як і божественний оригінал.

Унікальність казки М. Ю. Лермонтова складається у факті введення в оповідання подвійного весілля. Тому крім типової ініціаційної містерії (образ-символ пари Ашик / Магуль-Мегери) додатковий акцент у творі падає на процес подовження існування трансформованої доктрини (образ-символ нової пари Куршуд-бек / сестра Ашика). Таким чином, в заплутаних родинних взаєминах казкових персонажів можна простежити символіку процесу функціонування і відмирання старої доктрини з її подальшим відродженням і еволюцією в відбрунькованих від основного стовбура пагонів нових вчень. І сама собою з'являється відповідь на питання про причини інтересу М. Ю. Лермонтова саме до даної казки: швидше за все,

сталося ототожнення поета, його бентежного духу і душі, яка поки не зіткнулася з божественним началом, з головним героєм Ашик-Кериб. Як і казковий герой, поет був шукачем духовних істин: у своїй сакральній мандрівці він полонився їх зовнішньою красою, висловлюючи багатство їх ідей в своїй поетичній творчості. І хоча в казці героя супроводжує щасливий кінець, сучасному читачеві добре відомо, що сам письменник пройде через поріг справжньої, а не символічної смерті, і його життя обірветься набагато раніше, ніж він зможе знайти щастя возз'єднання зі своєю сакральною нареченою Магуль-Мегери.

У аналізованому казковому творі представлені в схематично окресленій формі деякі важливі деталі сюжету, які властиві і «Казці про царя Салтана» О. С. Пушкіна: так, Ашик йде в подорож через стихію води (переправа через річку), його повернення додому пов'язано з потрійним чудесним перенесенням через простір / час з допомогою таємничого і могутнього Хадеріліаза. Герой при цьому подібний на пушкінського Гвідона з його незвичайною потрійною подорожжю за моря / океани, а чудесну допомогу Хадеріліаза – включаючи і його надзвичайну інтуїцію, передбачення можливих проблем героя в майбутньому у зв'язку з хворобою його матері і завчасно підготовлені ліки для неї – з роллю чарівниці Лебеді; адже саме за допомогою святого вершника (виконуючого функцію Лебеді в аналізованій казці) герой зумів довести до фіналу задумане і завершити виконання важливого завдання (як і його впізнаваний двійник Гвідон з пушкінської казки). Крім того, всі сімейні проблеми і конфлікти в казці благополучно вирішуються, приводячи в кінцевому рахунку всіх героїв до гармонії взаємин через два щасливі вдалих шлюби (у пушкінському варіанті казки також представлені два весілля): відсутні реальні епізоди смерті, хоча наявні епізоди замаху на життя героїв (це відповідає основним тенденціям «Казці про царя Салтана», в якій сестри-заздрисниці з Бабарихою намагалися згубити молодого царівну з сином); навіть заклятий ворог Ашика Куршуд-бек (прагнучи смерті героя на початку його подорожі і зробивши все для того, щоб його бажання здійснилося) перешкоджає вбивству героя у кінці казки, вважаючи за краще мир і благоденство ворожнечі з суперником (це співвідноситься зі щасливим фіналом пушкінської казки, де Салтан «на радостях» прощає всіх зловмисників). Та й у побутовому плані обидві казки відповідають одна одній: Ашик повертається багатцем, забезпечивши тим самим хороше фінансове становище не тільки для себе та коханої, а й для сестри і її благополучного заміжжя. Навіть проблеми зі здоров'ям матері вирішуються миттєво з хорошим результатом для неї. В цілому, всі проблеми в казці (як і в порівнюваному творі О. С. Пушкіна) вирішуються швидко, рішення реалізуються негайно, задумані проекти мають хороший старт і щасливий фініш, а допомога могутніх сил гарантована самими небесами; зазначені тенденції надзвичайно точно відповідають характеристикам, представленим в «Казці про царя Салтана» О. С. Пушкіна.

Таким чином, можна сформулювати закономірний **висновок** про те, що в прозаїчній казці «Ашик-Кериб» М. Ю. Лермонтова представлена присвятна містерія, деталі якої зашифровані в образах-символах героїв твору та їх взаєминах. У розглянутих казках М. Ю. Лермонтова та О. С. Пушкіна наявні певні паралелі у функціях героїв, а

також сюжетні відповідності, що дозволяють зіставити їх як твори досить близькі за сюжетною основою.

Література:

1. Андреев-Кривич С. А. М. Ю. Лермонтов и Кабардино-Балкария // С. А. Андреев-Кривич – Эльбрус, 1979. – 202 с. – С. 93-116.
2. Андронников И. Л. Лермонтов: исследования и находки // И. Л. Андронников – М.: Худож. литература, 1977. – Т. 4. – 650 с.
3. Даронян С. К. «Ашик-Кериб» Лермонтова и армянские записи сказания / «Вестник общественных наук АН Армянской ССР», 1874. – № 4. – с. 79-92.
4. Жирмундский В. И. Тюркский героический эпос // В. И. Жирмундский – Л.: Наука, 1974. – 726 с.
5. Купер Дж. Энциклопедия символов // Дж. Купер – Серия «Символы». Кн. IV. – М.: Ассоциация Духовного Единения «Золотой Век», 1995. – 412 с.
6. Лермонтов М. Ю. Ашик-Кериб // Сказки русских писателей. Сост., вступ. ст. и ком. В.П. Аникина – М.: Правда, 1985. – 672 с. – С. 87 – 95.
7. Мамуна Н. В. Семь небес древнего мира // Н. В. Мамуна – М.: Алетейа, 2000. – 352 с.
8. Мануйлов В. А. Ашик-Кериб // Лермонтовская энциклопедия. АН СССР. Институт русской литературы (Пушкинский Дом). – М.: Сов. Энциклопедия, 1981. – 784 с. – С. 42.
9. Попов А. В. Сказка «Ашик-Кериб» и ее источники / А. В. Попов – Известия: Серия литературы и языка. Академия наук СССР: Наука, 1964. – Т. 23. – С. 423.
10. Пушкин А. С. Сказка о царе Салтане // Сказки русских писателей. Сост., вступ. статья и комм. В. П. Аникина. – М.: «Правда», 1985. – 672 с. – С. 25-48.

Ворова Т. П. Особенности понятийной интерпретации образно-символического ряда сказки «Ашик-Кериб» М. Ю. Лермонтова

Аннотация. Представлен анализ смысловой интерпретации сказки М. Ю. Лермонтова «Ашик-Кериб» в качестве определенной модели духовного пути. Задействован новый подход в рассмотрении системы персонажей произведения и их взаимоотношений как элементов образно-символического ряда в эволюционном единстве некоей доктрины.

Ключевые слова: духовная доктрина, мисте-рия, мистический переход, символика чисел, образ-символ.

Vorova T. The special features of conceptual interpretation of the image-bearing symbolical line in the fairy tale «Ashik-Kerib» by M. Yu. Lermontov

Summary. It is represented the analysis of the interpretation of meaning of the fairy tale «Ashik-Kerib» by M. Yu. Lermontov as the definite model of spiritual path. It is used the new approach to the examination of the system of characters in this work and their interrelations as the components of the image-bearing symbolical line in the evolution unity of a certain doctrine.

Key words: spiritual doctrine, mystery, mystical passage, symbolism of numbers, image-symbol.

*Комарова О. Л.,
викладач кафедри перекладу і мовознавства
Міжнародного гуманітарного університету*

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ НА ПІДГОТОВЧОМУ ВІДДІЛЕННІ

Анотація. У статті представлено підходи провідних науковців до визначення самостійної роботи. Розглянуто і обґрунтовано необхідність організації самостійної роботи іноземних студентів на підготовчому відділенні у зв'язку з переходом вищих навчальних закладів на кредитно-модульну систему навчання. Визначено можливості вдосконалення самостійної роботи іноземних студентів.

Ключові слова: самостійна робота, кредитно-модульна-система навчання, іноземні студенти, початковий етап навчання.

Організація самостійної роботи студентів є одним із головних завдань сучасних ВНЗ, виступає як невід'ємна складова навчально-виховного процесу. Саме цей вид роботи дозволяє студентам опанувати навички навчальної, наукової та професійної діяльності, що сприяє поглибленню й розширенню знань, пробудженню інтересу до пізнавальної діяльності, оволодінню прийомами пізнання та розвитку пізнавальних здібностей. У сучасних умовах навчального процесу відбувається зменшення кількості аудиторних годин на навчання іноземної мови і організація самостійної роботи студентів набуває ще більшого значення і актуальності. Цей вид роботи охоплює підготовку до практичних занять, формує навички засвоєння спеціальної літератури, сприяє розширенню лексичного запасу студентів та вдосконаленню знань у галузі граматики [3]. Самостійна робота забезпечує підготовку іноземних студентів до науково-дослідної роботи за допомогою виконання індивідуальних науково-дослідних завдань. Ці завдання сприяють розвитку аналітичних, евристичних, когнітивних умінь. Типи завдань змінюються відповідно до етапу навчання.

Вища школа поступово перейшла на кредитно-модульну систему навчання.

У процесі вдосконалення професійної освіти акцент діяльності викладача дедалі зміщується з розробки нових форм і методів активізації власної діяльності на стимуляцію активності студента [1].

Відповідно навчальному плану підготовчого відділення для іноземних громадян Одеського Міжнародного гуманітарного університету, економічної спеціальності, строк навчання 10 місяців, при загальному обсязі 1116 годин, 456 годин заплановані на самостійну роботу студента. Особливості організації самостійної роботи іноземних студентів на початковому етапі пов'язані з недостатнім знанням російської та української мов, а також із психофізичною специфікою іноземних громадян. Але, на нашу думку, для іноземних студентів самостійна робота необхідна не лише для оволодіння змістом певної дисципліни, але й для формування здатності брати на себе відпо-

відальність, самостійно вирішувати проблему, знаходити конструктивні рішення й вихід із проблемних ситуацій тощо.

На підготовчому відділенні Міжнародного гуманітарного університету передбачаються проведення консультативних та індивідуальних занять, які мають особливе значення для організації самостійної роботи іноземних студентів. Але ситуація ускладнюється різними чинниками: нестачею навчальної та навчально-методичної літератури для іноземних студентів, мовними складнощами, відсутністю або недостатньою кількістю читальних кімнат для самостійної роботи у гуртожитках, браком місць у читальних залах студентських бібліотек, відсутністю пізнавальних інтересів та навичок самостійної роботи, труднощі організаційного характеру, а саме – труднощі формування груп з урахуванням профілю навчання у зв'язку з нерівномірним прибуттям на навчання студентів-іноземців. У цьому разі, на наш погляд, предметна і комунікативна компетенція в навчально-професійній сфері не може бути сформована належним чином.

Маючи за мету проаналізувати принципи організації самостійної роботи з російської мови як іноземної, вважаємо за необхідне висвітлити основні підходи до її визначення, що сприятиме кращому розумінню цього складного дидактичного феномену.

Методика викладання дисциплін в умовах кредитно-модульної системи і окремі питання організації самостійної роботи викладача розглядаються в багатьох наукових працях Н.А. Єрошиної, М.М. Солдатенко, Б.А. Сусь, Л.М. Худолія, М. Скаткіна, Б. Єсіпова та інші. На думку вчених, для ефективної організації самостійної роботи необхідно дотримуватися таких принципів:

- активність студентів;
- індивідуалізація навчання;
- доступність матеріалу, що вивчається;
- чіткість та визначеність завдань;
- наочність;
- систематичність та послідовність у формуванні навичок самостійної роботи;
- свідомість та самостійність навчання;
- зв'язок із життям;
- наявність єдиних вимог щодо керування.

При організації самостійної роботи на підготовчому відділенні для іноземних студентів, перш за все, треба звернути увагу на принципи доступності, чіткості, визначеності завдань, на наявність єдиних вимог щодо керування самостійною роботою. Принцип доступності, принцип чіткості та принцип визначеності завдань для самостійної роботи з російської мови як іноземної передбачають контроль відповідності змісту завдань вже сформованим знанням та вмінням студентів, дотримання таких правил,

як поступовий перехід від легкого матеріалу до більш складного, від знайомого до незнайомого, контролюють обсяг завдань для самостійної роботи. Принцип систематичності та послідовності у формуванні навичок самостійної роботи зорієнтований на дотримання логічного порядку та послідовності у вивченні матеріалу. Систематичність самостійної роботи на підготовчому відділенні передбачає врахування логічної структури курсу, а послідовність – визначення оптимального порядку виконання завдання. Недотримання цього принципу приводить до нерозуміння навчального матеріалу або ускладнює його засвоєння. Важливим принципом при організації самостійної роботи є принцип подолання формального відношення викладачів до цієї форми навчальної роботи, який приводить до формального виконання студентами завдань та поверхового вивчення матеріалу.

Самостійна робота в навчальному процесі – це вид роботи, яка виконується без безпосередньої участі педагога, але з виконанням його завдання у спеціально відведений для цього час. Сучасна педагогічна наука звертає увагу на існування чотирьох різновидів самостійної діяльності у процесі навчання, кожен з яких відрізняється специфікою планування та постановкою мети:

- постановка мети та планування діяльності за допомогою педагога;
- постановка мети за допомогою педагога, планування роботи здійснюється суб'єктом навчання самостійно;
- постановка мети та планування здійснюється суб'єктом навчання самостійно в межах поставленого педагогом завдання;
- робота здійснюється суб'єктом навчання за власною ініціативою, студент визначає мету, план роботи і самостійно все виконує.

На підготовчому відділенні, на нашу думку, на початковому етапі, тобто у першому семестрі можливо використання лише перший вид самостійної роботи з іноземними студентами. У другому семестрі, при умовах опанування студентами граматики російської мови, оволодінням необхідним мінімумом граматичних конструкцій наукового стилю мовлення, необхідно пропонувати другий вид самостійної роботи. Третій та четвертий види самостійної роботи не передбачається на підготовчому відділенні для іноземних студентів, а тільки на старших курсах ВНЗ.

Організація самостійної роботи при викладанні російської мови як іноземної, а також інших дисциплін на економічній спеціальності підготовчого відділення, таких як: економічна та соціальна географія світу, математика, основи економіки, країнознавство, основи інформатики та обчислювальної техніки, сприяє поглибленню й розширенню знань, пробудженню інтересу до пізнавальної діяльності, оволодіння прийомами процесу пізнання, розвитку пізнавальних здібностей. Пропонується ознайомлення іноземних студентів під час самостійної роботи із відеоматеріалами російською мовою. Це дозволить активізувати самостійну роботу студентів за рахунок поєднання вербальних та невербальних засобів комунікації, професійної гри акторів, зміни сюжетної лінії тощо. На основі відеоматеріалів доцільно, на нашу думку, розробити низьку завдань, які сприяють розвитку логічного мислення студентів та їх мовленнєвої компетентності.

Іноземні студенти беруть участь у різнорівневих процесах навчального пізнання під час виконання того чи іншого типу та виду самостійної роботи. Але треба врахувати, чим більше самостійності надається студенту, тим точніше треба визначити і довести до його відома обсяг знань, який він повинен засвоїти з кожної теми навчальних курсів. Для цього існують так звані тематичні бази знань, які містять перелік основних понять і положень, а також модель їх засвоєння (репродуктивний, конструктивний, творчий рівні). Модель засвоєння знань із теми повинен точно визначити, які з перелічених понять, теоретичних і практичних знань мають бути засвоєні на творчому, а які, відповідно, на репродуктивному чи конструктивному рівнях. Матеріали для самостійної роботи, їх обсяги добираються викладачем, він визначає терміни виконання й форми контролю.

Самостійна робота, як складова загального навчального процесу на підготовчому відділенні, на нашу думку, передбачає комунікативно-орієнтований підхід – один із основоположних шляхів у процесі навчання. Розпочинаючи цей шлях необхідно з обґрунтування мети навчання кожного предмету. Практика викладання російської мови як іноземної на підготовчому відділенні свідчить, що посилення навчально-професійної мотивації – найважливіший методичний «інструмент» викладача [5]. При опануванні російською мовою в обсязі базового курсу, розпочинається у другому семестрі вивчення початкових курсів загальноосвітніх дисциплін. Ми є прихильником раннього ведення наукового стилю мовлення до процесу навчання іноземних студентів з урахуванням між предметної координації в умовах єдиного мовного освітнього середовища, що ґрунтується на єдності предметних та комунікативних дій у навчальній діяльності. Пропонується викладачам підготовчого відділення під час проведення самостійної роботи звернути увагу на тексти, які поступово ускладнюються з використанням наукової лексики [4]. Лінгвістичні і психологічні дослідження останніх років свідчать про те, що текст набуває статусу основної комунікативної одиниці, якою людина користується в мовленнєвій діяльності. Пильна увага до тексту зумовлюється його функціями в навчальному процесі. Серед яких слід особливо виділити функцію розширення, поповнення мовних знань студентів, переважно лексичних, і функцію тренування мовного і мовленнєвого матеріалу. Професійно спрямовані тексти не тільки забезпечують студентів певними знаннями, але й розвивають здатність студентів до міжкультурної комунікації.

У сучасній науковій та науково-методичній літературі текст розглядається як багаторівнєве утворення [2]:

- мотиваційний рівень і рівень комунікативного наміру;
- предметно-денотативний рівень;
- змістовий або рівень змістового наповнення предикативних зв'язків та їх логічної організації у процесі осмислення;
- мовний рівень;
- мовленнєвий рівень;
- фонаційний план для усного тексту, який озвучується.

З методичних позицій найбільш перспективним і актуальним на підготовчому відділенні, на нашу думку, є подання тексту через його комунікативний зміст. Оскільки саме комунікативний зміст виявляє задум автора щодо

інтерпретації предметного змісту та є сумою його комунікативних намірів, або мовленнєвих інтенцій, які реалізуються певним упорядкуванням висловлювання і організовані певним чином.

На підготовчому відділенні пропонується проводити наступні науково-дослідні завдання:

– розташувати наведену лексику відповідно до алфавіту;

– виділити (назвіть або запишіть) головну, аргументовану, ілюструючи інформацію в тексті;

– складіть питальний і номінативний план тексту (формує вміння виділити в тексті смислові частини та узагальнено сформулювати інформацію);

– запишіть, поставте питання до учбового тексту;

– сформулюйте висновок, спираючись на інформацію тексту;

– напишіть із наведених джерел список літератури відповідно алфавіту, із сучасними вимогами оформлення.

Самостійна робота змістових модулів з російської мови як іноземної може складатися із десяти позааудиторних завдань, кожне з яких передбачає самостійне опрацювання текстів загальною кількістю 12000 знаків кожний; складання словника незнайомих слів, глосаріїв; пошук певної інформації; відповіді на запитання; складання плану наступного обговорення; складання коротких резюме та написання доповіді (рефератів) із наступною усною презентацією; самоконтроль за допомогою розроблених викладачем вправ у методичному посібнику.

У кожній тематичній базі знань мають також бути відповідні види контролю і треба дотримуватися педагогічних вимог до контролю: об'єктивності перевірки та оцінки, систематичності, гласності, всебічності.

Заняття можуть проводитись з використанням розробленого методичного збірника індивідуальних занять. На заняттях після контролю теоретичних знань студенти самостійно виконують завдання, а викладач їх консулює, поетапно перевіряє роботу та під час перевірки визначає рівень їх теоретичної підготовки. У разі виникнення труднощів чи помилок викладач надає допомогу у виді вказівок та пояснень.

Найчастіше контроль виконання самостійної роботи студентів здійснюється викладачем шляхом опитування, співбесіди або письмової перевірки. Письмовий контроль, відповідно кредитно-модульної системи навчання, пропонується проводити шляхом тестування, який має певні переваги. По-перше, це об'єктивність, по-друге, результати тестування оцінюються за допомогою диференційованої шкали, що забезпечує більшу точність вимірювання отриманих знань. Обробка результатів текстів відбувається швидше, ніж перевірка письмових контрольних робіт.

Контроль за самостійною роботою студентів здійснюється протягом всього часу вивчення навчальної дисципліни та сприяє підвищенню мотивації студентів. Зав-

дяки своєчасної перевірки ступеня та повноти засвоєння навчального матеріалу, він сприяє покращенню якості засвоєння знань студентами.

Отже, самостійна робота набуває на підготовчому відділенні, з урахуванням специфіки навчання іноземних студентів, все більшого значення. Проблема самостійної роботи іноземних студентів в умовах докорінної перебудови вищої школи в Україні є надзвичайно важливою і вимагає подальшого дослідження як в теоретичному, так і в практичному плані. Для подолання недоліків в організації самостійної роботи іноземних студентів викладачам підготовчого відділення слід дотримуватись вимог і принципів її організації, вивчати і впроваджувати передовий педагогічний досвід в цьому напрямі.

Література:

1. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. – К.: Ленвіт, 2003. – 213с.
2. Зимняя И.А. Психология обучения неродному языку. – М.: Рус. яз., 1989. – 219с.
3. Методика преподавания русского языка как иностранного / [сост. Митрофанова О.Д., Костомаров Г. и др.] – М.: Рус. яз., 1990. – 268с.
4. Митрофанова О.Д. Научный стиль речи: проблемы обучения. – М.: Рус. яз., 1985. – 179с.
5. Скаткин М.Н. Совершенствование процесса обучения. – М.: Педагогика, 1971. – 208с.

Комарова Е. Л. Организация самостоятельной работы иностранных студентов на подготовительном отделении

Аннотация. В статье представлены подходы ведущих ученых к определению самостоятельной работы. Рассмотрена и обоснована необходимость организации самостоятельной работы иностранных студентов на подготовительном отделении в связи с переходом высших учебных заведений на кредитно-модульную систему обучения. Намечены возможности усовершенствования самостоятельной работы иностранных студентов.

Ключевые слова: самостоятельная работа, кредитно-модульная система обучения, иностранные студенты, начальный этап обучения.

Komarova O. The organization of the foreign students the independent work on the preparing department

Summary. Prominent scientists' definitions of the independent work are presented in the article. The necessity of organization of the foreign students the independent work in the process of teaching in the connection with the transition of the higher education establishment to the credit-modular system is considered and proved. The basic ways to improve foreign students the independent work are selected.

Key words: independent work, credit-modular system of education, foreign students, the initial stage of learning.

Курьянов С. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри російської і зарубіжної літератури
Таврицького національного університету імені В. І. Вернадського

ОБ ОДНОМ ЭПИЗОДЕ ХЕРСОНЕССКОГО МИФА

Аннотация. Крымский текст сформировался в русской литературе XIX века. Претекстом его был Крымский миф. Этот миф неоднороден и состоит из разных фундаментальных константных текстов. Формирование русского представления о Крыме древнерусские книжники начали опосредованно, как переводчики произведений византийского происхождения. Так в русской литературе появился целый ряд херсонесских сказаний. В данной статье охарактеризован один из эпизодов Крымского (Херсонесского) мифа – сказание о чуде святых Космы и Дамиана.

Ключевые слова: Херсонес, Крым, Крымский текст, Крымский миф, христианские сказания, древнерусская литература, Косма и Дамиан.

Постановка проблемы. До сих пор важной литературоведческой проблемой является Крымский текст русской литературы, несмотря на известную степень его исследованности.

Термин Крымский текст появился в ряду других терминов, обозначающих региональные (локальные, топические) тексты (Пермский, Венецианский, Московский, Лондонский и т.п.) после выхода известной книги В. Н. Топорова о Петербургском тексте [послед. изд.: 7] и окончательно вошел в научное сознание благодаря работам российского культуролога А. П. Люсого [см.: 2; 3; 4], а также ряду публикаций крымских и украинских филологов и культурологов – Е. К. Беспаловой, И. М. Богоявленской, В. П. Казарина, О. Л. Калашниковой, Н. А. Кобзева, М. А. Новиковой, Л. А. Ореховой и др.

Тут важно подчеркнуть, что «если Петербургский текст был порожден Петербургским мифом, то Крымский текст – мифом Тавриды» [4, с. 4]. И миф это неоднороден. На протяжении разных веков он видоизменялся и приобретал свой неповторимый облик, который в дальнейшем и сформировал многогранный Крымский текст.

Без выявления сути и элементов Крымского мифа разговор о Крымском тексте невозможен. В этом и состоит актуальность данной статьи.

Предметом данного исследования является один из элементов Крымского (и если точнее, его части – Херсонесского) мифа – херсонесское христианское сказание о чуде святых Космы и Дамиана, а целью статьи – показать, как формировался в сознании древнерусских книжников и читателей миф о Корсуне-Херсонесе как колыбели русского православия.

Совершение чудес, явленных благодаря вере и молитве, не является исключительным событием для целого ряда херсонесских сказаний. Все они, будучи произведениями как византийского, так и русского про-

исхождения, так или иначе, несли в себе в качестве основного сюжетного мотива возможность чуда – как подтверждения бытия Божьего или Его особой милости к святым угодникам. Все они либо пришли в русскую литературу и утвердились в ней, либо были написаны русскими авторами в XI–XIII веках. И именно тогда стали фактом русского православнохристианского сознания.

Среди многочисленных херсонесских христианских сказаний, пришедших в русскую литературу в XI–XII веках, известен и рассказ о чуде святых Козмы и Дамиана. В нем прочитывается своеобразно преломленный евангельский сюжет о чуде, сотворенном Христом в Кане Галилейской:

«Поведають неци, яко единою въ граде Корсуне бе обчина гостинная у мужа единого. Людие же пивше за днии седмь и приидоша пити на осми днь. И рече господарь братии: «Неть уже ничто же питиа». Они же, на игру, рекше: «Вземше съсудь великъ плнь воды и въставъ, попинъ дасть всем по стькляницы воды». И самъ приимъ, и начат мльвити тропарь сии святая безмездника. И се бысть чюдо предивно: обратися вода мед сладокъ. Они же, чюдивше, прославиша Бога и святою Козмы и Дамиана. И пиша, веселишася град весь. По дванадесять днии съсудь николи же не причрьпашеся. Но егда безумнии чловецы начаяша мльвити скверная словеса и все нелепо творити, и сего ради погыбе от нихъ мед, яко и Раи от Адама. И бысть паки вода в сосуде, в чашахъ. Се же слава Богу нашему Иисусу Христу и ныне, и присно, и въ веки веком. Аминь» [6, с. 171–172].

В сюжете Евангелия от Иоанна повествуется, как Иисус и ученики Его были приглашены для участия в свадебном торжестве – одном из главных человеческих торжеств; там же была и святая Дева Мария. Колебания Иисуса, заключавшиеся в том, стоит ли Ему превращать воду в вино, что было связано с невозможностью объявления в этот период о Своей сущности, закончились чудом, свершившемся тайно. О нем было известно лишь ученикам, уверовавшим после этого во Христа как Сына Божьего.

Картина эта не лишена бытовых подробностей. Здесь и заметные препирательства между Матерью и Сыном: «И как недоставало вина, Мать Иисуса говорит Ему: вина нет у них. Иисус говорит Ей: что Мне и Тебе, Жéно? еще не пришел час Мой. Мать Его сказала служителям: что скажет Он вам, то сделайте» (Ин. 2: 3–5). Он – несколько раздражен: вмешиваются в Божественный Промысел; не людям указывать, когда Он должен явиться к ним во всем Своем великолепии. Но Его просит Мать, поэтому легкое раздражение сменяется пояснением: еще не время. Однако ни таинство

брака, ни свадебный пир не могут обойтись без вина, и Мать поступает как старшая в роду: Она Сама начинает распоряжаться, и Сыну ничего не остается, как сделать то, о чем Его просят.

До бытового уровня снижают повествование и упоминание о шести каменных водоносах, «стоявших по обычаю очищения Иудейского, вмещавших по две или по три меры» (Ин. 2: 6), и подробное описание самого процесса превращения воды в вино: «Иисус говорит им: наполните сосуды водою. И наполнили их до верха. И говорит им: теперь почерпните и несите к распорядителю пира. И понесли» (Ин. 2: 7–8), и недовольство распорядителя пира, отведавшего вино: «...тогда распорядитель зовет жениха и говорит ему: всякий человек подает сперва хорошее вино, а когда напьются, тогда худшее; а ты хорошее вино сберег доселе» (Ин. 2: 9–10).

Во всем происходящем легко заметна антитеза. Это – и сама оппозиция *вода / вино*, на которой строится весь конфликт; это и оппозиции *Иисус / Мария*, *Иисус / распорядитель*, *распорядитель / жених*. Но самый существенный конфликт, внутренний, рождает еще одну, самую важную оппозицию – *земное / Небесное*.

То, что происходит в душе Спасителя, чрезвычайно ярко и неоднозначно подано в рассказе о Его внешних действиях. В Нем противостоят Небесное и земное, Бог и человек. Это передано в виде стилистических противоречий в словах Христа: раздражение («что Мне и Тебе, Жёно?») и попытка объяснения («еще не пришел час Мой»). Господь не может раздражаться, но человек может. Господь следует только Своим Собственным Законам. Следствие этого – возражение Матери и попытка указания Ей на превышение Ею власти, данной от Бога. Но человек, живя в человеческом мире, следует человеческим законам, которые, кстати сказать, также установлены Богом. Отсюда и подчинение Матери, следствием чего стало совершение чуда, время которому еще не пришло, и смятение, вызванное тем, что Законы, Им Самим установленные, входят друг с другом в противоречие.

Однако, как явствует из текста, все эти колебания существуют только на высшем уровне – уровне Самого Иисуса и Его Матери и незаметны для окружающих.

Оппозиция *Иисус / распорядитель* подчеркивает величие Бога стилем и смыслом ее передачи. Спаситель спокоен, Он лишь указывает служителям, подготовленным распоряжением святой Марии («что скажет Он вам, то делайте»), что им нужно делать. Причем действия служителей здесь элементарны («наполните» – «и наполнили», «почерпните и несите» – «и понесли»). Элементарностью действий подчеркивается не убожество служителей, а тот факт, что для Иисуса процесс превращения воды в вино не является собственно процессом, то есть чем-то растянутым во времени. Изменение состояния жидкости происходит даже не мгновенно, а абсолютно естественно, натурально и поэтому совершенно незаметно для окружающих, что и передано глаголами простого действия. Причем подчеркнем: действуют служители – Он бездействует.

Мысли и действия распорядителя, данные без особых подробностей, подчеркнута снижены в смыс-

ловом и стилистическом отношении, утилитарны: он возмущен неразумностью (по его земным, человеческим представлениям) действий жениха, поскольку пьяным людям все равно – плохое или хорошее вино они будут потреблять далее, – и не видит высокого смысла пира.

Эта антитеза вновь подчеркивает и величие Христа, и Небесное, Божественное происхождение вина, тогда как вода имеет сугубо земное происхождение.

В то же время показательна и акцентация внимания читателя не на самом факте превращения воды в вино, а на внутренних колебаниях Христа, на противоречиях в Нем земного и Небесного, человеческого и Божественного, что еще более убеждает в Его величии, Его великом предназначении.

В херсонесском предании о чуде святых Космы и Дамиана конфликт (и, следовательно, сюжет) также построен на оппозиции *вода / вино*, сама же ситуация и форма ее передачи имеют во многом иной колорит. Оппозиция *вода / вино* и в этом тексте несет в себе также синонимичность оппозиции *земное / Небесное*. Но необходимо заметить, что главное расхождение с библейским текстом здесь кроется в том, что в первом случае Христос Сам превращает воду в вино, тогда как в херсонесском сказании превращение происходит после молитвы, обращенной к Господу и святым безмездникам. То, что для Иисуса является простым в своем торжественном величии, в интерпретации мирян оказывается суетно-бытовым.

Существенная разница между сутью событий первого и второго сюжета коренится уже в том, что в Кане Галилейской пир был свадебный, в херсонесском сюжете о цели и смысле пира даже не говорится. В первом случае мы имеем дело с таинством, осуществляющимся по небесным законам, во втором – лишь о веселии, не имеющем видимого смысла: «Поведаютъ нецыи, яко единою въ граде Корсуне бе обчина гостинная у мужа единого. Людие же пивше за дънии седмъ и приидоша пити на осмый днь». Отсюда и суетность, утилитарность происходящего. Просто закончилось вино – нашли способ его достать. Даже о самом факте обращения к святым угодникам говорится шутя: «Они же, на игру, рекше». И вообще каждая деталь действий хозяина и гостей выписана в подчеркнuto бытовом духе («Вземше съсудъ великъ плънь воды и въставъ, попинь дасть всем по стъкляницы воды». И самъ приимъ, и начат мльвити тропарь сии святая безмездника): для участников действия это просто развлечение.

«Шутники»-гости не рассчитывают, судя по их строению, только на то, что их затея может удался. Собственно, это единственное объяснение произошедшему чуду. В неожиданности – одно из свойств христианских чудес. Это особенно важный момент, поскольку чудо случается лишь в подтверждение веры праведного человека или же, как в данном случае, для вразумления неправедного.

Однако само чудо передано именно как чудо: его свидетели и пирующие были изумлены: «И се бысть чюдо предивно: обратися вода мед сладокъ. Они же, чюдивше...», благодарили «Бога и святою Козмы и Дамиана», после чего пир продолжался еще двенадцать дней («ве-

селишася град весь»), причем – что существенно отличается данный сюжет от евангельского! – «съсудь николи же не причръпашеся». Вместе с осознанием великого чуда люди вкушали вино, приобщаясь к Небесному.

Особое звучание всему херсонесскому событию придает тот факт, что святые Косма и Дамиан прославились как безмездные лекари людских тел и душ. В таком контексте появление вина, случившееся после молитвенного обращения к ним, может быть воспринято только как дарование лекарства, призванного укрепить людей и физически, и духовно. Но слабость человеческая чаще всего заключается в том, что то, что дано во благо, человечеством нередко употребляется себе на погибель: лекарство, дарованное Богом, в руках человеческих становится ядом. Напившись вина, герои херсонесского предания забыли о его Божественном происхождении, не смогли наполнить жизнь духовным, Небесным – и остались с водой, то есть со своим обыденным, невзрачным, суетным, бездушным существованием («но егда безумнии чловецы начяша мльвити скверная словеса и все нелепо творити, и сего ради погыбе от нихъ мед, яко и Рай от Адама»).

В этом, кстати, кроется одно из существенных отличий этого сюжета от евангельского. Вино и вода несут в себе многозначный символический смысл. Вино в данном контексте – радостная, осмысленная, одухотворенная жизнь («се бысть чюдо предивно: обратися вода мед сладокъ»). Вода – жизнь серая, бессмысленная, бездушная («бысть паки вода в сосуде, в чашахъ»). «Чудо предивное» – и «только вода».

В Евангелии этой оппозиции нет, поскольку все акценты повествования сфокусированы на Боге, а не на людях. В херсонесском сюжете акцентирована роль чуда в жизни человека. В евангельском событии чудо – естественное свойство Бога. В херсонесском сказании чудо – неожиданная и всегда желанная радость, ненадолго, но ярко озаряющее земное невзрачное человеческое бытие своим небесным светом, придающее ему цель и смысл, которые по небрежению теряют люди, как некогда Адамом был утерян Рай. Повествование переводится в философский ракурс осмысления действительности, чем подчеркивается сущность человеческого бытия: жажда райской жизни и неумение ее удержать. Отсюда традиционное утверждение величия бытия Божьего, завершающее херсонесский рассказ: «Се же слава Богу нашему Иисусу Христу и ныне, и присно, и въ веки веком. Аминь».

Любопытно, что выводы, следующие из анализа текста, подтверждаются и нумерологически. В сказании о чуде три числа: 7, 8 и 12. Семь дней пировали, на восьмой день произошло чудо, двенадцать дней пировали еще. Через двенадцать дней люди забыли Бога, и вино снова превратилось в воду.

В христианском числословии «семерка была связана с учением о свойствах Духа Святого (7 дарований Духа) и с христианской этикой (7 добродетелей и 7 смертных грехов) и поэтому, видимо, знаменовала собой высшую степень познания Божественной тайны и достижения духовного совершенства» [1, с. 28–29]. «С числом 7 соотносится главная христианская молитва – «Отче наш», содержащая семь прошений..., а также ко-

личество главных таинств Церкви (Крещение, Миропомазание, Покаяние, Причащение, Елеосвящение, Брак, Священство)» [1, с. 46–47].

«Число 12, согласно христианским представлениям, соотносилось с образом народа Божия (двенадцать колен Израиля и двенадцать апостолов)...» [1, с. 30]. «С числом 12 соотносится принятый Православием и состоящий из 12-ти пунктов Никеоцареградский символ ...; с числом 12 соотносится также количество самых почитаемых и наиболее торжественно отправляемых праздников (помимо Пасхи) в годовом богослужебном цикле» [1, с. 47].

Не ясна лишь в данном контексте символика числа 8, которое, скорее всего, может быть воспринимается как производное, часть «числа Мессии» – 888-ми [см.: 5, с. 672], поскольку чудо произошло именно на восьмой день.

Применительно к случаю с анализируемым произведением символика чисел должна читаться, во-видимому, так: пирующие нарушили семидневную гармонию и, будучи одарены новой возможностью двенадцатидневного духовного просветления, не смогли осознать высокий смысл свершившегося и, погрязши в грехах, утратили возможность соприкосновения с Небесным.

Херсонесское христианское сказание о чуде святых Космы и Дамиана, таким образом, несмотря на следование мотиву евангельского события о первом чуде Иисуса Христа, совершенном в Кане Галилейской, является ярким и самобытным произведением. Подчеркнутая тематическая традиционность, внешняя стилистическая и сюжетная непритязательность и кажущееся отсутствие оригинальных идей и суждений на поверку оказываются обманчивыми. Анонимный христианский автор нашел свой, особенный путь в художественной передаче Господней милости к людям, сущности и мотивов человеческого греха, стройности и психологической обусловленности поступков и событий.

Таким образом, по представлениям древнерусских писателей. Херсонес – это край, отмеченный особым Божиим смотрением и благословением. Благодаря мифологизированным формам древнерусского текста Херсонес становится символом православной святости.

Литература

1. Кириллин В. М. Символика чисел в литературе Древней Руси (XI–XVI века) [Текст] / В. М. Кириллин ; РАН. ИМЛИ. О-во исследователей Древней Руси. – СПб. : Алетейя, 2000. – 311 с.
2. Люсый, А. П. Крымский текст в русской литературе [Текст] / А. П. Люсый. – СПб. : Алетейя, 2003. – 314 с.
3. Люсый, А. П. Наследие Крыма: геософия, текстуальность, идентичность [Текст] / А. П. Люсый. – М. : Русский импульс, 2007. – 240 с.
4. Люсый, А. П. Крымский текст русской культуры и проблема мифологического контекста [Текст] : Дисс. ... канд. культурологии : 24.00.01 / А. П. Люсый. – М., 2003. – 186 с.
5. Мифологический словарь / Мелетинский Е. М. (гл. ред.). – М. : Советская энциклопедия, 1991. – 709 с.
6. Памятники христианского Херсонеса [Текст] : В 3 вып. – М. : Тип. тов-ва А. И. Мамонтова, 1911. – Вып. 2 : Жития херсонесских святых в греко-славянской письменности / Сост., статьи и коммент. П. А. Лаврова. – 253 с.
7. Топоров, В. Н. Петербургский текст [Текст] / В. Н. Топоров. – М. : Наука, 2009. – 826 с. – (Памятники отечественной науки).

Кур'янов С. О. Про один епізод Херсонського міфу

Анотація. Кримський текст сформувався в російській літературі XIX століття. Претекстом його був Кримський міф. Цей міф неоднорідний і складається з різних фундаментальних константних текстів. Формування російського уявлення про Крим давньоруські книжники почали опосередковано, як перекладачі творів візантійського походження. Так в російській літературі з'явився цілий ряд херсонських сказань. У даній статті охарактеризований один з епізодів Кримського (Херсонського) міфу – сказання про диво святих Косми і Даміана.

Ключові слова: Херсонес, Крим, Кримський текст, Кримський міф, християнські сказання, давньоруська література, Косма і Даміан.

Kuryanov S. About one episode of Chersonese's myth

Summary. The Crimean text was formed in the Russian literature of the 19th century. Its pretext was the Crimean myth. This myth consists of different fundamental constant texts. The forming of Russian impression about the Crimea the old-russian bookers started mediatedly, as the interpreters of the works of Byzantine origin. Therefore, in the Russian literature the row of chersonese tales appeared. In the presented, article one of the episodes of the Crimean (Chersonese) myth – the legend of the miracle of the saints Cosmas and Damian.

Key words: Chersonese, Crimea, Crimean text, Crimean myth, Christian legends, old Rus' literature, Cosmas and Damian.

*Мельнікова Т. В.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов № 1
Національного юридичного університету України імені Ярослава Мудрого*

ИДЕЙНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ФУНКЦИИ ЛИТЕРАТУРНОЙ ПАРОДИИ В ТВОРЧЕСТВЕ И. С. ТУРГЕНЕВА И КЛАССИЦИЗМ XVIII – XIX ВВ.

Аннотация. В статье представлен анализ литературной пародии в творчестве И.С. Тургенева, имеющей своим объектом отдельные произведения, авторов и само классицистическое направление; прослежены функции литературной пародии в контексте особенностей биографии и идейно-художественных взглядов писателя.

Ключевые слова: пародия, литературная пародия, идейно-художественные взгляды, литературное направление, классицизм, объект литературной пародии.

Постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными и практическими заданиями. В статье обобщаются и систематизируются разрозненные сведения, касающиеся литературной пародии в творчестве И.С.Тургенева в ее органической связи с биографией и творчеством писателя. Данный подход позволяет углубить характеристику содержательной стороны творческого наследия автора, проследить идейно-художественные функции, которые выполняет литературная пародия у Тургенева.

Анализ последних исследований и публикаций по данной теме. Вопрос о месте пародии в творчестве Тургенева затрагивался в немногочисленных работах, содержащих отдельные наблюдения, касающиеся пародийности тех или иных ситуаций, мотивов, образов в повестях и рассказах, поэмах, пьесах, письмах писателя (Н.Н. Страхов, Н.Л. Бродский, Л.В. Крестова, О. Адамович, Г. Уварова, С.С. Данилов, Г.П. Бердников). Статьи, в которых бы специально рассматривались вопросы, относящиеся к пародийному творчеству Тургенева, буквально единичны. Это статья Г.Ф. Перминова о тургеневском фельетоне-пародии «Шестилетний обличитель» и статьи И.И. Доценко, посвященные мастерству Тургенева-пародиста, а также использованию им пародии как своеобразной формы литературной критики.

Глобальное изучение творчества И.С. Тургенева убеждает в том, что литературная пародия занимает в его наследии весомое место и свидетельствует о незаурядности пародийного дара писателя.

Основная цель статьи – дать представление об использовании И.С. Тургеневым литературной пародии с целью выражения его отношения к конкретному литературному направлению – классицизму. Достижение поставленной цели автор стремится осуществить путём решения следующих задач:

1. на основе изучения литературного наследия И.С. Тургенева рассмотреть случаи его обращения к литературной пародии, имеющей своим объектом отдельные

произведения, авторов и само классицистическое направление;

2. проследить функции литературной пародии у Тургенева в контексте решаемых им идейных и творческих задач;

3. выявить художественное своеобразие тургеневской литературной пародии.

Критериями определения литературной пародии являются характер объекта пародирования и апелляция к художественной литературе в создании комического образа этого объекта. Литературная пародия чаще всего имеет своим объектом не саму действительность, а её отражение в произведении. Если же комически воспроизводится вне-литературный объект, но при этом используются художественные средства какого-либо известного произведения, речь также идет о литературной пародии.

В самой литературной пародии принято различать две типологические ветви – юмористическую, или шуточную, и сатирическую со многими их переходными ступенями (А.А. Морозов, М.Л. Гаспаров и др.). У Тургенева представлены обе ее разновидности.

Литературная пародия может иметь своим объектом исключительно литературные, эстетические явления. Так, у Тургенева литературная пародия не всегда направлена на конкретного автора или его художественное произведение. Некоторые образцы выражают отношение пародиста к целому литературному направлению.

По признанию самого Тургенева, первые литературные впечатления его юности были связаны с русскими писателями-классицистами – А.Д. Кантемиром, М.М. Херасковым, М.В. Ломоносовым, А.П. Сумароковым, Г.Р. Державиным. В своем автобиографическом очерке «Иван Сергеевич Тургенев», который был написан по просьбе А.С. Суворина и опубликован в журнале «Нива» в 1872 г. (№ 9), Тургенев писал, что одной из первых русских книг, прочитанных им в детстве, была поэма М.М. Хераскова «Россияда». Знакомству с поэмой, писал Тургенев, он был обязан «крепостному человеку своей матери, страстному поклоннику поэзии, а также и этой старинной поэмы» [1, т. 15, 204]. В письме к М.А. Бакунину и А.П. Ефремову от 3, 8 (15, 20) сентября 1840 года Тургенев вспоминал, какое неотразимое впечатление в детстве на него произвела эта поэма в исполнении «стихоплёта» Леона (Леонтий Иванович Лобанов, дворовый его матери, исполнявший обязанности конторщика): «Я слушал – мало! внимал – мало! обращал весь в слух – мало! – и классически: пожирал – всё мало! глотал – всё ещё мало! давился – хорошо». В рассказе «Пунин и Бабурин» (1874) Тургенев

наделил рассказчика автобиографическими чертами, а в образе Пунина отразил свои воспоминания об общении с Леонтием Лобановым и, возможно, с Фёдором Ивановичем Лобановым, другим дворовым, который учил Ивана Сергеевича русской грамоте и читал ему стихи Хераскова. Вместе с Пуниным рассказчик познакомился с творчеством Ломоносова, Сумарокова, Кантемира и прочел «Россиаду» Хераскова, которая его «в особенности восхищала». «Там, между прочим, действует одна мужественная татарка, великанша-героиня; теперь я самое имя её позабыл, а тогда у меня и руки и ноги холодели, как только оно упоминалось!» – вспоминал рассказчик [1, т. 11, 171]. «Превосходными стихами» назвал юный Тургенев в своём дневнике оду Г. Державина «Водопад»: «Алмазна сыплется гора / С высот четыремя скалами; / Жемчугу бездна и сребра / Кипит внизу, бьёт вверх буграми» [2, т.1, 161]. В статье «О современной русской литературе», опубликованной анонимно в июне 1845 года во французском журнале «Illustration» (№ 125), [3] Тургенев дал высокую оценку М.В.Ломоносову, «первому достойному звания писателя «в России [3, 281], Г. Р. Державину – «натуре в высшей степени поэтической, смелой и сильной» [3, 282]. В переписке Тургенева также часто упоминаются имена западноевропейских писателей-классицистов – Расина, Корнеля, Мольера и др.

Существенно и то, что творчество самого Тургенева обнаруживает концептуальную связь с традициями классицизма.

Тургенева в классицизме привлекал комплекс гуманистических ценностей, которыми он обогатил нравственное сознание человечества, – идеал жизни, основанный на началах строгого порядка, суровой внутренней дисциплины и самоотречения. Как известно, одним из самых дорогих для Тургенева было понятие цивилизации, которая предполагает культуру человеческих отношений, способность человека контролировать своё поведение, подчинять его высшим нравственным принципам. «... Жизнь в своё удовольствие давно кончилась для меня – и надо теперь приучаться к настоящему жертвованию собою <...>, которое ничего не даёт личности, кроме разве чувства исполненного долга» (из письма Тургенева к Е.Е. Ламберт от 21 сентября (3 октября 1860 года) [2, т.4, 133]. Эта концепция отражается и в судьбе литературных героев Тургенева: Софьи Николаевны («Яков Пасынков»), считавшей, что «у нас всех есть один якорь, с которого, если сам не захочешь, никогда не сорвёшься: чувство долга» [1, т. 6, 234]; рассказчика из повести «Фауст», утверждавшего, что «исполнение долга, вот о чём следует заботиться человеку; не наложив на себя цепей, железных цепей долга, не может он дойти, не падая, до конца своего поприща...» [1, т. 7, 50]; Лизы Калитиной («Дворянское гнездо»), которая, при всей своей любви к Лаврецкому, расстанется с ним во имя исполнения своего долга и др.

Очевидно, что Тургенев расценивал классицизм как важный этап в литературном и – шире – культурном развитии человечества. И известные пародийно-полемические выпады Тургенева направлены не столько против классицизма как такового, сколько либо против его эпигонов, либо против издержек классицистического стиля. Не случайно Тургенев, критикуя отдельные стихотворения Фета за их недостаточную ясность, создаваемую чрез-

мерной инверсионностью, и стилистическую «тяжесть», ссылаясь на таких эпигонов классицизма, как В. Петров, Д. Хвостов. Следование не самым лучшим традициям классицизма Тургенев видел в злоупотреблении Фетом старославянизмами, устарелыми, вышедшими из широкого употребления словами: «перси», «завой» (завиток), «ухание» (запах) и др. [2, т. 2, 164]. Они напоминали писателю громоздкие стихи В.К. Третьяковского. Как пародирующий творчество эпигонов классицистического стиля воспринимается сочиненный самим Тургеневым стих, который он привёл в письмах к А.И. Герцену в 1860 году и в следующем году к П.В. Анненкову: «Еще разит, еще, еще... / Погиб, погиб сей муж в плаще!» [2, т.4, 143, 217].

Как известно, Тургенев являлся сторонником гармонической пушкинской традиции в литературе, поэтому одним из важнейших критериев в оценке и собственного творчества и произведений других писателей было наличие «простых, ясных линий» [2, т.2, 77], отсутствие всякого рода выпренности, искусственной «напряженности» и «натянутости». Приведем некоторые примеры. Отсутствие простоты, «вычурность» Тургенев отметил в повести П.А. Кулиша «Яков Яковлевич» [2, т. 2, 99]. Не только «легкомысленный», «тошнотворный» и «фальшивый» либерализм, но и «высокопарный и плоский» слог стал причиной отрицательной оценки Тургеневым «Истории средних веков» Роттена [2, т. 1, 484]. Высоко оценивая статью П.В. Анненкова о Н.В.Станкевиче, опубликованную в «Русском вестнике» (1857, кн. I и II), Тургенев вместе с тем упрекает автора статьи за то, что он иногда «так мудрено» пишет: «Какая-то у Вас проявляется вдруг хитроватая кудреватость, – точно Вы не П<авел> В<асильевич> А<нненков>, а заслуженный немецкий дипломат, по части философско-эстетических дел...» [2, т.1, 456]. И, наоборот, многие позитивные оценки Тургенева основывались на том, что произведение написано «просто, правдиво» (о романе Ж.Санд «Франсуа-найдёныш»), исполнено «благоуханной простоты» (о творчестве Кальдерона) [2, т.1, 451] и др.

Выспренность, велеречивость, по мнению Тургенева, страдало и творчество классицистов – особенно писателей второго и третьего ряда. Показательна в этом отношении пародия Тургенева на трагедию В. Озерова «Эдип в Афинах». Она являет собой своеобразный иронический отзыв представления крепостного театра в Спасском во время ссылки писателя. В письме к С.Т. Аксакову от 16 (28) января 1853 года Тургенев вспоминал о том, как фабричные с бумажной фабрики его брата (Н.О. Тургенева) на праздниках поставили разбойничью драму, а также «хор вроде древнего», язык которого представлял смешение народных песен, «фраз а La Marlinsky» и даже стихов из «Дмитрия Донского» Озерова [2, т. 2, 110]. Драматическая сцена, пародирующая озеровского «Эдипа в Афинах», была сочинена Тургеневым летом 1855 года в Спасском, когда у ссылки писателя гостили Д.В. Григорович, В.П. Боткин и А.В. Дружинин. Тогда же она была и разыграна Тургеневым и его друзьями в присутствии многочисленных гостей из соседних имений. К сожалению, текст сочиненной Тургеневым пародийной сценки до нас не дошёл. Только небольшой отрывок из неё приводит Д.В. Григорович в своих воспоминаниях:

Антигона (сентиментально):
 Почто я зрю печали на лице твоём, родитель?
 Эдип (рыдая):
 Ах, я Эдип!..
 Антигона (целуя его в лысину):
 Родитель, полно ныть..
 Прекрасную тираду ты лучше прочитай,
 Где в пламенных стихах
 Ты сожалел о падших волосах...
 Эдип (внезапно одушевляясь).
 Изволь, о дочь моя, изволь...
 Ты зри главу мою... главу... зри... зри...
 Антигона (в страхе и в сторону).
 Он роль свою забыл, несчастный старикашка...
 Уйдём отсель скорей, папашка...
 и т.д. [4, 253].

Сопоставление приведенного отрывка с трагедией Озерова свидетельствует, что Тургенев пародировал монолог Эдипа, обращённый к Полинику:

Коль смеешь, ты на мне
 Останови свой взор!
 Зри ноги ты мои,
 Скитавшись изъязвлены;
 Зри руки, милостынь
 Прощеньем утомлены;
 Ты зри главу мою, лишённую волос:
 Их иссушила грусть и ветер их разнёс! [5, 53].

Роль Эдипа успешно играл сам Тургенев: «... в своём парике и бороде, делавших его похожим на короля Лира, очень хорошо изобразил расслабленного, выжившего из ума старца» [58, 254]. Роль Антигоны исполнял Григорович.

В пародии высмеивалось пристрастие Озерова к пышной риторике, велеречивость героев его произведения, на что справедливо указывает современный исследователь [6, 184]. Однако сам «механизм» создания пародийного эффекта им не прослеживается. На наш взгляд, пародийность здесь создаётся сознательной деформацией «второго плана» – высокая, патетическая лексика оригинала заменяется грубыми просторечными словами – «ныть», «старикашка», «папашка», а слова, обычно связанные со значительными явлениями, Тургенев объединяет с бытовым понятием – «падшие волосы». В сниженно-пародийный регистр переводит отрывок из озеровской трагедии и авторская ремарка, совершенно недопустимая в силу своего прозаизма в классицистических произведениях трагедийного жанра – «целуя его в лысину».

Выводы исследования. Рассмотренными примерами поставленная в статье проблема, естественно, не исчерпывается, но представленный материал дает основание считать, что именно в литературной пародии наиболее отчетливо проявились черты новаторства и мастерства И.С. Тургенева-пародиста, и нашли выражение его идейно-эстетические взгляды.

Література:

1. Тургенев И.С. Полное собрание сочинений и писем: в 28т.– Сочинения: в 15т. (1834 – 1883) / И.С. Тургенев. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1960 – 1968.
2. Тургенев И.С. Полное собрание сочинений и писем: в 28 т. – Письма: в 13т. (1831 – 1883) / И.С. Тургенев. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1961 – 1969.
3. Ланской Л.Р. Предисловие к статье «О современной русской литературе» И.С. Тургенева / Ланской Л.Р. // Литературное наследство. – 1964. – Т.73, кн.1. – С. 277–287.
4. Григорович Д.В. Литературные воспоминания / Д.В. Григорович // И.С. Тургенев в воспоминаниях современников: в 2 т. – 1969. – Т. 1. – С. 250–264.
5. Озеров В.А. Эдип в Афинах // В.А. Озеров. Сочинения. – 5-е изд. – СПб.: В типографии Императорского театра, 1828. – С. 1–63.
6. Проц Е.В. Театральные затеи в Спасском / Е.В. Проц // И.С. Тургенев. Вопросы биографии и творчества. – Л.: Наука, 1990. – С. 164–185.

Мельнікова Т. В. Ідейно-художні функції літературної пародії у творчості І. С. Тургенєва та класицизм XVIII-XIX ст.

Анотація. В статті подано аналіз літературних пародій І.С. Тургенєва, які мають своїм об'єктом окремі твори, авторів та сам класицистичний напрямок; прослідковані функції літературної пародії у контексті особливостей біографії та ідейно-художніх поглядів письменника.

Ключові слова: пародія, літературна пародія, ідейно-художні погляди, літературний напрямок, класицизм, об'єкт літературної пародії.

Melnikova T. Ideological and Literary Functions of Literary Parody in I. Turgenev's Creative Work and the Classicism of the XVIII-XIX centuries.

Summary. The article contains the analysis of the classicism-based literary parody in I. Turgenev's creative work. Functions of the literary parody are studied within the framework of the writer's biography and his ideological and literary views.

Key words: parody, literary parody, ideological and literary views, literary school, classicism, an object of literary parody.

Морошану (Демьянова) Л. И.,
доцент

Международного гуманитарного университета

ЛЕКСИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ К СЛОВАРЮ ГОВОРА СЕЛА ЛИПОВЕНЬ-СОКОЛИНЦЫ СУЧАВСКОГО ОКРУГА РУМЫНИИ (IV)

Аннотация. Впервые публикуются диалектные лексические материалы, записанные в современном русском старообрядческом говоре румынской части Буковины. Данная публикация представляет собой четвертую часть словаря (Княгіна-Криница).

Ключевые слова: говоры, старообрядцы, диалектный словарь, Буковина, Румыния.

В данной статье представлено продолжение материалов диалектного словаря старообрядческого русского говора Буковины, начатое в предыдущих (№ 5-6-7) выпусках «Наукового вісника Міжнародного гуманітарного університету» [1-3]. Материалы словаря нашли свое отражение в публикациях автора [4-12].

В условиях современного интенсивного исчезновения русских народных говоров, как материальных, так и островных, создание диалектного словаря актуально и своевременно. Для русских переселенческих говоров в Румынии данный словарь – первый опыт такого рода работы. Сказанным определяется **актуальность и новизна исследования.**

Около 200 лет русские переселенцы контактируют здесь с румынами, украинцами, немцами, цыганами и другими национальностями. Преобладающую часть населения русских сел Буковины составляют потомки крестьян из центральных губерний России. Есть много общего, объединяющего эти поселения как в этнографическом, так и в диалектном отношении. Особенности говоров липован в северной Румынии описываются в работах Ф.И. Кириле, который пишет, в частности, что «языковые характеристики русских-липован восходят к южно-русскому диалекту» [13].

Цель данной работы – представить лексику русского старообрядческого говора, расположенного в отрыве от основного диалектного массива, в иноязычном окружении. При сборе материала использовались наиболее распространенные **методы** сбора диалектологических данных: непосредственное наблюдение, анкетирование, интервьюирование. Материалы Опросника, по которому проводился сбор материала, частично отражены в публикациях [5- 6; 8].

Княгіна, князіна, ж. Княгиня. Княгіна пастроїла эта церкву. Князіна пастроїла эту церкву в нас. Князіна Олга.

Князіна, см. **Княгіна**.

Ковалёк, м. Ласк. к коваль. Ковалёк, ковалёчик [песня].

Ковалёчик, м. Ласк. к коваль. Каваль ты мой, ковалёчик [песня].

Кожя, ж. Яичная скорлупа.

Кожин, см. **кожний**.

Кожичка, ж. Ласк. к **кожа**. Кожичку апчість.

Кожний, кр. **кожин**, мест. **Кожнаму трэбна**. Загараділи, кожин себе маёт кусочки. Кожин маёт свой сервіч.

Кок, м. Тип женской прически.

Колектив, **кулектив**, **куляктив**, м. Колхоз в Румынии. Он рабóтал трóшки у калектíву. Я маю с калектíву три миллиóна с палавінай. Кады кулектив был. У нас ещё не был куляктив. Как рабіла я куляктив.

Коллективский, **ая**, ое. Принадлежащее коллективу (колхозу). Рядым састроїл им хату, а то бýло коллективское.

Кали, нареч. Когда. Кали мала шіти, ды мала узять на пробу. Кали приупадет, што-нибудь случится. Кали я была дёукэй. Кольки маю; кали маю – дам. Мой пазычил у речіпроки; кали у пэнсии, ды прамутають. Тады, кали хочю. И сётку мала, и збóрник, ана збóрник кладёт, кали идёт у церкву. Тады кисляк сядит, аш кали сываратку пúстит.

Калиба, **колыба**, ж. Собачья будка. Сабака пашла у калибу. Я её нашла у калибы мёртвую; разуменькая сабачка была.

Кались, нареч. Когда-то. Кались и я пела, але тапёр багата забыла.

Коло, нареч. Около. Кабы сидели кала мене – што б ані зарабили? Крёсная дала хату там кала стации, де стация была. Не пушала меня, штоб я ганялася кала той машины. Штось мне запахла кала бани. Ана кала пляца бальшо́ва живёт. Бли́ска кала моря. Кала дочки марфушиной. Кала её сидела у церкви. Кала клатки тей. Маите кала хаты памынт? Мусю я прийтить кала невó. Там кала вас. Яблака кала яблани.

Колокол, м. Колокол. Калакала на церкви. Калакол. **Калакол** я купила.

Колонел, м. Полковник. Колонел камандовал.

Колыба, см. **калыба**.

Кольсь, нареч. Когда-то. Як калысь.

Колька, см. **Кольки**.

Кольки, **кóлька**, **колька**, числит. Сколько. Рушникуóу кольки маю. Ды кольки то будит? За эту кольки взяла. Кольки Кольки тебе дарóгу стоит приехать сюды? Кольки паменту пакласть, кольки баластру, кольки рени. Кольки я сидела, да пёрваго часу. Не мала карамиду, штоб тянула. Тольки кольки трёмна. Не тольки слухали аркестру, кольки нас слухали. Кольки букв научися, тольки яблак будиш есть, толька яблачик табе дам. Кольки гадоу я пражила с майм. Кольки маю; кали маю – дам. Кольки я сидела с хазяинам майм. Кольки мухагóв сабрались. Кольки называицца. Кольки такая коштит? Кольки шью – глинь, как стёрлася тута. Кольки? Кольки я тагда страдала. Напишите мне, кольки адін доларь. Кольки

часу? Не знала, кóльки часоу. Тóльки, кóльки он дастал салар; дéньги маю сабрáть. Я бы́ла ма́ленькая ды паткляда́ла руку́, а я хатéла паглядéть, кóльки ана́ тiснет. Я с мýжем кóльки гадоу́ пражилá – я ему́ правду́ ника́лі не сказа́ла. А пия́чил, ды кóлька вон спал. Кóлька дочка ма́ить лет? Кóлька заробля́л – тóлька прапивáл. Кóлька ма́ит зять гадоу́. Кóлька ма́ити церкóв там у Адéси? Каза́ла – «кóлька адéжек». Кóлька тутатка гадо́в. Кóлька я вады́ натяга́лася.

Кóлька, см. *Кóльки*.

Кóльци, м. *Угол*. Я тутá-о живу́ на кóльци.

Коля́ски, мн. *Металлические кружки́ на плите*. Ета каля́ски, а э́та шпарга́т, кады́ ва́риш.

Коля́сочки, мн. *Кружочки*. Пли́тачки, каля́сачки та-ки́-о. Кру́глинькие каля́ски атако́ парéзать. Э́та хво́стик апчи́сть (у кабачка), а тады́ каля́сачки атакі́и-о, то́неньки.

Комáнда, ж. *Заказ*. Гринды́ есть та́кіи – три́дцать ча-ты́ри; как камáнду даш. Я, ста́рая, да́ла камáнду.

Комерц, м. *Торговля*. Липава́ни купчева́ли, э́тим ко-ме́рцом занима́лись, тут купля́ли, там прадава́ли.

Кóмин, м. *Дымоход печи*.

Комóрка, ж. *Подсобное помещение*. Ана́ схарани́лася у камóрку – так мы́ ка́жим приде́лак.

Комплéкт, нареч. *Полностью*. Саба́ка ма́ла еé разар-ва́ть комплéкт.

Каму́на, ж. *Колхоз*. У каму́ни у е́тый.

Констру́ктор, м. *Строитель*. Я констру́ктор. Усе́ бра́тья констру́кторы.

Констру́кция, ж. *Строительство*. Та́кие гроши́ дастаéте там, на констру́кции. Раби́ли на канстру́кции на Букурéштах.

Кончéд, м. *Отпуск*. Тяпéря канчéд ма́ють. На три неде́ли кончéду ана́ ма́ют. Никады́ мяне́ кончéт ни даéтя.

Кончи́ть (канчи́л, канчи́ла, канчи́ли), сов. *Закончить*. Я папрашу́ю скраéшку, ды на той канéц, штоп скаре́й канчи́ть. Шко́лу канчи́л. Ана́ уже́ дэла́ла шко́лу, канчи́ла двена́цатую клáссу. Он канчи́л шко́лу ды ма́ет тапéрича захадíть у друго́ю. Ана́ личеу канчи́ла. Хто зачнéт – да канца́ ма́ет канчи́ть церкву́.

Кончи́ться, сов. *Закончиться*. Кады́ ишо́ вайна́ не канчи́лася. Канчи́лася нiтка.

Копани́ца, ж. *Сапка*. Я паби́гла, вазьму́ капани́цу.

Копи́чка, ж. *Небольшая копна*. И дéнех капи́чку (коп-на), не стог, капи́чка – как муравля́тник.

Копка́рь, м. *Копатель*. Нас назывáли копка́ри – ка-то́рые капа́ли.

Кордо́н, м. *Лента*. Тады́ на са́ян кордо́н – лéнтачку та-кю́, ды пялянаю́т.

Кóрешек, кóрюшек, м. *Корешок*. Вазьмéш ат Мар-фы хоч кóрешек. Два-три кóрюшка пакла́дите. Маéте кóрюшки?

Корони́ца, курани́ца, ж. *Ореол святого*. Корони́ца – орео́л у свято́го. Сама́ корони́цу дэла́ла. На галавэ́ у неé курани́ца. Ана́ ма́ит збо́рник, али́ збо́рник пад нiзам.

Коротéнько, нареч. *Ласк. к коротко*. Каратéнька то ска́жу, бо́ле не мóжу, галава́ бо́лiть.

Кóршин, м. *Коршун*. Та, то кра́дет птíцы – кóршин.

Кóрюшек, см. *кóрешек*.

Костю́мáш, м. *Костюм*. И э́та костю́мáш.

Кот, м. *Единица измерения длины, равная одному локтю*. Кот – ади́н лóкоть; мэряли лóктя́ми.

Котéл, м. *Казан с ручкой*.

Кофóра, ж. *Парикмахерская*. Ана́ уже́ не в кафóри? **Кочу́литься**, несов. *Заворачиваться (о ткани)*. Што́-бы не качу́лилось.

Кош, м. *Корзинка*. Ни пакла́в мяне́ у кош.

Кошéлочка, ж. *Кухонная подставка для вилок, ложек и т.п.* Кашéлочка для лóжек, для ви́лак.

Кóштовать, несов. Стои́ть. Кóльки та́ка́я кóштуит?

Краватка, ж. *Галстук*. Жани́х был адéт: анцик – ку-сто́м, так назывáицца. Сяртук, рубáшка, кравáтка.

Кравчи́ха, ж. *Портниха*. То́же бы́ла кравчи́ха.

Кра́дут (3 л. мн. ч. от *красть*). Красть. Курéй кра́дут, ана́ падыма́ют, лóвют. Не кра́дут?

Краси́вый, ая, ое. *Большой*. Краси́выи гро́ши дастаéте там на канстру́кции. (калька с рум.)

Кра́синький, ая, ое. *Ласк. к красный*. Та́ка́я нiтка кра́-синькая, магла́ бу́ть друго́я.

Кре́ма, ж. *Крем*. Кре́ма дэлаи́цца с э́тава.

Кре́пкий, ая, ое. *Сваренный вкрутую*. Яíчка кре́пкая.

Крини́ца, кряни́ца, ж. *Колодец*. У по́гриби ма́ет кри-ни́цу. Упа́л у крини́цу. Вы́чистяла крини́цу. Тут по́льная крини́ца. Дрот ла кряни́це – как назывáицца па-ру́ски?

Продолжение публикации лексических материалов к Словарю – планируется представить в следующих выпусках данной серии.

Литература:

1. Моршану (Демьянова) Л. Лексические материалы к словарю говора села Липовень (Соколинцы) Сучавского округа (Румыния) (I) [Текст] / Л. Моршану (Демьянова) // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Серія: Філологія. – 2012. – Випуск 5. – С. 8-14.
2. Моршану (Демьянова) Л. Лексические материалы к словарю говора села Липовень (Соколинцы) Сучавского округа (Румыния) (II) [Текст] / Л. Моршану (Демьянова) // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Серія: Філологія. – 2013. – Випуск 6. – С. 19-31.
3. Моршану (Демьянова) Л. Лексические материалы к словарю говора села Липовень (Соколинцы) Сучавского округа (Румыния) (III) [Текст] / Л. Моршану (Демьянова) // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Серія: Філологія. – 2013. – Випуск 7. – С. 41-54.
4. Моршану (Демьянова) Л. Идеографический словарь старообрядческих говоров юга Украины, Молдавии, Румынии [Текст] / Л. Моршану (Демьянова) // Международная научная интернет-конференция «Современная филология: теория и практика». – Одесса, МГУ, ноябрь 2012.
5. Моршану (Демьянова) Л. Материалы к «Программе сбора лексики говоров старообрядцев»: темы «Млекопитающие» и «Птицы» [Текст] / Л. Моршану (Демьянова) // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Серія: Філологія. – 2011. – Випуск 3. – С. 29-34.
6. Моршану (Демьянова) Л. Материалы к «Программе сбора лексики говоров старообрядцев»: тема «Наименования лиц: социальные отношения» [Текст] / Л. Моршану (Демьянова) // Липоване: история и культура русских старообрядцев. – Вып. 9. – Одесса-Измаил, 2012. – С. 198-200.
7. Моршану (Демьянова) Л. Географический ареал русской лексики старообрядческого говора села Липовень (Соколинцы) Сучавского Уезда Румынии [Текст] / Л. Моршану (Демьянова) // Одесский лингвистический вестник. – Одесская национальная юридическая академия. – Вып 1. – С. 88-99.
8. Моршану (Демьянова) Л. Названия кушаний и напитков в русских говорах Одесской области: материалы к идеографическому словарю [Текст] / Л. Моршану (Демьянова) // Липоване: история и культура русских старообрядцев. – Вып. 10. – Одесса-Измаил, 2013. – С. 174-179.
9. Моршану (Демьянова) Л. О диалектном словаре русского ста-

- рообрядческого говора с. Липовень (Соколинцы) (Сучавский Уезд, Румыния) [Текст] / Л.Морошану (Демьянова) // II Міжнародна наукова Інтернет-конференція «Філологія XXI століття: теорія, практика, перспективи» 24 квітня 2013 р. – 3 с. <http://rgdept.onua.edu.ua/index.php/internet-konferentsiji/12-filologiya-xxi-stolitnya-teoriya-praktika-perspektivi>
10. Морошану (Демьянова) Л. Рефлексы древнерусского ять в старообрядческом говоре с. Липовень/Соколинцы (Сучавский округ, Румыния) [Текст] / Л.Морошану (Демьянова) // Наукові записки МГУ – Вип. 18. – Матеріали щорічної звітної конференції професорсько-викладацького складу МГУ.– Одеса, 2013. – С. 214–217.
 11. Морошану (Демьянова) Л. Диалектологическая экспедиция в село Липовень округ Сучава, Румыния) в июле-августе 2012 г. [Текст] /Л.Морошану (Демьянова) // Липоване: история и культура русских старообрядцев. – Вып. 10. – Одесса-Измаил, 2013. – С. 133-140.
 12. Морошану (Демьянова) Л. Особенности существительных среднего рода в русских старообрядческих говорах Южной Буковины / Л.Морошану (Демьянова) // Наукові записки МГУ. – Вип. 21. – Матеріали щорічної звітної конференції професорсько-викладацького складу МГУ.– Одеса, 2014. – С. 196-199.
 13. Кириле Ф. Языковая характеристика русских липован-старообрядцев [Электронный ресурс] / Ф. И. Кириле. Режим доступа:
 14. <http://wap.drevlepravoslavie.forum24.ru/?1-1-330-00001705-000-0-0-1275564288>
- Морошану (Дем'янова) Л. І. Лексичні матеріали до словника говірки села Липовень-Соколинці Сучавського округу Румунії (IV)**
- Анотація.** Вперше публікуються діалектні лексичні матеріали, записані в сучасній російській старообрядницькій говірці румунської частини Буковини. Дана публікація являє собою четверту частину словника (Княгіна-Криница).
- Ключові слова:** говірки, старообрядці, діалектний словник, Буковина, Румунія.
- Moroshanu (Demyanova) L. The lexical material for dialect's dictionary of the village Lipoveni-Sokolintsy (Suceava district) of Romania (IV)**
- Summary.** The article presents the first publication of the vocabulary of modern Russian starovery's (Old Believers) dialect. This publication is the 4 part of the dictionary (from Knyagina to Krynitsa).
- Key words:** the dialects, the Old Believers, the dictionary of the dialect, Bukovina, Romania.

Нестерук В. В.,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Луганської державної академії культури та мистецтв

ПРОБЛЕМА РУССКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРА В СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация. Статья посвящена анализу национального вопроса в современной русской прозаической литературе. Рассматривается отражение проблем, связанных с национальным менталитетом русского народа, в отражении художественной литературы.

Ключевые слова: менталитет, стереотип, заимствования, ирония, национальная идентичность.

Постановка проблемы в общем виде. В условиях глобализации и стремления к преодолению границ между государствами и народами все чаще возникает вопрос о национальной идентичности. Проблема национального характера, специфики менталитета каждого народа, нации будет актуальной, видимо, всегда, и в особенности это касается переломных эпох. Рубеж веков, а тем более тысячелетий всегда является переходным моментом, поэтому вопрос о самоидентификации русского народа звучал с новой силой в произведениях современных писателей, что обусловило актуальность нашего исследования.

Цель нашей работы – выявить специфику отражения русского национального менталитета в произведениях современных писателей.

Анализ публикаций. Загадка русской души являлась предметом размышлений многих мыслителей и ученых в области гуманитарного знания. Так, среди выдающихся философов следует назвать Н. Бердяева, Б. Вышеславцева, И. Ильина, Н. Лосского, В. Трофимова и др., однако вопрос национального менталитета не представляется разрешимым, поэтому исчерпать его невозможно, следовательно, он будет вызывать полемику. Среди литературоведов вопрос национальной специфики не являлся предметом отдельного изучения, а лишь одним из аспектов в рассматриваемом комплексе проблем.

Изложение основного материала. Интересным современным источником размышлений о национальном характере послужила книга О. Дивова «Объекты в зеркале заднего вида», увидевшая свет в 2013 г. Автор романа – популярный журналист и писатель, обладатель более 30 литературных премий за произведения разных жанров. Несмотря на то, что главную сферу его литературных интересов составляет фантастика, из-под его пера выходили и аналитические реалистические произведения, к числу которых относится названный роман.

Среди проблем, которые затронуты в книге, можно выделить межличностные и производственные отношения, особенности жизни современной глубинки, а особенно – вопрос национального своеобразия русского народа. Проблема национального характера является одной из наиболее актуальных, поскольку «особенные для русских людей и большинства народов, населявших Российское государ-

ство, традиционные духовные и хозяйственно-бытовые основы жизнедеятельности выступали той призмой, через которую можно было разглядеть существенные черты общественного упадка и возможности для общественного возрождения» [1, с. 994]. Отсюда новый интерес авторов к вопросу русского характера.

На фоне основной сюжетной линии (по сути, рассказа о жизни рядового рабочего с завода по производству автомобилей) одним из главных конфликтов автором выводится столкновение менталитета двух наций – русской и американской. Последние построили завод в российской глубинке, на котором работает преимущественно местное население, а руководство осуществляют «стафф» – сотрудники, присланные из Соединенных Штатов. Язык романа органически включает заимствования из английского языка, которые используются автором в русской транслитерации и без перевода или комментирования. Видимо, по мнению автора, эти слова должны либо быть известны читателю, либо быть узнаны из контекста: «Поэтому русский стафф побаивался их...» [2, с. 36], «Хотя лично я сомневаюсь, что пиндосы уловили наши месседж» [Там же, с. 38], «...конкурсы на самый высокий тим-спирит» [Там же, с. 39] и т. д. Эти и подобные слова достаточно активно используются в среде современного бизнеса, но также находят распространение и в других сферах жизни.

Размышлению над особенностями менталитета автором уделено много внимания. Проанализировав высказывания О. Дивова, можно сделать вывод о закреплении в произведении стереотипов, которые ассоциируются в массовом сознании с образом русского человека. К числу таких можно отнести, например, пристрастие к алкоголю: «Русские студенты – такие студенты, что сдают экзамены, не приходя в сознание» [2, с. 50]. Ироничное по сути высказывание касается той особенности русских, которую отрицать не стоит, а обращение к этой «большой теме» можно встретить практически у всех русских писателей.

В тексте романа чувствуется переживание автора за судьбу русского человека. Во многих высказываниях писателя встречаются упоминания особенностей национального характера, о которых О. Дивов говорит с явной теплотой. Впрочем, после прочтения текста создается впечатление, что эти преимущественно положительные черты русского человека скорее мешают героям приспособиться в современном мире: «Глядишь, все сложилось бы иначе. Откуда во мне эта жертвенность, ума не приложу. Национальный менталитет, что ли» [2, с. 105].

О. Дивов обращает внимание на утрату русскими национальной идентичности, приводя такой эпизод из жизни завода, основанный на противостоянии американского

руководства и русских рабочих: «*Дирекция пинала среднее звено, среднее звено пинало русский менеджмент, а русский менеджмент, который обычно в таких ситуациях пинает балду – он ведь не самоубийца, – до того опиндосел и потерял всякий нюх, что с утра до ночи пинал рабочих*» [2, с. 77]. Перенимание модели поведения с заграничных образцов в итоге привело завод и главных героев романа к краху. Отсюда вывод, что потеря национальных ориентиров может оказаться фатальной не только для отдельно взятой личности, но и для целой системы, страны или народа.

Многие стереотипные оценки, приведенные в тексте, сопровождаются ироническими, а порой и трагикомическими авторскими комментариями: «*Русские – добрые и терпеливые. Православные, ядрена матрена*» [2, с. 182]. Те черты, которые воспринимаются с положительной коннотацией, в тексте приобретают противоположное значение. Своеобразным продолжением звучит ряд высказываний, в которых как бы выворачиваются наизнанку традиционно позитивные характеристики русского народа: «*Народ мы великий, у нас всего много, и сволочей...*» [2, с. 127]; «*Русские – нация очень добрых воинов. Мы бы вообще всех победили, только нам их жалко, и вообще, лень оторвать задницу от лавки*» [2, с. 14]. В следующем высказывании звучит практически отчаяние по утраченному величию русской нации, в которой не смогут уже появиться великие люди: «*Где Курчатовы, где Королевы и Калашниковы, в какую канаву упали все Газарины, что вообще за бардак? Когда уже русские оторвут задницу от лавки, возьмутся обеими руками за ум, изобретут спутник, водку, соцреализм и суперматизм? Где наши балалайки, медведи и самовары, в конце концов?»* [2, с. 27].

Доводя некоторые высказывания до абсурда, О. Дивов создает ощущение уходящей «русскости». Многие стереотипные выражения у него рождают сожаление, граничащее с отчаянием: «*... он лучше иного русского, потому что смотрит на жизнь по-нашему, но без дурацкой манеры внезапно ломиться к тебе в дверь, а потом и прямо в душу, требуя внимания – со слезами на глазах, гармошкой наперевес, полными карманами водки и непременно камнем за пазухой*» [2, с. 217]. Здесь проявляется еще одна сугубо русская черта, которая в народе выражается при помощи известной поговорки о дураке, которого заставили Богу молиться: если русский что и делает, то уж доводит до предела.

К концу романа писатель меняет тон, его размышления о русских приобретают явно саркастические интонации: «*У нас в немытой России, гиблой второстепенной стране «культура» вынужденно занималась нагибанием рабочего класса*» [2, с. 271], «*В том, что я прямо на очной ставке дам Кену по морде, никто не сомневался. Я же русский, мы невоспитанные*» [2, с. 288], «*... Трушкина, как хрестоматийная русская баба, которая не такого коня на скаку образумит, для начала отвесила верному другу пощечину, большие похожую на оплеуху... Потом, естественно, русская баба пожалела беднягу, подняла, отряхнула, трахнула и предложила незамысловатый, но действенный план мести пиндосам*» [Там же, с. 290]. В этих и подобных утверждениях отразились стереотипы, которые относятся к русским, но которые звучат из уст иностранных граждан.

Роман О. Дивова «Объекты в зеркале заднего вида» – о человеке, о среднестатистическом рабочем, который, несмотря на внедрение в его жизнь иностранной культуры и даже определенное давление с ее стороны, все же остается истинно русским, со всеми национальными чертами – положительными и отрицательными, и именно в этом заключается его ценность.

Поиски загадки русской души лежат в основе еще одного произведения – «Обращение в слух» А. Пониловского. Автор напечатал сокращенную версию романа в журнале «Новый мир» в 2013 г., полная версия вышла в свет в этом же году. Сюжетная линия достаточно незамысловата: несколько русских (некоторые – бывшие русские, эмигранты) оказываются заложниками непогоды и некоторое время вынуждены провести в одной компании, где «за пивом заговорили о «русской душе», о «загадке русской души», и, как оказалось, один из героев «имел открытый доступ к этой загадке» [4].

Ирония заложена автором в сюжете: загадку русской души пытаются разгадать те, кто намеренно, по своему собственному желанию стремится отдалиться от нее: аспирант Федор, не захотевший возвращаться в родную страну после окончания учебы, супруги Белявские, проводившие много времени в заграничных поездках, и случайная участница разговора Леля, которая, как и многие современные молодые люди, не задумывалась о серьезных вопросах. Писатель намеренно наполняет рассказ иностранными названиями географических мест, учреждений (*Universite de Fribourg, кабачок Bode-Beizli, Alphotel*), продуктов, которые употребляют персонажи (*Sprossensalat, Rugenbrau*); даже о самой главной проблеме (поиске национального характера) читатель узнает из краткого пересказа базовой научной теории, со множеством иностранных слов, которые переводятся на русский язык: «*Чтобы понять национальный характер... «народную душу», «загадку народной души» – нужно было (по Хаасу) выслушать les recits libres («свободные повествования») подлинных «обладателей» или «носителей» этой самой «души»... организовать интервью таким образом, чтобы повествование (le recit) от начала и до конца оставалось «свободным» (libre)*» [4].

Персонажи прослушивают около десятка разных житейских историй, каждая из которых своего рода исповедь о тяжелой жизни, но при этом все рассказанное воспринимается персонажами как должное: «*И находясь там в Канищевском детском доме и в Уметском интернате, мать ко мне туда приезжала. Она со мной связь поддерживала. Но я бывала у нее очень мало, потому что, во-первых, ей меня содержать было не на что, а во-вторых, и жить негде: она так и ходила по селам, по селам...*» [4]. Примечательно, что выводы из этих рассказов-исповедей делаются главными героями совершенно иные, нежели ожидается. Так, из единственного светлого воспоминания рассказчицы о детстве («*в этих посадках костер разводили, на костре хлеб коптили и ели его...*») бывший филолог, а ныне бизнесмен так определяет русский национальный характер: «*все в жизни хорошее связано со жертвой... Простые потребности, примитивные*» [4].

Автор выстраивает сложный символический ряд: рассказ незаконнорожденной рассказчицы воспринимается как исповедь самой русской души, саму эту душу

персонажи называют незаконнорожденной: «незаконнорожденная – незаконная – нелегитимная», т. е. истинный русский человек ощущает свое положение в мире как нечто очень условное, в котором нет никаких прочных оснований.

К числу загадок русской души было также отнесено и стремление собираться вместе, некая общность людей (недаром все проказы обитатели детдома совершали вместе), которую персонаж Федор сравнивает с библейским «преломлением хлеба». Идею об объединении русских встречаем и на страницах романа «Замыслил я побег...» современного прозаика Ю. Полякова, который комментирует это особенность в ироническом ключе: «Кстати, напрасно утверждают, будто русский народ в пьянстве не знает меры. Знает. И эти стихийные, совершаемые по какому-то подсознательному порыву поиски третьего – тому свидетельство. Разве нельзя выпить бутылку вдвоем? Конечно, можно. А поди ж ты...» [5, с. 113]. Намеренно ироничный тон определяется, с одной стороны, принадлежностью автора к течению иронического реализма, а с другой, – ирония в современных текстах выполняет функцию смягчения категоричных утверждений. Авторская ирония скрывает признание за русскими любви к крепким напиткам. Кстати, подобное встречаем и у А. Понизовского: «Это в нашем национальном характере: пьянство – да, разгул – да, – но ведь и отходчивость, и прощение» [4].

Ю. Поляков, популярный в 90-е гг. XX в. писатель, занимает пост главного редактора «Литературной газеты», что наложило отпечаток на его творчество: автор немногих в последнее время художественных произведений глубоко переживает за родной народ, горько усмехаясь: «И запрагаем долго, и ездим хрен знает как!» [6, с. 251]. В его публицистических статьях можно прочитать пояснение того, почему характер современных русских людей так незавидно отличается от предков: «Жить в России сегодня трудно, тревожно и обидно. Мне, например, обиднее всего вспоминать о том, как моя страна продала свое мировое если не «первородство», точно «второродство» за невразумительную похлебку из общечеловеческих ценностей» [7, с. 267]. Таким образом, Ю. Поляков усматривает причины потери самоидентичности в размытости национальных границ, той самой глобализации, которую активно предлагают западные политики и деятели культуры.

Выводы. Подводя итоги, можно сделать вывод, что вопрос русского национального характера является одним из наиболее важных для современных писателей. Авторы подчеркивают, что традиционно закрепившиеся за русскими черты теряют свое значение под натиском иностранной культуры, что чревато для народа утратой собственного понимания, снижением независимости мышле-

ния и культурного развития, что в конечном счете может привести к национальной катастрофе.

Перспективы дальнейших исследований. Вопрос национального русского характера невозможно решить, ученым остается только фиксировать состояние этой проблемы на новом эволюционном витке. В дальнейшем изучении вопроса возможен более широкий охват произведений рубежа XX – XXI вв. со схожей проблематикой, а также сопоставление с книгами, опубликованными в более раннее время, для создания целостного представления о национальном вопросе в русской литературе.

Литература:

1. Соловьёв В. Ю., Васильев А. А. Особенности национального самосознания и русская национальная идея // Известия ПГПУ им. В. Г. Белинского. – 2012. – №27. – С. 994–998.
2. Дивов О. Объекты в зеркале заднего вида / О. Дивов. – М.: Эксмо, 2013. – 352 с.
3. Гусейнова Т. С. Трансформация фразеологических единиц как способ реализации газетной экспрессии / Гусейнова Татьяна Султанзиевна. Трансформация фразеологических единиц как способ реализации газетной экспрессии : 10.02.01 Гусейнова, Татьяна Султанзиевна Трансформация фразеологических единиц как способ реализации газетной экспрессии : Дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 Махачкала, 1997 188 с.
4. Понизовский А. Обращение в слух [Электронный ресурс] / А. Понизовский // Новый мир. – 2013. – № 1. – Режим доступа к журналу : http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2013/1/p2.html
5. Поляков Ю. Замыслил я побег... / Ю. Поляков. – М.: ЗАО «РОСМЭН-ПРЕСС», 2004. – 637 с.
6. Поляков Ю. Демгородок // Поляков Ю. Плотские повести-2: Парижская любовь Кости Гуманкова. Демгородок / Ю. Поляков. – М.: ЗАО «РОСМЭН-ПРЕСС», 2006. – С. 153–315.
7. Поляков Ю. Заметки несогласного // Порнократия : сб. ст. ; предисл. А. Ципко / Ю. Поляков. – М.: ЗАО «РОСМЭН-ПРЕСС», 2005. – С. 267–273.

Нестерук В. В. Проблема російського національного характеру в сучасній літературі

Анотація. Статтю присвячено аналізу національного питання в сучасній російській прозаїчній літературі. Розглядається відображення проблем, пов'язаних з національним менталітетом російського народу, у відображенні художньої літератури.

Ключові слова: менталітет, стереотип, запозичення, іронія, національна ідентичність.

Nesteruk V. The problem of Russian national character in modern literature

Summary. The article is devoted to the analysis of the national question in contemporary Russian prose literature. The reflection of the problems associated with the national mentality of the Russian people in the reflection of fiction is observed.

Key words: mentality, stereotype, borrowing, irony, national identity.

Петров А. В.,

доктор філологічних наук, професор кафедри російського, слов'янського і загального мовознавства
Таврицького національного університету імені В. І. Вернадського

ФРАГМЕНТ ТЕКСТОВОГО СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ С ИНВАРИАНТОМ «ЛИШИТЬ ЖИЗНИ КОГО»

(на матеріалі произведения

А. И. Солженицына «Архипелаг ГУЛАГ»)

Аннотация. В статье на материале текста А. И. Солженицына «Архипелаг ГУЛАГ» смоделирован фрагмент семантического поля с инвариантом «лишить жизни кого», представленный зоной объекта. В актантную зону входят языковые единицы вторичной номинации кролик, стадо, помол, пачка, пушечное мясо и др.

Ключевые слова: текстовое семантическое поле, зона объекта, единицы вторичной номинации, семантическое осложнение слова, авторское словоупотребление.

Постановка проблемы. В лингвистике всё большее распространение получает полевая модель системы языка. Теория поля находит первоначальное развитие в трудах немецких языковедов – Й. Трира, Л. Вайсгерберга, Г. Ипсена, Р. Мейера, В. Порцига и др. В настоящее время накоплен достаточно богатый опыт в моделировании семантических полей (В. П. Абрамов, А. В. Бондарко, М. В. Всеволодова, Р. М. Гайсина, В. Н. Денисенко, С. А. Жаботинская, Ю. Н. Караулов, Н. Ф. Клименко, А. М. Кузнецов, Е. Л. Ляпичева, В. П. Мусиенко, Е. А. Половинко, З. Д. Попова, Т. В. Симашко, И. А. Стернин и др.). В связи с чем, отмечает Л. А. Новиков, обострился интерес учёных к текстовому семантическому полю (далее ТСП): «...возникает проблема определения и исследования семантического поля как текстовой структуры» [1, с. 556]. Учёный выделил основные направления в изучении текстового семантического поля [1, с. 556–557].

Анализ публикаций. М. Л. Новикова, характеризую специфику ТСП, отмечает, что оно «менее определённо и более подвижно, определяется закономерностями строения и развёртывания текста...» [2, с. 176]. Е. Л. Ляпичева относит текстовые поля к понятийным (концептосфере) [3, с. 39]. В. П. Абрамов называет также семантическое и метафорическое поле художественного текста. Семантическое поле художественного текста содержит ключевые слова, выражающие авторский замысел; слова, выбор которых отличается новизной; ритм; повтор слов и другие тропы, создающие доминирующую модальность текста [4].

В понимании текстового поля мы опираемся на точку зрения Р. М. Гайсиной, согласно которой исследовать семантические поля можно в двух направлениях: изучать его внутреннее строение и выявлять внешние связи и отношения. Внутренняя структура поля может быть представлена в статике и динамике [5, с. 36]. Статическое описание общей структуры поля связано с выделением ядра, основной части и периферии поля. Изучение поля в динамике означает «выявление тех связей и отношений,

которые возникают между единицами поля и отдельными его областями в процессе их функционирования в тексте» [5, с. 36].

На современном этапе развития лингвистики становится одной из актуальных проблема концептуализации действительности при помощи деривационных средств. Так, Т. А. Сидорова отводит важную роль в художественном тексте мотивации, поскольку, по мнению исследователя, «именно мотивация является важнейшим фактором формирования эстетически значимых деривационных смыслов» [6, с. 358]. В тексте морфемы могут приобрести символический статус, могут подвергнуться вторичной концептуализации, что усиливает их роль в актуализации эстетически значимых смыслов: «Морфемы, как и слова, могут не только передавать ту или иную информацию, но и сигнализировать об информации, явно не выраженной, но подразумеваемой автором (в этом случае и возникают имплицитные смыслы)» [6, с. 360].

В подтверждение высказанного тезиса Т. А. Сидорова анализирует словосочетание из романа Е. Замятина «Мы» *довременная смерть*, в котором наводится сема «насильственная». В узуальном словосочетании *преждевременная смерть* актуализируется оппозиция: естественная смерть (по старости, болезни) и случайная. Формируется текстовый смысл: в Едином Государстве даже смерть предопределена. Таким образом, префикс до- объективирует внутрисловный деривационный смысл, обусловленный нарушением системных синтагматических связей морфем в слове.

В то же время значимыми в тексте являются лексические и лексико-грамматические средства – словоупотребление, образование авторских метафор и метонимий, изменение привычных семантических и грамматических связей между лексическими и фразеологическими единицами.

Текстовые поля тесно связаны с языковыми полями. В зависимости от природы исходной единицы, лежащей в основе семантического поля, учёные выделяют категориальные типы поля – процессуальные, предметные, признаковые и др. Р. М. Гайсина трактует семантическое поле с глагольным ядром как предикатно-актантное [5, с. 34]. Предикатно-актантные поля являются разновидностью семантических полей, поэтому главная задача при их построении – выявить средства выражения того или иного понятия через предикаты и актанта.

Мы смоделировали предикатно-актантные поля с семантическими инвариантами «дать жизнь кому» и «лишить жизни кого» и спроецировали их на текст

А. И. Солженицына «Архипелаг ГУЛАГ» [7; 8]. Выбор этого произведения обусловлен тем, что в нём была вскрыта система насилия в послереволюционной России и показано трагическое существование человека, находящегося на грани жизни и смерти. Писатель обращает внимание на то, что кровавые культы минувших времён кажутся невинною шуткой против новой империи и её культа.

Цель статьи – на основе произведения А. И. Солженицына «Архипелаг ГУЛАГ» смоделировать фрагмент текстового семантического поля с инвариантом «лишить жизни кого», представленный зоной объекта.

Изложение основного материала исследования. В зону объекта входят следующие лексические единицы вторичной номинации: кролик, овцы, ягнята, стадо, помол, пачка, пушечное мясо и др.

Автор комментирует зооморфную метафору «насекомые», которую использует Ленин в статье «Как организовать соревнование». В этой статье провозглашалась общая цель власти и её грандиозная задача – очистить Россию от ... «всяких вредных насекомых» (т. е. людей). Так была найдена метафора уничтожения. К насекомым Ленин относил: а) «всех классово-чуждых», б) «рабочих, отлынивающих от работы», например наборщиков питерских партийных типографий» (т. 1, с. 37).

Способы очистки от насекомых Ленин в этой статье предвидел разнообразные. Предугадывая основные направления кары, он «предлагал нахождение лучших мер очистки сделать объектом соревнования “коммун и общин”» (т. 1, с. 37), что в дальнейшем и будет сделано по всему Архипелагу ГУЛАГу.

В произведении «Архипелаг ГУЛАГ» посредством текстовой метафоры человек – животное (кролик, благородный кролик) реализуется целый комплекс смыслов:

покорность заключённых: Но захват слишком велик – со всей Колымы согнали слишком много кроликов, следователи не справляются, и большинству привезённых предстоит умереть, так и не дождавшись первого допроса (т. 2, с. 354); Таких, как он, [Тэнно], Воробьёв [т. е. свободолюбивых, убеждённых беглецов], ГУЛАГ и Органы не знали в своё среднее время – время кроликов. Такие арестанты встречались только в самое первое советское время, а потом уж только после войны (т. 3, с. 135);

слабость духа подследственных: Потому, надо думать, не существовало такого перечня пыток и издевательств, который в типографски отпечатанном виде вручался бы следователям. А просто требовалось, чтобы каждый следственный отдел в заданный срок поставил трибуналу заданное число во всём сознавшихся кроликов (т. 1, с. 107);

стремление приспособиться к обстоятельствам: Благоразумный кролик не должен так [смело] поступать. А что если именно у этого Чингули лежит сейчас твоё дело и именно от него зависит виза на помилование? (т. 1, с. 439–440);

замедленность прозрения заключённых: Но наступает предел, когда уже не хочется, когда уже противно быть благоразумным кроликом. Когда кроличью голову освещает общее понимание, что все кролики предназначены только на мясо и на шкурки, поэтому выигрыш возможен лишь в отсрочке, не в жизни (т. 1, с. 440);

беззащитность / обречённость заключённых: И как сытая свора собак рвёт больного худого линючего кролика, так набрасывается эта голубая свора на несчастного Бабича, когда-то полярника, когда-то героя, а теперь доходягу, покрытого язвами (т. 2, с. 349).

Описывая подвергшихся насилию безвинных, покорных и бесправных людей, А. И. Солженицын опирается также на образы ягнят и овец: Карающее же наше следствие добирало до заданных цифр за счёт ягнят (тут доносы соседей помогли очень): у того почему-то на квартире стояли немцы – за что полюбили его? а этот на своих дровнях возил немцам сено – прямое сотрудничество с врагом (т. 3, с. 15); ср. в составе сравнения: Мы, полтысячи, не бросились на стрелков, не смяли их, а все повалились ничком и так, уткнувшись лицами в снег, в позорном, беспомощном положении, в это крещенское утро дольше четверти часа лежали как овцы... (т. 3, с. 71).

Человек для тоталитарной власти – **составляющие стада, скот, пушечное мясо, расстрельный материал:** Без них [военнопленных] Пятьдесят Восьмая была обескровленное обезверенное стадо (т. 3, с. 231); «бессильное стадо» (т. 3, с. 271); ...да и жаждали генералы пролить кровь: без крови не победа, без крови не будет этим скотам [заключённым] науки (т. 3, с. 284); Теперь социалистов забирают в тюрьму целыми ссылками (например, Уфа, Саратов), судят всех вместе, гонят на бойни Архипелага – стадами (т. 1, с. 80). Словосочетание гнать стадами передаёт насильственное передвижение больших групп людей, низведённых до уровня животных. В контексте употреблены рядоположенные метафоры: гнать стадами – гнать на бойни Архипелага, замыкающиеся на лексеме убой (ср. словарное толкование «спец. Убийство скота, зверя, птицы на мясо с промысловой целью» (9, т. 4, с. 445)): стада – бойни Архипелага – убой: «Фрэнк! Слушай – и не отвечай. Это – конец. Нас везут на убой! Фрэнк!» (т. 2, с. 360). С помощью лексемы убой, употребляемой по отношению к заключённым, писатель приводит читателя к мысли о том, что бойни Архипелага – не такое уж и фигуральное сочетание, поскольку места заключения были превращены в настоящую голгофу.

В произведении функционирует фраза **пушечное мясо** ‘солдаты, обречённые на бессмысленную гибель’: Утерев, забыв, не нуждаясь помнить первоначальный замысел, немцы осенью 43 г. приняли решение посылать русское пушечное мясо... на Атлантический вал, против французского и итальянского Сопротивления. В других контекстах А. И. Солженицын использует сочетание пушечное мясо в буквальном смысле, что достигается синтаксическими средствами. Буквализованное словосочетание распространяет предикат со значением перемещения и, с грамматической точки зрения, является обстоятельством образа действия, при этом для фраземы возможность такой синтаксической позиции исключена: Так потерян был последний ускользающий смысл этого горького добровольчества: отправляли их пушечным мясом против союзников да против французского Сопротивления (т. 1, с. 247). Аналогичный контекст зафиксирован в произведении «В круге первом»: Ему шёл тридцать восьмой год, а был он – ничто, солдат-грузин, съёженный в шинельке от сибирских морозов и везомый пушечным мясом на фронт (т. 1, гл. 1–25).

В тексте функционирует производное, которое входит в отфраземное гнездо с вершиной *приговорить к смерти кого* 'вынести приговор: смертная казнь', – субстантиват *приговорённый* (мн. *приговорённые*): *С первой задачей – этапировать их по ночной улице в НКВД, справились так: каждого приговорённого сопровождало пятеро. Один нёс фонарь. Один шёл впереди с поднятым пистолетом... Ещё один шёл сзади, нацелясь приговорённому в спину* (т. 1, с. 418). В этом же значении лексема во мн. числе употребляется у В. Шаламова и В. Гроссмана: *На расстрел. Мы приговорённые. Мы лежали в кузове трёхтонки скрючившись, уткнувшись в колени, в спины друг друга* (В. Шаламов. Колымские рассказы); *И вот смотрю и не верю: неужели все мы – приговорённые, ждущие казни?* (В. Гроссман. Жизнь и судьба).

О низведении человека до уровня неодушевлённых предметов свидетельствуют метафора *помол* (*помол ЧК, Особотделов и Реввоентрибуналов*) и метонимии *пачка, расстрельный* (*расстрельный материал*): *От рёва ли эмиграции, что это ей «подарок», прояснилось, что и эта мера – не лучшая, что зря упускался хороший расстрельный материал, а на той свалке мог произрасти ядовитыми цветами* (т. 2, с. 367).

В контексте происходит отождествление человека и материала (цинично названного как *хороший*), предназначенного для уничтожения (ср. *материал 1* «вещество, предмет, сырьё, применяемые для какой-л. цели» (9, т. 2, с. 235)).

В «Словаре русского языка» лексико-семантический вариант *помол 2* определяется как «смолотые зёрна» (9, т. 3, с. 283), таким образом, метафора основывается на признаках деформации, утраты целостности, интенсивности деструктивного процесса и наведении лексико-грамматической семы одушевлённости. Усиливает картину массовых репрессий по всей стране употребление в синтагме аббревиатур, выполняющих функцию субъектов расправы (приём метонимии), во мн. числе: *Мы сознательно обходим здесь всю ту большую часть помол ЧК, Особотделов и Реввоентрибуналов, которая связана была с продвижением линии фронта, с занятием городов и областей* (т. 1, с. 41). Обесцененная человеческая жизнь уподобляется *пачке*, то есть «стопке однородных сложенных или связанных предметов» (9, т. 3, с. 35). Значение одушевлённости лексическая единица реализует в четвёртом значении, в функции наречия *пачками* «разг. группами, партиями, следующими одна за другой» (ср. *людей расстреливали пачками*). Однако писатель заостряет ситуацию убийства, употребляя единицу в первом значении в позиции Вин. падежа: *И ещё один гласный процесс прошёл – и ещё одну пачку расстреляли...* (т. 1, с. 405).

Объекты террора автор, используя метонимию, называет *расстрелами*: *В те динамичные годы не ржавели в ножнах сабли войны, но и не пристывали к кобурам револьверы кары. Это позже придумали прятать расстрелы в ночах, в подвалах и стрелять в затылок* (т. 1, с. 292–293).

Превращают человека в однородную массу при помощи символических *мельниц* и *мясорубок*: *Невидимые весы качались в воздухе над разводом. На одной их чаще громоздились все знакомые призраки: следовательские кабинеты, кулаки, палки, бессонные стойки, стоячие бок-*

сы, холодные мокрые карцеры [...]. Но всё это было – не мгновенно, это была перемалывающая кости мельница, не могущая зажать сразу всех и пропустить в один день (т. 3, с. 240); *Голубые канты понимали ход мясорубки и любили его* (т. 1, с. 148); *Разумеется, те, кто крутил ручку мясорубки, ну хотя бы в тридцать седьмом году, уже не молоды...* (т. 1, с. 175).

В тексте произведения погребальным звоном звучат символические образы *косилки* (предложно-падежная форма *под косилку*) и *соломорезки*: *Эти люди [мечтатели] – цвет преждевременный, слишком тонкого аромата, вот и пустили их под косилку. В личной жизни они особенно были беспомощны: ни гнутья, ни притворяться, ни ладить, что ни слово – мнение, порыв, протест. Таких-то как раз косилка подбирает. Таких-то как раз соломорезка крошит»* (т. 1, с. 186).

Прошли века, а некоторые виды казни остались, вернее, выбор жертвы. Например, если *децимация 1* [лат. *decimatio*, лат. *decimus* десятый] обозначала «в древности казнь одного из 10 человек по жребию», то в XX веке жертвой выступает каждый десятый или последний (изобретение ГУЛАГа): *Я не знаю, какими именно белогвардейцами были они оба в гражданскую войну: теми исключительными, которые без суда вешали каждого десятого рабочего и пороли крестьян, или не теми, солдатским большинством* (т. 1); *Из мужиков – построение в одну шеренгу. «Кто среди вас бандиты?» Молчание. «Расстрелять каждого десятого!» И – расстреляют тут же, перед толпой* (А. Солженицын. На краях).

Лексема *последний* и предложно-падежное сочетание *без последнего* употребляются в значении «стать очередным расстрелянным»: *Но не в воле ээка остаться на нарах... Ещё б е г у т на развод, чтоб не остаться последним. (В иную пору в иных лагерях последнего – расстреливали.)* (т. 2, с. 185); *...как у фашистов: свистки! крики! – «Выходи без последнего!»* (т. 1, с. 510); *В Джэ-казгане перед разводом становились у двери барака нарядчики с дубинками и по-старому кричали: «Выходи без последнего!»* (Читатель давно уже понял, почему последний если и оказывался, то тут же его как бы уже и не было.)» (т. 3, с. 62–63). Сочетание *без последнего* отражает преступные реалии ГУЛАГа, является продуктом тюремно-лагерной системы уже нового времени. Ср. у Г. Жжёного в произведении «Прожитое»: *Как стадо баранов, гнали [людей] рысью, под осатанелый лай собак и улюлюканье конвоя, лихо... с присвистом и матерщиной. «Без последнего!..»*

Семантически ёмкой является номинация *минусник* (от минус), входящая в ряд синонимов «репрессированный, насекомое»: *До начала 30-х годов сохранялась и самая смягчённая форма [репрессий]: не ссылка, а минус. В этом случае репрессированному не указывали точного места жительства, а давали выбрать город за минусом скольких-то... Минусник не ходил на отметки в ГПУ, но и выезжать не имел права... Минус [выделено писателем. – А. П.] был булавкой: им прикалывалось вредное насекомое и так ждало покорно, пока придёт ему черёд арестоваться по-настоящему* (т. 3, с. 348–349). *Минусник*, он же вредное для советской власти *насекомое*, постоянно находился под карающим Дамокловым мечом напряжённого ожидания расправы. Таким образом, *минус*

представлял одно из изощрённых изобретений «властей предержавных»..

Выводы. Таким образом, система мыслей А. И. Солженицына об основах бытия формирует семантико-стилистическое единство используемых языковых средств – метафор, в том числе зооморфных, метонимий, основанных на признаках одушевлённость / неодушевлённость, процесс / результат процесса, фразеологизмов. В тексте наблюдается семантическое осложнение словоупотреблений и предложно-падежных форм. Писатель целенаправленно преобразует семантические, сочетаемостные и грамматические особенности языковых единиц и подчиняет созданные трансформации идее произведения. В перспективе намечается построение модели текстового поля с семантическими инвариантами дать жизнь кому и лишит жизни кого в произведении А. И. Солженицына «Архипелаг ГУЛАГ» и шире – в идиостиле писателя.

Литература:

1. Новиков Л. А. Эскиз семантического поля / Л. А. Новиков // Избр. труды. Том II. Эстетические аспекты языка. – М.: Изд-во РУДН, 2001. – С. 554–570.
2. Новикова М. Л. Остранение как основа образной языковой семантики и структуры художественного текста: [монография] / Марина Львовна Новикова. – М.: Изд-во РУДН, 2005. – 307 с.
3. Ляпичева Е. Л. Структура и лексическое наполнение семантического поля «Фауна» в современном русском языке (системно-структурный, когнитивный и образный аспекты): [монография] / Елена Леонидовна Ляпичева. – Днепропетровск: Новая идеология, 2010. – 252 с.
4. Абрамов В. П. Семантические поля русского языка: [монография] / Валерий Петрович Абрамов. – М., Краснодар, 2003. – 338 с.
5. Гайсина Р. М. Межчастеречные семантические поля / Р. М. Гайсина // Исследования по семантике. – Уфа, 1988. – С. 31–38.
6. Сидорова Т. А. Концептуализация индивидуально-авторской картины мира деривационными средствами / Т. А. Сидорова // Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира. – Вып. 4. – М.: Архангельск, 2009. – С. 358–366.

7. Петров А. В. Предикатно-актантные поля в русском языке: [монография] / Александр Владимирович Петров. – Симферополь: ОАО «Симферопольская городская типография» (СГТ), 2012. – 320 с.
8. Петров А. В. Текстовое семантическое поле с ядром «родить 1» (на материале произведения А. И. Солженицына «Архипелаг ГУЛАГ») // Мова. – № 19. – Одеса, 2013. – С. 107–111.
9. Словарь русского языка: в 4 т. / под ред. А. П. Евгеньевой. – М., 1984.
10. Солженицын А. И. Архипелаг ГУЛАГ, 1918–1956: Опыт художественного исследования: в 3 т. / А. И. Солженицын. – М.: Сов. писатель, Новый мир, 1989.

Петров О. В. Фрагмент текстового семантического поля з інваріантом «позбавити життя кого» (на матеріалі твору А. І. Солжениціна «Архипелаг ГУЛАГ»)

Анотація. У статті на матеріалі тексту А. І. Солжениціна «Архипелаг ГУЛАГ» змодельований фрагмент семантического поля з інваріантом «позбавити життя кого», який представлений зоною об'єкта. В актантну зону входять мовні одиниці вторинної номінації кролик, стадо, помол, пачка, пушечное мясо та ін.

Ключові слова: текстове семантичне поле, зона об'єкта, одиниці вторинної номінації, семантичне ускладнення слова, авторське слововживання.

Petrov A. Fragment of the text field with semantic invariant «to deprive somebody of life» (based on the work written by Solzhenitsyn «Archipelag GULAG»)

Summary. In the article the fragment of a semantic field with the invariant «to deprive somebody of life» based on the material of Solzhenitsyn's text «Archipelag GULAG» is modeled which is presented by the object area. In the actantic zone linguistic units of secondary nomination are included rabbit, herd, grind, pack, cannon fodder etc.

Key words: semantic text field, object area, units of secondary nomination, semantic complication of words, the author's usage of the words.

*Селиванова Е. А.,
доктор филологических наук, профессор,
заведующий кафедрой теории и практики перевода
Черкасского национального университета имени Богдана Хмельницкого*

СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ ИНФОРМАЦИЯ ИНТЕРТЕКСТА КАК КЛЮЧ ЭНИГМАТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА КРОССВОРДА

Аннотация. В статье охарактеризовано интертекстовую информацию как один из типов социокультурной информации, служащей ключом для разгадывания кроссворда. Кроссворд является разновидностью энигматического дискурса, ибо его полная знаковая репрезентация возможна лишь при непосредственном участии адресата, выполняющего стратегическую программу адресанта. Кроссворд как текст имеет природу гипертекста, определенную степень зашифрованности, ориентирован на разгадывание и предназначен для интеллектуального тренинга и развлечения.

Ключевые слова: энигматический дискурс, кроссворд, социокультурная информация, лингвокультурная компетенция, интертекст, прецедентный феномен.

Постановка проблемы. Энигматический дискурс представляет собой коммуникативное событие, знаковым посредником которого служит энигматический текст, обладающий мощным интерактивным потенциалом, так как его полная знаковая репрезентация возможна при непосредственном участии адресата, выполняющего стратегическую программу адресанта. Данная программа направлена на поиск ответов на вопросы и задания, поставленные в тексте; ее конечными целями служат интеллектуальный тренинг, развлечение, поиск и познание новой информации; игра, основанная на смекалке, сообразительности, знаниях в различных сферах, чувстве юмора.

Кроссворд мы рассматриваем в широком смысле, относя к данному жанру его разнообразные конфигурации (сканворды, чайнворды, или циклосканворды, кроссчайнворды и под.). Кроссворд в живой коммуникации – это дискурс, посредником которого служит текст, имеющий природу гипертекста, определенную степень зашифрованности, ориентированный на разгадываемость и предназначенный, как правило, для интеллектуального тренинга и развлечения. Кроссворд обладает специфическими канонами жанра [13, с. 26-52].

Ключи энигматического дискурса как базу поиска ответов на задания кроссворда рассматриваются нами в двух аспектах, сопологаемых с двумя уровнями продуцирования и понимания (интерпретации) смыслового массива любого текста: вербальном и когнитивном. Вербальный уровень в тексте кроссвордов представлен языковым оформлением заданий, на основе которого адресат должен вывести вербальный ответ, заполнив им соответствующие пустые клетки. Вербальная форма задания является средством доступа к когнитивному уровню, служащему основным в процессе поиска правильного решения.

Когнитивный уровень предполагает обращение к знаниям, различного рода информации, наличествующей в сознании адресата. Данные знания формируются на базе когниции – познавательного процесса, результатами которого являются приобретение опыта, получение информации путем сенсомоторного восприятия мира с помощью органов чувств, интериоризации в сознании результатов этого восприятия, обработки и переработки полученных знаний на базе внутреннего рефлексивного опыта, систем категоризации и концептуализации, а также языковой интерпретации и переинтерпретации (в метафорических знаках).

Одним из интерпретационных ключей кроссвордов служит социокультурная информация, проецирующаяся на различные компоненты структуры знаний и погружающая адресата в семиотический универсум культуры народа, предполагающий знание адресатом интертекста, паремиологического фонда языка, стереотипов, символов и прецедентных феноменов этноса и/или цивилизации.

Анализ последних исследований. Кроссворд, в отличие от иного энигматического жанра – загадки, практически оказался вне сферы внимания лингвистов. Интерес к данному дискурсу появился в последнее десятилетие в связи с его культурологической составляющей. Пионерскими в этой области можно считать исследования социолингвистических особенностей кроссворда украинской лингвистики И. В. Абрамца [1], русских языковедов В. В. Красных [9], И. В. Захаренко [7], описавших отражение в кроссвордах русской когнитивной базы и русского культурного пространства, а также диссертацию на соискание ученой степени кандидата филологических наук Е. А. Денисовой [6], посвященную структуре и функциям энигматического текста на материале русских загадок и кроссвордов. На концепцию данной диссертации опирается диссертация М. В. Волковой [3], исследовавшей загадки и кроссворды на материале немецкого языка в семантическом и прагматическом аспектах. Арабские кроссворды стали объектом анализа О. Б. Спрысы [17]. Однако вне зависимости от языка, в котором функционирует данный жанр, когнитивный механизм разгадывания кроссворда и его вербальные ключи остались вне поля зрения исследователей.

Целью статьи является характеристика одного из важнейших ключей поиска решений кроссвордов – социокультурной интертекстовой информации и ее вербальной репрезентации. **Объектом** исследования

послужили тексты русских кроссвордов, а **предметом** – интертекстовые и интерсемиотические знания, служащие ключом для разгадывания ряда заданий кроссвордов.

Изложение материала исследования. Социокультурная информация представляет собой знания о культуре (цивилизационной, этнической, групповой) и бытийной (социальной, политической, экономической и проч.) сфере ее существования. Культура рассматривается нами как согласованная система идей, установок, схем мышления и поведения, этических и эстетических ценностей, норм, реализующихся в повседневной деятельности социума, а также материально-знаковое воплощение этой системы в различных семиотических сферах, в том числе в естественном языке.

Несмотря на множественные попытки трактовать культуру как «совокупность культурных предметов, данных каждому члену общности для распределения» [10, с. 18], понятие культуры намного шире: она отображена во всей организации деятельности цивилизации, этноса или группы. Исследователи подчеркивали деятельностный характер культуры, трактуя ее как совокупность специфических средств и механизмов, благодаря которым стимулируется, программируется, регулируется, физически обеспечивается и воссоздается деятельность людей [12, с. 10].

Культура имеет когнитивную проекцию, так как отражена прежде всего в коллективном сознании людей как способ существования культурной группы во взаимодействии с природой, социумом, окружающим миром. Американский исследователь В. Гуденаф квалифицировал культуру не столько как материальное явление, состоящее из вещей, людей, их поведения, сколько как организацию этих составляющих в сознании в виде определенных моделей познания и интерпретации мира [20, с. 13].

Фильтром социокультурной информации для адресатов кроссвордов служит лингвокультурная компетенция – способность носителей определенной этнической культуры и языка опознавать в языковых единицах и речевых продуктах культурно значимые установки и нормы, ценностные ориентиры, культурные коды и возможности их метафорической переинтерпретации, а также организовывать свое коммуникативное поведение в соответствии с этими культурными знаниями.

Лингвокультурная компетенция определяет самоидентификацию человека как представителя определенного этноса, то есть параметры этничности и культурной идентичности как осознания человеком своей принадлежности к определенной культуре путем признания ее ценностей, норм, идей, приоритетов, вкусов, традиций и т. п., отождествление себя с культурными образцами, что позволяет ориентироваться в определенной социокультурной среде, упорядочивать собственную жизнедеятельность, предвидеть ее последствия, избирать тот или другой тип, манеру и форму общения.

Когнитивные модели культуры воплощаются в языке и его дискурсивных практиках. В энигматическом

дискурсе кроссвордов социокультурная информация реализуется во фразеологизмах, интертекстуальных и интерсемиотических связях, в вербализации прецедентных феноменов, символов, стереотипов и реалий.

Множество заданий кроссвордов черпают социокультурную информацию из других текстов и знаковых продуктов культуры, что служит проявлением категорий интертекстуальности и шире – интерсемиотичности, осуществляющих диалогическую связь данного текста в семиотическом универсуме культуры со знаковыми продуктами предшествующей культурной традиции.

Трактовка данных категорий опирается на идеи Р.О. Якобсона, определявшего текст как нерасчлененный сигнал в знаковом пространстве (универсуме) культуры, своего рода «информационный генератор, имеющий черты интеллектуальной личности» [19, с. 104-105], на концепцию диалогичности гуманитарного знания М.М. Бахтина, учение о семиосфере и семиотическом универсуме Ю.М. Лотмана, рассматривавшего текст в определенной семиосфере по аналогии с понятием «биосферы» В.И. Вернадского.

Понятие универсума ввел Р.О. Якобсон, считавший таковым накопленный этносом или человечеством коммуникативный опыт, коррелирующий с системами науки, культуры. Ю.М. Лотман характеризовал семиотический универсум как единый механизм, в котором любой текст становится знаковым актом, соотносимым с принципами и закономерностями универсума и выявляющим признаки изоморфизма с культурой в целом, что оптимизирует восприятие и понимание текста адресатом [11, с. 13].

К проблеме связи текстов с другими текстами обращались Ю. Кристева, Р. Барт, К. Леви-Стросс, М. Фуко, У. Эко, А.Н. Веселовский, А.А. Потебня, В.В. Виноградов, А. Беннет, О. Розеншток-Хюсси, С. Фиш, Р. Богранд, М. Риффатер, Ж. Деррида и др. Р. Барт называл интертекст «перспективой множества цитаций; миражом, созданным из множества структур: единицы, созданные этим кодом есть ничто иное, как отголоски чего-то, что было прочитано, издано, сделано, пережито» [2, с. 39]. У. Эко ввел понятие интертекстуального диалога [18].

Интертекстуальная компетенция адресата моделируется в когнитивной лингвистике в виде читательских фреймов, являющихся не только средствами перекодирования каждого нового текста, но и механизмами расширения и обновления глобального интертекстуального фрейма. Б.М. Гаспаров в книге «Язык, память, образ: лингвистика языкового существования» обосновывает интертекстуальность как непрерывный поток цитаций, имеющий лингвистическую основу, поскольку он использует коммуникативные фрагменты как «первичные, непосредственно заданные в сознании единицы языковой деятельности, готовые блоки» [4, с. 122].

Задания кроссвордов содержат отсылки к различным художественным, в том числе фольклорным текстам, текстам песен, мифологической и религиозной литературы, произведениям живописи, скульптуры, архитектуры, киноискусства, театра, телевидения и т. п.

Обычно ключом к ответу на задание служит вербализация автора текста или создателя произведения искусства. Сопровождающим элементом является наименование героя по его главному действию, состоянию или какому-либо атрибуту, требующее указания в ответе его имени (*шекспировский душитель (Отелло); тургеневский герой, утопивший Муму (Герасим); пушкинский князь бочки (Гвидон)*). Наряду с именем автора в заданиях также упоминаются фрагменты его наиболее известных произведений или часть их названия: *на шее Чеховского героя (Анна) – рассказ «Анна на шее»; майская любовь Тютчева (гроза) – актуализация стихотворной строки поэта: Люблю грозу в начале мая; под ним убит герой Твардовского (Ржев) из стихотворения «Я убит подо Ржевом».*

Ответ на задание с упоминанием фамилии автора предполагает определение наиболее актуального жанра или стиля писателя, художника, музыканта, скульптора, архитектора и проч. (*любимый жанр Бажова (сказ); жанр Омара Хайяма (рубаи); Айвазовский как художник (маринист); Верещагин как художник (баталист); любимый жанр Кальмана (опера); его наиболее известного произведения, роли, телепрограммы (знаменитая икона Рублева (Троица); адмирал, сыгранный Хабенским (Колчак); Валентин Смирнитский как музыкант Людовика XIII (Портос); человек Родена (Мыслитель); шедевр Верди про рабыню (Аида); вкусно, как у Урганта (Смак); дон Марлон Брандо (Корлеоне); или произведения на определенную тему (пиратская поэма Байрона (Корсар)).*

Фамилия или имя героев произведений в задании служат стимулом для поиска ответа фамилии автора, при этом вербальными ключами являются метафоры родства: *литературный папа Чука и Гека (Гайдар); один из двух отцов великого комбинатора (Петров)*. Название или тема произведения в задании также определяет поиск ответа, отмеченного гиперонимом – фамилии творца или исполнителя: *композитор с хитом «Болеро» (Равель); певица с букетом горной лаванды (Ротару); художник с девятым валом (Айвазовский)*. Иногда такую же функцию выполняет цитата из произведения: *поэт, которому осталась одна забава – «пальцы в рот» (Есенин)*.

В задании фамилия или имя героя произведения могут указывать на иного персонажа, соотношение с которым вербализовано главным словом или описанием: *подруга Кая (Герда); подруга кузнеца Вакулы (Оксана); возлюбленный Психеи (Эрот); царевич, которому помогал волк (Иван); приемный отец Маугли (Акела); папаша Тотоши и Кокоши (Крокодил); оппонент Дубровского (Троекуров); возлюбленная Дубровского (Маша); его сердце разморозила Герда (Кай); оруженосец Дон Кихота (Панса); жених коронованной лягушки (Иван); кучер Чичикова (Селифан)*.

Свойство, занятие персонажа или мифологического героя, его атрибуты, сценарии поведения, особенности речи, представленные в задании, определяют ответ – имя героя: *доктор из сериала (Хаус); девочка-Длинный чулок (Пеппи); самый знаменитый продавец пива (Дуремар); герой в самом расцвете лет (Карлсон); библейский великан и силач (Голиаф); малявка, облаявшая*

слона (Моська); котенок из мультика (Гав); жарила царевичей в печке (Яга); едок Демьяновой ухи (Фока); дядя, живший в хижине (Том); Юстасу весточки слал (Алекс); хозяин уязвимой пяты (Ахилл); этого доброго доктора правильнее всего было бы назвать ветеринаром (Айболит); мальчик, совершивший сказочное путешествие на диких гусях (Нильс).

Ответ может предусматривать наименование профессии героев произведений: *профессия Гоши (слесарь) – из кинофильма «Москва слезам не верит»; профессия Вакулы и Будулая (кузнец) – из повести Н.В. Гоголя «Вечера на хуторе близ Диканьки» и романа и кинофильма «Цыган».*

Сценарии фрагментов произведений фольклора, литературы и искусства являются когнитивными ключами заданий, ответами на которые служат различные пропозициональные компоненты:

- субъект (*влюбленный из Вероны (Ромео); мифический держатель неба (Атлант); богиня с повязкой (Фемида)*);

- объект (*ее не брал Верещагин (мзда); над ним чахнет Кощей (злато); их заготовлял Бендер (рога); его кушают, сделав паузу (Твикс); коллективно вытянутый овощ (репка)*);

- локатив (*туда Муха за самоваром пошла (базар); золотое сиденье в детской считалке (крыльцо); водоем Тортилы (пруд); остров Минотавра (Крит); гора, где Ной якорь бросил (Арарат); там леший бродит, русалка на ветвях сидит (лукоморье); окружение острова Невезения (океан)*);

- комитатив (*фруктовая добавка к рябчику (ананас); старуха с Лариской (Шапокляк)*);

- финитив (*золотая цель Ясона (руно)*);

- медиатив (*буря ею небо кроет (мгла); лекарство для Буратино (касторка)*);

- инструментив (*плавсредство Ноя (ковчег); транспорт рыбачки Сони (баркас); оружие рыжего, конопатого (лопата); повозка боярыни Морозовой (сани)*);

- темпоратив (*... в путь дорогу (пора); четвертые ... пылают станицы (сутки); время стрелецкой казни (утро)*);

- фабрикатив (*из него солдат кашу варил (топор)*) и др.

Фрагменты цитат литературных произведений, песен и проч. в заданиях кроссвордов могут быть ключами ответов: *ей противопоказана соль (рана) – из строки песни «не сыпь мне соль на рану»; где-то плачет, сгораясь в дупло (иволга) – из стихотворения С.А. Есенина*.

В заданиях с интертекстуальной информацией когнитивные и вербальные ключи также извлекаются из структур знаний об обозначаемом и их вербального наполнения. Метафоризация компонентов интертекста может быть как перенесена из произведений в задание или ответ (*лучший друг девушек в каратах (бриллиант); алкогольный эликсир истины (вино); жало мудрой змеи (язык)*), так и осуществляться в самом задании кроссворда (*пионер авиации (миф.) (Икар)*). Метафора может быть результатом омонимии, возникшей путем деонимизации: *металл, обреченный на муки (тантал) – название металла образовано от онима, обозначаю-*

щего мифического героя Тантала, обреченного по воле богов на муки голода и жажды.

В заданиях кроссвордов строки литературных произведений могут искажаться путем введения дополнительных компонентов из других доменов, что создает комический эффект: *семья-то большая, да все мафиози (клан)*.

Интертекстовая информация опирается также на знания прецедентных текстов как разновидности прецедентных феноменов – компонентов знаний, обозначение и содержание которых хорошо известны представителям определенной этнокультурной общности, актуальных и используемых в когнитивном и коммуникативном планах.

Понятие прецедентного текста было рассмотрено Ю.Н. Карауловым, который квалифицировал данную разновидность прецедентных феноменов как «1) значимый для той или иной личности в познавательном и эмоциональном отношении; 2) имеющий надличностный характер, то есть он хорошо известен широкой аудитории; 3) текст, обращение к которому повторяется в дискурсе определенной языковой личности» [8, с. 216]. Исследователь отнес к прецедентным текстам цитаты, имена персонажей и произведений, а также их авторов.

На наш взгляд, понятие «прецедентный текст» может иметь двойное толкование: как текст, представленный в сознании в виде конденсированной смысловой структуры, фиксирующей содержание и замысел автора; и как знаковое средство репрезентации прецедентного феномена, извлекаемое из памяти в неизменном целостном виде. В первом значении прецедентный текст создает «прецедентное поле», фрагменты которого используются во вторичном тексте как «средства когнитивно-эмотивного и аксиологического фокусирования смысловых массы» первичного (прецедентного) текста [16, с. 98-117]. Такой текст становится поставщиком различных знаков прецедентных феноменов: цитат, аллюзий, реминисценций, имен героев, высказываний о ситуациях в тексте и т. п. Г.В. Денисова называет такие тексты продуцентами прецедентных высказываний [5, с. 244].

Прецедентный текст во втором значении полностью наличествует в памяти и в речи воспроизводится в готовом виде (к примеру, стихотворение, считалка, загадка, молитва, песня, реклама и т. п.). Ю.Н. Караулов отмечает: «Прецедентные тексты образуют интертекстуальную энциклопедию, которая составляет основу презумпции интертекстуальности и существует в виде когнитивного уровня языковой личности как область культурной памяти, представленной набором текстов» [8, с. 12].

В заданиях кроссвордов ключами для поиска ответов служат когнитивные структуры обоих типов прецедентных текстов. Например, в задании у Лермонтова *он дух изгнанья ответ Демон* апеллирует к тексту лермонтовского «Демона» исходя из фрагмента цитаты. К персонажу прецедентного текста романа А. Дюма «Три мушкетера» относится задание *заклейменная жена Атоса (Миледи)*. Задание *идейный враг Сухова (Абдулла)* извлекает из памяти сюжет фильма «Белое солнце пустыни» и его персонажей.

Прецедентный текст в целостном виде в заданиях кроссвордов обычно существует в виде известных загадок, считалок, рекламы, крылатых выражений с пропущенными словами, являющимися ответом: *не человек, а ходит (часы); меда не дает, а жалит (оса); по сеням ходит, а в избу не идет (дверь); на золотом крыльце сидели: царь, царевич, король, ... (королевич); ... украшает человека (скромность); ... – райское наслаждение (Баунти); Сделай паузу – скушай ...! (Твикс)*. К таким прецедентным текстам может апеллировать задание кроссворда: *место отсидки А и Б (труба) – относит к загадке А и Б сидели на трубе. А упало. Б пропало. Что осталось на трубе?*

Выводы и перспективы исследования. Интертекстовые и интерсемиотические связи в кроссвордах значительно расширяют познавательные горизонты адресатов, способствуют интеллектуальному тренингу и углубляют осознание ими своей культурной идентичности. Перспективным для дальнейших исследований интертекста в дискурсе кроссвордов является анализ проекции задания кроссворда на когнитивные модели и их вербальное наполнение, позволяющей адресату извлечь из памяти читательский фрейм ино-го текста.

Литература:

1. Абрамец И. В. Языковая игра в кроссвордных толкованиях / И. В. Абрамец // Язык и социум: Материалы VII Междунар. науч. конф. : В 2-х ч. – Минск : РИВШ, 2007. – Ч. 1. – С. 168-170.
2. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М. : Прогресс, 1994. – 616 с.
3. Волкова М. В. Загадка и кроссворд как типы текста : семантический и прагматический аспекты (на материале немецкого языка) / М. В. Волкова : Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Смоленск 2011. – 24 с.
4. Гаспаров Б. М. Язык, память, образ : Лингвистика языкового существования / Б. М. Гаспаров. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 134 с.
5. Денисова Г. В. В мире интертекста : язык, память, перевод / Г. В. Денисова. – М. : Азбуковник, 2003. – 298 с.
6. Денисова Е. А. Структура и функции энигматического текста (на материале русских загадок и кроссвордов) / Е. А. Денисова : Автореф. ... канд. филол. наук. – М., 2008. – 24 с.
7. Захаренко И. В. Красных В. В. Русская когнитивная база и русское культурное пространство в зеркале кроссвордов / И. В. Захаренко, В. В. Красных // Язык, сознание, коммуникация: Сб. ст. / Отв. ред. : В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : Филология, 1998. – Вып. 5. – С. 32-40.
8. Караулов Ю. М. Русский язык и языковая личность / Ю. М. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 263 с.
9. Красных В. В. Национально-культурная составляющая русского языкового сознания (на материале кроссвордов) / В. В. Красных // Язык, сознание, коммуникация : Сб. статей / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : МАКС-Пресс, 2000. – Вып. 15. – С. 5-13.
10. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
11. Лотман Ю. М. Избранные статьи : В 3-т / Ю. М. Лотман. – Таллинн : Александра, 1992.
12. Маркарян Э. С. Очерки теории культуры / Э. С. Маркарян. – Ереван, 1969. – 203 с.
13. Селиванова Е. А. Энигматический дискурс: вербализация и когниция / Е. А. Селиванова. – Черкасы : Изд-во Ю. Чабаненко, 2014. – 214 с.
14. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
15. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації : Підручник / О. О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2011. – 350 с.

16. Сорокин Ю. А., Михалева И. М. Прецедентный текст как способ фиксации языкового сознания / Ю. А. Сорокин, И. М. Михалева // Язык и сознание : парадоксальная рациональность. – М., 1993. – С. 98-117.
17. Сприса О. Б. Етномовні доміанти кодування смислу в дзеркалі кросвордів (україно-арабомовні паралелі) / О. Б. Сприса // Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна. – 2011. – Вип. 54. – С. 78-86.
18. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко. – М. : Петрополис, 1998. – 432 с.
19. Якобсон Р. Избранные работы / Р. Якобсон. – М. : Прогресс, 1985. – 460 с.
20. Amerykańska antropologia kognitywna. – Warszawa, 1996. – 349 s.

Селіванова О. О. Соціокультурна інформація інтертексту як ключ енігматичного дискурсу кросворда

Анотація. У статті схарактеризовано інтертекстову інформацію як один із типів соціокультурної інформації, яка є ключем для розгадування кросворда. Кросворд є різновидом енігматичного дискурсу, оскільки його повна знакова репрезентація можлива лише за безпосередньої участі адресата, який виконує стратегічну програму адресанта. Кросворд як текст має природу

гіпертексту, певний ступінь шифрування, орієнтований на розгадування і призначений для інтелектуального тренінгу та розваги.

Ключові слова: енігматичний дискурс, кросворд, соціокультурна інформація, лінгвокультурна компетенція, інтертекст, прецедентний феномен.

Selivanova O. Socio-cultural information of the intertext as a key of crossword enigmatic discourse

Summary. This article focuses on intertextual information as one of the types of socio-cultural information, which serves as a key for crosswords' decoding. Crossword is a type of enigmatic discourse as its complete sign representation becomes possible only through the direct participation of the addressee conducting the strategic programme of the addresser. Crossword as a text has a hypertextual nature, a certain level of codification; it is oriented towards decoding and intended for intellectual training and entertainment.

Key words: enigmatic discourse, crossword, socio-cultural information, linguo-cultural competence, intertext, precedent phenomenon.

Юган Н. Л.,

доктор філологічних наук, професор, професор кафедри мирової літератури
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ КНИГ ДЛЯ НАРОДА В. И. ДАЛЯ

Анотация. В статье рассмотрены книги В. И. Даля для солдат, матросов и крестьян. Сочетание различных жанров в каждом сборнике свидетельствует о желании писателя создать синтетическую текстовую структуру – «книга для народа», с развлекательным, познавательным и воспитательным содержанием, близким к традициям устного народного творчества и народного мировоззрения.

Ключевые слова: жанр, книга для народа, фольклоризм, народность, сборник, рассказ, очерк, паремия.

Постановка проблемы. Проблема создания литературы для социальных низов российского общества назрела к 1840-м гг. Знаменитый российский лексикограф, фольклорист, этнограф и писатель В. И. Даль (Казак Луганский) издал три подобных книги – сборник для солдат в двух частях «Солдатские досуги» (1843) [1], для матросов в четырёх частях «Матросские досуги» (1853) [2] и для крестьян в двух частях «Два сорока бывальщинок для крестьян» (1861 – 1862) [3]. Тем самым он внёс свой вклад в решение данной актуальной для середины XIX столетия проблемы.

Анализ исследований по теме и выделение нерешённых частей общей проблемы. В литературоведческой науке анализировались творческая история и идейно-художественное своеобразие «Матросских досугов» (Г. Г. Шаповалова, Ю. П. Фесенко, В. П. Царёва [4, с. 165-167; 5; 6]), а также проблематика и характер использования паремий в «Солдатских досугах» (А. Л. Голубенко, Н. А. Евдокимов [7, с. 280-283; 8]). Жанровый состав сборников не был до сих пор предметом изучения.

Цель нашей статьи – рассмотреть жанровые особенности книг для народа, созданных В. И. Далем.

Изложение основного материала исследования. Сборник «Солдатские досуги» отличает разнообразие жанров. Классифицируем их:

1) рассказ:

- нравоописательный (16): «Кто смерти боится?», «Повиновение начальству», «Находчивость», «Исправность и расторопность», «Ложь и правда» и др.;

- нравоописательный юмористический (1): «Знахарь»;

- военно-исторический (11): «Самородный паром», «Дашков», «Бомбардир Рудаченко», «Колотов» и др.;

- военный (3): «Старый и молодой», «Покажи ему лоб», «Молодец»;

- исторический (1): «Волхв»;

- приключенческий (7): «На своих не пойду», «Сметливость», «Тимофей Уланов», «Конвойный», «Дервянов» и др.;

- бытовой (на фольклорно-сказочной основе) (1): «Солдатский привар»;

2) анекдот:

- анекдот (5): «Ответ русского генерала», «Полежать можно», «Расторопные ребята» и др.;

- анекдот исторический (2): «Песня», «Русский солдат»;

- 3) притча (6): «Супостаты наши», «Честь и бесчестье», «Притча о дятле», «Притча о вороне» и др.;

- 4) загадка (2 подборки);

- 5) «десять заповедей» для солдат (1): «Заветные слова»;

- 6) очерк научно-популярный (5): «Земля», «Знахарство и заговоры», «Письмо», «Жизнь и здоровье» и др.;

- 7) учебный материал в стихотворной форме (1): «Таблица умножения».

В единичных случаях наблюдается диффузия жанров:

- рассказ (нравоописательный) – анекдот (1): «Часовой»;

- рассказ (военно-исторический) – анекдот (4): «Милосердный воин», «Возьмёшь, коли велят», «Удалой ответ», «Где горе, там и смех»;

- рассказ (военный) – анекдот (1): «Молодец»;

- рассказ (нравоописательный) – притча (2): «Исправность и расторопность», «До чего доводит авось да небось».

Можно сделать вывод, что основной корпус «Солдатских досугов» составляют рассказы, причём различных жанровых разновидностей (нравоописательный, военно-исторический, приключенческий, бытовой и др.). Они перемежаются с анекдотами и притчами. Подборки загадок равномерно распределены по всей книге (№ 19, 32, 36 (1), № 1, 9, 18, 24 (2)).

Особое место в «Солдатских досугах» занимают научно-популярные очерки и учебный материал. «Таблица умножения» – 38 двестишестидесяти учебной направленности. Здесь первая строчка – стимульный материал, помогающий запомнить таблицу. Это пословицы, поговорки, элементарные понятия о действительности, житейские наблюдения. Вторая строчка – собственно таблица умножения. Например, «Волга Дону пошире: // Дважды два четыре»; «Хлеб жнём, а сено косим: // Дважды четыре восемь» и др. В загадках отражены по преимуществу реалии крестьянского быта (вода в решете, молот, серп, сноп, веник, замок и др.). В. И. Даль стремится чередовать художественные произведения с текстами просветительной и образовательной направленности.

В рассказах сборника отражены исторические военные события. Здесь упоминаются и описываются войны и сражения русской истории Нового времени: полтавская битва («Пётр I под Полтавою»), Отечественная война 1812 г. («Что такое Отчизна?», «Где горе, там и смех», «Ответ русского генерала»), служба казаков на Оренбургской линии, в казачьих станицах, Уральске в 1820-е гг. («Покажи ему лоб», «На своих не пойду», «Сметливость», «Гол, да

исправен», «Тимофей Уланов»), русско-турецкая война («Бомбардир Рудаченко», «Удалой ответ», «Здравствуй, товарищ»), битва под Шумлой в 1829 г. («Милосердный воин»), польская кампания 1831 г. («Колотов», «Честь солдату всего дороже», «Один на пятерых», «Старый и молодой», «Возьмешь, коли велят», «Дашков»), зимний поход 1837 г. по побережью Каспийского моря («Самородный паром»). В. И. Даль показывает славу русского оружия.

В исторических рассказах и анекдотах автор повествует о смелости, самопожертвовании русских солдат («Кто смерти боится?», «Бомбардир Рудаченко»), находчивости в воинских делах («Часовой», «Самородный паром», «Дашков», «Гол, да исправен», «Молодец») и в быту («Солдатский привар»), чести («Честь и бесчестье»), удалстве («Удалой ответ», «Находчивость»), милосердии («Милосердный воин»), самоотверженности («Колотов»), патриотизме, воодушевлении («Где горе, там и смех», «Один на пятерых», «Старый и молодой»), расторопности («Исправность и расторопность», «Покажи ему лоб»), верности и стойкости казака («На своих не пойду»), честности, порядочности, верности присяге простого солдата («Неподкупная честь», «Сметливость»), храбрости и отваге («Тимофей Уланов», «Конвойный»), о беспрекословном повиновении офицеру («Застрельщик», «Русский солдат»). Те же качества наблюдаются у русских военачальников («Ответ русского генерала», «Спасай, да спасён будешь», «Повиновение начальству»). Но важно отметить, что в «Солдатских досугах» больше восхищения простыми воинами, чем полководцами. Здесь практически нет героев-иноземцев, а тем более положительных. Это связано с представлением В. И. Даля о народности.

В произведениях «Солдатских досугов» рассматриваются пороки, присущие русским людям в целом и солдатам в частности: это, прежде всего, злополучные авось, небось да как-нибудь («Супостаты наши», «До чего доводит авось да небось»). Другие доблести и недостатки русского воина отражают названия соответствующих произведений – «Честь и бесчестье», «Кому жить веселее, пьяному аль трезвому», «Ложь и правда».

Отгадками солдатских загадок являются реалии походной военной жизни (ружейный кремь, ранец, патрон, штык, пуля, курок, шомпол и др.). В. И. Даль также приводит загадки-шутки: «Шли двое, нашли пять рублей; семеро пойдут, много ли найдут?», «У сивого мерина две ноги белые, третья скопычена, четвёртая какая будет?» и др. Автор и обучает солдат, и развлекает.

Яркой особенностью сборника «Солдатские досуги» является фольклоризм. В «Солдатском приваре» использован сказочный сюжет «Суп из топора». Олицетворения характерны для «Супостатов наших» (авось, небось, как-нибудь), «Чести и бесчестья» (две сестры-невидимки). Параллели с народными песнями, а также «Словом о полку Игореве» возникают в рассказе «Сражение», жанр заговоров – в «Знахарстве и заговорах», причитания – «Здравствуй, товарищ». В конце многих произведений помещены ряды пословиц и поговорок («Кто смерти боится?», «Повиновение начальству», «Исправность и расторопность» и др.). Паремии подтверждают, комментируют рассказываемое, соотносят точку зрения рассказчика с фольклорным народным представлением о ситуации.

Единичные паремии вплетены в повествование в произведениях «Жизнь и здоровье», «Конвойный», «Притча о вороне», где они выполняют функцию комментария к сюжетному повествованию или выступают в качестве вывода-морали. О происхождении пословицы мы узнаём из рассказа «Пётр I под Полтавой» («пропал, как швед под Полтавой»). Так значительная часть произведений далевского сборника органично включает в себя разнообразные фольклорные жанры. Народная позиция в книге становится доминирующей.

Таким образом, «Солдатские досуги» написаны В. И. Далем для солдат с учётом их потребностей, интересов, психологических особенностей. Писатель вырабатывает художественные подходы для создания литературы для социальных низов, представляет её яркий образец.

«Матросские досуги» так же, как и «Солдатские досуги», в жанровом отношении неоднородны. Перечислим жанры:

1) рассказ:

- приключенческий (22): «Переправа», «На санях в море», «Остров Питкерн», «Нахлобучка», «Битва с индейцами», «Перелицовка», «Два корабля во льдах», «Конвойная команда», «Хилков с товарищами» и др.;

- нравоописательный (10): «Бесчинство», «Ворожея», «Заклад», «Кривотолк», «Пьяницы», «Конвойный» и др.;

- военный (3): «Товарищи», «Туркин», «Как рубятся»;
- исторический (1): «Дедушка»;

2) очерк нравоописательный этнографический (1): «Алеуты»;

3) анекдот:

- анекдот (8): «Песня», «Не горазд, да находчив», «Сосна и ель», «Реи и брасы» и др.;

- анекдот исторический (5): «Холмогорские горшки», «Олады», «Новый адмирал» и др.;

4) притча (4): «Правосудие», «Три супостата», «Сигнал» и др.;

5) стихотворение в прозе (1): «Вселенная»;

6) пословица (4 блока);

7) загадка (1);

8) легенда (1): «Кончина Петра Великого»;

9) жанры литературы «non fiction»:

- «невывымышленный» (документальный) рассказ военно-исторического характера (27): «Петербург», «Первое сражение на Балтийском море», «Чесменское сражение», «Вырезка судов под Варной», «Сражение при Гренгаме», «Наваринская битва», «Первый салют» и др.;

- биография (7): «Нельсон», «Колумб», «Адмирал Крон», «Отец и сын» и др.;

- автобиография (3): «Ретвизан», «Тараканова быль», «Быль про себя»;

10) очерк научно-популярный (9): «Воздушный шар», «Кит», «Ожог и ознобы», «Акула», «Животные» и др.;

11) документ (военное донесение) (1): «Военный приз».

Как видим, в жанровом отношении произведения можно разделить на две большие группы: художественные и художественно-публицистические (рассказ, очерк, анекдот, притча, загадка, пословица и др.) и нехудожественные (жанры литературы «nonfiction», научно-популярный очерк, документ). Значительное количество произведений в жанрах литературы «nonfiction» объясняется задачей

издания – рассказать русским матросам о формировании российского флота, о его славных победах и о выдающихся полководцах и исторических военных событиях за рубежом. Научно-популярные и нравоописательные рассказы, анекдоты, поэтический монолог, пословицы, загадки и др. рассредоточены по сборнику. В. И. Даль стремится разнообразить жанровый состав книги. По сравнению с «Солдатскими досугами», в «Матросских досугах» усиливается документализм повествования.

Из сказанного ясно, что писатель является создателем уникальных сборников «Солдатские досуги» и «Матросские досуги» – одних из первых в России книг для солдат и матросов. Его специальная литература для представителей социальных низов интересна, поучительна, написана «простым» языком (русским литературным языком с использованием разговорных и просторечных слов и выражений, фразеологизмов, паремий), вполне доступным для понимания адресатом. Стиль и язык сборников В. И. Даля отличается от стиля и языка книг И. Н. Скобелева, поддельяющихся под «народную» речь или повествовательную манеру авторов лубочных книг. Далевские сборники достигают цели дать солдатам и матросам первоначальные знания об истории своей профессии, о мире, о науках, расширить кругозор, развлечь во время отдыха. Так В. И. Даль в 1840 – 1850-е гг. служил просвещению народа.

Особенность далевской книги для крестьян «Два сорока бывальщинок для крестьян» – сочетание познавательных, нравоучительных и развлекательных произведений. Сборник объединяет тексты разных жанров:

- 1) рассказ:
 - нравоописательный (27): «Родство и служба», «Знахари», «Чужой разум», «Авось», «Ось и чека», «Пустословие», «Рекруты», «Беглянка», «Ворожея» и др.;
 - нравоописательный этнографический (1): «Пленник»;
 - этнографический приключенческий (2): «Рассказ пленника Якова Зиновьева», «Рассказ пленника Фёдора Грушина»;
 - психологический (2): «Отцовский суд», «Быль про себя»;
 - 2) новелла (1): «Ракита»;
 - 3) очерк нравоописательный, выросший из физиологического очерка (1): «Русская сметливость»;
 - 4) притча (7): «Недруги наши», «Притча о дятле», «Мусульманский пророк и ученик», «Ремесло» и др.;
 - 5) анекдот (13): «Рукавичка», «Хитрый калмык», «Дорогая рыба», «Пьяница», «Черепки», «Назолушка», «Задний ум», «Борона» и др.;
 - 6) легенда (3): «Светлый праздник», «Суд Божий», «Нищий»;
 - 7) предание (1): «Иван да Марья»;
 - 8) быличка (1): «Упрямая старуха»;
 - 9) сказка (фольклорная, о животных) (1): «Куцый»;
 - 10) очерк научно-популярный (5): «Русская печь», «Земля», «Здоровье» и др.
- Особо выделяются немногочисленные жанровые диффузии:
- сказка-легенда (2): «Правда», «Счастье»;
 - нравоописательный рассказ-анекдот (1): «Иван Плехан (лапотник)»;
 - анекдот-притча (1): «Гусь».

Большая часть «Двух сороков бывальщинок» – небольшие рассказы и новеллы, в основе которых лежит какая-то житейская история, «бывальщина». Рассказы представлены различными жанровыми разновидностями (нравоописательный, этнографический приключенческий, психологический и др.). В сборнике встречаются очерки, притчи, анекдоты, жанры фольклора (легенда, предание, сказка, быличка и др.), научно-познавательные очерки. Подобное сочетание жанров в сборнике характеризует стремление В. Даля создать «книгу для народа» увлекательную, познавательную, близкую мировоззрению и фольклорному мироощущению крестьянства.

Используемые автором художественные средства варьируются в зависимости от жанровых признаков произведения, но чаще всего обусловлены ими. Например, в притче «Недруги наши» В. И. Даль создаёт колоритные образы врагов крестьян – трёх братьев «авось», «небось» да «как-нибудь». Братья олицетворяют негативные качества человеческого характера. Для создания данных образов используются вопросительные конструкции, обращения к читателям, соответствующие пословицы и поговорки: «шей да пори, не будет глухой поры», «руки виноваты, а голова в ответе», «авоська верёвку вьёт, небоська петлю закидывает». В научно-популярном очерке «Земля» В. И. Даль доказывает, что земля круглая. Он отвечает на вопрос: «как люди узнали, что Земля имеет форму шара», рассматривает все аргументы в пользу подобного вывода, при этом использует доступные для крестьян понятия и суждения; в конце же даёт точные научные сведения об объёмах планеты – «в поперечнике и окружности». Притчи «О дятле», «О дубовой бочке», «О вороне» автор тоже создаёт по законам жанра. Человеческие пороки и недостатки представляют птицы (дятел, ворона) и предмет домашнего хозяйства (бочка). В. И. Даль призывает крестьян бороться с пагубной привычкой, которая может быстро превратиться в непреодолимую потребность (имеется в виду пьянство), показывает силу семейного единения и предостерегает от излишнего идеализирования родителями своих чад, которые всегда кажутся им и красивее, и умнее других. В конце каждой притчи автор делает поучительный вывод, обращаясь к народной мудрости: пословице («Всяк норовит своему: всяк сам себе и краше и лучше» («Притча о вороне»), паремиологическому блоку («Дружно – не грузно, а врозь – хоть брось, две головни и в чистом поле дымятся, а одна и на загнетке гаснет; силён и богат мужик семьёй; а одному и у каши не спору» («Притча о дубовой бочке»)).

Приведём другой пример. В большинстве анекдотов сборника писатель выдерживает основные признаки жанра – лаконизм, острота конфликта, неожиданная развязка (действие или остроумный ответ героя), диалогизация повествования («Рукавичка», «Жид и цыган на часах», «Хитрый калмык», «Дорогая рыба», «Живой самовар», «Пешая кобыла»). Но в отдельных случаях анекдотические ситуации после своей кульминации и развязки имеют авторские комментарии нравоучительного характера. Так, в произведении «Черепки» после удачного обмана извозчиком Иваном еврея, избития да к тому же ещё и похвалы «жида» свою якобы находчивостью следует предостережение: «Вот то-то чужая беда потеху; чужую беду на бобах разведу, а к своей и ума не приложу. Однако, берегись таких

шутки на деле, которые в прибаутках хороши: шутки шути, а людьми не мути» [3, с. 114]. В следующем сюжете «Назолушка» – продолжение цикла анекдотов о злключениях евреев. Столкнулись на узкой дороге две брички с евреями, которыми управляли русские извозчики, не могут разъехаться; один извозчик стал стегать коней противоположной брички, а с ними вместе и «жидов»; в отместку другой извозчик так же поступил с его пассажирами. В. И. Даль предостерегает: «Вот так-то и мы ину пору делаем: на зло другому, да досадим не ему, а третьему – либо самим себе, да и думаем, что сделали дело!» [3, с. 115]. В этих произведениях видно стремление писателя смягчить негативное отношение к еврейской нации, демонстрируемое русскими героями (хотя анекдоты и имеют фольклорное корни). В конце анекдота «Гусь», в котором зрячий пытается показать незрячему, какое молоко, и не может адекватно передать представление о белом цвете, рассказчик утверждает: «Что Бог не дал тёмному человеку, чего он не знает и не понимает, о том и судить и рядить не надо. Много такого, чего простой человек не знает, не видал и не слышал об этом, и отцы и деды ему ничего о том не сказывали и, может статься, сами никогда не выдывали – а оно бывает на свете и хорошо бы его завести здесь у нас. Не толкуй же о том, чего не знаешь, как слепой о молоке, а слушайся того, кто больше тебя видал и знает, а тебе желает добра» [3, с. 117]. Писатель трансформирует фольклорный анекдот, превращая его в притчу.

Создав восемьдесят разножанровых произведений «Двух сороков бывальщин...», В. И. Даль расширил диапазон своего творчества, он обеспечил особой книгой крестьянство.

Выводы и перспективы исследования. В целом сочетание различных жанров в каждом сборнике свидетельствует о желании В. Даля создать синтетическую текстовую структуру – «книга для народа», с развлекательным, познавательным и воспитательным содержанием, близким к традициям устного народного творчества и народного мировоззрения. Перспективой дальнейших исследований народных книг В. И. Даля является сопоставление их с аналогичными сборниками Л. Н. Толстого.

Литература:

1. Даль В. И. Солдатские досуги : [рассказы] Казака Владимира Луганского / В. И. Даль. – СПб. : Тип. Штаба воен.-учебн. завед., 1843. – [2], IV, 204 с.

2. Даль В. И. Матросские досуги : [рассказы] / В. И. Даль. – СПб. : Морск. учён. ком., 1853. – [2], VI, 433 с.
3. Даль В.И. Два сорока бывальщинок для крестьян : в 2 ч. / В. И. Даль. – СПб., 1861.
4. Шаповалова Г. Г. Опыт создания первых книг для народа («Матросские досуги» В. И. Даля). [С прилож. записи матросских песен, сделан. В. А. Римским-Корсаковым] / Г. Г. Шаповалова// Очерки истории русской этнографии, фольклористики и антропологии. – М. : Изд. АН СССР, 1963. – Вып. II. – С. 58-70. – (Тр. ин-та этнографии Миклухо-Маклая. Нов. сер. – Т. 85).
5. Фесенко Ю. П. Проза В. И. Даля. Творческая эволюция / Ю. П. Фесенко. – Луганск ; СПб. : Альма-матер, 1999. – 262 с.
6. Царёва В. П. Образ Петра I в «Матросских досугах» В. И. Даля / В. П. Царёва // Пятое междунар. Далевские чтения. Тез., ст., матер. – Луганск : Изд-во ВЛУ, 1996. – С. 140-146.
7. Голубенко А. Л. Владимир Даль как публицист : особенности и мотивы творчества : монография / Александр Леонидович Голубенко, Николай Александрович Евдокимов. – Луганск : Изд-во ВЛУ им. В. Даля, 2007. – 416 с.
8. Євдокимов М. О. Прислів'я та приказки в збірці В. І. Даля «Солдатские досуги» як джерела відомостей про особливості менталітету російського солдату / М. О.Євдокимов// Далевскоелітературоведение : сб. научн. работ. В 2 ч. – Луганск : Изд. ГУ «ЛНУ им. Тараса Шевченко», 2010. –Ч. 1. – С. 154-177.

Юган Н. Л. Жанрові особливості книг для народу В. І. Даля

Анотація. У статті розглянуто книги В. І. Даля для солдатів, матросів та селян. Поєднання різних жанрів в кожному збірнику свідчить про бажання письменника створити синтетичну текстову структуру – «книга для народу», з розважальним, пізнавальним та виховним змістом, близьким до традицій усної народної творчості й народного світогляду.

Ключові слова: жанр, книга для народу, фольклоризм, народність, збірник, оповідання, нарис, паремія.

Yugan N. Genre features of the books for the people by V. I. Dahl

Summary. The article discusses the books for soldiers, sailors and peasants by V. Dahl. The combination of different genres in each collection of stories demonstrates the writer's desire to create a synthetic text structure – «a book for the people», whose content suggests learning, education and entertainment and is closely related to the traditions of folklore and folk worldview.

Key words: genre, books for the people, folklorism, national spirit, collection of stories, story, essays, paroemia.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Анісімова Н. П.,

доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури та компаративістики
Бердянського державного педагогічного університету

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ СУГЕСТИВНОГО ПЕЙЗАЖУ У ПОЕЗІЇ ТАРАСА ФЕДЮКА

Анотація. У статті проаналізовано художньо-виражальні особливості сугестивної лірики Тараса Федюка, представника поетичного покоління 80-х рр. ХХ ст. Предметом аналізу слугували психологічно забарвлені описи вечора і ночі. Розглянуто основні види сугестивного пейзажу: асоціативний, алогічний, парадоксальний. Здійснено зіставлення з типологічно подібною лірикою М. Вінграновського, М. Воробйова, Т.-С. Еліота.

Ключові слова: сугестивна лірика, асоціативний образ, пейзаж, хронотоп, контраст, парадокс, зіставлення, колористика.

У сучасній літературознавчій думці усталеним є погляд щодо трактування стильової домінанти Т. Федюка як поета медитативного складу, автора філософської лірики. Окремі поетологічні особливості творчості одного з найбільш самобутніх представників покоління 80-х рр. ХХ ст. досліджували Я. Голобородько, Т. Кремінь, В. Моренець та ін. Водночас осторонь наукових зацікавлень лишається питання естетичного функціонування психологічно наснажених пейзажів, які дають підстави твердити про схильність автора і до інтроспективного мислення. Мета запропонованої розвідки – на матеріалі поезії Т. Федюка простежити основні вияви ліричної сугестії, пов'язані із зображенням вечора та ночі, виявити тісний зв'язок пейзажів із асоціативно-метафоричною образністю, що слугуватиме формуванню більш повного уявлення про специфіку модерної поезії загалом.

Естетичний механізм творення сугестивної лірики розкрив І. Франко: осердям справжньої поезії, яка здатна навіювати людині певні емоції та почуття, є оригінальні образи, утворені на основі асоціативних зчеплень образів та ідей: «[...] Поет навмисно завдає труднощів нашій уяві, щоби розбурхати її, викликати в душі те саме занепокоєння, напруження, ту саму непевність та тривогу, яка змалювана в його віршах» [12, 61].

Виокремлені особливості ліричної сугестії повною мірою художньо втілюються у віршах Т. Федюка, присвячених поетизації вечора та ночі (збірки «Золото інків», «Таємна ложа», «Трансністрія», «Обличчя пустелі», «Горище»). В українській поезії модернізму простежується постійна увага до осмислення однієї з найбільш загадково-незбагнених часових пір дня, яка хвилювала визнаних майстрів сугестії Б.-І. Антонича («Ніч у місті»), М. Драй-Хмару («Накинув вечір голубу намітку»), М. Вінграновського («Ходить ніч твоя, ходить ніч моя...»), М. Воробйова («Ніч горбами й долинами...»). Образ ночі є наскрізним і в творчості вісімдесятичника Т. Федюка. Поет навіть планував назвати одну збірку «Обличчя ночі» (вийшла під назвою «Обличчя пустелі»).

Т. Федюк уникає християнського підходу в інтерпретації нічного хронотопу, що передбачає традиційне тлумачення його як царства смерті, тіней, забуття. Його лірика дає яскраві зразки язичницького осмислення ночі як «часу особливо дійового, особливо магічного» [2, 336], що створює невичерпні можливості для творення асоціативних образів і навіювання найрізноманітніших почуттів та психологічних станів. Ліричний суб'єкт, перебуваючи під впливом загадково-містичних сил царства Місяця, осягає таємниці Всесвіту, пізнаючи і сенс власного існування. Поет створює сугестивно наснажений пейзаж, що досягається асоціативним сприйняттям окремих явищ природи. Так, нічний хронотоп для ліричного наратора не має меж і реальних обрисів – він безберегий та плинний, як і вічний Хронос, – тоді кожна прожита ніч перетворюється на його невід'ємну складову, тобто своєрідний уламок Вічності: «*придумано кораблик із дерева нічного / він морем наче равлик повзтиме на елладу / ковзне дунайська дельта потоне – і нічого / вогні святого ельфа як гроно винограду*» [11, 21]. За допомогою сугестії читач має змогу пережити перебіг естетичної емоції: «ніч» виступає охоронцем людини, «замикачем зла» [2, 336], руйнуючи всі умовності, будь-які причинно-наслідкові зв'язки між певними явищами, відтак звичайний кораблик «із дерева нічного» може плисти морем до Еллади у променях світла ельфів. В основі цього асоціативного ланцюга – поступове переростання пастельної гами тонів і напівтонів вечора у темні ночі. Згадка про красивих світлих істот, духів лісу, що виступають покровителями автентичної людини, сприяючи їй у чистих помислах і вчинках, водночас підкреслює таємничу загадковість природи. Парадоксальні порівняння надають сугестивному пейзажу змісту сюрреалістичної візії, введеної у містичний наратив.

У поезії Т. Федюка естетичним засобом досягнення сугестивних цілей, безперечно, є різноплосинна метафора. Завдяки її образності й багатозначності поет має змогу висвітлити і сферу несвідомого, що становить визначальну роль у ліричній сугестії. При цьому асоціативні зчеплення увиразнюються містичними мотивами у зображенні колористичної гами нічного ландшафту: «господарем» і поважним мешканцем світу п'ятми виступає павук: «*і день вже впав і ніч неначе його руїна / дзвінок вхідний що немов павук що біжить в кімнату / вже вкотре знаєш: тонка і закоротка павутина / вона нічого не може і їх тут таких багато*» [11, 80]. Павук, згідно зі слов'янською міфологією, виступає «пророкою істотою», «очишувачем світу», символізуючи звивистий лабіринт [2, 353]. У метафоричному сенсі образ павука не лише сповіщає про завершення дня й настання ночі, але й утілює семантику складних пошуків індивідом тієї єдиної стежки у безкінечних колах

лабіринту, яка виведе до автентичного існування, допоможе самоствердитися у бутті. Таким лабіринтом поетові уявляється безберега ніч, яку ліричний суб'єкт проживає у стані хворобливого і водночас цілющого безсоння.

Нічна пора для федюківської людини є особливо благодатною, позаяк дає бажану самоту й самотність – необхідні умови для творчих осяянь, прозоринь і цілющих усамітнень. Водночас ліричний суб'єкт прагне спілкування із близькими по духу людьми, тому й сподівається на приїзд хоча б відданого друга. Та навіть із ним тягар самотності начебто подвоюється – споріднені душі, що звучать в унісон, утомлюють одна одну пережитими почуттями та емоціями, відтак нічне безлюддя вражає своїм вселенським безміром: «ніч тиха і вовче виття – / їх двоє тепер цих / продовжується життя / довше від ночі і книг» [10, 49]. Розпачливий емоційний стан навіюється реципієнтові через зображення зимової віхоли, у круговерті якої загубилася нічна електричка: «не хоче, не мете. Ця віхола пройшла / глухим як хрип дощем і запахом лисичок / кудлатий друже мій / я не тримаю зла / приїдь в одній з нічних порожніх електричок» [10, 51]. У процитованому уривку жодного слова про причини внутрішнього конфлікту, який означений ніби мимохіть – окремим штрихом. Завдяки використанню стилістичних прийомів апострофи, апофазії та риторичного звертання поет акцентує увагу на психологічній драмі, яку переживає індивід у стані нічної самотності. Недомовленість надає Федюковій ліриці особливого шарму, поглиблюючи серпанково-чарівливу неясність багатьох його пейзажів, не зіставних із раціональним мисленням.

У зображенні вечірніх картин, що символізують нерозривну єдність індивіда з довкіллям малої батьківщини, одним із улюблених тропів Т. Федюка є художній паралелізм, увиразнений односкладовими й багатоскладовими порівняльними зворотами, щедро насиченими колористикою, фольклорними образами й народнописенною ритмікою: «вечір теплий і червоний мов корова язиком / галя – воду качур – качку бабця – бублик з молоком / огірки лежать на грядці і літають ластівки / в храмі сірі дзвони і стоять сумні дяки» [10, 23]. У сугестивній ліриці Т. Федюка подібні фольклоризовані пейзажі відзначаються особливою мелодійністю вірша, ритмічністю, розмаїтими інтонаційними малюнками, що зачаровують читача динамічним рухом почуттів. Смысловим осердям ліричної сугестії є зв'язок із народнопоетичною стихією та активізована ритмомелодика.

Прочитований текст Т. Федюка перегукується з віршем «Вечір» М. Воробйова. Поет Київської школи так само вдається до персоніфікації вечірньої пори, що правда, його порівняння більш алогічні й ірраціональні: «Сховався у жоржинах вечір, / а вечір той, як глечик / із зеленою бородою / пив молоко ліловими устами, – / а надворі стояв вечір у гілочках... / Після дощу по срібних дзеркальцях / пливли корови волохаті, / корови холоду несли» [3, 10]. Об'єднує поетів прагнення навіяти читачеві естетичне замилювання та мінорний настрій від споглядання вечірніх пейзажів, а також народнопоетична природа асоціативної метафорики.

Т. Федюк культивує так звані «парадоксальні навіювання» [Див.: 7], у склад яких уходять елементи, які здаються, на перший погляд, суперечливими. Так, вечір із його кон-

трастними барвами та таємничими звуками й видивами навіює сюрреалістичні візії, сповнені алогічних образів: «вечір небо червоне тарілка в ньому пролітає як відрізана вухо / ван Гога / кілька дерев і їхніх агоній – вітер – стулилися квіти метелики ніті / трава півстоліття яке за плечима яка і не передбачала дороги / у небі червоному цих – які згряями люблять – / гойдаються віхті» [11, 41]. У цій поезії через низку алогізмів автор зображує своєрідну агонію дня та стрімкий прихід ночі. При цьому акцентування червоного кольору у зображенні вечора як «тихого раю» сугерує читачеві благовісне й умиролюбне переживання всіх збурених почуттів, отриманих упродовж дня, їх поступове улягання та стишення: «знайти навпомацки тихий рай / притиснути – щоб не утік – ногою / вечір червоном тече через край – / губи розтріскуються під вагою» [10, 26]. Символіка вірша позбавлена предметної конкретики – автор надає перевагу парадоксально-психологічним метафорам, що навіюють настрої благоговійного споглядання вечірніх овидів.

Водночас навіть найхімерніший пейзаж Т. Федюка містить ключові образи, що завдяки своїй метафоричній виразності сприяють його розкодуванню. За спостереженнями А. Ткаченка, сугестивний вірш «може повнокровно існувати лише в цілісності, з усіма своїми повторами, а розпавшись на уривки, втрапить сугестивну енергію» [9, 73]. У процитованій вище поезії метонімії «стулилися квіти», «ніті метелики», «агонії дерев» указують на згасання дня і поступовий прихід вечора. При цьому алогізми позбавлені скепсису чи іронії – вони потверджують незбагненну загадковість картин вечірньої природи, споглядання яких навіює такі ж химерні видива і візії, створює ілюзію панування ірреального світу. Червона колористика поглиблює нюансовану тональність від спілкування з вечірнім ландшафтом, уносячи додаткові смислові натяки і передчування. Використання витонченої символіки, «коли образ немов гіпнотизують, викликають сновидні картини» [6, 444], є прикметною рисою поетичної сугестії Т. Федюка. Поет наділяє свого ліричного героя магічними властивостями доглибно пізнати навколишній світ, закони природи саме через занурення у таємний простір ночі та надвечір'я.

У поезії Т. Федюка поширена й афектаційна сугестія, що заснована на підвищеній навіюваності осіб, які перебувають у стані афекту [Див.: 7]. Приміром, автор виокремлює властивість ночі – здатність навіювати людині загадково-містичні сни, що контрастують із раціоналістичним світом дня і розкриваються через низку асоціативних порівнянь: «ніч – наче коней табун із розжарених стаєнь» [9, 20]; ніч – чорний пес: «мене вийде проводити чорний пес / голова кудлата наче чорний без / стане лапами на груді в ніс лизне...» [11, 109]. Темна колористика ночі виступає антитезою до білого цвіту акації, що символізує ясність і чистоту не лише часопростору дня, але й помислів людини: «і в білу акацію тихо заковчався білий місяць» [11, 63]. За допомогою низки асоціацій експресивного змісту поет досягає фантазмагоричної словесної магії:

«із лисячої нори / виповза / вечір. І течуть яри / по землі. / Ще темнішає. Взагалі. / Виноград / на вишневому столі / або над. / Хмари і зірки рясні / в вишині. / Павучок плете собі. / І мені» [11, 82]. Процитований уривок демонструє підсвідомо навіюваний настрій людини, яка гостро пере-

живає емоційні збурення душі, що органічно сугестуються у межах ліричного сюжету і досягаються завдяки ключовим образам («поле зла», плетиво павучка, «зірки рябі», темрява ночі).

Для відтворення різних психологічних станів ліричного суб'єкта поет використовує парадоксально забарвлені порівняння: «мої очі як томати від безсоння» [11, 23]; «таксі як опівнічний звір» [10, 64]; «підемо в дощ і радіти будем холодній зливі / в якій лежатимуть ліхтарі як риби втонулі» [10, 36]; «а я біжу як битим синім склом» [10, 111]. Значна частина віршів різниться своєю тематикою, проте подібна за суттю психологічної сугестивності: певне явище природи, його колір, звукова та нюхова гама слугують засобом навіювання конкретного емоційного стану від споглядання словесної картини. Прикметною у цьому плані видається поезія «робота три години...»: автор порівнює людину, яка перебуває у лабіринтах ночі, із «копачем»: «копач тверезий був як лебідь / що впав на землю з білих лав / і заступ наче місяць в небі / то виринав то потопав...» [9, 45]. Образ білого лебедя на тлі місячної ночі символізує ідею циклічного часу, позаяк кожна ніч завершується настанням світанку і «білого дня». Поет створює низку парадоксально-асоціативних зчеплень: як копач заступом розкопує землю, так і Федюківський герой долає крок за кроком швидкоплинний і водночас безберегий простір ночі, наближаючи прихід довгоочікуваного світанку.

Картина вечора зображується поетом легкими імпресіоністичними мазками, які в сукупності створюють живописне полотно маляра: завмирає природа, готуючись до нічного спочинку; трава, вкрита пилом, спрагло очікує благодатної роси; людина поспішає до друзів у передчутті духмяного чаю та духовного спілкування: «але агрус вже досягає і вечорове скло / горобців горох на шитині чи золотих токах / але гість іде його ноги рвуть / кропиву і пил / від важких воріт і від їх тепла на моїй душі / заколотим чай з колумбійських нив чи з афганських піль...» [10, 82]. Процитовані рядки передають «нюансовану тональність, додаткові смислові натяки, передчування» [6, 443], що тривожать душу індивіда у вечоровому просторі. Згадка про «гостя», «тепло душі», «чай з колумбійських нив» сугерує сподівання на бажану зустріч ліричного суб'єкта з коханою жінкою.

Одним із найважливіших чинників у досягненні поетичної сугестії І. Франко вважав контраст: завдяки використанню незвичайних або протилежних асоціативних зчеплень поет увиразнює почуття, драматичні ситуації, сильні людські афекти та пристрасті. Лірична сугестія Т. Федюка позначена контрастністю поетичного мислення: ніч для ліричного суб'єкта асоціюється із символічними птахами, які зі своїми темними крилами виступають антитезою до повнощвітного буяння денного світла: «чорних круків наді мною наче без / виявляючи до мене інтерес... / світ на груді свої лапи покладе / золоте життя насправді золоте» [10, 109].

Змальовуючи ніч через образну колористику символічного наповнення, поет сугерує ліричному суб'єкту асоціативні настрої: панування темряви і тьмяно-брунатна рідина завареного чаю передають почуття суму, розпачу від швидкоплинного часу та розлуку з коханою людиною: «І догоряє сірник і пальці палить – чий? / темінь така що

руки немає у нього, них / в склянках до заварки випиті стоять чаї / і чайка в губах згоріла немов сірник» [11, 76]. Динамічна візуальна картина через деталі (догорання сірника, випитий чай) натякає на швидке настання світанку (поступовий відхід ночі та прихід дня). Поет навмисне ламає узвичаєну асоціацію, у якій темінь оповіщає глибоку ніч. «Темінь» динамічна і рухлива, вона символізує, з одного боку, обов'язковий прихід нового дня, а з іншого – вказує на духовний катарсис, який переживає ліричний суб'єкт, перебуваючи в емоційних станах тиші, печалі, самотності.

Сугестивна лірика Т. Федюка демонструє тісний зв'язок із поетикою символізму: завдяки своєрідній метафорі хронотопу ночі увиразнюється образами-символами хреста, келії чернечої, чорного одягу. Утім, у поета вони позбавлені традиційної семантики смерті чи забуття, натомість означають потаємні глибини людської екзистенції: «і у келії тихій серед української тихої ночі / одну книгу де хрест замість назви у тебе вийде читати... / а повітря як одяг знятий довгий і чорний тріпоче / коли ти на кухню вночі по цигарки виходиш з кімнати...» [9, 75]. Подібне сприйняття ночі викликає асоціативне зіставлення її із жінкою-черницею: «а з тебе вийшла би непогана черниця / віри немає але є обличчя біле / але і ім'я легке і коротке як чорна птиця / і є ще те що ми вдвох залишитись не зуміли» [9, 75]. Т. Федюк віднаходить парадоксальні, але водночас надзвичайно сугестивні образи-деталі, які у синтезі дають неперевершену ліричну картину нічного хронотопу.

Використанням контрастної колористики, образів-асоціацій ірраціонального змісту, алогізмів поезія Т. Федюка споріднена з лірикою М. Вінграновського. Зокрема, високий ступінь сугестії виявляє вірш поета-шістдесятника «Коли починається ніч...»: автор зображує на тлі «чорного поля» «витворений з криги та снігу ... білий рояль / висотою до неба». А далі розгортається картина, якою автор навіює читачеві настрої закоханості, радості від переживання сильного почуття, що має свій початок, кульмінацію і завершення [1, 157]. Для кожної людини ніч стає своєрідним рубежем, коли через хвилюючі спогади в гострій емоційній формі осмислюється пережите.

Лірична сугестія відзначається синестезійністю мислення: автор прагне навіяти читачеві певний емоційний стан, «апелюючи до пам'яті органів зору і слуху, ритмічно повторюючи ключові слова-образи і вдаючися теж до паралелі з явищами природи [...]» [8, 73]. Т. Федюк використовує зорові, музичні, ольфакторні образи як обов'язкові елементи сугестивної лірики, що тісно переплітаються між собою, створюючи явище синестезії. Наведімо приклад розгортання картини вечора: «усе рахували не так / запалює вечір маяк / і зошит паперу навзнік / і далі і так і так далі...» [11, 12]. Попри предметну окресленість, художні образи відзначаються нечіткістю, імпресіоністичною розмитістю, навіть певною абстракцією, висуваючи на передній план людську емоцію: «ніч тиха і вовче виття – / їх двоє тепер цих / продовжується життя / довше від ночі і книг» [10, 49]. Особливо варто підкреслити значення кольорів в утворенні асоціативних зв'язків. Різні за природою образи можуть об'єднуватися й утворювати поетичні картини з посиленою сугестивністю: поет майстерно синтезує звукові, зорові та ольфакторні образи.

Поезія Т. Федюка тісно пов'язана зі сферою музики – і не лише на рівні ритмомелодики чи переосмислення музичних образів, але й особливим внутрішнім звучанням, щодо якого Ю. Ковалів завважив: «Така поезія найближча до музики, її засоби виразності виходять на перший план, а семантика видається другорядною [...]» [6, 444]. У збірці «Транснстрія» поет створює образ природи, наскрізь просякнutoї духом музичної гармонії: «музика яка текла! / сплеск і скрип нічних паркетів / вийшло все окрім тепла / вийшло – снігу наче скла / вийшло – я відрікся втретє / крила згорнуто в сувій / у сірник що впає у квіти / сорок літ пісок між вій / я злякався... я не твої / я не вмю так летіти» [9, 71]. Кожна деталь процитованого уривку емоційно насичена, викликаючи певні асоціації, пов'язані з біблійним сюжетом блукання пустелею несвідомого народу. При цьому «повтори й тавтології у поетичній сугестії стають засобом утвердження навіювальних словесних структур» [4, 264].

Традицію до психологічного сугестування вечора та ночі Т. Федюк творчо черпав із модерної лірики Т.С. Еліота. У «Пісні кохання Дж. Альфреда Пруфрока» поет не стільки описує вечірній пейзаж, скільки передає найтонші нюанси страждань знеособленого індивіда у місті: «Вам та мені – до міста треба, / Де горілиць прослався вечір просто неба, / Мов хворий, приголомшений наркомом; / Ми пройдемо крізь пустельні вулиці, / Де ночі безпритульні туляться...» [5, 161–162]. Через миттєві враження та асоціативні заставлення імпресіоністичний пейзаж сугерує страх і розгубленість індивіда у чужому просторі міста. Взагалі вечір – улюблена пора дня автора. У «Прелюдах» Еліот удається до алогічних образів: «Біфитексами пропахлий вечір / По коридорах покотився. / шість годин. / Підпалено зимові дні всі / З обох кінців...» [5, 38–39]. «Рапсодія вітряної ночі» поет начебто хронометрує тривалість нічного часопростору, називаючи час: дванадцять, пів на другу, пів на третю тощо. Персоніфікований образ ліхтаря символізує безжально-плинний хід дзигарів: «...пів на четверту / Ліхтар бурмотів, / Ліхтар булькотів у п'ятмі. / Ліхтар мукав: / «Глянь на Селену, – / La lune ne garde aucune rancune, / Вона сонно моргає, / Усмішку у всі куточки посилає...» [5, 42]. У зображенні сугестивно наснажених картин вечора та ночі спільними для Т.С. Еліота і Т. Федюка є акцентований психологізм, алогічність образів, асоціативна метафорика, втілення екзистенціальних мотивів.

Таким чином, проаналізована поезія підтверджує майстерність автора у змалюванні сугестивного пейзажу. Сугестивність виявлена через відтворення різних емоційних станів ліричного суб'єкта, які підкреслюють психологічну заглибленість, філософську наповненість, алогічність настроїв під час споглядання вечірніх та нічних овидів. Сугестія навіює читачеві широкі можливості трактування синестезійно забарвленого образу, робить його символічним, розширює виражальні спроможності через утворення різноманітних асоціативних зчеплень. Основними видами сугестивного пейзажу є: асоціативний, алогічний, парадоксальний, афектаційний. Поетична сугестія Т. Федюка ґрунтується на контрастному зіставленні, що досягається завдяки вживанню образів із різко протилежною колористикою. У зображенні пейзажів вечора та ночі поет продовжив і розвинув традиції

сугестивної лірики, започатковані М. Вінграновським, Т.С. Еліотом, М. Воробйовим.

Література:

1. Вінграновський М. Вибрані твори: у 3 т. – Т. 1. : Поезії [вст. сл. Т. Салиги] / Микола Вінграновський. – Тернопіль : Богдан, 2004. – 400 с.
2. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
3. Воробйов М. Без кори : Вибране / Микола Воробйов. – К. : Видавець Микола Дмитренко, 2007. – 632 с.
4. Гризун А. Микола Вінграновський як лірик-сугестор / Анатолій Гризун // Філологічні науки : синхронічний та діяхронічний аспекти : зб. наук. пр. [за заг. ред. Л. Горболіс]. – Суми, 2011. – С. 260–265.
5. Еліот Т. С. Вибране / Томас Стернз Еліот ; [пер. з англ. О. Гриценка, В. Коротича та ін.]. – К. : Дніпро, 1990. – 198 с.
6. Ковалів Ю. Сугестія // Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [авт.-уклад Ю. І. Ковалів]. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 2. – С. 443–444.
7. Ніколаєнко С. Психологічні особливості базових видів сугестії / Сергій Ніколаєнко // http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Svfilre/2011_1/01_01_08.pdf
8. Ткаченко А. Мистецтво слова. Вступ до літературознавства : підручник для гуманіт. спеціальн. вищих навч. закладів / А. О. Ткаченко. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2003. – 448 с.
9. Федюк Т. Транснстрія : [збірка поезій] / Тарас Федюк. – К. : Факт, 2007. – 108 с.
10. Федюк Т. Горище. Книга нових віршів / Тарас Федюк. – К. : Факт, 2009. – 120 с.
11. Федюк Т. Обличчя пустелі / Тарас Федюк. – К. : Факт, 2009. – 120 с.
12. Франко І. Я. Із секретів поетичної творчості // Зібрання творів : У 50 т. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 31: Літерат.-крит. праці (1897-1899). – С. 45–76.

Анисимова Н. П. Поэтика суггестивного пейзажа в лирике Тараса Федюка

Анотация. В статье рассмотрены художественно-выразительные особенности суггестивной лирики Тараса Федюка, представителя поэтического поколения 80-х гг. XX в. Предметом анализа послужили психологически окрашенные описания вечера и ночи. Проанализированы основные виды суггестивного пейзажа: ассоциативный, алогический, парадоксальный. Осуществлено сопоставление с типологически подобной лирикой М. Винграновского, М. Воробьева, Т.-С. Элиота.

Ключевые слова: суггестивная лирика, ассоциативный образ, пейзаж, хронотоп, контраст, парадокс, сравнение, колористика.

Anisimova N. The Poetry of the Suggestive Landscape in Taras Fedyuk's Lyrics

Summary. The article deals with the artistic and expressive peculiarities of the suggestive lyrics of Taras Fedyuk, the representative of 1980's poetic generation. The psychologically coloured evening and night descriptions are the subject of the analysis. The main types of the suggestive landscape have been analysed: associative, alogical, paradoxical and affectual. The comparison has been made with the typologically similar lyrics of N. Vingranovsky, N. Vorobyov.

Key words: suggestive lyrics, associative image, landscape, chronotope, contrast, paradox, comparison, coloristics.

Опришко Н. О.,

старший викладач кафедри філології

Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

ОСМОТИЧНИЙ СЕНС ЛЮБОВІ У ПОСТМОДЕРНОМУ ТЕКСТІ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню любові та еротики в постмодерній прозі. Доведено, що, подібно до процесу осмосу, відомого в науках природничого циклу, постмодерна любов стає середовищем осмоси, причому розглядається вона значно ширше, ніж традиційна інтертекстуальність.

Ключові слова: осмос, любов, еротика, інтертекстуальність, постмодернізм, культура дифузія.

Постановка проблеми в загальному вигляді. У результаті дослідження природи постмодерного тексту закономірним є висновок про те, що сучасна література винятково дифузна за своєю природою. Письменники, прагнучи до збереження власної ідентичності на тлі взаємопроникнення культур, стилів і текстів, вдаються до типової постмодерністської гри, причому така гра із текстом може бути і самоцільною, і агресивною, такою, що заперечує попередника, тобто автора чи текст, який вступає у діалог із постмодерним текстом, і систему літературу, в якій той працював. Більше того, сам постмодернізм, що перебуває у стані постійного діалогу з іншими культурно-філософськими шуканнями та існує за принципами тотальної інтертекстуальності, поглинає всі існуючі художні традиції, але, вириваючи їх з контексту історії, створює еkleктичний колаж, позбавлений традиційного центру, чітко окреслених рамок, тимчасових і культурних координат, що й відповідає картині світу автора-постмодерніста – світу розпаду, деструкції, світу пост-любовному.

Аналіз останніх досліджень. Не дивно, що сучасні дослідники (М. Епштейн, Ю. Крістева, Ж. Бодрійяр, В. Каляга та ін.) наголошують на еротико-осмотичному характері постмодернізму, що впливає із феномену постмодерністської чутливості. При цьому дослідники послуговуються взятим із наук природничого циклу поняттям осмосу, що є, на нашу думку, цілком закономірним і логічним.

У природничих науках осмос – спонтанний перехід речовини через напівпроникну перегородку (мембрану), яка відокремлює розчин від чистого розчинника або розчину меншої концентрації. За аналогією, в гуманітаристиці термін «осмос» (осмоза) використовується на позначення взаємопроникнення елементів різних культур або вужче – різних текстів один в одного і в той же час пов'язується із явищем інтертекстуальності. У площині аналізу тексту така осмотичність вписується в деконструктивістську стратегію необмеженого тлумачення одного тексту через інші, причому інтертекстуальність літературного дискурсу і стає свідченням його фундаментального змішування з усіма дискурсами, зокрема, з наукою та філософією. Як

бачимо, за принципом біологічного осмосу постмодерна культура створює поле, в якому домінує не раціонально, логічно оформлена філософська рефлексія, а глибоко емоційна, внутрішня реакція сучасної людини на світ навколо неї. Це і породжує явище «постмодерністської чутливості», специфічного відчуття світу як хаосу, в якому відсутні будь-які критерії ціннісної та смислової орієнтації. Подібне світовідчуття, відповідно, виражається на рівні композиції текстів у прагненні відтворити хаос життя штучно організованим хаосом принципово фрагментарної оповіді. Відтак, саме любовний текст може стати ідеальним ландшафтом проявлення постмодерністської осмоси, оскільки, як зазначає Ролан Барт у передмові до «Фрагментів мови закоханого» (1977), «слід не розглядати закоханого, як носія певних симптомів, а скоріше намагатися почути все те неактуальне, що не піддається викладу, але що присутнє в його голосі. Звідси вибір «драматичного» методу, який відмовляється від прикладів і заснований виключно на діях первинної мови (а не метамови). Тим самим опис любовного дискурсу заступає його симуляція, і цьому дискурсу надається його фундаментальний образ, а саме – «Я», з тим, аби показати весь акт висловлювання, а не аналіз. Пропонується, якщо хочете, портрет; але портрет цей не психологічний, а структурний, в ньому має проглядатися певне місце мови – місце людини, яка про себе (любовно) говорить перед особою іншого (коханого), що наразі не говорить» [1; 13].

Доведення даного твердження і є **метою** нашої статті, тоді як **концептуальною основою** її стали ідеї, проголошені у працях провідних мислителів кінця ХІХ – початку ХХІ ст.: Ролана Барта, Жоржа Батая, Жана Бодрійяра, Жіля Дельоза, Жана-Франсуа Ліюгара, Юлії Крістєвої, Мішеля Фуко тощо.

Виклад основного матеріалу. Варто зауважити, що ідея дослідження феномену діалогічної та фрагментарної природи постмодернізму не нова. Під різним кутом зору її розглядали філософи, літературознавці й власне теоретики постмодернізму. Зокрема, Ю. Крістева називає це трансгресією мовного коду, яка стає можливою та двоїстою лише завдяки здатності задавати собі «інший закон» (Крістева), відмінний від законів, які детермінували класичний, не фрагментарний дискурс. Діалогізм відтак – це не свобода говорити будь-що, а «насмішка, здебільшого трагічна, імператив, але не такий, як імператив «одиночності» [2; 126]. Таким чином діалогічність постмодерного тексту Крістева бачить як трансгресію, що вимагає категоричного розриву із нормою, передбачаючи через це встановлення між одиницями тексту виняткового взаємного зв'язку. Так, різні інтертекстуальні елементи

поєднуються в тексті, проникають одне в одне, трансформуються та поширюються у площині постмодерного дискурсу за принципом осмосу, адже й власне трансгресія передбачає феномен переходу межі, яку неможливо здолати, і найперше – межі між можливим і неможливим, що сприяє нелінійності, осмотичності, подоланню будь-яких обмежень, в тому числі й текстуальних. Як зазначає Ж. Батай, трансгресія завжди виявлялась у надзвичайних мистецьких формах, тому вона настільки органічно розкривається саме в межах любовної непристойної оповіді, оскільки, за Мішелем Фуко, саме сексуальність є об'єктом та інструментом трансгресії [3; 129].

Варто зазначити, що у сферу прояву постмодерністської аксіології від самого початку потрапила любов. І то не дивно, адже на межі XX – XXI століть концепція любові, популярна протягом попередніх епох, починає все більше не збігатися з цілісним людським досвідом і відповідним йому сприйняттям життя. Віктор Малахов підкреслює, що «у світі, де протистоять одна одній так багато цінностей, кожна з яких претендує на нашу любов, остання вже не може ігнорувати суцільну обмеженість ... Любов, яка парадоксально поєднує жаль і захоплення, еротику і співчуття, все більше набуває сьогодні значення певної людської константи для найрізноманітніших сфер прояву цього почуття – скрізь, де воно ще здатне «прижитися» в нашій постмодерністській і постапокаліптичній дійсності» [4; 126].

Розуміння любові як міри людського в людині, як смислотворюючого метанормативного фактора в її житті закоринене ще у філософії давніх греків, котрим, за Платоном, було відомо чотири типи любові: ерос, філія, сторге та агапе. З того часу філософи намагалися подати подібні класифікації, які відображали б апертологічну сутність любові, і найповніше всю глибину парадоксальності любові охоплює, на нашу думку, саме постмодернізм, що є «насолодою цивілізацією» (Епштейн), а тому може розглядатися як «еросеміотика – майже чуттєва насолода знаками, текстами, всієї умовністю цивілізації, її відчуженими формами, перебиранням цитат і стилів, написанням в лапках своїх слів і без лапок – чужих» [5; 215]. Але в той же час нерозривно пов'язане з насолодою бажання постійно рухається в напрямку незадоволення, де в перспективі образи спокуси зливаються з образами смерті, тому і постмодерн як тимчасовий гомеостазис бажання-насолоди невіддільний від невідворотного кінця, тобто повернення до первинного хаосу. Імплицитно включеним у такий хаос є впорядкований космос, причому Жан-Франсуа Ліотар пов'язує його з поняттям «нестабільність», оскільки саме нестабільність, втрата віри в метанаратив є характерною рисою пост-сучасності. Водночас нестабільність наділена творчими здібностями – у тексті, що позбавлений вихідного сенсу, можливі будь-які потенційні семантики, а простір актуалізації взагалі стає необмеженим.

Метафорою космосу як впорядкованого хаосу, замкненого у певні, хоча й досить сумнівні, межі, послуговується і Войцех Каляга. У нього текст, а надто постмодерний текст, – не лише простір тотального

перетворення і само-впорядкування, але корелят географічної туманності, що й передає найбільш вдало одну з основних властивостей тексту – його діалогічність: «У своїй віртуальності (потенційності) текст не може існувати поза взаєминами, як не може й уникнути входження в нові взаємини від моменту, коли конфігурація семіотичного простору в процесі зміни такі взаємини йому накидає: підхоплений інтерпретативною парадигмою, текст змушений відгукуватись і вступати у взаємодію. Навіть якщо віртуальні туманності тексту ще – або ніколи – ніхто не помітив і не відкрив у конкретному акті рецепції, вони поширюються у вигляді диференційованих і змінних згущень у різних напрямках дискурсивного простору» [6; 166].

Тож бачимо, що постмодерний текст як цілісність не потребує та й не може потребувати жодних меж (рамок, обмежень тощо), самостійно відстоюючи та окреслюючи свою само тотожність. Власне, текст апріорі міститься між різними полюсами постмодерної реальності – впорядкованістю та її відсутністю. Значить, у просторі постмодерністського тексту реалізується ще одна функція осмосу – досягнення рівноваги між цими протилежностями, так само як осмос в природі зумовлюється прагненням органічної системи до термодинамічної рівноваги. Саме любов виступає в постмодерному тексті каталізатором або навіть рушійною силою такого осмосу, тобто є певним розчинником, здатним зруйнувати межі між окремими структурними елементами тексту. Закономірним є той факт, що саме поняття осмосу як шляху досягнення цілісності переноситься філософами-постмодерністами у площину любові та відносин між закоханими. Так, розмірковуючи над романом Яна Кефелека «Осмос» (2004), російська публіцистка Ольга Паханова [див.: 7] називає осмосом стосунки, у яких двоє людей постійно існують у ситуації взаємного притягання-відштовхування, тобто конфліктують між собою, але водночас не можуть жити окремо один від одного. Подібне бачення взаємодії люблячого та любленого дає можливість стверджувати, що в добу постмодернізму любовний дискурс не просто стає ідеальною територією для постмодерністських шукань, а й обумовлює винятково осмотичну їх природу: Ерос, вільно проникаючи у всі сфери людського буття, власне, як і на всі без винятку рівні художнього тексту, пов'язує їх, скріплює, перетворює на нову цілісність, але й відмежовує один від одного у їхньому прагненні до віднаходження втраченої рівноваги.

Оскільки постмодерністська чутливість іманентно передбачає співприсутність, зіткнення дискурсивного (раціонального) і поетичного планів, художній текст є місцем перетину досить чітких моделей філософії сексуальності, представлених на всіх рівнях створення та розуміння тексту як виключно осмотичного феномена. На противагу модерністській естетиці, для постмодернізму сексуальність зосереджується не тільки і не стільки у сфері чуттєвої любові. Це радше філософське поняття, яке фіксує в своєму змісті характеристику людської тілесності, що дає можливість конституювання варіабельних культурно артикульованих практик сексу як творення еротичної сфе-

ри людського буття. Зміст поняття «сексуальність» конститується в постмодерністській філософії під впливом кількох парадигмально знакових векторів. Він формується в загальному контексті характерного для «постмодерністської чутливості» постметафізичного стилю мислення, зорієнтованого на «відмову від убачання за присутньою феноменальною сферою незмінного ноуменального підґрунтя» [8; 106]. Трактуювання сексу як цілком фізіологічно детермінованого і тому константного феномена в класичній культурній традиції змінюється у постмодерні інтенцією на віднаходження в історично конкретних конфігураціях сексуальних практик, характерних для тієї чи іншої культури, семіотичної артикуляції сексуальності як такої. За Мішелем Фуко, «немає... у випадках плоті та сексуальності... однієї якоїсь сфери, яка об'єднувала б усіх; коли правильно, що «сексуальність» – це сукупність ефектів, вироблених у тілах, у поведінці, у соціальних відносинах дією певного диспозитиву, то варто визнати, що цей диспозитив не діє симетрично тут і там» [9; 233]. Ця асиметричність, розсіяна, децентрована дія є безпосередньою ознакою осмотичної природи категорії сексуальності.

Семантика поняття «сексуальність» розглядається в постмодернізмі «під семантико – аксіологічним впливом фундаментальної для постмодернізму концепції симуляції, що ґрунтується на всеосяжній семіотизації буття» [9; 107], тобто на закликів до тотальної відмови від раціоналістичного способу філософування, яким мислителі послуговувалися раніше. В тому числі це стосується й усвідомлення еротико-сексуальних моделей. Проте, незалежно від сприйняття сексуальності як функції чи як структурного дискурсу суб'єкт, існуючи в умовах політичної економії, мислить і сексуально визначає себе в термінах рівноваги (рівноваги функцій за умов особистісної ідентичності) та зв'язності (структурної зв'язності дискурсу за умов безкінечного відтворення коду). Більш того, в світлі постмодерністської філософської парадигми сучасний психоаналіз (Серж Леклер), розмежовуючи тіло анатомічне та тіло ерогенне, розгортає процес бажання у режимі літери – від імені тіла. Відтак, привілейовано-субверсивне положення, надане тілу його витісненістю, припиняється завдяки його нинішній емансипованості. Але водночас «розкуте» тіло поступово втрачає символічні потенції, якими раніше було наділене тіло «пригнічуване» і таким чином тіло, «про яке говорять», вводячи його площину вербального дискурсу, стає певною, навіть де в чому протилежністю тіла, яке говорить саме. У постмодерній естетиці тілу як топосу, де відбуваються первинні процеси, протистоїть тіло як вторинний процес – еротична споживацька вартість, аксіологічна раціоналізація. Тілу потягу, одержимого бажанням, протистоїть тіло семіургізоване, структуралізоване, театралізоване у вторинній наготі, функціоналізоване операціональною сексуальністю. Таке вторинне тіло, тіло сексуальної емансипації та «репресивної десублімації» (Жан Бодрійяр) постає винятково як еротична модель, і стать розглядається лише як принцип Еросу – тобто вони взаємно нейтралізуються через декларований потяг до смерті.

Зміст поняття «сексуальність» визначається в контексті нового розуміння детермінізму, в рамках якого будь-який стан досліджуваного феномена «усвідомлюється не як продукт каузального впливу іззовні, але як результат автохтонного та автономного процесу самоорганізації» [9; 108]. Саме за таким принципом Жорж Батай розглядає історію еротизму як винятково людської моделі сексуальності, стверджуючи, що еротизм є за своєю суттю сексуальною активністю людини, на відміну від такої ж активності тварин. На думку філософа, не кожна форма людської сексуальності має еротичний характер, проте вона стає такою, щойно позбувається рис елементарної тваринної сексуальності. Тоді еротика стає винятковою сферою людського буття, для якої духовний аспект не менш важливий, ніж тілесний, оскільки вона розкриває «перехід від простої сексуальності тварини до розумової активності людини, імплікованої еротизмом». Тобто йдеться про асоціації та судження з наміром сексуальної кваліфікації предметів, істот, місця й часу, у яких самих по собі немає нічого сексуального, хоча вони й не містять нічого такого, що б суперечило сексуальності [10; 13]. Отже, «еротосфера» формується саме під впливом внутрішнього процесу перетворення та реорганізації.

Подібна трансформація цілком закономірна: дослідники епохи постмодернізму, що відзначають кризовий характер постмодерністської свідомості, кажуть про певне згасання почуттів, про нездатність постмодерної людини до високої романтики. Втім, на тлі тотального сумніву, у світі, який назавжди позбувся світла справжніх почуттів, як ніколи раніше відчувається нова в них потреба. Саме ця потреба і призводить до проживання-проговорювання любові, за законом постмодерністської апоретології зведеної до перерахування різноманітних сексуальних практик. Така любов, тілесна, низька, зрозуміла і доступна всім, любов, яка ототожнювалася стародавніми греками з Афродітою Пандемос, розкриває секундарну, другорядну природу її у сфері постмодернізму. Але постмодерністська чутливість парадоксальна: нездатний створити справжнє почуття, постлюбовний світ, все одно потребує любові, прагне заповнити її нестачу. Так, на думку Жоржа Батая, еротика стає винятковою сферою людського буття, для якої духовний аспект не менш важливий, ніж тілесний, оскільки вона розкриває «перехід від простої сексуальності тварини до розумової активності людини, імплікованої еротизмом» [10; 24].

У контексті постмодерністської номадології сексуальність розглядається як «потенційно й актуально плюральна» [11; 107]. Номадологічний підхід, що інтерпретує свій предмет як принципово нелінійний у своїй процесуальності, відповідним чином потрактовує і сексуальність, на відміну від сексу, який завжди телеологічно лінійний. Так сексуальна сфера буття характеризується, за постмодерністською філософською стратегією, «заміною вертикальних та ієрархічних зв'язків горизонтальними та ризоматичними, відмовою від ідеї лінійності, мета-дискурсивності, універсальної мови та мислення, що базується на бінарних опозиціях» [11; 65]. У своїй праці «Rhizome» (1976)

дослідники Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі порівнюють світ не з деревом, що характеризує модерну традицію, а з кореневищем, системою дрібних коренеплодів, кожен з яких рівноправний у структурованому ними світі.

Оскільки, за визначенням Дельоза та Гваттарі, «одна із основних властивостей ризоми – мати велику кількість виходів» [11; 82], то винятково чітко це окреслює саме інфінітність постмодерного тексту як такого, що може бути прочитаний по-різному кожним, хто бере його до рук. Це винятково постмодерне твердження, проте, не можливо, на нашу думку розглядати без повернення до окреслено твердження Фрідріха Ніцше про те, що не існує фактів, самі лише інтерпретації – наше розуміння їх під впливом певних життєвих обставин, і ризома, інтегрально охоплюючи сформульовані у філософії постмодернізму уявлення про нелінійний аструктурований спосіб організації цілісності, розкриває зокрема і поняття постмодерної любові-еротики як одне з ключових у постмодерні.

З огляду на окреслені у постмодерністській філософії та естетиці принципи категорії сексуальності, виділяють гіперсексуальність як одну із провідних рис постмодернізму. Гіперсексуальність, за визначенням російського дослідника М. Епштейна, – це гіперболізація сексуальності, що є і у роботах З. Фрейда, і у романах Д.Г. Лоренса, а на найбільш примітивному рівні – у численних порнографічних виданнях, що втілюють ідею гіперсексуальності на рівні масової культури [12; 103].

Двозначність, небезпека, навіть загибель духовного Еросу також походить від естетичної, а не етичної домінанти еротичного сходження до досконалості. Абсолют є трансцендентним до емпіричного світу, а призначення Еросу – бути мостом, з'єднанням іманентного та трансцендентного, матеріально-тілесного та ідеально-цілісного. Первинним потягом тоді стає не добро, а краса, що поєднує два світи – абсолютного буття та тимчасового існування. Саме у красі, на думку Євгенії Краснухіної, прихована «наша основна еротична пристрасть, наш порятунок і наша загибель» [13; 27]. Красу породжує присутність обох начал – світлого, розумного аполлонівського начала міри та форм і темних пристрасних інстинктивно-вакхічних імпульсів начала діонісійського, що у свою чергу апелюють до двох потягів людської істоти: до Еросу духовного збагачення та до Еросу особистісного руйнування.

Таким чином, постмодерне бачення любові-еросу, яке, з одного боку увінчується її зведенням до сексу, а з іншого апологізує, підкреслюючи її провідну роль у становленні людини, і на рівні філософських, і на рівні художніх ландшафтів передбачає виняткову різновекторність та дифузність експлікацій ідеологеми сексу. Подібна апологія тілесності в любовно-чуттєвій сфері закономірно призводить до специфічного меніпейського трактування любові, в основі якого лежить цинізм як засіб порятунку у світі втрачених, знехтуваних цінностей. Однак, незалежно від сприйняття сексуальності як функції або як структурного дискурсу, саме завдяки їй стає можливим постійний діалог між внутрішнім і зовнішнім простором тексту. Цей процес, власне, Войцех Каляга і характеризує як

«дискурсивний осмос», тісно пов'язаний із універсальним характером принципу діалогічності текстів, тобто інтертекстуальності, адже будь-який текст і постмодерністський любовний дискурс, зокрема, не є замкнутою територією статичних структур і значень, він органічно входить в загальну діалогічність дискурсу культури.

Можемо зробити **висновок**, що в межах відмови від логоцентризму виняткова діалогічність постмодерністського тексту пояснюється саме осмотичною природою сучасної та пост-сучасної любові, яка стає подібною до сполучної тканини у просторі пост-любовного дискурсу. Постмодерністська еротика, за принципом хаосмосу заповнюючи простір між різними структурами постмодерністського тексту, дотична до кожної із текстових площин. Тим чи іншим чином сфера проявлення еротичного відбивається в тексті на всіх рівнях – від сюжету до процесу писання та інтерпретації, співвідносячись із постмодерністським поняттям «еротики тексту», з нелінійністю постмодерністського мислення та феноменом ризоми як нерівномірної цілісності. Зведений постмодернізмом до множини варіабельних культурно-артикульованих практик сексу, любовний дискурс стає певним «розчинником» постмодерної естетики, відтак, постмодернізм як безпосереднє втілення її у художньому тексті неможливий без еротизму, навіть тотожний йому. Постмодерністський ерос набуває рис ультрочутливої мембрани, що забезпечує дифузю різних елементів і їх розчинення в межах тексту і водночас пов'язує різні елементи тексту в єдине ціле. Відтак, еротичний осмос усвідомлюється як актуальна безкінечність, тому він перманентно породжує конкретні любовні форми та практики, кожна з яких кінцева. Таким чином, у середовищі еротичної осмоси будь-які версії еросу отримують в постмодерністському контексті семантику фіналу, структуруючи кордон сексуальності як апріорі безмежної. Вона визначається постмодернізмом як «перманентне становлення», а отже артикулюється як нон-фінальна, оскільки центрована поняттями не «задоволення», в якому згасає процес, позбавлений мети, а «насолоди» як принципово незамкнутого.

Література:

1. Барт Р. Фрагменты речи влюбленного / Пер. с франц. В. Лапицко-го / Ролан Барт. – М.: ГРАНТ, 2003. – 432 с.
2. Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики / Юлия Кристева. / Пер. с франц. – М.: РОССПЭН, 2004. – 656 с. (Серия «Книга света»).
3. Фуко М. О трансгрессии / Мишель Фуко // Танатография Эроса. – М.: Эквилибрис, 2002. – С. 113 – 131.
4. Малахов В. Уязвимость любви / Владимир Малахов // Вопросы философии. – 2002. – №11. – С. 231 – 237.
5. Эпштейн М. Постмодерн в русской литературе: Учеб. пособие для вузов / Михаил Эпштейн. – М.: Высш. шк., 2005. – 459 с.
6. Каляга В. Туманности текста / Войцех Каляга // Теория литературы в Польше: Антология текстов. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. / [Упоряд. Б. Бакули; Зав. заг. ред. В. Моренця; Пер. з польськ. С. Яковенка]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 141 – 171.
7. Кефелек Я. Осмос. / Ян Кефелек. / Пер. Ю. Розенберг. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 318 с.
8. Гомілко О. Метафізика тілесності. Дослідження, роздуми, екскурсії / Ольга Гомілко. – К.: Наукова думка. – 2001. – 142 с.

9. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Труды разных лет. / Мишель Фуко. / Пер. С фр. – М.: РОССПЭН, 1996. – 448 с.
10. Батай Ж. Історія еротизму / Жорж Батай // «І». Незалежний культурологічний часопис. – 2004. – Число 33. – С. 12–34.
11. Deleuze G. Rhizome / Gilles Deleuze, Felix Guattari. – P.: Sant-Simone, 1976. – 174 p.
12. Эпштейн М. Философия тела / Михаил Эпштейн // Г. Тульчинский. Тело свободы. – СПб: Алетейя, 2006. – С. 102–123.
13. Краснухина Е. Эрос смерти / Елена Краснухина // Фигуры Танатоса. Философский альманах. Пятый специальный выпуск. – СПб., 1995. – С. 23–27.

Опрышко Н. А. Осмотический сенс любви в постмодерном тексте

Аннотация. Статья посвящена исследованию феномена любви и эротика в постмодерной прозе. В ходе работы над темой доказано, что подобно процессу ос-

моса, известного в естественных науках, постмодерная любовь становится средой осмоса, рассматриваясь при этом значительно шире, чем традиционно связанная с понятием литературного осмоса интертекстуальность.

Ключевые слова: осмос, любовь, эротика, интертекстуальность, постмодернизм, культурная диффузия.

Opryshko N. Osmotic sense of love in a postmodern text

Summary. The article is devoted to the research of the nature of love and eroticism in postmodern prose. The contemporary literature thus is proved to be the territory of the erotic osmosis. But according to our studies, this phenomenon covers much wider limits than those traditionally attributed to osmotic meaning of intertextuality.

Key words: osmosis, love, eroticism, intertextuality, postmodernism, cultural diffusion.

Yudkin-Ripun I. M.,

*habilitated doctor of arts, member of the Academy of Arts of Ukraine
Department of Theatre Studies' Chairman, NAS of Ukraine*

THEATRICAL DEVICES IN V. WOOLF'S NOVELS

Summary. The devices of scenic rehearsal and performance exert especially noticeable impact upon literature through the «stream of consciousness». Soliloquy as the tool of an actor approaching a role promotes narration turning into meditation that discloses action as reflected in the dramatis personae's inner world. Scenic reincarnation becomes traceable within personal changes attested with meditative passages.

Key words: soliloquy, stream of consciousness, reincarnation, meditation, narration, scene upon scene.

The interaction between theatre and literature is one of the vast problems entailing the question on the priority of textual versions arising within interpretative processes. Normally one deals with the transformation of a piece of literature into scenic script and explicatory comments for the performers (in particular the so called producers' scores) [13]. Meanwhile there are grounds also to say of the priority of theatrical performance as far as the reality represented in a text can be regarded as a stage of the kind. While conceiving the reality as a huge scene and participating therein as a player, the writer endures respective reincarnation, so that a novel becomes an account on the experience of permanent rehearsals. Then the author takes the part of a performer as a medium between the stage of world and the narrated reality. The author becoming an actor, its image respectively turns into that of a dramatis persona. Such approach can be demonstrated with the numerous examples of the transposition of scenic performers' habitual practice into the works of literature.

One of the most essential rules of a dramatic play's performance consists in filling up the «empty gaps» between the cues of a role with an actor's comments that are to be pronounced silently in the manner of replicas *a parte*. Such comments build up an unuttered inner monologue or soliloquy that supplements the pronounced cues. Meanwhile the very form of a permanent soliloquy or conversation with oneself comes back still to St. Augustine's «Confession» as the means of representing personal confessional attitudes. Besides, the permanent state of prayer has its origins still in Origen's recommendations of the ideal life for Christian people [8, 152-153]. These ancient precepts intermingle with those of the common practice of scenic art where silent imaginary chains of cues *a parte* disclose the genuine individual intentions. At the same time such inner monologue exerts a suggestive impact upon the performer promoting the necessary state of mind.

This tradition of explicatory reticent soliloquy is intimately connected with such immanent quality of theatre as its playfulness that has exerted an immense impact on literary fiction. The exposition of theatrical playfulness in novel comes back to L. Sterne whose «Tristram Shandy» can be seen as a paragon of retarded action during an incessant rehearsal where the author seems to amuse oneself with each moment

enabling thus easy transition from one step to another and the respective alternation of temporal goals in each episode. As it has been put in this novel (Vol. 1, Ch. 22): «*Digressions, incontestably, are the sunshine; – they are the life, the soul of reading!*». It is well known that D. Garrick consulted the author [4, 178], and according to the author's statement in the letter to him (with reference to Don Quixote's paragon), the novel had been conceived as «*a Cervantic Comedy [...] which will be still more dramatic*» [11, 521]. One has also noticed that there is the image of narrator that becomes the uniting axis of the novel [2, 17] imparting thus the traits of soliloquy to the whole as well as that the dramatis personae display the obvious features of puppetry [2, 19] or, to say in other terms, they represent the Otherness of such narrator. It is also to stress that «the discovery of detailed descriptions of a person's stature and movement» [1, 71] ascribed to L. Sterne has its origin in W. Hogarth's experience as the painter of theatrical scenes.

This playfulness exposed in the narrative entails further consequences. It is known that imitation becomes the most important case of such play, and «one can imitate only a human being» [6, 420] so that suggestive effects of an inner monologue become those of fascination involving the audience of spectators. Although play itself isn't a productive activity, its vestiges within the scenic space display obvious productivity due to the «reincarnation» [6, 428] of a performer into a role's image. Then the applicability of a scenic rehearsal's devices in a narrative text imparts to it the properties of scenic reincarnation as the most essential theatrical quality. With the play for pleasure and the amusement with separate details the process of reincarnation is achieved. It enables in particular the author's image's representation as that of a participant of the played drama and the dramatis personae as the mentioned Otherness of such actor. In particular the author's voice can resemble that of commenting chorus or of oratorio's witness. In this respect it approaches those of the secondary dramatis personae. The author of a dramatic play becomes comparable to that of a negligible vanishing unit or some presupposed but absent performer as the obligatory participant of the play. Such is the case of the so called improper direct speech where the author's enunciations are intermingled with the phrases apparently appertaining to the voices of other persons.

Then it is soliloquy that has become the source for the development of the so called «stream of consciousness». Narration turns into meditation due to the particular textual structure of thorough disparate tirades penetrating the whole duration of a role performed by an actor upon stage, and it is meditation that initiates the respective development imparting lyrical verve to it. In this way the stream of consciousness has come to existence as a particular narrative method betraying its scenic derivation. It is meditation where the playground for exposing author's image is procured. Instead of representing action and dramatis personae's portrayal it is the «intermedi-

ary links» [5, 377] situated between them that are exposed for evaluation in meditative tirades. The advantage of such way of representation consists in its capability of rendering the invisible and otherwise imperceptible sides of real world: for instance in dramatis plays of symbolism «the principal action of a play remains invisible for us, and we perceive only its reflection in the dramatis personae's consciousness» [7, 46] whereas the devices of a purely descriptive nature would give only a superficial and overtly manifested events without disclosing the essence of the observable phenomena.

Meanwhile it has already been stressed that within V. Woolf's meditative inner monologues the deeds and events are represented as «reflected in the consciousness of dramatis personae» [3, 527] that's they are rendered through meditation. It doesn't mean that meditation would replace action; vice versa it represents the flow of deeds with their images within somebody's inner world. As the result digressions becomes much more voluminous than narration [3, 529] and «an unimportant outer event can give impetus to such chain of images that leave the contemporaneity and move freely in temporal dimension» [3, 533]. All these latent meditative properties of narration betray the obvious features of theatrical soliloquy. The theatrical impact of the kind can be found in the most demonstrative form of reincarnation in V. Woolf's «Orlando» (1928) where a story of a person living some centuries and changing its sex has become the background for a mental experiment of cardinal difference between feminine and masculine viewpoints. «Orlando» betrays obvious features of stylistic play with erotic «oriental» novels of the 18th century. At the same time it is this preponderantly represented mask of some omniscient narrator that betrays the traits of scenic play. One finds here the obvious outlines of some stylized play instead of the presence of genuine observer. The author's image is perceived as that of theatrical mask not to be taken seriously, as for instance in overtly absurd «learned» transactions on the nature of time that has to prepare and substantiate the marvellous transformation of the hero: «An hour [...] may be stretched to fifty [...] This extraordinary discrepancy between the time on the clock and time in the mind [...] deserves fuller investigation» [12, 444]. Such enunciations display ironical attitude towards the author's image, therefore in spite of all stylistic allusions the author's voice turns to be evasive.

It becomes traceable in particular in the way of the description of Orlando's marvellous transformation into female sex: «Next morning, the Duke, as we must now call him, was found by his secretaries sunk in profound slumber [...] But when afternoon came, and he still slept, a doctor was summoned [...]» [12, 463]. Then after a week the fairy Ladies come with their benediction and leave «the room with the sleeping Orlando and the trumpeters»; then «one terrific blast 'The Truth!' – at which Orlando woke» [12, 466] marks the moment of metamorphose. The way of narration bears the ironical traits overtly referring to the image of an omniscient observer who gives account on the events taken place with the hero. It can be attested for instance with the comments on the Heroine's desperation after her return from the party: «How, in so short a time, she had passed from intoxication to disgust we will only seek to explain by supposing that this mysterious composition which we call society [...] has a spirit in it, volatile but potent, which either makes you drunk [...] or gives you a headache» [12, 494]. Here the apparent irony of explanation pretended to

be philosophical marks the parody on the epoch of Enlightenment's narrative manner.

Nevertheless it is the soliloquy that dominates the narrative tissue and represents the reincarnation felt by the Heroine. The statement can be exemplified with the passage where the meditations on loneliness are represented (preceding the «parodic reversal» [10, XVI] the scene of engagement referring to Ch. Bronte's «Jane Eyre»): «So she strayed out into the park alone, [...] apprehensive lest there might be poachers [...] to marvel that a great lady should walk alone» [12, 521]. Here the common root of reincarnation and confession become evident as the thought on the loneliness coincides with the real solitude. The very theme of reincarnation entails the consequence of overlapping different lines of meanings within the same enunciation so that a kind of counterpoint arises. For instance such is the description of the fatal event of Orlando's encounter with the Archduchess that immediately precedes his transformation into woman: she «took the golden shin case and fitted it to Orlando's legs [...] fastened the ankle buckle [...] Orlando heard [...] the beating of Love's wings» [12, 452]. This passage is to be compared with that where a similar event is described after Orlando's transformation into feminine sex: «Here she tossed her foot impatiently, and showed an inch or two of calf. A sailor in the mast, who happened to look down at the moment, [...] missed his footing» [12, 474]. The common motif of «a leg exposed to sightseeing» is repeated attesting that it goes not only about the purely described events: behind the manifested surface of deeds the latent contents are to be perceived, that of the meditation on the contrast of the both sexes. Here not only the manner of L. Sterne's digressions is reproduced but the counterpoint of the action's description and of its meaningfulness creates the necessary dramatic tension.

Any performance acquires an outlook of a kind of counterpoint where the reproduced words are to be embedded within the image of an absent personality so that the duplicity of meanings arises inevitably. In particular the inner monologue that permanently accompanies the role is to be identified with some personality's image in the same manner as the words can be embedded within the framework of some already pre-existent melody. This image of a played role takes the same place as this melody to be endowed with the new words (the case of the so called *contrafactura*). It is not the utterances and cues of one's own self that build up the inner monologue but the enunciations of some dramatis persona that the actress plays and that she tries to identify with herself, thus persuading her that she attains the coincidence with the demanded portrayal. That is why such counterpoint of thoughts becomes itself the prerequisite for the disclosure of reincarnation as the core of scenic impact upon narrative manner. As far as the multiplicity of meanings can be detected only due to meditation it is the meditative and contemplative nature of hero that provides its attachment towards common scenic practice. Contemplative quietude is necessary to prepare oneself for the acquisition of the will of «the other» within the tasks of the reincarnation into the role of a dramatis persona and the respective experimentation. Such acquisition is to be strictly discerned from imitation as «aping» activity. It is just the case that Orlando as a contemplative heroine demonstrates. Moreover the contemplative attitude is especially underlined with the means if irony as in the contrast between ominous expectations and

plain results: «*And she plunged her pen neck deep in the ink. To her enormous surprise, there was no explosion*» [12, 528]. Therefore one can say that the main dramatis persona is by no way dramatically active: she demonstrates the apparent features of a performer for the reincarnation into the played role. Contemplation and meditation make the heroine endure her fate's vicissitudes and accumulate experience preparing thus reincarnation.

In its turn it is the manner of L. Sterne's playful retardation that makes narration approach that of meditation and turn into lyrical mode of thought attested with another novel «*The Waves*» (1931) with «a collection of dramatic soliloquies» [9, VIII] as its the compositional basis: the staging practice delivers here the pure matter for observation. Six friends read their inner speeches accompanying the deeds or recollections on a certain period of life, and the combination of their monologues together with the inserted author's descriptions of the seasons of a day from the daybreak to the sunset build up the nine chapters of the novel coming from the commencement of the heroes' life till the approaching end. Each tirade of a hero gives an account on the accumulated personal transformations and the acquired experience. Life itself is then conceived as a kind of permanent scenic reincarnations of the same person from one age to another so that the meditations of inner monologues attest the achieved changes. That is why the terminal point of the novel coincides with that of a human life as is witnessed with the commencement and the end of Bernard's last tirade (Ch. 9): «*Now to explain to you the meaning of my life*» as the initial phrase is concluded with the statement that «*against you I will fling myself, [...] the Death!*» [12, 751, 779]. Therefore one can find in the novel a kind of elegy represented with the lyrical scenes, be the definition of P.I. Tchaikovsky's opera «*Eugene Onegin*» applicable here.

In spite of the confessional manner of all enunciations one sees the impossibility of being immediate with oneself and therefore the necessity of mediation arises. Of importance is that the confessions do here as a rule imply repentance and disappointment as it goes about summing up the results of a period of life. It is the necessity to understand one's self that makes the heroes declare their monologues where they undertake attempts of elucidating their inner world, as for instance in Susan's confession (Ch. 3): «*I think sometimes [...] I am not a woman, but the light that falls on this gate [...] I cannot float gently, mixing with other people*» [12, 683]. Such existential meditations represent reincarnations associated with the continuous drift of the viewpoints and the ensuing aspectual ambiguity in the manner of voices' interference proper for an improper direct speech. It can be traced in reconsidering the recurrent motifs that build a filament penetrating the whole as is the case with the image of DROP: «*As a drop falls from a glass [...], time falls*», «*I drop asleep at night*», «*Drop upon drop silenced falls*» [12, 725, 726, 743].

One of the peculiarities of the novel is that all the dramatis personae are practically indiscernible as to their characters. They do not only continue one another but also intermingle mutually so that one of them becomes the reincarnation of another. This law of reincarnation is to represent the concept of life as that of the flow of waves that are transformed from the same liquid substance. Such is for instance the confession of Bernard (Ch. 8): «*We are all swept on by the torrent of things [...] I am wedged into my place in the puzzle [...] I*

am wrapped round with phrases» [12, 740]. This tirade in its turn continues the preceding complaint of Susan: «*My body has been used daily, rightly [...]*» [12, 739]. This indiscernibility of persons betrays the common background of impersonal fate that stands behind. One does deal here actually with what can be recognized as the so called tragedy of fate concocted in early romanticism. Personal traits are hidden behind the fate that covers them all. As the author's image attains some negligibly vanishing unit it betrays traits of an apparition. Such shaded author of a chorus' manner becomes an echoed reflection of all those participating in the action and builds up a kind of background that supports the coinage of the principal events. Such is for instance the chorus-like conclusion in the last author's passage before the 9th Chapter: «*As if there were waves of darkness in the air, darkness moved on, covering houses, hills, trees [...]*» [12, 750]. This image of darkness arising instead of sun refers obviously to that of decay and death and appertains to the voice pretended to be anonymous. The author's image is therefore identified with a chorus and dissolved.

Theatrical attachments of the kind are summed up in the last V. Woolf's novel «*Between the Acts*» (1941) where the composition is that of the «scene upon scene» itself as far as it retells about the amateurs' theatrical entertainment and mental responses of the observers. One encounters a very eloquent observation of Mrs. Swithin (given as a quotation from a ballad) obviously referring to the previous novel «*The Waves*» and rendering thus the intertextual connection: «*Hearing the waves in the middle of the night he saddled a horse and rode to the sea*» [12, 939]. Here the immediate link between the both V. Woolf's novels («*The Waves*» and «*Between the acts*») is attested. Of importance is that the very behaviour of the players demonstrates the exhibitionism where one can say of the theatrical environment of the stage. It is overtly underlined in the novel's epilogue: «*The play was over, the strangers gone, and they were alone – the family [...] Then the curtain rose. They spoke*» [12, 1016, 1019]. The device for representing scenic environment is the viewpoints' drift: «*The audience was assembling [...] Voices chattered. The inner voice, the other voice was saying [...]*» [12, 978]. The presence of otherness marks the references on separate dramatis personae as on La Trobe: «*Rumours said that she [...] had been an actress [...] Outwardly she was swarthy [...] she wasn't altogether a lady?*» [12, 952]. Thus the verve of discussion is imparted to narrative tissue. Enunciations pretended to be those of an author turn out to acquire the outlook of disparate observations attributed to ambiguous voices.

Still it is the ambiguity of meanings entailing the counterpoint of different lines of semantic development that stands behind. Such counterpoint is to be felt in particular within the randomized disparate cues of the represented performance that acquire another meaning within the secondary scene: «*Digging and delving, ploughing and sowing they were singing, but the wind blew their words away*» [12, 980]. It is not only the event of performance that has been mentioned, it tells about peaceful labour that becomes unnoticeable under the circumstances. The author's own voice disappears as in the observation: «*The church bells always stopped leaving you to ask: Won't there be another note? Isa, halfway across the lawn, listened ...*» [12, 1014]. Such seeming absence of the author's image imparts to the whole the features of a dramatic play. Then even the plain

descriptions are represented as if seen with the eyes of dramatis personae as is the case with Isa in the ending lines: «*The flowers flushed before they faded. She watched them flash*» [12, 1018]. Therefore there are no vestiges of an author as an outer observer that would give a narration. The events are seen with the eyes off the participants that continue one another and build up an incessant soliloquy appertaining to the unknown personality taking part therein.

Besides, it is to add that the declamatory traits render most noticeably the recited way of inner monologues' composition. In this respect V. Woolf continues L. Sterne's manner. It can be exemplified with the conclusion of Isa's short soliloquy: «*Dear; how my mind wanders, she checked herself. What she meant was, change had to come, unless things were perfect; in which case she supposed they resisted time. Heaven was changed*» [12, 1000]. Such recited passage displays the structure of apparent declamatory origin. Not to say of the bright periods from «The Waves», one can attest here the profile-making of the heroes' enunciations with the means of syntactic divisions with the ensuing pauses.

To sum up, it is not dramatic structure immediately that influenced V. Woolf's novels. Rather, one should say of the performing practice's experience that penetrated the stream of consciousness as the textual compositional basis. The devices of actor's soliloquy and reincarnation together with means of scene upon scene belong to the most observable ways of interpreting reality in the novel as a theatrical performance.

Literature:

1. Алексеев, М.П. Уильям Хогарт и его «Анализ красоты» / М.П. Алексеев / Хогарт, У. Анализ красоты. Л.: Искусство, 1987 – С. 6–104
2. Атарова, К.Н. Творчество Лоренса Стерна / К.Н. Атарова / Sterne, Laurence. Selected Prose and Letters. In 2 vol. Moscow; Progress, 1981 – С. 5–52
3. Ауэрбах, Э. Мимесис / Э. Ауэрбах М.: Прогресс, 1976 – 556 с.
4. Верцман, И. Лоренс Стерн / И. Верцман / Из истории английского реализма (М.:) Изд. АН СССР, 1941 – С. 133–188
5. Гинзбург, Л. О структуре литературного персонажа / Л. Гинзбург / Искусство слова. Сб. статей к 80-летию члена-корреспондента АН СССР Дмитрия Димитриевича Благого. М.: Наука, 1973 – С. 376–388
6. Переверзев, В.Ф. Гоголь. Достоевский. Исследования / В.Ф. Переверзев М.: Сов. писатель, 1982 – 512 с.

7. Шкунаева, И.Д. Бельгийская драма от Метерлинка до наших дней / И.Д. Шкунаева М.: Искусство, 1973 – 448 с.
8. Шпідлік, Т. Духовність християнського сходу / Т. Шпідлік Львів: Львівська Богословська Академія, 1999 – (Посібники з богослов'я № 5) – 496 с.
9. Parsons, Deborah. Introduction / D. Parsons / Woolf, V. The Waves. Ware: Wordsworth, 2000 – P. V–XVII
10. Pawlowski, Merry M. Introduction / M. Pawlowski / Woolf, V. Orlando. Ware: Wordsworth, 2003 – P. V–XXII
11. Sterne, Laurence. Selected Prose and Letters. In 2 vol / L. Sterne Moscow; Progress, 1981 – 986 p.
12. Woolf, Virginia. Selected Works / V. Woolf Ware: Wordsworth, 2005 – 1020 p.
13. Yudkin-Ripun, I. Aphoristic Foundations of Dramatic and Lyrical Poetry / I. Yudkin Kiev: Osvita Ukrainy, 2013 – (National Academy of Arts of Ukraine. Institute of Culturology) – 444 p.

Юдкін-Ріпун І. М. Театральні засоби в романах В. Вульф

Анотація. Прийоми репетиції та виконання на сцені впливають на літературу особливо помітно через струм свідомості. Солилоква як засіб акторського опанування ролі сприяє перетворенню оповіді та медитацію, розкриваючи дію через її відображення у внутрішньому світі героя. Сценічне перевтілення може простежуватися через особистісні зміни, засвідчені медитативними побудовами.

Ключові слова: солилоква, струм свідомості, перевтілення, медитація, оповідь, сцена на сцені.

Юдкин-Рипун И. Н. Театральные средства в романах В. Вульф

Аннотация. Приемы репетиции и исполнения на сцене воздействуют на литературу особенно заметно через поток сознания. Солилоква как средство актерского освоения роли способствует преобразованию повествования в медитацию, раскрывающей действие через отражение его во внутреннем мире героя. Сценическое перевоплощение прослеживаемо через личностные изменения засвидетельствованные медитативными построениями.

Ключевые слова: солилоква, поток сознания, перевоплощение, медитация, повествование, сцена на сцене.

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Гура Н. П.,

кандидат філологічних наук, доцент
Запорізького національного технічного університету

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОБРАЗУ АХЕЙСЬКОЇ ЦАРІВНИ В ДРАМІ І. ЛАНГНЕР «ІФІГЕНІЯ ПОВЕРТАЄТЬСЯ»

Анотація. У статті досліджується рецепція міфу про Іфігенію німецького драматурга Ільзе Лангнер. Основна увага сфокусована на трансформації образу головної героїні, якої вона зазнала в німецькій літературі першої половини ХХ ст.

Ключові слова: міф, міфологічний сюжет, інтерпретація, драма, образ, героїня.

Постановка проблеми. Чергове звернення німецьких письменників до Троянського циклу міфів, цього разу пов'язане з надією знайти відповіді на питання, які поставив перед людиною післявоєнний час. Усе змінилося й здається втраченим; усюди хаос і розлад, злидні і розруха. Моральні норми й правила, які раніше вважалися непорушними, – знехтувані. Але, незважаючи на жахи фашизму й післявоєнні труднощі, «людина не повністю втрачена, – стверджувала І. Лангнер, німецька письменниця й драматург першої половини ХХ століття, – поки не втрачена її здатність до співпереживання й співчуття» [3, с. 4]. Звернувшись до античного матеріалу, драматург виходить з найпоетаємнішого, що є в людини, – первісного досвіду й реалізує закладену в міфі можливість до узагальнення й універсалізації.

Сьогодні, коли провідні літературознавці активно звертаються до творчості несправедливо забутих авторів, намагаються позбутися інформаційних лакун шляхом детального вивчення їх літературної спадщини, постать Ільзе Лангнер привертає дедалі більший дослідницький інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Довгий час твори німецької письменниці залишалися маловідомими широкому загалу та були на периферії уваги сучасних літературознавців. М. Мелхерт пояснює це тим, що розквіт таланту авторки припав на «епоху нацизму, який змусив її надовго замовкнути, а після закінчення війни їй не вдалося повернутися» [1, с. 144]. Тільки в кінці ХХ ст. в німецькій літературній критиці з'явилися дві ґрунтовні монографії Б. Шульте [2] (1999) та М. Мельхерт [3] (2002), присвячені життєвому шляху та творчій спадщині Ільзе Лангнер. Увага американської дослідниці К. Маршал [4] сфокусована на феміністичних ідеях драми «Клітемнестра». Оскільки драми І. Лангнер так і не були перекладені на українську мову, то в сучасному вітчизняному літературознавстві спостерігається відсутність літературно-критичної рецепції творчості письменниці.

Формування мети статті. Мета статті полягає в дослідженні інтерпретації міфу про Іфігенію німецької письменниці, що, в свою чергу, допоможе узагальнити трансформаційні процеси, яких цей сюжет зазнав в першій половині ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Задум І. Лангнер «Іфігенія повертається» [5] припав на 1938 рік, а остаточно редакція п'єси датована 1948 роком. Як і Г. Гауптмана, письменницю значною мірою цікавила кінцівка міфу про нащадків Атрея, де повернення стало не щасливим фіналом, а початком нового витка дії. Повернення в Мікени дітей Агамемно настало відправним пунктом дослідження письменниці центральних проблем повоєнного часу.

По закінченні війни Німеччина була в руїнах, та потребувала «відбудови» й перегляду життєвих цінностей та орієнтирів, тому І. Лангнер у драмі «Іфігенія повертається» репрезентувала свій власний досвід узагальнення минулого й своє бачення шляхів виходу з цієї складної ситуації.

10 років Троянської війни або 6 років Другої світової, вони однаково руйнівні впливали на людей, убиваючи в них людське й поховавши під ним прості почуття й близькі стосунки. Руйнується зв'язок часів. Знищивши старше покоління, війна тим самим ослабила молодше, позбавивши його підтримки й досвіду предків.

Так, замість «солодкого» повернення додому, Ореста й Пілада чекали замкнені ворота зруйнованої фортеці, озлоблена сестра, розграбована спадщина й спадкове прокляття. Місце «гордого» повернення («*stolze Heimkehr*») поступилося поверненню («*Umkehr*»), що пов'язане з рухом назад. Не світлі мрії чекали на героїв, а відроджена кривава стихія родового прокляття. Не випадково Електра з'явилася перед подорожніми з мечем Агамемнона, тенетами Клітемнестри, сокирою Егіста й розповіла криваву історію свого роду, обвинувачуючи у всіх своїх бідах і жалюгідному становищі предків:

*«Unssturzendie Ahnen
InTantalus'Qualen,
Nichtsruhrtsichzuretten
EinkommendGeschlecht.
Verfaultundvermodert,
InUnrastenfesselt,
Verderbensieuns [5, с. 32].
Нас кинули предки
У Танталові муки,
Ніщо не врятує
Прийдеиній рід.
Прогнали й зотлілі,
Неспокійні,
Вони гублять нас.*

Ніхто не вільний від минулого, підкреслює І. Лангнер, вирішуючи проблему злочину й відповідальності за

нього. Провина предків важкою ношею лягла на плечі нащадків, які повинні знайти сили й мужність перервати цей фатальний ланцюг злочинів і почати нове життя.

Ім'я Іфігенії, яка пожертвувала своїм саном жриці й прихильністю Артеміди заради порятунку брата, винесене в заголовок. Саме вона є конфліктуотворюючим началом п'єси. Дещо осторонь щодо Ореста героїня перебуває на початку драми, і зовсім по інший бік, щодо Ореста, Електри, Пілада й простих жителів країни – у її кінці. Якщо для Ореста і його друга дорога до Мікен – повернення додому, то для Іфігенії – шлях у невідомість. Вона почувала себе покинутою й розгубленою:

«... Noch ah nich nicht, wohin mein Inneres Schicksal mich sendet, Priester in nicht mehr, fuhlich Michheimatlos ...» [5, с. 9].
*... Я ще не уявляю, куди
 Моя доля мене занесе,
 Більше не жриця, почуваю себе
 Без батьківщини ...*

Як колись давно, в іншому житті, точно так само як і вона, її батько, цар Агамемнон, у страшну хвилину сумніву й відчаю звернувся до зоряного неба в пошуках підтримки й порятунку. Мікрокосм довірив себе макрокосму. Рідкісна картина єднання людини та всесвіту і явне посилення на трагедію Евріпіда («Іфігенія в Авліді»). І тим контрастніше виступає в цій сцені Пілад, з його земними й плотськими бажаннями. Колишня жриця зачаровує його, збуджує у ньому бажання. Він захоплюється нею, але не розуміє, оскільки головне для нього – кохання:

**Sohab Mut! Zwing Dich zu Dir!
 Zwischen Himmel – Erde
 Schwebtdas Schiff -
 Liebenurverbindetdie Gestade,
 Liebe spannt die hohe Sternebrücke,
 Liebe macht Dich irdischmächtig
 Und erhebt Dich Gotterngleich»** [5, с. 13].
*Зберися! Оволодій собою!
 Між небом і землею -
 Літає корабель -
 Тільки кохання з'єднує береги,
 Кохання закріплює високі зоряні мости,
 Кохання робить тебе по-земному сильним
 І піднімає на висоту богів.*

Пілад забув, з ким він розмовляє в розумінні Іфігенії висота богів, для нього смертного – недосяжна. Сімейне прокляття уже огорнуло дочку Агамемнона. Золотий відблиск локонів нащадків Атрея, одна з найбільш значимих деталей у тетралогії Г. Гауптмана, кинула тінь на жрицю. Іфігенія завжди пам'ятала про своє царське походження, і так і не змогла забути, що була наближеною до Артеміди:

**«Anih ralle in glanzte
 Noch Königsgold.
 Ihre Gebarden festlich
 Erhoben, ihre stimme
 Vollstrenger Hoheit»** [5, с. 62].
*На ній одній блищало
 Ще королівське золото.
 Її жести врочисті
 Піднесені, її голос
 Сповнений суворі величі.*

Заради божественної величі бранка прокляття Тантала – Іфігенія, намагалася вмовити Пілада зруйнувати рідну домівку й готова в ім'я «очищення» роду принести своїх близьких у жертву. Його кохання не відродило жрицю, а лише з новою силою виявило все низьке й мерзенне, що було в її душі. Привівши в дію механізм старого прокляття, вона викликала приступ загального божевілля.

Сюжетна лінія драми ускладнена мотивом суперництва двох сестер за серце Пілада: «чистої» і «святої» Іфігенії, яка прожила в чужій країні вдалині від жахів війни, і грішної Електри, яка перебувала в центрі подій, багато бачила й пережила. Але, піддавшись пристрасті, обидві стали одержимі ідеєю вбивства: Іфігенія – Пілада, а Електра – Іфігенії. Осліплені ненавистю, вони не почули голосу брата, який сам на сам намагався протистояти загальному помутнінню розуму й достукатися до сердець своїх сестер.

Ситуація загострилася, і розбіжність перейшла зі сфери особистої в суспільну. Ідея Іфігенії про будівництво нового храму богині на уламках фортеці Агамемнона й про масовий акт самогубства знайшла гарячу відсіч з боку Електри. Вона глибоко переконана, що людина, яка мало пережила й бачила скоєні жахи тільки здалеку, не має права судити й страчувати інших.

Тема злочину й покарання, провини й відплати не була центральною в творі, але вона невіддільна від проблеми «війни та її наслідків». І. Лангнер свідомо вступила в полеміку з великим твором Гете («Іфігенія в Тавриді»), підкреслюючи, що час пасивної споглядальності пройшові:

**«Mit Gebeten
 Rettest Dudiese
 Welt nich tmehr»** [5, с. 80].
*Молитвами
 Ти не врятуєш
 Більше цей світ.*

Зневірившись у можливість відродження, героїня Гауптмана стратила себе, благословляючи близьких на життя. У Лангнер Пілад в останній момент запобігає самогубству Іфігенії, яка проклинала своїх брата й сестру. Це був жест відчаю й власного безсилля.

Переживши війну з різними втратами, нащадки Агамемнона витратили всю свою життєву силу й запас людяності, а післявоєнна дійсність забрала залишки розуму й мужності жити далі в нестатках й злиднях. Вони як викинуті на берег риби:

**«Iphigenie ohne Gött in,
 Ohne Könis thron Orest
 Und Elektra ohne Liebe!
 Alle ohne Glauben, ohne Nahrung»** [5, с. 42].
*Іфігенія без богині,
 Без королівського трону Орест
 І Електра без кохання!
 Усі без віри, без їжі.*

Здається, уже ніхто й ніщо не врятує дітей Агамемнона від трагічного кінця. Але несподівано хвиля загального божевілля й психозу зіткнулася з мудрістю простої старої, яка була дуже обурена поведінкою царських нащадків і глибоко впевнена:

**«Und habt (ihr)doch vom Leben
 Noch nichts erprobt.
 Keiner von Euch**

*Schmeckte des strebsamen Wirkens
Nahrende Ernte:
Pristerin, Du nicht,
Orest nicht und Du selbst, Elektra,
Spielst noch im Schlamme
Mütfurstlichem Prunk» [5, с. 90].*

*(Ви) нічогоще
Не випробували в житті.
Ніхто з вас
Не зазнав старанної праці
врожаю, що наближається:
Жрице, тині,
Орест – ні й ти сама Електра,
Грасище в бруді
З князівською розкішшю.*

Вустами цієї жінки говорила рішуча правда й життєвий досвід, що вона хотіла передати наступному поколінню. Її функція – оберігати й направляти, поєднуючи минуле з сьогоднішнім. Полум'яна промова старої повернула ясність розуму молодим Атридам і приводить до розуміння простої істини, висловленої Електрою:

*«Endlich erkenn ich:
Uns fehlte das sinnvolle Werk» [5, с. 93].
Нарешті зрозуміла я:
У нас просто не було осмисленої справи.*

Думки старої знайшли підтвердження в словах і вчинках дівчини-пастушки, яка посідає особливе місце в драмі. Вона відродила душу нащадка Агамемнона й пригостила молоком і хлібом – дарами Великої Матері Землі – Ореста, Пілада й Електру, прилучаючи до нового життя. Письмениця втілила в дівчинці свою надію, вона є своєрідним символом майбутнього.

Без імен ні стара й дівчина – два полюси єдиного цілого (минуле й майбутнє), у центрі якого – Орест, Електра й Пілад (сьогодення). Автор зв'язав розірвані нитки всесвітнього часу і відновив зв'язок поколінь. Тільки разом вони зможуть побудувати нове життя, і із цього моменту починається його відлік. Усі учасники драми глибоко переконані, що складовою частиною людського існування, окрім любові й свідомої праці, є віра.

Війна зруйнувала храми, підірвавши людину з середини. Позбавлена морального стрижня, людина втратила чіткі життєві орієнтири, перестала розрізняти межу між добром і злом, що призвело до хаосу й божевілля.

Іфігенія є своєрідним втіленням сучасної віри. Але лангнерівська героїня дуже відрізняється від світлого образу, створеного генієм Гете. Протягом усього твору її практично не залишала думка про те, що вона жриця, й бажання служити богині виявилось сильнішим від бажання кохати й бути коханою. Це був не її вибір, але, один раз підкорившись, вона залишилася йому вірною.

Іфігенія занадто довго прожила поруч з божественним, тому не сприймає земного існування з його пристрастями, горем і нестатками. Вона дуже формально бачить свої «обов'язки», знижуючи їх до рівня сліпого поклоніння богині. Крижана велич, жрецька пихатість і гордіня серця жакливо поєдналися в дочці Агамемнона і відокремили її від світу. З дитинства заручена зі смертю й освячена божественним холодом, вона – сліпа й глуха до людських страждань.

Втративши милість Артеміді, героїня втратила й божественну ясність сприйняття світу. Не один раз зрадже-

на, вона боялася жити. Ледь не вбивши через ревності Пілада, Іфігенія ще більше укріпилася в думці, що вона не призначена для земного життя, і тому так люто заперечувала силу Матері Землі. Вона єдина з нащадків Атрея, хто відкинула її дари.

Героїня належить до галереї образів І. Лангнер, які з'явилися на сцені в першій половині ХХ століття. Це характери, які у всіх важких обставинах діють всупереч подіям і відновлюють свої сили з власного «я». Періодом великої моральної роботи для жриці стало життя в зруйнованому храмі. Зломлена своїм страхом перед життям, але непоступлива, вона довгі три роки провела в стомливій праці й молитвах. Її єдиними супутниками були самотність і тяжкі думи.

Іфігенія не покинула брата й сестру. Вона багато працювала, але не разом з ними. Підтримуючи один одного: вона їх – молитвою, вони її – їжею, діти Агамемнона пережили важкі часи. Земля й боги винагородили їх: Ореста, Електру, Пілада й пастушку – урожаєм, любов'ю й щастям, Іфігенію – свободою від земної долі й будинком. Вона пройшла довгий і тернистий шлях до розуміння земної світобудови й свого духовного призначення:

*«Erde und Himmelszelt, beides
Umfaßt die Welt, glücklicher
Kehr ich jetzt heim, weiß
Euch geborgen, wie Ihr' serwahl!» [5, с. 124].*

*Земля й небесний намет, обидва
Охоплюють світ, більш щасливо
Я повертаюся зараз додому, знаючи,
Що ви врятовані, оскільки ви самі це вибрали!*

В її останніх словах, звернених до близьких, нарешті, примирилися два протилежних світи: земний і небесний, які протягом усього твору боролися за героїню. Письмениця постійно підкреслювала відмінність між «земним» (Irdisch) і «небесним» (Himmlich), акцентуючи увагу читача на контрасті, що експліцитно й імпліцитно наявний на всіх рівнях твору. Можна тільки припустити, що таке протиставлення, щось на кшталт гауптманівського дуалізму, сягає корінням до концепції Ніцше про «аполлонівський» і «діонісійський» початок трагедії.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Продовживши трансформаційну лінію Г. Гауптмана, Ільзе Лангнер у драмі «Іфігенія повертається» репрезентує свій власний досвід узагальнення катастрофи, що сталася, вбачаючи можливість і шляхи відродження народу у вірі, любові, усвідомленій діяльності й наполегливій праці, яка облагороджує. Це дозволяє збагатити міф про Іфігенію християнськими ідеями. Причину занепаду роду Атридівнімецький драматург вбачає у спадковому проклятті, гордині й прагненні до божественності. Істотному перегляду піддається образ Іфігенії. Вона втрачає ореол святості, а її безмежна любов і всепрощення під впливом реалій ХХ століття перетворюються на байдужість і бездушність.

Однак, проблема вивчення специфіки творчого методу німецького драматурга не може бути розкрита в межах однієї статті. Вона залишає широкі обрії для подальшого дослідження, адже Ільзе Лангнер належить до тієї категорії письменників, які гостро відчують «дух» свого часу й відгукуються на його вимоги своїми творами.

Література:

1. Nadkierniczna-Stasik A. Eine Weltbürgerin aus Schlesien. Zum Werk Ilse Langner / A. Nadkierniczna-Stasik // Schlesien als literarische Provinz: Literatur zwischen Regionalismus und Universalismus. – Leipzig: Leipziger Uni-Vlg; Auflage: 1., 2008. – S. 144–153.
2. Schulte Brigitta M. Ich möchte die Welt hinreißen... Ilse Langner 1899-1987. Ein Porträt / Brigitta M. Schulte. – Rüsselsheim: Christel Göttert Verlag, 1999. – 336 s.
3. Melchert M. Die Frau, die erst kommen wird... Die Dramatikerin Ilse Langner / M. Melchert. – Berlin: Trafo Verlag, 2002. – 298 s.
4. Marshall C. IlseLangner's Klytämnestra: A Feminist Response to the Rhetoric of War / C. Marshall // Women in German Yearbook. – 1999. – Vol. 14. – Pp. 183–199.
5. Langner I. Iphigenie kehrt Heim / I. Langner. – Berlin: Aufbau-Verlag, 1948. – 126 s.

Гура Н. П. Морально-психологические аспекты интерпретации образа ахейской царевны в драме И. Лангнер «Ифигения возвращается»

Аннотация. В статье исследуется рецепция мифа

об Ифигении немецкого драматурга Ильзе Лангнер. Основное внимание сфокусировано на трансформации образа главной героини, которой она подверглась в немецкой литературе первой половины XX века.

Ключевые слова: миф, мифологический сюжет, интерпретация, драма, образ, героиня.

Gura N. Moral and psychological aspects of Achaean princess's interpretation in Ilse Langner's drama «Iphigenia comes home»

Summary. The article deals with the perception of Achaean princess's myth of German playwright Ilse Langner. It focuses upon transformation of main heroine which she was subjected to in German literature of the first part of XX century.

Key words: myth, classical plot, interpretation, drama, character, heroine.

*Колінко О. П.,
доктор філологічних наук, професор
Бердянського державного педагогічного університету*

СПЕЦИФІКА ПОРТРЕТУВАННЯ У МОДЕРНІСТСЬКІЙ НОВЕЛІ

Анотація. У статті представлена техніка портретування в новелі рубежу XIX–XX ст., яка аналізується крізь призму стильових практик модернізму на матеріалі художніх творів українських і російських письменників. Наголошується, що превалює портрет героя, представлений на фоні включених у нього елементів пейзажу, що увиразнювало індивідуальність, неповторність персонажа, сприяло відтворенню його емоційного стану, почуттів, глибоких внутрішніх переживань.

Ключові слова: портретування, модерністська новела, «портрет пейзажу», образотворчі ремінісценції, імпресіонізм, бароко, сентименталістська школа.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. У період рубежу XIX–XX ст. спостерігається загострений інтерес до людини, викликаний радикальним «антропологічним поворотом» (В. Подорога) від раціональних спроб «звести сутність людини до одного основного принципу чи субстанції (звичай – розуму) до неklasичних уявлень про складність і різноманіття феноменів людського буття й невимовності (незадоволеності, парадоксальності) природи людини» [1]. Відтак є закономірним, що в центрі художнього простору постає надміру неспокійна, розгублено-стривожена, зі складною й суперечливою психікою і складною душевною організацією людина, яка по-різному переживає своє буття. Тож письменника цікавить внутрішній стан особистості, її відсвіт на оточення, зародження нових естетичних категорій у її свідомості.

Трансформована парадигма загальнолюдських цінностей і духовно-душевних координат особистості призвела до пошуків нових способів її художнього втілення. «Характерність» «традиціоналістської» поезики змінилася «образом-особистістю» (М. Бахтін), притаманним поезиці «художньої модальності», що передбачала нове бачення героя й розуміння його не як об'єктивного характеру («душу»), а як принципово необ'єктивовану, внутрішньо нескінченну й вільну особистість («дух»), осмислену автором у її автономності, а не в категоріях власного «я» [2, 273]. Митці активно шукали необхідні художні засоби для відображення духовно-душевного в людині, значною мірою зосереджуючись на портреті, який у системі засобів художнього психологізму модерністської прози часто набував нових, специфічних рис.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Портретування перебуває не один десяток років у колі дослідницьких інтересів багатьох учених (О.М. Беспалов, Б.Є. Галанов, Є.О. Гончарова, В.М. Жирмунський, О.О. Мальцева, Н.О. Родіонова, К.Л. Сизова, Г.С.

Сириця та ін.), однак не втрачає інтересу серед літературознавців і сьогодні. У новелі порубіжжя XIX–XX ст., що в генологічній парадигмі тогочася представлена досить виразно як «найбільш універсальний і свобідний рід літератури, найвідповідніший нашому нервовому часові, тому поколінню, що вічно спішиться і не має ані часу, ані спокою душевного, щоб читати многотомові повісті» [3, 524], зовнішньо-описовий портрет, характерний для реалістичної традиції XIX ст., зникає, його символічно заміщує промовиста деталь, що виконує не тільки структуротворчу, а й жанровизначальну функцію. І позаяк модерністська новела є синтезом різних стильових тенденцій, у ній найвиразніше постають «стильові» портрети. Саме цей аспект не був предметом наукових студій, відтак заявлена тема є актуальною і науково доцільною.

Формування мети статті. Метою статті є аналіз техніки портретування в новелі рубежу XIX–XX ст. крізь призму стильових практик модернізму на матеріалі малої прози і власне новели українських і російських письменників.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Митці нової генерації, експериментуючи з формою, прагнули втілити її у визначальний настрій твору, дати глибоку психологічну характеристику персонажа. Складні переживання, які давали змогу глибше осягнути таємниці людської душі, були об'єктом їх зацікавлення, і саме імпресіоністична новела з її спрямованістю на зображення «миттєвого переживання в оповідному часі» (А. Ткаченко) відкрила широкі можливості для його відтворення через чуттєві враження (зорові, звукові, слухові, нюхові і т. д.).

У такій новелі превалює світлотінь, мерехтіння кольорів, несподівані ракурси зображення (просторовий, психологічний чи аксіологічний хронотоп, виразна художня деталь), засоби передачі переживання «мовою природи». Письменники тонко інтерпретують пейзаж, сприймаючи його як матеріал зображення психіки людини. Фактично пейзажі зливаються з авторефлексією героя. Розбудовуючи опис природи, новелісти акцентують у ньому емоційно-настрійне сприйняття героя, яке оживлює пейзаж, робить його символічним репрезентантом актуальних переживань «я». Співзвучність між станом природи й настроєм персонажа – типова риса їх імпресіоністичних поетологічних технік і прийомів. Відтак і портрети створені використанням характерних імпресіоністичних засобів – світлотіні, напівтонів, розмитого зображення, тобто певної атмосфери й вражень того чи іншого персонажа. Можна з впевненістю говорити про «портрет пейзажу» – тобто портрет героя, представлений на фоні включених у нього елементів пейзажу» [4].

Подібну техніку імпресіоністичного портретування (світлотінь, колір, вібрацію) використовує М. Коцюбинський, наприклад, змальовуючи Устю через сприйняття закоханого в неї Кирила («В дорозі»): «Вона йшла перед нього свіжа і чиста, з блискавичною лінією тіла й сміялась весело й тепло, як сонце. <...> Він держав руки, а вона жмурила очі, ховала лице, і сміх сипавсь їй із горла, як лісові горіхи у кришталеву вазу. <...> І він не міг одрізнити її од шелесту лісу, од льоту хмар, запаху зілля...» [5, 188–189]; жінку-коханку зі сну Антона («Сон»): «Я не дивився на неї, а бачив, як в легкій диханні повітря тремтіли над чолом тонкі волосинки у неї, немов язички вогняні, а в озері ока переливалась тепла блакить» [6, 256]; стареньку матір, яку побачив син після довгих років розлуки («Лист»): «Молоде сонце било у всі чотири вікна, і лице мами, як сухий гриб, виразно чорніло в його проміннях. Але се був лиш мент. Друге сонце раптом зайнялось, розтягло зморшки, засвітилось в очах – і я вже нічого не бачив. Чув тільки, як десь коло мого чола калатало мамине серце, як сухе тіло гріло мене теплом, таким знайомим і ні на що не подібним, а руки душили за шию» [7, 318–319] або сестру Олю у сприйнятті брата: «Яка вона стала велика! Голі по лікоть руки, вогкі, з запахом свіжого м'яса, слизнули повз мої щоки, а на устах спочила тепла і запашна весна» [8, 319].

В усіх випадках наявні враження оповідачів від людей, яких вони бачать у той чи інший момент, враження актуальні, фіксують те, що відбувається тут і зараз. Як слушно зауважує Ю. Кузнецов, «портрет в імпресіоністичному творі майже зовсім неінформативний, він складається з кольорів або колористичних деталей, до нього вводяться подробиці, які викликали певні почуття, емоції в того, хто сприймає героя» [9, 46].

Послугуючись імпресіоністичним прийомом світлової акцентуації створює портрети Б. Зайцев, скажімо, в новелі «Май»: *дівчинки Машури-гімназистки* («Лёгенькая, с тоненькими ножками, в гимназическом переднике», «бойкая коза», «Вот, в двух верхках горячие глаза Машуры, прыгающий локон, и все ее тёпленькое тельце прильнуло к нему от наклона «машины»»); *поручика Штюрцваге* («У него светло-голубые глаза, эмалево-фарфоровые, тоненький румянец и на пальце бирюзовое кольцо»; він – «офицер, но особенный, музыкант, и отличный, и всегда он изящен, с нежным румянцем, вдали от товарищей, с маленьким слабым инструментом», «белый лоб и нежные, чуть влажные пальцы, как цветы; они ходят в тихом вдохновении по клавиатурке инструмента»); *фізика Пронічки* («он скромн и тих, только кончики висячих светлых усов, котообразного вида, шевелятся под майским дуновением да отблещивают очки под луной», «чесучовый пиджачишко и скромная учительская душа» [10]) та ін. Тут уже не опис зовнішності, а передача вражень від неї. Письменник виступає справжнім майстром зорової пластичної деталі, яка доповнюється світловими ефектами, теж настроєво зумовленими. Такі «портрети пейзажу» присутні й в інших ранніх новелах Б. Зайцева («Север», «Тихие зори», «Миф» тощо).

Новелістиці А. Чехова також притаманна імпресіоністична техніка портретування: фіксація подробиць, на перший погляд незначних деталей, які поєднавшись настроям, створюють художню цілісність. Прикладом може

слугувати опис Ліди Волчанінової в новелі «Дом с мезонином» («Лида, <...> стройная, красивая, освещенная солнцем»), що викликає образотворчі ремінісценції з серовським пленерним портретом у багатьох його варіантах («Девушка с персиками», «Девушка, освещенная солнцем»). Сильові аналогії з імпресіоністичним живописом В. Серова викликають і портретні замальовки Місюсь: «Вставши утром, она тотчас же бралась за книгу и читала, сидя на террасе в глубоком кресле, или пряталась с книгой в липовой аллее. <...> и только потому, что взгляд её иногда становился усталым, ошеломлённым и лицо сильно бледнело, можно было догадаться, как это чтение утомляло её мозг. <...> сквозь широкие рукава просвечивали её тонкие, слабые руки» [11, IX, 178–179]. Найважливішими для автора були емоційні стани, почуття, вираженню яких підпорядковувалися розрізнені, на перший погляд, художні деталі, тому в структурі твору особливої ваги набувала гра світлотінню, «сонценосні» портрети.

У новелі «Страдальцы» (1886 р.) А. Чехов застосовує такий прийом у змалюванні героїні, який дуже схожий з імпресіоністичною технікою К. Коровіна, що створив «дівчину-пляму» на картині «Портрет хористки» (1883 р.): «свет маленькой ночной лампы скудно пробивался сквозь голубой абажур» і освітлював молоду панночку Лізоньку Кудрінську, що чи то захворіла, чи то придумала собі хворобу: «Её белый кружевной чепчик резко вырисовывается на тёмном фоне красной подушки. На её бледном лице и круглых сдобных плечах лежат узорчатые тени от абажура» [12, V, 265].

Портрет нового хазяїна Каштанки А. Чехов теж творить, передаючи його крізь призму сприйняття Тьотки, у дусі коровінської імпресії, поєднуючи колір і графічний малюнок: «Прежде всего он надел на голову парик с пробором и с двумя вихрами, похожими на рога, потом густо намазал лицо чем-то белым и сверх белой краски нарисовал ещё брови, усы и румяна. <...> опачкавши лицо и шею, он стал облачатся в какой-то необыкновенный, ни с чем не сообразный костюм. <...> широчайшие панталоны, сшитые из ситца с крупными цветами, какой употребляется в мешанских домах для занавесок и обивки мебели, панталоны, которые застёгиваются у самых подмышек; одна панталона сшита из коричневого ситца, другая из светло-жёлтого. Утонувши в них, хозяин надел ещё ситцевую курточку с большим зубчатым воротником и с золотой звездой на синие, разноцветные чулки и зелёные башмаки...» [13, VI, 445–446]. Послугуючись кольором, світлом, тінню, Чехов портретує своїх персонажів.

Живописну техніку в описі зовнішності героїв використовує і Михайло Жук, який професійно займався малярством. У цьому контексті привертає увагу новела «Дора» (1907 р.), яка у своїй структурі має портретний, інтер'єрний і пейзажний елементи, що відповідають імпресіоністичному принципу «рівнозначних тіл»: людина – інтер'єр – пейзаж і які об'єднані в одне ціле. Тому портрет Дори, опис спальної кімнати та природи («В спальній кімнаті було тихо, а Дора не спала. Її розбудив жар власного тіла, розбудило якесь дивне почуття, і вона не спала. Чорне, коротке, кучеряве волосся дихало на неї жаром. Уста були наче пошматовані теплим лоєм. Заложивши руки під голову, дивилася просто себе. Гадок її не турбували ані віддих Казя, <...> ані мухи, що літали

і брєніли на всі тони, ані подих прохолоди, що подихала крізь відчинене вікно, ані голос перепелиці, що кричала далеко в полі. Вона була гола, <...> і здавалося їй, що очі вогнем палають» [14, 545]) тісно згруповані навколо головної героїні, яка в контексті авторських ідей повинна була уособлювати цілісність і гармонію світу, однак, гостро переживаючи стан повії, втрату своєї ідентичності, вона виявилася неспроможною відновити навіть власний зруйнований світ. Саме це і позбавляє образ Дори тієї природної і радісної свободи життєвого відчуття, яке характерне для чеховських героїнь, осяяних світлом і високою духовністю. Відтак, хоч прикметною стильовою ознакою новели є імпресіоністична поетика, портрет, а відтак і образ Дори викликає радше образотворчі ремінісценції з оголеною «Мадонною» Е. Мунка, виконаною в експресіоністичному стилі, а не з «сонцєносними» імпресіоністичними картинами «дівчат» В. Серова.

А от в О. Купріна літературні портрети жінок більше тяжіють до барокового стилю, зокрема, опис Варвари Михайлівни (новела «Страшная минута», 1895) асоціюється з образами жінок з полотен Пітера Рубенса (1577–1640), який сповідував філософію гедонізму і естетизував красу людських тіл. Його жіночі образи відзначалися підкресленим здоров'ям, молодістю, пишністю тіла, еротизмом, вони були створені «ніби з молока і крові». Саме на таких характеристиках героїні акцентував О. Купрін, намагаючись не так описати, як передати враження, яке вона справляла на навколишніх, а також передати її внутрішній стан – конфлікт духу і плоті: «Она стояла перед мужем лёгкая и грациозна, во всём пышном расцвете своей двадцативосьмилетней красоты, с высокой грудью и гибкой талией. Легкая кофточка <...> оставляла открытыми круглые и крепкие, чуть пушистые руки. У неё было нежное, матовое лицо тёмной шатенки; губы маленькие, полные и круто изогнутые, какие встречаются только у женщин на картинах Рубенса; большие глаза <...>, пышные, немного жёсткие, чёрно-рыжеватые волосы, выющиеся мелкими завитками на висках и на затылке...» [15, III, 288]. У техніці портретування О. Купрін послуговувався білим і коричневим кольором або їх змішаною гамою (ці кольори були найбільш вживані Рубенсом, щоб натуральніше відобразити тонкощі текстури і будови самого тіла).

Христя Алчевська, яка посідає помітне місце в «різнобарвній китиці індивідуальностей» (І. Франко) кінця XIX – поч. XX ст., у творенні портретів більше тяжіла до естетики імпресіонізму. Скажімо, у новелі «Асан і Зейнеп» (1914 надр.) живописні ефекти є допоміжним інструментом портретування: авторка надає значення не тільки пластиці й колориту, а й обробці деталей – тлу, одягу, декоративним аксесуарам, як от «мальовничо завинута хустка» на голові в Асана, «круглєсєнька вишита шапочка» у сестрички Зейнеп, «вишиваний золотий одіж» багатого молодого татарина Урсіна, «зелєне покривало» і «золоті гроші намиста» Зейнеп тощо.

А так живописує словом авторка у фіналі новели, створюючи «внутрішній портрет» героїні: «Вона (Зейнеп. – О.К.) тікала так, ніби за нею стежили й ловили її тисячі рук або принаймні гналися за нею на конях... Зі скелі на скелю, з рівчак на камінь, все вище і вище, аж тудою, де стирчать найвищі гірські шпилі, голі, як пустиня. Зелєне покривало зсунулося з голови, золоті гроші на шії

порвалися й розсипалися, а маленькі капці все бігли й бігли і білілися то тут, то там, при ясному світлі місяця» [16, 518]. Ця «картина» ніби намальована художником-плєнеристом, вся техніка якого підпорядкована психологічним завданням і виражає стан душі ошуканої дівчини, її нестримуваний біль серця, який вона так і не змогла угамувати. Застосовуючи колір, письменниця фіксує його найменші відтінки, переходує тонів, не поступаючись імпресіоністам.

Як видно з наведених прикладів, у модерністській новелі для створення портрету письменники часто послуговувалися засобами, запозиченими з інших видів мистецтва. Наприклад, у новелі М. Яцкова «Дівчина з XVIII віку» оживає французький живопис епохи XVIII ст.: «В спальні були образи в стилі FrancoisBoucheriJean-aGreuze. Дівочі постаті з солодкаво-плаксивими личками. В наївно перехилених головках entrais quart виходила смішна перспектива в лінії очей. Ся манера тодішньої французької школи будить хижачку пристрасть. Напроти ліжка було два великі образи. На однім гола дівчина кормила груддю вужа і вихилила з-поза завіси грізне обличчя з виразом: хто відкриє мою тайну, той загине. Другий – був се довжелезний образ з чудернацьким підписом на рамах: «Стоморговий дім Джеймса Вістлера». <...> Невідомий маляр з хистом Яна Луукєн-а перевищив в тім образі іспанські оповідання, Лєсажа «Храмового чорта» і безстидні сцени Петра Арєтіна» [17, 237]. Автор називає імена французьких художників Франсуа Буше, представника стилю рококо; Жана-Батіста Греза, теж французького живописця XVIII ст., але вже представника іншої – сентименталістської школи; присутній у цьому контексті і Ян Луїкєн, голландський гравер і поет; згадує автор і картини Джеймса Вістлера, англо-американського художника XIX ст. Цей живописний підтекст не зводиться до простого переліку знаменитих живописців, він покликаний підкреслити затаєний символічний смисл побутової сцени, яку автор наводить далі, щоб поєднати «дух минувшини» з подіями новочасними і висловити модерністське розуміння жіночності: «Дівчина вийшла до пустої обори, за нею – пес. На грегари ластів'яче гніздо. <...> приступила крадки до гнізда, виймила двоє ластів'ят і тримала їх на долоні. <...> Одно зачало рухатися і випало на землю. Дівчина взяла тамте в ліву руку, правою підоймила те, що впало, і наставила псові. Пес згорнув його писком з долоні. <...> потер зубами і проковтнув його. Друге ластів'я було врятоване, панна поклала його назад в гніздо і вийшла з обори. По виразі личка за той час я відкрив, що дівчина з вужем при грудях (підкрєслєння мос. – О.К.) в долішнім залі се її прабаба, а тайна, за яку вона грозила смертю, була для мене ясна, як на долоні» [18, 239–240]. М. Яцків у цьому епізоді демонструє суголосність своїх художніх ідей поглядам Джеймса Вістлера на жорстоку природу жінки: за її красивою, привабливою зовнішністю приховується «хижачка пристрасть». Образотворчі ремінісценції тільки увиразнюють цей підтекст.

Джерелом описів зовнішності персонажів у новелах М. Яцкова була і сецєсійна іконографія, і творчість пре-рафаєлітів. Саме завдячуючи їх впливу з'явилися під його пером образи жінок з мармуровою шкірою, із таємничим поглядом меланхолійних очей, з глибокими зморшками на чолі, блідих і мовчазних облич, із «спокоєм в чертах»,

безкровних тіл, ніби позбавлених життя, що створювало настрій морталізму. Такими постають героїні з новел «Готуріди», «Дівчина на чорнім коні»: «А сьома богиня сама-саміська. Перейшла світ, станула на краю і відвернула ся від нього... Як статуя. Її очі видять цілий всесвіт. <...> Леле! Виджу одну дівчину. Простерта, як земля. Здається, цілу землю вкрила собою. Подих мертвоти пересуваєсь по скостенілих сугубах, по розбитих хвилях сплетів, по лиці німім, застиглим, по чергах стягнутих. Зціпеніли безрадно заламані руки...» («Готуріди») [19, 65]. «Провідна муза» у новелі «Дівчина на чорнім коні» має дещо інший вигляд: «Лежала на веранді у відкритій домовині, біліла, як лілея на чорнім коврі. <...> Даріан притулив уста до її личка легенько, аби не збудити. Листя шелестіло в парку, її личко оживало, він учув легенький шепіт, як в своїй душі. «Я не вмерла, але не маю сили підвестися, ні втворити очей. Не рухай мене, не буди смерті, мені так добре» [20, 210].

Схожими з афродизійськими з'явами прерафаелітів та мертвими красунями М. Яцкова є героїні О. Амфітеатрова. Віра Михайлівна (новела «Казнь»): «Это оригинальная девушка, не особенно красивая, с холодными руками и тусклым взором»; «ее мертвенная бледность, ее странный взгляд, ее холодные руки почти пугали Евгению»; «в загадочных глазах никогда нельзя было ничего прочитать»; «Я увидел белое, как полотно, лицо, синие искривленные губы, широко раскрытые черные глаза, с нестерпимым враждебным блеском. Ни стыда, ни страха, ни отчаяния – одна злоба, и даже не гневная, а холодная, свирепая злоба легла на ее черты»; «бледное женское лицо с сверкающими глазами, цепкие узкие руки на моих плечах и тихий ровный голос, нашептывающий мне кровавые слова!» [21, 131–137].

Мертвотним подихом віє і від героїні новели «Киммерийская болезнь» О. Амфітеатрова, маленької бронетки, яка являлася мешканцю московської квартири: «Маленькая, тощенькая, но совсем молодая и очень красивая. Ресницы длинные, строгие и такие дремучие, что за ними не видать глаз»; «зелёное лицо, синие губы»; «Мне хотелось видеть её глаза, но её ресницы только дрожали, а не поднимались. Всего раза два сверкнул на меня её взгляд, острый и блестящий, да и то исподтишка, искоса, когда я отворачивался в сторону»; «У неё были холодные, мягкие ручки и холодные губки»; «У меня лицо горело от её поцелуев, а мои не пристали к её щекам – точно я целовал мрамор»; «Губы у неё задрожали... и слышу я... ну, ну, слышу... тем же ровным голосом: потому что я мёртвая». <...> На пороге она обернулась, и я наконец увидел её глаза... мёртвые, неподвижные глаза, в которых не отразился огонёк моей свечи...» [22].

Прерафаелітівське мистецтво має ремінісценції і в новелі Ф. Сологуба «Красногубая гостья» (1909), героїня якої в авторських описах багаторазово постає в таких характеристиках, як бліде обличчя, холодне тіло, неживі зеленуваті очі, надмірно червоні губи вампіра і т.п. («Только на бледном лице чрезмерная алость губ была живою», «... бледноликая, зеленоокая, с чрезмерно яркими, как у вампира, устами, вся холодная, как неживая»; «красноустая гостья с неживыми глазами»; «знойные, жадные губы, только одни живые в холоде её тела» и т.п. [23, 263–268]), які сприяють створенню навколо її образу специфічної аури смерті й переводять оповідь із реального в містичний план.

Попри портретну схожість і спільні образотворчі ремінісценції, зміст, який митці вкладають в образ таких своєрідних жінок, – відмінний: Яцків порушує тему обраності митця, поетичного натхнення, тому його алегорична фігура меланхолійної жінки («Дами Меланхолії») покликана розбурхувати частину мізку митця, що відповідає за уяву, фантазію, відтак сприяє народженню поетичних видінь, постає як муза творчого екстазу, як «джерело романтичної медитації» (Н. Фрай). В О. Амфітеатрова та Ф. Сологуба змістова наповненість подібного образу позбавлена сакрального начала, мертвотний образ жінки містифікується і стає втіленням вселенського зла, виступає «зряддям сатани», посланицею «незримого світу».

Висновки з дослідження. Таким чином, наведені портретні характеристики в новелах українських і російських письменників засвідчують, що митці відповідно до запитів часу намагалися схарактеризувати своїх персонажів в дусі модерністської поетики, використовуючи новітні прийоми і засоби: миттєво-плернерну техніку, передаючи той чи інший образ крізь призму сприйняття героя, наратора, автора; імпресію, поєднуючи колір і графічний малюнок, переходи тонів, тінь і розмиті контури, підпорядковуючи все це психологічним завданням і вираженню стану душі тих, про кого писали, часто апелюючи до традицій європейського живопису XVIII–XX ст. Створені портрети мали стильові ознаки, всотуючи елементи імпресіонізму, експресіонізму, сентименталізму, бароко, вони докорінно відрізнялися від реалістичної описовості, демонструючи приналежність до літератури нової доби через несподівані ракурси зображення (просторовий, психологічний чи аксіологічний хронотоп, виразні художні деталі), засоби передачі переживання «мовою природи».

Перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Дана розвідка не є вичерпним осмисленням заявленої теми, вона залишається предметом подальшої дослідницької роботи авторки.

Література:

1. Гурин С.П. Маргинальная антропология / С.П. Гурин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.rin.ru/doc/1/51560.p.html>.
2. Бройтман С. Историческая поэтика : учебное пособие / С. Н. Бройтман. – М. : РГГУ, 2001. – 421 с.
3. Франко І. З остатніх десятиліть XIX віку / Іван Франко // І. Франко. Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 471–529.
4. Авдеева Л. В. Импрессионистское начало в лирици Игоря Северянина : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.02 «Російська література» / Л. В. Авдеева. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/inode/3831.html>.
5. Коцюбинський М. Вибрані твори : в 3 т. / М. Коцюбинський. – К., 1950. – Т. 2. – 482 с.
6. Там само, с. 256.
7. Там само, с. 318–319.
8. Там само, с. 319.
9. Кузнецов Ю. Б. Импрессионизм в украинской прозе конца XIX – начала XX ст. : Проблемы эстетики и поэтики / Ю.Б. Кузнецов. – К. : Зодіак-ЕКО, 1995. – 304 с.
10. Зайцев Б. К. Май. Миф. Океан. Север // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://rozamira.org/lib/themes/vestniki/boris_zaitsev.htm.
11. Чехов А.П. Полное собрание сочинений и писем : в 30 т. / А.П. Чехов. – М. : Наука (посилаючись на це видання, в дужках вказується, крім сторінки, том римськими цифрами).

12. Там само, V, с. 265.
13. Там само, VI, 445–446.
14. Українська новелістика кінця XIX – початку XX ст. : Оповідання. Новели. Фрагментарні форми (ескізи, етюди, нариси, образки, поезії в прозі). – К. : Наук. думка, 1989. – 688 с.
15. Купрін А.И. Собрание сочинений : в 9 т. – М. : Худ. литература, 1970–1973 (посилаючись на це видання, в дужках вказується, крім сторінки, том римськими цифрами).
16. Українська новелістика кінця XIX – початку XX ст. ...С. 518.
17. Яцків М. Муза на Чорному коні : Оповідання і новели. Повісті. Спогади і статті / [упоряд, автор передм. та приміт. М. Ільницький] / М. Яцків. – К. : Дніпро, 1989. – 846 с.
18. Там само, с. 239–240.
19. Там само, с. 65
20. Там само, с. 210
21. Амфитеатров А. Мёртвые боги : Рассказы. Роман / А. Амфитеатров. – М.: Современник, 1991. – 542 с.
22. Амфитеатров А. Грёзы и тени / А. Амфитеатров. – М., 1896. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://az.lib.ru>.
23. Сологуб Ф. Капли крови. Избранная проза. – М. : Центурион, Интерпракс, 1992. – 448 с.

Колинько Е. П. Специфика портретирования в модернистской новелле

Аннотация. В статье представлена техника портретирования в новелле рубежа XIX–XX вв., которая анализируется сквозь призму стилевых практик модернизма на материале художественных произведений

украинских и русских писателей. Акцентируется, что превалирует портрет героя, представленный на фоне элементов пейзажа, это способствовало выражению индивидуальности, неповторимости персонажа, воспроизведению его эмоционального состояния, чувств, глубоких внутренних переживаний.

Ключевые слова: портретирование, модернистская новелла, «портрет пейзажа», изобразительные реминисценции, импрессионизм, барокко, сентименталистская школа.

Kolinko O. Specificity of portraiting in modernist novel.

Summary. The article presents a novel technique of portraiting at the turn of the nineteenth and twentieth centuries, which is analyzed in the light of stylistic practices of modernism on the material of the Ukrainian and Russian writers' works. It is noted that the hero's portrait is prevailing and presented against the background including landscape elements. It helps to emphasis on hero's individuality, uniqueness of the character, contributed to the reproduction of his emotional state, senses and deep inner feelings.

Key words: portraiting, modernist novel, «landscape portrait», figurative allusions, impressionism, baroque, sentimentalism school.

ЛІТЕРАТУРНА ТРАДИЦІЯ І ЖАНР ФЕНТЕЗІ

Анотація. У статті здійснено спробу дослідити ви-токи жанру фентезі. Його джерелами вважаємо міфологію, скандинавський і кельтський фольклор, героїчний епос, лицарський, готичний і пригодницький романи, французьку «фейну» казку, класичну російську літературу і фантастику. Про це свідчать жанрові ознаки: квестовість, героїчність, магічне й божественне начала, гострота і динаміка конфліктів, диференціація героїв на позитивних і негативних. Відтак фентезі – це синтетична структура.

Ключові слова: фентезі, жанр, квест, сага, лицарські і готичні романи, міфологія, синтетичність.

Постановка проблеми. Для сучасного словесного мистецтва і науки про нього характерна активізація уваги до фентезі як продуктивного жанру літературного процесу. Таке зацікавлення зумовлене широкою творчою діяльністю митців слова від початку ХХ ст. і до сьогодні.

Ще у 50-х роках минулого сторіччя британський письменник, професор Оксфордського університету Дж. Р. Р. Толкін опублікував фантастичну трилогію «Володар перснів», у ній органічно поєднуються оригінальна міфологічна система й авторський погляд на сучасність. Стиль і проблематика твору слугували прикладом для численних послідовників із США, як-от: У. ЛеГуїн, Р. Желязни, Р. Джордан, Т. Вільямс, Т. Гудкайнд; з Росії – Н. Перумов, Н. Васильєва. В українському письменстві фентезі з'явилося досить пізно. До нього звертаються О. Авраменко та В. Авраменко.

Аналіз основних досліджень з проблеми. Цей новітній жанр художньої літератури став об'єктом наукових інтересів таких зарубіжних учених, як А. Сапковський [13], Т. Савицька [12], С. Кошелев [9], Р. Кабаков [7], О. Аленко [1], Є. Жаринов [6], О. Яковенко [14]; українських – О. Буйвол [4], Н. Висоцька [5] та ін. Учені у своїх наукових розвідках розглядають широке коло проблем, пов'язаних з «Володарем перснів» – класичним зразком фентезі; йдеться про міфологічне коріння твору, про художній метод письменника, про жанрову природу твору, про книгу як філософську алегорію, про систему художніх образів. У спеціальних працях було звернено увагу на класифікацію фентезі, його жанрові особливості тощо. Таке різнопланове вивчення свідчить про актуалізацію наукового інтересу до фентезі й у зарубіжному, й у вітчизняному літературознавстві.

Мета нашої статті – дослідити формування жанру фентезі в літературній традиції. Відтак треба звернутися до витоків цієї порівняно молоді літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження. За словами польського письменника-фантаста й публіциста А. Сапковського, основним джерелом фентезі слід уважати міфологію [13]. Автор фентезі-саги «Відьмак» указує на необхідність використання у фентезійній літературі міфологічних канонів. Архетипи кельтських, скандинавських, фінських, слов'ян-

ських та інших сказань, епічних саг та історій із «Артурівського циклу» виступають ключовими елементами формування текстового полотна сучасної фентезійної літератури. Тож, вплив міфів і легенд на становлення фентезі безсумнівний. Можливо, тому дослідники й намагаються встановити межу між цим жанром і літературою попередніх епох.

Беручи до уваги риси героїчних епосів «Іліади» й «Одісеї» Гомера, з одного боку, знаходимо в цих текстах притаманні для жанру елементи: могутні Боги; герої, наділені магічною силою; фантастичні істоти (циклопи, морські чудовиська, сирени); наявність завдання (квесту) – в цьому випадку викрадення принцеси, однак зміст і форма творів засвідчують їх належність до класичного епосу.

А «Володар перснів» Дж. Р. Р. Толкіна – фентезійний епос, створений у такій формі для більш детальної репрезентації ірреального світу Арди. Це жанр суто сучасний, і в нашому дослідженні ми акцентуємо увагу на його літературному тлі. Не слід ототожнювати попередні твори з власне фентезі, хоч його основні риси (квестовість, героїчність, магічні й божественні начала) зароджуються ще в античності. Таким чином формуються притаманні жанру архетипи кентавра, мінотавра, гарпії, велетня, гідри, дракона тощо. Важливими для становлення фентезіє також героїчні епоси «Старша та Молодша Едди», «Пісня про Беовульфа», «Пісня про Нібелунгів» і «Калевала».

Джерелом фентезі можна вважати й лицарський роман. За лексикографічними джерелами, це епічний жанр середньовічної куртуазної літератури, що змінив героїчний епос (ХІІ-ХІV ст.); у центрі – індивідуалізований образ героя-лицаря, його подвиги задля власної слави,

кохання, релігійно-моральної досконалості [11]. Це один із центральних жанрів середньовічної розповідної літератури, що набула загальноєвропейського поширення. Сформувався в середині ХІІ століття, перші пам'ятки виникли в оточенні Генріха II Плантагенетай Алієнори Аквітанської, а також їх прямих нащадків. Сюжетне ядро жанру утворюють бретонські сказання, які групуються навколо напівлегендарного (історичного) короля бритів Артура та його сподвижників – лицарів Круглого столу. На нашу думку, аналізуючи вплив лицарського роману на формування фентезі, слід звернути увагу на «Бретонський цикл», найбільш визначними творами якого були «Тристан та Ізольда», що належав перу низки авторів (Беруль, Ейльгарта фон Оберге, Томас Британський); «Івейн, або Рицар з левом», «Ланселот», «Персеваль, або Повість про Грааль»; «Парцифаль» (Вольфрам фон Ешенбах) та анонімний роман «Сер Гавейн і Зелений Лицар». У даних текстах дію логічно назвати авантюрою, пригодою. Авантюра (від франц. aventure) – це певне правило розповіді: випробування, що посідає своє місце в ряді подібних випробувань і дозволяє герою рухатися до стану зразкової досконалості, яка дозволить відновити порушений суспільний порядок. Авантюра пов'язана з послідовністю подій, співвіднесених з

часом вигаданої історії; розвивається в часі (історія), у просторі (подорож) й у свідомості. У другій половині XIII століття дію роману становить низка мужніх, але безнадійних учинків, служіння будь-якою ціною тій справі, котру герой вважає гідною; авантюра позначає вже не невідому подію, а невпевненість у її кінці [12]. Головний план роману – це розповідний аспект непередбачуваного, він слугує основою розповіді і цілком визначає її структуру. Саме тому автори романів постійно зверталися до різних джерел неймовірного щодо тематики й стилі; звідси їх увага до всього екзотичного й загадкового. На нашу думку, атмосфера середньовіччя, авантюризм, непередбачуваність і епічність розповіді, а також міфологізм виступають важливими елементами, що пов'язують роман і фентезі. Таким чином, рицарський роман також можна вважати одним із джерел новітнього жанру.

У XVIII столітті під впливом лицарського почалося формування готичного роману. У Великому енциклопедичному словнику готичний роман визначено як (англ. The Gothic novel), тобто «чорний роман», роман «жахів» у прозі передромантизму та романтизму. Описано таємничі пригоди, фантастику, містику, а також соціальні мотиви; в центрі твору – демонічна особа [3]. Найвідомішими зразками жанру вважаються романи «Італієць» та «Удольфські таємниці» А. Редкліф, «Мельмот-блукач» Ч. Метьюріна, «Замок Отранто» Х. Уолпола, «Монах» М. Льюїса, «Франкенштейн, або сучасний Прометей» М. Шеллі. Як зазначає С. Павлулік, «пріоритетними темами готичного роману стало дослідження внутрішньої людської психіки, ставлення до страху, болю та відразі, а також теми політичного та релігійного характеру. Вони були приховані за типовими компонентами готичного роману, як-от: кладовище, монастир, рови з водою навколо замку, темниці, вежі, блимання свічок, склепи...» [11, с. 28]. Похмурий тон і натуралізм опису в готичному романі притаманні також деяким творам представників жанру фентезі, хоч і без загальної тенденції (відмінність «Володаря перснів» від «Пісні вогню і полум'я» чи «Персня темряви»).

Окрім лицарського та готичного романів, на формування жанру вплинув пригодницький, або авантюрний роман. Він сформувався у середині XIX століття на хвилі романтизму й неоромантизму з характерною для них ознакою уникати міщанської буденності у світі екзотики й героїзму. Деякі риси пригодницької літератури було перенесено до фентезійних творів. Чітке розмежування дійових осіб на позитивних і негативних доречно здійснювати лише з коментарем, адже існують зразки фентезі, де персонажі можуть розвиватися і змінювати власний світогляд. Стрімкість розвитку подій – характерна ознака як фентезі, так і фантастичної літератури в цілому. Автори фентезі також запозичили типові для пригодницького роману динаміку й гостроту конфліктів, у котрих випробовуються сила волі та позитивні риси героїв (сміливість, вірність, здатність до рішучих дій, милосердя). Мотиви викрадення й переслідування, таємниці й загадки – це ключові елементи розповіді, що сприяють створенню атмосфери квесту у фентезійній літературі. Такі мотиви спостерігаються в епічному фентезі «Володар перснів» Дж. Толкіна, де герої вирушають у повну небезпек подорож, щоб знищити перстень всевлادی. Таємничі мотиви у творі дуже виразні: походження блукача Арагорна, таємниця Віковичного лісу і власне чарівна сила персня.

У сфері пригодницької літератури працювала ціла плеяда авторів, як-от: П. Бенуа «Атлантида», Дж. Р. Кіплінг «Від-

важні мореплавці», Ф. Купер «Шпигун», «Останній із могикан», Дж. Лондон «Казки південних морів»,

Г. Хаггард «Копальні царя Соломона», Р. Стівенсон «Острів скарбів». Одним із найвідоміших представників пригодницької літератури був французький письменник Ж. Верн. У своїх романах «Подорож навколо світу за 80 днів», «Подорож до центру Землі», «Діти капітана Гранта», «Двадцять тисяч льє під водою» він зобразив заморські країни і найдивовижніші куточки Землі. Загальновідомо, що названі романи більшою мірою вплинули на наукову фантастику, а не на власне фентезі. Однак у останньому використовують деякі мотиви пригодницького роману як структурні елементи побудови сюжету.

Елементи казкового й фантастичного спостерігаються в класичній російській і українській літературі, зокрема, у поемах «Руслан і Людмила» О. Пушкіна і «Демон» М. Лермонтова, «Вечори на хуторі біля Диканьки» М. Гоголя, «Закоханий чорт» О. Стороженка тощо. У XX столітті взірцем фантастики в російській літературі був роман «Майстер і Маргарита» М. Булгакова. Використання казкових і міфологічних мотивів у цих творах свідчить про те, що їх можна вважати такими, котрі вплинули на формування фентезі. Однак відносити їх до власне цього жанру беззаперечно видається все-таки безпідставним.

У фундаментальному дослідженні К. Сміта витоки фентезі датовано XVIII століттям [15]. З цією думкою погоджується Т. Савицька, яка вважає, що готика XVIII століття розпалася на наукову фантастику, фентезі та літературу жахів [12]. За словами дослідниці, концептуальні і стильові основи жанру з'явилися у творчості англійських письменників-романтиків «Озерної школи» з акцентом на міфологічних сюжетах, ностальгії за минулим, наприклад, у творах «Королева Маб» П. Б. Шеллі. Послідовниками даної традиції стали вікторіанські естети-неоромантики, які розробляли легенди «артуріанського циклу», як-от: «Королівські ідилії» А. Теннісона, «Захист Гвіневери» У. Морріса; реконструювали грецьку архаїку, як в «Атланті в Калідоне», «Гімні Прозерпіні» А. Ч. Суїнберна. Зроблено спроби створення фентезійного роману «Ліс за межами світу» У. Моррісом. Естетична насолода від чарівного, що переросла в язичницький пантеїзм чи містично-окультні переконання, притаманна для елітарної англійської літератури від «Єлизаветинського придворного гуртка «Ареопаг» (роман у віршах і прозі «Аркадія» Ф. Сідніта алегорична рицарська поема «Королева фей» Е. Спенсера, готики А. Редкліф («Таємниці Удольфо», «Італієць, чи сповідальня чорних покаяльників», «Історія каліфа Ватека» У. Бекфорда до розенкрейцерівських романів Е. Бульвер-Літтона «Майбутня раса») [12]. Потвердженням вищезазначеному є сучасний підхід до жанрової диференціації фентезі, представлений у однойменній статті [4] О. Буйвол, де автор акцентує увагу на класифікації за проблемно-тематичним принципом англійського літературного критика Дж. Кляута. Відповідно виділено п'ять піджанрів фентезі: героїчне, епічне, християнське, окультне, готичне.

Героїчне фентезіє одним із найдиференційованіших субжанрів. Термін було вперше запропоновано американським письменником Ф. Лейбером. Побуває думка, що – це «один із напрямів фантастичної літератури, так звана «чиста» або «ненаукова» фантастика, в якій ідеться про неймовірні пригоди в ірреальних світах (на легендарних планетах чи в міфічному минулому), де спритні міцні захисники добра ведуть бій із силами зла – чарівниками та іншою нежиттю. Витоками цього

під жанру вважаються пізньосередньовічні лицарські романи і пригодницька література XIX століття, про які згадувалося вище. Епічне фентезі виникло на початку 70-х років і систематизовано за такими ознаками: детально відтворений фантастичний «вторинний світ»; принципове протистояння добра і зла, в якому завжди більше одного протагоніста на відміну від героїчного фентезі; нелінійність сюжету; широта описаних подій. Християнське фентезі – найдавніший напрям цього жанру (кінець XIX ст. перша половина XX ст.). Коло його проблем пов'язане з релігійно-етичними питаннями. Окультне фентезі виникає на початку минулого століття в Англії. У США традиції цього субжанру розвинув Г. Лавкрафт. Характерною рисою окультного фентезі є наявність героя, котрий дуже часто гине в ході протистояння таємному культу і темним надприродним істотам. За словами О. Буйвол, окультне фентезі злилося з літературою жахів і більше не становить собою самобутній піджанр. Готичне фентезі спостережено у творчості англійського прозаїка М. Піка. У 70-ті роки XX століття цей піджанр набув актуалізації у зв'язку з творами М. Стюарт, Т. Лі, А. Картер, Б. Коппера. Для готичного напрямку характерні риси, запозичені з однойменних романів: опис темного замку чи маєтку, жажливі таємниці, родові прокляття, постійне нагнітання атмосфери страху тощо [4].

Все вищезазначене дозволяє погодитися з визначеннями фентезі, поданими у сучасних лексикографічних джерелах, зокрема, у словнику літературознавчих термінів С. Белокурової поняття витлумачено як різновид фантастики: твори про ірреальні події, в котрих головну роль відіграють ірраціональне, містичне начало і світи, існування яких не можна логічно пояснити [2], у довіднику О. Осипова зазначено, що фентезійний світ не має нічого спільного зі звичною реальністю [10], а за літературознавчою енциклопедією, «визначальними для фентезі є фатум, бінарна етична опозиція «добро-зло», винагорода за зусилля подолання перешкод, диво, «трансцендентне бачення» як вияв свободи» [8, с. 259]. У таких текстах зображено події, що відбуваються в умовній реальності, почасти в паралельному вимірі, інколи подібному до реального. Тож, правомірним є висновок О. Яковенко про жанрові особливості фентезі, а саме: належність творів до можливих світів, наявність середньовічного антуражу, високий ступінь фантастичного, ненауковості, ірраціональності, зумовлена наявністю магії [12].

У ході нашого дослідження ми спробували стисло визначити елементи, які тією чи іншою мірою були запозичені авторами, котрі працюють у цьому жанрі, з інших художньо-літературних джерел. Однак не можна вважати фентезі стилізацією, це суто синтетична структура.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. За нашими спостереженнями, на формування жанру фентезі вплинули міфологія, фольклор, героїчні епоси, лицарські і готичні романи, пригодницька література, класична російська література і фантастика, зокрема й наукова. Головні витoki жанру – це французька «фейна» казка, скандинавський і кельтський фольклор тощо.

Подальші наукові пошуки вбачаємо у компаративному описі фентезійних світів у творчості англійського письменника Дж. Р. Р. Толкіна та його послідовника, російського автора фентезі Н. Перумова.

Література:

1. Апенко Е. М. «Сильмариллион» Джона Толкіна (к вопросу об одном жанровом эксперименте) / Е.М. Апенко // Вестник ЛГУ. –

1989. – Вып.1. – С. 41–46.
2. Белокурова С. П. Словарь литературоведческих терминов / С. П. Белокурова. – СПб: Паритет, – 2006. – 320 с.
3. Большой энциклопедический словарь / глав. ред. А. М. Прохоров. – М.: Большая российская энциклопедия, 1997. – 1456 с.
4. Буйвол О. В. До проблеми жанрової класифікації фентезі / О. В. Буйвол // Мова і культура. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип.11. – С. 238-241.
5. Висоцька Н. Дж. Р. Р. Толкіен як інтерпретатор «Поєми про Беовульфа» / Н. Висоцька // Ренесансні студії. – 2003. – Вип. 9. – С. 104-106.
6. Жаринов Е.В. Жанр «фэнтэзи» в современной англо-американской беллетристике [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.samoriska.ru/main_dsp.php?top_id=115.
7. Кабаков П. Творчество Дж. Р. Р. Толкіна как литературоведческая проблема/ Роман Кабаков [Электронный ресурс].
8. Ковалів Ю. І. Літературознавча енциклопедія в 2 т. / Ю. І. Ковалів. – К.: Видавничий центр «Академія». – 2007. – 622 с. – Т. 2.
9. Кошелєв С. Л. К вопросу о жанровых модификациях романа в философской фантастике/ С. Л. Кошелєв// Проблемы метода и жанра в зарубежной литературе. – 1984. – С. 133-142.
10. Осипов А.Н. Фантастика от «А» до «Я» (Основные понятия и термины): краткий энциклопедический справочник / А. Н. Осипов. – М.: Дограф, 1999. – 352 с.
11. Павлуник С. «Закоханий чорт» Олекси Стороженка та «Закоханий диявол» Жака Казота: спроба компаративного аналізу / С. Павлуник // Слово і Час. – 2006. – №9. – С. 27-34.
12. Савицкая Т. Е. Фэнтэзи: становление глобального жанра / Т. Е. Савицкая // Культура в современном мире. – 2012. – №2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://infoculture.rsl.ru>
13. Сапковський А. Пируг, или Нет золота в серых горах/ А. Сапковський [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://royallib.ru/read/sapkovskiy_andgey/pirug_ili_net_zolota_v_serih_gorah.html#0
14. Яковенко О. К. Жанровые особенности фэнтэзи (на основе анализа словарных дефиниций фэнтэзи и научной фантастики) / О. К. Яковенко // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – 2008. – № 1. – С. 143-144.
15. Smith K.P. The Fabulous Realm. A Literary-Historical Approach to British Fantasy 1789–1990. – Metuchen, New York: Scarecrow Press, 1993. – 521 p.

Манахов О. И. Литературная традиция и жанр фэнтэзи

Аннотация. В статье предпринята попытка выделить истоки жанра фэнтэзи. Таковыми считаем мифологию, скандинавский и кельтский фольклор, героический эпос, французскую «фейную» сказку, рыцарский, готический, приключенческий романы, классическую русскую литературу и фантастику. Свидетельством тому выступают жанровые признаки: квестовость, героичность, магическое и божественное начала, острота и динамизм конфликтов, положительные и отрицательные герои. В этом состоит синтетизм структуры фэнтэзи.

Ключевые слова: фэнтэзи, жанр, квест, сага, рыцарские и готические романы, мифология, синтетизм.

Manakhov O. Literary tradition and fantasy genre

Summary. In the article there was made an attempt to single out main sources of the fantasy genre. These sources are mythology, Scandinavian and Celtic folklore, heroic epos, French fairy tales, tales of chivalry, adventure and gothic novels, classical Russian literature and fantasy tales. The evidence of this fact are genre features: quest character, heroism, magical and divine sources, sharpness and dynamism of the conflict, positive and negative heroes. These features reflect the synthetic structure of the fantasy.

Key words: fantasy, genre, quest, saga, tales of chivalry, gothic novels, mythology, synthetism.

*Микитюк С. С.,
кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков № 1
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

ПОЭЗИЯ ВАЛЬТЕРА СКОТТА В ТВОРЧЕСТВЕ В. А. ЖУКОВСКОГО

Аннотация. В статье анализируется восприятие В.А. Жуковским поэзии В. Скотта – от конспектирования лиро-эпической поэмы «Дева озера» до перевода баллад «Канун святого Джона», «Серый брат» и второй части поэмы «Мармион», что имело огромное значения для творческой эволюции русского поэта и русской литературы.

Ключевые слова: поэзия, перевод, лиро-эпическая поэма, баллада, романтизм.

Постановка проблемы. В представлении большинства читателей Вальтер Скотт – романист, основоположник жанра исторического романа. Однако он начал свой творческий путь как поэт – автор баллад, песен, стихотворных эпиграфов. Первые поэмы Вальтера Скотта сыграли огромную роль в развитии лиро-эпической поэмы, богатой содержанием, новаторской метрикой и рифмой. К сожалению, эта роль Вальтера Скотта мало изучена и практически забыта. Среди русских переводов Вальтера Скотта-поэта известны песня из поэмы «Рокби», приведенная в финале романа Н.Г. Чернышевского «Что делать?» в переводе И.И. Козлова, вольный перевод этой же песни, выполненный Э.Г. Багрицким, и переводы В.А. Жуковского.

Анализ исследований и публикаций. Творчество Вальтера Скотта, историзм и художественная специфика его произведений часто становились объектом исследования критиков и литературоведов. Среди наиболее значительных следует выделить монографию Б.Г. Реизова [1] и работу О.О. Миловановой [2]. Заслуживает внимания статья Ю.Д. Левина о восприятии творчества Вальтера Скотта в России первой трети XIX века [3]. Однако исследования творчества В. Скотта-поэта носили фрагментарный характер и давали отрывочное представление о его поэзии. Среди работ, специально посвященных этой теме, следует выделить исследование Р.М. Самарина [4]. Особый интерес для дальнейшего изучения проблемы восприятия В.А. Жуковским творчества Вальтера Скотта представляют работы Б.Г. Реизова [5], И.А. Панькова [6] и интересное новым материалом исследование Э.М. Жиликовой [7].

Цель статьи. Установить особенности рецепции поэзии В. Скотта в творчестве В.А. Жуковского, специфику пересоздания на русской почве баллад «Замок Смальгольм» и «Покаяние», а также связь повести «Суд в подземелье» с эпическими опытами русского поэта тридцатых годов.

Изложение основного материала. Основная причина такого несправедливого обращения с наследием Вальтера Скотта-поэта в России прежде всего связана с тем, что русские читатели знакомы с личностью английского автора и его творчеством сравнительно поздно через посредничество французской литературы.

Среди литературных и общественных деятелей, бывших в курсе самых свежих литературных новостей Англии без посредничества французских переводов, был С.С. Уваров, занимавший с 1811 по 1822 год должность попечителя Петербургского учебного округа, с 1811 года – почетный член Российской академии наук, а с 1818 – ее президент. Именно ему принадлежит заслуга знакомства В.А. Жуковского с именем Вальтера Скотта. Еще в 1813 году в своем письме русскому поэту С.С. Уваров характеризовал английского автора как талант «большой и оригинальный», подобный таланту В.А. Жуковского. «Это народный поэт в благородном смысле этого слова». Он также высказывал пожелание, чтобы Жуковский занялся поэмою в его роде, и обещал из всех поэм Вальтера Скотта, полученных им из Англии, отправить поэту лучшие [8, с. 162].

В 1822 году появились первые переводы поэтических сочинений Вальтера Скотта: один из них был выполнен прозой М.Т. Каченовским с польского языка (польский оригинал в свою очередь был переведен с французского) – перевод поэмы «The Lay of Last Minstrel». В этом же году в России появляется первый поэтический перевод В. Скотта – баллада «Иванов вечер» В.А. Жуковского, которая сможет увидеть свет лишь в 1824 году.

Однако это было не первое обращение русского поэта к наследию английского романтика. Характеристика английского поэта, приведенная в письме С.С. Уварова, заинтересовала В.А. Жуковского. Об этом свидетельствует его переписка с А.И. Тургеневым. В одном из писем за 1814 год он просит напомнить С.С. Уварову об обещанных книгах [9, с. 76]. В это время начинается активное знакомство В.А. Жуковского с творчеством Вальтера Скотта. Одновременно возникает замысел создания национальной эпопеи «Владимир», на которую поэт возлагает большие надежды. В разделе «Поэты и теория» русский поэт приводит перечень имен поэтов, с которыми следует ознакомиться. Первым в этом списке стоит Вальтер Скотт, за ним Байрон, Тассо, Ариосто, Мур. Жуковский здесь дважды упоминает имя Вальтера Скотта. В конце списка стоит – Ballade de Scott. Вероятно, русского поэта интересует не только широко известный Вальтер Скотт-поэт, обратившийся к истории его родной Шотландии, воссоздавший ее в великолепных живописных картинках, описавший нравы и обычаи своей Родины, но и еще мало известный по переводам Скотт-балладник, издавший сборник «Песни шотландской границы», выполнивший перевод баллады Бюргера «Ленора» и «Дикий охотник», а также автор оригинальных баллад. Неоднократно В.А. Жуковский вносит имя Вальтера Скотта и в списки «Исторического чтения».

В 1815 году еще до появления первых русских переводов обращается В.А. Жуковский к поэме В. Скотта «Дева Озера». Поэт конспектирует 6 песен поэмы. Конспект, полностью приведенный в статье Э.М. Жилияковой, свидетельствует, что В.А. Жуковский фиксирует наиболее важные для него моменты: в первую очередь те, которые связаны с ходом поэмы и способом художественного воссоздания событий и характеров [7, с. 303-305]. Особый интерес для В.А. Жуковского в ней представляет лиро-эпическая природа: умелое сочетание лирического направления и эпико-исторического как результат хорошего знания и активного усвоения традиций, с одной стороны, народной поэзии Шотландии и, с другой, талантливого предшественника Оссиана. В поэме большое внимание уделяется национальному характеру, психологии героев, связанной с дикими нравами средневековой Шотландии, и картинам национальной жизни: обычаям, нравам, быту древних шотландцев. В поэме В. Скотта русский поэт впервые встречается с демоническим характером, который получает двойное освещение: с одной стороны, герой наделен лучшими качествами, с другой, ему присущи необузданные страсти, жестокость. Подобное описание героя появляется в балладе «Эолова арфа». Э.М. Жилиякова, исследовавшая черновые варианты баллады в сопоставлении с конспектом «Девы озера», пришла к выводу, что взятый за основу русской баллады образец оссиановской поэзии постепенно наполнялся новыми мотивами и настроениями, часть которых была заимствована у В. Скотта [7, с. 305].

В 1822 году В.А. Жуковский обращается к излюбленному им жанру – балладе В. Скотта «Канун Святого Джона». Мрачная трагедия, развернувшаяся в Смальгольмском замке, постепенное нагнетание ужаса, быстрое развитие действия, прерывистость, загадочность повествования, отсутствие развернутых описаний и соблюдение лучших традиций английской и шотландской народной баллады не могли остаться без внимания русского балладника.

Баллада «The Eve of Saint John» была одна из первых самостоятельных баллад английского поэта. Сам В. Скотт именовал свое произведение как «ghost-story» («рассказ о приведении»), поскольку оно было построено на вмешательстве сверхъестественных сил. Произведение представляет собой стилизацию под народную балладу, состоит из балладных стихов с паузами, свободным наполнением стоп (от двух до четырех) и вольными интонационными ударениями. Народную балладу также напоминает неясное повествование, в некоторых местах даже с прерыванием развития сюжета и тот факт, что поэма представляет собой произведение лишь повествовательное, а не дидактическое или описательное.

Переводчик закончил балладу в 1822 году. В это время его интересовали средневеково-рыцарские баллады – наряду с «Замком Смальгольм» были переведены баллады «Мщение», «Три песни», «Граф Габсбургский». Интерес В.А. Жуковского они вызвали тем, что в основе этих произведений стоял вопрос о выборе человеком своего поведения – тема актуальная для любого периода творчества Жуковского, в них на первый план выступал рыцарский тип сознания, на их материале переводчик интеллектуально углублял идеализацию средневековья. Следует заметить, что концепция средневековья в Западной Европе

сводилась к представлению о «возвышенной» романтике. Таким его в своих произведениях представлял и В.А. Жуковский. Благодаря работе над этими балладами русский поэт интегрировал целое направление, воссоздавая на небольшом материале, самом ярком, в его представлении, огромный и разнообразный мир западноевропейских баллад. Для внушения русскому читателю концепции средневековья от русского поэта требовалось, во-первых, сохранить балладный стиль, при этом он должен был быть понятным русскому читателю, т. е. надо было учитывать русскую литературную традицию, во-вторых, учитывать особенности восприятия и подготовленности читателя, а также специфику русского фольклора (это требовало определенной русификации, но с сохранением средневекового колорита).

Перевод баллады В. Скотта «Канун Святого Джона» очень близок к оригиналу и в то же время далек. Близок потому, что переводчик сохранил балладную строфу оригинала, общее число строк, диалоги баллады, ее образы, интонацию, собственные имена; далек потому, что Жуковский, как всегда при переводе стихотворного произведения, оставался «соперником» автора оригинала, пытаясь приблизить свой перевод к идеалу (принцип, унаследованный Жуковским от классицистических традиций перевода и теории «мифического» перевода Ф. Новалиса). Переводчик вносит в текст ряд характерных для него и обусловленных различными причинами больших и незначительных изменений, которые повлекли за собой перестройку художественной системы.

Создавая перевод баллады, который Белинский называл по языку одним из удивительнейших произведений В.А. Жуковского, русский поэт отчетливо видел своего читателя, подготовленного к восприятию литературных баллад, незнакомого с шокирующими нравами и обычаями средневековья, поэтому переводил его в иной стиль, меняя вальтер-скоттовский романтизм, близкий к источникам английского и шотландского фольклора, на условно-литературный, опуская при этом ненужные детали. Он создавал свое оригинальное произведение – свой язык, свою лирику, свою манеру письма, но при этом у него получался необычайный по точности внутреннего содержания художественный перевод.

В конце марта – в начале апреля 1831 года В.А. Жуковский переводит небольшую балладу В. Скотта «The Gray Brother» («Серый брат» или «Серый монах»). После опытов в 20-е годы с лиро-эпическими жанрами баллада под пером поэта претерпевает существенные изменения: объективируется контекст баллады, усиливаются религиозно-дидактические элементы, меняется характер фантастики. Баллада «Покаяние» – перевод баллады «Серый монах» – это повествование с мрачными коллизиями греха, возмездия и искупления. В ней средневековье выступает как мир, который живет представлениями о противоположности и одновременно в тесном контакте земных и небесных сил. Баллада В. Скотта представляет собой незаконченное повествование. В.А. Жуковский придал ей законченный вид и внес ряд изменений, связанных с его религиозно-мистическими представлениями тех лет. В переводе 32 строфам оригинала соответствует 53. Практически точно сохранив композицию баллады В. Скотта, русский переводчик дополняет повествование рассказом

о трагедии, в свершении которой раскаивается герой, которая стала причиной его паломничества в Рим.

Сюжет этого рассказа, вероятно, был взят русским переводчиком из предисловия Вальтера Скотта, предпосланного оригинальной балладе. Русский поэт берет за основу это повествование, добавляя один новый нюанс, с первого взгляда не имеющий большого значения. События трагедии разворачиваются в «часовне пустынного места». В предисловии это место значится как «house» (дом), а в балладе Скотта – «grange» (ферма). Таким образом, переводчик нагнетает конфликт повествования – вина героя не только в том, что он заживо сжигает двух возлюбленных, он сжигает их в божьем доме, что для христианина недопустимый грех. Отсюда идет перестройка художественной системы подлинника. В.А. Жуковский создает более отчетливый контраст между душевным миром грешника и противопоставленным ему поэтическим миром природы, в которой постоянно ощущается присутствие божественного.

В 1832 году В.А. Жуковский создает произведение «Суд в подземелье». В комментариях к ней часто это произведение значится как перевод второй песни поэмы Скотта «Мармион», названной в оригинале «Монастырь». Однако сопоставление двух произведений позволяет сделать вывод, что повесть русского автора, при весьма точном переводе некоторых строк оригинала, особенно тех, в которых содержатся описания, в целом нельзя назвать переводом, даже вольным. В.А. Жуковский, концентрируя материал вокруг Матильды (у В. Скотта – Констанция), группируя особым образом строфы и освобождаясь от побочных сюжетных линий, в сюжетном отношении создает свое оригинальное произведение. Если В. Скотт, создавая в 1808 году поэму, ставил перед собой задачу рассказать читателям о времени, когда происходит действие, и познакомить их с нравами той эпохи, то В.А. Жуковский, обращаясь лишь к сюжету второй песни, выдвигает на первый план трагедию человеческой личности, концентрирует внимание читателей на противоречии между естественными стремлениями человека и жестокими догмами церкви.

Несмотря на явный подражательный характер в принципах художественной организации поэтического слога, русский поэт в процессе разрешения конфликта создает более отчетливый контраст между поэтическим миром, в котором он любит природу, невинностью и простодушием юных монахинь, и миром подземелья, где царят беспощадные судьбы. Он создает свой оригинальный художественный мир, в котором более резко очерчивает контуры безобразного и поэтизирует прекрасное.

Обращение В.А. Жуковского к поэме В. Скотта связано, прежде всего, с его творческими поисками как эпического писателя, его восприятием эпических и философских идей В. Скотта. Свободно обрабатывая английскую поэму, поэт создает свое оригинальное произведение как в сюжетном отношении, композиционном, так и в области поэтического слога: усиливается драматизм и трагизм повествования, история приобретает повествовательный характер, соответствующий жанру «повесть».

Выводы. Анализ восприятия В.А. Жуковским наследия Вальтера Скотта-поэта позволяет сделать вывод, что знакомство с произведениями английского романтика было важным этапом в творческом и духовном раз-

витии русского поэта и русской литературы. Интерес к творчеству «шотландского чародея», сохранявшийся на протяжении многих лет, начиная с 1810-х гг., был связан прежде всего с творческой эволюцией самого русского поэта от лиро-эпических произведений к широкому эпическому мышлению. Поэтика поэмы «Дева озера» нашла отражение в оригинальном творчестве (балладе «Эолова арфа»). Перевод баллады «Замок Смальгольм» и отрывка поэмы «Мармион» с их установкой на повествовательность, были не просто первыми эпическими опытами, они стояли у истоков русской стихотворной повести. Благодаря творческим опытам В.А. Жуковского современный читатель получает представление о малоизвестной сегодня грани таланта Вальтера Скотта-поэта.

Литература:

1. Реизов Б.Г. Творчество Вальтера Скотта / Б.Г. Реизов. – М.-Л. : Художественная литература, 1965. – 498 с.
2. Милованова О.О. Проблемы историзма в русской критике пушкинской эпохи / О.О. Милованова. – Саратов, 1976. – 77 с.
3. Левин Ю.Д. Прижизненная слава Вальтера Скотта в России / Ю.Д. Левин // Эпоха романтизма : Из истории международных связей русской литературы. – Л. : Наука, 1975. – С. 5–67.
4. Самарин Р.М. Поэмы и стихотворения / Р.М. Самарин // Вальтер Скотт. Собрание сочинений в 20 т. – М.-Л., 1965. – Т. 19. – С. 768–784.
5. Реизов Б.Г. Жуковский, переводчик Вальтера Скотта : «Иванов вечер» / Б.Г. Реизов // Русско-европейские литературные связи. – М.-Л., 1966. – С. 439–446.
6. Паньков И.А. Жуковский – читатель и переводчик Вальтера Скотта / И.А. Паньков // Материалы Всесоюзной научной студенческой конференции «Студент и научно-технический прогресс». – Новосибирск, 1977. – Филология. – С. 135–143.
7. Жиликова Э.М. Вальтер Скотт в библиотеке В.А. Жуковского / Э.М. Жиликова // Библиотека В.А. Жуковского в Томске. – Томск, 1988. – Т. 2. – С. 300–366.
8. Письмо С.С. Уварова В.А. Жуковскому от 17 августа 1813 года // Русский архив. – 1871. – С. 0161–0162.
9. Письма В.А. Жуковского к Александру Ивановичу Тургеневу. – М., 1895. – 322 с.

Микитюк С. С. Поезія Вальтера Скотта в творчості В. А. Жуковського

Анотація. У статті аналізується сприйняття В. А. Жуковським поезії В. Скотта – від конспектування ліро-епічної поеми «Діва озера» до перекладів балад «Переддень святого Джона», «Сірий брат» та другої частини поеми «Марміон», що мало величезне значення для творчої еволюції російського поета і російської літератури.

Ключові слова: поезія, переклад, ліро-епічна поема, балада, романтизм.

Mykytiuk S. Poetry of Walter Scott in creative work of V. A. Zhukovsky

Summary. The article examines the perception of the poetry of W. Scott by V. A. Zhukovsky – from note-taking of the lyrico-epic poem «Lady of the Lake» to translations of the ballads «The Eve of Saint John», «The Gray Brother» and the second part of the poem «Marmion», that was of great importance for the creative evolution of the Russian poet and Russian literature.

Key words: poetry, translation, lyrico-epic poem, ballad, Romanticism.

Надутья Т. В.,

*кандидат філологічних наук, преподаватель
кафедры сравнительной филологии восточных и англоязычных стран
Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара*

ИМАГОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТВОРЧЕСТВА ЭМИ ТАН

Аннотация. В статье в русле имагологической проблематики выстраивается анализ произведений сино-американской писательницы Эми Тан. Особое внимание уделяется имагологическому потенциалу сино-американского дискурса и переменчивому соотношению между сино-американским «Своим» и китайским «Другим».

Ключевые слова: сино-американская литература, идентичность, Свой – Чужой/Иной, гибридность, транскультура.

Эми Тан (р. 1952, англ. Amy Tan, кит. 譚恩美) – автор шести романов, двух книг для детей, эссеист и сценарист, обладатель множества премий в области литературы – считается одним из самых выдающихся представителей американской литературы XX–XXI ст., однако ее литературные произведения до сих пор остаются недостаточно исследованными на постсоветском пространстве.

Бикультурный феномен творчества американской писательницы китайского происхождения, по мнению видного ученого Г. Блума, не вписывается ни в рамки «этнической литературы США», ни в сложившийся стереотип «гибридности». Творчество писательницы, которая родилась и получила образование в США, где живет и пишет о Китае и китайской культуре уже более полувека, представляет особый интерес в аспекте имагологии. Язык и культура Китая, также как и язык и культура Америки, являются личностной и творческой составляющей «феномена Эми Тан».

В данной работе творчество писателя изучается в аспекте имагологической проблематики, в центре которой – семантико-поэтологические особенности художественной репрезентации образов Востока и Запада, Китая и Америки.

В литературоведческих и культурологических работах последних лет осмысление сино-американской литературы пока не стало предметом серьезных компаративных исследований. Литературоведы отмечают необходимость отхода от этноцентрических и эссенциалистских трактовок (Б. Эндерсон, Б. Адамс, Г. Блум, Д. Л. Мэдсен, Р. Чоу, Л. Л. Чен, Э. Лю, Ту Вейминг), подчеркивая, что механическое соединение черт американскости и китайскости не способно объяснить природу новых транскультурных явлений в литературе США. Анализ сино-американского дискурса в творчестве Э. Тан позволяет обозначить новые перспективы в литературоведческом изучении имагологических проблем, связанных с художественной реконструкцией социально-культурных концептов и этнических стереотипов.

Литературная имагология, как и этноимагология, изучает образы стран и национальных характеров в рам-

ках дистинкции «Свой – Чужой». Но в отличие от других видов имагологических исследований это связано не с рациональной концептуализацией факта, включенного в систему политического, культурного, антропологического дискурса, а с исследованием художественной, творческой контекстуализации этих фактов культуры. Отсюда безусловная значимость изучения образа страны и народа как единицы художественности, а не как «правды» референта. Отмечая, что литература – это не окно в мир, не фотография этого мира, Г. Блум предостерегает исследователей этнической литературы об опасности превращения литературоведения в дополнение к культурологическому знанию, подчеркивая, что такой подход игнорирует важность изучения художественно-эстетических особенностей произведения [2, 7].

Имагологический аспект национального самоопределения, из которого вытекает базовая дистинкция «Я – Другой», осмыслен в историческом контексте в работе Дж. Лирсена «Поэтика и антропология национального характера (1500-2000)» [1, 63]. Однако, как свидетельствуют разработки ученых-компаративистов, имагологические категории не ограничиваются рамками такой дихотомии. Ж.-М. Мура выделял два типа категории «Другой» («the Other»), которые он обозначил как «Чужой» («stranger») и «Иной» («foreigner») [5, 2]. М. Швидерска предпочитает термины «alter» и «alius», где alter («Другой») – это художественный образ, сконструированный на основе позитивных или негативных этнических или национальных стереотипов; «alius» («Иной») – располагается вне рамок определенной группы, нации или культуры и репрезентируется как художественный образ с символическими или метафорическими функциями [там же]. Так, строгая дистинкция Свой – Чужой для бикультурного писателя утратила объяснительную силу, поэтому для изучения имагологической проблематики творчества Э. Тан мы, следуя логике размышлений Ж.-М. Мура и М. Швидерской, обратились к категориям «Иной» и «Иной, но тоже Свой».

Об утрате актуальности изучения современной литературы в условиях глобализации в категориях Свой – Чужой пишет и Х. Бхабха. Исследование сложного процесса художественной репрезентации имиджа Китая как Другого, но для сино-американского писателя тоже Своего, вписывание явлений одной культуры в контекст другой осмысляются с позиций, которые Х. Бхабха обозначает как «the one-in-the-other» и «not quites». Ученый предлагает иной подход к анализу творчества писателей с корнями в другой культуре, когда бинарные концепции идентичности, разработанные постколониальными этноцентристскими теориями, не в состоянии объяснить сложность возникающих новых литературных феноменов.

Поняття Иной и Чужой в літературній імагології не розроблені на художественному бікультурному матеріалі. В контексті дослідження романів Е. Тан ми пропонуємо залишити категорію Чужого лише для пояснення випадків аналізу очевидної чужості сприйнятих першого покоління китайських матерей їх народженими в Америці дочками. Поняття «Иного» багато може пояснити в особливостях сино-американського дискурсу. Так, матери и дочери в романе «Клуб радости и удачи» («The Joy Luck Club», 1989), будучи сино-американками, в випадках, коли не розуміють одна одну, схильні виділяти іншу для себе частину ідентичності в бесідачці: «Why do you Americans have only these morbid thoughts in your mind? – cried my mother in Chinese» [7, 103]. Виявлення в собі китайськості завжди сприймається сино-американськими героїнями романів Е. Тан скептично. Героїня Ліна Сент-Клер з здивуванням констатує: «I began to see terrible things. I saw these things with my Chinese eyes, the part of me I got from my mother... And when I became older, I could see things that Caucasian girls at school did not» [7, 103-104].

«Клуб Радости и Удачи» – це не тільки сімейна сага о житті китайців в американській середі, але і роман-колізія взаємоотражень, знань о світі китайських матерей і «американського знання» їх дочок. Це світ Восходу і Заходу во взаємному відображенні. Імагологічний аналіз дає підставу зробити висновок о тому, що це проізаження не о різниці між Своєю і Чужим/Іншим, а о світі, який герої вже не можуть вважати ні своїм, ні чужим, так як он для них і то, і інше. Поступове прийняття Иного Своего, усвідомлення його як частини себе веде в цьому романі Еми Тан к разрешенню мношества питань, с которыми сталкиваются герої. В центр сино-американського дискурсу виводиться проблема складності долі людини, наповненої спробами з'єднати і прожити роз'єднаність східного і західного, черпаючи духовну силу і спробу з двох культур.

Проблематика «інаковості» китайської складової сучасної сино-американської літератури була відзначена дослідницею Ю. Сизар в зв'язі з аналізом роману «Жена Кухонного бога» («The Kitchen God's Wife», 1991): «Тан доказала реальність китайського світу поза американського досвіду ... Підняв питання о глибині американських знань відносно Иного в їх культурі, наскільки «іним» являється то, що відчувалося як далеке і Чуже, Еми Тан значно розширила представлення об американському літературному каноні» [3, 46]. Писатель створює особистий, ліричний, драматичний образ Китаю, який ніяк не відповідає визначенням «орнаментальної китайщини» (Френк Чин), екзотичної привабливості (Шен-Мэй Ма), і не зводимо к протиставленню східного варварства і деспотизма американської цивілізованості (Белла Адамс), к нової обертці Орієнталізму («repackaging Orientalism», С.-С. Вонг) – всі ці концепції, які протягом довгого часу визначали ведучі стратегії в дослідженні сино-американського дискурсу і його китайської складової як дисти́нктивно Чужого для літератури американського мейнстріма.

Національно-культурна самоідентифікація героїв романів Е. Тан походить о відношенні і к китайському, і к американському світу. В основі такого художественного

синтезу елементів китайської і західної культури знаходиться відкриття духовної цінності общечеловеческого. Семантико-поэтологічний аналіз роману «Сто тайных чувств» («The Hundred Secret Senses», 1995) дозволяють заключити, що це роман о тому, як сприймаються і як репрезентуються не існуючі одна без другої риси нової сино-американської ідентичності людини, у якого є головне право на свободу вибору. Еми Тан розробила ускладнені форми репрезентації зовнішньої проблеми «гібридності», як би відкриваючи теоретиками складність і драматизм транскультурних процесів в самоопределенні людини в світі.

В центрі роману – проблематизація національно-культурної самоідентифікації в образах двох сводних сестер: сино-американки Олівії Лагуни і китайки Кван Лі. На фоні своєї інаковості для оточуючої її прийомної сім'ї американська дійсність являється незрозумілою і таємничою для Кван. Для неї роль «Иного» (але не Чужого, завдяки узам родства і дружби) виконує Америка: «When I first arrived in the United States ... you told me rabbits laid eggs once a year and dead people came out of caves to look for them» [6, 242]. Так Кван і залишилася в невіденні о народному повір'ї о тому, що пасхальні кролики приносять крашені пасхальні яйця. Образ Кван – найбільш загадочний і містический середі всіх героїв романів Е. Тан. Она одночасно «своя» і «чужая» для китайської і американської культур, для світу живих і мертвих. С точки зору імагології образ Кван цікавий тим, що он не має установленого «Другого»: і «свое», і «чужое» в неї нестабільно і може змінюватися на діаметрально протилежне. С образом Кван пов'язані багато приховані значення роману, «рассекретити» які можна лише при «пристальному читанні», сопоставляючи с історією Олівії.

Динаміка образу сино-американки Олівії, відкриваючи цілісність своєї природи в Китаї, встроєна в романі о повного неприязні і відчуження о китайського в собі к досягнення власного «я». Кван своїми розповідями о Китаї (здесь важні не стільки «факти» історій о минулому житті і не містическа екзотика «тайних чувств», а світогляд в цілому, життєві орієнтири) готує майбутню духовну трансформацію Олівії, вводячи її в культуру своїх коренів ще в Америці. По прибуттю в Китай Олівія не тільки починає «вспоминати» себе в минулому житті, але відкриває для себе «свій» Китай, ту «китайськість», яку в своїй американській житті намагалася придушити. Змінюється її роль в імагологічній оптиці роману. Якщо раніше она була глядачем, який відкидав, розчаровувався, розбачав один за другим варіанти «китайськості», осмислені як «китайщина», то тепер она бачить Китай зсередини, виробляє то, що було приховано в неї самій і по тому це справжнє. Епіфанічно к миттєвому озаренню в відкритті своїх коренів приходять суттєво китайське: «And being here, I feel as if the membrane separating the two halves of my life has finally been shed» [6, 205]. Восстановлено кровозв'язок між китайським і американським в її розділеному на дві половинки серці. Она – не гібрид сино-американськості, придуманий теоретиками, а вільна особистість, сама вибираюча к якій культурі належати.

Проблема свободы выбора героем своей культурной идентичности разрабатывается и в романе Э. Тан «Долина изумлений» («The Valley of Amazement», 2013), пока не получившем откликов ни на родине писателя, ни за рубежом. В центре сюжета – история жизни девушки Вайолет Минтёрн, рожденной в Китае от матери-американки и отца-китайца. Для нее проблема «гибридности» – выдумка теоретиков, так как главным режиссером своей судьбы с ролью по своему собственному выбору, и в малом, и в большом, является она сама. Это юмористически раскрыто в сценах, когда она, руководствуясь жизненными ситуациями, в совершенстве владея китайским и английским языками, сама выбирает, какому имиджу соответствовать: китайки – «... the Western half of me had disappeared... My true face was still there, what had always been there: the phoenix eyes... The same Chinese mask appeared», или американки – «I remade myself into Edward's legal wife... the new Mrs. Ivory spoke no Chinese in public..., and she joined the American Club» [8, 134; 288].

Имагологически сложная система взаимоотражений гетеро- и автоимиджей, разнообразных, сложно взаимодействующих между собой «чужих», «иных» и «своих», художественно выстроенная в романе «Спасение тонущих рыб» («Saving Fish from Drowning», 2005), открывает новаторство Эми Тан в репрезентации транскультурной имагологической модели сино-американскости. Богатая галерея образов участников экскурсии – своеобразный срез современного американского «высшего общества». По мере развертывания сюжета автор, используя технику постмодернистского пастиша, иронично описывает изменения в поведении героев, в основе которых – перестройка стереотипов, связанная со столкновением с иными культурами, укладом жизни и характерами, принять которые американским туристам оказывается непросто. Полифония «разных голосов» у Э. Тан превращается в полифонию образов воображаемого «Иного». Этот имагологический аспект в романе Э. Тан проявлен в способе изображения героев – персонажи изображены глазами других героев, через призму их убеждений и стремлений. В «Спасении тонущих рыб» не один образ «Другого», а целый ряд сложно переотраженных с точек зрения разных культурных традиций «Иных». Художественное пространство этого романа представляет лабиринт транскультурных имиджей, объединенных не этничностью, а сутью человеческого, вечными и для Востока и для Запада духовными ценностями. Не случайно, творчество писателя все чаще связывают с всемирной литературой.

В произведениях Эми Тан создается осложненный, с множеством новых транскультурных оттенков, имидж сино-американской идентичности. Транскультурное твор-

чество Эми Тан, как и многих современных азиатско-американских писателей, которое не сводимо к диаде Свой – Чужой, представляет особый интерес для компаративного литературно-имагологического исследования, расширяя пространство этой науки. Известный компаративист-имаголог Х. Дизеринк подчеркнул, что будущее литературной имагологии связано с изучением таких «постнациональных моделей идентичности» [151].

Литература:

1. Beller M., Leerssen J.T. *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters: a Critical Survey* / [ed. by Manfred Beller, Joseph Leerssen]. – Amsterdam-NY: Rodopi, 2007. – 476 p.
2. Bloom H. *Asian-American writers* / Harold Bloom. – NY: Bloom's Literary Criticism, 2009. – 219 p.
3. Caesar J. *Patriarchy, Imperialism, and Knowledge in The Kitchen God's Wife/ Judith Caesar* // Amy Tan [ed. by Harold Bloom]. – NY: Infobase Publishing, 2009. – P. 37–49.
4. Dyserinck H. *Imagology and the Problem of Ethnic Identity* [Электронный ресурс] / H. Dyserinck // *Intercultural Studies: Scholarly Review of the IAIS*. – 2003. – №1. – Режим доступа к тексту: <http://www.intercultural/studies.org>.
5. Swiderska M. *Comparativist Imagology and the Phenomenon of Strangeness* [Электронный ресурс] / M. Świderska // *Comparative Literature and Culture*. – 2013. – Vol. 15 (7). – Режим доступа к тексту: <http://dx.doi.org/10.7771>
6. Tan A. *The Hundred Secret Senses* / Amy Tan. – NY: Penguin Books, 2010. – 358 p.
7. Tan A. *The Joy Luck Club* / Amy Tan. – NY: Penguin Books, 2006. – 288 p.
8. Tan A. *The Valley of Amazement* / Amy Tan. – NY: HarperCollins Publishers, 2013. – 589 p.

Надута Т. В. Имагологічні особливості творчості Ем Тан

Анотація. У статті у руслі имагологічної проблематики вибудовується аналіз творів сіно-американської письменниці Емі Тан. Особлива увага приділяється имагологічному потенціалу сіно-американського дискурсу та нестійкому співвідношенню сіно-американського «Свого» із китайським «Чужим».

Ключові слова: сіно-американська література, ідентичність, Свій-Чужий/Інший, гібридність, транскультура.

Nadutaya T. Imagological peculiarities in Amy Tan's writings

Summary. The article deals with the analysis of imagological aspects in Amy Tan's writings. Special emphasis is laid on literary images specific to Chinese American discourse and on variable relations between Chinese American «Self» and Chinese «Other».

Key words: Chinese American literature, identity, the Self – the Other, hybridity, transculture.

Селізей В. В.,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри порівняльної філології східних та англомовних країн
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ТРАНСКУЛЬТУРНА СЕМАНТИКА ПОЕЗІЇ СЮ ЧЖИМО

Анотація. Творчість китайського поета поч. ХХ ст. Сю Чжимо розглянута в транскультурній перспективі. Висвітлюється проблемно-тематична своєрідність англійсько-китайської інтерференції як ключового орієнтиру поетичного світу Сю Чжимо.

Ключові слова: нова китайська поезія, романтизм, інтертекстуальність, транскультура, метафора, поезія ши, імаго-творення.

Постановка проблеми. Творчість китайського письменника та поета початку ХХ ст. Сю Чжимо (徐志摩, 1896–1931 рр.), невідома українському читачу та не вивчалась в українській літературознавчій синології. Незначна за обсягом (декілька збірок по кільканадцять віршів) поетична спадщина становить інтерес для трансквілізаційного літературознавства завдяки синтезу трьох культур – англійського романтизму, традиційної китайської, та нової китайської. Сю Чжимо, один з перших китайських митців, які побачили можливість мистецького діалогу між Сходом та Заходом, відкрили літературу та культуру Заходу для Китаю.

Формування мети. Творчість Сю Чжимо становить інтерес для сучасної трансквілізаційної компаративістики завдяки образу Кембріджу як ідеальної країни, в якій душа знаходить гармонію зі світом природи. Сю Чжимо створює романтичний образ-імідж іншої країни, який відповідає пошукам поета внутрішньої гармонії та гармонії зі світом. Ліричне я у віршах поета становить інтерес як образ людини над культурою, яка зрозуміла та засвоїла культуру іншої країни, але не забула й власну, генетичну спадщину – з'являється транскультурна ідентичність, яка усвідомлює китайське й англійське як «своє».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В вітчизняній синології творчість Сю Чжимо досліджувалась лише декількома вченими. Серед них – побіжні згадки в монографії Л.С. Черкаського «Новая китайская поэзия 20-30-е годы» [1], його ж окремі переклади, які увійшли до збірки «Дождливая аллея. Китайская лирика 20-х и 30-х годов» [2]. Серед англомовних досліджень, тільки в статті М. Мюллера «Рух Ю-си» [3] творчість Сю Чжимо потрапляє в коло дослідницької уваги.

Відомо тільки декілька праць китайських дослідників, в яких поетична спадщина Сю Чжимо отримала належну оцінку. Поезія Сю Чжимо згадується в наукових та публіцистичних працях Лу Сіня, Ху Ши, Чжоу Цзюєня. В сучасному китайському літературознавстві виокремлюються праці Чен Сюеюна (陈学勇), в яких розглядається проблемно-тематична своєрідність творчості поета. Визначаючи унікальність та велич поетичного таланту Сю Чжимо, китайські дослідники уникають глибокого аналізу його творів. Ймовірно, це частково обумовлено тим, що

Сю Чжимо багато експериментував з західною поетикою, переосмислення поетики англійського романтизму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поштовхом до початку поетичної творчості Сю Чжимо стало перебування в Кембріджі. Сю Чжимо зазначає виняткову важливість тих часів: «我的眼是康桥教我睁开的, 我的求知欲是康桥给我拨动的, 我的意识是康桥给我胚胎» [4, 18]. – «Кембрідж відкрив мені очі, Кембрідж пробудив мою допитливість, моя свідомість зародилась в Кембріджі». Образи західної країни стають фундаментом для затишного світу «爱、自由、美» – «любові, свободи та краси» в поезії Сю Чжи-мо. Транскультурна якість цього уявного світу, особистого імаго-творення – в осягненні суголосності тем ідеалізації природи, гармонії людини з природою, простоти буття як запоруки його непохитності, які однаково важливі для китайського канону – «Даодецзін», Тао Юань-мін, Ван Вей, – та для Байрона й Шеллі. У Сю Чжимо ідеалізація простого патріархального буття доповнюється іноді бунтівними поривами, вартими Дж. Байрона. Парадоксально, але традиції лейкістів, започатковані у перших декадах ХІХ ст. майже віком пізніше відлунюють в китайськомовних збірках Сю Чжимо «志摩的诗» («Вірши Чжимо»), «翡冷翠的一夜» («Ніч у Флоренції»), «猛虎集» (Шалений тигр). Одна з провідних ознак англійськості поезій Сю Чжимо – це виразна індивідуалізація поетичної оповіді. Як зазначає Ху Ши, відомий китайський поет та один з перших дослідників творчості Сю Чжимо, вільний індивідуалізм лейкістів, якому Сю Чжимо навчився в Англії несумісний з жорсткою реальністю Китаю двадцятих років минулого століття [5, 44]. Для Сю Чжимо співзвучність поезії Заходу та Сходу стає поштовхом до експерименту. Ліричне я поезії «Хто Ти?» «你是谁呀?», як зазначає Ян Цяньмін, голос, який звучить в цій поезії, відверто новий як для китайської, так й для західної поезії [6]. Звертаючись до колишньої подружки, оповідач радить їй зробити вигляд, ніби це вона сама його покинула, а не навпаки. Ліричний герой то стверджує чуттєве тяжіння та любов, то заперечує будь-які стосунки. Назва віршу, звернення до незнайомої людини, висвітлює остаточний висновок, але весь твір – це нескінченні коливання, внутрішня боротьба.

Оповідач віршу «Балачки» («私语») отожднює себе з зів'ялим, змерзлим вербовим листям, яке, опадаючи, розповідає осінньому дощу історію любові, яка тривала три осені. Дощ ніби дослухається до листя, але з рештою байдужіє, листя падає у воду, зникає у хвилях, а історія любові безпорадно затихає в прохолодному осінньому повітрі.

Своєрідність втілення поетики романтизму в поезії Сю Чжимо простежується в образах природи та явищ природи. Для Сю Чжимо трави, дерева, квітки це завжди знаки поетичного простору перетину західного та східного світосприйняття. Природа осмислена як «уявний світ»,

особистий утопічний мікрокосмос поета, в якому він знаходить розраду та втіху. Ліричне я у вірші «Ніч» («夜») прагне втекти від сучасності міст, які ніколи не сплять – до одвічного, неминущого й незбагненого світу ночі. Ніч, яка вкриває батьківщину поетів озерної школи, ніч гейдельберзького карнавалу, ніч коли була захоплена Троя, ніч далекої первісної давнини, яку давня людина проводила в печері, загорнувшись біля вогнища в звірину шкіру, складаються у вірші в альтернативну історію людства. Ліричне «я» мріє про подорожі цією історією та сподіваються доповнити її власним баченням. Тиша та темрява нічного часу протиставлена марнотратству денного часу, вночі відчутно «потаємний сильний подих історичного прогресу», суголосний особистим фантазіям та мріям поета. «Ніч» Сю Чжимо має багато спільного з «Одою Ночі» Ф. Г. Новаліса (1772–1801 рр.) видатного германського поета-романтика. В останньому творі ніч зображена як матір всесвіту, виток всього живого. Ніч для у вірші Новаліса це світ, куди можна втекти від невтішної дійсності в якій все нагадує про трагічну втрату дружини, темний загадковий світ полегшує біль. «Ода Ночі» – це реквієм, сповнений печалі та трагізму, на противагу, в вірші Сю Чжимо вирує енергія та життєдайна сила.

Експеримент з синтезу образів китайської та англійської поезії простежується в образі місяця. В поезії «Маленький Вірш» місяць це свідок, який має занести сльози героя до «реєстру смутку та любові», вирішити, чи герой розраховував по старим рахункам, чи відкрив нову позику. Вірш «Місячною ніччю слухаю цинь» пропонує читачеві «класичний пейзаж»: місяць, сосни, спів невидимого співака. Дослухаючись до співу, ліричний герой співчуває нерозділеній любові виконавця, якого покинула кохана, навіть сподівається якимось втишити його. Діалог з умовним, вигаданим співрозмовником – це характерна особливість китайської поетичної традиції, один зі способів зображення внутрішнього світу. Невидимий виконавець це «я», захоплене любовним почуттям, а «я» оповідача, це зовнішній спостерігач, який керується раціональною логікою. Тема нерозділеної любові постає у філософському баченні. «Любов, щаслива або ні, це все одно запорука життя – великий та прекрасний скарб» [7]. Сю Чжимо відходить від традиційної метрики та римування за тонічним наголосом, його поезії – це не стрункі ши, й не музичні ци, а невеликі поеми з римованими рядками, в кожній з яких є короткий, але яскравий сюжет, який слугує передачі емоціонального змісту. Чуттєва піднесеність, висловлена явно, а не прихована за ускладненими метафорами, простота поетично форми, яка однак не знищує, а увиразнює музичність твору, подарували Сю Чжимо славу засновника сучасної китайської пісенної поезії.

В становленні ліричного «я» поета прокреслені етапи шляху становлення благородного мужа: від діяльності, боротьби за втілення довершеного ідеалу, які співвідносяться зі змістом конфуціанства, до прагнення віддалитись від соціуму, злитись зі світом природи. В багатьох творах звучить переконаність, що довершеність поетичного відбиття людини в світі пов'язана з втіленням «духа природи».

Для ранніх поезій Сю Чжимо характерне поєднання спокою та пристрасті, простота мелодики та прозорість образів, які повістують прагнення звільнення особисто-

сті та духовного розвитку. Сповнене життєдайної сили та енергії буття великого подвір'я та історія чистого, щасливого кохання в поезії «Провулок кам'яного тигра, будинок сім» («石虎胡同七号») зображають, як пересічне подвір'я стає раєм на землі, утопією, яка втілює духовні устремління поета. Однак, найбільш яскравим, й, можливо, найбільш довершеним втіленням романтичних устремлень поета вважається поезія «Знов прощаюся з мостом через Кем» («再别康桥»). Настрій вірша – відчай від необхідності проститись з улюбленою місцевістю. Спів сопілки та гудіння літніх комах відтінюють сумні роздуми. Природа співчуває герою, який прощається з улюбленим краєм.

Як зазначає Шао Хуацян, творчість Сю Чжимо «наповнила китайську поезію духовністю піднесена краса його віршів походить від прямого, наївно дитячого серця поета» [8, 38]. Прагнення поета до виключної правдивості та відвертості звучить в твердженні поета про відразу до «штучних віршів»: «Штучні вірші схожі на підроблені виразки, які малюють на собі червоним воском професійні жebraки Хуаншаня, штучні вірші – це як жebraки, які закривши очі прикидаються сліпими, коли розумієш, що вони прикидаються, мимоволі відчуваєш відразу» [7, 56]. Неоконфуціанська категорія «дитяче серце» (童心), незамулена марнотою буття чиста й відкрита свідомість була чи не найвищим естетичним й духовним ідеалом для китайських письменників та поетів протягом XVII – XIX століть. Як зазначає Сю Чжимо, що по-справжньому гарний вірш (真好诗) вимагає тотожності поетичного настрою (诗格) та самопочуття поета (人格) [7, 57], емоціонально-експресивної тотожності між автором та твором. Намагаючись пояснити це твердження зрозумілою мовою, поет зазначає: «Поети-фальшивомонетники ніби крадуть чужий одяг, щоб замаскувати власну обмеженість та мерзенисть, штучні вірші – це плагіат чужих почуттів й думок, щоб замаскувати духовну потворність» (假人和作伪者仿佛偷了他人的衣服来遮盖自己人格之穷乏与丑态; 假诗也是剽窃他人的情绪与思想来装缀他自己心灵的穷乏与丑态 [7, 59]). Відомий китайський письменник, поет та науковець Чжоу Цзожень (周作人) зазначає, що в безладну епоху руху четвертого травня важко знайти щирого та відвертого митця, характерне для творчості Сю Чжимо поєднання розуму інтелігента-чжишифеньци з романтичною щирістю – це велика рідкість для тих часів [9]. Чжоу Цзожень також вбачає в творчій манері Сю Чжимо переосмислення давньої поетики, зокрема принципу «настоювати груди щоб відчутти образ, настоювати груди щоб побачити дао» (澄怀味象, 澄怀观道 [7, 59]). Філософська тематика розробляється в роздумах про нерозривність любові, життя та смерті, усвідомленні необхідності боротьби за свободу. Занурення в «внутрішнього серця» у Сю Чжимо поєднується з самоаналізом почуттів, здійснюється експеримент з поєднання споглядальності, відчуженості та постійного повернення до життя почуттів, намагання зрозуміти та вгамувати болісні почуття. Пошук точки рівноваги простежується в зверненнях поета до буддійської та даоської філософії. В пізній творчості часто з'являється мотив відречення та відмови від любові, яка бентежить «чисте віросповідання». Любов осмислена поетом як ілюзорної пристрасті – майя, але водночас поет погоджується з даосами, що почуття мають випадкову, нічим не обумовлену природу.

У вірші «Я не знаю звідки дме вітер» («我不知道风是在那一个方向吹», 1929), «Так і треба» («活该») та інших творах пізнього періоду руйнівне почуття до Лу Сяомань (陆小曼) згадується як подух вітру, який дме в невідомому напрямі. Розмірковуючи про творчу натуру Сю Чжимо, Лян Ши цю зазначає що «чиста віра Сю Чжимо, інакше кажучи, романтична любов, це щось недосяжне, до неї можна тільки линути, але не можна добутись, невизначена субстанція, яка вимагає невинного переслідування, святе, безцінне, та абсолютно уявне. Поет уявляє, що він нестримний кінь, отже, він не здатен зупинитись на чомусь, «припинити відчайдушний пошук» [10, 91]). Боротьба, яку поет веде на шляху до справжнього життя, справжньої любові та справжнього щастя відбивається в несподіваних, але життєвих образах: «Послухай як ноги коле терник/послухай, як об голову стукає град» («Це легкодухий світ»). Судячи з його найпізніших творів («Нахнення любові»), поет до останніх днів життя невинно линув до свого ідеалу, не зрікаючись віри у любов, свободу та духовність.

Для романтичного світогляду Сю Чжимо характерне невдоволення дійсністю, пригніченість та нерішучість. Переконання Сю Чжимо, які сформувались в Англії, не зазнали в Китаї істотних змін, отже душевний конфлікт Сю Чжимо пов'язує з різким контрастом реальності та ідеалу, який існує тільки в уяві поета. В поемі «Отрута» поет пише, що його оточує розпуста, що справедливість (正义) переможена жадібністю, замість співчуття панують заздрощі, легкодухність глузує з мудрості, плотська вітха знущається з любові, насильство руйнує людське дао (人道), темрява змішує з грязню світло. Дослідник пише, що в цьому суспільстві, де панує насильство, жадібність та розпуста, слабкий не знайде співчуття, а молодь приречена на духовну загибель. Сю Чжимо розуміє, що самотужки він не здатен нічого змінити, однак він дотримується свого «курсу», не зрікається високих устремлень. У вірші «Веселощі сніжинки» («雪花快乐», 1924) ліричний герой уподібнює себе до сніжинки, яка пурхаючи у повітрі, неодмінно усвідомлює остаточне призначення свого руху – потрапити на землю. В передмові до «Збірки шаленого тигра». Сю Чжимо зазначає, що поета слід порівнювати з дурнуватим птахом, який виклав гніздо колючими гілками. Цей птах співає про красу місячного сяйва, мрії та сподівання, аж доки кров, що крапотіє з його подряпин не пофарбує білі квіти у червоний колір [4]. Біль та радість становлять неподільне ціле у свідомості митця.

Визначаючи жанр цього вірша, китайські дослідники використовують термін 纯诗 – «чистий вірш» [10], витвір «чистого мистецтва», яке пропагує заглиблення в підшари свідомості. Дія віршу розгортається в умовному способі, введеному словом 假如 – «якщо б». Уособлення ліричного героя зі сніжинкою позбавляє ліричне «я», особистих рис, залишаються тільки почуття, читач не тільки бачить світ очима героя, а й відчуває його серцем. «Вона», до якої лине сніжинка, не просто натяк на кохану жінку поета, це світ мрій, світ прекрасного найбільша та остаточна мета життя. На протигагу людині, сніжинка має повну міру свободи вибору та радості любові. Багаторазове повторення дієслова летіти (飞), як й інші експерименти з залучення прийомів західної поезики у китайський текст створює надзвичайно виразну стилістику.

Найціннішими з точки зору відбиття творчої еволюції, думок, почуттів та сподівань поета є три вірші: «Прощання з кемським мостом», «Веселощі сніжинки» та «Я не знаю, вітер куди дме». Символізм був для нього не тільки поетичним прийомом, але й способом мислення, формою світовідчуття. Витоки драматизму в його віршах це розчарування у традиційному світогляді, в розумінні нездатності традиційних засобів відбити внутрішній світ та взаємовідносини людини та дійсності в новому світі. Замість складних систем понять та категорій західного раціоналізму або східної конфуціанської традиції, Сю Чжимо створює «власну версію» світобачення, в основі якого лежить прагнення до любові та краси.

Тема споглядання може реалізовуватись у віршах Сю Чжимо й менш інакомовно: мандруючи на легкому човні, герой тяжко замислюється або спостерігаючи бездушність та жорстокість світу, ліричний герой відчуває, як «холонуть» людські серця, переймається співчуттям до знесилених, висміює та глузує з так званих «панів» – «Пане! Пане!» («先生! 先生!»), «Це закон природи» («叫化活该»). Ми бачимо, що поет роздвигується на суспільні та психологічні проблеми з різних точок зору, створює відмінних ліричних героїв. Між тим, якими б прекрасними не були картини й образи, створені Сю Чжимо, в них завжди присутній натяк на самотність та відчай, що панують в серці поета. У вірші «Польові квіти у ранковому серпанку», який вважається одним з найбільш світлих творів поета, ліричний герой зазначає, що попри світлі картини природи, які переконують в тому, що в людському житті є «біла полоса», він міркує, що прийде раніше – сум або здивування. У вірші «Холодна весна» («残春») ліричний герой дослухається до різкого вітру, дивиться на засохлі квіти в «вазі його життя», дорівнює себе до зів'ялих квітів, які немає сенсу зберігати.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків. Сю Чжимо це поет світового масштабу, в його творах звучить англійська меланхолія та захоплення ідилічними краєвидами Кембріджу, неприйняття китайської дійсності набуває метафоричного переосмислення в темі нещасної, нерозділеної любові, зазнає переосмислення буддійські та даоські образи. Експеримент Сю Чжимо спрямований на створення в межах китайської поезії нової естетичної системи, в центрі якої – переживання ліричного героя не опосередковані характерною для поезики сходу медитативною відчуженістю: усвідомлення самоцінності почуття вимагає великої виразної сили. Звідси – освоєння поезики й семантики західної поезії, зокрема діалог-освоєння байронівської образності.

Література:

1. Черкасский Л.Е. Новая китайская поэзия 20-30-е годы / Л.Е. Черкасский. – М.: Наука, 1972.
2. Дождливая аллея. Китайская лирика 20-х и 30-х годов / [общ. ред, предисл., пер с кит. – Черкасский Л.Е.]. – М., 1969. – С. 86–102.
3. Miller M. The Yusi Society / Mark Miller// Literary Societies of Republican China. – Lexington Books, 1955. – P. 171–207.
4. 徐志摩 猛虎集 序文 / 徐志摩//徐志摩全集。 - 上海书店出版社? 1995. - 页数: 76。
5. 胡适 追悼志摩 生命的信仰 / 胡适 // 徐志摩文选。 - 北京: 国际文化出版社, 1997. - 第3 - 54 页。

6. 杨建民 对徐志摩的诗歌考究 / 杨建民//www.literature.org.cn/Article.aspx?id=37397. – 2008.
7. 徐志摩 徐志摩诗歌 / 徐志摩吉林:时代文艺出版社, 2004. – 页数: 256.
8. 邵华强 徐志摩研究资料 / 邵华强 - 西安: 陕西人民出版社, 1988. – 页数: 135.
9. 周作人 悼念徐志摩 /周作人 // 看云集。 – 1931年。
10. 梁实秋 谈徐志摩 (散文) / 梁实秋. - 北京:远东1958. – 页数: 182.

Селигей В. В. Транскультурная семантика поэзии Сю Чжимо

Аннотация. Творчество китайского поэта нач. XX в. Сю Чжимо рассматривается в транскультурной перспективе, выявляется проблемно-тематическое своеобразие англо-китайской интерференции как ключевого ориентира поэтического мира.

Ключевые слова: новая китайская поэзия, романтизм, интертекстуальность, транскультура, метафора, поэзия ши, имаго-творчество.

Seligej V. Transcultural semantics in Hxu Zhim Mo's poetry

Summary. Xu Zhimo's poetry is studied in transcultural perspective, the English Chinese interference is elucidated as core quality of poetic imagery. The article is focused on Xu Zhimo's transcultural reception of Byron, Shelley, Novalis, vacillation in treating love topic, which engages sensuality, self-examination, reflection, contrasting with meditative endeavor to overcome or soothe painful emotions.

Key words: new Chinese poetry, romanticism, intertextuality, transculture, metaphor, shih poetry, image-creation.

Селигей В. В.,

кандидат філологічних наук

Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ВАРИАНТЫ АВТО-ИМИДЖА ПЕРВОГО СИНО-АМЕРИКАНЦА В ТВОРЧЕСТВЕ ВАН ЦИНФУ И ЛИ ЯНЬФУ

Аннотация. В статье рассматриваются варианты авто-имиджа сино-американца в эссеистике Ван Цинфу и Ли Яньфу, которые характеризуются обращением к классике китайской философской мысли, репрезентированном как «перевод» положений буддийской и конфуцианской этики в систему координат поэтики американского эссе 19 в.

Ключевые слова: имидж, репрезентация, свой-чужой, транскультура, эссе, апология.

Постановка проблемы. Ранняя сино-американская литература, представленная в творчестве трех писателей Ли Яньфу, Ван Цинфу и Юн Винга – это единый комплекс, состоящий из публицистики, автобиографий, эссе. Произведения этих авторов близки по тематике и стилю, в них ведется работа репрезентации и переосмыслению китайской образности в контексте американской культуры, ставятся эксперименты по созданию образа Китая, который впишется в западный контекст. Сохранение ключевых элементов китайской культуры, осевых концептов, часто определяемых как «конфуцианство», осмысливается в американском контексте как «вызов» идеям прогресса и христианства, к которым сводится образ западной культуры. Образ-имидж сино-американца в сино-американской литературе – это всегда развенчание этого стереотипа, для чего используются различные стратегии.

Анализ последних исследований и публикаций. Фундаментальное исследование творчества Ван Цинфу началось только в XXI столетии с монографии С.Д. Селигмана «Первый Сино-американец. Удивительная история Ван Цинфу» [1], в которой изложен и проанализирован жизненный путь Ван Цинфу, осмыслено значение его вклада в формирование имиджа сино-американцев. Проблематика изучения творчества Ван Цинфу – это аспект только формирующейся сегодня сино-американской имагологии. Наиболее заметные в этой области исследования – монографии М.Дж. Винтл «Имидж проникающий в идентичность: Конструирование и присвоение идентичности в культуре модерна» (2006) и К. Эйлераас «Между имиджем и идентичностью: транснациональные фантазии, насилие символов и феминистские заблуждения» (2007). Здесь рассматриваются сложные проблемы взаимодействия поэтико-семантических компонентов транскультурного дискурса, связанных с дистинкцией «свой-чужой», ведется переосмысление и разработка терминологии и методологии литературоведческой имагологии.

Цель и задачи исследования. Целью исследования является анализ эссеистики Ван Цинфу и Ли Яньфу в ракурсе транскультурных процессов современности преломленных в сино-американской литературе США. Рассмотреть новые подходы к изучению творчества сино-

американских писателей США в контексте новых задач литературной имагологии. Проанализировать своеобразие репрезентации вариантов авто-имиджа сино-американца в изучаемых эссе, несущих авторскую пометку дистинкции «христианин-язычник».

Изложение основного материала исследования. Для творчества первых сино-американцев наиболее характерна поэтика (авто)биографизма, наиболее полно реализованная в произведениях Ли Яньфу «Когда я был мальчиком в Китае» (1887) Юн Винга «Моя жизнь в Китае и Америке» (1909). Ключевые приметы имиджа сино-американца в этих произведениях связаны с осмыслением культуры Запада, религиозно-философского дискурса, повествований о освоении Запада, о первом знакомстве с Западом в Китае, путешествии в Америку, сопоставлением образов Востока и Запада. Писатели ведут поиск точек равновесия между двумя системами мировидения, каждая из которых долгое время претендовала на абсолютное превосходство, задумываются над проблемой всечеловеческой гуманности, которая кроется за экзотикой иной культуры.

У истоков этого дискурса – журналист, политический деятель и писатель Ван Цинфу (王清福; пинь-ин: Wáng Qīngfú; 1847-1898), известный как первый «конфуцианский миссионер в Америке» [1], который ввел в употребление понятие «Chinese American» (в раздельном написании!). Ван Цинфу был организатором китайского движения в защиту прав человека, борьбы за гражданские права для сино-американцев. В американской истории Ван Цинфу известен как основатель нью-йоркской газеты «The Chinese American» (1883), первого общества сино-американских избирателей (1884), и «Общества по защите равноправия сино-американцев» (Chinese Equal Rights League (1892), деятельность которого была направлена против американской политики ограничения китайской иммиграции. Гражданско-политическая позиция Ван Цинфу получила выражение в многочисленных лекциях и эссе, наиболее резонансное среди которых – «Почему я остаюсь язычником» «Why am I a heathen?» (1887), в котором, наряду с образами китайцев, созданных Марком Твенном и Джеком Лондоном, создается один из первых образов, от которых ведет отсчет дискурс сино-американскости. Эмоциональное «я» рассказчика, непримиримо резкое отношение к «христианам» положили начало радикальному направлению в сино-американской литературе, которое не дает ей раствориться в маргинальном мультиэтническом гетто.

Жизнь и деятельность Ван Цинфу как противника «Закона об изгнании китайцев», вступившего в силу в 1882 г., изучается в исследованиях по истории США. Ц. Чжан изучает деятельность Ван Цинфу как политика и журнали-

ста, чья деятельность формировала образ китайца перед началом «эпохи чайнатаунов» [2]. Политические и религиозные воззрения Ван Цинфу рассмотрены в исследовании Ц. Чжана «Дракон на Земле Орла» (1994).

Сюань Л. Сю, исследуя творчество Ван Цинфу, часто сравнивает его с Марком Твенном, отмечая сходство, как по гуманистической направленности творчества, так и по стремлению создать образ-имидж, более широкий, чем образ автора отдельных произведений. Исследователь изучает статьи Ван Цинфу, опубликованные в различных изданиях («Cosmopolitan», «The Independent», «Youth's Companion», «Harper's», «North American Review», «The Atlantic», «The Chautauquan») за короткий промежуток времени, отмечая их полемичность и противоречивость.

Сопоставительный анализ произведений Ван Цинфу, исследований историков и культурологов, показывает, что работа Ван Цинфу над созданием образа сино-американца «Chinese American» ведется путем формирования автомифа о первом натурализованном сино-американце. Факты биографии Ван Цинфу имеют ценность как фрагменты автомифа, художественного образа, это элементы творческого замысла. Имагологический подход, в котором учитывается не только семантика и поэтика произведений, но и осуществлен анализ автомифа, открывает перспективу системного изучения реализации и переосмысления в сино-американской литературе поэтики и семантики литературы мейнстрима, особенностей прочтения сино-американскими авторами всемирной литературы. Поэтому анализ сино-американской литературы вне имагологического контекста часто оказывается не полным. За детальным изучением поэтики и семантики, которая «держит код» современного писателя мейнстрима, теряется главное – сино-американец, который, прочитывая культурный контекст, создает свой авто-образ.

Созданию яркой, «говорящей» автобиографии Ван Цинфу служит интервью газете «Нью-Йорк Таймс» (1873), в котором писатель отмечает, что «получил возможность учиться в колледже шт. Пенсильвания благодаря помощи американской дамы-мецената, а, закончив колледж с отличием, вел активную социальную жизнь, вступая в клубы, благотворительные общества, торговые союзы и кампании» [3]. Вырисовывается образ китайца, справившегося с американским образованием. Этот образ, хотя и отражает устремления Ван Цинфу, выстроен не из фактов биографии: как показывает исследование С.Д. Селигмана, Ван Цинфу провел в колледже не более полугода, что снимает вопрос об «отличиях» [1]. В статье «Нью-Йорк Таймс» – ранняя версия автомифа, в котором личность Ван Цинфу представлена по модели «Джон Конфуциус». Через шесть лет в газете «Shaker Manifesto» (1879) появляется еще одна «беспристрастная» биография Ван Цинфу, в центре которой – неудачное путешествие в Китай. «Ему еще не исполнилось 27, а он уже дважды побывал в этой стране, служил в императорском правительстве Шанхая, участвовал в восстании против монголо-татарского диктатора. За голову Ван Цинфу была назначена награда, его искали месяцами, но он не подвергался серьезной опасности, пока не попал в руки английских миссионеров, которые решили выдать его императору. Своим предательством миссионеры обрекли его на пытки и смертную казнь через расчленение на 18 частей, но обещали, что приговор

будет смягчен, и ему просто отрубят голову. Заперев Ван Цинфу в келье, миссионеры посоветовали ему смириться и обратиться к Иисусу. Ван Цинфу удалось бежать. Он попал на корабль, который вез в Америку бедных китайских девушек, которым предстояло заниматься постыдными профессиями. Прибыв в Америку, он отправился в суд добиваться их освобождения и возвращения на родину» [3]. Имидж сино-американца связывается с образом охваченного гражданской войной Китая. Борьба за свободу и демократию, защита бесправных, ореол героя складываются в привлекательный для американской аудитории образ, от имени которого становится возможным выступать против «Акта об изгнании китайцев». Формирование и распространение этого образа в периодических изданиях «создает космополитический, пародийный, сатирический и протестный дискурс» [3]. Ван Цинфу публикует сатирические стихотворения («Moon faced gal on balcony floor / See young fellow down by doog...» [3]), ведет публичные дебаты со сторонниками ограничения китайской иммиграции, издает сино-американскую газету. Задание этого имиджа – показать Америке не только то, что китайцы – приемлемые для США иммигранты, а и то, что им изначально присущи черты, которые входят в имидж американца – стремление к справедливости, сильное чувство юмора, сентиментальность.

Объявив себя первым миссионером китайской культуры в США, Ван Цинфу не ограничивается информированием вклада Китая во всемирную науку и культуру, он поднимает острые проблемы американского общества, разоблачает политиков, осуждает опиумную торговлю, взывает к американскому правительству об уравнении выходцев из Китая в гражданских правах. Изначальный костяк «Джона Конфуциуса» вырастает в сложный портрет сознательного деятельного американского гражданина сино-американского происхождения, во многом созвучный – не только настроением и гуманистической позицией, – но и семантико-стилистическим совершенством речи – всемирно известным защитникам прав человека – Р.У. Эмерсону, Г.Д. Торо и Мартину Лютеру Кингу: «Только характер и дух можно требовать от того, кто хочет стать американским» [2].

В образе-имидже сино-американца, созданного Ван Цинфу, звучит идея свободной аффилиации. Это образ китайца, который став американцем, сохранил в себе китайскую культуру, и способен донести её до американского общества. Говоря с американцами на их языке, Ван Цинфу не отвергал и американскую культуру. То, что он одним из первых китайцев в Америке, обрезал косу и отдал предпочтение западному костюму, отказавшись от традиционной китайской одежды, – один из знаков выдержанного, внимательного отношения к американской культуре, характерного для последующих поколений сино-американских писателей – Ю. Винга, Линь Ю-тана, Л. Чу, Ф. Чина, Э. Тан. В образе повествователя в эссе «Почему я язычник» суггестирован неоднозначный процесс становления духовности Ван Цинфу, который включает и принятие баптистской веры и сознательный отказ от неё, а также переосмысление китайской философско-религиозной доктрины в соотношении с христианством.

В полемике с Ван Цинфу выстроен образ «второго сино-американца» – Ли Яньфоу (1861-1938?), кото-

рому належить повість «Когда я был мальчиком в Китае» (1887) – наиболее ранний из известных на сегодня текстов азиатско-американской литературы, написанный и опубликованный на английском языке, а также эссе «Почему я не язычник?» (1887), в котором несмотря на заявленные в названии противоположные Ван Цинфу убеждения, ведется та же, что и в «Почему я язычник?» работа по пояснению американскому читателю восточного мировидения с акцентом на его гуманистичность. Хотя Ван Цинфу объявляет себя сторонником конфуцианства и буддизма, а Ли Яньфоу – христианства, репрезентируя свои убеждения, оба полемиста подчеркивают направленность своих идеалов на внутреннюю гармонию человека и на согласие между личностью и обществом. Ван Цинфу обращается к жанру «апологии веры», история которого восходит к временам Римской Империи (Тертулиан «К язычникам» – II ст.), размышляет о том, что китайское «язычество» (heathenism), по своей сути это «морально-нравственный кодекс, регулирующий взаимоотношения личности с «Богом, соседом, и собой» [2, р. 169]. Утверждение того, что язычество – это не варварство, а его противоположность, не безбожие, а признание бога, выстроено из ярких эпизодов, изображающих персональный опыт прочтения и изучения Библии, конфессиональных доктрин, посещения церквей, наблюдения за миссионерами и священниками. Выбор в пользу «язычества», как философской религии, реализация которой не находится в противоречии с её принципами, представлен в эссе как единственный мыслимый путь. К этому заключению приводят наблюдения, что христианская вера и конфуцианско-буддистская доктрина совпадают в главном: «Поступай с другими так, как хотел бы, чтобы поступили с тобой» либо «Возлюби ближнего как самого себя» – великий божественный закон, одинаковый для христианина и язычника [2, р. 179].

В ответном эссе Ли Яньфоу последовательно опровергает каждое из наблюдений Ван Цинфу. В эссе «Почему я не язычник» [5] христианство представлено как вера, апеллирующая к сердцу, то, чего, повествователь эссе не нашел в конфуцианстве, которое представляется исключительно этическим учением. «Христианство отвечает моим духовным потребностям» [4, р. 312]. Оба текста последовательно выстраивают имидж «думающего» сино-американца, личности, которая не может быть идентифицирована со стереотипами «желтой угрозы», «варварства», «порочности». Рассказ Ли Яньфоу о духовном просветлении, которое принесло ему христианство, созвучно фиксации христианской веры (несмотря на резкую критику) как «своей» у Ван Цинфу, – пусть и через ироническое отрицание в словосочетании «наша христианская цивилизация» [2, р. 169] в эссе «Почему я язычник?». Формируется имидж сино-американца, который

говорит с Америкой её языком, репрезентируя китайское не как чужое, а как иное свое.

Выводы. В прозе Ван Цинфу и Ли Яньфоу положено начало полемическому дискурсу полемики «приспособленчества» и «ортодоксии», характерной для всех этапов становления сино-американской культуры. Особенности этого образа прослеживаются и в культурных стереотипах «иноге», осмысливающих представления о сино-американцах. Борьба против предрассудков и несправедливости, направленных на американцев родом из Китая, была одним из важнейших заданий первых сино-американских писателей – Ван Цинфу, Ли Яньфоу и Юнг Винга. Образ «первого американца китайского происхождения» – это основа, на которой выстроены многие из последующих образов сино-американцев в литературе.

Литература:

1. Seligman S. The First Chinese American: The Remarkable Life of Wong Chin Foo / Scott D. Seligman. – Hong Kong University Press, 2013. – 364 p.
2. Zhang Q. Dragon in the Land of Eagle: Exclusion of Chinese from U.S. Citizenship, 1848-1943. Qingsong Zhang. – University of Virginia, 1994. – 952 p.
3. Hsu H. L. A Connecticut Yankee in the Court of Wu Chih Tien Mark Twain and Wong Chin Foo / Hsuan L. Hsu // Common-place. – 2010. – Vol. 11. – No. 1. – <http://www.common-place.org/vol-11/no-01/hsu/>
4. Lee Y. Ph. Why I Am Not a Heathen. A Rejoinder to Wong Chin Foo / Yan Phou Lee // The North American Review. – Vol. 145, No. 370 (Sep., 1887). – Pp. 306-312. – <http://www.jstor.org/stable/25101294> – Accessed: 03/07/2013 03:36
5. Wong C. F. Why Am I a Heathen? / Wong Chin Foo // The North American Review. – Vol. 145, No. 369 (Aug., 1887). – pp. 169-179. – <http://www.jstor.org/stable/25101276>. Accessed: 03/07/2013 03:32.

Селігей В. В. Варіанти авто-іміджа першого сіно-американця в творчості Ван Цінфу і Лі Яньфоу

Анотація. В статті розглянуто варіації авто-іміджу сино-американця, в есеїстиці Ван Цінфу та Лі Яньфоу, позначені зверненням до класики китайської філософської думки, тлумаченням складових елементів конфуціанського та буддистського світогляду в системі координат поетики американського есе XIX ст.

Ключові слова: імідж, репрезентація, свій-чужий, транскультура, есе, апологія.

Seligey V. Variations of “the first Chinese American” as self-image in works by Wang Qing Fu and Lee Yan Phou

Summary. The analysis is focused on the self-images of bi-culturally educated Chinese Americans, created in essays by Wong Chin Foo and Lee Yan Phou which are marked with creative re-presentation, re-reading of Confucian and Buddhist thought in accordance with the literary code inherent for American nineteenth century essay-writing.

Key words: image, representation, «same/other», transculture, essay, apology.

ЗАГАЛЪНЕ МОВОЗНАВСТВО

*Белицкая Е. Н.,**кандидат филологических наук,**доцент кафедры английской филологии**Горловского института иностранных языков**Государственного высшего учебного заведения**«Донбасский государственный педагогический университет»*

РОЛЬ ОНИМОВ В ДИСКУРСИВНОЙ КОНСОЛИДАЦИИ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ СТРУКТУР

Аннотация. В статье рассматривается методологический потенциал теории концептуального смещения Ж. Фоконье и М. Тернера для анализа места и роли собственных имен в дискурсивной консолидации знаний.

Ключевые слова: антропоним, дискурс, концептуальное смещение, ментальное пространство, фрейм.

Постановка проблемы. Современная теоретическая ономастика в настоящее время занята поиском новой методологии, поскольку так называемые традиционные исследования собственных имен (далее в тексте – СИ) до конца не решили тех вопросов, которые со времен Аристотеля представляют собой базовую проблематику ономастики: существо и границы проприальности, корреляция СИ и имен нарицательных, референция и семантика СИ, отношения между единицами внутри проприальной подсистемы языка. Когнитивный поворот в лингвистике середины XX века стал объективным следствием поиска новых ресурсов для ответа на эти и иные ключевые вопросы языкознания: сущность языка в его связи с миром и человеком.

Анализ последних исследований и публикаций по теме. Исследования в области когнитивной ономастики, выполненные в последние годы Ю.А. Гурской, М.В. Голомидовой, Н.В. Васильевой, З. Калетой, Е.Ю. Карпенко, И.Э. Рагниковой, Н.К. Фроловым, Э. Ханзаком, А.С. Щербак и другими учеными дают новые возможности для исследования сущностных характеристик СИ. Когнитивно-дискурсивная лингвистическая парадигма, как известно, нацелена на исследование человеческой компетенции человека в области языка, раскрытие специфики категоризации и концептуализации действительности и внутреннего рефлексивного опыта, описание внутреннего лексикона с точки зрения структуры репрезентации знаний при установлении отношений между языковыми и когнитивными структурами. Кроме того, лингвистов интересует когнитивная деятельность в процессах порождения, восприятия и понимания дискурса, а также анализ познавательных процессов. В частности, в настоящее время ведется активная работа в области исследования роли и места СИ в консолидации знания в процессе разворачивания дискурса. Одними из первых на активное участие проприальных единиц языка в этом процессе указали Ж. Фоконье и М. Тернер [1]. Дискурс здесь понимается нами в его самой широкой интерпретации Т. ван Дейком – как социальная интеракция между людьми, как коммуникация, как общение, интегрированное в контекст, как социальная семиотика, как единство последовательностей и иерархий, как реализацию абстрактных структур в динамический стратегиях и, наконец, как жанр [2]. Тогда, кроме семантической структуры, мы можем говорить о наличии у СИ

дискурсивной и консолидационной структур [3, с. 181]. Вне всякого сомнения, особое место в дискурсивной организации принадлежит антропонимам. Они играют важнейшую роль в инициации и активации дискурса, направлении и фокусировании внимания говорящего на событие говорения.

Цель статьи. В данной работе мы проанализируем методологический потенциал теории концептуального смещения Ж. Фоконье и М. Тернера для исследования роли антропонимов в дискурсивной консолидации лингвистических структур.

Изложение основного материала. Идея о дискурсивной консолидации лингвистических структур была развита в теории концептуального смещения Ж. Фоконье и М. Тернера, разработанной в рамках общих постулатов когнитивной семантики Р. Ленекера. По мнению исследователей, «идентичность, интеграция и воображение – базовые, мистические, мощные, сложные и практически полностью неосознанные операции – находятся в центре даже самых простых значений [1, xi]. Ученые полагают, что ментальные операции идентичности, интеграции и воображения осуществляются в ментальных пространствах разума – небольших концептуальных пакетах, конструируемых во время размышлений или разговора для целей локального понимания друг друга и выполнения адекватных действий [1, с. 40]. Ментальные пространства разума оперируют в рабочей памяти, но могут фреймироваться. Становясь фреймами, они начинают работать в долговременной памяти, что, в свою очередь, требует выделения элементов (на уровне идентичности) и отношений между ними. Следовательно, у ментального пространства должен быть организующий фрейм, специфицирующий природу деятельности, событий и участников. Фреймы, таким образом, представляют собой схемы своих инстанциаций – ментальных пространств. Ученые отмечают, что многие ментальные пространства укрепляются в долговременной памяти, прямо, схематизируясь на основании одной инстанциации, например: «Иисус на кресте», «Горацио на мосту», «кольца Сатурна» [1, с. 103]. Фреймы таких ментальных пространств легче активизируют иные фреймы в пределах базового ментального пространства: «Иисус-ребенок», «Иисус-сын божий», «Мария и святые девы у подножия креста», «стили рисования распятия», «литургия» и т.д. Как представляется, именно вследствие такой способности текстов как ментальных пространств в образовании фреймов Р. Джекендофф и Р. Ленекер указывали на особую роль, которую играют сложные синтаксические структуры в человеческой когниции. Тогда СИ представляют собой ссылки на соответствующие фреймы, активизируя их либо топологически, либо как ментальное пространство.

Операции по производству значения опираются на базовую ментальную операцию концептуального смещения, име-

ющего свои конструктивные принципы. Одним из главных является компрессия в концептуальной сети интеграции, так что человеческий мозг способен понимать как сложные цепи логических рассуждений в их последовательности, так и общее, глобальное значение этой цепи. Компрессия осуществляется в очень небольшом наборе отношений, фундаментальных для человеческого нейробиологического устройства и социального опыта. Среди важнейших отношений человека как *homo sapiens* Ж. Фоконье и М. Тернер выделяют ментально организуемые отношения причины и следствия, времени, пространства, целого-части, репрезентации, роли-ценности, свойства, похожести, категории, интенциональности, идентичности, изменения, уникальности, аналогии и ее отсутствия. Таким образом, человеческий разум конструирует значения постоянной компрессией этих отношений [1, с. 113].

Указанные отношения реализуются в ментальных пространствах, так что можно вывести топологию сети их взаимодействия. Ж. Фоконье и М. Тернер выделяют 4 типа таких сетей: простую (*simplex*), зеркальную (*mirror*), однорамочную (*one-scale*) и двухрамочную (*double-scale*). Врожденная способность человека к двойному смешению (*double-scale blending*) является, по мнению исследователей, вершиной их когнитивной организации, приведшей к возникновению человеческого языка. Таким образом, теория двойного смешения Ж. Фоконье и М. Тернера предлагает альтернативу операции Merge Н. Хомского и идеи интеграции Р. Джекендоффа.

В самом простом случае два исходных ментальных пространства участвуют в смешении, например, ролей (1 пространство) и значимостей (2 пространство), так что в смешанном пространстве они сопоставляются друг с другом [1, с. 140; с. 181]. Именно в таких сетях активно участвуют СИ. Так, например, выражение Салли и Пол не предполагает выявления специфики элементов и их отношений. Для установления таковых требуется соответствующий организующий фрейм (например, прототипический для человека – семья) для образования смешанного пространства, так что возможно построение высказывания Салли – дочь Пола. Этот уровень смешения предполагает культурное приращение [1, с. 181], поскольку интеграция опирается на культурную и биологическую историю человека. Как следствие подобного смешения в пределах фрейма, СИ приобретают в нем свою значимость. Однако само участие СИ в простом смешении предполагает отсутствие у них категориальной спецификации, которая может проявиться лишь во фрейме. Добавим, что процесс смешения, по нашему мнению, осуществляется в зоне дескриптивного использования СИ и прототипически невозможен в зоне вокатива. Лишь вследствие последующего использования «приращенных» СИ в вокативе, может идти речь о возможности их смешения там на уровне ролей и значимостей, так что мы дифференцируем СИ Иван, Ваня и Иван Иванович, господин Иванов и т.д. Доказательством отсутствия спецификации имен является возможность их свободной трансонимизации на уровне, например, выражения типа «Если бы Клинтон был Титаником, айсберг бы утонул» [1, с. 221–222]. Определенные ограничения на трансонимизацию налагает тип концептуализации пространственно-временного ограничения на объекты, поименованные СИ, когда выделяются тип антропонимов/зоонимов/космонимов/хремотонимов/теонимов, топонимов, хрононимов, идеонимов, с другой, поскольку эти классы демонстрируют разный конструкт концептуализации, так что выражение:

*Если бы я была Жучкой/Сатурном/мечом Нотунг // *Москвой/8 марта 2013 года/Октябрьской революцией/«Войной и миром», – демонстрирует разную степень реализуемости.*

В зеркальной сети концептуального взаимодействия два исходных пространства имеют один общий организующий фрейм, так что оба отражают друг друга. Чаще всего в смешанном ментальном пространстве временные или пространственные отношения редуцируются до нуля, так что человек, например, может симулировать спор, например, с И.Кантом о категорическом императиве. СИ особенно часто используются в такого рода смешениях, поскольку предполагают наиболее эффективный способ введения в дискурс ролей и значимостей объектов (прежде всего индивидов) при условии нейтрализации пространственно-временного ограничения на их концептуализацию.

В однорамочной сети участвуют два исходных ментальных пространства с разными организующими фреймами, один из которых организует смешение. Таким образом, организующий фрейм формирует топологию смешанного ментального пространства. Так, если ребенок говорит: Я Супермен, он принимает ментальное пространство Супермена как свою топологию, по крайней мере, на уровне поведения.

Наконец, двухрамочная сеть организуется как противоборство двух организующих фреймов, так что организующий фрейм включает в себя часть из одного и другого. Этот сложный способ концептуальной организации, лежащей в основе лингвистического выражения, предполагает наличие столкновения в концептуальных топологиях на уровне одного или нескольких отношений. Так, например, постулированное нами как сомнительное выражение: *Если бы я была Октябрьской революцией*, – реализуемо только в случае преодоления отношений категории и идентичности, вместе с отношениями времени, пространства, целого-части, роли-ценности и изменения, так что в смешанном пространстве не могут не быть реализуемы элементы из двух фреймов «Я» и «Октябрьская революция».

Опираясь на данные примеры, мы полагаем, что наличие СИ доказывает существование в современном языке единиц, более элементарных, чем простая сеть концептуального смешения. Как следствие, мы не можем согласиться с мнением, что в настоящее время «нет «ископаемых» раннего простого языка» [4, с. 183]. По нашему мнению, СИ представляет собой рефлексы таких ископаемых. Это косвенно подтверждают и сами ученые, утверждая, что ментальные пространства с СИ, как правило, предполагают минимальный фрейминг, а элементы в них не предполагают спецификации (на уровне «это каузирует то») [1, с. 103–104]. Как следствие, участие в дискурсе с СИ специфицируемых фреймов требует особых ментальных операций, результатом которых, после работы по детализации простой сети в ментальности человека, является идентичность. При этом Ж. Фоконье и М. Тернер убеждены, что идентичность отнюдь не является примитивной точкой отсчета когниции ни когнитивно, ни нейробиологически, ни эволюционно [1, с. 6]. Нахождение идентичности и различий – это часть более сложного процесса концептуальной интеграции. В свою очередь, идентичность и интеграция невозможны без воображения. Важно, что концептуальная интеграция (концептуальное смешение) признается Ж. Фоконье и М. Тернером базовой ментальной операцией. Мы склонны постоянно осуществлять процесс интеграции объектов вокруг нас. Так, в выражении *Марк родился в 1968 году* интегрирован

Марк 2013 года и Марк 1968 года). Аналогично, Лондон вре- мен Дж. Чосера и Лондон 2013 года весьма и весьма отлича- ются друг от друга, однако наличие единого СИ является след- ствием процесса интеграции объектов окружающего мира и информации о них [1, с. 13]. Ученые полагают, что отношения причины и следствия, времени, пространства, целого-части, репрезентации, роли-ценности, свойства, похожести, катего- рии, интенциональности, идентичности, изменения, уникаль- ности, аналогии и ее отсутствия неизбежно смешиваются, а вследствие концептуальной компрессии они могут координи- роваться друг с другом на уровне первичности-вторичности. Так, например, идентичность и изменение компрессируются в уникальность объекта, а, например, причина и следствие вместе со временем компрессируют внешнее пространство во внутреннее [4, с. 93]. Компрессия роли и ценности объ- екта приводит к возникновению отношений аналогии или ее отсутствия. Ученые уверены, что есть канонические образцы компрессии. Так, компрессия аналогии может привести к от- ношениям идентичности или уникальности; причина и след- ствие вследствие компрессии могут перейти в целое-часть, репрезентация, целое-часть, причина и следствие, категория и роль компрессируются в уникальность.

Как следствие, категория уникальности – ключевая для понимания СИ – это не жесткий продукт ментальной дея- тельности человека, а некий континуум, в котором могут смешиваться два или более отношений. Как следствие, мы различаем уникальность категории, например, *собака*, уни- кальность субкатегорий в пределах типовой иерархии катего- рии: *щенок* и *собака*, *сука/кобель* и *собака*, *такса* и *собака* и, наконец, уникальность конкретного экземпляра – *Шарик*. В последнем случае отправной точкой для формирования уникальности является сеть простого концептуального сме- шения фонаря и объекта реального мира, так как любое событие словоупотребления биполярно и включает действия по концептуализации и вокализации. Тогда лингвистическое явление представляет собой многоаспектную когнитивную структуру, которая может быть активизирована в нужное время и в нужном месте.

Идентичность также может претерпевать компрессию, что исследователи также связывают с появлением СИ в его куль- турной интерпретации: «мы производим компрессию жизни человека для появления уникального человека и присвоения ему этикетки, которую мы называем СИ» [1, с. 118]. Иной пример компрессии, описываемый учеными, – палигенезия (метемпсихоз, или передоушвление, переселение душ): «Вы можете удивиться открытию, что *вы, Клеопатра, Святая Вар- вара, Елизавета I, Сара Бернар* – это один человек [1, с. 118].

Важно, что, по мнению Ж. Фоконье и М. Тернера, чело- веческая идентичность предполагает целую сеть менталь- ных пространств, чья компрессия в зоне смешения создает уникальную личность. Концептуально человек участвует во многих ментальных пространствах во многих местах и на протяжении определенного времени, претерпевая многие изменения. Все эти пространства создают блэнд, создающий уникального человека. Этот процесс имеет материальный якорь, ведущий нас к простой сети отношений – активное жи- вое биологическое тело. В случае смерти концептуальная сеть остается, уходит лишь материальный якорь [1, с. 205].

Еще одним существенным тезисом для понимания иден- тичности является тезис ученых о том, что главным аспектом человеческого понимания мира заключается в наличии «ха-

рактеров», проявляющихся в изменяющихся обстоятельствах [1, с. 249]. Характер транспортируется по разным фреймам и остается в них узнаваемым, несмотря на изменяющиеся обстоятельства. Существенную роль в построении сложных характеров играют именно СИ. Так, французский исследова- тель Роллан Бартез утверждает, что имена известных людей, постоянно повторяясь во многих дискурсах, являются «якоря- ми, связывающими эпизодичность времени со стабильностью великих характеров – алгебраических знаков характеристик человека» (цит. по [1, с. 250]). Аналогичный процесс отмеча- ется и на других уровнях, например, в пределах семьи. Таким образом, мы можем говорить о транспортировке характеров во фреймах [1, с. 252]. Более того, фрейм уточняется, если в него поместить надлежащий характер. Наоборот, для проявле- ния надлежащего характера надо пропустить его через разные фреймы [1, с. 252]. Важно, что интерпретация типа смешения может отличаться в зависимости от точки рассмотрения кон- цептуализации через фрейм или характер. Так, выражение «Если бы я был Кант» – представляет собой зеркальную сеть как фрейм (два ментальных пространства с тождественной организацией), с точки зрения характера (идентичности) – это двойное смешение, где выделяется общее ментальное про- странство (отождествление в роли «человек») два ментальных пространства локации (2013 и XVIII век) и смешение (в роли «философ»). Таким образом, фреймы дают один базовый спо- соб организации ментального пространства, характер, иден- тичность и это дают другой [1, с. 255].

Выводы. Таким образом, теория концептуального смеше- ния Ж. Фоконье и М. Тернера, представляет собой адекватную методологическую базу для анализа когнитивного статуса проприальных единиц языка.

Литература:

1. Fauconnier Gilles. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities / G. Fauconnier, M. Turner. – NY : Basic Books, 2002. – 440 pp.
2. Van Dijk Teun A. Introduction: the Study of Discourse / Teun Adrianus van Dijk // Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. – Second Edition. – Teun A. van Dijk (ed.). – Pompeu Fabra University, Barcelona. – 2011. – 432 pp. – PP. 1 – 7.
3. Langacker Ronald W. Discourse in Cognitive Grammar / R. W. Langacker // Cognitive Linguistics. – No. 12 – 2. – Walter de Gruyter. – 2001. – PP.143–188.
4. Langacker Ronald W. Cognitive grammar: A basic introduction / R. W. Langacker. – Oxford University Press, 2008. – 562 pp.

Беліцька Є. М. Роль онімів у дискурсивній консолідації лінгвістичних структур

Анотація. В статті розглядається методологічний потенціал теорії концептуального змішання Ж. Фоконье та М. Тернера для аналізу місця та ролі власних назв в дискурсивній консолідації знань.

Ключові слова: антропонім, дискурс, концептуаль- не змішання, ментальний простір, фрейм.

Bielitska Y. The role of proper names in the discourse consolidation of linguistic structures

Summary. The article deals with the methodological potential of the conceptual blending theory by G. Fauconnier and M. Turner for the analysis of the place and role of proper names in the discourse consolidation of knowledge.

Key words: anthroponym, discourse, conceptual blending, mental space, frame.

Жигоренко І. Ю.,

*кандидат філологічних наук,
децент кафедри німецької філології*

Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

ZUM PROBLEM DER RHYTHMUSFORSCHUNGEN DER PROSA IN DER EUROPÄISCHEN SPRACHWISSENSCHAFT

Summary. The panorama of use of a rhythm and a rhyme in literatures of England, Germany and France since the VIII-th century to the works of our contemporaries is given in the article. The emergence of the terms «rhythm» and «rhyme» is analysed, the connection between a hexameter and stabrhymer at the structure level is established; detailed classification of units of the rhythm revealed in linguistics is given.

Key-words: rhythm, rhyme, stabrhymer, Colon, syntagma, prose rhythm, semantic rhythm.

Das Feststellungsproblem der strukturellen Komponenten des Prosawerkes und der Stilskennezeichen setzt fort, die Belegung unter den Sprachwissenschaftlern herbeizurufen, die sich für die Fragen des Rhythmus interessieren. Die Übersicht der Materialien der grundlegenden Forschungen auf dem Gebiet des Bedeutungsrhythmus zeugt, dass das Bedürfnis nach den neuen Argumenten zugunsten der vorgebrachten Bestimmungen in solchen Richtungen entstanden ist, wie der semantische Rhythmus, der Rhythmus der syntaktischen Konstruktionen, der Gestaltenrhythmus. Jedoch kann man schon heute das Fazit ziehen, die wichtigsten Fragen wählen, an deren Lösung man sich in erster Linie behandeln muss.

Das Problem für die Artikelschreibung wurde der Mangel der Forschungen, die die individuellen stilistischen Besonderheiten des Werkes eines bestimmten Autors, in Anbetracht der rhythmischen Faktoren nicht nur in der Schicht des Ausdruckes, als auch in der Schicht des Inhalts, betrachten würden.

Die Schwanken der modernen Forschungen in der Sprachwissenschaft zur Seite des anthropozentrischen Herangehens unterstützt die Suchen in den Methodologien der traditionellen Richtungen die Nutzungsmöglichkeit der Ergebnisse für die Entdeckung der verborgenen Ebenen, auf die man früher nicht achtete, oder die wenig untersucht waren. Unter solchen gibt es einen rhythmischen Bestandteil des künstlerischen Prosatextes.

Wie die unten angeführte Übersicht zeugt, wurden die einzelnen Forschungen durchgeführt, waren sie jedoch häufig den einzelnen Werken gewidmet, oder trugen den theoretischen Charakter. Vom Ziel der Arbeit war es das Panorama der Ergebnissen in der Rhythmusforschung der Prosa in den letzten Jahren vorzustellen und vorzuführen, dass der Rhythmus der Prosa die komplizierte Bildung ist, die ein fruchtbringendes Feld für seine Aufnahme in die Analyse der individuellen stilistischen Besonderheiten des Werkes eines bestimmten Autors ist.

Die Theorie der verhältnismäßigen Abschnitte – der Takte (die äquivalent nach der Tönensdauer den Silben in der Rede sind), die in der Musik entlehnt wurden, erreicht des entsprechenden Niveaus und erwirbt den qualitativ neuen Inhalt in

die Epoche des Hellenismus – wird Grundlage für das Entstehen der Akzentuierung. Das heißt entsteht der betonte Prosarhythmus (А. Ф. Лоцев, 1992).

Wesentlich später, in der späten lateinischen und altertümlichen deutschen Poesie des 4. Jhs beginnt man das Phänomen *ρυθμος* (der Rhythmus -Reim) wie ein stilistisches Verfahren zu betrachten, das mit der Melodik, mit der Lexik, mit der Syntax und dem Strophebau des Gedichtes eng verbunden ist. Es wird der Terminus «der Reim» für die Bezeichnung der Kommensurabilität, der Übereinstimmung eingeführt, der identischen Abschlüsse in angrenzend und den gelegenen Wörtern nahe ist. Die Einleitung dieses Begriffs, der jener Zeit neu war, kann man für den instationären Moment für die Absonderung der künstlerischen, nach den Regeln aufgebauten, Prosa von der Poesie halten.

Wenn zu berücksichtigen, dass die Werke von Homer aus ziemlich erschwerten metrischen (=rhythmischen) Gedichten des sechsfüßigen Daktylus (des Hexameters) bestanden, so muss man mit dem höher ausgesprochenen Gedanken zustimmen, dass die mehr vereinfachten Arten der rhythmischen Dichtung den altertümlichen Griechen noch früher bekannt waren; das heißt das Erscheinen des in der Folklore fixierten Terminus «der Rhythmus» vom in der schriftlichen Literatur fixierten Terminus «der Reim» mindestens, das Jahrtausend abtrennt.

Die Texte der altertümlichsten Schriftdenkmäler der englischen, deutschen und französischen Literatur des frühen Mittelalters zeugen schon vom stabilen Gebrauch des Rhythmus und des Reims wie im Komplex, als auch abgesondert.

Die Gemischtheit der lautlichen Systeme des Lateins und des altertümlichen Deutschen fördert die Entstehung im 8. Jh. des Alliterationsgedichtes – des Stabreimverses, das nur in der altertümlichen deutschen, angelsächsischen und altertümlichen isländischen Poesie angewendet wurde.

Die Prinzipien der Konstruktion des Stabreimverses erinnern an den homerischen Hexameter – dieselbe Abgrenzung der Zeile durch die Zäsur auf zwei Kurzzeilen, manchmal dieselbe Willkürlichkeit in der Zahl von den unbetonten Silben zwischen den Betonungen; nur tragen sie hier den Namen der Stäbe und es wird den obligatorischen Gleichklang im Anlaut der betonten Wörter am Anfang erster und zweiter Kurzzeilen mit dem Reimen gleicher Konsonanten und aller Vokale miteinander hinzugefügt.

Es ist interessant, dass die Zählung der Silbenzahl in den Stäben des Stabreims vorführt, dass sich ihre mittlere Zahl mit der klassischen Silbenzahl in den antiken Kólon (=Atmungsgruppe = Syntagma = sprachliche Gruppe u. ä.) gleichstellt. Für die Illustration dieser Schlussfolgerung teilen wir in die Silben zwei Zeilen aus «Hildebrandslied»:

1) *Hiltibrant gimahalta, Heribrantes sunu – her uuas heroro man* – hier haben wir 3 Stäbe, die man so in die Silben einteilen kann: *Hil-ti-brant gi-ma-hal-ta* (7 Silben), *He-ri-bran-tes su-nu* (6 Silben) – *her uuas he-ro-ro man* (6 Silben);

2) *garutun sê iro guðhamun, gurtun sih iro suert ana*, – hier gibt es 2 Stäbe, die man so in die Silben einteilen kann: *ga-ru-tun sê iro gu-ðha-mun* (8 Silben), *gur-tun sih iro su-ert ana* (7 Silben).

Seit langem ist es aufgeklärt, dass der Kólon (=Syn-tagma) die standardmäßige Zahl der Silben (7±2) hat (P. Г. Пиотровский, 1968).

Da die Kurzzeilen des Stabreimverses mit der Abgeschlossenheit des Gedankens charakterisiert werden und die logisch wichtigen Stellen betonen, kann man sie für instationären Form von der poetischen Zeile zum Kólon der Prosa (der von den Pausen abgetrennte und von der logischen Betonung vereinigte Sprechakt) halten. Und ist der Stabreimvers wahrscheinlich nicht zufällig, als auch der Hexameter, vorzugsweise im heldenhaften Epos (das größte Merkblatt aus der angelsächsischen Literatur dieses Zeitalters ist das Poem «Beowulf», aus der altertümlichen deutschen – «Nibelungenlied», aus der französischen – «Das Rolandslied») verwendet.

Der allmähliche Ersatz des Lateins durch das Althochdeutsch bringt auf den deutschsprachigen Territorien zu den unvermeidlichen Veränderungen in der poetischen Kunst. Otfried von Weissenburg, der erste namentlich bekannte deutsche Dichter, verwendete in den fünf Büchern seiner «Evangelienharmonie» (~870) erstmals (stablosen) Endreimvers und alternierende Hebung und Senkung.

In Frankreich zu diesen Zeiten (das letzte Viertel des 11.-Anfang des 13. Jhs.) erlebt die Blüte die Lyrik der Troubadoure. Außerordentlich entwickelt werden die Alliterationsverfahren, die die Stichwörter mit der erhöhten Sättigung verbinden.

Durch drei Jahrhunderte nach der Entstehung des Stabreimverses, im Erbe des Urhebers der Traditionen des deutschen höfischen Romans H. Veldeke (1140-1210) ist das immer noch erschwerte rhythmische Alliterationsgedicht mit der Reihenfolge der Jamben und der Chören in der Verszeile neben den reinen Reimen begegnet.

William Langland (1330-1400) gebraucht das Alliterationsgedicht in seinem allegorischen Poem «Williams Vision von Piers dem Pflüger» – das bedeutendste mittlenglische Schriftdenkmal der moralisch-didaktische Poesie des 14. Jhs.

Für den zweiten Engländer – Geoffrey Chaucer (1340-1400) werden die Kanons der mittelalterlichen Poesie auch eng. Er verzichtet auf das Alliterationsgedicht und entwickelt die Grundlagen der englischen syllabo-tonischen Dichtung.

In den Werken von den berühmten deutschen Humanisten H. Sachs (1494-1576) und S. Brant (1458-1521) schimmert dasselbe rhythmische Alliterationsgedicht aber mit vier Erhöhungen des Tones und mit den paarigen endlichen Reimen.

Am Ende des 16. Jhs. geht die Schriftstellerei auf die nationalen Sprachen aus dem Latein endgültig über und verlegt dorthin die klassischen Regeln. Für den Grund des Erscheinens solcher Tendenz kann man den Einfluss der Vertreter der italienischen Renaissance – Dante Alighieri, Francesco Petrarca und Giovanni Boccaccio halten, die die Muster für die Nachahmung in Deutschland wurden.

Laut den Bemerkungen einer der Forscher der Werke von F. Petrarca W. W. Bibichin, benutzt der Stammvater der ital-

ienischen Wiedergeburt in seinem Buch «Epistolae de rebus familiaribus et varia» solche Begriffen, wie «die Kandare von Homer» (der Hexameter), und «Der Zaum von Isokrates», unter dem letzten versteht er «die Rhythmen», die in die Redekunst von Issokrat zum ersten Mal eingeführt wurden. In die Wortverbindungen «die rhythmische Prosa» legt er den Inhalt «tonische und gereimte» an (B. В. Бибихин, 1982). Das heißt ahmt die antiken Regeln der Rhetorik zielstrebig nach.

In England der ersten Hälfte des 16. Jhs. war der bedeutende Beitrag an die Entwicklung der Poesie von den Dichtern – von den Humanisten Th. Wyatt (1503-1542) und H. H. Surrey (1517-1547) beigetragen. Sie sind die Vorboten der Renaissancewehen und den Reformatoren der rhythmischen und metrischen Ordnung der englischen Poesie geworden. Die bekannten Übersetzungen von Surrey der antiken Dichter (das Poem von Vergil «Aeneis») wurden eine Einleitung des Blankverses in die englische Poesie. Diese Neuerungen von Surrey waren von Ch. Marlowe (1564-1593) und W. Shakespeare (1564-1616) verwendet.

Ch. Marlowe hat das Drama das wirklich poetische Werk gemacht, hat in es den Blankvers eingeführt, der die Komplexität der Emotionen der Helden und die zahlreichen Schattierungen ihrer aufgehobenen, pathetischen Rede äußert. Dem gespannten Gefühl des lyrischen Helden entspricht die häufige und strenge Reihenfolge der Assonanzen und der Alliterationen.

In den Stücken von W. Shakespeare wird die Versrede (der Blankvers) mit der Prosa abgewechselt. Die tragischen Helden gebrauchen in ihrer Rede hauptsächlich Gedichte, und die komischen Personen, die Hofnarren gebrauchen die Prosa.

Die Auserlesenheit der Zeiten des Barockstiles wurde auch im Charakter der poetischen Werke wiedergespiegelt: gerade zu dieser Zeit wird von den Deutschen aus Frankreich den unglaublich melodischen Alexandrinervers entlehnt – zwölfsilbiger jambischer Reimvers mit der Zäsur in der Mitte, der obligatorischen Betonung auf der 6. Silbe und auf der 12. Silbe und mit der Reihenfolge der paarigen oxytonischen (auf der letzten Silbe) Reime und paroxytonischen (auf der vorletzten Silbe) Reime. Es verwendet A. Gryphius (1616-1664) in der Tragödie «Leo Armenius» (1650).

Die Kombination bestimmter rhythmischer Regeln der Konstruktion des Alexandrinerverses (die regelmäßige Veränderung der Erhöhungen und der Senkungen des Tones) mit der harten Forderung des kurzen Ausdruckes des Gedankens in den abgesonderten Strophen hat zur Entlehnung von den deutschen Lyrikern bei den Italienern des Sonetts aufgelöst.

Einer der einflussreichsten Vertreter des deutschen Pietismus Friedrich Gottlieb Klopstock (1724-1803) im Hauptwerk, ersten von der Zeiten des Mittelalters Epos, «Messias» (1748) wendet den Hexameter und den Stabreimvers wieder an. Sogar «Oden» (1771) von Klopstock sind in Strophenform und ohne Reime aufgebaut.

Die Krise der Weltanschauung der Renaissance und der verstärkte Einfluss der Religion auf das künstlerische Schaffen wurden mit der besonderen Heftigkeit auch im Schaffen des hervorragenden Dichters John Donne (1572-1631) gezeigt. In Gedichtform sind die neuen Besonderheiten entstanden: die große Freiheit der Versrede hat den Ausdruck in der Nutzung verschiedener Formen der Strophen innerhalb eines Werkes, im Verstoß des strengen metrischen Rhythmus, in

der Nutzung der verschiedenen Versfüße in einem Gedicht, im Entstehen der Vielfältigkeit in den Übergängen und den Schattierungen des Tönens gefunden.

In die Epoche der Aufklärung verwendet in Deutschland der verherrlichte Dichter Christian Fürchtegott Gellert (1715-1769) in den Gedichten die unregelmäßigen Versmaße und schwingt sich zwischen den lyrischen und epischen Formen, und Johann Elias Schlegel (1719-1749) in seiner «Vergleichung Shakespears und Andreas Gryphius» (1741) gebraucht den Alexandrinervers.

Eine geachtete Gattung der Literatur des «Sturm und Drang» wird das Drama, das in rhythmischer Prosa abgefasst wird. Zum ersten Mal entsteht die Ballade – das epische Gedicht mit gereimten ohne bestimmte Struktur Strophen, die marginale poetische Form mit den Merkmalen der dramatischen Erzählung und des lyrischen Liedes. In dieser Zeit Robert Burns (1759-1796), der große schottische Dichter, entwickelt die Prinzipien des Aufklärungsrealismus, und vereint sie mit der folkloristischen Tradition. Seine Gedichte stützen sich auf den volkloristischen Genres des Liedes, der Ballade, der Nacherzählung, ihr musikalischer Rhythmus spiegelt die Rhythmik der Volkstänze und der Volkslieder wider.

Auf die Prinzipien der Angemessenheit und der Übereinstimmung, die Ideen des Maßes, der Harmonie und des Gesetzes, die in der Natur herrschen, stützen sich die Vertreter der Klassik. F. von Schiller (1759-1805) verwendet im Schaffen die Jambenrhythmen; und J. W. von Goethe (1749-1832) setzt «Iphigenie auf Tauris» (1787), das Werk auf die klassische Thematik, in jambische Blankverse (fünfhebiger Jambenvers ohne Reim) um, der Schriftsteller bemüht sich die Form und den Inhalt zur Übereinstimmung zu bringen.

Die Romantiker verbanden die Schönheit der Prosa mit dem Rhythmus der wohlklingenden Melodie, die vom Meter geäußert ist. Die Empfehlungen bezüglich dieser Frage sind in den theoretischen Werken über die Ästhetik des hervorragenden deutschen Schriftstellers der Epoche Jean Paul (1763-1825) begegnet [1, S. 40]. Und, wie das Ergebnis des Einflusses solcher Tendenz, Novalis (1772-1801) schreibt sogar die Hymnen teilweise in rhythmische Prosa, teilweise in Gedichten.

Einige Elemente des Tragödiestils des Dramas «The Cenci» (1819) von dem bekanntesten Engländer Percy Bysshe Shelley (1792-1822) sind den Traditionen von Shakespear nah (der schnelle Wechsel der Episoden, die langen Monologe, den Blankvers), das heißt offensichtlich ist die Tatsache des Einflusses solcher Tragödien, wie «Macbeth» (1608) und «King Lear» (1605).

Die Vertreterin des Biedermeier, die Deutsche Annette von Droste-Hulshoff (1797-1848) wählt die Originalität des Rhythmus als das Ausdrucksmittel der inneren Sprache im Werk neben den Farben und den Lauten.

Auf der Grenze 19-20. Jh. demonstrieren H. von Hofmannsthal (1874-1929) und Rainer Maria Rilke (1875-1926) die Möglichkeiten der vollendeten Verwendung des Rhythmus wie in poetischen, als auch in den Prosawerken. In der zweiten Hälfte des 20. Jhs. wird die Österreicherin Ingeborg Bachmann (1926-1973) die Prinzipien des Gebrauches bestimmter Muster des Reims und der auserlesenen Rhythmen von Rilke in ihren Werken nachahmen. Der Engländer Hugh MacDiarmid (1892-1978) schreibt «Three Hymns to Lenin» (1957) in Form des publizistischen Monologs, der Bau

des Werkes ist dem Alexandrinervers nah.

In der französischen Literatur L. Aragon (1897-1982) verlegt in seinen Poemen das Gleichgewicht der Strophe, macht beweglicher die Zäsur, zerreißt die Phrase, verlegt ihre Teile oder ein Wort zur nächsten Zeile, die den Rhythmus sofort tauscht, trägt die Lebendigkeit der Intonation bei, macht Gedicht emotional, ausdrucksvoller.

Der andere bekannte Franzose, Charles Pierre Baudelaire (1821-1867), hat in der Sammlung «Petits poèmes en prose» (1869) den Traum von der musikalischen, ohne Rhythmus und ohne Reim, Prosa ausgesprochen, die genügend flexibel und ungleich sein soll, um die lyrischen Bewegungen der Seele zu verwirklichen.

Das Ergebnis des komplizierten vorhergehenden Prozesses der Umwandlung des Gedichtes in die poetische Versprosa wird das Werk Jean Nicolas Arthur Rimbaud (1854-1891) «Illuminationen» (1873) angenommen – als eines erster in der weltweiten Literatur der anerkannten Vorbilder der poetischen Prosa. Rimbaud zerschlägt das strenge System «des richtigen» Gedichtes. Es geht der Reim verloren, wird auf Assonanz oft ersetzt; der rhythmische Bau und der Strophebau der Gedichte hören auf, traditionell zu sein, das Gedicht von Rimbaud überholt in freies, es wechselt die Zeile ab, sich den Regeln nicht unterwerfend.

Ihm ahmen die Landsleute nach: Paul Claudel (1868-1955) – schreibt seine Werke in der rhythmischen Prosa, Paul Eluard (1895-1952) und Jacques Prévert (1900-1977) verfassen die Gedichte auch in der Prosa.

Im Schaffen der Expressionisten, wo Morphologie, Semantik und Syntax ignoriert wird, der Rhythmus bleibt in der Prosa als das Mittel der Wörtervereinigung; in der Poetik erstreckt sich die Gebräuche der rhythmischen Gedichte: der Blankvers, akzentuierender Vers und taktfreier Vers.

Am Anfang des 20. Jhs. werden der Reim und der Rhythmus aktiv verwendet, aber seit 60. Jahren bekommt die Lyrik die neuen Funktionen; und auf diesem Gebiet verlieren das Versmaß, der Reim und die Form der Strophe, wie die darstellenden Mittel, viel mehr das Gewicht. In der Ästhetik geschieht die heftige Negation des Rhythmus, als das Mittel der Bildung des Kunstwerkes. Die Einsprengung solcher Blicke erschienen schon etwas früher. Die Notwendigkeit der Abgrenzung der Schönheit der Wirklichkeit und der Schönheit der Kunst hat der bekannte russische Publizist und der Theoretiker der Literatur N. G. Tschernyschewski (1828-1889) noch im 19. Jh. rechtfertigt. Seiner Meinung nach ist erste – beweglich («unbeständig»), und zweite – leblos-bewegungsunfähig. Die Dynamik ist nur für Lebewesen kennzeichnend, und im künstlichen Werk des Menschen wird sie wie die ästhetische Kategorie nicht wahrgenommen werden.

In 80. Jahre betrachten die Vertreter der Frankfurter Schule den Rhythmus in der Kunst wie den organisierenden Anfang und deshalb werfen ihn zurück als etwas, das in Schrecken versetzt: «in den wiederholten Rhythmen der primitiven Musik erweist Drohung sich aus dem Ordnungsprinzip selbst» [2, S. 197]. «Vor der Unterdrückung ist nur die künstlerische Form gerettet, die durch ihren inneren Anbruch die Antagonismen der Realität widerspiegelt» [2, S. 198].

Vollständig wird die Wahrscheinlichkeit des Vorhandenseins einer beliebigen Wiederholung wie die Kategorie der Kunst auch in der Ästhetik von José Ortega y Gasset (1883-1955) zurückgeworfen. Seiner Meinung nach, sind die

Möglichkeiten in der Kunst so verschieden, dass man sie für die Wiederholung nicht halten darf, sondern der künstlerische Wert eigen nur ihnen [3, S. 262]. Der Rhythmus ist von vornherein unmöglich, weil die Wiederholung in der Grundlage seiner Bestimmung immer in anderer Art, auf anderem Niveau gelegt ist.

Als Ergebnis verliert der bemerkenswerte «oberflächliche» Rhythmus, wie das stilistische Mittel, sein Gewicht, erscheinen die neuen Strömungen in der Literatur, deren Vertreter sich bemühen, die neuen Mittel der Darstellung im Inhalt aufzusuchen. Die Gelehrten setzen ihre Forschungen auch auf diesen Niveaus fort, betrachtend vorzugsweise einen syntaktischen Bau des Satzes, wie die endliche Struktur der Hierarchie der sprachlichen Einheiten, in der engen Verbindung mit dem Inhalt (O. Стеценко, 1988). Wie auch in anderen Zweigen der Rhythmusforschungen gehen die Forscher nach zwei Richtungen – sie analysieren die Wiederholung und den Rhythmus.

Die Übersicht hat demonstriert, dass sich zwei Richtungen, seit der Mittelalterszeit, in der europäischen Sprachwissenschaft gebildet haben. Der erste von ihnen ist ein Blick auf den Rhythmus wie das stilistische Verfahren, das sich der deutlichen Regelung in bestimmten Schemen nicht unterzieht.

Vorbildlich kann man die Deutung des Terminus «Rhythmus» von С. М. Бонди nennen: «eine einfache Verteilung in der Zeit irgendwelcher qualitativ verschiedener Elemente. Dabei ist es nicht obligatorisch, damit diese Verteilung, die Gliederung, gleichmäßig («rhythmisch» im gewöhnlichen Sinn des Wortes) war» [4, S. 112].

Die zweite Richtung ist der Gebrauch des Rhythmus wie des Bestandteils der syntaktischen Ordnung, die man mit Hilfe der herausgeführten Gesetze bestimmen kann. Mit dem Gedanke, dass sich der Rhythmus in der Prosa einem bestimmten Gesetz unterwirft, waren die Sprachwissenschaftler (С. Б. Аюпова, 1993) seit langem einverstanden. Die Probleme der Gemeinsamkeit der Begriffe «Rhythmus» und «Gesetz» hat in seinen Artikeln В. Е. Комаров berührt, der den Gedanken bestätigt hat, dass der Rhythmus die Einheit und den Kampf zwei entgegengesetzter Tendenzen darstellt (В. Е. Комаров, 1970).

Wie das Ergebnis der Funktionsfähigkeit beider Richtungen hat die Sprachwissenschaft heute die große Zahl der Rhythmusabarten gehäuft, die wesentlichen von ihnen sind:

1) tonische, 2) syllabische, 3) lautliche, 4) innerlich rhythmische (die Alliteration, Konsonanz), 5) akzentuierende, 6) katalektische (männlicher [stumpfer] Reim und weiblicher [klingender]), 7) Rhythmus der Pausen (der Zäsuren), 8) intonations-, 9) Rhythmus der Strophen, 10) syntaktische, 11) gepaarter Wörter, 12) Analogien und Gleichheiten, 13) syntagmatische, 14) zeitliche (die Dynamik und die Statik), 15) zusammengesetzte, 16) inhaltliche.

Die Analyse des gebrachten Verzeichnisses macht offensichtlich die Teilung aller Abarten in drei wesentliche, mehr oder weniger verzweigte, Rhythmusgruppen: phonetische, lexikalische, syntaktische. Der Ergebnis ihrer Untersuchung ist eine ganze Schicht der wissenschaftlichen Arbeiten geworden, wie die, die von den Wurzeln ins tiefe Altertum weggehen [5, 6, 7, 8, 9], als auch die, die diese Richtung fortsetzen und die Sprachwissenschaft auf die neuen Stufen, in Anbetracht der Tendenzen der neuesten Methodologien herausführen [10, 11].

Die abgesonderten Sprosse sind der Kompositionsrhythmus (damit beschäftigt sich die Literaturwissenschaft) und der inhaltliche Rhythmus, der der Gegenstand der Aufmerksamkeit der Forscher in letzter Zeit wurde, als das Bedürfnis nach der ausführlichen Tiefanalyse der Werke der Gegenwart entstanden war, und der Reim ist fast vergessen [12, 13].

Als verhältnismäßiges Beispiel kann man den Gedanken des russischen Sprachwissenschaftler Walerij Schubinski bringen: « heute gibt es das kränkliche Thema – akademische Poesie lehnt fast in der ganzen Welt die konstruktive Übermäßigkeit – den Reim ab, der, wie auch andere zusätzliche lautliche Elemente, im Unterschied zum Rhythmus, möglich, keine wesentliche Belastung trägt und keine metaphysischen Übereinstimmungen hat» [14].

Bei der Analyse des inhaltlichen Rhythmus betonen die Forscher in der Regel seine Realisierung im Text – mit Hilfe der Gebrauch der Einheiten verschiedener sprachlicher Ebenen: lexikalische und syntaktische – in Form von der mehrfachen Wiedergabe der semantisch-identischen oder ähnlichen Elemente. Es gibt verbreitete Meinung, dass jeder Text nach den semantischen Parametern standardisiert ist, die Funktion der Einleitung bestimmter Wörter mit bestimmten semantischen Merkmalen sind die Bildungen im Voraus bestimmter Varianten des Inhalts des Textes mit den entsprechenden Interpretationen.

So sehen die Hauptlagen des gegenwärtigen Zustandes der Forschungen des inhaltlichen Rhythmus aus, die, sogar auf der theoretischen Ebene, die weiteren Entwicklungen und die Vertiefung fordern; was die praktische Seite betrifft, so gibt es hier keine Methodik und keine Einheit der Analyse auch. In der deutschsprachigen Prosa wird das Problem aus dem Grund der Besonderheit der morphologischen und syntaktischen Systeme komplizierter.

Literatur:

1. Михайлов А. В. «Приготовительная школа эстетики» Жан Поля // Жан Поль. Приготовительная школа эстетики. – М.: Искусство, 1981. – С. 7–45.
2. Арсланов В. Г. Миф о смерти искусства: Эстетические идеи Франкфуртской школы от Беньямина до «новых левых». – М.: Искусство, 1983. – 327 с.
3. Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры (Вступ. ст. Г. М. Фридендера; Сост. В. Е. Багно. – М.: Искусство, 1991. – 588 с.
4. Бонди С. М. О ритме // Контекст. – М, 1976. – С. 100-129.
5. Dewey, Tonya Kim [Hrsg.]. Versatility in versification : multidisciplinary approaches to metrics / ed. by Tonya Kim Dewey and Frog. – New York, NY; Washington, DC; Baltimore, Md.; Bern: Lang, 2009. – XVI. – 297 s.
6. Martens, M. G. Die griechischen Sprach-Rhythmen : wieder aktuell; ein Übungsbuch / Martin Georg M. – Dornach: Verlag am Goetheanum, 2009. – 192 s.
7. Previšić, B. Hölderlins Rhythmus : ein Handbuch / Boris Previšić. – Frankfurt, M.; Basel : Stroemfeld, 2008. – 320 s.
8. Restle, David. Silbenschnitt – Quantität – Kopplung : zur Geschichte, Charakterisierung und Typologie der Anschlußprosodie / David Restle. – München : Fink, 2003. – VIII, 232 s.
9. Tropper, J. Altsemitische Metrik : alternierende Metrik im Biblisch-Hebräischen, Aramäischen, Ugaritischen und Akkadischen. – Kamen : Spenner, 2010. – 147 s.
10. Debon, G. Qualitäten des Verses : Essay. – Berlin : Elfenbein, 2009. – 175 s.
11. Küper, Ch. Current trends in metrical analysis / Christoph Küper (ed.). – Frankfurt, M.; Berlin; Bern; Bruxelles; New York, NY: Lang, 2011. – 366 s.
12. Noel Aziz Hanna, Patrizia. Sprachrhythmus in Metrik und Allt-

agssprache : Untersuchungen zur Funktion des neuhochdeutschen Nebenakzents / Patrizia Noel Aziz Hanna. – München; Paderborn : Fink, 2003. – 192 S.

13. Vollmar, Hartmut. Einheitliche Theorie des Verses / Hartmut Vollmar. – Würzburg : Königshausen & Neumann, 2008. – 615 S.

14. Шубинский Валерий. Ритм и традиция. – Режим доступа : // <http://magazines.russ.ru/zvezda/2001/7/shubin.html>

Жигоренко І. Ю. Щодо проблеми дослідження ритму прози в європейському мовознавстві

Анотація. У статті подається панорама використання ритму та рими в літературах Європи починаючи від VIII ст. і завершуючи здобутками наших сучасників. Аналізується виникнення термінів «ритм» та «рима», встановлюється зв'язок між гекзаметром та штабраймом на рівні будови, простежується поступовий перехід ритмізованої поезії до ритмічної прози; наводиться детальна класифікація різновидів ритму.

Ключові слова: ритм, рима, штабрайм, кóлон, синтагма, ритм прози, семантичний ритм.

Жигоренко И. Ю. К проблеме исследования ритма прозы в европейском языкознании

Аннотация. В статье приводится панорама использования ритма и рифмы в литературах Европы, начиная с VIII ст. и заканчивая произведениями наших современников. Анализируется возникновения терминов «ритм» и «рифма», устанавливается связь между гекзаметром и штабраймом на уровне структуры, прослеживается постепенный переход ритмизированной поэзии к ритмичной прозе; дается подробная классификация выявленных в языкознании разновидностей ритма.

Ключевые слова: ритм, рифма, штабрайм, колон, синтагма, ритм прозы, семантический ритм.

Климентова О. В.,

доктор філологічних наук, доцент кафедри української філології для неспеціальних факультетів
Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІСТОРИЧНІ ФОРМИ ЗАСТОСУВАННЯ СУГЕСТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВЛАСНИХ ІМЕН

Анотація. У статті розглядається специфіка реалізації вербального сугестивного впливу в релігійному дискурсі. Аналізується сугестивний потенціал, імплементований у власне ім'я. Розуміння програмувального характеру імені й основні маніпуляції з іменем дають змогу реконструювати Я-концепцію.

Ключові слова: власне ім'я, вербальна сугестія, релігійний дискурс, ритуал, текст.

Традиційно власні імена виступають об'єктом вивчення ономастики. Але роздуми над природою імені неодноразово ставали поштовхом і для появи самобутніх філософських теорій (Б. Спіноза, Дж. Локк, Е. Гуссерль, О. Лосєв, П. Флоренський тощо). Водночас, із накопиченням інформації про феноменологію вербального впливу з'ясувалося, що імена мають власний сугестогенний потенціал (О. Журавльов, Г. Лозанов, І. Черепанова та ін.). У різних культурах він традиційно використовується насамперед у ритуальних дискурсах. **Проблема** в тому, що історичні форми застосування власного імені в сакральному дискурсі практично не досліджувалися. Актуальність їх дослідження вмотивовується тим, що знання про психотехніку з використанням власних імен екстраполюється на аналіз інших різновидів сугестивних текстів. Тому **зв'язок із важливими науковими завданнями** полягає в тому, що механізми вербальної сугестії з використанням власних імен можуть бути винесені за межі сакрального дискурсу в інші сфери життєдіяльності (ЗМІ, реклама, політика, педагогіка, спорт, пенітенціарна служба тощо), де практикується латентний вплив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти моделі мовного впливу досліджувалися у вітчизняних та зарубіжних студіях Є. Бартмінського, О. Іссєрс, Ю. Караулова, О. Кубрякової, В. Манакіна, О. Селіванової, Н. Слухай, Ю. Степанова, І. Черепанової та ін. Водночас програмувальний потенціал власних імен залишається остаточно не з'ясованою частиною загальної проблеми **уніфікованого мовного впливу**. Вона знаходила лише фрагментарне висвітлення.

Мета цієї статті – залучити до аналізу функціональності імен здобутки сугестивної лінгвістики та інших новітніх відгалужень мовознавчої науки. Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) проаналізувати онтологічний статус імені; 2) виявити діахронічні форми застосування вербального сугестивного потенціалу, імплікованого в ім'я людини; 3) дослідити механізми вербального сугестивного впливу з використанням власних імен у релігійному дискурсі.

Існують різноманітні методики дослідження власних імен. В контексті сугестивних підходів найбільш актуальним є аналіз імені з урахуванням мало усвідомлюваних чи

взагалі неусвідомлюваних звукосемантичних кореляцій. У багатьох культурах важливим еволюційним етапом була міфологізація алфавітів. Вона живила й спроби відшукати семантичні кореляції звукового складу імен. Історії відомі численні спроби символічних прочитань букв давньофінікійської азбуки (К. Бальмонт, М. Грамматін, А. Рембо та ін.). Мають вони й сучасні аналоги, що розвивають онтогенетичну символіку слов'янських алфавітів, зокрема й українського («Діатон», «Словодел», «ВААЛ» та ін.). Вони знайшли своє застосування у сугестивних техніках в рекламному, політичному дискурсі, шоу-бізнесі тощо.

У рамках конвенційних підходів до мови подібні тлумачення не мають наукової аргументації. Натомість у межах теорії природного походження мови вони зберігають актуальність і не конфліктують із визнанням науковцями знакової природи імені.

За давніми віруваннями, пише В. Жайворонко, «ім'я – сутність речі, а отже й людини, тобто визначальний знак особи; інакше кажучи, ніщо не існує, поки немає імені, і, навпаки, коли виникла потреба когось чи щось знищити, виголошувалася формула закляття: «Щоб його імені більше не було!» (пор. сучасні: «Щоб я й імені його не чув!», «Забудь ім'я його!»); з давніми віруваннями пов'язані намагання затримати якнайдовше чиєсь ім'я, навіть і по смерті; поки живе ім'я, ніби живе й та особа, що його носила, бодай у людській пам'яті; імена набували магічного характеру: знати чиєсь ім'я і його вимовляти означало набирати сили над тією особою; звідси постає роль імені в замовляннях і молитвах; замовляння без відповідного імені не має жодної сили» [2, 261].

Слов'янські язичницькі імена засвідчують символічну природу імені: Велес («опікун усього тваринного світу, поріднив людину й тварину, привчив пасти худобу, використовувати її для своїх потреб» [2, 68], Добрович (Добриня) (той, що творить добро), Ярослав, Ярополк, Яромир (від яр – сильний, завзятий, гнівний, запальний, пристрасний) [2, 663] тощо.

З найдавнішого періоду ім'я, з одного боку, утримувало певну інформацію, а з іншого – воно давало змогу й запрограмувати певний процес, забезпечений законом аналогії: «подібне притягується до подібного». Чинність цього закону віками втримується колективною свідомістю, зокрема й українців: «яблучко від яблунки...», «який їхав, таку й стрів», «який дідько печений, такий і варений», «як гукають, так і відгукуються» тощо.

Християнське ставлення до імені виросло з давньоіудейських уявлень про сакральність звуків мови та їх графічного втілення. Відповідно до давньоєврейської доктрини про космічний зміст 22 літер єврейської абетки, їхнє поєднання з 10-ма сефіротами (першоелементами) має за наслідок «32 сокровенних шляхи мудрості», з яких

Господь побудував усе суще. Містика літер, кожній з яких надано потрійний смисл – у світі людей, у світі зірок та планет, у ритмі пір року, специфічна для іудейської міфології. Вона надає Торі саме як книзі, як писаному тексту, ранг космічної парадигми [1, 261]. В іудаїзмі подібна система звукосемантичних кореляцій зберігає й нині свою системність й адаптована до комунікативних потреб у релігійному дискурсі.

Сакральні значення звуків й букв зумовлюють символічне тлумачення імен. «Виняткове місце в богослужбовій практиці і містичних доктринах юдаїзму належить іменам Бога. Особливо важливе ім'я, т.зв. Тетраграматон, тобто «чотирибуквене [ім'я]» (у транслітерації jhwh, за недосконалими спробами передачі поза межами юдаїзму – «Єгова» чи «Ягве») піддане повному табуванню: у стародавні часи його мав право вимовляти тільки первосвященик у найсвятішому місці Храму один раз на рік на покайному святі (йом-кіпур), причому він мав готуватися до смерті в момент виголошення, а після того, як храмове богослужіння припинилося, його останні 19 століть з лишком не сміє вимовляти ніхто (при читанні вголос сакральних текстів воно замінюється на «Адонай»), у перекладі «Господь» – практика, засвоєна традицією християнських перекладів Біблії). Саме це невимовне ім'я становить найцентральніший символ юдаїзму. Поряд із ним й інші імена Божі, включно із самим словом «Бог» (Ел, Елогім). Заступаються у благочестивому вжитку такими субститутами, як слова «Небеса», «Ім'я» і т.п. [1, 248]. Вважалося, що «копанувавши Іменем, можна опанувати й прерогативою Бога – здатністю творити живе» [1, 260]. Програмувальним характером позначені й біблійні імена, серед яких окрему групу складають імена, що вказують на зміни. Такі імена давали вже дорослим людям, в житті яких розпочався новий період.

Ця тенденція, за свідченням С. Аверинцева, «простежується протягом тисячоліть: магичні дії з Іменем Бога були заборонені ще у старозавітній книзі Виходу (20:7), але вони розквітли пишним цвітом на схилі античності і залишились осердям народних повір'їв у середні віки та згодом. Адже міфологема Імені слугувала тому, щоб впустити через потаємний хід вигнані язичницькі уявлення про можливість для смертного отримати владу над Богом» [1, 260].

Християни поширили практику іменування відповідно до вказівок церковного календаря. Окрім того, можна прибрати нове ім'я під час хрещення. За цих умов вибір імені контролюється церквою й виступає латентним інструментом поширення цінностей конфесії. Конфесійна інформація, імплікована в іменах, в утаємничений спосіб поступово зрощується з життєвим досвідом їх носіїв. За ортодоксальних підходів цей процес сприймається як частина культурного життя особистості. Попри свій програмувальний характер він не має руйнівних наслідків для психіки, але сприяє закріпленню особистості в певному когнітивному просторі й регламентує відповідну самоідентифікацію.

Водночас зазначимо, що ініціація зі зміною імені поширена й у численних релігійних спільнотах різного конфесійного спрямування (сектах, ашрамах, комунах тощо). Імена, як концептуалізатори конфесійного досвіду, не тільки втримують у часі інформацію про святих чи осо-

бливо шанованих конфесією особистостей, але й чинять латентний вплив на їх носіїв. Із розвитком таких напрямків мовознавчої науки, як психолінгвістика, когнітивна й сугестивна лінгвістика, концептологія та ін. подібний впливовий ефект отримує відповідне пояснення.

Психіатрами було з'ясовано, що існує три групи слів, повторення яких спричиняє реакцію, сильнішу за фізіологічну норму. Це слова, що входять у семантичне ядро особистості: власне ім'я, деривати на основі імені чи прізвища, афективні слова та асоціати до афективних слів [5, 41]. Отже, доведено, що саме тільки повторення власного імені виконує роль механізму сугестивного впливу. З іншого боку, власне ім'я виконує роль осердя, навколо якого вибудовується мовна картина світу реципієнта з численними асоціативними зв'язками між усіма її компонентами. Складники цієї побудови – знаряддя інтерпретації дійсності. Мовна картина світу – це холистичний інструмент опису когнітивної сфери реципієнта, семантичним ядром якого є власне ім'я. Тому сугестія, в якій інструментом впливу виступає власне ім'я, запускає цілу хвилю трансформаційних процесів в індивідуальній асоціативній мережі реципієнта. У свою чергу, зміна імені (прізвища) має наслідком повну перебудову цієї мережі й відповідно мовної картини світу. Відомо, що за певних умов ці процеси можуть інтенсифікуватися. Ще Г.Лозанов у своїй сугестопедичній практиці вивчення іноземних мов радив із самого початку процесу навчання наділяти учнів новими іменами й придумувати під них нові біографії [4]. Своїми експериментами він довів, що зміна імені дає змогу швидко знищити минуле, змінити Я-концепцію. Нове ім'я створює позитивні очікування від життя.

Отже, ім'я є ядерним концептом в індивідуальній асоціативній мережі особистості, навколо якого організується уявлення людини про себе саму та інших носіїв цього самого власного імені. Тому водночас ім'я виступає й латентним класифікатором суспільного досвіду. У свою чергу, цей досвід може недетермінітивно закріплювати певні цінності й впливати на рефлексійні, інтерпретаційні процеси, нав'язуючи суб'єктивні судження.

З давніх-давен, ідучи до священика «одержати ім'я», люди прагнули, щоб ім'я сприяло щастю та благополуччю новонародженого.

Інформація, що збереглася, скажімо, про християнських святих, свідчить, що їхнє життя практично ніколи не було щасливим у мирському розумінні. Водночас вважається, що святі беруть безпосередню участь в житті того, хто носить їхнє ім'я. Це зобов'язує до активного діалогу з ними. На хрещених батьків покладається обов'язок в процесі виховання дитини втримувати зв'язок із церквою, зокрема й шляхом актуалізації особи святого, чие ім'я носить дитина. Як частина релігійного виховання, практика осмислення власного імені здатна актуалізувати в картині світу реципієнта асоціацію з особистісними якостями та поведінковими моделями святого, які міфологізуються з урахуванням ідеології конфесії. Стратегічною метою такого наслідування прикладу святого є зміцнення позицій конфесії в нових соціальних умовах. Штучно зрощена з власним іменем реципієнта конфесійна інформація легко активується в пам'яті завдяки тому, що обіймає колоядерні позиції. На рівні сприйняття конфесійна інформація про святого привласнюється реципієнтом, інтимізується,

стає частиною Я-концепції. При цьому святий, ім'я якого носить реципієнт, позиціонується як персональний захисник, особливий авторитет, надійний помічник.

Через те що ім'я завжди має одиничну референцію, з позицій сугестивного впливу, накладання імен слугує ключем, який відкриває доступ до пам'яті реципієнта, деблокує його контролюючу свідомість.

У подібній практиці комунікації зі своїм покровителем і захисником використовуються тексти, що організовані навколо імені (молитви до святого, ім'я якого носиш, ангелу-охоронцю, за здоров'я, за упокій тощо). Через такі молитви ефективно здійснюється процес саморегуляції. Віруюча людина ніби спілкується з неусвідомлюваною частиною себе самої. Підсилення себе авторитетом святого підвищує самооцінку, компенсує деструктивні стани, повертає відчуття психічного комфорту. Такі молитви чинять ауто-сугестивний вплив. У них має місце динамічна емотивна кореляція, при якій негативна емоція зрощується з позитивною й трансформується [3].

Церква історично виробила специфічні форми стримування неконтрольованого розгортання змінених станів свідомості та різного виду емоційних заражень. Це актуальні ризики, властиві масштабним ритуалам узагалі. Одним із таких механізмів є ритуальне виголошення власних імен (молитви за здоров'я). Голосне називання власних імен учасників ритуальної комунікації латентно дисциплінує сприйняття реципієнтів, підтримує безпечно перебування в масі.

Натомість, з іншого боку, таке озвучення імен створює ефекти персональної адресності ритуальних текстів, інтимізує емоційні переживання. А це, в свою чергу, живить ефекти семантичного резонансу, який гарантує сугестивний вплив.

Програмувальний вплив імені вивчався богословами. Особливу зацікавленість до природи імені виявляв П. Флоренський. За його переконанням, ім'я – це містичний центр особистості, слово надзвичайної духовної сконденсованості. Воно втаємничено наперед визначає «наші погані і наші гарні можливості» [6, 5]. Досліджуючи імена, мислитель послуговувався синкретичними підходами, що враховували і народну творчість, і літературну традицію, як вітчизняну, так і зарубіжну, світську і духовну, церковні джерела і власні спостереження. Як православний священник, що був добре обізнаний із біблійними джерелами, він аналізував звуко-онтологічну природу імені, відштовхуючись від давньоєврейського алфавіту, де, як уже зазначалося, букви наділяються сакральною дією. Наприклад: *א* (А) «Ця перша літера алфавіту є і знаком потужності та стійкості. Ідея, яку вона втілює, – це ідея єдності й початку, єдності визначення» [6, 32]. Відповідно імена, що містять у своєму складі А, імпліцитно маркують присутність вказаних ознак у природі носіїв цих імен. Наприклад, у давньоєврейській мові лексема Адам багатозначна – «людина», «чоловік», «глина», «земля», «червоний колір» [2, 9].

На переконання П. Флоренського, обираючи ім'я, людина стоїть перед вибором, чого їй, як програмувальнику долі, хотіти для майбутнього користувача цього імені: «порівняно спокійного, розміреного існування, але без внутрішнього блиску, або ризикувати на глибину й можливість сили, але з можливими зривами й невдачами» [6, 18]. Отже, за П. Флоренським, який носив ім'я апостола, що

постраждав за Христа, у нього, як і в кожній іншій людині, було «по имени и житие» [6, 9].

Аналіз підходів ученого й богослова П. Флоренського до феноменології імені підводить до висновку, що без розуміння механізмів впливу на життя особи її імені (прізвища, по батькові) людина виступає лише об'єктом реалізації певної програми.

Містичний страх перед подібним імпліцитним знанням, яке пронизує народні й релігійні уявлення про імена, спонукав до вироблення суспільних форм захисту від стихійних проявів сили звуків. Так, у релігійному дискурсі є нав'язування тільки тих «іменних» конотацій, в яких зацікавлена конфесія. У сакральних християнських текстах велика кількість власних імен. З-поміж них виділяють прецедентні імена як такі, що мали найбільший резонанс – Марія, Павло, Петро, Каїн, Іуда тощо. Обтяжені виразними міфологічними конотаціями, ці імена програмують ефекти їхнього підсвідомого сприйняття. При цьому процес міфологізації жорстко регламентується конфесією. Натомість численні аспекти неканонізованого сприйняття біблійних персонажів, закорінені в апокрифічні джерела, ігноруються, замовчуються чи виштовхуються.

Показовою є історія з іменем одного з учнів Ісуса Христа, який, відповідно до чотирьох канонічних Євангелій, зрадив свого вчителя, отримав за це 30 срібних монет, потім розкався й повісився – Іуди (Юди) Іскаріота. Початкове значення імені Іуда (від гр. *ἰουδας*), напевно, закорінене у давньоєврейське «хай уславиться Бог» [1, 242], тобто Іуда – той, хто прийшов славити Бога. Іскаріот, очевидно, вказує на населений пункт – людина із Керіоту [1, 242]. Поширення християнського віровчення призвело до повного забуття первинного тлумачення. Ім'я Іуди стало символом зрадництва, запродавства, лицемірства, що час від часу переносилися на всіх євреїв. При цьому, знахідки гностичних текстів із бібліотеки Наг-Хаммаді та трохи згодом поява серед творів періоду раннього християнства згаданого в ранніх джерелах в еретичному контексті Євангелія від Іуди, жодною мірою не вплинули на процеси персональної міфологізації. Це унікальне за своїм значенням наукове відкриття не похитнуло позиції ортодоксальної доктрини християнської церкви [див. Апокрифи, 1989; Хосроев, 1991; Скогорев, 2000; Апокрифические, 2001; Кросни, 2007 тощо].

Негативно конотоване впродовж тривалого часу, ім'я Іуди не отримало належного переосмислення у світлі новітніх відомостей про унікальність його місії серед учнів Христа. Воно продовжує залишатися символом зрадництва й підступництва. Це прецедентне ім'я виявляє свій програмувальний вплив навіть за умови повної відмови від нього в якості власного імені в усьому християнському світі. При цьому воно активно побутує як прізвище, буквально клеймо на людині з відповідними вчинками. Це ім'я здатне кардинально змінити увесь особистісний простір навколо людини, що буде з ним асоційована.

Намагання організувати внутрішній простір тексту навколо власного імені, що виконує роль ключового слова, мають місце у молитвах, житіях святих, акафістах та інших жанрових різновидах сакральних текстів.

Висновки. З позицій впливової потенції мови у світлі сучасних знань власні імена обтяжуються різноманітною функціональністю й можуть виконувати роль одиниць

вербального сугестивного впливу як на звукосемантичному, так і лексико-семантичному рівнях утілення. Використання імен з урахуванням їх вербального сугестивного потенціалу має історичні й сучасні форми вжитку. Імплікована в іменах інформація історично виконувала роль маркера оцінного характеру. Така атрибутивність умотивувала їх впливову дію. В межах теологічних підходів до власного імені програмувальний вплив реалізується шляхом наслідування прикладу канонізованого прототипу й глибшого входження в релігійний дискурс.

Приєм «накладання імен», який практикується у ритуальних текстах, зазвичай задіяний в ефектах ауто-сугестивної дії (латентна активізація уваги, персональна адресація, ефекти інтимізації, семантичного резонансу тощо). Імена також задіяні в ефектах міфологізації ритуальних текстів, насамперед молитовного характеру. Вони беруть участь у динамічних процесах емотивної кореляції, де створюють потужну конотацію з позитивом й обтяжуються функцією гармонізації психологічного стану користувачів текстів. Прецедентні імена також виступають активаторами особистісних трансформацій і реалізують впливову інтенцію, в якій зацікавлена конфесія.

Перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку полягають у тому, що повне знання про феноменологію власного імені дасть змогу свідомо використовувати його сугестивний потенціал на психоекологічній основі в уніфікованій моделі мовного впливу.

Література

1. Аверинцев С. Софія-Логос. Словник / Сергій Аверинцев. – К.: Дух і літера, 2007. – 650 с.
2. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник [3 вид.] / Віталій Вікторович Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.

3. Климентова О.В. Вербальна сугестія та емоції (на матеріалі українських молитов) // Олена Вадимівна Климентова. – К.: Карбон ЛТД, 2012. – 320 с.
4. Лозанов Г. Суггестопедия при обучении иностранным языкам / Георги Лозанов. – М.: Просвещение, 2003. – 203 с.
5. Смирнов И. Психотехнологии. Компьютерный психосемантический анализ и психокоррекция на неосознаваемом уровне / Смирнов И., Безносюк Е., Журавлев А. – М.: Издательская группа «Прогресс» – «Культура», 1995. – 416 с.
6. Флоренский П.А. Имена / Павел Александрович Флоренский. – СПб.: Авалонь, Азбука-классика, 2007. – 336 с.

Климентова Е. В. Исторические формы использования сугестивного потенциала личного имени.

Аннотация. В статье рассматривается специфика реализации вербального сугестивного влияния в религиозном дискурсе. Анализируется суггестивный потенциал, имплементированный в имя собственное. Понимание программирующего характера личного имени и основные манипуляции с именем позволяют нам реконструировать Я-концепцию.

Ключевые слова: личное имя, вербальная сугестия, религиозный дискурс, ритуал, текст.

Klymentova O. The historical forms of using suggestive potential of personal names

Summary. The article deals with the peculiarities of realization of the verbal suggestive influence and its main approaches in religious discourse. Suggestive potential is implemented into the personal name have been described. The understanding of programming character of the personal name and the main manipulations upon the name let us reconstruct I-conception.

Key words: personal name, verbal suggestive influence, religious discourse, ritual, text.

Колесник О. С.,

доктор філологічних наук, професор

Чернігівського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка

У ПОШУКАХ ДУШІ ТА ДУХУ: ЛІНГВОСЕМІОТИЧНИЙ НАРИС

Анотація. Лінгвосеміотичні та лінгвокультурні властивості вербалізації концептів ДУХ і ДУША у мовних картинах світу європейських етносів аналізуються в контексті теорії міфологічно орієнтованого семіозису.

Ключові слова: код, знак, семіозис, семіосфера, система.

Сучасні мовознавчі розвідки демонструють намагання осмислити коло фундаментальних питань, розв'язання котрих у перспективі дозволить подолати численні виклики, з якими зіткнулось людство на зламі тисячоліть. Розвідки останніх років у галузях лінгвокультурології [15], лінгвосинергетики [3], когнітивістики та лінгвосеміотики [1; 8; 10] дозволяють нам вести мову про становлення нової наукової парадигми, в межах якої ми обстоюємо теорію міфологічно орієнтованого семіозису [10: 21-106]. Зазначена теорія пропонує інтегративний системно-логічний підхід до феноменів, що належать до царини ірраціонального, проявляються у вербально-кодівих іпостасях та впливають на зміни в емпірично досяжній «первинній» реальності. У контексті розвитку цієї теорії актуальним є дослідження мовної реалізації концептів ДУХ і ДУША.

Розгляд зазначених феноменів у системно-логічному ракурсі спирається на універсальні закономірності взаємодії систем, описані в універсальних законах полярності (боротьби та єдності протилежностей, міфологічний принцип «як згори так і знизу»), єдності причин та наслідків (міфологічний принцип «партиципації»), альтернативності розвитку (атракції), подібності (фрактальності, у лінгвістиці – закон аналогій) тощо [9: 11-38].

Виходячи з платонівського розуміння троїстої сутності речей (світу, людини в тому числі), ми ведемо мову про поєднання трьох планів буття, з якими пов'язана ЛЮДИНА. Власне індивід як білковий організм з комплексом специфічних властивостей, зумовлених особливостями організації матерії, розглядається як підсистема (див. рис. 1).

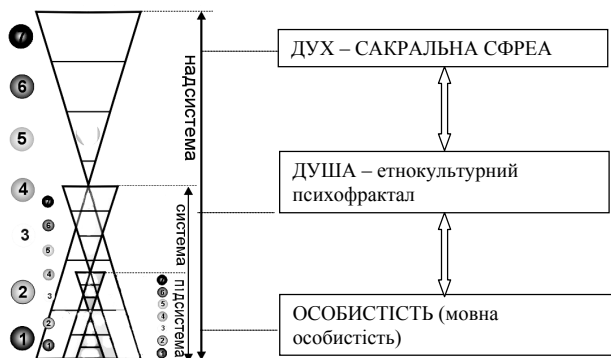

Рис. 1. Ієрархія планів буття людини

З огляду на базові типи свідомості (точкове, лінійне, площинне), ОСОБИСТІТЬ охоплює психофізіологічний (1), емоційний (2), ментальний (3) і частково – соціальний (4) рівні системної організації людини. Енерго-інформаційне поле, яке генерує людина в ході протікання електрохімічних реакцій, що забезпечують її життєдіяльність та ментальну роботу й емоційні появи, що, у свою чергу, здатні резонувати з полями інших людей і породжувати «колективну свідомість», ми схильні співвідносити з ДУШЕЮ, що для людини є системою-регулятором. Саме феномени системного рівня утворюють так званий психофрактал [4], що є матеріальним носієм етноспецифічного фрагменту семіосфери [13]. ДУША є своєрідним проявом «надсвідомості», а саме – свідомості «об'ємної» та «тороїдальної», що характеризують соціальний (4) та колективно-творчий (5) рівні системної організації людини. Нарешті, ЛЮДИНА включається до енерго-інформаційних взаємодій планетарного (і вище) масштабу (сферу ДУХУ). Сфера впливу часток матерії з високими та надвисокими енергіями а також явищ з хвильовою природою зумовлює загальні напрямки глобальних зрушень на Землі. Тому вона визнається надсистемою-регулятором для людської цивілізації. З огляду на непізнаність і надсистемний характер, у міфологічній традиції сфера ДУХУ зазвичай співвідноситься з САКРАЛЬНОЮ СФЕРОЮ. Відповідно, взаємодії з ДУХОМ можливі для людини з «тороїдально-польовим» та «логістично-потоким» типами свідомості, яким відповідають міжколективний (6) та планетарний (7) рівні системної організації людини. Принагідно зауважимо, що популярна орієнтація на розгляд людини виключно як «мовної особистості» є безперспективною з точки зору розуміння її справжньої сутності, оскільки вона обмежує власне об'єкт та комплекси його властивостей виключно трьома нижчими («аніمالістичними», якщо вдатись до метафори Сфінкса) рівнями, висвітлюють людину як замкнену авто-орієнтовану систему. Такий підхід не відповідає «духу епохи» і вимагає уточнення.

Загалом, епоха трансформацій, що характеризується геокліматичними зрушеннями та екологічними катастрофами, глобалізацією культур та новим виміром економічних, політичних та військових конфліктів, позначена як зрушеннями у свідомості людини (поступовий перехід від споживацького техногенного світогляду до причинно-системного, екоцентричного, або ж, принаймні, усвідомлення необхідності такого переходу) так і генезою нових (відродженням універсальних природо-орієнтованих) моделей міжсистемних відносин. У цьому контексті мовна і мовленнєва діяльність людини та людських колективів, а також способи категоризації та концептуалізації світу зазнають фундаментальних змін. Ці зміни відбуваю-

ються у балансі між раціоналістичними й ірраціональними когнітивними процедурами, у виборі базових операторів у концептуалізації та вербалізації світу й моделюванні альтернативних світів У широкому сенсі, відбувається переорієнтація ціннісно забарвленого вектору поступу систем та визначення перспектив розвитку систем та між-системних угруповань (відповідно – 6-й та 7-й рівні їхньої організації) [9].

Сучасні нам багаторівневі трансформації, які охоплюють усі плани буття, є проявом дії універсальних законів природи (в тому числі людських колективів, організованих на природо-відповідних засадах, що перетворює їх на відкриті системи, здатні до самопідтримки і сталого розвитку). Зв'язок людини з планами буття над-системного характеру (з сакральною сферою, або з Логосом чи Духом) є передумовою поступу систем різного рівня та етіології.

Окреслимо основні ознаки ДУХУ як концепта-міфологеми мега-рівня на основі етимологічних паралелей його імен. Так, у слов'янських мовах укр. *дух*, рос. *дух*, ст.-слав. *дохъ*, болг. *дох(ът)*, сербохорв. *дух*, словен. *düh*, чес. *duch*, пол., в.-луж., н.-луж. *duch* < i.e. **dhou-*, *dheus-*»дути, дихати»- спорідн. з лит. *dausos* «повітря» і лит. *dvasos* «повітря», *dvasia* «дух, привид», грец. *θεός* «бог», гот. *dius*, д.-в.-н. *tior*, д.а. *deor* «звір» [18: (I) 556; 32: (II) 231] (як символічний тотемний або сакрально-божественний зв'язок). Пор. кельт. *deo* «подих», ірл. *deo* [29: 15], а також номінації БОГА у романських мовах: фр. *dieu*, іт. *dio*, ісп. *Dios*, тобто, ДУХ як «бог» є контейнером причин явищ і процесів (план надсистеми).

У свою чергу, типологічно імена концепту ДУХ співвідносяться з лат. *spiritus* «дух», пов'язане з *spiro* «подих» – фр. *esprit*, іт. *spirito*, ісп. *espíritu*, а також гел. *spiorad*, ірл., д. ірл. *spiurt*, *spirit*, а. *spirit.*, вал. *ysbryd*, корн. *speris*, бретон. *speret* [29: 339]. Наведені етимології дозволяють співвіднести ДУХ зі стихією ПОВІТРЯ, що є міфо-поетичним втіленням енергії взаємодії (основні ознаки: динаміка, рухливість, синергетичність), пор. біблійно-міфологічне представлення ДУХУ як початкової програми, що реалізувалась при створенні світу: ... *et spiritus Dei ferebatur super aquas* «...і Дух Божий ширяв над водою» [37: (Gen) 2] (у свою чергу, ВОДА – це енергія здобутків, попередній досвід системи, на основі якого відбувається творення світу [11]).

Відповідні імена концепту в германських мовах проявляють такі ознаки: протогерм. **gaista-z*; **gaistian-* «привид, дух» > д.а. *gāst*, *gæst* «примара, привид, ворог, потвора»; *gæstan* «лякати», а. *ghost*; *aghost*, *ghastly*, д. фриз. *gāst*, д. сакс. *gēst*, с. нід. *gheest*, нід. *geest*, с.н.н. *gēst*, д.в.н., с.в.н. *geist*, н. *Geist* [12: 201], що типологічно також відповідають лат. *spiritus*. Германські номінації акцентують ознаку «надзвичайний, з іншого простору» (а тому і «невідомий, страшний») – тобто надсистемний (божественний, непізнаний), пор. *Dämonen Geister schwarze Feen* «демони-привиди, темні феї» [30: МНВ].

Отже, ДУХ є імперативною умовою існування людини як живого ества (повітря, дихання), а також як «фрактальної копії» божественної матриці (створеної «за образом та подібністю» БОГА). Існування ЛЮДИНИ як природо-відповідного суб'єкта в мережі Життя, задіяного в енерго-інформаційні взаємодії та творчо-пе-

ретворювальну діяльність, можливе виключно за умови дотримання відносин, окреслених в універсальній тріаді «під-система :: система :: надсистема», що реалізується як «особистість :: душа :: дух». Людина як відкрита динамічна система, здатна до самопідтримки та сталого розвитку пов'язана з «інформаційною базою даних» (сакральною сферою), а без цього зв'язку не є насправді живою, пор.: *Ask ok Emblu //örlöglausa. // Önd þau né áttu, // ... önd gaf Óðinn, // óð gaf Hœnir* «[знайшли] Аска та Емблу, вони не дихали. Не було в них духу ... Один дав подих, а Хьонір – дух» [36:18], *Let loose the knot that binds // The spirit and flesh, let it fall* [28: Oath].

Наступні приклади демонструють вербальну іпостась концептуальної моделі ЛЮДИНА – КОНТЕЙНЕР: володар-ватажок «сприймає» ситуативно необхідну програму і досягає позитивного розвитку сценарію: *напльнився ратнаго духа* [18: 28], *feorh æþelinges flæsce bewunden*. «Дух воїна пелеплетений із плоттю» [21: 2425]. Природа вмісту такого «контейнера» є надзвичайною, що також зближує ЛЮДИНУ і БОЖЕСТВО: *His bones may be broken // But the spirit can't die* [28: ED], *The mystic soul and lion's heart // Brought by the talisman* [28: BW]. Зазначимо, що аналізовані тексти відносяться до різних історичних епох і жанрів, оскільки параметр ЧАСУ в контексті здійснюваного підходу розглядається як релятивний показник динамічності систем, а не лінійної послідовності явищ; в момент проведення дослідження всі тексти одночасно наявні у семіосфері людства.

У текстових конструктах номінації ДУХУ постають дескрипторами станів речей у світі й віддзеркалюють їхню ірраціональну складову, що охоплює емоційні та логічні оцінки, передчуття, інтуїтивні судження: *Christmas spirit was definitely thin on the ground in the Gryffindor common room* [31: 82]; власне психо-ментальних станів індивіда: *him was geomor sefa // murnende mod* «тяжким був їхній дух, скорботний настрій» [21: 50]; «*Even Bel Tine might not do much for people's spirits after that.*» [27: 19], *Although I sounded confident, my spirits sank as the large candle came floating to the work table in response to Garkin's summons.* [20: 3], а також характеризує людину як власне «духовну» як «мудру», тобто, здатну до багатомірної ментальної, творчої та практичної діяльності, зумовленої комплексами універсальних цінностей: *Нечасто зустрінеш аристократа духу, подібного до вас...* [5: 122]; *gehwylic hiora his ferhþe treowde* «усі вірили в його дух» [21: 1167]; *swiðmod* «міцний духом» [21:1625], *þurh sidne sefan snyttru bryttad* «від неосяжного духу йде [частина] мудрості» [21: 1727] (в останньому випадку номінація християнізованої версії БОЖЕСТВА віддзеркалює фрактальну наступність властивостей індивіда як масштабованої копії фрагмента САКРАЛЬНОЇ СФЕРИ).

При цьому входження програми надсистеми до інформаційного контуру індивіда викликає зрушення й трансформації, котрі спричиняють певний дисбаланс і дискомфорт, оскільки, гіпотетично, така програма є відмінною / контрарно орієнтованою відносно звичних «системних налаштувань» людини пор: *das Sonnenlicht den Geist verwirrt* «сонячне світло бентежить дух» [30: DRG], *vom Feuer das den Geist verbrennt* «від вогню, що палить дух» [30:FF].

Типовим є позначення у мовних картинах світу різних періодів МІФІЧНОЇ ІСТОТИ, біовітальні властивості ко-

трої не є матеріальними у сенсі емпіричної досяжності, у тому числі БОГА / БОЖЕСТВА: *and he called unto himself many spirits both greater and less, and they came down into the fields of Arda* [25: 11], *The Great among these spirits the Elves name the Valar, the Powers of Arda, and Men have often called them gods* [25:14]. Втім, номінація референта часто набуває негативних конотацій: *da se ellengæst earfoðlice* «зздричний злий дух» [21:87], *wergan gastes* «проклятий дух» [21:134], *gesta gifrost* жадібний дух (монстр) [21:1124], *dyrnra gasta* «зрадливі духи» [21:1357], *итукар вирішив зодягнути своє житло у всілякі магічні дрібнички, щоб відганяти, або, навпаки, заманювати в нього перелітних духів* [2:239], *Ворожбит, знахар, заклинач духів, що зазирає у майбутнє* [5:68]. Можливе використання при номінації БОЖЕСТВА як виду МІФІЧНОЇ ІСТОТИ: *Great Spirit, thunder birds fly, we are wild and free // To fight and die by the open sky, Spirit Horse ride for me* [28: SH] та при персоніфікації неживого об'єкта в контексті певних субкультур: *Spirit of the wheel* [28: WF].

У свою чергу, вербалізації концепту ДУША зумовлені уявленнями про неї, віддзеркаленими у таких властивостях мовних знаків: д.а. *sawol* < «духовна й емоційна частина людини, одушевлене існування, життя, жива істота» < пр. герм. **saiwalo*; нор. д. сакс. *seola*, д. півн. *sala*, д. фриз. *sele*, с. нід. *siele*, нід. *ziel*, д.в.н. *seula*, н. *Seele*, гот. *saiwala*) [24].

Традиційним є співвіднесення номінацій ДУШІ та МОРЯ (пор. уявлення германців про Ніфльхейм – «мокре потойбіччя», куди потрапляють душі померлих, універсальні уявлення про водний рубіж між світом живих і світом померлих тощо. Звідси – подібність назв ДУШІ і МОРЯ: а. *sea*, д. а. *sæ*, н. *See*, д.в.н. *se(o)*, нід. *zee*, д.сакс., д.фриз. *se*, шв. *sjö*, д.ісл. *sær*, гот. *saiws* < **saiw-i/a* «море, озеро») [12:437], пор. алюзію до ПОТОЙБІЧЧЯ як водної стихії, містилиця душ: *From the floor of the ocean // The ship of the lost souls rise.* [28: DA]; *ta I have no fear of man or beast // Born inside the soul of the world* [28: PS] – та номінацію ПОТОЙБІЧЧЯ як підземного світу або реальності іншої мірності.

В.В. Левицький наголошує на близькості **saiwalo* з слов. **sila* (укр. сила.) [12:438]. Розглядаючи декілька іпостасей СИЛИ в контексті міфологічно орієнтованого семіозису, пропонуємо співвіднести досліджуваний феномен не лише зі стихією ВОДИ (один з носіїв СИЛИ) [11]. Враховуючи фрактальну специфіку відношень у триаді «підсистема- система-надсистема», ДУШУ ми розглядаємо як масштабовану проекцію ДУХУ, а саме як енерго-інформаційний квант, що становить внутрішню сутність ЛЮДИНИ – відома всім «божа іскра», тобто, концентрація основних видів енергій, породжуваних і реалізованих при взаємодії систем різного масштабу та природи. За аналогією до мовного знаку і його значення, у той час як білкове тіло є матеріальним «знаконосієм», ДУША є ідеальним «значенням». Властивість ДУШІ як «концентратора» різних енергій віддзеркалюється в полісемантизмі основ, пор.: тох. а. *sul* «гора», д.в.н. *seo* «море», і.е. **su-*«вогонь» (при д. інд. *suṅa* «божество» [14: 465]). Розгляд ДУШІ як енерго-інформаційного кванту узгоджується зі згаданою В.В. Левицьким інтерпретацією походження номінації від **saiw-* / гр. *aiolos* «швидкий, стрімкий» [12: 438], тобто «динамічний потік / переплетення різних видів енергій».

Відсутність динаміки ДУШІ свідчить про своєрідний стан спокою – або на відсутність розвитку системи, або на сон: *Schlafe nur seelenruhig ein!* [33: Pr].

Звернемо увагу на типологічні відповідники номінацій ДУШІ. Так, а. *animus* < лат. *animus* «душа, сила розуму, свідомість, бажання» також співвідноситься з певною енергією, уособлюванню стихією ПОВІТРЯ < і.е. **ane-* «дути, дихати», пор. гр. *anemos* «вітер», санскр. *aniti* «дихає», д.ірл. *anal*, вал. *anadl* «дихання», д.ірл. *animm* «душа», гот. *uzanan* «видихати», д.ісл. *anda* «дихати», да. *edian* «дихати», слов. *vonja* «запах, подих», арм. *anjn* «душа». Подібні номінації вказують на розуміння душі як обов'язкового екзистенційного складника ЛЮДИНИ. Без ДУШІ вона не є живою, оскільки без неї людина відірвана від САКРАЛЬНОЇ СФЕРИ (сфери ДУХУ), її втрата дорівнює сценарію СМЕРТЬ: *єдинъ же изрони жемчужну душу изъ храбра тѣла* [18: 60], *на тоуѣ животъ кладутъ, вѣють душу отъ тѣла* [18: 64]; втрачені душі заповнюють ПОТОЙБІЧЧЯ (реальність з відмінними від звичних релятивними параметрами буття): *He was met at the gate of Hades // By the Guardian of the Lost Souls* [28: DA], *Into Hades my soul descend* [28: Ach], *Into the fire with your soul!* [28: RD]. У цьому контексті згадаємо про стереотипне уявлення стосовно можливості «продажу» ДУШІ, що також дорівнює СМЕРТІ: *Just one more night and the devil's got my soul* [34], або *as I walk into the // Void for eternity I give to him my soul* [28: BD]. Відповідно, суб'єкт що «купує душі» відомий як *gastbona* «вбивця духу / душі», диявол [21: 178]. Системно-логічна інтерпретація такого метафоричного конструку дозволяє вести мову про невірний вибір системою вектору розвитку (цінностей), що призводить до поглинання ДУШІ замкненою авто-орієнтованою системою-егрегатором, позбавленою ціннісних орієнтирів (метафорично, «бездушною»), що потребує енергетичної «підпитки», втім, не здійснює енергообміну з іншими системами, а домінує над ними. Відповідний сценарій реалізується як ЕНЕРГЕТИЧНА ВТРАТА: *Mein Antlitz fahl, die Lippen rot // aus den Augen blickt der Tod, // alljene Seelen, die mein Opfer war'n. // Doch schier endlos ist die Gier, // sodass ich jede Macht verlier'.* [33: ZS].

Пор. також а. *psyche* < лат. *psyche* < гр. *psyche* «душа, розум, дух, життя, подих» (персоніфікована як Психея (Psyche), спорідн. з гр. *psychein* «дути», «прохолода» < і.е. **bhes-* «дути, дихати» [24]. У цьому контексті зауважимо, що первинний зміст *psyche* є саме «специфічний вид життєвої енергії», а не «розум» або «вища нервова діяльність» як властивість матерії, що є предметом дослідження сучасної психології. Надсистемність ДУШІ відносно ОСОБИСТОСТІ проявляється в тому, що внутрішні процеси, що традиційно розуміються як ірраціональний «поклик душі» здатні впливати на вибір діяльності й способів її здійснення, а доволі часто – долати систему стереотипів, табу, установок тощо і виходити з-під контролю ОСОБИСТОСТІ, пор.: *Щось незнайоме, густе, темне здійнялося хвилию в його душі* [5: 105], *Він зіщулювся, намагаючись зрозуміти, чому так дивно й важко на душі.* [5: 155], *А в її душі шкрябалось щось, схоже на образу* [5:189], *зяюча порожнеча в душі, котру, здавалося, нічим не можна було заповнити – полишали його* [5:200].

Як невід'ємна частина людини ДУША у вербальній іпостасі виявляється метонімічним символом-дескрип-

тором (із властивостями оцінного кваліфікатора), що характеризує людину: *Мірошник, а по-сумісництву – відун і добра душа* [17: 40], – *А що мені до чужих дітей? Аби своїх п'ять душ прогосудувати* [5: 140], *І жодна душа, уявляєш, жоден собака ніколи не смів йому суперечити* [5:189]. Відтінки кваліфікаторів проявляються залежно від контексту, онтологічних і функціональних параметрів позначуваних референтів: *Show me your warrior soul* [23: WS], *Heidyr vzeith grifaót. // cant eneit tróy bechaót // a boenir uny chnaót.* «крупчастий, шипастий змії із сотнею душ, що мучать його своїми гріхами у складках плоті» [22: 38-40].

Загалом, ДУША розуміється як контейнер ціннісних орієнтирів, таких системних «налаштувань», що є природо- / системо-відповідними. Такі цінності визначають поведінку, характер інтерпретативної та мовленнєвої діяльності людини. Наприклад, *The minstrel fell but the foeman's chain could not bring his proud soul under* [25: 281]; *Die zweite Seele brennt in mir, // so glühend heiß, so schwarz. // Sie führt, wenn ich die Macht verlier', sie verbrennt mich* [30: ZS]. Зміст концепту ДУША можна екстраполювати на рівень етносу і вести мову про «душу нації», під якою ми розуміємо етноспецифічний психофрактал як масштабовану іпостась ноосфери людства, втілену засобами колективної свідомості / несвідомого (архетипного), пор. *No chains shall sully thee, the soul of love and bravery* [25: 281].

ДУША постає також своєрідним «енергетичним резонатором», що забезпечує ірраціональний зв'язок людини та світу (у сенсі її входження до енерго-інформаційних полів), людини та САКРАЛЬНОЇ СФЕРИ (ДУХУ): апелятив *Grant my soul your glory* [28: ED]. Наслідки такої взаємодії можуть бути амбівалентними, пор. вербалізацію «конфлікту програм»: *zwei Seelen unter meiner Brust* «дві душі у мене в грудях» [30: Zw], а також номінацію взаємодії ДУШІ та СТИХІЇ ВОГНЮ: *das Feuer wäscht die Seele rein* «вогнем очищує душу» [30: AA], *Hab ich die reine Seele // töte sie in Flammen* «чи в мене чиста душа? Вбий її у полум'ї...» [30: Eif]; взаємодія ДУШІ та СТИХІЇ ВОДИ забезпечує передачу попередньо синтезованого досвіду: *Die Lanze muss im Fleisch ertrinken // Fisch und Mann zur Tiefe sinken // Wo die schwarze Seele wohnt // ist kein Licht am Horizont*, «спис має зануритись у плоть, риба й людина – у глибини, де мешкає темна душа – там нема світла на горизонті» [30: RR], а набутий досвід не обов'язково є позитивним. При цьому номінації концепту-міфологеми СПИС виявляються аллюзивною відсилкою до прецедентного міфологічного тексту, в якому СПИС як фрактальна іпостась СВІТОВОЇ ВІСІ є каналом передачі досвіду / сакрального знання з надсистеми: *Veit ek, at ek hekk // vındgameiði á // nætr allar níu, // geiri undaðr // ok gefinn Óðni, sjalfr sjalfum mér, // á þeim meði er manngi veit // hvers af róttum renn* «Знаю, висів я у гілках ні вітри дев'ять довгих ночей, проштиркнутий списом, присвячений Одіну, в жертву собі ж, на тому дереві, чие коріння сховане у невідомих надрах» [26: 138]. ДУША як надсистема відносно ОСОБИСТОСТІ пропонує комплекси глибинних мотивів, що дозволяють людині включитись до природо-відповідних видів діяльності та міжсистемних взаємодій, орієнтованих на створення мереж сталого розвитку.

Таким чином, аналіз мовного матеріалу дозволяє стверджувати, що ЛЮДИНА-мікрокосм як носій фрактальної іпостасі універсальної програми буття (боже-

ственний «образ і подібність») а також провідник певного спектру енергій (суб'єкт полевих структур і багатомірних просторів) нерозривно пов'язана з планами ДУХУ і ДУШІ. Людина, включена до ієрархічних відносин з планом ДУХУ та синергетичних відносин з іншими людьми (колективами, соціальними та етнічними групами як «спорідненими ДУШАМИ») набуває істинного сенсу власного буття і розкривається як творець (інтерпретатор, творець, модифікатор ділянок фізичної / віртуальної / ментальної реальності). Перспективною є розробка концептуальної багатомірної моделі ЛЮДИНИ, що виходить за межі розуміння її як «мовної особистості».

Література:

1. Андрейчук Н.І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV – початку XVII століття: Монографія / Н.І. Андрейчук. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 280 с.
2. Андрухович Ю. Перверзія / Юрій Андрухович. – Львів : ВНТЛ – Класика, –2004. – 304 с.
3. Домброван Т.И. Язык в контексте синергетики : Монография / Т.И. Домброван. – Одесса : КП ОГТ, 2013. – 346 с.
4. Донченко Е. А. Фрактальная психология (Доглубинные основания индивидуальности и социетальной жизни). / Е. А. Донченко. – К. : Знання, 2005. – 323 с.
5. Дяченки Марина та Сергій. Брамник / Марина та Сергій Дяченки. – К. : Джерела М, 2005. – 288 с.
6. Етимологічний словник української мови : В 7 томах / Укл. Болдирев Р. В. та ін. – К. : Наукова думка. – 1982 – 2006. – Т. 1–5.
7. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
8. Колесник О. С. Мовні засоби творення міфологічної картини світу: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі давньоанглійського епосу та сучасних британських художніх творів жанру фентезі) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Олександр Сергійович Колесник. – Київ, 2003. – 300 с.
9. Колесник О.С. Міфологічний простір крізь призму мови та культури : Монографія / О. С. Колесник. – Чернігів : РВВ ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка, 2011. – 312 с.
10. Колесник О.С. Лінгвосеміотика міфологічного простору: дис. ... докт. філол. наук : 10.02.15 / Олександр Сергійович Колесник; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2012. – 548 с.
11. Колесник О.С. Номінації стихій у дзеркалі міфологічного простору // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : Зб. наук. праць / відп. ред. Н.М. Корбозерова. – Вип. 22. – К. : Логос. – 2013. – С. 84–91.
12. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков / В. В. Левицкий. – Винница : Новая книга, 2010. – Т.1. – 610 с.
13. Лотман Ю. М. Семіосфера / Ю. М. Лотман. – СПб : «Искусство-СПб», 2001. – 704 с.
14. Маковский М.М. Этимологический словарь современного немецкого языка / М. М. Маковский. – М. : Азбуковник. – 2004. – 630 с.
15. Мізін К.І. Людина в дзеркалі компаративної фразеології : Монографія / К.І.Мізін. – Кременчук : ПП Щербатих О.В., 2011 – 448 с.
16. Нікульшина Т.М. Ірреальність у просторі можливих світів: утнолінгвальні особливості (на матеріалі англійської та української мов) : Монографія / Т.М. Нікульшина. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2012. – 377 с.
17. Олді Г.Л. Розповіді очевидців або архів наглядку сімох / Генрі Лайон Олді. – К. : Грані-Т, 2008. – 160 с.
18. Слово о плъку игоревѣ, игоря, сына святъслава, внука ольгова // Злато слово. Век XII. – М. – 1986. – С. 27–75.
19. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер; [пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева] : В 4-х т. – М. : Прогресс, 1964. – 1973.
20. Asprin R. Another fine myth / Robert Asprin. – N.Y. : Ace, 1987. – 200 p.
21. Beowulf. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www8.georgetown.edu/departments/medieval/labyrinth/library/oe/texts/a4.1.html>

22. Cad Goddeu. – [Електронний ресурс]. – режим доступу : http://www.celtnet.org.uk/texts/lyfr_taliesin/cad_goddeu_eng.html
23. Doro (WS) Warrior soul // Warrior soul. – 2006. – [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.azlyrics.com/p/pesch.html>
24. Etymological Dictionary of Modern English / Ed. by D. Harper. [Electronic resource]. – access mode : <http://www.etymonline.com>
25. Hardy T. Selected poems / Tomas Hardy // An Introduction to Poetry. An Anthology of Poems. – [Louis Simpson]. – N.Y. : St. Martin's Press. – 1986. – P. 281-286.
26. Havamál. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://norse.ulver.com/edda/hava.html>
27. Jordan R. The Eye of the World / Robert Jordan. – NY : Macmillan, 1990. – 670 p.
28. Manowar: (DA) Dark Avenger // Battle Hymns. – 1982; (ED) Each Dawn I Die, (BD) Bridge of Death // Hail TO England. – 1984; (Oath) The Oath // Sign Of the Hammer. – 1984; (BW) Black Wind, Fire and Steel, (D) Defender, (HW) Holy War // Fighting the World. – 1987; (WF) Wheels of Fire // Metal Kings. – 1988; (Ach) Achilles, Agony, And Ecstasy (In Eight Parts), (SH) Spirit Horse Of The Cherokee, (PS) Power of My Sword, (RD) Ride the Dragon // Triumph Of Steel. – 1992. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.darklyrics.com/m/manowar.html>
29. McBain A. An Etymological Dictionary of the Gaelic Language / Alexander. A. Mcbain, LL.D. – Stirling : Eneas MacKay, 1911. – 426 p.
30. Rammstein (AA) Asche zu Asche, (DRG) Du riechst so gut // Herzeleid. – 1995; (Eif) Eifersucht // Sehnsucht. – 1997; (Zw) Zwitter, (FF) Feuer frei, (MHB) Mein Herz brennt // Mutter. – 2001; (RR) Reise, Reise // Reise, Reise. – 2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://herzeleid.com/en/lyrics/>
31. Rowling, J. K. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban / J. K. Rowling. – N.Y. : Scholastic, 2001. – 436 p.
32. Rudnyc'kyj J.B. An Etymological dictionary of the Ukrainian language. – Ottawa: Ukrainian Mohylo-Mazepian Acedemy od Sciences; Ukrainian language association; University of Ottawa Press. – 1982.
33. Schandmaul (ZS) Zweite Seele, (Pr) Prinzessin // Anderswelt. – [no label], 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.darklyrics.com/lyrics/schandmaul/wahrehelden.html#7>
34. Scorpions. Believe in Love // Savage amusement. – [no label], 1988. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.azlyrics.com/lyrics/scorpions/believeinlove.html>
35. Tolkien J.R.R. Silmarillion / J.R.R. Tolkien. – Boston; N.Y. : Houghton Mifflin Company, 1999. – 365 p.
36. Völuspá. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://norse.ulver.com/edda/voluspa.html>
37. Vulgate (Latin) // Internet Sacred Text Archive. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sacred-texts.com/bib/vul/gen.htm>

Колесник А. С. В поисках ДУШИ и ДУХА: лингвосомиотический этюд

Аннотация. Лингвосомиотические и лингвокультурные особенности вербализаций концептов ДУХ и ДУША в языковых картинах мира европейских этносов анализируются в ключе теории мифологически ориентированного семиозиса.

Ключевые слова: код, знак, семиозис, семиосфера, система.

Kolesnyk O. In Search of SOUL and SPIRIT: a Linguo-semiotic Sketch

Summary. The article considers linguo-semiotic and linguo-cultural peculiarities of the SPIRIT and SOUL concepts' designations in Europeans' language worldviews. The corresponding language units are tackled in the framework of the myth-oriented semiosis theory.

Key words: code, sign, semiosis, semiosphere, system.

Мінькова Г. Ю.,

викладач кафедри німецької філології

Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

КОНЦЕПТ LEUTE / ЛЮДИ – СКЛАДНИК МАТРИЦІ КОНЦЕПТОСФЕРИ MENSCH / ЛЮДИНА

Анотація. Концепт LEUTE/ ЛЮДИ, розглядається у статті, як компонент матриці концептосфери MENSCH/ ЛЮДИНА. Аналіз концепту ґрунтується на засадах відомих шкіл когнітивної лінгвістики із залученням методики моделювання концепту.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, концептосфера, концептуальна матриця, фреймова структура.

Кілька останніх десятиліть у мовознавстві відмічені зростанням кількості наукових досліджень периферії мови – тих її областей, де стикаються наукові знання лінгвістики з когнітологією, культурологією, етнографією, психологією тощо. Такий сплеск пов'язується зі становленням нової наукової парадигми – антропоцентричного підходу до мови, коли дослідницькі інтереси переключаються з об'єктів пізнання на суб'єкт, коли досліджується «людина в мові і мова в людині» [1, с. 12].

Когнітивна наука (КН), що постала у 50-ті роки, та дослідження штучного інтелекту призвели до того, що мовознавці разом з колегами різних напрямків досліджень дійшли думки про існування зв'язку між когнітивними структурами людини та її мови.

У когнітивній науці, котра за мету ставить, розуміння того, як організована і як працює понятійна система людини, когнітивна лінгвістика (КЛ) займає одне із провідних місць. В межах антропоцентричної парадигми, КЛ, як її складник, досліджує тільки один з аспектів проблеми «людина в мові і мова в людині» – «мова і мозок/мислення» [2, с. 81].

Тобто, КЛ позначає нову мету лінгвістики. Вона працює над поясненнями, котрі пов'язані із сучасними знаннями про мозок і дух людини, і над тим щоб їх поглибити.

Головний принцип цього дослідницького напрямку лінгвістики полягає у тому, що як мова, її структура та процеси оволодіння нею, так і процес вживання людських думок мають бути пояснені в загальних термінах.

КЛ досліджує ментальні процеси, що відбуваються при сприйнятті, осмисленні та, пізнанні дійсності свідомістю, а отже види та форми їх ментальних репрезентацій [3, с. 12].

КЛ виникла наприкінці 50-х років в США по-перше, як реакція на американський структуралізм (в лінгвістиці), який обмежувався сегментацією, класифікацією та описом мовних даних і, по-друге, як реакція на біхевіоризм (в психології), який зосередився на доступній для спостережень поведінці.

Матеріалом когнітивного аналізу є мова, а цілі такого дослідження в різних конкретних напрямках (школах) когнітивної лінгвістики різняться – від заглибленого дослідження мови за допомогою когнітивного категоріаль-

но-термінологічного апарату до конкретного моделювання змісту і структури окремих концептів як одиниць національної свідомості (концептосфери) [3, с. 12].

Об'єктом КЛ є система мови і її використання в мовленні. Саме цей об'єкт, котрий (як ніякий інший) дозволяє одержати уявлення про організацію понятійної системи, дає когнітивній лінгвістиці пріоритет перед іншими когнітивними науками [4]. «Якщо мова «вкарбована» (embedded) у когніцію, вона, стаючи «вікном у мислення», дозволяє побачити загальні закономірності: процеси конструювання значення, відбиті в мові, можуть бути поширені й на інші когнітивні області» [5, с. 14].

Кінцевим завданням КЛ так само як і завданням когнітивної науки в цілому, є «отримання даних про діяльність розуму» [6, с. 3]. При цьому дослідження свідомості складає загальний предмет як когнітивної науки так і когнітивної лінгвістики [6, с. 12].

Напрямки досліджень в КЛ розподіляються в трьох областях: в галузі когнітивної семантики, в галузі когнітивних теоретичних граматики, та в галузі когнітивної фонології.

Дослідження концептосфери MENSCH/ ЛЮДИНА, результати якого пропонуються, базувалось на теоретичних засадах низки основних шкіл когнітивної лінгвістики, котрі досліджують інформаційні конструкти, виявлені в семантиці одиниць мови й мовлення, а саме шкіл фреймової семантики, когнітивної граматики та конструкційної граматики. При дослідженні інформаційних конструктів вчені [Fillmore Ch.J., 1975, 1981, 1987; Goldberg A., 1995; Langacker R.W. 1999, 1987; Жаботинська С.А. 2000, 2003] звертаються до структур бази даних мислення, до когнітивних операцій або ж до результату синтезу того й іншого. Представники цих шкіл оперують в своїх дослідженнях такими базовими термінами як «домен», «концепт», «концептосфера», «когнітивні операції», «когнітивні моделі», «фреймова структура», «базові фрейми» тощо.

Під *концептосферою*, слідом за С. А. Жаботинською, в дослідженні розуміється фонові інформація, взята в цілому, а під *доменом* конституент матриці концептосфери. *Матрицею концептосфери* є певна конфігурація базових фреймів [Жаботинская С.А., 1997]. А доменом, виходячи з цього, вузол сіті або ж її фрагмент (фрейм), що включає декілька вузлів та відношення між ними. Загальна структура концептосфери являє собою сіть доменів, кожен з доменів є сіттю парцел, кожна з парцел є сіттю концептів, і кожен концепт це – сіть ознак, що його характеризують.

У концептосфері конститутивні понятійні простори, що існують на різних рівнях, розгортаються «углибину», забезпечуючи поступову «грануляцію» інформації. Тобто у цій «гіперболічній» (Жаботинська С.А.) моделі бази даних на кожному з рівнів є своя концептуальна структура.

Концептуальною моделлю цієї ієрархічно організованої бази даних є «сіть в сіті». В сіті інформація сконцентрована у вузлах (слотах), і реляційних дугах, що з'єднують ці вузли. Вузли в сіті відокремлені: кожний вузол представляє інформацію про певну сутність, про її місце в сіті [7, с. 106]. Відносини поміж вузлів сіті пронизані пропозиціями [7, с. 193]. В такому розумінні сіть є аналогом моделі фрейма, котра використовується у фреймовій семантиці [8-9].

У трактуванні Ч. Філмора, фрейм являє собою систему концептів, зв'язаних таким чином, що для розуміння кожного з них ми повинні розуміти цілісну структуру, до складу котрої вони входять [9, с. 111]. За визначенням М. Мінського, котрий розробив в рамках теорії штучного інтелекту, поняття фрейму, фрейм є структурою даних, в котрій відбиті придбані в результаті попереднього досвіду знання про певну стереотипну ситуацію і про текст, що описує цю ситуацію [10, с. 245]. Фрейм подібний скелету або бланка з порожніми клітинками, що підлягають заповненню. У фреймі це слоти, або термінали; ми, слідом за С. А. Жаботинською використовуємо їх як області, котрі підлягають заповненню певною інформацією. І фрейм, і сіть формуються шляхом комбінаторики пропозицій. Пропозиція – елементарна структура представлення знань – включає логічний суб'єкт (цільовий концепт) і логічний предикат (ознака, котра приписується суб'єктові).

При побудові концептуальних сітей, котрі структурують понятійні простори на різній «глибині» ієрархічно організованої бази даних, використовуємо, запропонований у концепції Жаботинської, універсальний інструментарій – обмежений набір пропозиційних схем, що входять до складу п'яти базисних фреймів – предметного, акціонального, посесивного, ідентифікаційного і компаративного [11-12].

Об'єктом дослідження в даній статті є концепт LEUTE/ ЛЮДИ, а предметом – об'єктивація концепту LEUTE/ ЛЮДИ як складника матриці концептосфери MENSCH/ ЛЮДИНА.

Виходячи з положення, що концепт, як елемент концептосфери, не є прив'язаним до конкретного мовного знака [13, с. 18], зауважимо, що слово «Mensch», обране іменем концептосфери MENSCH/ ЛЮДИНА не співпадає зі значенням, що закріплене за ним, як за мовним знаком, з метою комунікації, а є набагато ширшим [14, с. 8].

Концепт розуміємо, як когнітивний феномен, за котрим стоїть певна структура знання [2, с. 81].

Формування матриці концептосфери MENSCH/ ЛЮДИНА в німецькій мові відбувається завдяки двом іменникам – «der Mensch» та «das Mensch».

Концептуалізована сема «людина» на початку свого функціонування в мові – простий концепт, що складається з сіті характерезуючих його ознак, поступово об'єктивується в понятійну категорію «ХТОСЬ – Mensch (людина)» і, зайнявши центральне місце в предметно центричному фреймі концепту MENSCHEN/ ЛЮДИНА в ролі актанта, починає обростати концептами, актуалізуючись в понятійних категоріях частиномовних систем.

Протягом певного часу кількість характеризуючих концепт MENSCHEN/ ЛЮДИНА ознак примножується і розподіляється на три групи «загально людських», «жіночих» та «чоловічих», формуючи вузли у власній міжфре-

ймовій сіті, які активують основу для появи власних концептів MANN/ ЧОЛОВІК, WEIB/ ЖІНКА та LEUTE/ ЛЮДИ.

В центрі генерованих сукупністю концептів вузлів активуються актанти: MANN/ ЧОЛОВІК, WEIB/ ЖІНКА та LEUTE/ ЛЮДИ, які, як свого часу і концепт MENSCH/ ЛЮДИНА, об'єктивуючись в понятійну категорію «ХТОСЬ», займають центральне місце в предметно центричному фреймі власних концептів і в ролі актанта також починають обростати новими концептами, актуалізуючись в понятійних категоріях частиномовних систем.

В загальній структурі тепер вже складного концептуального комплексу MENSCH/ ЛЮДИНА вони перетворюються на домени, а центральний для них концепт MENSCH/ ЛЮДИНА стає концептосферою MENSCH/ ЛЮДИНА.

Тобто даний етап дослідження дозволив детально роздивитись базовий ядерний шар концептосфери MENSCH/ ЛЮДИНА і виділити в його структурі основу-ядро, ближню зону – власні концептуалізовані семи та дальню зону – домени MANN/ ЧОЛОВІК, WEIB/ ЖІНКА та LEUTE/ ЛЮДИ.

Визначення в структурі концептосфери при описуванні матриці мовного вираження доменів, як зауважує Р. Ленекер, є недостатнім; важливо з'ясувати, як вони взаємозв'язані один з одним і як забезпечується підхід до них [15].

Сучасну семантику «der Mann» і досі супроводжують архаїчні конотації. Так актуальними для пояснення значення цього іменника, так само як і в часи давньовісньонімецького та середньовісньонімецького періоду розвитку мови є дві семи: перша з них – «der Mensch ohne Rücksicht auf das Geschlecht», і друга за часом концептуалізації – «nur der Mann ist ein im Vollbesitze menschliches Wesen».

На рівні лексико-семантичного поля концептосфери MENSCH/ЛЮДИНА конституенти «Mann» та «Mensch» поєднуються між собою посередництвом таких різновидів типу зв'язку «входження» як гіперо-гіпонімічний зв'язок, пересічення, синонімічний [16]. Іменник «Mensch» на цьому етапі отримує свій лексико-семантичний варіант «Mann», котрий стає ядровим складником поля:

Слово «dasz weib» поєднує в собі всі значення, що витікають зі слів «hausherrin» та «ehfrau», але найголовнішою є сема «дієва» – «die Geschäftige». Це перша концептуалізована сема, вона входить до кваліфікативної схеми предметного фрейму домену WEIB/ЖІНКА.

«Weib», найчастіше загальна назва для всіх істот, які не є чоловічої статі, для «Frau, Jungfrau, Magd, Mädchen, Dame», кожної жіночої особи "eine jede Person weiblichen Geschlechts". Концептуалізація цієї семи припадає на 1757 рік [17, с. 838-848].

У подальшому, процеси концептуалізації лексичної семантики, активували появу у складі домену WEIB/ЖІНКА парцел: FRAU, JUNGFRAU, MAGD, MÄDCHEN, DAME, котрі пізніше, утворили свої домени.

Семантичні корені німецького «Leute», третього складника, віднаходяться в багатьох європейських мовах, проте важливим є те, що в концептосистемах цих мов в періоди до 1050 та приблизно по 1500 роки мають місце процеси концептуального відшарування доменів в концептосфері

MENSCH/ЛЮДИНА. Відбувається формування складних ментальних угруповань: паралельно закладаються основи майбутніх головних предметно центричних фреймів доменів MENSCH/ЛЮДИНА MANN/ЧОЛОВІК та домену LEUTE/ЛЮДИ.

Каталізатором зазначених концептуальних процесів є розходження семантики, що тісно пов'язано із зростанням контекстів вживання вказаних ядерних лексичних одиниць.

Так, відшарування домену LEUTE/ЛЮДИ спричинено концептуалізацією першої семи іменника «Leute» «Glieder eines Volkes» – «члени якогось народу», що зумовило об'єктивізацією квантитативної схеми його предметного фрейму.

У подальшому концепти генеруються послідовно, відповідно до появи нових форм. Першою, концептуалізації зазнає сема іменника «Leute» – «Menschen», наступною є форма «liut» із семою «люд», потім відповідно «Glieder eines Volkes» – «члени якогось народу», форми «der liut» та «daz liut» у значенні «Volk», форми «die liute» обо «diu liute» у значенні «Menschen» та «Mann».

На рівні лексико-семантичного поля концептосфери MENSCH/ЛЮДИНА ядерний складник «Leute» за семою «члени якогось народу», «люди», поєднується з ядерними одиницями «Mensch» та «Mann» посередництвом таких різновидів типу зв'язку «входження» як гіперо-гіпонімічний зв'язок, пересічення, синонімічний та партитивний зв'язок. Тобто вказані концепти об'єктивуються в контекстах, в котрих мова йде про декількох людей, купку людей з народу.

В давньверхньонімецькій період розвитку мови (приблизно до 1050 року) німецьке «Leute», лат. «homines», вживалося у значенні «Menschen» – «люди» в чоловічому та середньому роді однини. Форма «liut» – «люд» чоловічого роду у значенні «Glieder eines Volkes» – «члени якогось народу», у множині «liuti» – «люди», лат. «populus», активно використовується у середньверхньонімецькій період розвитку мови (з 1050 по 1500 рік) також у формах «der liut» та «daz liut» у значенні «Volk», укр. «народ», а у множині в формі «die liute» обо «diu liute» у значенні «Menschen» укр. «люди».

Скандинавське the liud «das volk», plur. thia liudí «menschen»; давньгерманське leôð «volk», leóde «menschen»; фрізьке «liod» – «volkshaufe» укр. «купа народу», у множині «liode», «liude» – «menschen», укр. «люди»; болгарське «люде»; так само у давньопівнічних мовах «lŭdŕ», у множині «lŭdŕig» [17, с. 838-839], [18, с. 322-323].

В слав'янських мовах відповідає церковнослов'янському «ljudŭ» – нім. «Volk», у множині «ljudije», нім. «Leute». В основі семантики слова лежить уявлення про щось, що росте, наповнюється, збільшується (confer нім. «Haufe», «Volkshaufe»), сема, котра об'єктивується у багатьох німецьких словах: готське «liudan», давньсаксонське «liodan», «leóðan», «geleóðan» – «рости», «зростати», старовірньонімецьке «liotan», «arliotan» – «збільшуватись», «зростати»; готське «lauds», «laups» за семантикою відповідає німецькому «Mann» – «людина», «чоловік»

Семантичні корені німецького «Leute» неважко відшукати в багатьох європейських мовах, проте важливим є те, що в концептосистемах цих мов в періоди задовго до

1050 року та приблизно по 1500 рік мають місце процеси концептуального відшарування доменів в концептосфері MENSCH/ЛЮДИНА. Відбувається формування складних ментальних угруповань: паралельно закладаються основи майбутніх головних предметно центричних фреймів доменів MENSCH/ЛЮДИНА MANN/ЧОЛОВІК та домену LEUTE/ЛЮДИ.

Каталізатором зазначених концептуальних процесів є розходження семантики, останні тісно пов'язані із зростанням контекстів вживання вказаних ядерних лексичних одиниць.

Відшарування домену LEUTE/ЛЮДИ спричинено концептуалізацією першої семи іменника «Leute» «Glieder eines Volkes» – «члени якогось народу», що зумовило об'єктивізацією квантитативної схеми його предметного фрейму, котра має вигляд «ХТОСЬ (Leute) є СТИЛЬКИ – кількість».

Тобто, вже за часів давньверхньонімецького періоду розвитку мови вимальовується тенденція до утворення декількох напрямків концептуалізації семантики іменника «Leute». Концепти генеруються послідовно, відповідно до появи нових форм, а саме у такому порядку: першою, концептуалізації зазнає сема іменника «Leute» – «Menschen» – «люди», наступною є форма «liut» із семою «люд», потім відповідно «Glieder eines Volkes» – «члени якогось народу», форми «der liut» та «daz liut» у значенні «Volk», форми «die liute» обо «diu liute» у значенні «Menschen» – «люди» та «Mann» – «людина», «чоловік».

На рівні лексико-семантичного поля концептосфери MENSCH/ЛЮДИНА ядерний складник «Leute» за семою «члени якогось народу», «люди», поєднується з ядерними одиницями «Mensch» та «Mann» посередництвом таких різновидів типу зв'язку «входження» як гіперо-гіпонімічний зв'язок, пересічення, синонімічний та партитивний зв'язок. Тобто вказані концепти об'єктивуються в контекстах, в котрих мова йде про декількох людей, купку людей з народу.

На рівні концептосфери MENSCH/ЛЮДИНА відбувається перехрещення квантитативних, кваліфікативних, локативних та темпоральних схем предметних фреймів доменів LEUTE/ЛЮДИ та MANN/ЧОЛОВІК з відповідними схемами предметних фреймів парцел, котрі до них приєдналися.

Подальше детальне вивчення структури матриці концептосфери MENSCH/ЛЮДИНА передбачає виділення парцел, малих вузлів, складників доменів MANN/ЧОЛОВІК, WEIB/ЖІНКА та LEUTE/ЛЮДИ, котрі складають ближню периферію центральних доменів.

Таким чином, виявлена на початку дослідження концептосфери MENSCH/ЛЮДИНА закономірність між зростанням кількості контекстів вживання та розширенням семантики іменників «der Mensch» та «das Mensch» є логічним підґрунтям для припущення, про те, що зростання контекстів вживання іменників «der Mann», «das Weib» та «die Leute» у мові художньої літератури додають нових концептів до вже існуючих доменів, що, у свою чергу, викличе появу нових доменів та обумовить подальше розгортання досліджуваної концептосфери.

Важко переоцінити роль фреймового підходу при дослідженні як складників матриці концептосфери так і її загальної структури. Концептуальний аналіз проведеного

дослідження вимагає підтвердити данні Дж. Андора [19], визнаного спеціаліста в галузі психолінгвістики, котрий зазначав, що лексеми здатні активувати фрейми, котрі зв'язані з ними. Здатність до активації фреймів у лексем різних типів і синтаксичних конструкцій при цьому не однакова; в найбільшому ступені вона притаманна дієсловам. Останнє підтверджується великою кількістю семантичних ролей, котрі беруть участь в об'єктивації певних концептів. Проте, ані повторюваність семантичних ролей, ані стереотипність набору інших смислових компонентів (вузлів) фрейму не обумовлюють стереотипність концептуальної структури [20]. Концептуальний об'єм ментальної одиниці, котрий ґрунтується на одній й тій самій фреймовій структурі, може заповнюватися носіями мови індивідуально в залежності від причин різного характеру: когнітивних особливостей, контексту ситуації, національної та соціальної приналежності, тощо. В цьому є універсальність фрейму і його сутність як структури, що покладена в основу конвенціональності мови [20].

Література:

1. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: учеб. пособие / В.А. Маслова. – 3-е изд., перераб. и доп. – Минск : Тетра Системс, 2008. – 272 с.
2. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ языка: фреймовые сети // Д.С. Ищенко (ред). Мова. Науково-теоретичний часопис із мовознавства. № 9: Проблеми прикладної лінгвістики.– Одеса: Астропринт, 2004б. – С. 81-92.
3. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ, Восток-Запад, 2007. – 315 с.
4. Жаботинская С.А. Принципы лингвокогнитивного анализа и феномен полисемии / С.А. Жаботинская// Альтман Г., Задорожна І., Мацкуляк Ю. (ред.). Проблеми загального, германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя професора В.В. Левицького.– Чернівці : Книги XXI, 2008.– С. 357-368.
5. Langacker R.W. Assessing the cognitive linguistic enterprise // G. Redecker & T. Janssen (eds.). Cognitive linguistics: Foundations, scope, and methodology. – Berlin – New York, 1999. – P. 13-60.
6. Кубрякова Е.С. Язык и знание. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 271 с.
7. Скороходько Э.Ф. Семантические сети и автоматическая обработка текста / Э.Ф. Скороходько. – Киев : Наукова думка, 1983. – 218 с.
8. Fillmore Ch. Case for case reopened / Ch. Fillmore // Cole P. (ed.). Syntax and semantics 8: Grammatical relations. – New York : Academic Press, 1977. – P. 76-138.
9. Fillmore Ch. Frame semantics / Ch. Fillmore // The Linguistic Society of Korea (ed.). Linguistics in the Morning Calm. – Seoul : Hanshin Publishing Co, 1982. – P. 111-137.
10. Minsky M. The society of mind / M. Minsky. – New York et al. : Simon & Schuster, 1988. – 336 p.
11. Жаботинская С.А. Теория номинации: когнитивный ракурс / С.А. Жаботинская// Вестник Московского гос. лингв. ун-та.– Вып. 478: Лексика в разных типах дискурса. – М. : МГЛУ, 2003. – С. 145-164.
12. Жаботинская С.А. Концептуальная модель словаря-тезауруса и гиперболические самоорганизующиеся карты / С.А. Жаботинская // Вторая международная конференция по когнитивной науке. Тезисы докладов.– СПб: Санкт-Петербургский ун-т, 2006.– Том 1.– С. 272-273.
13. Адонина Л.В. Концепт «женщина» в русском языковом сознании [Текст] / Л.В. Адонина. – Севастополь, 2007. – 168 с.
14. Попова З.Д. Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку / З.Д. Попова, И.А. Стернин // Антология концептов. – Волгоград: Парадигма, 2005. – Т. 1. – С. 7-10.
15. Langacker R.W. Assessing the cognitive linguistic enterprise // G. Redecker & T. Janssen (eds.). Cognitive linguistics: Foundations, scope, and methodology. – Berlin – New York, 1999. – P. 13-60.
16. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика: Учеб. пособие для вузов. – М.: Высш. шк., 1990. – 176 с.
17. Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. 12 Bde. [in 32 Teilbänden]. Leipzig: S. Hirzel 1854-1960. – Quellenverzeichnis 1971. [Sp. 838-838].
18. Етимологічний словник української мови: В 7 т./ АН УСРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні: Редкол. О.С. Мельничук (головний ред) та ін.. – К.: Наук. думка, 1983. – Т. 3: Кора – М/ Укл.: Р.В. Болдирев та ін.. – 1989. – 552 с.
19. Andor J. On the psychological relevance of frames. – Quaderni di semantica, 1985. Vol. VI, no. 2, p. 212-221.
20. Никонова Ж. В. Теория фреймов в аспекте лингвистических исследований. – Режим доступа : <http://eveppk.ru/article.php?id=26>

Минькова А. Ю. Концепт LEUTE/ ЛЮДИ – составная матрицы концептосферы MENSCH/ ЧЕЛОВЕК

Аннотация. Концепт LEUTE/ ЛЮДИ рассматривается в статье как составная матрицы концептосферы MENSCH/ЧЕЛОВЕК. Анализ концепта основывается на базовых положениях известных школ когнитивной лингвистики с привлечением методики моделирования концепта.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт, концептуальная матрица, концептосфера, фреймовая структура.

Minkova H. Concept LEUTE/ PEOPLE – a matrix component of the sphere of concepts MENSCH/ MAN

Summary. The article considers a concept LEUTE/ PEOPLE as a matrix component of the sphere of concepts MENSCH/ MAN. The concept analysis is based on the main ideas of famous cognitive linguistics schools with the concept-modeling methods.

Key words: cognitive linguistics, concept, conceptual sphere, conceptual matrix, frame structure.

*Міхальова К. І.,
здобувач кафедри мовознавства та російської мови
Горлівського інституту іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»*

МЕТОНІМІЧНІ ПЕРЕНОСИ ВЛАСНИХ ІМЕН В СУЧАСНИХ АНГЛІЙСЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ ГАЗЕТНИХ ТЕКСТІВ)

Анотація. Статтю присвячено дослідженню й зіставному аналізу іменників, переносні значення яких утворені в результаті метонімічного переносу власних імен в англійській і українській мовах. У процесі вивчення метонімічних переносів виявлено спільні та диференційні риси використання метонімії в текстах газетних статей мовами, які досліджуються.

Ключові слова: метонімія, типи метонімічного переносу, антономасія, конотативні імена, ономастична лексика.

Постановка наукової проблеми та її значення. Ономастична лексика функціонує в публіцистичному тексті як його невід'ємний компонент. Лінгвісти, які ведуть дослідження в галузі ономастики, торкаються питання про використання відомих власних імен в якості вторинної номінації. До основних засобів формування змісту вторинних найменувань власних назв відносять й метонімію (В.В. Зайцева [3], А.Г. Удинська [6], Д.І. Єрмолович [2]) та антономазію (Л.М. Щетинін [7; 8], М.Я. Блох [1]).

Основні стилістичні прийоми використання онімів в газетному тексті засновані на антономасії, яка у статті розглядається як вид метонімії. Загальним терміном «антономасія» називається особливе використання власних імен: перехід власних імен в загальні (*Дон Жуан*), або заміна власного імені назвою пов'язаного з даною особою події або предмета. За визначенням Є.С. Отіна «власні імена, що використовуються у «переносному» значенні, чи які мали таку властивість в минулому», є конотативними власними іменами [5].

Актуальність дослідження обумовлена тим, що на сьогоднішній день розуміння антономазії зводилося лише до опису її лише як стилістичного прийому. Традиційно вона розглядалася як живання власного імені замість загального [4]. У цьому зв'язку надзвичайно важливим представляється розгляд антономазії в більше широкому ключі – як процес й результат номінативної діяльності людини. Така позиція дозволяє більш глибоко вивчати явище антономазії з погляду як мовлення, так і мови.

Метою статті є розгляд антономазії як засобу мовної номінації і відображення особливостей метонімічних переносів власних імен, у текстах сучасної преси англійською та українською мовами. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань:

- визначити поняття антономазії як явища мови і мовлення;
- виділити типи та моделі антономазії;
- виявити спільні і диференційні риси використання антономазії в англійській та українській мовах.

Матеріал дослідження було дібрано шляхом суцільної вибірки з друкованих джерел, зокрема періодичних газет, українською та англійською мовами. Обсяг вибірки становить 319 одиниць у зіставлених мовах: в українській – 164 одиниці та в англійській – 155 одиниць.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Основу класифікації метонімічних переносів складають фактори екстралінгвальні, що сприяють формуванню уявлень, які пов'язують асоціаціями за суміжністю предмети або явища. У результаті виділяються наступні типи метонімічних переносів (МП): каузальні – МП з причинно-наслідковим зв'язком між поняттями суміжних об'єктів [8; 3; 5], локальні МП, обумовлені просторовим зв'язком між поняттями суміжних об'єктів, темпоральні, засновані на часовому зв'язку між поняттями суміжних об'єктів, атрибутивні, зумовлені асоціацією понять ознаки і суб'єкта або об'єкта, що володіє ознакою [6; 3; 9].

В основі каузального метонімічного типу переносу лежать причинно-наслідкові зв'язки. Вони є універсальними в мові, оскільки визначаються причинними зв'язками в об'єктивно існуючому світі. У межах цього типу в газетному тексті найчастотнішими можна вважати такі моделі:

• **«ім'я автора → його твір»:**

(1) англ.: *The Gioachino Rossini will take place at 7 p.m. in National Opera* [КР, 25.03.2011];

(2) укр.: *Михайло Юрійович пояснив, що Шекспіра ставити зовсім непросто* [День, 09.02.2012].

У прикладах (1) – (2) під *Gioachino Rossini* італійський композитор, розуміється його відомий балет «Перукар Севільї», про що йдеться у тексті статті, *Шекспір* – англійський драматург, використовується замість переліку усіх творів зазначеного драматурга.

• **«діяч – майстерність, що ним досягнута»**

(3) укр.: *Перу Короленка приписали одну прокламацію* [КіЖ, 07.08.2010].

Звертає на себе увагу відсутність в текстах англійських газет прикладів даної моделі.

• **«ім'я засновника → компанія»**

(4) англ.: *British fashion designer John Galliano has been sacked by Dior following alleged anti-Semitic comments he made last week* [GR, 01.07.2011];

(5) укр.: *Маючи досвід роботи у Версачі і Кензо, Османі продовжує наполегливо розвивати свої дизайнерські здібності* [МН, 05.07.2011].

Приклади (4) та (5) демонструють метонімічний перенос *Dior*, *Версачі* і *Кензо* 'прізвища модельєрів' на компанію.

• «ім'я → герой → актор, що виконав цю роль»

(6) англ.: *Halltakes Godot backto West End* [Guar., 03.10.2011];

(7) укр.: *Міс Піггі стане ведучою церемонії вручення BAFTA* [НМ, 06.02.2012].

У прикладі (6) *Godot* 'герой п'єси-абсурду' переноситься на акторів, що виконували ролі, у прикладі (7) *Міс Піггі* 'персонаж Мuppet-шоу' переноситься на акторку, яка озвучувала її.

• «мешканка території → назва хвороби»

(8) укр.: *3 часів, так званої, Іспанки 1918-1919 років лікарі почали уважніше і серйозніше ставитися до групи* [День, 09.01.2013].

У прикладі (8) під *Іспанкою* розуміється не мешканка Іспанії, а хвороба – грип. Свою назву грип придбав через те, що Іспанія першою оголосила про спалах цієї хвороби. У статтях англійською мовою використовуються або латинські назви, або повні: *Spanish influenza* 'іспанський грип'.

• «прізвище винахідника → назва хвороби»

(9) англ.: *'Senior moments' may have real link to the Alzheimer* [L A Times, 17.07.2013]

(10) укр.: *Тож варто розібратися, що стоїть на заваді ефективному лікуванню Альцгеймера* [ВЗ, 07.05.2013].

Ця модель є дуже частотною як в українській, так і англійській мовах. З прикладів (9) – (10) очевидним є перенос з прізвища психіатра Алоїза Альцгеймера, який вивчав хворобу пресенільний психоз. Його колега, німецький психіатр Еміль Крепелін, пізніше назвав цю хворобу його ім'ям – хвороба Альцгеймера.

• «ім'я людини → звичайні статистичні люди»

(11) англ.: *Bid for brewery is out of ave rage Joe's league* [GR, 12.09.2011].

У прикладі (11) під власною назвою *Joe* розуміються середньостатистичні американці.

Найбільш продуктивними випадками вживання метонімічних перенесень локального типу є наступні моделі:

• «територія → мешканці цієї території»

(12) англ.: *Alaska offers hope for a stricken son* [LA-Times, 01.08.2013];

(13) укр.: *Через нерівний розподіл половина України залишилася без щеплень* [ВЗ, 26.07.2013];

У прикладі (12) *половину України* слід розуміти як людей, які є мешканцями держави. У прикладі (13) *Alaska* 'Аляска' відображає лікарів штату Аляска у США, які намагаються допомогти хворому на синдром Аперта хлопчику. Автор статті не називає ім'я лікарів, але підкреслює їх великий внесок та вказує на місце їх діяльності.

• «назва країни/міста → група людей (науковці цієї країни/міста, публічні особи, державні діячі)»

(14) англ.: *California reveals details of health-law insurance plans* [LA Time, 13.02.2013].

(15) укр.: «Шахтарська столиця» опановує брахітерапію [ВЗ, 12.07.2013]

У прикладі (15) подвійний метонімічний перенос, з одного боку «Шахтарською столицею» називають м. Донецьк, бо він є промисловим центром України та центром найбільш економічно розвиненого регіону України (столиця 'головне місто' → 'місце концентрації гірничо-видобувальної промисловості'). По-друге, «Шахтарська столиця» 'місто' → 'лікарі', що успішно освоюють нові

технології у сфері лікування та діагностики онкологічних захворювань.

• «назва країни/міста → національна спортивна команда»

(16) англ.: *Milany ettries to make Carroll move* [Sky Sports, 03.06.2012];

(17) укр.: «Таврія» підписала экс-форварда «Карпат» [Голос України, 02.06.2012].

У прикладі (16) місто *Мілан* використовується замість назви італійської збірної з футболу, у прикладі (17) назва міста *Таврії* переноситься на назву команди цього міста.

Модель «назва міста → діагноз» виділено лише в українській мові:

(18) укр.: *3 якими завданнями і проблемами довелося мати справу українським медикам за 27 років «боротьби з Чорнобилем»* [ВЗ, 26.07.2013].

Автор статті використовує назву *Чорнобиля* щоб підкреслити, що наслідки Чорнобильської катастрофи на здоров'я людей – багатогранні і пов'язані як із прямим впливом іонізуючої радіації, так і з іншими негативними чинниками аварії. Загальноновизнаним ефектом опромінення є онкологічні захворювання. Отже, під *Чорнобилем* описуються онкологічні захворювання.

Темпоральний тип метонімічних переносів в основному реалізується за певними моделями, найтипівішою з яких є модель «суб'єкт → час»:

• «ім'я → період життя й діяльності»:

(19) англ.: *In power for a year of Yanukovych the nation has been put on right path* [KP, 14.01.2011];

(20) *Американська організація Freedom House, яка щорічно оцінює рівень свободи в різних країнах світу, вважає, що Україна відкотилась до рівня часів Леоніда Кучми, чия каденція асоціювалась з авторитаризмом, беззаконням і корупцією, а не демократією* [ГУ, 19.01.2012].

У прикладах (19) – (20) *Yanukovych* та *Леонід Кучма* 'прізвища президентів' переносяться на час їх політичної діяльності відповідно.

Така темпоральна метонімічна модель продуктивна також і щодо топонімів типу об'єкт → час його існування.

(21) англ.: *A statistics during the Principality of Galicia and Volyn* [KP, 12.05.2011];

(22) укр.: *Ще за часів Австро-Угорщини існувала в ратуші портретна галерея видатних особистостей краю* [День, 17.05.2010].

Речення (21) – (22) демонструють перенос назв об'єктів на час їх існування.

Стандартні контексти, у яких виокремлюється названий тип переносу, включає лексеми з темпоральною семантикою за часів, роки, during, days та інші.

Атрибутивний тип метонімічних переносів власних назв представлено моделлю:

• «ім'я → характерна ознака, особливість творчості носія імені»

(23) англ.: *Kyiv Girl to Follow In Sharon Stone* [KP, 24.07.2011];

(24) укр.: *Інший Донецьк під Френка Дюваля* [День, 02.09.2011].

У прикладах (23) – (24) *Sharon Stone* 'американська актриса', *Френк Дюваль* 'рок-співак' переноситься на дівчину, яка має таку ж поведінку, та на мешканців Донецька, які поводять себе так само, як і рок-співак Френк Дюваль, відповідно.

Таблиця 1

Типи метонімічних вживань власних назв у текстах газетних статей українською та англійською мовами

Типи МП	Моделі МП	Англійська мова		Українська мова		РАЗОМ
		Кількість одиниць (%)	Разом	Кількість одиниць (%)	Разом	
Каузальний	ім'я автора ↔ його твір	23 (14,8%)	82 (52,9%)	24 (14,6%)	74 (45,1%)	156 (48,9%)
	діяч → майстерність, що ним досягнута	-		9 (5,5%)		
	ім'я засновника → компанія	12 (17,7%)		12 (7,3%)		
	ім'я → герой → актор, що виконав цю роль	18 (11,6)		9 (5,5%)		
	мешканка території → назва хвороби	-		4 (2,4%)		
	прізвище винахідника → назва хвороби	21 (12,5%)		16 (9,7)		
	ім'я людини → звичайні статистичні люди	8 (5,2%)		-		
Локальний	місто → його мешканці	20 (12,9%)	45 (29%)	23 (14%)	49 (29,9%)	94 (29,5%)
	назва країни/міста → група людей (науковці цієї країни/міста, публічні особи, державні діячі)	14 (9%)		12 (7,3%)		
	назва країни/міста → національна спортивна команда	11 (7%)		9 (5,5%)		
	назва міста → діагноз	-		5 (3%)		
Темпоральний	ім'я → період життя й діяльності	7 (4,5%)	18 (11,6%)	16 (9,8%)	27 (16,5%)	45 (14,1%)
	об'єкт → час його існування	11 (7%)		11 (6,7%)		
Атрибутивний	ім'я → характерна ознака, особливість творчості носія імені (манера, стиль поведінки)	10 (6,5%)	10 (6,5%)	14 (8,5%)	14 (8,5%)	24 (7,5%)
Всього		155 (100%)		164 (100%)		319 (100%)

Отже, метонімічні переноси власних імен реалізуються на підставі каузальної, темпоральної, локальної та атрибутивної метонімії, про що свідчать найтипівіші метонімічні моделі, вилучені з газетних текстів.

Загалом спільними для англійської і української мов є висока продуктивність у газетному тексті каузального типу, представленого 156 одиницями (48,9%), який регулює відношення між суб'єктом і результатом його дії. Одним з поширених типів також є локальний тип метонімічних переносів, представлений 94 одиницями (29,5%). Частотність вживання локального типу метонімічного переносу обумовлена як загальномовними принципами виникнення асоціацій, так і характером газетної інформації, що стосується передусім назв країн, міст, закладів тощо. У межах темпорального типу метонімічних перенесень виділяється підтип, що відбиває зв'язки між суб'єктом і часом, цей тип представлено 45 одиницями (14,1%) у текстах газетних статей. Атрибутивний тип метонімічного переносу власних імен відображений 24 одиницями (7,5%).

Зазначені переноси відбуваються за наступних умов: 1) читач повинен мати відповідні фонові знання про об'єкт та суб'єкт дії; 2) контекст конкретизує час, про який ідеться; 3) заміна категорії істоти на неістоту не викликає порушення лексичної сполучуваності похідного слова.

Різниця представлена у моделях метонімічного переносу. В газетних текстах модель «діяч → майстерність, що ним досягнута» та модель «мешканка території → назва хвороби» каузального типу, модель «назва міста → діагноз» локального типу представлені лише в українській мові, а модель «ім'я людини → звичайні статистичні люди» – тільки в англійській. Це обумовлено індивідуальним стилем авторів статей, які аналізуються, та мовними особливостями досліджуваних мов.

Література:

1. Ермолович Д.И. Имена собственные на стыке языков и культур. Текст. / Д.И. Ермолович. – М.: Р. Валент, 2001. – 200 с.
2. Блох М. Я. Имена личные в парадигматике, синтагматике и прагматике. Текст. / М.Я. Блох, Т.Н. Семенова. – М.: Готика, 2001. – 196 с.
3. Зайцева В.В. Метонимия как способ вторинной номинации у мові друкованих засобів інформації / В.В. Зайцева / Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01. / Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2009. – 22 с.
4. Удинська А.Г. Метонімічні переноси на позначення людини в англійській і українській мовах: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство / А.Г. Удинська. – Донецьк: Донецький нац. ун-т, 2007. – 20 с.
5. Щетинин Л.М. Слова, имена, вещи. Текст. / Л.М. Щетинин. – Изд-во Ростов, университета, 1966. – 222 с.

6. Отин Е.С. Словарь коннотативных собственных имен / Е.С. Отин. – 3-е изд., перераб. и доп. – Донецк : Юго-Восток, 2010. – 518 с.
7. Мацько Л.І. Риторика. /Л.І. Мацько, О.М. Мацько. – Навч. посіб. – 2-ге вид., стер. – К.: Вища шк., 2006. – 311 с.
8. Barcelona Antonio. Metaphor and metonymy at the Crossroads : a Cognitive Perspective./ Antonio Barcelona. – Berlin: Walterde Gruyter Gmb H&Co., 2000. – 284 p.
9. Skrebnev Y. M. Fundamentals of English Stylistics. /Y.M. Skrebnev. – М. – 1994. – 285 p.

Михалёва К. И. Метонимические переносы имен собственных в английском и украинском языках (на материале газетных текстов)

Аннотация. Статья посвящена исследованию и сопоставительному анализу существительных, переносное значение которых основаны на переносе имен собственных, которые встречаются в прессе на английском и русском языках на протяжении последнего десятилетия. В процессе изучения метонимических переносов

выявлены общие и дифференциальные черты использования метонимии в текстах газетных статей на изучаемых языках.

Ключевые слова: метонимия, типы метонимического переноса, антономасия, коннотативные имена, ономастическая лексика.

Mikhaleva K. Metonymic Transfers of Proper Names in English and Ukrainian (in newspapers)

Summary. The article focuses on the study and contrastive analysis of the metonymic transfer of proper names used in English and Ukrainian newspapers of the last decade. The study of the metonymic transfers has made it possible to establish common and distinctive features of metonymy used in newspaper articles of specified languages.

Key words: metonymy, types of metonymic transfer, antonomasia, connotative name, onomastic vocabulary.

Сорокіна Л. Є.,
кандидат філологічних наук, асистент кафедри іноземних мов гуманітарних спеціальностей
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

МОВЛЕННЄВА МАНІПУЛЯЦІЯ ТА ІНШІ ВИДИ МОВЛЕННЄВОГО ВПЛИВУ: ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ

Анотація. У статті розглянуті основні види мовленнєвого впливу, уточнено обсяг та специфіку поняття мовленнєва маніпуляція, проаналізовані відмінності між маніпулятивним та іншими видами мовленнєвого впливу.

Ключові слова: мовленнєвий вплив, мовленнєва маніпуляція, мовна демагогія, брейнушінг, нейролінгвістичне програмування, сугестія, персуазивність.

Постановка наукової проблеми та її значення. Різноманіття підходів до мовленнєвого впливу, на наш погляд, відображає складність цього феномену. Дослідження маніпулятивного впливу в комунікації вимагає звернення до витоків вивчення природи мовленнєвої маніпуляції, а саме, до теорії мовленнєвого впливу, в галузі якої працювали такі вчені як Г.Г. Почепцов, І.А. Стернін, Є.Ф. Тарасов, О.С. Іссерс, О.В. Шелестюк, Р.В. Блакар, В.В. Різун, В.М. Корнеєв та ін. Передусім, спробуємо окреслити основну сутність поняття: мовленнєвий вплив у широкому розумінні ототожнюється з будь-яким мовленнєвим спілкуванням, узятим в аспекті його цільової обумовленості, або вербальним спілкуванням, яке описане з позиції одного із комунікантів, коли він розглядає себе як суб'єкт впливу, а свого співрозмовника – як об'єкт впливу [1, с. 5]. Існує схожа точка зору, що зближує поняття мовленнєвого впливу та мовленнєвої взаємодії. Так, О.С. Іссерс розглядає мову як семіотичний код, який нав'язує адресатові систему цінностей та уявлень мовця і, відповідно, вибудовує іншу модель світу. Точніше, мова як інструмент впливу не просто відображає факти за принципом дзеркала, вона в тій чи іншій мірі виявляється кривим дзеркалом, кривизна якого визначається комунікативними завданнями адресата та його світосприйняттям [2, с. 36].

У вузькому розумінні мовленнєвий вплив розглядається в сфері так званих координативних відносин, коли комунікантів пов'язують відносини рівноправного співробітництва, а не відносини субординації (формальної чи неформальної). Такий вид мовленнєвого впливу передбачає, що суб'єкт мовленнєвого впливу регулює діяльність іншої людини, певною мірою вільної у виборі своїх дій та діючої у відповідності зі своїми потребами [1, с. 5; 3, с. 23]. Аналізуючи процес спілкування з когнітивної сторони, Р. Блакар розуміє процес вербального спілкування та, зокрема, мовленнєвого впливу як здійснення влади. Згідно з думкою вченого, навіть нейтральне використання мови передбачає вплив на світосприйняття та спосіб його структурування [4, с. 90]. Таким чином, за допомогою висловлень адресата спонукають розпочати, змінити чи за-

кінчити будь-яку діяльність, впливають на прийняття ним рішень і спричиняють корекцію його уявлення про світ.

Аналіз досліджень з даної теми. Зважимо на те, що мовленнєвий вплив в сучасних дослідженнях [5–8] часто ідентифікується з маніпулюванням або розуміється як обман, сугестія, персуазивність тощо. Однак не слід ототожнювати мовленнєвий вплив та вказані поняття. **Мета** статті – визначити й обґрунтувати відмінності між маніпулятивним та іншими видами мовленнєвого впливу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Задля уточнення та розмежування терміну, ми, по-перше, класифікуємо мовленнєвий вплив за: 1) характером взаємодії адресанта й адресата;

2) критерієм усвідомлення мовленнєвих дій адресантом; 3) орієнтацією на співрозмовника. По-друге, проаналізуємо та надамо дефініції суміжним із маніпуляцією феноменам, що, на наш погляд, уможливить проведення детального аналізу маніпулятивного впливу. Таким чином, маніпулятивний та мовленнєвий вплив відрізняються за такими критеріями:

1) За *характером взаємодії адресанта й адресата* розрізняється прямий та прихований вплив. Різновид впливу, за якого воля адресанта прямо не виражається, але передається за допомогою інших способів, називається прихованим (імпліцитним) [9, с. 37]. Основною відмінністю прямого (експліцитного) впливу є формулювання адресантом мети впливу, тобто його мовне вираження набуває форми наказу, прохання, побажання.

Прихований вплив передбачає декодування, усвідомлення та підсвідоме засвоєння імпліцитного змісту, тобто додаткових значень і експресивних відтінків, які містять експліцитно виражені одиниці повідомлення. Прихований вплив – це процес неусвідомленої адресатом зміни його поведінки, емоційних станів, переконань і установок, зумовлений мовними діями відправника повідомлення [9, с. 41].

2) За *критерієм усвідомлення адресантом мовленнєвих дій* розрізняють усвідомлений (інтенціональний) та неусвідомлений (неінтенціональний) вплив. Характерною рисою усвідомленого мовленнєвого впливу є те, що адресант ставить перед собою завдання домогтися від адресата ментальної / фізичної реакції чи дії. В разі неусвідомленого мовленнєвого впливу адресант не планує отримати від адресата бажаного результату.

3) За *орієнтацією на співрозмовника* розмежують індивідуально та соціально орієнтований мовленнєвий вплив. Індивідуально орієнтований мовленнєвий вплив спрямований безпосередньо на окрему особистість. Відмінність соціально орієнтованого мовленнєвого впливу

полягає у тому, що адресат моделює узагальнений образ групи як цілого [5, с. 57].

Отже, ми відносимо маніпуляцію до прихованого інтенціонального різновиду мовленнєвого впливу, який характеризується як індивідуальною, так і соціальною орієнтацією на співрозмовника. В статті *мовленнєву маніпуляцію* визначаємо як вид мовленнєвого впливу, спрямованого на впровадження в модель світосприйняття адресата нових знань, думок, емоцій і / або модифікацію вже наявних шляхом застосування відповідних до прагматичної мети адресанта комунікативних стратегій і тактик.

Понятійний апарат аналізу та систематизації способів впливу на свідомість у нашій роботі включає в себе терміни: мовна маніпуляція, мовна демагогія, брейнуошінг, нейролінгвістичне програмування, сугестія, персуазивність. Визначивши спорідненість термінів та процесів, які вони представляють, ми вважаємо необхідним роз'яснити вказані теоретичні визначення.

Термін «мовна демагогія», введений Т.В. Булигіною та О.Д. Шмельовим, визначається як прийом непрямого впливу на реципієнта, коли думки, котрі необхідно у нього викликати, не висловлюються прямо, а нав'язуються йому шляхом використання мовних засобів та мовленнєвих прийомів. Основним способом впливу на співрозмовника є маскування суб'єктивного судження (асерції) під ствердження, що сприймається як загальновідомий факт (пресупозицію) [10, с. 461].

Виходячи з цього визначення, другий термін вважаємо більш вдалим з огляду на те, що семантика слова «маніпуляція» передбачає спрямовану та продуману дію адресанта, в той час як поняття «демагогія» в першу чергу пов'язане з міжособистісною комунікацією, яка не містить чітко визначеної мети [11, с. 23]. Слід також підкреслити, що потенціал засобів впливу на адресата, що використовує маніпулятор, значно ширший маскування асерції під загальновідомий факт.

Термін «брейнуошінг» (brainwashing – дослівно: промивання мізків) у вітчизняних дослідженнях вживається як синонім терміну «маніпулювання свідомістю» [11, с. 22]. Зовсім іншої точки зору дотримуються в західній науковій традиції: брейнуошінг – не просто певний вплив на свідомість, а систематичне навіювання ідей, що супроводжується усіма видами фізичного та психічного впливу. Техніка брейнуошінгу передбачає ізоляцію людини від попередніх джерел інформації, вимога повної покори суспільному режимові [11, с. 22]. На відміну від брейнуошінгу маніпуляція свідомістю виключає застосування фізичної сили, не потребує психологічної реабілітації, не здійснює жорсткого психологічного тиску на людину.

Окремий розвиток в останні роки отримала концепція нейролінгвістичного програмування (НЛП), що базується на технологіях психокорекції і дозволяє вибудувати успішну стратегію спілкування в соціальній сфері, комерції, торгівлі тощо. Лінгвістична складова нейролінгвістичного програмування – мова – розглядається, за висловленням одного з авторів концепції НЛП, «як мастило, що посилює вплив учинків» [12, с. 23]. Основоположники НЛП Р. Бендлер, Дж. Гріндер, Р. Ділтс роблять акцент на тому, що інформація, яка сформульована за допомогою мовних одиниць, заміщує інформацію, котра поступає за допомогою органів чуття, асоціативних спогадів чи

емоцій. У порівнянні з маніпуляцією НЛП є ширшим та психологічно багатограннішим поняттям і не обмежується лише мовленнєвою маніпуляцією, яку вважаємо лише складовою частиною програмування.

На противагу вищесказаним поняттям сугестія, сугестивність (від лат. suggerere – навіювати) визначається [6, 7, 13, 14, 15] як вплив на підсвідомість, емоції та почуття людини, які опосередковано забезпечує вплив на її розум, волю, поведінку. Такий вплив здійснюється за рахунок послаблення контрольно-регулятивної функції на свідомість, зниження критичності в процесі сприйняття та реалізації навіюваного змісту, а також завдяки відсутності цілеспрямованого активного розуміння, розгорнутого логічного аналізу й оцінки зі сторони реципієнта [15, с. 11]. Розрізняють універсальні сугестивні тексти – заговори, молитви, формули гіпнозу та аутотренінги, а також індивідуальні тексти терапевтичного спрямування [14, с. 26]. Такі характеристики сугестії, з нашої точки зору, зближують сугестію з НЛП, оскільки у процесі навіювання відбуваються зміни в нейрофізіологічному стані адресата, в результаті чого реципієнт «набуває особливого нейропсихологічного портрету» [7, с. 24]. Саме у цьому полягає принципова розбіжність між поняттям сугестії та маніпуляції: сугестивний вплив за своєю природою є більш глибинним, оскільки спричиняється біопсихологічним стимулом, що здебільшого застосовується фахівцями у психотерапевтичних цілях; у той час як мовленнєва маніпуляція не пригнічує раціональне мислення, а лише направляє його у потрібному для маніпулятора руслі і відбувається між пересічними комунікантами.

Персуазивність (від лат. persuadere – вмовляти) означає вплив автора усного чи писемного повідомлення на адресата з метою переконання, закликання до здійснення / нездійснення певних дій [14, с. 25]. Під персуазивною комунікацією вчені розуміють повідомлення з метою формування й ствердження або зміни поглядів реципієнта тексту [8, с. 123]. Проте, персуазивність не зводиться лише до класичних риторичних прийомів та засобів образності. Механізми персуазивності мають інтегративний комплексний характер, здійснюються в єдності раціонального та чуттєвого начал. Так, в роботі О.М. Красенко, персуазивність постає як модусно-кваліфікативна категорія, за допомогою якої мовець кваліфікує достовірність повідомленої інформації через власне переконання [16, с. 4].

Важливо підкреслити, що між термінами «сугестивність» та «персуазивність» не існує абсолютно чітких меж. Ми дотримуємось точки зору Є.В. Чернявської, яка розглядає сугестію як навіювання, яке виключає раціональне начало і спирається лише на чуттєво-асоціативні сторони свідомості. На відміну від сугестивного, персуазивний вплив передбачає досягнення бажаної мети через переконання з опорою на раціональне обґрунтування, не виключаючи, а навпаки, враховуючи емоційно-оцінні засоби впливу [14, с. 29]. Отже, персуазивний вплив реалізується через засоби як аргументативного, так і маніпулятивного характеру.

Підводячи підсумки, зазначимо, що характер впливу визначається його метою, структурно-функціональними особливостями його мовної репрезентації, специфікою об'єкту, на котрий він направлений. мовленнєва маніпуляція відрізняється від усіх інших видів впливу: від брей-

нуошінгу – відсутністю фізичного впливу і очевидної психологічної агресії; від мовленнєвої демагогії тим, що мовленнєва маніпуляція не зводиться лише до маскування асерції під пресупозицію; від нейролінгвістичного програмування та сугестії тим, що останні відносяться виключно до галузі психології особистості, психоаналізу та самовпливу. Персуазивність у своїх мовленнєвих можливостях є дотичною до мовленнєвого впливу, але при цьому дещо ширшою у розумінні характеру впливу на адресата, адже знаходиться на перетині аргументації та маніпуляції, а, отже, залучає стратегії, тактики, засоби тощо обох видів комунікативного впливу.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у детальному вивченні комунікативних, когнітивних та гендерних особливостей мовленнєвої маніпуляції.

Література:

1. Тарасов Е. Ф. Речевое воздействие : Методология и теория / Е. Ф. Тарасов // Оптимизация речевого воздействия / [отв. ред. Р. Г. Котов]. – М. : Наука, 1990. – С. 5–18.
2. Иссерс О. С. Речевое воздействие в аспекте когнитивных категорий / О. С. Иссерс // Вестник Омского университета. – 1999. – Вып. 1. – С. 74–79.
3. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / Оксана Сергеевна Иссерс. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 284 с.
4. Блакар Р. М. Язык как инструмент социальной власти (теоретико-эмпирические исследования языка и его использования в социальном контексте) / Р. М. Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия / [сост. В. М. Сергеева, В. М. Паршин; общ. ред. В. В. Петровой]. – М. : Прогресс, 1987. – С. 88–125.
5. Гришечко Е. Г. Определение понятия речевого воздействия и виды этого воздействия / Е. Г. Гришечко // Гуманитарные и социальные науки. Северокавказский науч. центр высшей школы. – Ростов н/Д, 2008. – № 4. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до журналу: http://www.hses-online.ru/2008/04/10_02_04/10.pdf – Назва з титул. екрану.
6. Голоднов А. В. Персуазивная стратегия текстообразования в риторическом медиадискурсе / А. В. Голоднов // Вестник гос. ун-та им. А. С. Пушкина. Серия : Филология. – № 4. – Спб, 2008. – С. 113–125.
7. Желтухина М. Р. Масс-медиаальная коммуникация: языковое сознание – воздействие – суггестивность / М. Р. Желтухина // Язык, сознание, коммуникация : [сб. науч. ст. / отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов]. – М. : МАКС Пресс, 2003. – Вып. 24. – С. 13–28.
8. Павлюк Л. С. Риторика, ідеологія, персуазивна комунікація / Людмила Степанівна Павлюк. – Львів : ПАІС, 2007. – 168 с.
9. Різун В. В. Лінгвістика впливу / В. В. Різун, Н. Ф. Непійвода,

- В. М. Корнєєв. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 148 с.
10. Булыгина Т. В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 576 с.
11. Данилова А. А. Манипулирование словом в средствах массовой информации / Анна Александровна Данилова. – М. : Добросвет, Изд-во «КДУ», 2009. – 234 с.
12. Bandler R. The Structure of Magic I : A Book about Language and Therapy / R. Bandler, J. Grinder. – Palo Alto : Science & Behavior Books, 1975. – 225 p.
13. Ільницька Л. Л. Англomовний суггестивний дискурс : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л. Л. Ільницька. – Х., 2006. – 20 с.
14. Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса : Проблемы речевого воздействия / Валерия Евгеньевна Чернявская. – М. : Флинта-Наука, 2006. – 136 с.
15. Шелестюк Е. В. Речевое воздействие : онтология и методология исследования : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е. В. Шелестюк. – Челябинск, 2009 – 42 с.
16. Красненко О. М. Лінгвопрагматичні засоби персуазивності у сучасній французькій мові (на матеріалі публікацій з міжнародних відносин) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / О. М. Красненко. – К., 2011. – 20 с.

Сорокина Л. Е. Речевая манипуляция и другие виды речевого воздействия: терминологическое разграничение понятий

Аннотация. В статье рассмотрены основные виды речевого воздействия, обоснована суть и специфика понятия речевой манипуляции, проанализированы отличия между манипулятивным и другими видами речевого воздействия.

Ключевые слова: речевое воздействие, речевая манипуляция, языковая демагогия, брейнуошинг, нейролингвистическое программирование, суггестия, персуазивность.

Sorokina L. Verbal Manipulation and Other Types of Verbal Influence: Differentiation of Terminology

Summary. The article focuses on the study of the types of verbal influence. The research offers a comprehensive definition of the term «manipulation» and its analysis in comparison with the other types of verbal influence.

Key words: verbal influence, verbal manipulation, lingual demagogu, brainwashing, neurolinguistic programming, suggestion, persuasiveness.

*Столярчук О. В.,
асистент кафедри іноземних мов
Макіївського економіко-гуманітарного інституту*

ТЕЛЕСКОПІЯ У МОЛОДІЖНОМУ СЛЕНЗІ АНГЛІЙСЬКОЇ, НІМЕЦЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ

Анотація. В статті розглядається поняття молодіжного сленгу та явище телескопії у англійській філології та в русистиці. На основі існуючих класифікацій зроблено детальну класифікацію для аналізу телескопічних утворень у англійському, німецькому, українському та російському молодіжних сленгах.

Ключові слова: молодіжний сленг, телескопія, телескопічні утворення.

Вивчення молодіжного сленгу набуває зростаючої актуальності в умовах міжнародних контактів, що розширюються, допомагає краще представити особливості і своєрідність національної картини світу, які відображається на мові. **Актуальність** роботи визначається необхідністю зіставного вивчення молодіжних сленгів англійської, німецької, української та російської мов зважаючи на процеси глобалізації, що дозволить виявити загальномовні тенденції, які відбуваються у суспільстві та мові.

Загальнотеоретичну та методологічну базу статті складають роботи мовознавців, що вивчають словотворчі процеси у досліджуваних мовах (Т.М. Беляєвої, Г.В. Маракушиної, М.Ю. Гетманської, Т.І. Жаркової, А.Ф. Журавльова, В. Хлебнікової, В. Набокова, О.А. Земської, О.М. Лашкевича та В.В. Єлісеєвої).

Молодіжний сленг розглядали багато вітчизняних та зарубіжних дослідників сленгу, таких як Ерік Патрідж, Генрі Луї Менкен, Гельмут Генне, Герман Еманн, Майкл Фрейденк, В.В. Хомяков, Леся Ставицька, Т.М. Кондратюк, Т.М. Беляєва, І.Р. Гальперін та інші. Хоча різні аспекти молодіжної мови були проаналізовані багатьма вченими, постійне оновлення лексики молоді робить дослідження сленгу необхідним.

Метою цієї роботи є встановлення та опис спільних і диференційних рис телескопії як одного з способів утворення молодіжних сленгізмів англійської, німецької, української та російської мов. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**: розглянути значення поняття «телескопії» у англійській, німецькій, українській та російській мовах; описати прийоми та особливості телескопії як одного з способів деривації слів у мовах, що аналізуються; розробити спільну класифікацію типів телескопії для вивчення англійського, німецького, українського та російського молодіжного сленгів; виділити характерні риси телескопічного способу побудови нових сленгізмів у молодіжних сленгах досліджуваних мов.

Об'єктом дослідження є сленгові слова та вирази у мовах, що порівнюються. Предмет дослідження – телескопія як один з способів словотвору сленгових одиниць в англійській, німецькій, українській та російській мовах.

Матеріалом дослідження послуговували сленгові лексичні одиниці, відібрані методом суцільної вибірки з

друкованих видань та онлайн-словників англійського, німецького, українського та російського молодіжного сленгу, які постійно оновлюються носіями мов. Кількість досліджуваних одиниць становить по 57 прикладів з англійської, 4 з німецького, 66 з українського та 56 з російського молодіжного сленгів.

Молодіжний сленг – різновид соціолекту, що підтверджує залежність тематичного розподілу сленгу від соціального середовища окремої країни та спільна граматична основа з відповідною національною мовою [10, 329].

Сучасна молодь активно використовує молодіжний сленг задля того, щоб висунути свого роду протест проти навколишньої дійсності та привернути увагу співбесідника. Здійсненню поставлених цілей сприяє такий спосіб утворення сленгізмів як телескопія.

Контамінація або телескопія – явище дуже поширене в англійській мові, і до того ж воно має багато досить широких трактовок [2, 59]. В англійській мові контаміновані лексичні одиниці проникли в кодифікований варіант мови. У той час як при аналізі словникового складу німецької мови подібні слова зовсім або майже не зустрічаються у літературній кодифікованій мові [7, 14].

В російській, а також українській мовах телескопія практично не використовується, крім поодиноких прикладів [7, 14]. Саме тому, єдиного розуміння контамінації в русистиці немає [9, 164].

Активні процеси глобалізації, зближення культур, тобто зміни в науково-технічній, економічній і політичній сферах життя суспільства, на початку нового століття цілком закономірно і послідовно знаходять відображення в лексичній системі сучасної російської мови. У результаті впливу екстралінгвістичних чинників у ній позначилася тенденція до компресії та активному використанню експресивно-оцінних мовних засобів, до числа яких відносяться телескопічні елементи, які, в свою чергу, є одним з найбільш ефективних способів вираження стилістичної конотації в словотворенні [3, 1].

У русистиці більш розповсюджений термін «контамінація». Контамінація – «сплав двох слів або частин слів» (більш вдалим терміном було б «скоріння» (термін В. Хлебнікова) або ж слово «гібрид», яким іменує це явище В. Набоков [9, 164]).

На сучасному етапі дослідження цього способу словотвору в англійській філології більш розповсюдженим став термін «телескопія» (англ. *blending*). Тому більш доцільним є пристати до терміну, який є найбільш вживаним у останніх дослідженнях, – телескопія.

За думкою деяких лінгвістів, телескопія (контамінація, стягнення) об'єднує складання основ і скорочення [6, 39]. Слова-стяги утворені шляхом з'єднання частин морфем у складну, хоча іноді й уподібнену одноморфемній, лексич-

ну одиницю. В наявності схожість і з складанням основ, тому що сполучаються елементи двох слів, і з скороченням, так як обидві основи, виявляються скороченими до декількох букв. Отриманий таким способом бленд відповідає двом вимогам до номінацій, утворених за допомогою як складання основ, так і скорочення: 1) цілюфо-формленість (умова при формуванні складного слова), та 2) компактність мовних засобів (основна характеристика скороченого слова) [6, 40].

Але більшість дослідників розглядають телескопію як самостійний спосіб словотвору [1, 182].

Телескопічне утворення – це новий спосіб словотвору у німецькій мові, при якому частина одного слова зливається, щоб утворити єдине слово з частиною іншого слова або з цілим словом. Молодим людям дуже подобається утворені таким способом слова, бо їх не зустрінеш ні в одному словнику, але їх походження можна дізнатися по наявності двох вихідних слів [4, 1].

Згідно з В.З. Санніковим, А.Ф. Журавльов виділяє два структурних типу контамінації [9, 164]:

1) «аглютинація» сегментів двох слів може бути здійснено за двома формулами:

а) $A(=ab) + B(=cd) \rightarrow C(=ac)$;

б) $A(=ab) + B(=cd) \rightarrow C(=ad)$;

2) міжсловне накладення відбувається, коли обидва слова зберігаються повністю, але «наїжджають один на одного», та будується також за двома формулами:

а) $A(=ab) + B(=bc) \rightarrow C(=abc)$;

б) $A(=ab) + B(=cd) \rightarrow C(=ac(d)b)$.

Широке розуміння контамінації включає усі типи та прийоми побудови слів-стягів, які зближують дві обставини:

1) формально в новоутворенні представлені, хоча б однією літерою (точніше, фонемою), обидва вихідних слова;

2) у значенні новоутворення складним чином переплітаються значення обох вихідних слів [9, 164].

Фонотактичні умови злиття слів і семантика лексичних одиниць роблять можливим створення слів-злитків [6, 48] або блендів згідно з англійською термінологією [5, 39].

В англійській мові виділяють 4 типи телескопічних новоутворень, які за моделями утворення співвідносяться з тими, що виділяють у русистиці, або доповнюють існуючу класифікацію. Завдяки проаналізованим молодіжним сленгізмам англійської, німецької, української та російської мов було визначено наступні типи телескопії:

1. Найбільш частотний тип телескопії у англійській мові – поєднання двох усічених основ з накладенням фонем або груп фонем на стику [6, 48] за формулою $A(=abc) + B(=dbe) \rightarrow C(=abe)$. У молодіжному слензі вивчаємих мов до цього типу належать такі слова:

англ.: *absotively* ‘дуже позитивно’ = *abso(lutely)* ‘абсолютно, виключно’ + *(p)ositively* ‘позитивно’ [13];

укр.: *алконавт* ‘п’яниця’ = *алко(голік)* + *(косм)онавт* [12].

2. З’єднання початкового фрагмента одного вихідного слова з кінцевим фрагментом другого без міжслогового накладення [6, 48]. Цей тип можна представити формулою $A(=ab) + B(=cd) \rightarrow C(=ad)$:

англ.: *annoyware* ‘програмне забезпечення, яке дратує’ = *annoy(ing)* ‘дратуєчий’ + *(soft)ware* ‘програмне забезпечення’; *babelicious* = *bab(y)* ‘дитина, крихітка’ + *(d)*

elicious ‘смачний, чудовий’ ‘приваблива жінка’ [13];

рос.: *балтаголик* = *балт(ун)* + *(алк)оголик* ‘бовтун’; *борзометр* = *борз(ий)* + *(терм)ометр* – прилад, що вимірює ступінь нахабства [11];

укр.: *траходром* ‘ліжко’ = *трах(атись)* + *(аер)одром* [12].

3. З’єднання повної основи вихідного слова з усіченою основою іншого слова з накладенням фонем або без нього [6, 49]. Такий тип у молодіжному слензі вивчаємих мов можна представити трьома формулами:

а) вихідне слово, основа якого зберігається – це перше слово:

– $A(=ab) + B(=bcd) \rightarrow C(=abc)$, де накладення фонем обов’язкове:

англ.: *lametarded* ‘відсталий’ = *lame* ‘покалічений’ + *(r)etarded* ‘відсталий’ [13];

нім.: *affenteuerlich* ‘дуже допитливий’ = *Affe* ‘мавпа’ + *(ab)enteuerlich* ‘допитливий’ [8];

укр.: *алкацист* ‘п’яниця’ = *алкаш* + *(ф)аицист*; *дебільник* ‘мобільний телефон’ = *дебіл* + *(моб)ільник* [12];

рос.: *очкозавр* ‘трус’ = *очко* (від *очковать* ‘злякатись чогось’) + *(дин)озавр*; *очконавт* ‘боязуз’ = *очко* + *(косм)онавт* [11];

$A(=ab) + B(=cd) \rightarrow C(=abd)$ без накладення фонем:

англ.: *Jewfro* – зневажливо до єврея = *Jew* ‘єврей’ + *(a)fro* ‘афро’; *joygasm* ‘велика радість’ = *joy* ‘радість’ + *(or)gasm* ‘оргазм’ [13];

укр.: *сексодром* ‘ліжко’ = *секс* + *(аер)одром* [12];

б) вихідним словом, яке зберігається у телескопічному новоутворенні, є друге слово, яке формується згідно з формулою $A(=acb) + B(=cd) \rightarrow C(=acd)$:

англ.: *mathemagician* = *mathema(tician)* ‘математик’ + *magician* ‘маг’ ‘людина, яка дуже добре розуміється на математиці’; *automagically* = *automa(tically)* ‘автоматично’ + *magically* ‘магічно’ ‘має на увазі, що у спостерігача немає ніякого розуміння механізму дії, настільки, що це здається йому майже чарівним’ [13];

укр.: *лошмен* ‘дурна людина’ = *лош(ара)* ‘дурень, йолоп’ + *мен* ‘чоловік’ [12].

4. Поєднання двох повних основ з міжсловним накладенням (гаплогія) [6, 49] утворюється за формулою $A(=ab) + B(=bc) \rightarrow C(=abc)$:

англ.: *boughetto* ‘бути високого класу, але не зазнаватися’ = *bough* ‘гілка’ + *ghetto* ‘гетто’ [13];

нім.: *alleinsam* ‘самотній’ = *allein* ‘один’ + *einsam* ‘самотній’ [8].

5. Зустрічаються приклади поєднання початкових фрагментів похідних слів, які у англійській мові не виділяються у окрему групу, а у русистиці представлені формулою $A(=ab) + B(=cd) \rightarrow C(=ac)$:

укр.: *старпер* ‘старий, набридливий чоловік’ = *стар(ий)* + *пер(дун)* [12];

рос.: *битковоз* = *битком* + *возить* ‘переповнена маршрутка’ [11];

6. Молодіжний сленг посприяв розвитку нового для англійської мови типу утворення блендів, який представлений формулою $A(=ab) + B(=cd) \rightarrow C(=ac(d)b)$:

англ.: *abso-bloody-lutely* ‘абсолютно’, ‘зовсім’ = *absolutely* ‘зовсім’ + *bloody* пейоративне слово, *abso-fucking-lutely* або *abso-fuckin’-lutely* ‘точно’ = *absolutely* ‘зовсім’ + *fucking* пейоративне слово [13];

рос.: *сблинь* 'відійди' = *сгинь* + *блин* [11].

Результати дослідження процесів телескопії у молодіжних сленгізмах в англійській, німецькій, українській та російській мовах можна відобразити у наступній таблиці (див. табл. 1).

Згідно зі здобутими результатами (див. табл. 1), можна зробити такі **висновки**:

1. Телескопія більш розповсюджений спосіб словотвору у англійському (57 сленгових одиниць), українському (66) та російському (56) молодіжному слензі. У німець-

Таблиця 1

Типи телескопії в слензі англійської, німецької, української та російської мов

№	Типи телескопії	Англ.		Нім.		Укр.		Рос.	
		кільк.	%	кільк.	%	кільк.	%	кільк.	%
1.	1 тип	10	18	–	–	5	8	–	–
2.	2 тип	11	19	2	50	28	42	23	41
3.	3 тип	23	40	–	–	28	42	28	50
4.	4 тип	5	9	2	50	–	–	–	–
5.	5 тип	–	–	–	–	5	8	4	7
6.	6 тип	8	14	–	–	–	–	1	2
7.	Разом	57	100	4	100	66	100	56	100

кому молодіжному слензі зустрічаються лише поодинокі приклади блендів (4 сленгові одиниці) (див. табл. 1).

2. В цілому можна стверджувати, що утворення нових слів шляхом телескопії у англійському молодіжному слензі є активним словотворчим процесом, бо з'явилась навіть нова для англійської мови формула утворення слів-стягів (6 тип – 14%) (див. табл. 1).

3. Певна незвичність подібних лексичних утворень, що додає їм деяку експресивність, робить телескопію досить поширеним способом словотвору. Ця ознака слів-злитків робить їх дуже популярними в молодіжній мові, де вони призначені для привернення уваги слухача. Тому все більше слів-злитків з'являються в англійському молодіжному слензі. Крім того, контамінація стає також продуктивною й в українському та російському молодіжному сленгах, незважаючи на те, що це не є сталим способом словотвору у відповідних національних літературних мовах.

До *перспектив* дослідження належить вивчення зміни лексичного складу молодіжного сленгу різноструктурних мов у діахронічному та синхронічному зрізі та інші.

Література:

1. Астафурова Т.Н. Телескопія: новий спосіб словообразования? Т.Н. Астафурова, О.Н. Сухорукова // Вестник Волгоградского государственного университета. – 2006. – Серия 2: Языкознание, № 5. – С. 182–185.
2. Беляева Т. М. Лингвистические единицы разных уровней в языке и речи: сборник научных трудов. / Т. М. Беляева, А. В. Юрин. – М. : Кубанский гос. университет, 1988. – 151 с.
3. Гетманская М.Ю. Семантико-стилистические особенности. Телескопизмов в современном русском языке [Электронный ресурс] / М.Ю. Гетманская. – Режим доступа : http://www.pglu.ru/lib/publications/University_Reading/2008/VII/uch_2008_VII_00023.pdf
4. Жаркова Т. И. Сленг современной немецкой молодежи как средство развития коммуникативной компетенции студентов [Электронный ресурс] / Т. И. Жаркова. – Режим доступа : <http://festival.1september.ru/articles/500187/>
5. Елисеева В.В. Лексикология английского языка / В.В. Елисеева. – СПб : СПбГУ, 2003. – 46 с.
6. Лашкевич О.М. Тенденции словообразования в современном

английском языке / О.М. Лашкевич // Вестник Удмуртского Университета. – 2007. – Вып. 5. – С. 45-52.

7. Маракушина Г. В. Роль компрессии в лексической номинации : на материале английского, немецкого и русского языков : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Г.В. Маракушина. – Москва, 2008. – 19 с.
8. Михайлова Н. Молодежный язык Германии [Электронный ресурс] / Н. Михайлова, Д. Кипнис, А. Кипнис. – Режим доступа : http://imwerden.de/pdf/deutsche_jugendsprache.pdf
9. Санников В.З. Русский язык в зеркале языковой игры. / В.З. Санников. – М. : Языки славянской культуры, 1999. – 544 с.
10. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О.О. Селіванова – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
11. Словарь молодёжного сленга [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://teenslang.su/content/&slang=all>
12. Ставицька Л. Український жаргон. Словник / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 494 с.
13. The Online Slang Dictionary (American and English slang) [Электронный ресурс] / [Walter Rader] – Режим доступа : <http://onlineslangdictionary.com/>

Столярчук О. В. Телескопія в молодіжному слензі англійського, німецького, українського і російського мов

Анотація. В статті розглядається поняття молодіжного сленга і явлення телескопії в англійській і російській мові. На основі існуючих класифікацій розроблена детальна класифікація для аналізу телескопічних образів в англійській, німецькій, українській і російській молодіжній мові.

Ключові слова: молодіжний сленг, телескопія, телескопічні образи.

Stoliarchuk O. Blending in Youth English, German, Ukrainian and Russian Slangs

Summary. The article discusses the concept of youth slang and phenomenon of blending in English and Russian studies. On the basis of the existing classifications, a detailed one has been developed for analyzing blend words in English, German, Ukrainian and Russian youth slang.

Key words: youth slang, blending, blend words.

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ,
ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

*Байлюк Н. О.,
старший викладач кафедри німецької мови
та перекладу Українсько-німецького інституту
Одеського національного політехнічного університету*

ФУНКЦІОНУВАННЯ ГЕМІНОВАНИХ ПРИГОЛОСНИХ НА СТИКУ ДВОХ СЛІВ У ДАВНЬОУКРАЇНСЬКОМУ ТА ДАВНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКОМУ ПЕРІОДАХ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)

Анотація. У даній статті досліджується функціональний та структурний опис гемінованих приголосних на стику двох слів у межах однієї синтагми у давньоукраїнському та давньовірхньонімецькому періодах та розкривається зародження довгих/коротких приголосних.

Ключові слова: діакронія, геміната, фонема, довгий/короткий приголосний, синтагма.

Фонемний статус українських гемінат є неоднозначним і залишається дискусійним, оскільки не всі вчені вважають функціонування в мові однієї довгої фонемі поряд з біфонемою. Ця дискусія відображається у працях таких дослідників як М. А. Жовтобрюх, Л. Р. Зіндер, І. І. Ковалик, П. П. Коструба, В. С. Медведєв, Г. М. Міжевська, А. А. Москаленко, М. Ф. Наконечний, А. А. Перебийніс, О. Н. Синявський, І. П. Сунцова, Г. В. Шило.

Дослідження про фонемний статус гемінат обмежувались лише кількісною характеристикою приголосних, іноді розглядалися мінімальні пари, а співвідношення фонем і її алофонів, фонемі й морфеми, членування мовного, мовленнєвого потоку, тобто синтагматичний підхід у поєднанні з функціональною стороною довгих приголосних глибоко не розглядався.

Тому, є необхідність проаналізувати фонетико-фонологічні ознаки гемінат у руслі їх історичного розвитку, що передбачає розгляд динаміки зміни та еволюції фонетичної системи української мови в цілому і порівняти гемінати української мови з гемінатами німецької мови, які, вважається, є більш дослідженими.

Чому саме з німецькими гемінатами? Саме тому, що історична поява гемінат як в українській мові, так і в німецькій мові з'явилася за однакових фонетичних умов: 1) асиміляція [й] з попереднім приголосним ([mʲj] → [mː] – [stamːja] → [stamːa] → *стаття*, [pj] → [pː] – [sipja] → [sipːa] → *Sippe*) [7, 631; 2, 99].

2) занепад редукованих голосних (*виньныи* > *винныи*, *въ* > *в*, *heriro* > *herr*, *wanne* > *wenn*, *denne* > *denn*) [1, 435; 4, 16-17].

Фонетична природа гемінат на перший погляд є ясною і прозорою як у плані їхнього походження, так і артикуляційного й акустичного характеру, проте фонематичний статус їх залишається предметом наукової дискусії в україністиці.

Таким чином, **актуальність** даної статті визначається вивченням появи гемінат на стику двох слів і їх функціо-

нування в писемних творах давньоукраїнського та давньовірхньонімецького періодів, які відображають розвиток мови.

Об'єктом дослідження виступають подвоєні гомогенні літерні знаки на стику двох слів у межах однієї синтагми, а **предметом** – діакронія гемінат на стику двох слів у межах однієї синтагми в українській та німецькій мовах.

Метою роботи є встановлення особливостей розвитку появи гемінованих приголосних на стику слів у межах однієї синтагми та їх графічний функціональний аналіз.

У нашому дослідженні було проаналізовано та зіставлено на прикладах художніх текстів появу гемінат на стику двох слів у межах однієї синтагми у давньоукраїнському та давньовірхньонімецькому періодах розвитку мов. Періодизацію української мови як базисну взято Юрія Шевельова [3], німецької мови – Дамаріс Нюблінг [1].

Достатність вибірок текстів визначалася за допомогою відомої в лінгвістиці формули Р. Г. Піотровського [6, 295]. І було визначено, що біля 20 тисяч слововживань необхідно для репрезентативності загальної частоти реалізацій стиків між словами.

Загальний обсяг словоформ в давньоукраїнському періоді склав 51298 словоформ, у давньовірхньонімецькому періоді – 47063 словоформ.

Спочатку було проведено суцільне обстеження тексту і виділено три структури стику слів: **структура 1** «повнозначне слово + повнозначне слово», **структура 2** «службове слово + повнозначне слово» та **структура 3** «повнозначне слово + службове слово».

У ході дослідження було встановлено дві моделі гемінування приголосних **модель 1** та **модель 2**. **Модель 1** характеризується подвоєнням двох однакових приголосних на стику слів, що представляють собою комбінацію двох однакових фонем, які реалізуються на спадно-висхідному напрямку напруги. **Модель 2** – відображає утворення довгої фонемі, яка складається з двох гомогенних приголосних, які реалізуються на висхідному напрямку напруги.

Стик слів в межах однієї синтагми у давньоукраїнському періоді проаналізовано у текстах «Слово о полку Ігоревім» та «Галицько-Волинський літописі».

У тексті «Слово о полку Ігоревім» нараховано 2861 словоформу та виявлено 15 випадків подвоєних стиків. Подвоєювалися /p'/, /m/, /v/, /c/, /z/, /k/, /t/, /d/. Розглянемо за структурами:

Структура 1: «повнозначне слово + повнозначне слово». Серед зазначених 15 подвоєних стиків у «Слові...» зу-

стрілося 6 випадків, які утворені повнозначними словами, що складає 0,21% від загального числа випадків. Перейдімо до конкретних даних аналізу:

1) *А половцинеготовами дорогами побегоша к Дону великому; кричат телегы полуноцы, рци лебеди роспу- жени.*

Перші слова в синтагмі «кричаттелегы» утворюють подвоєння двох глухих приголосних /т – т’/, перший із них реалізується в кінці слова і стоїть після голосного, а другий займає анлаутну превокальну позицію. Очевидно, що кожний із названих звуків має різні артикуляторно-звукові властивості. Вимові кінцевого в першому слові приголосного /т-/ відносно ослаблена і має спадну напругу, розрив його змички не реалізується, а плавно переходить в /-т’/ наступного складу. Останній вжито в анлауті слова, позиція якого завжди є сильнішою порівняно до ауслату і фонетично звук займає місце на висхідному русі напруги слова. У цілому зазначена структура зімкнених приголосних /т – т’/ утворює спадно-висхідний напрямок артикуляційної напруги, мінімальне значення якої приходить на стик двох приголосних. Така фонетична модель словесного стику двох однакових приголосних підтверджується також інструментально-фонетичним аналізом. Такий стик розглянутого випадку відноситься до **моделі 1**.

2) *Орѣтмами, и япончицами, и кожухыначаша мосты моститио болотом и грязивым местом – и всякими узорчыи половецькими.*

Міжсловесний стик у сполученні слів «грязивым-местом» утворюють сонорні приголосні /м – м/, з яких перший звук реалізується в кінці слова (і складу) і займає позицію на спадному напрямку напруги, в протилежність йому наступний /-м/ належить до наголошеного складу і утворює висхідний рух артикуляційної напруги в слові. У цілому зазначена консонантна структура реалізується на спадно-висхідному напрямку напруги, утворюючи мінімальне значення на стику між словами (і звуками). Тут також є маніфестація в розглянутому випадку фонетичної **моделі 1**.

Не зупиняючись на деяких деталях інших випадків з моделлю 1, що має місце в текстах «Слова...», зазначимо лише словосполучення, в яких реалізовані подвоєні приголосні: «синемморе», «потоммолодым», «ГзаккКончакови», «Игорьрече». До подвоєних звуків належать: /м – м/, /к – к/, /р’ – р’/, які у своїй фонетичній реалізації утворюють спадно-висхідний рух напруги і межа яких має місце на мінімальному рівні напруги. Цікавим виглядить ще один приклад, це – ГзаккКончакови, в якому між двома повнозначними словами знаходиться службове слово – прийменник (к), і в цілому утворена «потроєна» структура має вигляд /к – к – к/. Крайні приголосні мають аналогічні фонетичні характеристики, розглянуті вище в **моделі 1**, а серединний гомогенний звук /-к-/ примикає до наступного фонетичного слова. Оскільки останній (серединний) з наступним /-к/ знаходяться на висхідному русі напруги, належать до одного й того ж слова, то фонетично вони зливаються і утворюють один подовжений звук, що має назву «довгий» приголосний. У цьому місці історично два звуки утворили на даному етапі давньоукраїнської мови одну фонему – «довгу» приголосну. Така фонема належить до зародженого протиставлення в системі приголосних, яке представляє фонемну пару «короткий/дов-

гий» приголосний.

Таким чином, в **структурі 1**, реалізація якої розглянута вище, має місце вживання подвоєних приголосних типу **моделі 1**, а також зародження ускладненої структури з реалізацією «довгого» приголосного. До цих звуків належать /т, к, м, р’/ та /к#/, тобто глухі зімкнені та сонорні. Типовою для зазначеної **моделі 1** є спадно-висхідний напрямок артикуляційної напруги, яка фонетично розділяє два повнозначні слова. Очевидно, що подвоєні приголосні належать до різних морфем (і слів) і також до різних фонетичних слів. Вважаємо, що у цьому випадку на словесному стику реалізуються **дві** однакові фонemi, які не належать до «довгих» приголосних. Історично на місці фонетичного перепаду напруги реалізувався редукований голосний /ь/ або /ъ/, який все ж примикає до першого фонетичного слова і займає слабку позицію в зазначеному слові і синтагмі в цілому. Занепад слабого редукованого привів до утворення гомогенного стику однакових приголосних і тіснішої їхньої взаємодії.

Структура 2: «службове слово + повнозначне слово». На місці службового слова вживаються прийменники, які не мають наголосу і фонетично примикають до повнозначного слова, утворюючи в цілому одне фонетичне ціле. У тексті «Слова...» зустрілося 5 таких структур, що становить 0,17%. Проілюструємо це на конкретному матеріалі.

1) *С тоя же Каялы Святуполкъполедея отца своего между угорьскими иноходьцы ко святей Софии к Киеву.*

У зазначеній **структурі 2** реалізовано в тексті збіг приголосних /к – к’/, із яких перший фонетично примикає до наступного повнозначного слова, утворюючи єдину фонетичну одиницю. Обидва приголосних реалізуються на висхідному напрямку артикуляційної напруги, що започатковує всю словесну структуру. Незважаючи на те, що кожен із розглядуваних приголосних належить до різних граматики-семантичних одиниць, фонетично вони утворюють єдине ціле, що спричиняє реалізацію однієї артикуляційної програми в слові. Безумовно, що така фонетична спаяність звуків свідчить про реалізацію однієї фонemi, що засвідчує у даній сполучці «довгий» приголосний. Порівняння розглянутого із попередньою структурою свідчить про їхню суттєву відмінність, у даному випадку спостерігаємо **модель 2**.

1) *Тогда великий Святослав изрони злато слово, с слезами смешено, и рече:*

Наведений приклад немає суттєвої відмінності від вищерозглянутого, тут так само в збігу приголосних /с – с/, перший із них повністю примикає до наступного, утворюючи один склад і єдине фонетичне слово. Напевно, що обидва звуки знаходяться на висхідному русі артикуляційної напруги і представляють собою одну «довгу» фонему /с#/.

Нижче розглянуті приклади подвоєних приголосних, незважаючи на реалізацію в них словесної **структури 2**, суттєво відрізняються від тільки-що нами розглянутих.

2) *Поскепаны саблями калеными шеломы оварьскыя от тебе, яр туре Всеволоде!*

У даному прикладі реалізована структура «оттебе», в якій має місце збіг двох однакових приголосних /т – т’/. Перший із них реалізований у прийменнику, який утворює окремий склад. Останнє спричинило місце зазначено-

го приголосного на спадному русі напруги, що потім переходить у висхідний рух на наступному повнозначному слові. Перепад в напрямку напруги дозволяє розглядати в цьому місці реалізацію **двох** фонем, хоча вони належать до одного фонетичного слова. Зазначений стик двох однакових приголосних свідчить про належність кожного із звуків до різних **складів**, що, видно, є вагомим для ідентифікації однієї чи двох консонантних фонем. У цьому випадку у **структурі 2** реалізується консонантна **модель 1**, яка була розглянута вище.

До цього ж типу реалізації необхідно віднести також такі словосполучення з подвоєними приголосними: «*от-тела*», «*изземли*», зокрема це: /т – т'/ та /з – з'/ . Службове слово в **структурі 2** утворює окремий склад, який відноситься до **моделі 1**.

Структура 3: «повнозначне слово + службове слово». Особливістю цієї реалізації є вживання в повнозначному слові приголосного в кінцевій позиції, тобто на спадному русі артикуляційної напруги. Наступний гомогенний приголосний може утворювати окремий склад, але завжди цей звук примикає до наступного повнозначного слова. У «Слові...» зустрілося 3 таких приклади, що складає по відношенню до вибірки 0,10%. Звернімося до деяких мовних фактів з гемінатами.

1) *Рече Кончак коГзе: «Аже сокол к гнезду летит, а весокоцаопутаево красною дивичею».*

У словосполученні «*КончаккоГзе*» реалізується в постпозиції прийменник, який за смислом відноситься до наступного повнозначного слова, що утворює єдину фонетичну одиницю. У той же час в структурі /к – к/ перший приголосний знаходиться в ауслауті слова, на який приходить спадна напруга. Очевидно, що на даній структурі реалізується спадно-висхідний рух напруги, що засвідчує утворення **двох** гомогенних фонем. Такий напрямок артикуляції утворює стик між словами, що засвідчує окремі звуки. Такого ж типу сполука має місце в «*рукав вКаялереце*», в якій стикаються два звуки /в – в/, із яких перший в результаті ослаблення змінився в напівприголосний, а другий примкнув до наступного слова (і складу). У зазначених випадках проявляється стик приголосних, що відображають **модель 1**.

2) *На Дунаи Ярославнын глас ся слышит, зегзицею незнаема рано кычеть.*

У зазначеному сполученні однакових приголосних /с – с'/ в якості службового слова реалізується частка. Ця частка утворює самостійний склад з початковим приголосним, що знаходиться на висхідному напрямку напруги. Перепад в напрузі утворює попередній приголосний /с-/ в повнозначному слові, але він знаходиться на спадному русі напруги. Такий спадно-висхідний рух напруги спричиняє реалізацію гомогенних приголосних як дві фонемні одиниці на стикі двох слів.

Таким чином, в результаті аналізу тексту «Слова...», в якому були розглянуті подвоєння приголосних на стикі двох слів /р'/, /м/, /в/, /с/, /з/, /к/, /т/, /д/, виявлено реалізацію **трьох** структур комбінації слів, які мають позначення: **структура 1** («повнозначне слово+повнозначне слово»), **структура 2** («службове слово+повнозначне слово») та **структура 3** («повнозначне слово+службове слово»). Щодо типів подвоєнь, необхідно назвати реалізацію **моделі 1** та **моделі 2**. У першому випадку зазначена модель

представляє собою реалізацію двох консонантних фонем на стикі двох слів, друга модель відображає проявлення «довгої» приголосної фонемі. Остання свідчить про існування в тексті «Слова...» (кінець XII ст.) функціонування фонематичного протиставлення в давньоукраїнській мові приголосних «довгий/короткий». Зародженню такої фонематичної ознаки в консонантній системі мови спричинили зміни в фонетичній структурі слів, зокрема занепад редукованих приголосних у слабкій позиції, що привело до збігу гомогенних звуків у слові та міжсловесній позиції. Наше спостереження показало також, що фонетичною передумовою зародження «довгого» приголосного є його реалізація в одному складі поряд зі спорідненим йому другим приголосним, коли вони обидва знаходяться на **висхідному** напрямку артикуляційної напруги слова.

Продовжуємо аналізувати «*Галицько-Волинський літопис*» текст другої половини XIII та початку XIV ст., який має 48437 словоформ. Суцільним обстеженням тексту було виявлено 72 випадки гемінованих приголосних на стикі слів, що складає 0,15%. Подвоювалися /д/, /т/, /к/, /с/, /х/, /в/, /м/, /л/ на стикі двох слів.

Структура 1: «повнозначне слово + повнозначне слово». Серед визначених 72 подвоєних стиків у літописі було виявлено 16 випадків гемінації між повнозначними словами, що складає 0,03% від загального числа випадків. Отже, приступимо до аналізу:

Подвоювалися в цій структурі /т – т'/, /м – м'/, /х – х'/, /л – л'/ «*браттвой*», «*скажеммноги*», «*нашиххоцеть*», «*ДанилЛва*».

1) ... *уже бо бяхут татари пришли на бой ко Иньдриховичю.*

Ця структура стикі гомогенних приголосних, як уже зазначалося вище, утворюється спадно-висхідним напрямком артикуляційної напруги, де перший позбавлений рекурсії, а другий – екскурсії. Витримка в обох приголосних збережена і подвоєна. Подвоєні приголосні становлять собою комбінацію двох приголосних фонем. Ця фонетична модель є **моделлю 1**.

Структура 2: «службове слово + повнозначне слово». Як уже було сказано вище, службове слово не має наголосу і фонетично примикає до повнозначного слова, утворюючи одне фонетичне ціле. У літописі було виявлено 55 структур, що складає 0,06%. Розглянемо це на конкретному матеріалі:

1) *Убишабо от татарь сыны темниччи три.*

Дана структура «*оттатар*» має збіг двох однакових приголосних /т – т'/ . Перший реалізований у прийменнику «от», який утворює окремий склад і цей приголосний реалізується на спадному русі напруги, що потім переходить у висхідний напрямок напруги у наступному приголосному. Так, знову бачимо консонантну **модель 1**.

До цього типу відносимо словосполучення «*передДанило*», де також реалізується **модель 1**.

1) «*Поиди, княже, в Володимерь, а я поиду в половци, мьстивЪ сорома своего*». *Данилови же приехавишюв Володимерь.*

В цій структурі спостерігаємо подвоєння /в – в/, яке зустрілося в тексті 33 рази, де перший приголосний фонетично приєднується до повнозначного слова. Вони утворюють фонетично єдине ціле, яке реалізується на висхідній напрузі. Артикуляція має три фази: екскурсію,

витримку та рекурсію. Згідно з цим, можемо говорити про реалізацію однієї фонемі. Ця структура відноситься до **моделі 2**, яку ми уже зазначили.

Відповідно до цього ж типу реалізації відносимо також такі словосполучення з подвоєними приголосними: «*ккоролеви*», «*ссобою*».

Структура 3: «повнозначне слово + службове слово». У літописі зустрілася одна така структура, що становить 0,002% від загальної вибірки. Проаналізуємо її.

1) *ОнѢмъ же одинаконалежащимъ на нѢ, падишимъ же многимъ межи ими.*

У даній структурі «*многимъ межи ими*» прийменник реалізується в постпозиції і відноситься до наступного повнозначного слова. Тобто, бачимо, що перший приголосний в ауслауті слова і на ньому знаходиться спадна напруга. Певна річ, що на прийменнику знаходиться висхідна напруга і він примикає до наступного слова, між якими бачимо подвоєння голосного /и/. І цей випадок стику слів відноситься до **моделі 1**.

Підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити висновок, що у «Галицько-Волинському літописі» подвоювалися /д/, /т/, /к/, /с/, /х/, /в/, /м/, /л/ на стику двох слів. Під час аналізу було також виявлено у літописі, як і у «Слові о полку Ігоревім» три структури подвоєння приголосних та було визначено дві моделі: **модель 1** та **модель 2**. У літописі також продовжується збіг гомогенних звуків між двома словами, що призводить до зміни консонантної системи мови, а саме зародження «довгий/короткий» приголосний.

Проведене спостереження свідчить про те, що у давньоукраїнській мові відбулося зародження гомогенних приголосних на стику слів у межах однієї синтагми. Це зародження спостерігається у трьох структурах «повнозначне слово + повнозначне слово», «службове слово + повнозначне слово» та «повнозначне слово + службове слово». Подвоєння приголосних реалізувалося у двох моделях. **Модель 1** – це гемінація двох однакових приголосних, які належать до різних слів та морфем і характеризується спадно-висхідним напрямком напруги, де перший позбавлений рекурсії, а другий – екскурсії, витримка в обох приголосних збережена та подвоєна. **Модель 2** – це гемінація двох однакових приголосних, які реалізуються на висхідному напрямку артикуляційної напруги та мають три фази: екскурсію, витримку та рекурсію, утворюють фонетично одне єдине ціле. **Модель 2** свідчить про зародження однієї довгої приголосної фонемі, коли гомогенні приголосні знаходяться на висхідному напрямку артикуляційної напруги.

У давньоверхньонімецьких текстах «*Hilfdesbrandslied*» та «*Heliand*» було також проаналізовано методом суцільної вибірки вживання гемінат на стику двох слів у межах однієї синтагми.

«*Hilfdesbrandslied*» є однією із пам'яток давньоверхньонімецької літератури 770-780 років.

Спочатку провели суцільне обстеження пам'ятки, в якій нарахували 500 словоформ. Однакові приголосні на стику слів зустрілися 8 разів, що складає 1,6%.

У пам'ятці «*Hilfdesbrandslied*» подвоювалися на стику слів /t/, /h/, /l/, /n/, /m/, /r/. Подвоєння відбувалося між повнозначними словами. Спостерігається **структура 1:** «повнозначне слово + повнозначне слово». Така структура в

тексті зустрілася 8 разів.

1) *Derdirnuwigeswarne, nudihessowellustit.*

Подвоювалися /t-t/, /h-h/, /l-l/, /n-n/, /m-m/, /r-r/ «*ummettirri*», «*ihheittu*», «*wellustit*», «*chonnemannum*», «*banunni*», «*Her raet*» на стику слів у межах однієї синтагми між повнозначними словами. Гомогенні приголосні вимовляються по різному. Перший приголосний, який стоїть в кінці слова має спадну напругу, а другий, який стоїть в анлаутній превокальній позиції вимовляється висхідною напругою. Така структура має спадно-висхідний напрямок артикуляційної напруги, де перший приголосний позбавлений рекурсії, а другий екскурсії. Витримка в обох приголосних збережена і подвоєна. Подвоєні приголосні представляють собою комбінацію двох приголосних фонем. Розглянуті випадки відносяться до **моделі 1**.

«*Heliand*» пам'ятка 830 року.

У даному тексті було підраховано 46563 словоформ. Методом суцільної вибірки проаналізувала стики слів та виявила 709 випадків, що становить 1,5%.

На стику слів подвоювалися /d/, /t/, /k/, /g/, /f/, /h/, /l/, /n/, /m/, /r/. Найчастіше гемінували /t/ 428 раз та /n/ 153 рази. Гемінація відбувалася між «повнозначним словом + повнозначним словом» та «службове слово + повнозначне слово».

Структура 1: «повнозначне слово + повнозначне слово». Серед зазначених 709 подвоєних стиків у «*Heliand*» зустрілося 174 випадки, які утворені повнозначними словами, що складає 0,4% від загального числа випадків. Перейдімо до конкретних даних аналізу: «*god dago*» «*stankkume*», «*hêlaggod*», «*mikil liudiu*», «*namenneriendero*», «*Nilstrômmikil*», «*hierriki*», «*sinliffargeben*», «*ehurhhuilic*»

В цій структурі подвоєння приголосних /d-d/, /k-k/, /g-g/, /l-l/, /n-n/, /m-m/, /r-r/, /f-f/, /h-h/ відбувається у напрямку спадно-висхідної артикуляційної напруги. Подвоєні приголосні становлять собою комбінацію двох приголосних. Спостерігаємо **модель 1**.

Структура 2: «службове слово + повнозначне слово». Дана структура зустрілась 535 раз, що становить 1,2% від загального числа.

1) *...geriuuideinasniumo the the gan mit the rath iorn nuns ôcu mid it imueft...*

У даній структурі маємо збіг двох однакових приголосних /t - t/, /n - n/, /m - m/, /r - r/ «*mitthera*», «*fan Nazareth burh*», «*anniuuon*», «*immildi*», «*forrikea*». Перший приголосний реалізується у прийменнику, який утворює окремий склад і цей приголосний вимовляється на спадному русі напруги, і потім переходить у висхідний напрямок у наступному приголосні. Знову маємо справу з **моделью 1**.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що у давньоверхньонімецьких текстах спостерігається зародження гомогенних приголосних на стику слів у межах однієї синтагми, які реалізувались у структурах «повнозначне слово + повнозначне слово» та «службове слово + повнозначне слово». В даних структурах спостерігалася **модель 1**, в якій приголосні фонемі належать до різних слів та морфем. Артикуляційно ця модель характеризується спадно-висхідним рухом напруги.

Отже, у давньоукраїнській та давньоверхньонімецькій мовах існувало подвоєння гомогенних приголосних на

стику двох слів у межах однієї синтагми. Цей стик слів представлений **моделлю 1** та **моделлю 2**.

В давньоверхньонімецькій мові подвоєння гомогенних приголосних на стику двох слів у межах однієї синтагми представлено **моделлю 1**, а в давньоукраїнській мові – **моделлю 1** та **моделлю 2**.

Давньоверхньонімецька мова (500-1050) була чітко складовою мовою [5, 21] і це твердження ми спостерігаємо у нашому дослідженні. Давньоукраїнська мова, як бачимо з спостереження, була як складовою, так і словесною мовою. І саме тому, було виявлено **дві моделі** подвоєнь гомогенних приголосних, і встановлено зародження «довгих» фонем у давньоукраїнському періоді /в/, /к/, /с/.

Проведене дослідження розкриває особливості функціонування гемінат у давньоукраїнському та давньоверхньонімецькому періодах на стику двох слів у межах однієї синтагми та зародження довгих приголосних фонем у давньоукраїнському періоді, і намічає шляхи вирішення щодо фонематичного статусу довгих приголосних в українській мові.

Література:

1. Nübling, D. Einleitung: Sprachwandel und Sprachgeschichte / Damaris Nübling, Antje Dammel, Renata Szczepaniak. Historische Sprachwissenschaft des Deutschen. Eine Einführung in die Prinzipien des Deutschen. – 4. Auflage. Narr, Tübingen, 2013. – S. 4-6.
2. Simmler, F. Die westgermanische Konsonantengemination im Deutschen unter besonderer Berücksichtigung des Althochdeutschen / Franz Simmler. – München, 1974. – 430 s.
3. Schevelov G. J. Historical Phonology of the Ukrainian language / G. J. Schevelov. – Heidelberg, 1979. – P. 40, 203–207, 386–388, 697–699.
4. Schübel A. Über Sprechsilben, Schreibsilben, Silbengelenke und andere silbische Phänomene. / Albert Schübel // Deutsche Grammatik in Theorie und Praxis. Herausgegeben von Rolf Thieroff, Matthias Tamrat, Nana Fuhrhof, Oliver Teuben. Max Niemeyer Verlag GmbH, Tübingen, 2000. – 300 s.
5. Szczepaniak R. Die phonologische Typologie: Silben- und Wortsprachen. / Renate Szczepaniak // Damaris Nübling, Antje Dammel, Renata Szczepaniak. Historische Sprachwissenschaft des Deutschen. Eine Einführung in die Prinzipien des Deutschen. – 4 Auflage. Narr, Tübingen, 2013. – S. 17-22.

6. Пиотровский Р.Г. Математическая лингвистика / Р. Г. Пиотровский, К. Б. Бектаев, А.А. Пиотровская – Учебное пособие. – М. : Изд-во «Высшая школа», 1977. – 383 с.
7. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови / Юрій Шевельов. – Переклад з англ.: Сергій Вакулєнко, Андрій Даниленко. – Харків : Акта, 2002. – 1066 с.
8. Галицько-Волинський літопис [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/olddukr/galvollet.htm>
9. Слово о полку Ігоревім [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.abc-people.com/typework/literature/rus/slovo-txt.htm>
10. Heliand [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/09Jh/Heliand/hel_hf00.html
11. Hildebrandslied [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/08Jh/Hildebrand/hil_lied.html

Байлюк Н. А. Функционирование геминированных согласных на стыке двух слов у древнеукраинском и древневерхненемецком периодах (сравнительный анализ)

Аннотация. В данной статье исследуется функциональное и структурное описание геминированных согласных на стыке двух слов в пределах одной синтагмы в древнеукраинском и древневерхненемецком периодах и раскрывается зародки длинных / коротких согласных.

Ключевые слова: диахрония, геминаты, фонема, долгий / краткий согласный, синтагма.

Bailiuk N. Functioning of the geminated consonants at the juncture of two words within a syntagma in the ancient ukrainian and old high german periods (contrastive analysis)

Summary. This article analyses the functional and structural description of the geminated consonants at the juncture of two words within a syntagma in the ancient Ukrainian and Old High German periods and describes the origin of the long / short consonants.

Key words: diachrony, geminate, phoneme, long / short consonant, syntagma.

Бессонов Н. Ю.,
аспірант кафедри германської філології
Донецького національного університету

МОДЕЛЬ СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА СТРУКТУРЫ И СЕМАНТИКИ КАУЗАТИВНЫХ КОНСТРУКЦИЙ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В статье в рамках конструкционной грамматики рассматриваются особенности каузативных конструкций с глаголами-связками в разноструктурных языках. Представлен обзор основных подходов к изучению каузативных конструкций, предложена модель сопоставительного анализа семантики и структуры исследуемых конструкций.

Ключевые слова: каузативная конструкция, глагол связка, сопоставительный подход, конструкционная грамматика.

Проблемы семантического синтаксиса в аспекте конструкционной грамматики. В современной лингвистике наблюдается возрастающий интерес исследователей к изучению проблем конструкционной грамматики. Конструкционная грамматика характеризуется как грамматика, которая при интерпретации формы и содержания выражений и фраз учитывает не только форму и содержание их компонентов, но и значение самих конструкций, которые налагают определенные ограничения на их компоненты. Конструкционная грамматика отличается от компонентных синтаксических теорий тем, что символическая связка между формой и традиционным значением является внутренней в первом случае и внешней – во втором [6, 7]. Возникшая в недрах концепций Ч. Филлмора и других лингвистов, сегодня конструкционная грамматика заявляет о себе как о когнитивной грамматике конструкций (см., например, [9, 10]). Отправной точкой таких исследований является синтаксическая конструкция, рассматриваемая не только как форма организации лексических единиц для передачи определенного грамматического значения, но как системный компонент, наделенный самостоятельным смыслом. **Актуальной** представляется интеграция методологических подходов грамматики конструкций, когнитивной лингвистики и сопоставительного метода и применение этих подходов к изучению целого ряда вопросов семантического синтаксиса. **Актуальность** исследования связана также с необходимостью дальнейшей систематизации накопленных знаний в этой области и недостаточным уровнем изученности специфики языковой реализации конструкций с каузативными глаголами в разноструктурных языках. Одним из объектов исследования конструкционной грамматики являются каузативные конструкции аналитического типа, например: *The police made him confess to the crime*, которые и рассматриваются в данной статье. Ее **целью** является обоснование и описание модели сопоставительного анализа структуры и семантики каузативных конструкций в английском и украинском языках

Различные подходы к изучению каузативов. В рамках теории каузатива, разработанной В.П. Неделковым и Г.Г. Сильнищким, и в рамках теории диатез и залогов А.А. Холодовича [4, 5] выделяются следующие типы каузатива: лексический (предполагает наличие оппозиции некаузатив / каузатив, выражающейся противопоставлением разнокорневых морфем, например: *die – kill*), морфологический (предполагает образование каузативных глаголов от некаузативных при помощи специальных каузативных морфем или других грамматических способов, в частности аблаута, например: *lie – lay*), аналитический (предполагает наличие аналитических конструкций типа каузативный глагол-связка + полнозначный глагол). В данном исследовании рассматривается именно аналитический каузатив.

Анализ литературы по проблеме исследования свидетельствует о разработанности методологической основы и терминологического аппарата [4, 5] для изучения категории каузативности на материале разных языков.

Каузативные конструкции изучаются в рамках разных парадигм и подходов. Например, М. Лемменс описывает каузативные конструкции в английском языке, интегрируя достижения когнитивной грамматики, системной функциональной грамматики и реляционной грамматики [14]. Когнитивной интерпретации таких категорий, как агентивность, инструментальность, каузативность в терминах пространственных отношений (в аспекте пространственных отношений) придерживается и Р. Кинг [13]. Р. Кинг формулирует следующий семантический критерий каузативности: если выраженная в предложении пропозиция влечет за собой пропозицию о том, что объект, выраженный прямым дополнением переходного глагола, подвергается изменению состояния, то такая конструкция считается каузативной. Он считает, что интерпретация каузативных конструкций в терминах пространственной метафоры имеет преимущества над традиционными подходами, поскольку создает общую основу для объяснения того, что считалось ранее несовместимым [13, с. 974]. В когнитивно-пространственных терминах агенс рассматривается в качестве точечного источника энергии внутри протяженного пространства события. Действие агенса – это производство энергии. Если в состав конструкции входит пациенс, то энергия передается от агенса пациенсу. Для передачи энергии требуется посредник, и эту функцию выполняет инструмент, контролируемый агенсом: инструмент получает энергию от агенса и передает ее пациенсу. Таким образом, инструмент семантически «ближе» к событию по сравнению с агенсом, поскольку инструмент взаимодействует и с агенсом, и с пациенсом.

Пациенс поглощает энергию, генерируемую агенсом и передаваемую инструментом. С точки зрения когнитивного подхода изменение состояния пациенса можно рассматривать как «движение» от местоположения одного состояния к местоположению другого состояния. Изменение состояния – это пространство события, которое содержит и начальное и конечное местоположение состояния пациенса. Если изменение состояния каузируется другим событием (или действием), то тогда единственным способом перейти из начального состояния-местоположения s1 в конечное состояние-местоположение s2 является через пространство события действия e. В терминах топологии можно сказать, что пространство события e2 разомкнуто [11]. Два подмножества разделены пространством события e1 и единственный путь, соединяющий s1 и s2, должен преодолеть (пересечь) пространство события e1 [13, с. 975].

Исследование синтаксических структур как способа репрезентации знаний средствами языка представляет собой выстраивание концептуального пространства синтаксиса посредством моделирования наполняющих его структур знания и категоризации языковых средств его репрезентирующих [2, с. 534]. Для исследования концептуального содержания синтаксических структур используется теория когнитивных моделей, предложенная Дж. Лакоффом, которая служит основой для разработки способов когнитивного моделирования применительно к основным синтаксическим структурам. По утверждению Дж. Лакоффа, «в стремлении понять мир» человек использует «когнитивные модели». Это происходит «при теоретическом осмыслении» явлений и событий реальной действительности, «при создании научных теорий» [3,

с. 163]. К созданию моделей прибегают при изучении языковых явлений недоступных для простого наблюдения таких, как, например, синтаксические отношения. Суть данного процесса базируется на принципах концептуального анализа с учетом онтологического фактора и прагматических характеристик, накладывающихся на концептуальную структуру [2, с. 535-536].

Семантика и синтаксис каузативных конструкций рассматриваются и в работах по генеративной грамматике. Заслуживает внимания обзор основных точек зрения, сделанный А. Кименый [12]. Анализ, выполненный в рамках генеративной семантики, свидетельствует о том, что любой тип каузативной конструкции имплицитно идентичен, например, и лексический, и аналитический каузативы могут выражать одинаковое значение (ср. *He killed the chicken* и *He caused the chicken to die*). В пользу анализа, выполненного в рамках генеративной грамматики, свидетельствует и тот факт, что некоторые лексические каузативы могут переводиться на другие языки посредством аналитического или морфологического каузатива. Анализируя материал ряда языков, в частности, японского [16], банту [8], турецкого [18], лаху [15], ряд лингвистов отвергают возможность описания каузативных конструкций в терминах генеративной семантики как нерелевантного. В своих работах они убедительно продемонстрировали отсутствие синонимии между аналитическим и лексическим каузативом. Так, например, в английском языке следующие каузативные конструкции выражают различные значения, а именно прямую каузацию или контроль, не-

прямую каузацию или наличие промежуточного субъекта, намеренную или случайную каузацию [12, с. 224]: а) *He caused the boy to read the book*. б) *He made the boy read the book*. в) *He had the boy read the book*. Эмпирический материал свидетельствует также о том, что лексический и аналитический каузативы отличаются и синтаксически. В частности, лексический каузатив подвержен ряду трансформаций, которые невозможно осуществить в случае с аналитическим каузативом. Таким образом, можно сделать вывод, что генеративная грамматика игнорирует морфологию и концентрирует внимание, главным образом, на синтаксисе, а именно на правилах структуры словосочетания и правилах трансформации. Как отмечает А. Кименый [12], синтаксис каузативных конструкций в рамках генеративной грамматики – это правила порядка слов и строгой субкатегоризации, т.е. определяющие тип субъекта и дополнения, сочетающегося с глаголом.

Как отмечалось выше, представлены убедительные аргументы, отвергающие объективность трансформационного подхода в исследовании каузативных конструкций. А. Кименый предлагает рассматривать каузативные конструкции в парадигме семиотического подхода [12]. Как известно, в рамках семиотического подхода доминирует принцип «одно значение, одна форма». Этот подход разделяют такие лингвисты, как Р. Якобсон, Р. Антилла, М. Шапиро, Х. Андерсен. Они считают, что целостную структуру языка нужно рассматривать в терминах семиотики. В контексте данного исследования важно то, что, различные каузативные конструкции выражают специфическое значение и выполняют определенную функцию. Как полагает А. Кименый [12], лексический, морфологический и аналитический типы каузативов имеют разные значения и функции. Согласно принципу «одно значение – одна форма» различные формы имеют различные значения, однако различные значения могут быть выражены одной и той же формой из-за того, что количество языковых знаков не бесконечно. Применение трансформационного анализа в этой связи не является продуктивным, поскольку в результате так называемых функциональных трансформаций происходит изменение значений. Подобные трансформации могут быть ограничены некоторыми контекстами [12, с. 243].

Модель сопоставительного описания семантики и структуры КК. В качестве методологической основы в исследовании конструкций с каузативными глаголами-связками использована модель каузативной конструкции В.П. Недялкова [4]. Представляется необходимым сделать некоторые уточнения. По мнению исследователей аналитического каузатива в английском языке, аналитические каузативные конструкции синтаксически реализуются в инфинитивном обороте Complex Object. Как отмечает Б. Комри, синтаксическая структура КК в таком случае имеет вид: матрица, в состав которой входят именная группа (каузатор), + вложенное предложение, состоящее из субъектно-именной группы (человек, фактически выполняющий действие), + некое количество объектно-именных групп, в зависимости от валентности глагола. Схематически порядок этих элементов иллюстрируется следующим образом: Subject – direct object – indirect object – other oblique constituent ‘Субъект-прямой объект-непрямой объект-другой косвенный элемент’ [4]. Связочный

каузативний глагол являється головним компонентом каузативної конструкції. Каузативні глаголи (далі КГ) характеризуються широкою семантикою. Найбільший обсяг значень зафіксовано у таких каузативних глаголах, як *let, make, get, have, робити, давати, дозволяти, примушувати*. Данні КГ в роботі розглядаються як зв'язочні, т.е. не виражають конкретне дійство.

Для зручності опису семантичних особливостей КК з глаголами-зв'язками (далі КГС) використовуються формули тлумачення (далі ФТ), що дозволяють інтерпретувати семантичні ролі компонентів вивчаємих конструкцій, зокрема, Ag означає семантичний суб'єкт КК, Adr – адресат, O – об'єкт, V – дійство, Cond – стан, Sit – ситуація. Наприклад, значення КК в прикладах англ. ... *and they let him go his way unmolested* [London, *The Call of the Wild*, p. 23] і укр. *Коли б ти був такий сміливий, як Марко, ти не дав би своїх дітей продавати панам на печеню ...* [Коцюбинський, *Фата моргана*, с. 54] можна пояснити з допомогою ФТ «Суб'єкт S дозволяє об'єкту O виконати дійство V».

Семантична класифікація КГС в англійському мові налічує 12 типів, а в українському – 10 типів. Найбільше кількість семантичних типів в англійському мові пояснюється аналітичним характером цього мови, що дозволяє використовувати КГС для вираження більш широкого спектра значень (подробнее см. [1]). Виділені семантичні типи ілюструють широкий діапазон окремих видів каузативу, деталізують її основні типи – фактивність, пермисивність, асисивність.

Сучасний погляд на КК передбачає її розгляд з точки зору теорії динаміки сил [17]. Її суть можна викласти наступним чином: каузативні і інші ситуації з ряду сили-динаміки концептуалізуються в формі базових ситуацій сили-динаміки, в яких одна сила (антагоніст) пов'язана певним чином з іншою силою (агоністом). Обидві сили мають тенденцію до спокою або руху. В залежності від цього, протиставляються ли антагоніст і агоніст і, відповідно, їх сили, ситуація-результат може бути або спокою, або рухом.

КК з глаголами-зв'язками представляють собою класичний тип каузативної моделі [17]: одна сила (агоніст), прагнуча до спокою, протиставлена іншій силі (антагоністу), продовжують протиставляти і змушують агоніста рухатися, наприклад: *The brisk wind made yellow leaves fly away*.

Л. Талми виділяє цілий ряд типів каузативної ситуації, серед них: початкова точна каузативність, послідовна каузативність, автономні події, точна / неперервна або продовжувальна каузативність, інструментальна каузативність, каузативність події, каузативність цілі, каузативність дійства, сприяння каузативності, каузативність агента, каузативність автора, каузативність експериментатора, каузативність дійства агента, каузативність ланки дійства [17]. Л. Талми розмежує поняття агента (agent – A), автора (author – Au), експериментатора (undergoer – U), наприклад: *I (A) hid my pen somewhere in the kitchen; I (Au) hid my pen somewhere in the kitchen; I (U) hid my pen somewhere in the kitchen*.

Класифікація КК в аспекті каузативних відносин за певними критеріями включає в себе різні типи таких відносин. Можливо логічно передбачити, що в

КГС, складених з матеріалу нашого дослідження, можуть бути зафіксовані всі типи. Однак, як свідчить емпіричний матеріал, деякі типи каузативних відносин в КГС не відзначені. Що стосується виділених типів, вони характеризуються різною частотністю. Наприклад:

1. **По ступеню складності і по характеру актуалізованого елемента** відрізняються автономні події, події, що відбуваються як результат каузативного дійства (або базова каузативна ситуація), каузативність події, актуалізація інструмента каузативності, невольна каузативність дійства (або авторська каузативність), вольна каузативність дійства (або агентивна каузативність). КГС з глаголами *to let* в англійському мові і *давати* в українському мові частіше за все представляють події, що відбуваються як результат каузативного дійства (т.е. базову каузативну ситуацію), наприклад: *Their quick answer let the owner make up a decision immediately* [Mansfield, *The Garden Party*]. *Студент мовчав і це дало йому можливість почути своє дихання* [Андрухович, *Московіада*].

2. **По кількості зв'язок в каузативній ланці** відрізняються автономні події, двох- і трьохподійні каузативні ланки. Найчастіше типи каузативних ланок в англійському мові представлені автономними (англ. *The king let them sit* [Carroll, *Alice's Adventures in Wonderland*]), а в українському – двохподійними ланками (укр. *Удари крапель по даху не давали йому зосередитися* [Гончар, *Собор*]).

3. По ступеню неперервності каузативної ланки відрізняються неперервна і преривиста каузативні ланки. Матеріал вибірки показав, що найбільш продуктивними в мові набору є преривисті ланки, наприклад: англ. *The man let his pack have a rest by stopping near small shelter where the wind couldn't reach them*. [London, *The Call of the Wild*], укр. *Підійшовши ближче до дому, він наблизився до Багря і, як потім з'ясувалося, дав йому знати про бригадира* [Гончар, *Собор*].

4. **По ідентичності протікання во часі або в просторі каузативного і каузативного дійства** відрізняються протяжно-довготривала каузативність і однократна точна каузативність. Найбільш частотним в обох мові виявився другий тип, а саме точна каузативність: англ. *Let us accept our defeat like brave men and eat another banana* [Henry, *Cabbages and Kings*], укр. *...коли той підійшов, вона дала йому дорогу*. [Хвильовий, *Вальдшнепи*].

5. **По актуалізації подолання протиставлення і усунення перешкоди** відрізняють реалізовану каузативність і дозвольну каузативність. Серед прикладів вибірки переважає дозвольна каузативність, наприклад: англ. *I know the won't mind to let us stay here for some time* [Synge, *The Shadow of the Glen*], укр. *...Чому б ні. Я ще дам вам сказати, а зараз слухайте мене* [Гончар, *Собор*].

6. **По масштабам цілеспрямованості з боку суб'єкта** слід розмежувати каузативність агента, каузативність автора, каузативність експериментатора. Частотним типом виявилася каузативність експериментатора, наприклад: англ. *And don't let him fall asleep while on guard* [London, *The Call of the Wild*], укр. *...Почекав і дав їм заспокоїтись...тільки тоді заговорив* [Загребельний, *Переходимо до любові*].

7. **По характеру інформованості про наслідок каузативного дійства** відрізняються каузативність агента і каузативність дійства з певною метою. В нашій слу-

чає однаково високої частотністю характеризуються оба типи. Прикладами каузативної агенси служать: англ. *John had the dogs calm down by shouting at them* [London, The Call of the Wild], укр. *Я не давав йому засмучуватись за цим приводом* [Гончар, Собор]. Каузативна дія з визначеною метою спостерігається в прикладах: англ. *In order to be on the safe side Buck made the rival reach him from the side* [London, The Call of the Wild], укр. *Раніше вони давали знати про себе лише вночі* [Андрухович, Московіада].

8. **По характеру внутрішньої направленості** розмежовують автономне подія і каузативну дія агенси. Цей критерій виявився не типовим для конструкцій з каузативними глаголами-з'язками.

9. **По ступені самоуправляемості в середині каузативної ланки** виділяють каузативну агенсу і побудовуючу каузативну (каузативну дія). Матеріал вибірки виявився насичений прикладами обох типів. Каузативна агенса зафіксована в англ. *The hostess let the housemaid relax by saying a few soothing words* [Doyle, The Hound of Baskervilles], укр. *Цілу ніч Аглія не давала йому спокою – цілу ніч він думав про зустріч з нею* [Хвильовий, Вальдшнепи]. Побудовуюча каузативна відзначена в англ. *Don't bother to make servants come up to us – we are alone here* [Mansfield, The Garden Party], укр. *Давайте за тиждень знову зустрінемося* [Андрухович, Московіада].

10. **По кількості випадків самонаправленості в каузативній ланці** розмежують двох-, трьох- і чотиричленну ланку дійсних. Найбільш характерними для конструкцій з каузативними глаголами-з'язками є трьохчленні ланки, наприклад: англ. *Oh, do let me help to undo it* [Carroll, Alice's Adventures in Wonderland], укр. *...Однак результат моєї легковажності не дава зосередитися на домашніх справах...* [Загребельний, Переходимо до любові].

Розгляд КГС з точки зору теорії динаміки сил дозволяє зробити висновок про універсальний характер представлених каузативних конструкцій у картині світу різних лінгвокультурних спільнот, про переважання схожості в кодуванні інформації причинно-наслідкового характеру. Можливі відмінності пов'язані з особливостями вербалізації засобами різноструктурних мовних компонентів каузативної конструкції. Оскільки в КГС з глаголами-з'язками не завжди спостерігалась кореляція семантичних актантів і синтаксических ролей, завдання наступного етапу аналізу є характеристика КГС по синтаксическим типам. Опис засобів формального вираження компонентів каузативних конструкцій також входить в перспективні завдання дослідження.

Література:

1. Бессонов Н.Ю. Каузативні дієслова-з'язки в англійській та українській мовах / *Studia Germanica et Romanica: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання*: [науковий журнал / голов. ред. В.Д. Каліушенко]. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Т. 9. – № 1 (25). – С. 67–78.
2. Давыдова Е.И. О синтаксических структурах как способе репрезентации знаний в языке // *Когнитивные исследования языка*. Вып. XIV: Когнитивная лингвистика: итоги, перспективы: материалы Всерос. науч. конф. 11-12 апреля 2013 года / отв. ред. вып. Л.А. Фурс. – М.: Ин-т языкознания РАН; Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2013. – С. 534–537.
3. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.

4. Недялков В.П., Сильницкий Г.Г. Типология морфологического и лексического каузативов // *Типология каузативных конструкций. Морфологический каузатив*. – Ленинград: Изд-во «Наука», Ленинградское отделение, 1969. – С. 20–50.
5. Холодович А.А. Типология каузативных конструкций (морфологический каузатив). Под ред. А.А. Холодовича. – Ленинград: Изд-во «Наука», Ленинградское отделение, 1969. – 312 с.
6. Comrie B. The syntax of causative constructions: cross-language similarities and divergences // In: M. Shibatani (ed.). *Syntax and semantics 6: the grammar of causative constructions*. – New York: Academic Press, 1976. – P. 261–312.
7. Croft W. *Radical construction grammar. Syntactic theory in typological perspective*. – Oxford: Oxford University Press, 2001.
8. Givón T. *Bantu causatives* // In M. Shibatani (ed.) *The Grammar of Causative Constructions: Syntax and Semantics*. – New York: Academic Press, 1976. – Vol. 6. – P. 325–351.
9. Goldberg A. E. *A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. – Chicago and London: The University of Chicago Press, 1995. – 271 p.
10. Goldberg A. *Constructions at work. The Nature of Generalizations in Language*. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 290 p.
11. Henle M. *A Combinatorial Introduction to Topology*. – San Francisco: W.H. Freeman and Company, 1979
12. Kimenyi A. A Semiotic Analysis of Causative Constructions // *Linguistics*. – 18 (1980). – P. 223–244.
13. King R.T. The Cognitive Grammar of Cognitive Constructions in German and English // In W. Bahner (ed.) *Proceedings of the Fourteenth International Congress of Linguists*. – Berlin: Akademie Verlag, 1990. – P. 973–975.]
14. Lemmens M. *Lexical Perspectives on Transitivity and Ergativity: Causative Constructions in English*. – Amsterdam: John Benjamins, 1998. – 268 p.]
15. Matisoff J. *Lahu causative constructions* // In M. Shibatani (ed.) *The Grammar of Causative Constructions: Syntax and Semantics*. – New York: Academic Press, 1976. – Vol. 6. – P. 413 – 441.
16. Shibatani M. *The Grammar of Causative Constructions; a Conspectus* // *Syntax and Semantics*. – New York: Academic Press, 1976. – Vol. 6. – P. 1–40.
17. Talmy L. *Lexicalization patterns: Typologies and universals*. 1987. *Berkley Cognitive Science Report 47*.
18. Zimmer K. *Some Constraints on Turkish causatives* // In M. Shibatani (ed.) *The Grammar of Causative Constructions: Syntax and Semantics*. – New York: Academic Press, 1976. – Vol. 6. – P. 399–410.

Бессонов Н. Ю. Модель зіставного аналізу структури та семантики каузативних конструкцій у різноструктурних мовах

Анотація. В статті у межах конструкційної граматики розглянуто особливості каузативних конструкцій з дієсловами-зв'язками у різноструктурних мовах. Подано огляд основних підходів до аналізу каузативних конструкцій, запропоновано модель зіставного опису семантики та структури досліджуваних конструкцій.

Ключові слова: каузативна конструкція, дієслово-зв'язка, зіставний підхід, конструкційна граMATика

Byessonov N. Structure and Semantics of Causative Constructions in Non-cognate Languages: Model of Contrastive Analysis

Summary. The article addresses causative constructions in non-cognate languages. The constructions under study are treated in terms of construction grammar. A review of the basic approaches to the causative constructions analysis is suggested. A model of contrastive analysis of their semantics and structure is discussed.

Key words: causative construction, linking verb, contrastive analysis, construction grammar.

*Игнатенко Д. Е.,
аспирант факультета иностранных языков
Донецкого национального университета*

СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ИНТЕНСИВНОСТИ ДЕЙСТВИЯ И СОСТОЯНИЯ ВО ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ АНГЛИЙСКОГО, НЕМЕЦКОГО, РУССКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ

Аннотация. Статья посвящена анализу разноуровневых языковых средств выражения интенсивности действия и состояния во фразеологизмах германских и славянских языков. Под фразеологизмами, указывающими на интенсивность действия и состояния, понимаются единицы, описывающие либо выполнение определенного действия (физического, интеллектуального и пр.) с усиленной напряженностью, либо состояние субъекта (эмоциональное, физиологическое), характеризующееся высокой степенью, силой своего проявления. Интенсивность рассматривается как количественная характеристика действия / состояния. В анализированных фразеологических единицах интенсивность может выражаться эксплицитно (различными языковыми средствами в поверхностной (формальной) структуре фразеологизмов) и имплицитно (в словарных толкованиях фразеологизмов в целом и их компонентов в частности, во внутренней форме фразеологизмов).

Ключевые слова: фразеологизм, эксплицитная интенсивность, имплицитная интенсивность, внутренняя форма, действие, состояние.

Фразеология каждого языка является отображением мировосприятия народа. Фразеологические единицы (далее – ФЕ), выполняющие в ходе коммуникации прежде всего экспрессивную функцию, играют особенную роль в формировании языковой картины мира, поскольку сама природа их значения тесно связана со знаниями носителя языка, его практическим опытом, культурными и историческими традициями народа.

В лексике каждого языка существуют определенные разряды слов, выражающие количественность (в том числе и интенсивность) в широком смысле. Рассматриваемые в данной статье на материале германских (английского, немецкого) и славянских (русского, украинского) языков ФЕ, характеризуют выполняемое ими действие или состояние с точки зрения его количественного проявления, а точнее – интенсивности, ср.: англ. *laugh your head off* <laugh a lot> ‘очень много смеяться’; нем. *jmdn grün und blau schlagen* <jmdn sehr verprügeln> ‘сильно побить кого-л.’; рус. *лопаться от злости* <быть в состоянии гнева>; укр. *аж піна з рота летить* <дуже, сильно кричати>.

В лингвистической литературе категория интенсивности была и остается спорной и неоднозначной. Так, природа интенсивности и ее взаимосвязь со смежными категориями (градуальностью, количественностью, экспрессивностью, оценкой) была предметом изучения в работах таких ученых как: В.В. Акуленко, Ш. Балли, Л.В. Воробьева, С.Е. Родионова, Э. Сепир, И.И. Туранский, И.И. Убин, Е.И. Шейгал [1; 2;

3; 4; 5; 6; 7; 8]. Исследовались также фразеологические средства выражения категории интенсивности на материале отдельных языков, в частности: английского (И.И. Туранский [6]), русского Т.В. Гриднева [9], Н.Н. Горшкова [10] и др., однако ФЕ, выражающие интенсивность действия/состояния и средства их выражения в сопоставительном аспекте, специально не рассматривались, что обуславливает актуальность данного исследования.

Целью настоящей статьи является выявление и описание основных языковых средств выражения интенсивности действия и состояния в германских и славянских языках. Для достижения поставленной цели необходимо решить следующие задачи: 1) определить корпус ФЕ, выражающих интенсивность действия и состояния в немецком, английском, украинском и русском языках; 2) выявить специфику актуализации категории интенсивности во ФЕ; 3) установить и описать средства выражения эксплицитной и имплицитной интенсивности во ФЕ германских и славянских языков.

Материал исследования составили 1702 ФЕ (312 ФЕ в английском, 391 – в немецком, 527 – в русском, 472 – украинском языках), полученные методом сплошной выборки из одно- и двуязычных фразеологических словарей сопоставляемых языков [11; 12; 13; 14; 15].

Свои истоки интенсивность находит в категории количественности, а именно оценки неопределенного количества [16, 33; 8, 6]. Так, Ш. Балли, рассматривавший интенсивность широко, указывал, что «... количественное различие, либо различие в интенсивности, является одной из тех общих ‘категорий’, в которые мы вводим любые объекты нашего восприятия или нашей мысли» [17, 203]. И.А. Бодуэн де Куртенэ утверждает, что интенсивность является величиной, которую можно измерить количественно, а также отмечает, что любое качество основывается на количестве [17, 323]. Таким образом, интенсивность определяется на основе ее сопоставления с определенной нормой, установленной в первую очередь социумом, т.е. имеющей субъективный характер. С помощью ФЕ человек фиксирует то действие / состояние, которое отклоняется от нормального и проявляется с высокой интенсивностью, ср.: англ. *jump out of your skin* <be extremely startled>, т.е. не просто бояться, а быть чрезвычайно испуганным; нем. *sich den Hals ausschreien* <sehr laut schreien>, т.е. не просто кричать, а очень громко кричать (заметим, что уже в семантике дескриптивного глагола *schreien* ‘кричать’ заложена сема интенсивности, которая часто выражается через дистрибуцию его окружения (т.е. других компонентов ФЕ)); рус. *ломать хребет*, т.е. не просто работать, а трудиться сверх нормы, до перелома позвоночника; укр. *боки зривати*, т.е. не просто смеяться, а смеяться до повреждения части тела.

Таким образом, в работе принимается широкое понимание количественности как всеобъемлющей категории, охватывающей различные (числовые, размерные, временные и др.) характеристики предметов, действий, состояний, включая собственно интенсивность и степень ее проявления.

Интенсивность в анализируемых ФЕ может выражаться эксплицитно (формальный аспект) и имплицитно (семантический аспект) (подробнее о эксплицитных и имплицитных средствах интенсификации см. [6]).

Эксплицитная интенсивность выражается в поверхностной (формальной) структуре ФЕ равноуровневыми языковыми средствами.

Словообразовательные средства. В формировании интенсифицирующего значения ФЕ принимают словообразовательные средства языка, в частности префиксы, полупрефиксы, послелогии как структурные элементы, чаще глагольного компонента ФЕ, реже – субстантивного / адъективного.

Так, в английском языке, в отличие от других сопоставляемых языков, в которых интенсивность передают префиксы/полупрефиксы, функцию усиления выполняют послелогии, указывающие на распространение чего-л. за пределы чего-л. (*out*), выполнение действия до предела (*off*), ср.: англ. *jump out of your skin*, букв. 'выпрыгивать из шкуры', т.е. быть очень испуганным; *work your head off*, букв. 'работать так много/сильно, что разламывается голова', т.е. очень тяжело работать.

В немецком языке интенсифицирующее действие и состояние в структуре ФЕ актуализируют следующие префиксы и полупрефиксы, которые сообщают глагольному компоненту в структуре ФЕ часто сходные значения, а именно:

1) префикс *ab-* значение «интенсивности действия, охвата предмета действием» [18, 37], напр.: *sich (Dat.) den Arsch ablachen* (грубо), букв. 'высмеять себе всю задницу', т.е. очень сильно веселиться/ смеяться;

2) префикс *aus-* значение «охвата субъекта действием определенного пространства, состояния в полном объеме» [18, 75], напр.: *sich die Augen ausweinen* букв. 'выплакать себе до конца глаза', т.е. очень сильно плакать;

3) префикс *voll-* значение «осуществление действия в полном объеме» [18, 450], напр.: *einen Freudentanz vollführen*, букв. 'танцевать всю танец радости', т.е. сильно радоваться;

4) префикс *zer-* значение «усиления при основах глаголов, обозначающих разрушение, разделение, раздробление» [18, 470], напр.: *jmdm das Herz zerreißen* букв. 'раздирать кому-л. сердце', т.е. 'глубоко печалить кого-л.';

5) префикс *hoch-* значение «усиления, высокой интенсивности действия» [18, 219], напр.: *jmdm kommt die Galle hoch* букв. 'у кого-то поднимается желчь', т.е. кто-л. сильно разъярен;

6) полупрефиксы *himmel-, affen-/Affen-*, которые придают мотивирующим субстантивным основам экспресивно-усилительное значение, ср.: *jmdm ist himmelangst* букв. кто-то испытывает небесный (сильный) страх; *im Affentempo fahren* нестись с бешеной скоростью.

В русском языке в аналогичной усилительной функции в структуре ФЕ выступают следующие глагольные префиксы:

1) *вы-/ис-* значение «полная исчерпанность объекта действием» (*выходить/выйти из себя; истрепать нервы*);

2) *про-/над-* значение «причинение неприятности,

ущерба определенным действием» (*мороз по коже продрал; надрывать душу*);

3) *до-* «доведение действия до предела, конца» (*доводить до белого каления*) [19; 20].

В украинском языке также отмечены их структурные параллели со сходными значениями, в частности:

1) префикс *над-*, передающий значение нарушения нормального функционирования чего-л., нанесение вреда определенным действием (*серце надривається*);

2) префикс *об-*, указывающий на полный охват чего-л. действием (*серце обкипає кров'ю; як окропом обдало*);

3) префикс *ви-*, указывающий на интенсивную результативность действия (*вивертати/виймати душу; вибрикувати гонки*) [21, 137, 198].

Лексико-грамматические средства. Основными лексико-грамматическими средствами выражения интенсивности в структуре ФЕ сопоставляемых языков выступают:

1) прилагательные в сопровождении существительных, выступающие в функции атрибута, часто с усилительным значением, что отмечено во ФЕ немецкого языка, напр.: *einen wilden Freudentanz aufführen* букв. 'совершать дикий танец радости';

2) слова-антонимы (часто такими категориальными словами выступают имена прилагательные), ср.: рус. *ни живой ни мёртвой*; укр. *ні живий ні мертвий*;

3) рефлексивные глаголы. В английском и немецком языках соединения глагола с местоимением *oneself* и *sich* (в форме дательного или винительного падежа), а в русском и украинском языках – с постфиксом *ся* маркируют полный или частичный охват субъекта глагольным действием (см. [22]), ср.: англ. *to work oneself to death* букв. измотаться до смерти; нем. *sich ausschütten vor Lachen* букв. 'выливаться от смеха', т.е. сильно смеяться; рус. *душа перевертывается*; укр. *обливатися слізьми*;

4) глаголы деструкции (разрушения) (*ломать, рвать, разрушать* и т.п.), обозначающие нарушение (разрушение) нормальной структуры чего-либо. Субъект, совершающий деструктивное действие, затрачивает, как правило, много сил, энергии, ср.: нем. *jmdm das Herz zerreißen* букв. разорвать кому-либо сердце; рус. *рвать на себе волосы* <приходить в отчаяние, сильно досадовать, горевать>; укр. *рвати кишки від сміху* <дуже сміятися>;

5) предложно-именные группы, часто построенные по сходным структурным моделям:

- в английском языке: «предлог *to* + существительное» (*sick to death* 'больной до смерти'), где предлог *to* указывает на предел / степень действия / состояния;

- в немецком языке: «предлоги *vor/ zu* + существительное (часто абстрактное)», где предлог *vor* указывает на причину чего-л. (*sich ausschütten vor Lachen* букв. 'выливаться от смеха', т.е. очень сильно и долго смеяться), а предлог *zu* – на предел / степень действия или состояния (*sich zu Tode ärgern*, букв. 'злиться до смерти', т.е. очень сильно злиться); «сочетание предлогов *bis auf* + существительное» (*jmdn bis aufs Blut ärgern*, букв. 'злить кого-л. до крови, т.е. очень сильно злить кого-л.' где сочетание предлогов передает предельное / граничное значение;

- в русском и украинском языках: соответственно «предлоги *со/от; від/зі* + существительное в род. п.» (рос. *кататься со/от смеху*; укр. *рвати кишки від реготу*), где предлоги указывают на причину чего-н.; в русском язы-

ке «предлог *без* + существительное в род. падеже» (*без памяти веселиться*), где предлог *без* указывает на отсутствие чего-либо; в русском и украинском языках «предлог *до* + существительное в род. п.» (рус. *до безумия любить/влюбиться; до зелёного змия*; укр. *до десятого поту працювати*), где предлог *до* в славянских языках указывает на предел / степень действия/состояния; в русском и украинском языках «предлог *через* + существительное в вин. п.» (рус. *бить через край*; укр. *бити через край*), где предлог *через* указывает на движение поверх чего-н., а также сверх меры ч.-л.;

б) местоимения, в частности определительные, указывающие на полноту охвата действием / состоянием: ср.: англ. *have many (or other) irons in the fire*, т.е. быть очень занятым; нем. *alle / beide Hände voll zu tun haben*, т.е. быть очень занятым; рус. *ненавидеть всеми печенками; выплакать все глаза*; укр. *любити усіма фібрами душі*;

7) частицы в усилительном значении, чаще всего связанном с предельно негативным/позитивным эмоциональным или физическим состоянием субъекта (следует отметить, что данный тип интенсификации отмечен во ФЕ украинского и русского языков, в отличие от ФЕ германских языков, в которых такой тип усиления не выявлен), ср.: укр. *аж за боки хапатися, хоч вовком вий*; рус. *хоть беги; хоть волком вой*.

Синтаксическими средствами выражения интенсивности в структуре ФЕ выступают:

1) сравнительные обороты со следующими союзами:

- в английском языке: *as, like (to work like a slave* букв. 'работать как раб);
- в немецком языке: *als/wie von/als ob (arbeiten wie ein Kuli* букв. 'работать как чернорабочий');
- в русском языке: *как/словно/будто/точно (как/будто/словно/точно на иголках 'очень встревожен');*
- в украинском языке: *як/мов/ніби /неначе (боятися, як вогню, т.е. очень сильно бояться);*

2) лексический повтор, выполняющий экспрессивно-эмотивную и усилительно-выделительную функцию [23, 8]. Повторяться могут союзы в сочетании со словами одной части речи (т.е. с однородными членами), часто в антонимическом значении ср.: рус. *ни жив, ни мертв; еле-еле душа в теле*; укр. *ні живий ні мертвий; ледве-ледве дихати; ні лягти ні сісти*.

Имплицитная интенсивность охватывает зону словарных толкований ФЕ в целом и отдельных ее компонентов, а также обусловлена внутренней формой ФЕ, ее образной составляющей.

Интенсивность может выражаться отдельными компонентами с интенсифицирующим (усилительным) значением, присутствующими в словарных толкованиях ФЕ. Наиболее частотными в сопоставляемых языках являются интенсифицирующие наречия:

- в английском языке: *very, extremely, greatly*;
- в немецком: *sehr, heftig, maßlos, äußerst*;
- в русском: *сильно, крайне, очень*;
- в украинском *дуже, сильно, надзвичайно*.

Приведем некоторые примеры: англ. *be jumping up and down* <be very angry or upset> быть очень разгневанным или огорченным; нем. *Gift und Galle speien / spucken* <sehr wütend sein, ausfallend> быть очень разгневанным, агрессивным; рус. *до безумия ненавидеть* <очень сильно

ненавидеть>; укр. *вibriкувати гонки* <дуже радіти> очень радоваться.

Добавим, что такие наречия (например, англ. *very*; нем. *sehr*; рус. *очень*; укр. *дуже*) в естественном семантическом метаязыке А. Вежибицкой являются семантически примитивами [24, 60], поскольку их значения являются далее не делимыми на составные части.

В структуре ФЕ, обозначающих интенсивное психо-эмоциональное, интеллектуальное состояния человека, глагольные компоненты часто сочетаются с соматизмами (наименованиями частей тела), которые вне структуры ФЕ, как правило, с ними функционально / семантически не могут сочетаться. Такая необычная дистрибуция часто порождает интенсивное действие/состояние, ср.: англ. *breathe fire* букв. дышать огнем, т.е. быть очень рассерженным; нем. *sich ein Loch in den Bauch lachen* букв. смеяться до дырки в животе, т.е. сильно смеяться; рус. *рвать волосы* 'впасть в отчаяние'; укр. *сушити голову* 'напряженно думать о чем-л.'.

Интенсивность состояния/действия, обозначенного ФЕ, часто связана с определенными негативными последствиями для его субъекта, которые вызываются, как правило, чрезмерными усилиями, большой затратой энергии со стороны самого субъекта и выражается в следующем:

- в поломке отдельных вещей, принадлежащих субъекту, ср.: англ. *work your socks off* букв. работать так, что даже слетают носки; нем. *j-m fliegt / springt der Draht aus der Mütze* букв. у кого-л. из шапки вылетает проволока, т.е. чрезмерное волнение/нервное возбуждение человека приводит к тому, что у его шапки теряется жесткость из-за «вылета проволоки»;
- в «повреждении» отдельных частей тела субъекта вследствие чрезмерных усилий (анатомическая деструкция), в его заболевании либо вообще в прекращении жизни самого субъекта, ср.: англ. *break your back* букв. ломать спину, т.е. тяжело работать; нем. *sich die Finger abschreiben* букв. исписать все пальцы, т.е. 'очень много писать'; рус. *голова разваливается / трещит* (о сильной головной боли); укр. *рвати / порвати жили* <дуже важко працювати>;
- в необычном изменении субъектом своего положения в пространстве (укр. *рачки лазити* (від сміху); рус. *не разгибать спины* (много работать)), иногда с указанием причины (рус. *валяться со смеху*) либо в полной потере им пространственной ориентации (англ. *not know where (which way) to look* букв. не знать, куда смотреть (от сильного смущения); нем. *sich krumm- und schief flachen*, букв. смеяться, изгибаясь и искривляясь.

Интенсивное состояние/действие ФЕ может быть связано с нахождением/попаданием субъекта либо его неотъемлемой части (тела) в (не)реальное локальное пространство (место) (ср.: англ. *be over the moon* букв. быть над луной, т.е. быть очень счастливым; нем. *in die Höhe gehen* букв. идти в высоту, т.е. становиться очень рассерженным; рус. *на верху блаженства, глаза вон повылазили* (от боли); укр. *перебувати на сьомому (десятому) небі* (від щастя)) или в появлении в его ментальном пространстве (например, в голове) или в определенных частях тела необычных (посторонних) предметов, часто животных, насекомых, птиц и т.п., ср.: англ. *have your heart in your mouth* букв. сердце во рту, т.е. очень страшно, *butterflies in your stomach* букв. бабочки в желудке, т.е. быть очень взволно-

ванним; укр. *джмелі гудуть у голові*, т.е. хто-то знаходиться в полубомборочном состоянии (от опьянения, усталости).

Выводы. Сопоставительный анализ ФЕ с семантикой интенсивного действия/состояния в германских и славянских языках показал, что:

1) интенсивность часто связана с количественной характеристикой действия /состояния; формальные средства выражения интенсивности в структуре ФЕ употребляются в метафорическом, переносно-образном значении и выполняют усилительно-экспрессивную функцию;

2) интенсивное действие/состояние может выражаться в структуре ФЕ имплицитно (в семантике компонентов ФЕ, в их словарном толковании) и эксплицитно (в формальной структуре ФЕ);

3) равноуровневые средства эксплицитного и имплицитного способов выражения интенсивности (словообразовательные, лексико-грамматические, синтаксические) существуют не изолированно друг от друга, а взаимодополняют друг друга.

Перспективой дальнейших исследований является установление закономерностей и соотношения различных средств выражения интенсивности с тематическими группами ФЕ.

Литература:

1. Акуленко В. В. Лексические средства выражения интенсивности качественного признака в современном русском языке : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / В. В. Акуленко. – К., 1987. – 17 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М., 1961. – С. 202.
3. Воробьева Л. В. Средства выражения интенсивности признака, обозначенного именем прилагательным, в современном французском языке : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : 10.02.05 «Романские языки» / Л. В. Воробьева. – К., 1968. – 22 с.
4. Родионова С. Е. Интенсивность и ее место в ряду других семантических категорий / С. Е. Родионова // Славянский вестник. – Вып. 2. – М. : МАКС Пресс, 2004. – С. 303–308.
5. Сепир Э. Градуирование. Семантическое исследование / Э. Сепир // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 16. – М., 1985. – С. 43–78.
6. Туранский И. И. Семантическая категория интенсивности в английском языке / И. И. Туранский. – М. : Высш. шк., 1990. – 173 с.
7. Убин И. И. Лексические средства выражения категории интенсивности (на материале русского и английского языков) : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : 10.02.17 «Сравнительно-историческое и типологическое языкознание» / И. И. Убин. – М., 1974. – 23 с.
8. Шейгал Е. И. Интенсивность как компонент семантики слова в современном английском языке : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / Е. И. Шейгал. – М., 1981. – 26 с.
9. Гриднева Т. В. Фразеологические средства выражения категории интенсивности : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / Т. В. Гриднева. – Волгоград, 1997. – 20 с.
10. Горшкова Н. Н. Фразеологические единицы с градуальной семантикой в современном русском языке : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / Н. Н. Горшкова. – М., 2004. – 21 с.
11. Федоров А. И. Фразеологический словарь русского литературного языка [Текст] : около 13000 фразеологических единиц / А. И. Федоров. – 3-е изд. – Москва : АСТ : Астрель, 2008. – 879 с.
12. Фразеологічний словник української мови : В 2 кн. Кн. 1 : [А-Налити] / Уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін.; Редкол. : Л. С. Паламарчук (голова) та ін.; НАН України ; Ін-т укр. мови. – 2-ге вид. – К. : Наук. думка, 1999. – Кн. 1 – 528 с. Кн. 2 – 528–980.
13. Collins Cobuild Idioms Dictionary. – Glasgow : Harper Collins Publishers, 2002. – 498 p.

14. Duden. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. Band 11. – Dudenverlag : Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich. – 959 S.
15. Friederich W. Moderne Deutsche Idiomatik. Alphabetisches Wörterbuch mit Definitionen und Beispielen / W. Friederich. – München, 1993. – 565 S.
16. Категория количества в современных европейских языках / Отв. ред. В. В. Акуленко. – К. : Наук. думка, 1990. – 284 с.
17. Бодуэн де Куртенэ И. А. Количественность в языковом мышлении / И. А. Бодуэн де Куртенэ // Избранные труды по общему языкознанию. – Т. 2. – М., 1963. – С. 311–325.
18. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка /
19. А. Н. Зуев, И. Д. Молчанова, Р. З. Мурашов и др.; [Под рук. М. Д. Степановой]. – М. : Рус. яз., 1979. – 536 с.
20. Вараксин Л. А. Семантический аспект русской глагольной префиксации / Л. А. Вараксин. – Екатеринбург : Изд-во Уральск. ун-та, 1996. – 179 с.
21. Кузнецова А. И. Словарь морфем русского языка : Ок. 52000 слов / А. И. Кузнецова, Т. Ф. Ефремова. – М. : Рус. яз., 1986. – 1132 с.
22. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / С. О. Соколова; [Відп. ред. І. Р. Вихованець]; Нац. акад. наук України; Ін-т укр. мови. Проект «Наук. кн.». – К. : Наук. думка, 2003. – 283 с.
23. Басыров Ш. Р. Типология глаголов с рефлексивным комплексом в индоевропейских языках / Ш. Р. Басыров. – Донецк : ДонНУ, 2004. – 333 с.
24. Ковальчук И. Ю. Повтор и его функции в тексте : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : 10.02.05 «Романские языки» / И. Ю. Ковальчук. – Пятигорск, 2004. – 21 с.
25. Вежибицкая А. Семантические универсалии и базисные концепты / А. Вежибицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2011. – 568 с.

Ігнатенко Д. С. Засоби вираження інтенсивності дії та стану у фразеологізмах англійської, німецької, російської та української мов

Анотація. У статті аналізуються різномірні засоби вираження категорії інтенсивності дії та стану у фразеологізмах германських та слов'янських мов. Розглядаються експліцитна (виражається різними мовними засобами у формальній структурі фразеологізмів) та імпліцитна (закодована у словникових тлумаченнях фразеологізмів, їх внутрішній формі тощо) інтенсивність.

Ключові слова: фразеологізм, експліцитна інтенсивність, імпліцитна інтенсивність, внутрішня форма, дія, стан.

Ignatenko D. Means of Expressing Intensity of an action and state in Phraseological Units in German, English, Russian and Ukrainian

Summary. The article deals with the analysis of various linguistic means of expressing intensity of an action and state in phraseological units in Germanic and Slavonic languages. The analyzed phraseological units described those actions and states, which characterized by high degree of intensity. The category of intensity is interpreted as a quantitative characteristic of action and state. Its degree identified by means of comparison of the intensification meaning with neutral one. The semantic analysis has made it possible to pick out two types of the intensity's expression in phraseological units: 1) explicit (various linguistic means which lie in the surface (formal) structure of phraseological units, such as word-forming elements, syntactical and stylistic means) and implicit (which include lexicographic interpretation and inner form of phraseological unit).

Key words: phraseological unit, explicit intensity, implicit intensity, inner form, action, state.

Корсун О. В.,
асистент кафедри міжнародних, освітніх і ділових комунікацій
Донецького національного технічного університету

БЕЗСУБ'ЄКТНІ РЕЧЕННЯ З ПРЕДИКАТАМИ ЯКОСТІ ТА КІЛЬКОСТІ В АНГЛІЙСЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Анотація. У статті описано семантичні типи предикатів якості та кількості в складі безсуб'єктних речень англійської і української мов, проаналізовано типи носіїв ознаки (дескриптивів), наведено статистичні дані.

Ключові слова: безсуб'єктне речення, предикат, якість, кількість, дескриптив.

Вступні зауваження. Пропонована стаття присвячена розгляду семантичних типів безсуб'єктних речень (далі БР) з предикатами якості та кількості в англійській і українській мовах. Під БР розуміються прості повні та неповні одно- та двоскладні речення або частини складних речень без формально вираженого семантичного суб'єкта, що мають загальне значення якісної та кількісної характеристики людини, предмета, дії, ситуації, абстрактного явища тощо. БР якості та кількості в порівнюваних мовах є одноактантними і описані спільною формулою тлумачення "Дескриптив Descr / DescrØ має якісну або кількісну ознаку Attr (у місці Loc)", де Descr – дескриптив, носій якісної або кількісної ознаки, Attr – атрибут, якісна або кількісна ознака; Loc – (локатив) місце [5].

Центральним компонентом аналізованих БР є предикат якості або кількості, що вказує на ознаки віку, розміру, ваги, зовнішньої форми, відстані, рис людського характеру тощо. Наразі речення з предикатом якісної та кількісної характеристики розглянуті у роботах Н. Д. Арутюнової [2], І. Р. Вихованця [4], М. В. Всеволодової та Го Шуфеня [5], В. Г. Гака [6], А. П. Загнітка [8], Г. О. Золотової [11], О. Г. Межова [12], Ю. С. Степанова [15] та інших учених.

Пропоноване дослідження виконано у руслі семантичного синтаксису, тобто напрямку в лінгвістиці, що концентрується на розгляді змістової сторони синтаксичних одиниць, розвиненого у роботах Ю. Д. Апресяна [1], В. В. Богданова [3], Р. Ван Валина [27], І. Р. Вихованця [4], М. В. Всеволодової [5], О. В. Падучевої [13], Л. Теньєра [16], Ч. Філлмора [17], У. Чейфа [18] та інших науковців. Підвищений інтерес сучасної лінгвістики до розгляду синтаксичних явищ на глибокому семантичному рівні, необхідність дослідження галузі синтаксичної семантики у зіставному аспекті, а також відсутність робіт, присвячених комплексному дослідженню безсуб'єктних речень з предикатами якості та кількості в зіставному аспекті, зумовлюють **актуальність** цієї роботи.

Об'єкт дослідження становлять БР з предикатами якості та кількості в англійській і українській мовах.

Предметом дослідження є семантична організація БР з предикатами якості та кількості в англійській і українській мовах.

Метою дослідження є встановлення спільних і диференційних рис семантичної організації БР з предикатами якості та кількості в англійській і українській мовах.

Матеріал дослідження становлять 1500 БР в англійській мові і 1500 БР в українській мові, з-поміж яких БР з

предикатами якості та кількості налічують 77 (5,1%) та 55 (3,6%) одиниць відповідно.

Типи якісних і кількісних ознак у складі БР англійської і української мов. Розгляд БР за типами якісних і кількісних характеристик у їх складі дозволив виділити на матеріалі української мови більше типів ознак, ніж на матеріалі англійської мови (див. табл. 1).

Дослідження показало, що спільними для обох мов типами речень є БР на позначення:

1) **особливостей людського характеру:** (1) *How did you find him? – Very affable* [23, с. 78] 'Яким він тобі здався? – Дуже чемним'; (2) *Жила у тітки Катерини. Де ж подінеться сирота? Забрала, і спочатку нічого було. Добра, лагідна* [14, с. 10].

Наведені приклади є неповними реченнями, що функціонують як відповіді на поставлені питання і тому містять лише інформацію про дескриптив Descr, людину, згадану в попередньому запитанні, а саме: її ознаку за рисами характеру Attr – *affable* 'чемний' (1) та *добра, лагідна* (2).

Таблиця 1

**Типи якісних та кількісних ознак
у складі англійських і українських БР**

№	Тип ознаки	Кількість одиниць (%)	
		англ.	укр.
1	Характер людини	18 (23,4%)	10 (18,2%)
2	Тривалість	17 (22,1%)	9 (16,3%)
3	Вік	14 (18,2%)	9 (16,3%)
4	Ціна	10 (12,9%)	5 (9,1%)
5	Розмір	6 (7,8%)	3 (5,5%)
6	Зовнішність	4 (5,2%)	–
7	Колір	–	4 (7,3%)
8	Кількість	–	5 (9,1%)
9	Відстань	–	4 (7,3%)
10	Швидкість	–	1 (1,8%)
11	Інше	8 (10,4%)	5 (9,1%)
Разом	77 (100%)	55 (100%)	

2) **ознаки за тривалістю:** (3) *That was quick work* [22, с. 165] 'Робота була швидкою'; (4) *Бо вже й ніч надворі. Коротка по-літньому* [7, с. 747].

БР (3) є повним двоскладним реченням, іменна частина присудка якого виражає характеристику дескриптива (Descr) *work* 'робота' за тривалістю – *quick* 'швидка'. Приклад (4) є неповним парцельованим реченням, яке містить додаткову інформацію про тривалість *коротка по літньому* (Attr), притаманну дескриптиву Descr *ніч*, що зазначено у попередньому реченні.

3) **віком:** (5) *What age are you? – Twenty-six* [23, с. 33] 'Скільки тобі років? – Двадцять шість'; (6) *Років? – Двадцять сім* [10, с. 477].

Типи носіїв якісної і кількісної ознак характеристизації у складі англійських і українських БР

№	Тип носія ознаки	Кількість одиниць (%)	
		англ.	укр.
1	Людина	38 (49,4%)	17 (30,9%)
2	Абстрактне явище	23 (29,8%)	26 (46,3%)
3	Подія або ситуація	12 (11,6%)	–
4	Навколишнє середовище	2 (2,6%)	
5	Дія	2 (2,6%)	1 (1,8%)
6	Фізичний об'єкт	–	7 (12,8%)
7	Споруда	–	3 (3,6%)
8	Предмет одягу	–	1 (1,8%)
9	Плід дерева	–	1 (1,8%)
Разом	77 (100%)	55 (100%)	

Наведені приклади є частиною діалогічного мовлення, у якому виражається вікова характеристика дескриптива – людини.

4) вартістю: (7) *Will the cost of printing be much? – A few pounds* [22, с. 292] ‘Якою буде ціна друку? – Декілька фунтів’; (8) *Торгові мита, які сплачував іноді навіть я, – мільйон двісті тисяч* [9, с. 171].

В обох мовах виділені БР, що позначають вартість Attr – *a few pounds* ‘декілька фунтів’ (7), *мільйон двісті тисяч* (8), які конкретизують інформацію щодо вартості певної послуги, дескриптива Descr *printing* ‘друк’ у прикладі (7) та вартості дескриптива Descr *торгові мита* в прикладі (8).

5) розміром: (9) *What size is that field? – Twenty-four acres* [24, с. 239] ‘Якого розміру поле? – Двадцять чотири акри’; (10) *Два кілометри вздовж, кілометр ушир. Грузьке непролазне болото, смердюче баговисько, заросле рогозом та очеретамми, – жалюгідна западина серед голого степу* [7, с. 700].

БР (9-10) є неповними реченнями, які характеризують дескриптиви Descr *field* ‘поле’ (9) та *болото* (10) за розміром – *twenty-four acres* ‘двадцять чотири акри’ (9) та *два кілометри вздовж, кілометр ушир* (10), виражені за допомогою іменної частини складеного іменного присудка.

Тільки на матеріалі англійської мови виділені БР, що містять ознаки **зовнішності людини**: (11) *Greta's beautiful. Tall and blond* [20, с. 47] ‘Грета вродлива. Висока зі світлим волоссям’.

Наведений приклад є неповним реченням на позначення характеристики зовнішності (Attr) *tall and blond* ‘висока зі світлим волоссям’, притаманній дескриптиву Descr *людини*, особа якої встановлюється за допомогою попереднього речення і позначає дівчину на ім'я Грета.

На відміну від англійської мови, в українській мові виділені БР на позначення **кольору** (12), **кількості** (13) **відстані** (14) та **швидкості** (15):

(12) *Поки Пилип під їхав, вони витягли чемодани і те-пер зрізали шкіру, що нею були обтяжені сидіння. Яскраво-червону, з золотим візерунком* [7, с. 676].

(13) *П'ятсот служебок? – П'ятсот* [9, с. 246].

(14) *Скільки до хутора? – Кілометрів сім* [7, с. 780].

(15) *Швидкість на такому шосе – сто двадцять* [10, с. 208].

В обох мовах виділені БР, які виражають **різні типи характеристик**, що не належать до жодного з класів, описаних вище, наприклад, англ. *executive* ‘виконавчий’, *uneventful* ‘звичайний, без пригод’, *practical* ‘практичний’ та ін.; укр. *старомодний, підкісний* тощо:

(16) *In France the work was executive rather than practical* [21, с. 173] ‘У Франції робота була більше виконавчою, ніж практичною’.

БР (16) є повним двоскладним реченням, у якому дескриптор Descr, виражений іменником *the work* ‘робота’, характеризується за допомогою прикметника Attr *executive* ‘виконавча’.

(17) *The rest of the journey passed uneventfully* [19, с. 204] ‘Решта подорожі пройшла без пригод’.

У прикладі (17) наведено характеристику події Descr *journey* ‘подорож’, яка пройшла *uneventfully* ‘без пригод’.

Типи носіїв якісної і кількісної ознак у складі БР англійської і української мов. Різновиди типів носіїв якісної і кількісної ознак у складі БР англійської і української мов наведені в таблиці 2.

Кількісні дані свідчать, що найбільш розповсюджені типами носіїв ознак в обох мовах є **людина** (18), (19) та **абстрактні явища** (20), (21). Спільним предметом характеристизації є **дія** (22), (23):

(18) *What's your figure? – (I am) A hundred and fifty* [25, с. 192] ‘Який твій зріст? – (Мій зріст) Сто п'ятдесят’.

Приклад (18) є неповним БР, у якому наведена параметрична ознака (зріст) людини-мовця.

(19) *А скільки в мені нині? – Сто двадцять* [9, с. 246].

Наведене БР містить інформацію про параметри (вагу) людини, що позначена в попередньому реченні.

(20) *We've paid the deposit ... – How much? – Thirty-two thousand* [25, с. 111] ‘Ми сплатили депозит ... – Скільки? – Тридцять три тисячі’.

(21) *Плата за привілеї – сто тисяч* [9, с. 171].

У наведених прикладах міститься інформація про абстрактні поняття: у БР (20) – вартість депозиту *deposit* ‘депозит’ та у БР (21) – *плата за привілеї*.

(22) *It was a long anxious drive* [22, с. 130] ‘Їзда була довгою та неспокойною’.

(23) *Розмова була довга ...* [24, с. 506].

У реченнях (22), (23) наведено характеристику дії, а саме: переїзду (22) та розмови (23) – за тривалістю.

Тільки в англійській мові виокремлено БР, у яких характеристика надана **навколишньому середовищу** (24) та **ситуації** або **події** (25).

(24) *It was an old market-town* [27, с. 147] ‘То було старе місто-ринок’.

(25) *The party that night moved with the speed of a slapstick comedy* [21, с. 115] ‘Вечірка тієї ночі минула зі швидкістю фарсу’.

БР, що містять характеристику **споруди** (26), **предмета одягу** (27), **плода дерева** (28) та **фізичного об'єкта** (29), виокремлені лише на матеріалі української мови.

(26) *А церкви? – Обідрані й поруйновані. Одна обгороджена оборонною стіною, але не врятувала її й стіна* [9, с. 369].

ХБР (26) є неповним реченням, частиною діалогічного мовлення, у якому є опис споруди, а саме: церкви.

(27) *Сів прямо на підлогу Іван, скинув свій чобіт пошвидше – рудий та стоптаний, онучею ногу витер та й узув храмове чудо. Устав і ногою притупнув. – Ну, як? – питають цікаві. – Мов на мене пошитий... А ке сюди ливий!* [7, с. 64].

БР є неповним реченням, у якому наведено ознаку предмета за розміром *мов на мене пошитий*. Об'єкт характеристики, предмет одягу *чоботи*, встановлюється за допомогою ширшого контекста.

(28) *Сади обтяжені яблуками і сливами. Сині, повні і соковиті...* [14, с. 45].

Наведений приклад є неповним парцельованим реченням, що продовжує і доповнює попереднє речення й містить ознаку за кольором (Attr) *сині*, властиву дескриптиву Descr, плоду дерева, *сливам*, наведеного в попередньому реченні.

(29) *Іван Приходько щитав щодня самольоти.* — *Подумав-подумав, дописав: – Скільки й на ядромі було* [7, с. 81].

БР (29) є неповним реченням, відповіддю на поставлене питання, що містить кількісну характеристику (*скільки й на ядромі було*) фізичних об'єктів, *самольотів*, які встановлюються за допомогою попереднього речення.

Висновки:

1. БР із предикатами якості та кількості не є поширеними поміж БР з іншими типами предикатів, що обумовлено функцією предиката якісної та кількісної ознаки – характеризувати семантичний суб'єкт речення, який у виборчому матеріалі не є формально вираженим.

2. Дослідження предикатів у складі БР мов дослідження за типом якісної та кількісної ознак показав, що на семантичному рівні БР української мови є більш різноманітними, ніж БР англійської мови, про що свідчить кількість типів ознак, виокремлених на матеріалі БР кожної мови – 7 типів ознак з-поміж БР англійської мови та 10 типів ознак на матеріалі української мови. Спільними є 5 типів ознак.

3. Аналіз БР за типом дескриптива у їхньому складі показав, що спільними та найбільш частотними носіями ознак в обох мовах дослідження є людина, абстрактне явище та дія. Тільки з-поміж БР англійської мови виокремлені речення, у яких носієм ознаки є подія або ситуація та навколишнє середовище. В українській мові роль дескриптива виконує також споруда, предмет одягу, плід дерева та фізичний об'єкт.

4. Розгляд синтаксичних засобів вираження носія якісної та кількісної ознаки у складі БР, а також аналіз синтаксичної організації БР з предикатами якості та кількості становлять перспективу подальшого дослідження БР цього типу.

Література:

1. Апресян Ю. Д. Синтаксис и семантика в синтаксическом описании / Ю. Д. Апресян // Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие. – М.: Наука, 1969. – С. 302–306.
2. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы / Н. Д. Арутюнова. – М.: Изд-во ЛКИ, 2007. – 384 с.
3. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення: [монографія] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К.: Наукова думка, 1983. – 220 с.
4. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В. В. Богданов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1977. – 204 с.
5. Всеволодова М. В., Го Шуфень Классы моделей русского простого предложения и их типовых значений. Модели русских предложений со статальными предикатами и их речевые реализации (в зеркале китайского языка) / М. В. Всеволодова, Го Шуфень. – М.: (АЦФИ), 1999. – 169 с.
6. Гак В. Г. Семантический синтаксис / В. Г. Гак // Русский язык: Энциклопедия. – М., 1998. – С. 457–458.
7. Дімаров А. Біль і гнів: [роман] / А. Дімаров. – К.: Україна, 2004. – 925 с.

8. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис: [монографія] // А. П. Загнітко. – Донецьк: ТОВ «ВКФ «ВАО», 2011. – 992 с.
9. Загребельний П. А. Роксолана: [роман] / П. Загребельний. – К.: Радянський письменник, 1980. – 574 с.
10. Загребельний П. А. Твори в шести томах: (Розгін): [роман] / П. Загребельний. – К.: Дніпро, 1979. – Т.1. – 575 с.
11. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 358 с.
12. Межов О. Г. Типология минимальных семантико-синтаксичних одиниць: [монографія] / О. Г. Межов. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.
13. Падучева Е. В. Семантические исследования / Е. В. Падучева. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 327 с.
14. Самчук У. Марія: [роман] / У. Самчук. – К.: Радянський письменник, 1991. – 190 с.
15. Степанов Ю. С. Имена, предикаты, предложения (семиологическая грамматика) / Ю. С. Степанов. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 360 с.
16. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Люсьен Теньер; [пер. с франц. Редкол.: Г. В. Степанов (пред.) и др.; Вступ. ст. и общ. ред. В. Г. Гака]. – М.: Прогресс, 1988. – 656 с. – (Языковеды мира).
17. Филлмор Ч. Дело о падеже / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая семантика. – М.: Прогресс, 1981. – Вып. X. – С. 369–495.
18. Чейф У. Л. Значение и структура языка / Уоллес Л. Чейф; [пер. с англ. Г. С. Шура; послесл. С. Д. Кацнельсона]. – М.: Прогресс, 1975. – 432 с.
19. Amis K. Lucky Jim: [novel] / K. Amis. – М.: “TSITADEL”, 2002. – 304 p.
20. Christie A. Endless Night: [novel] / A. Christie. – СПб.: Антология, 2009. – 256 с. – (My Favourite Fiction).
21. Fitzgerald F. Scott. The great Gatsby: [novel] / F. Scott Fitzgerald. – New York: Simon&Schuster, 1992. – 221 p.
22. Galsworthy J. End of the Chapter. Maid is waiting. Flowering wildness: [trilogy] / J. Galsworthy. – Moscow: Foreign languages publishing house, 1960. – 602 p.
23. Galsworthy J. End of the Chapter. Over the river: [trilogy] / J. Galsworthy. – Moscow: Foreign languages publishing house, 1960. – 304 p.
24. Galsworthy J. A Modern Comedy. The White Monkey: [trilogy] / J. Galsworthy. – Moscow: Progress publishers, 1976. – 304 p.
25. Galsworthy J. A Modern Comedy. The Silver Spoon: [trilogy] / J. Galsworthy. – Moscow: Progress publishers, 1976. – 279 p.
26. Lawrence D. H. Lady Chatterley's Lover / D. H. Lawrence. – Feedbooks, 1997. – 292 p.
27. Van Valin R. D. Exploring the Syntax-Semantics Interface / R. D. Van Valin. – New York: Cambridge University Press, 2005. – 310 p.

Корсун О. В. Бессубъектные предложения с предикатами качества и количества в английском и украинском языках

Аннотация. В статье описаны семантические типы предикатов качества и количества в составе бессубъектных предложений английского и украинского языков, проанализованы типы носителей характеристики (дескриптивов), приведены статистические данные.

Ключевые слова: бессубъектное предложение, предикат, качество, количество, дескриптив.

Korsun O. Subjectless sentences with predicates of quality and quantity in English and Ukrainian

Summary. The article deals with the description of subjectless sentences with predicates of quality and quantity in English and Ukrainian. Types of descriptive have been analyzed. Statistic data have been provided.

Key words: subjectless sentence, predicate, quality, quantity, descriptive.

Птуха В. А.,
кандидат філологічних наук, викладач кафедри германських і романських мов
Київського національного лінгвістичного університету

МОТИВАЦІЙНА ОСНОВА НОМІНАЦІЙ ОДЯГУ З НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИМ КОМПОНЕНТОМ СЕМАНТИКИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Анотація. У статті розглянуто мотиваційну основу номінацій одягу з національно-культурним компонентом семантики в англійській та українській мовах, реконструйовано первісну мотивацію номінацій одягу в обох мовах, а також виявлено їх внутрішні й зовнішні мотиваційні ознаки в зіставлюваних мовах.

Ключові слова: номінації одягу, внутрішня і зовнішня мотивація, семантична транспозиція, словотвірна деривація.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасна теорія номінації у її взаємозв'язках з когнітивною лінгвістикою і лінгвокультурологією (Д. Алалко, Є. Верещагін, О. Березович, А. Вежбицька) зорієнтована на розкриття тих механізмів мовотворчості, які свого часу ігнорувалися при характеристиці процесів номінування об'єктів навколишньої дійсності, а відтак, не давали змоги об'єктивно розкрити у мовних знаках ті мотиваційні ознаки, що впливали на вибір мовної форми і плану змісту. Насамперед, це стосується тих мовних одиниць, що найбільшою мірою відображають творчу енергію народу, його менталітет, культурний світогляд, побут тощо (А. Барабуля, В. Бойчук, Л. Дробаха, О. Тараненко). Саме такі мовні одиниці дістали назву національно-маркованих (Т. Даренська, В. Жайворонок, А. Мойсієнко, Н. Слухай), які особливо актуалізуються у процесі мовних контактів, впливаючи на успішність міжкультурної комунікації представників різних етнокультур (С. Тер-Мінасова).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чи не найбільшого впливу мовних контактів зазнає побутова лексика загалом і номінації одягу зокрема, які вже неодноразово були в центрі уваги дослідників. В англійській мові номінації одягу аналізували з позицій *словотвірної номінації* (Г. Коваленко), *фреймової семантики* (С. Жаботинська), *невербального семіозису* (М. Barnard), *дискурсивної прагматики* (Г. Козоза); в українській – за походженням (Г. Войтів), *діалектною стратифікацією* (Г. Гримашевич, Н. Пашкова); у зіставленні: на матеріалі *англійської та російської мов* (Г. Єрмоленко), *англійської та німецької* (Р. Саттарова), *англійської та французької* (С. Шафіков). Проте потребує більш глибокого вивчення питання про розкриття тих мовних і позамовних факторів, які впливали на вибір як форми найменування цих артефактів, так і моделей, за якими утворювалися їх національно-культурні варіанти.

Метою цієї розвідки є реконструкція мотиваційної основи номінацій одягу з національно-культурним компонентом семантики в англійській та українській мовах.

Наукові результати дослідження. Дослідження про-

блематики національно-культурної семантики номінативних одиниць сприяло її трактуванню в широкому та вузькому розумінні. Широке розуміння пов'язане з суміжністю слів-дублетів на позначення національно-маркованої лексики: *безеквівалента лексика* (Є. Верещагін), *реалії, лакуни* (Ю. Сорокін), *фонові лексика* (В. Ощепкова), *культурема* (В. Воробйов), які відображають **зв'язок мовного знака і певної національної культури** і є визначальними для матеріальної і духовної культури народу (В. Кононенко). Вузьке розуміння пов'язане з визначенням *національно-культурного компонента*, який є **елементом семантичної структури слова** (А. Волошина, В. Костомаров, М. Комлев, П. Содомора).

Спираючись і на широке, і на вузьке розуміння національно-маркованої лексики у роботі запропоноване робоче визначення *національно-культурного компонента семантики номінативних одиниць на позначення одягу* – тієї частини значення в їх семантичній структурі, яка через способи семантичної транспозиції, засоби словотвірної деривації та процеси фразеологізації відображає національно-культурні релікти вбрання представників англійської та української спільнот, пов'язані зі звичаями, обрядодіяннями, традиціями, ритуалами і побутом.

Зауважимо й про вплив таких позамовних факторів, як мода, епоха, соціальні й інші події, а також широкі контакти носіїв різних мов на формування лінгвокультурної інформації (О. Березович [1], О. Галинська [10], О. Селіванова [11]), що закладена в семантиці номінацій одягу.

Лінгвістичні процедури виявлення національно-культурного компонента і дотепер становлять одну з найбільш дискусійних проблем у методології номінації [12; 13]. А тому в роботі розроблено комплексну методику аналізу номінацій одягу з національно-культурним компонентом семантики у двох мовах, яка була спрямована на реконструкцію мотивації образності і символіки цих одиниць.

Загалом *мотивацію* у дослідженні, слідом за Т. Кияком, розуміємо як цілеспрямований процес відображення в лексичній одиниці засобами мови певної ознаки денотату, що входить до корпусу ознак його лексичного значення [13: 103]; а також як вибір ознаки предмета, що стає представником предмета в цілому, за Р. Будаговим [14: 42].

Відтак *мотиваційна ознака*, тобто *мотив номінації одягу* – це семантичний компонент, який є основою називання мовної одиниці (за М. Голєвим) [15]. І якщо в його основі лежить зв'язок із реліктами певної національної культури, то цей семантичний компонент виявляється національно-культурним [там же].

Саме *мотиваційна ознака* була обрана за *tertium comparationis*, ступінь вияву якої дав змогу говорити

про спільні закономірності та відмінності у характері національно-маркованої лексики на позначення одягу в зіставлюваних мовах. Окрім того, спершу було виявлено ступінь прояву внутрішньої мотиваційної ознаки у номінаціях одягу в обох мовах, зокрема у метафоричних, метонімічних найменуваннях одягу та у процесі словотвірної деривації.

За *tertium comparationis* було обрано й зовнішню мотиваційну ознаку при дослідженні вторинних найменувань одягу, утворених унаслідок перенесення назв одягу на предмети інших лексичних сфер, а також фразеологічних номінацій одягу.

Первісну внутрішню мотивацію номінацій одягу вдалося визначити через реконструкцію значення інваріантних лексем *clothes* і *одяг* в етимологічних джерелах обох мов. Online Etymology Dictionary пропонує такі гіпотези: лексема *clothes* (іменник) сягає XVII ст., походить від слова *cloth*, яке спочатку мало значення «духовенство, духовне звання», а вже пізніше почало позначати «тканину, сукно, матеріал», у XIX ст. після додавання флексії *-s* почало позначати «одяг»; пор. д.-англ. (Old English) *cladas*, д.-нім. (Proto-Germanic) **kalithaz*, д.-фризьк. (Old Frisian) *klath*, нід. *kleed*, нім. *Kleid* «предмет одягу» (OED) [16].

Історико-етимологічний словарь М. Маковского дає ширші версії: суто з етимологічного плану поняття «одяг» у багатьох мовах співвідноситься зі словами «гнути» > «закривати, ховати, покривати», «вузол», які в давнину мали магічне значення, символізуючи чаклунство, спілкування з нечистою силою, потойбічним світом, і були як джерелом добра, спасіння, так і зла, смерті. Одяг в язичницькому суспільстві мав макро- і мікрокосмічну символіку, яка втілювала зв'язок верхнього і нижнього світів, життя і смерті, безодню і небо, а також використовувався як предмет жертвопринесення (замість людини) й атрибут сакрального дійства. У зв'язку з цим англ. *cloth* можна співвіднести з рос. *колдовать*. Типологічно пор. лит. *drobe* «одяг», але бретон. *strobinnell* «чаклунство». Оскільки народження дитини вважалось язичниками божевистим чудом, цілком імовірним є зв'язок між англ. *cloth* «одяг», англ. *child* «дитина» і рос. *колдовать* (пор. народження дитини в «сорочці»). Одяг, як і дитина, часто приносилися в жертву богам [17: 92–94].

Етимологічний словник української мови у 7 т. дає стислі відомості про імовірне походження лексеми «одяг», пов'язуючи його з результатом контамінації слів *одіж*, *одівати* і [дяга] «щось велике, важке, роздуте», [дяг] «смузка лика» [18 (4: 164)]. Укр. лексема *одіж* пов'язана з рос. *одежда* (поруч з *одежда*, яке запозичене зі старослов'янської мови), пол. *odzież*, заст. *odzieza*, [odziża], болг. *одежди* (множина) «облачення», стсл. *одежда*; псл. **odedja*, префіксальне утворення від давньої редулікованої основи **ded-*, пов'язаної з коренем **dē*, що виступає в псл. *děti*, рос. *деть*, укр. *дити* [18 (4: 158)].

Інша лексема [дяга] «щось велике, важке, роздуте» за первісну мотиваційну основу має семантику «ремін», білор. *дзяга* «пасок», пол. [dziaha] «ремін, очкур», слн. *dega* «ремін від ярма або ремін для перенесення важких речей»; псл. **dęg-*, пов'язане чергуванням голошних з **dōg-*, пов'язаним з укр. «дужий», «недуга»; споріднене з лтс. *dėĩkts* «сильний, міцний» [18 (2: 152)].

Проте найбільш вірогідним видається зв'язок зі сло-

вом [дяг] «смузка лика», оскільки лико здавна використовували як матеріал для виготовлення постолів і ліччаків, який заготовляли з кори молодих лип. Робимо припущення про їх відмінну архетипну природу, пов'язану з магічними уявленнями язичників про одяг в англійській мові (за М. Маковським) [17: 92–94], а також первісним використанням природних матеріалів для виготовлення одягу (шкіра тварин, кора дерев) – в українській [18 (2: 152)].

Мотивація національно-культурної семантики варіантних номінативних одиниць на позначення одягу виявляється через процеси метонімічного і метафоричного перенесення. *Метонімію* розглядають як засіб, при якому назва однієї реалії використовується на позначення іншої, з якою вона пов'язана асоціативно чи за суміжністю: англ. *mackintosh* (від прізвища *Charles Mackintosh* – шотландський хімік, який винайшов прогумовану тканину) «непромокальне пальто, плащ» [19: 988], укр. *сап'янци* (від матеріалу виготовлення) «вид дорожніх жіночих чобіт» [20 (9: 57)]. Досить широкого розповсюдження в англійській мові набув спосіб номінації з використанням відомого бренда (назви) фірми, яка виробляє той чи інший вид одягу: *reeboks* «спортивне взуття» (від Reebok), *plimsolls* «легке парусинове взуття на гумовій підшві» (від *Plimsoll line*), *B.V.D.'s* «чоловіча спідня білизна» (від *B.V.D.*), *London Fog* «чол. та жін. верхній одяг» (від *London Fog*), *greenders* «неформальні молодіжні черевики» (від *Greender's*).

Метафора кваліфікується як така, що має концептуальну природу і розглядається як засіб, при якому форма мовної одиниці переноситься з одного референта на інший на основі подібності при відтворенні у свідомості людини: англ. *chamber pot* [19: 242], укр. *котелок* «круглий головний убір» [20 (4: 309)].

Одяг, як правило, в обох мовах більше порівнювали з предметами неживої природи (артефакт – одяг) (48,7% англійська і 36,4% українська мова), аніж з істотами (людина – одяг) (5,1% англійська і 9,1% українська мова).

Національно-культурна семантика номінацій одягу може виявлятися і через способи словотвірної деривації. Найпродуктивнішими способами словотворення є: афіксальний (суфіксальний: *ватник*, префіксально-суфіксальний: *нарукавник*) в українській мові та композитна номінація (основоскладання: *playsuit*, *raincoat*), конверсія: *shrug*, редулікація: *flip-flops*, а також аббревіація *BVD's* – в англійській.

Для української мови характерним є використання суфіксів суб'єктивної оцінки на позначення здрібнілості і позитивної оцінки найменувань одягу (*чобітки*, *штаниці*), чого не спостерігаємо в англійській.

Зовнішній вияв мотивації номінацій одягу з національно-культурним компонентом семантики виявляється у перенесенні назв одягу на предмети інших лексичних сфер, тобто, коли назва одягу або його елемент є джерелом походження онімної лексики (антропоніми: англ. *Boot*, укр. *Кучма*, топоніми: укр. *Чобіт*), а також *апелятивної* (людина: англ. *boot* військ., жарг. «новачок, новобранець армії, рекрут» [19: 162], укр. *сіряк* «бідна людина» [20 (9: 232)]; артефакт: англ. *jacket* – пор. укр. *кожух* «технічна оболонка, накриття» [20 (4: 208)], рослинний світ: англ. *sap* «чохлак (на бруньці), суцвіття соняшника» [19: 216], укр. *пазуха* «заглибина між гілкою і стовбуром дерева»)

[20 (6: 15)] і тваринний світ: англ. *jacket* «шкіра (тварини), шкіра (змії, риби)» [19: 865] – пор. укр. *кожушок* «зовнішній покрив комахи, гусениці, а також шкіра змії») [20 (4: 208)].

Національно-культурні особливості назв одягу виявляються і у процесі фразеологізації, коли назва одягу набуває образного значення у складі фразеологічної одиниці. Спільну образну семантику мають фразеологізми на позначення: 1) людини як фізичного феномена (англ. *as tough as old boots* [41: 49], укр. *без штанів під стил бігати* [42: 200]), 2) людини як психоментального феномена (англ. *he is a button shirt* [21], укр. *не в своїй сорочці* [22: 341]), 3) емоційного стану (англ. *keep on your shirt on* [21: 376], укр. *трусити штаньми* [22]), 4) її характеру (англ. *lick someone's boots* [21: 49], укр. *лизати чоботи* [22, 195]), 5) стосунків між людьми (англ. *set your cap at someone* [21: 63], укр. *перебити через полу руку* [22: 138]), 6) матеріального стану людини (англ. *tighten the belt* [21: 36], укр. *затягнути пасок*) [22: 142].

Відмінним є компонентний склад фразеологізмів обох мов, зумовлений різними джерелами зовнішньої мотивації номінацій одягу, які пов'язані з історико-суспільним життям мовного колективу, спортом в англійській мові, а також народними звичаями, віруваннями та обрядодіями – в українській.

Висновки. У процесі реконструкції мотиваційної ознаки назв одягу в англійській та українській мовах вдалося виявити ту частину значення цих одиниць, яка є національно-маркованою. Внутрішня мотивація простежується у процесах метафоризації, метонімізації та словотвірної деривації, зовнішня – в перенесенні назв одягу на предмети інших лексичних сфер, а також через процеси фразеологізації.

Перспективи подальших досліджень полягають у залученні до аналізу інших груп предметної лексики для дослідження їх національно-культурної семантики та визначення семантичної динаміки найменувань артефактів й інших об'єктів матеріальної культури.

Література:

- Березович Е.Л. Язык и традиционная культура [монография] : Этнолингвистические исследования / Елена Львовна Березович. – М. : Индрик, 2007. – 600 с.
- Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Анна Вежбицкая. – М. : Прогресс, 1971. – 322 с.
- Тер-Минасова С.Г. Языки и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова : [учебное пособие]. – М. : Слово, 2000. – 262 с.
- Коваленко Г.М. Англійська лексика моди ХХ – ХХІ ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Коваленко Галина Миколаївна. – К., 2005. – 219 с.
- Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов / С.А. Жаботинская // Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки». – 1999. – Вип. 11. – С. 12–25.
- Кокоза Г.А. Дескрипції одягу в дискурсивно-прагматичному аспекті : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Г.А. Кокоза. – К., 2011. – 20 с.
- Гримашевич Г.М. Номінації одягу та взуття в середньополіському діалекті : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г.М. Гримашевич. – Донецьк, 2003. – 19 с.
- Ермоленко Г.М. Лінгвокультурема тематической группы «одежда» (сопоставительный анализ на материале английского и русского языков) : дисс. канд. филол. наук : 10.02.20 / Ермоленко Галина Михайловна. – Пятигорск, 2008. – 139 с.
- Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы) : [мо-

- нография] / Владимир Васильевич Воробьев. – М. : Изд. Центр РУДН, 1997. – 331 с.
- Галинская О.М. Лингвокультурна інформація англійських та українських інтертекстуальних фразеологізмів : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / О.М. Галинская. – К., 2012. – 19 с.
- Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
- Добровольский Д.О. Национально-культурная специфика во фразеологии / Д.О. Добровольский // Вопросы языкознания. М. : Наука. – 1997. – № 6. – С. 37–48.
- Кияк Т.Р. Мотивированность лексических единиц (количественные и качественные характеристики) / Тарас Романович Кияк. – Львов : Выща школа, 1988. – 161 с.
- Будагов Р.А. Слово и его значение : [научно-популярный очерк] / Рубен Александрович Будагов. – М. : Добросвет, 2003. – 64 с.
- Голев Н.Д. Ономазиология как наука о номинации / Н.Д. Голев // Русское слово в языке и речи : [сборник научных статей]. – Кемерово : Изд-во Кемеровского ун-та, 1977. – Вып.2. – С. 13–23.

Джерела ілюстративного матеріалу:

- Online Etymology Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.etymonline.com/>
- Маковский М. М. Историко-этимологический словарь современного английского языка. – М. : Издательский дом «Диалог», 1999. – 416 с.
- Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [укл. О.С. Мельничук та ін.]. – К. : Наукова думка, 1982 – 2006. – Т. 1. – 1982. – 634 с. ; – Т. 2. – 1985. – 573 с. ; – Т. 3. – 1989. – 552 с. ; – Т. 4. – 2004. – 656 с. ; – Т. 5. – 2006. – 516 с.
- Longman Dictionary of Contemporary English / [ed. D. Summers]. – 6. L : Pearson Education Limited, 2003. – 1950 p.
- Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : sum.in.ua.
- Chambers Dictionary of Idioms : English-Ukrainian semibilingual. – К. : Всеуито, 2002. – 475 с.
- Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / [уклад. В.М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – Кн. 1. – 528 с. ; – Кн. 2. – С. 529–980.

Птуха В. А. Мотивационная основа номинаций одежды с национально-культурным компонентом семантики в английском и украинском языках

Аннотация. В статье рассмотрена мотивационная основа номинаций одежды с национально-культурным компонентом семантики в английском и украинском языках, реконструирована первичная мотивация номинаций одежды в двух языках, а также обнаружены их внутренние и внешние мотивационные признаки в сопоставляемых языках.

Ключевые слова: номинации одежды, внутренняя и внешняя мотивация, семантическая транспозиция, словообразовательная деривация.

Ptukha V. Motivational basis of clothes nominations with national and cultural semantic component in the English and Ukrainian languages

Summary. The article dwells upon the motivational basis of clothes nominations with national and cultural semantic component in the English and Ukrainian languages, the original motivation of clothes nominations has been reconstructed, their internal and external motivational features in both compared languages have been revealed.

Key words: clothes nominations, internal and external motivation, semantic transposition, word-forming derivation.

Ступак І. В.,

доктор філологічних наук, професор кафедри германських і східних мов
Міжнародного гуманітарного університету

ФУНКЦІОНУВАННЯ КАТЕГОРІЯ КАУЗАТИВНОСТІ В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Анотація. Стаття присвячена контрастивному дослідженню категорії каузативності на матеріалі похідних каузативних дієслів. Основними принципами дослідження є універсальність лексико-семантичної категорії каузативності та її специфічність, яка зумовлена різною типологічною приналежністю німецької та української мов. Відсутність в німецькій та українській мовах граматичної категорії каузативності компенсується словотворчою категорією каузативності.

Ключові слова: каузативність, похідні каузативні дієслова, лексико-семантична категорія.

Основу сучасного мовознавства становить функціонально-семантичний підхід до вивчення мовних явищ, тому дослідження таких категорій, як каузативність, викликає неослабний інтерес, що підтверджено цілою низкою монографій і статей.

Дослідження каузативності проводилося в функціональному, онтологічному, лексико-граматичному, лексико-семантичному, історичному і типологічному напрямках.

Разом з тим, незважаючи на велику кількість досліджень, поняття «каузативність» залишається суперечливим у зв'язку з відсутністю спільних принципів тлумачення лінгвістичних категорій в лексиці та граматиці. Це призводить до того, що один і той же термін, наприклад, функціонально-семантична категорія та функціонально-граматична категорія, має різне тлумачення: як функціонально-семантичну категорію [5: 9], як реалізацію причинно-наслідкових відношень [6: 302], як мотивацію вияву ознаки [8: 56].

Тлумачення каузативності як функціонально-семантичної або функціонально-граматичної категорії базується на тому, що вона взаємодіє як з лексичними, так і граматичними категоріями. На думку Т.А. Кільдибекової [5: 10] «... каузативність має «вихід» у функціонально-семантичні категорії результатива, суб'єктно-об'єктних відношень». Для того, щоб окреслити межі категорії каузативності в мові, треба перш за все визначити коло перетину зі суміжними граматичними категоріями – перехідність і залог.

Каузативність безпосередньо пов'язана з перехідністю, оскільки перехідність є обов'язковою ознакою каузативного дієслова. Хоча опозиція «каузативне дієслово – його некаузативний корелят» спирається на опозицію «перехідне дієслово – неперехідне дієслово» між ними не існує взаємно-однозначної відповідності. Поняття перехідності значно ширше ніж поняття каузативності. А.А. Уфимцева [8: 422-423] відносить до перехідних дієслів суб'єктно-об'єктні та об'єктно-суб'єктні дієслова:

перехідні й каузативні дієслова називають дію, яка спрямована на об'єкт. Перша група дієслів характеризується орієнтацією дієслівної семантики на характеристику суб'єкта. Їх семантичною особливістю є те, що вони виражають дію, яка замкнута в суб'єкті, наприклад, дієслова типу слухати, бачити, читати. У дієслів такого типу сема суб'єктності домінує над об'єктністю. Дія, названа дієсловами, не призводять до зміни об'єкта, тобто в них відсутня результативна семантика.

Другій групі перехідних дієслів (об'єктно-суб'єктні) притаманна направленість дієслівної семантики на характеристику об'єкта, наприклад, *будувати ремонтувати, варити, цементувати*. Дія таких дієслів не тільки спрямована на об'єкт, але й повністю охоплює його, тобто об'єкт є кінцевим результатом дії. Таким чином, у семантиці дієслів другої групи превалює сема об'єктності. Втім не кожне перехідне дієслово має каузативну сему. Категорія каузативності охоплює тільки ту частину перехідних дієслів, які реалізують причинно-наслідкові відношення.

Категорія каузативності також перехрещується зі змістом категорії залога тому, що вони виражають суб'єктно-об'єктні відношення. Втім категорія каузативності і залога є різними за своєю суттю: каузативність виражає причинно-наслідкові відношення, залог – це формальне вираження відношень між дією та його актантами – суб'єктом і об'єктом. Категорія каузативності об'єднує дві функціонально-семантичні сфери дієслівної лексики: спонування, яке виражають перехідні дієслова, і наслідок, названий їх корелятом, тобто каузація виражає причинно-наслідкові відношення.

Поняття «каузативність» включає різноманітне коло мовних явищ: від конструкцій з агенсом-особою, який впливає на особу/предмет, і викликає реакцію з боку останнього [7], і до конструкцій, що виражають причинно-наслідкові відношення [6: 166]. Іншими словами, семантика каузативності розглядається з двох точок зору: онтологічної – крізь поняття «причинності»/«спричинення» [7] і прагматичної – як «спонування» [4]. В останньому випадку залежно від обмежень на інтенціональність каузатора, результативність каузативного впливу, семантики каузованої дії, під каузативними розуміються конструкції, де у ролі агенса виступає особа.

У даному дослідженні каузативність розглядається з позиції онтологічного підходу. Поняття каузативності пов'язано з вираженням причинно-наслідкових відношень у мові, тобто коли одна дія виступає причиною виникнення іншої дії або стану [6: 166].

Помітною віхою у розвитку теорії каузативності стала праця Ленінградської типологічної групи – колективна монографія «Типологія каузативних конструкцій», яка

вийшла з друку у 1969 році на російській мові під редакцією А.А. Холодовича. У 1973 році вона була перекладена на німецьку та англійську мови. Основна увага в монографії зосереджена на граматичних конструкціях, що виражають каузативну ситуацію. З її виходом у тлумаченні понять каузативного предиката й каузативної конструкції переважає денотативний підхід, в основі якого лежить поняття каузативної ситуації (далі КС). Під КС розуміється ситуація, яка складається із двох мікроситуацій, зв'язаних між собою відношенням каузації, що відображають причинно-наслідкові відношення на референтному рівні, наприклад:

... *злий погляд Нур Алі примусив їх працювати*. За визначенням В.П. Недеялкова і Г.Г. Сильницького, каузальна мікроситуація називається антецедентом, а каузована мікроситуація-консеквентом [6: 6]. Таким чином, *погляд Нур Алі* – антецедент, *примусив* – каузативна зв'язка, *їх працювати* (вони працюють) – каузована дія, тобто консеквент.

Основою КС виступає каузативне дієслово, яке моделює ситуацію, яка складається із консеквента й антецедента, а також причинно-наслідкові відношення між ними. Об'єкт каузації (їх) є носієм цих мікроситуацій і виступає в ролі наступного актанта КС. Антецедентна ситуація стан має ще одного актанта – каузатор (*Нур Алі*), який впливає на об'єкт каузації. Каузативна ситуація, що виражена каузативним дієсловом, передбачає наявність каузатора (*Нур Алі*), об'єкта каузації (їх) та ознаки консеквента, яку об'єкт отримує в результаті каузації (*працювати*).

Функціонально-семантична категорія каузативності характеризується широким набором засобів вираження (лексичних, словотворчих, морфологічних, синтаксичних) [6]. Підвищене зацікавлення вивченням засобів вираження каузативності зумовлено тим, що вони складають велику та комунікативно важливу групу. Значну кількість робіт присвячено дослідженню службових каузативних зв'язок. У монографії «Типологія каузативних конструкцій» виділено два типи каузативних зв'язок –

1) службові:

а) сполучникові (пошел дождь, *поэтому* мы вернулись),

б) применникові (мы вернулись *из-за* дождя);

2) повнозначні:

а) іменні (его уход – *следствие* твоей грубости),

б) дієслівні (я *заставил* его уйти) [7: 8].

В.П. Недеялков [6: 303] звертає увагу на те, що з усіх каузативних зв'язок (сполучникова, применникова, іменна, дієслівна) особливий інтерес представляє остання, тому що дієслівна зв'язка виступає не тільки семантичним, але й граматичним ядром каузативної конструкції.

Як було зазначено, універсальна типологічна категорія каузативності характеризується широким набором способів вираження у різноструктурних мовах (лексичних, словотворчих, морфологічних, синтаксичних) [6]:

1) лексичний спосіб передбачає наявність опозиції некаузатив/каузатив, яка виражається протиставленням різнокоренових морфем, наприклад: *sterben* 'умирати' – *töten* 'вбивати'. Останнє дієслово в кожній парі є семантичним каузативом. Такий спосіб вираження каузативного значення називають також суплетивним;

2) словотвірний спосіб: творення каузативних дієслів

відбувається від мотиваційних основ різних за частини-мовною належністю за допомогою словотворчих засобів, наприклад: *der Gips* 'гіпс' → *ausgipsen* 'mit Gips ausfüllen' 'заповнювати гіпсом'; *spokusa* → *spokushati* 'викликати спокусу';

3) морфологічний спосіб утворення каузативних дієслів від некаузативних за допомогою зміни кореневої голосної, наприклад: *sitzen* 'сидіти' → *setzen* 'саджати', *nimi* → *noïmu*;

4) синтагматичний спосіб: опозиція некаузатив/каузатив виражається протиставлення неперехідного та перехідного вживання одного й того ж дієслова, наприклад: *kochen* 'кип'ятити' та 'кипіти';

5) аналітичний спосіб відбувається за допомогою аналітичних конструкцій – каузативне дієслово-зв'язка (*lassen* 'примушувати', *verursachen* 'спонукати', *primushati* тощо) + дієслово. У такому творенні до значення вихідного дієслова додається сема каузації, яку можна описати як «робити так, щоб...».

Таким чином вивчення категорії каузативності відображає причинно-наслідкові відношення і виступає однією з основних понять у логіко-філософській картині міру, оскільки все, що існує в дійсності знаходиться в діалектичному взаємозв'язку. Лексико-семантична категорія каузативності представлена багатьма способами вираження, які знаходяться на лексичному, морфологічному і синтаксичному рівнях.

Відомо, що функціонально-семантична категорія каузативності знаходить своє вираження на різних рівнях мовної системи, однак основним лексичним засобом вираження каузативності вважаються каузативні дієслова, трактування яких характеризується суперечливістю.

Існують різні точки зору щодо змісту лексико-семантичного класу каузативних дієслів. Так, наприклад, деякі вчені до каузативних відносять дієслова, у яких каузована дія виражається інфінітивом, наприклад: *попросити допомогти*, де *попросити* – каузативне дієслово, *допомогти* – додаток [2: 78].

Інші вчені до класу каузативних включають усі перехідні дієслова зі значенням впливу [2: 16], дієслова активної дії з активним суб'єктом [5: 10-12].

Особливий підхід до визначення каузативних дієслів пропонує А.В. Філіппов [9: 91], який до них відносить дієслова, що позначають «суб'єкту каузативність», тобто коли до дії суб'єкт каузації спонукає не кого- або що-небудь, а себе. У зв'язку з цим каузативними він вважає такі дієслова: *бачити*, *слухати*, *шукати*.

Також [3] пропонуються три критерії для визначення каузативних дієслів:

1) семантика каузативності – спонукання до дії, зміни якості або стану;

2) перехідність, яка слугує синтаксичним вираженням семантики каузативності;

3) наявність некаузативного корелята.

Взагалі лінгвісти виділяють каузативні дієслова як перехідні дієслова зі значенням переводити в такий стан або спричинювати виконання дії, яка виражено відповідною дієслівною основою [6; 7]. Спираючись на таке трактування каузативних дієслів, у роботі до них відносяться дієслова, які викликають іншу дію або стан, що виражено принаймні у двох ситуаціях, зв'язаних між собою відно-

шенням каузативу та відображають причинно-наслідкові відношення на референтному рівні.

Отже, у роботі до каузативних дієслів відносяться ті, що характеризуються наступними типами співвідношення каузативних / некаузативних значень:

1) наявністю каузативного значення й відсутністю відповідного некаузативного корелята, пор.: *dehnen* 'in die Länge und/oder Breite ziehen' 'розтягувати у довжину та/або ширину'; *gnati* 'змушувати рухатися в певному напрямку';

2) кореляцією каузативного й некаузативного значень, пор.: *singen* 'співати' → *einsingen* 'ein Kind in den Schlaf singen' 'співати, доки дитина не засне, присипляти'; *sterben* 'умирати' – *töten* 'убивати'; *sitzen* 'сидіти' → *setzen* 'саджати'; *visitum* → вішати 'надавати ч.-н. висячого положення'; *nutum* → поїти 'давати кому-небудь пити' [6: 24]:

(2) ... бо сидять дві жінки по два боки паркану – і кожна думає своє ... (Матіос 2007: 44).

(3) По закінченні роботи посади Іван хлопчиків на лавку під хату, ... (Матіос 2007: 47).

Каузативне дієслово *посадити* (3) зі значенням 'допомогти або примусити кого-небудь сісти' протиставляється некаузативному кореляту *сидіти* (2) зі значенням 'перебувати в положенні, за якого тулуб розміщується вертикально, спираючись на що-небудь сидниціми';

3) контекстуально-синтаксичними співвідношеннями (синтагматичний спосіб творення), тобто дієслово містить каузативне й некаузативне значення, реалізація якого залежить від контексту, пор.: *kochen* 'кип'ятити' і 'кипіти', *hängen* 'вісити' і 'вішати' [3: 25]:

(4) *Das Bild hängt an der Wand* (Duden). 'Картина висить на стіні'.

(5) ... *und ich meinen Mantel an den Kleiderhaken hängte* ... (Böll 1998: 102). '... я повісив плащ на вішалку ...'.

Дієслово *hängen* у прикладі (5) функціонує як каузативне зі значенням 'вішати, надавати чому-небудь висячого положення', у прикладі (4) *hängen* реалізує некаузативне значення 'вісити, бути в певному місці'.

Об'єктом даного дослідження виступають ПКД під якими розуміються дієслова, об'єднані загальним значенням каузативності, що утворені (у роботі терміни «утворені» і «мотивовані» уживаються як синоніми) від різних за частиномовною належністю мотиваційних основ за допомогою словотворчих засобів, притаманних дієслівному творенню, тобто одиниці, які формують словотвірну категорію каузативності типу нім. *veranlassen* 'dazu bringen, etw. zu tun' 'примушувати виконати що-небудь' (← *lassen* 'примушувати'), *christianisieren* 'zum Christen machen, zum Christentum bekehren' 'навертати у християнство, хрестити' (← *der Christ* 'християнин'), укр. *білити* 'робити білим' (← *білий*), *гнівити* 'викликати почуття гніву' (← *гнів*).

Література:

1. Арутюнова А. Р. Лексические и семантические классы глаголов в немецком языке : автореф. дис. на соискание науч. степ.

- пни канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. Р. Арутюнова. – М., 1988. – 22 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Гордон Е. Я. Каузативные глаголы в современном русском языке : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е. Я. Гордон. – Душанбе, 1981. – 20 с.
4. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, 1972. – 216 с.
5. Кильдибекова Т. А. Функционально-семантическая категория каузативности в русском языке / Т. А. Кильдибекова // Исследования по семантике. – Уфа, 1984. – Вып. 10. – С. 8–19.
6. Неделков В. П. О связи каузативности и пассивности / В. П. Неделков // Вопросы общего и романо-германского языкознания: Ученые записки Башкирского ГУ. Серия филологических наук. – 1969. – № 9. – С. 301–310.
7. Сильницкий Г. Г. Семантические и валентностные классы английских каузативных глаголов : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Г. Г. Сильницкий. – Л., 1974. – 43 с.
8. Уфимцева А. А. Лексика / А. А. Уфимцева // Общее языкознание. Внутренняя структура языка. – М. : Наука, 1972. – 565 с.
9. Филиппов А. В. К вопросу о каузативных и некаузативных глаголах / А. В. Филиппов // Русский язык в школе. – 1978. – № 1. – С. 90–93.

Список творів художньої літератури

1. Іваничук Р. Мальви / Р. Іваничук. – Харків : Фоліо, 2006. – 228 с.
2. Матіос М. Солодка Даруся / М. Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2007. – 188 с.
3. Böll H. Die Ansichten eines Clowns / H. Böll. – München : GmbH Co.KG, 1985. – 287 S.

Ступак І.В. Функционирование категории каузативности в немецком и украинском языках

Аннотация. Стаття посвящена контрастивному дослідженню категорії каузативності на матеріалі производних каузативних глаголів. Основними принципами дослідження являється універсальність лексико-семантичної категорії каузативності і її специфічність, обусловлена різною типологічною приналежністю німецького і українського мов. Відсутність в німецькому і українському мов. граматичної категорії каузативності компенсується слово-образовательної категорією каузативності.

Ключевые слова: каузативність, производные каузативные глаголы, лексико-семантическая категория.

Stupak I.V. Function the category of causation in German and Ukrainian

Summary. The thesis is devoted to the contrastive study of the word-forming verb category of causation. The research is based on the theory of universal character of the lexical-semantic category of causation and its specific character. It is accounted for by fact that the languages under consideration belong to different typological classes. German and Ukrainian have no grammatical category of causation, it is compensated by the corresponding word-forming category comprised by derivative causative verbs.

Key words: causation, derivative causative verb, lexical-semantic category.

*Хохлова В. А.,
преподаватель
Донецкого національного університета*

ОСОБЕННОСТИ ОБЪЕКТИВАЦИИ МАКРОКОНЦЕПТА «МАТЕРИАЛЬНЫЙ МИР ЧЕЛОВЕКА» СРЕДСТВАМИ АНГЛИЙСКОЙ И УКРАИНСКОЙ ТОПОНИМИЧЕСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

Аннотация. В статье представлен анализ особенностей отражения концептуальной картины мира в английских и украинских фразеологических единицах с топонимическим компонентом, который свидетельствует о том, что концептуализации прежде всего подвергается такой сегмент объективной действительности английской и украинской лингвокультуры как «Материальный Мир Человека».

Ключевые слова: топонимическая фразеология, топонимический компонент, концептуализация, макроконцепт, микроконцепт, концептуальный фрагмент.

Постановка проблемы. Концептуальная картина окружающего мира у носителей определенного языка создается из целого комплекса представлений и взглядов на действительность на основе индивидуально и коллективно накопленного опыта той или иной лингвокультуры [2, с. 65]. Одним из наиболее наглядных средств экспрессивно-оценочного, относительно устойчивого представления человека о внешнем мире, посредством которого вербализуются элементы материальной культуры народа являются фразеологические единицы (далее ФЕ), объединенные каким-либо однотипным компонентом, являющимся смысловым центром ФЕ и формирующим культурно-маркированные фразеологические образы. Такими однотипными компонентами в составе ФЕ могут быть имена собственные (они-мы), среди которых топонимы, как один из видов ономастических единиц, отражают, хранят, передают культуру того или иного языкового сообщества [8, с. 57]. Рассмотрение особенностей концептуализации действительности средствами топонимической фразеологии, показывает, что фразеологической вербализации подвергаются различные сегменты объективной реальности, среди которых наибольшей плотностью фразеологической вербализации характеризуется концептосфера «Человек», которая представлена такими двумя макроконцептами – как материальный мир человека (далее ММЧ) и духовный мир. Необходимо отметить, что в своем общем значении понятие концептосфера, которое было введено Лихачевым Дмитрием Сергеевичем, рассматривается как совокупность концептов, из которых складывается миропонимание носителя языка. Понятие концептосфера особенно важно тем, что оно помогает понять, почему язык является не просто способом общения, но и неким концентратом культуры, культуры нации [7, с. 5]. В данной работе мы используем этот термин в более узком значении, называя не все мировосприятие человека в целом, а более узкие сегменты действительности, подвергаемые фразеологической вербализации. Термин макрокон-

цепт, используемый в данной статье, выступает как структурный элемент концептосферы, который в свою очередь подразделяется на более мелкие структурные элементы, а именно микроконцепты, и концептуальные фрагменты.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретической базой для написания статьи послужили исследования отечественных и зарубежных ученых в области когнитивной лингвистики: А. Вежбицкой, Д. О. Добровольского, В. И. Заботкиной, О. К. Ирисхановой, Е. С. Кубряковой, Дж. Лакоффа [1, 3, 4, 5, 6, 9].

Целью статьи является выявление особенностей объективации макроконцепта «материальный мир человека» средствами топонимической фразеологии.

Материалом исследования послужили 735 фразеологических единиц с топонимическим компонентом (далее ФЕТК) английского языка и 711 ФЕТК украинского языка, отобранные способом сплошной выборки из одно- и двуязычных фразеологических словарей [10-20].

Изложение основного материала. ФЕТК, будучи национально-маркированными единицами, являются средством номинации различных объектов и явлений реального мира, демонстрируя тем самым принцип антропоморфного мировосприятия, соизмерения окружающей действительности с образом самого человека. Отражая концептуальную картину мира через определенные концептуальные фрагменты, ФЕТК создают своеобразную «мозаику», внутри которой макроконцепт «ММЧ» является одной из самых значимых в концептуальной картине мира носителей английского и украинского языков.

Изучение особенностей репрезентации такого важного макроконцепта, как «ММЧ» во всей совокупности биолого-психологических, эмоциональных, мыслительных, социальных факторов, связанных с бытием человека свидетельствует о том, что ФЕТК обладают способностью отображать культурное самосознание английского и украинского народов, рассматриваемое как основа их ментальности.

Анализ материала показывает, что макроконцепт «МАТЕРИАЛЬНЫЙ МИР ЧЕЛОВЕКА», вербализованный средствами английской топонимической фразеологии, представлен следующими микроконцептами: 1) здоровье человека, 2) внешний вид человека, 3) профессиональная и социальная деятельность человека, 4) еда, 5) смерть, 6) быт человека, 7) материальное положение человека, 8) система правосудия.

В рамках макроконцепта «ММЧ», наиболее репрезентативным является микроконцепт «ЗДОРОВЬЕ ЧЕЛОВЕКА», соотносящийся со следующими концептуальными

фрагментами: 1. **«болезни человека»:** среди ФЕ, относящихся к этому концептуальному фрагменту, такая болезнь как ‘расстройство желудка’ представлена почти половиной ФЕТК в данном микроконцепте, в составе которых используются различные топонимы, являющиеся географическими названиями азиатских и африканских колоний бывшей Британской империи, характеризовавшиеся экономической отсталостью данных регионов, плохим водоснабжением и абсолютной антисанитарией: *Dehli belly*, *Tunis stomach*, *Rangoon runs*, *Hong Cong dog*, *Tokyo trots*, *Malta dog*, *Cairo crud*, *Bombay oyster*, *Aztec twostep*, *Bombay crud*, *Adriatic tummy*, *Bechuana tummy*, *Bastra belly*; происхождение ФЕТК *Rangoon itch* ‘грибковая половая инфекция’ связано с тем, что в г. Рангун до 1989г., крупнейшем экономическом центре Мьянмы, бывшей Британской колонии Бирмы, в котором проживали представители разных национальностей (бирманцы, карены, шаны), абсолютно отсутствовала система здравоохранения, что вызывало данное заболевание. 2. **«вредные привычки человека»:** среди изучаемых ФЕТК можно также выделить те, которые отражают пристрастие человека к употреблению или изготовлению наркотических средств: так в африканских, азиатских странах, странах южной Америки процветал наркобизнес, являясь главным источником их финансового благополучия: *China white* 1) ‘чистый или почти чистый героин’, 2) ‘фентанил, синтетический наркотический анальгетик’; использование ФЕТК *California turnarounds* ‘амфетамины’ (букв.: «калифорнийское место для разворота автомобиля») подразумевает употребление амфетаминов водителями грузовиков. ФЕТК *lit up like Main Street (Broadway)* ‘1. пьян в стельку; 2. ярко освещенный, залитый светом’ восходит к определенному историко – культурному факту – Main Street и Broadway являются названиями улиц, известных центров индустрии развлечений, которые характеризуются яркой, беззаботной жизнью.

Микроконцепт «ВНЕШНИЙ ВИД ЧЕЛОВЕКА» вербализован группой ФЕТК, которые позволяют описать различные параметры внешности человека и его пристрастия в выборе одежды и материала для пошива: 1. **«внешность»:** ФЕТК *Eton crop* ‘женская стрижка под мальчика’ получила распространение в британской культуре по аналогии со стрижкой, которую носили ученики этого престижного частного учебного заведения; 2. **«предметы одежды»:** многие ФЕТК, номинирующие этот микроконцепт, возникли в связи с различными предметами одежды, которую носили в высших учебных заведениях Англии: *Cambridge slippers* ‘Кэмбриджские туфли без шнурков с резинкой на подъеме’; *Eton collar* ‘широкий отложной воротник’.

ФЕТК, репрезентирующие микроконцепт **«ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА И СОЦИАЛЬНОЕ ПОВЕДЕНИЕ»** характеризуют человека с точки зрения его профессии, принадлежности к определенному социальному классу: 1. **«название профессий»:** ФЕТК *Harley street* ‘врачи’ (улица в Лондоне, где расположены кабинеты преуспевающих врачей); 2. **«осуждаемое обществом поведение человека»:** ФЕТК *Tyburn blossom* ‘вор’ освещает исторический факт, относящийся к 1183-1783 гг., когда всех воров публично казнили на площади в городе Тайберн.

Микроконцепт «ЕДА» репрезентируется целым

рядом ФЕТК, обозначающими различные названия национальных блюд, которые представлены следующими концептуальными фрагментами: 1. **«сладкие блюда»:** ФЕТК *Yorkshire pudding* ‘йоркширский пудинг’ – гарнир из пресного теста, который подают с соусом, картофелем и ростбифом перед основным блюдом. Прежде это блюдо производилось в промышленных городах Йоркшира, в настоящее время оно является неотъемлемой частью британской национальной кухни. 2. **«рыбные блюда»:** *Norfolk capon* ‘копченая селедка’; *Colchester natives* ‘устрицы’ – г. Колчестер известен своими устрицами. 3. **«мясные блюда»:** ФЕТК *the flitch of Dumfrow* ‘засоленный и копченый мясной бок’ отражает старинный обычай, сохранившийся в городке Данмоу, графство Эссекс, согласно которому каждая супружеская пара, давшая клятвенное заверение, что в течение предыдущего года ни разу не ссорилась и не мечтала о разводе, при выходе из церкви получает копченый свиной окорок; 4. **«напитки»:** ФЕТК *London gin* ‘лондонский джин’ – джин появился в Англии в 1689 году, когда на английский трон, свергнув своего тестя, взошел Вильгельм III Оранский. Будучи голландцем по происхождению, и оставаясь голландским королем, он испытывал большие неудобства из-за плохого владения английским языком. Для того, чтобы компенсировать этот недостаток и добиться уважения своих новых подданных, король запретил ввоз в страну импортных спиртных напитков с целью создания местной индустрии и поддержки внутренних производителей; 5. **«овощи и фрукты»:** ФЕТК *Yorkshire kidney* ‘йоркширская почка’ является шутивным названием картофеля. Англичане так иногда называют картофель за особое пристрастие к нему йоркширцев.

Микроконцепт «СМЕРТЬ» представлен ФЕ, которые соотносятся с двумя концептуальными фрагментами: 1. **«насильственная смерть»:** ФЕТК *to fight like Kilkenny cats* ‘бороться до взаимного истребления’. Мотивировка данной ФЕТК связана с эпизодом, который произошел в ирландском городе Килкенни в XVIII в.; солдаты местного гарнизона связали для забавы двух кошек хвостами и перекинули их через бельевую веревку, чтобы понаблюдать за их дракой. 2. **«естественная смерть»:** ФЕТК этой группы были усвоены английской лингвокультурой из общемировой, в частности, античной культуры, где смерть отображалась посредством ярких метафорических образов: ФЕТК *to cross the Styx* ‘умирать’ – в греческой мифологии Стикс – река, через которую тени умерших переправлялись в страну мертвых.

ФЕТК, вербализующие микроконцепт **«БЫТ ЧЕЛОВЕКА»** соотносятся с такими концептуальными фрагментами, как: 1. **«семейный быт»:** ФЕТК этой группы являются результатом освоения Великобританией разных уголков мира: в ФЕТК *to go to Cannes* ‘пойти в туалет’ наблюдается игра слов, а именно географического названия Cannes, города на юге Франции и слова *can* – ‘отхожее место’; 2. **«развлечения»:** ФЕТК данной группы отражают знакомство жителей Великобритании с всевозможными азартными играми, о которых англичане узнали из своих путешествий: *the curse of Scotland* (карт.) ‘девятка бубен’ (букв.: ‘проклятие Шотландии»); *Mississippi marbles* ‘игральные кости’; *California bible* ‘колода карт’.

Микроконцепт «МАТЕРИАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА», представлен ФЕТК, соотносящи-

мися с такими концептуальними фрагментами, як: 1. «бедность»: ФЕТК *in Queer Street* (уст.) ‘в беде, в долгах’ (букв.: ‘на странной, сомнительной улице’) связана с тем, что в XIX веке прилагательное ‘queer’ – ‘странный, сомнительный’ использовалось во многих сленговых терминах, обозначающих нечестных или криминальных людей или их деятельность. Данная улица является вымышленным топонимом, однако существует улица Carey Street, на которой были расположены суды по делам о несостоятельности, и происхождение данной ФЕ непосредственно связывают с этой улицей; 2. «богатство»: ФЕТК *to live in Easy Street* ‘быть богатым’ (букв.: ‘жить на Беспечной улице’) образуется на основе каламбура, где прилагательное ‘easy’ – ‘легкий’ выступает маркером легкости бытия и ассоциируется с благоприятными условиями жизни.

Микроконцепт «СИСТЕМА ПРАВОСУДИЯ» вербализован ФЕТК, которые подчеркивают важность для британской нации такого правового института, как законодательная система, и которые соотносятся с двумя концептуальными фрагментами: 1. «законодательство»: происхождение ФЕТК *Courtesy of England* ‘досл. любезность со стороны Англии’ – это юридическое право вдовца, которое связано с исторически-сложившейся законодательной системой Англии, согласно которой муж после смерти жены имеет право на часть ее собственности при условии, что у них есть ребенок; 2. «тюремное наказание»: ФЕТК *Newgate bird* ‘уголовник, заключенный’ содержит название города Ньюгейт, в котором находилась главная тюрьма Лондона на протяжении 700 лет, с 1188 по 1902 годы, расположенная у северных, или Новых, ворот лондонского Сити, в непосредственной близости от уголовного суда Олд-Бейли, откуда в тюрьму перевозили приговоренных к смертной казни.

В украинском языке **МАТЕРИАЛЬНЫЙ МИР ЧЕЛОВЕКА** представлен следующими микроконцептами: 1) смерть; 2) бедность; 3) быт, сфера физиологических процессов; 4) внешний вид человека; 5) погода.

В рамках макроконцепта «ММЧ» наиболее репрезентативным является микроконцепт «СМЕРТЬ», который реализуется в основном посредством глагольных ФЕТК: *Поглядати на Кіровку; Піти на Смолянку; Піти на Козляче; Піти на Третю Провальську; Поїхати до Сосновки*. В основе данных ФЕТК находятся топонимы, которые являются названиями сел, улиц в разных городах, на которых расположены кладбища, так, село Кировка расположено в Виннице; на Смолянке в Житомире в 1890 году было основано православное Смолянское кладбище; Козляче – вымышленное название пастбище, где когда-то пасли коз, а теперь там кладбище; Третя Провальська – это часть улицы в селе Провалье в Луганской области; Сосновка – деревня в Киевской области, называвшаяся так потому, что ее окружал густой сосновый лес; и ФЕТК со строением предложений: *Застовбичити місце у Кружиліна в огороді; Як у Гайсині вмирають, то в Карбівці не ховають*. Данные ФЕТК обращают нас к культурно-значимой информации: Кружилинский – хутор в Шолоховском районе Ростовской области России, где расположено кладбище. ФЕТК *Як у Гайсині вмирають, то в Карбівці не ховають* делает акцент на печальной странице в украинской истории – в селе Карбівці Гайсинского района во времена голодомора людей, которые умерали, не хоронили, а упо-

требляли в еду.

В ходе изучения микроконцепта **БЕДНОСТЬ** было установлено, что изначально ядром данного концепта выступало конкретное имя нарицательное «беда», которое усиливает восприятие об украинском народе в определенные исторические периоды, как об измученном, бедном и представлен следующими ФЕТК: ФЕТК *Піди за Бескиди — не збудешся біди* передает информацию о том, что в Бескидах (средней части Карпат) процветал грабеж, мародерство, опустожение земель; ФЕТК *Відси ріка, відти гора, а всередині біда — то Галич* демонстрирует низкий уровень жизни галичан, который сводился к попрошайничеству, во времена, когда Галичина, носившая название «Королевство Галиции и Лодомерии», пребывала в составе европейской Австро-Венгерской империи; в начале 19 века г. Бар юго-западе Украины переживал трудные времена, купцы направлялись в город за товаром, однако возвращались с пустыми руками, что нашло свое отражение в ФЕТК *Купці з Бару: ні грошей, ні товару*.

Микроконцепт **БЫТ. СФЕРА ФИЗИОЛОГИЧЕСКИХ ПОТРЕБНОСТЕЙ** вербализован такими ФЕТК: можно предпринять попытку объяснить значение ФЕТК *Піти в Караганду* «справить нужду» следующим образом: город Караганда в Казахстане предположительно по одной из версий получил свое название от распространенного в этих местах кустарника караган (желтая акация), который являлся отходным местом во времена отсутствия условий цивилизованной жизни; тошнота и непроизвольное рефлекторное выделение содержимого желудка через рот под давлением вербализованы ФЕТК *Піти до баби Векли через Ригу; Поїхати (бігати) через Ригу на Харків; Поїхати в Ригу через Горлівку із зупинкою в Тазівці*, в которых благодаря каламбуру достигается комический эффект за счет слова *Рига* – которое, с одной стороны обозначает реально существующий город в Латвии, а с другой стороны, может рассматриваться как псевдособственное образование от слова *рыгать*, и слова *Горловка*, образованного от слова *горло*, и обозначающего город в Донецкой области.

Микроконцепт **ВНЕШНИЙ ВИД ЧЕЛОВЕКА** представлен группой ФЕТК, которые описывают стрижку, фигуру представителя украинского лингвособщества: техногенная катастрофа в Чернобыле, основным поражающим фактором которой стало радиоактивное заражение, приведшее ко многим иммунным отклонениям, отразившимся на внешности людей, запечатлилась в ФЕТК *Іжак з Чорнобіля ‘лысый’*; ФЕТК *Ніс той ніс, як через Дніпро міст* ‘длинный нос’ обращает нас к архитектуре г. Киева, в котором построено 7 больших мостов через Днепр и много маленьких, однако самый длинный мост – мост Патона, длина которого составляет более полутора километров – 1543 метра.

Украина всегда была аграрной страной и население кормилось за счет физического труда на украинских полях и естественно, что большое значение для людей имела погода, так как от нее зависел урожай, а значит и условия жизни. Украинцы верили и верят в силы природы и чтят обряды, связанные с ними. Так, микроконцепт **ПОГОДА** объективируется ФЕТК *Іди, зимо, до Бучина, бо вже ти нам надокучила; Сухий марець, мокрий май — буде жито, як Дунай*, которые отражают украинские поверья,

что урожай будет хороший, если в мае выпадут осадки..

3. Заключение

Анализ материала показывает, что макроконцепт МАТЕРИАЛЬНЫЙ МИР ЧЕЛОВЕКА в английской и украинской топонимической фразеологии представлен не всегда совпадающими по объекту вербализации микроконцептами и концептуальными фрагментами, а также отличающейся количественной представленностью. Так средствами английской топонимической фразеологии объективируются 8 микроконцептом, которые представлены 19 концептуальными фрагментами. В то время как МАТЕРИАЛЬНЫЙ МИР ЧЕЛОВЕКА в украинской топонимической фразеологии представлен 5 микроконцептами. Таковую разницу в многоаспектной вербализации ММЧ средствами английской топонимической фразеологии можно объяснить сосредоточенностью представителей англоязычного лингвосообщества на материальной стороне жизни в силу своей практичности, консерватизма.

Что касается объекта фразеологической вербализации в английской топонимической фразеологии, то микроконцепты **здоровье, внешний вид человека, профессиональная деятельность и социальное поведение человека** отличаются наибольшей плотностью фразеологической репрезентации, благодаря определенным историческим событиям, а именно, Великобритания выражает страх и пренебрежение к своим бывшим азиатским и африканским колониям, которые отличались экономической отсталостью, плохим водоснабжением и абсолютной антисанитарией, процветанием наркобизнеса. Консерватизм, приверженность к традициям, жесткая стратификация английского и американского общества породило преклонение перед обладателями высоких титулов, профессиональных рангов, и пренебрежительное отношение к бедным слоям населения, которые занимают осуждаемыми обществом видами деятельности.

Для украинского сознания наиболее важными являются микроконцепты **смерть и бедность**, поскольку Украина как сельскохозяйственная держава на протяжении многих веков жила в подчинении и не прекращаемой борьбе за свою свободу, что сопровождалось смертями, потерями, тяжелыми условиями жизни, и именно эти сегменты украинской жизни нашли достаточно богатое отражение в топонимической фразеологии.

Перспективным является анализ особенностей вербализации макроконцепта **ДУХОВНЫЙ МИР ЧЕЛОВЕКА** средствами английской и украинской топонимической фразеологии.

Литература:

1. Вежицкая А. Понимание культур через средство ключевых слов / А. Вежицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
2. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
3. Добровольский Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии / Д. О. Добровольский // Вопросы языкознания. 1997. – № 6. – С. 37–48.
4. Заботкина В. И. К вопросу о динамической концептуальной семантике / В. И. Заботкина // Пелевские чтения 2005: Межвуз. сб. науч. тр. – Калининград: Изд-во РГУ им. И. Канта, 2005. – 390 с.

5. Ирисханова О. К. О теории концептуальной интеграции / О. К. Ирисханова // Известия РАН, Серия Литература и Языки, т. 60. – № 3. – М. : Наука, 2002. – С. 44–49.
6. Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: психология – когнитивная наука / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. Лингвистика. – 1994. – № 4. – С. 34–47.
7. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Известия РАН. Сер. лит. и яз. – М., 1993. – Т. 52, № 1. – С. 3–9.
8. Мокиенко В. М. О собственном имени в составе фразеологии / В. М. Мокиенко // Перспективы развития славянской ономастики. – М. : Наука, 1980. – С. 57–67.
9. Lakoff G. & Z. Kovecses. The cognitive model of anger inherent in American English / G. Lakoff & Z. Kovecses // Cultural models in language and thought. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
10. Баранцев К. Т. Англо-український фразеологічний словник. / К.Т. Баранцев – К.: Знання, 2005. – 1056 с.
11. Білоноженко В. М. Фразеологічний словник української мови / В. М. Білоноженко – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
12. Кунин А. В. Большой англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – М. : Живой язык, 1998. – 944 с.
13. Олійник І. С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – К. : Рад. шк., 1991. – 400 с.
14. Приходченко К. І. Універсальний словник-довідник: 30000 слів і виразів сучасної української мови / К. І. Приходченко. – Донецьк : БАО, 2008. – 320 с.
15. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови: в 2 ч. / Г. М. Удовиченко. – К. : Вища школа, 1984. – Ч. 1 : А – М. – 1984. – 304 с. ; Ч. 2 : Н – Я. – 1984. – 384 с.
16. Ammer C. The American Heritage Dictionary of Idioms / C. Ammer – Boston, Massachusetts : Houghton Mifflin Harcourt, 1997. – 729 p.
17. Cambridge Idioms Dictionary. – Cambridge : Cambridge University Press, 2006. – 505 p.
18. Cowie A. P. Oxford Dictionary of English Idioms / A.P. Cowie, R. Mackin, I.R. McCaig. – Oxford : Oxford University Press, 1993. – 685 p.
19. Longman dictionary of English idioms / London : Longman Group Ltd. The Pitman Press, 1979. – 677 p.
20. Siefiring. J. Oxford Dictionary of Idioms / J. Siefiring. – Oxford : Oxford University Press, 2004. – 340 p.

Хохлова В. О. Особливості об'єктивації макроконцепта «матеріальний світ людини» засобами англійської та української топонімічної фразеології

Анотація. У статті представлено аналіз особливостей відображення концептуальної картини світу у англійських та українських фразеологічних одиницях з топонімічним компонентом, який свідчить про те, що концептуалізації піддається перш за все такий сегмент об'єктивної дійсності англійської та української лінгвокультури як «Матеріальний Світ Людини».

Ключові слова: топонімічна фразеологія, топонімічний компонент, концептуалізація, макроконцепт, мікроконцепт, концептуальний фрагмент.

Khokhlova V. Peculiarities of macroconcept «material world of man» objectification by means of the English and Ukrainian toponymic phraseology

Summary. The paper presents the analysis of the characteristic features of the conceptual model of the world reflection in the English and Ukrainian phraseological units with a toponymic component, which suggests that first of all such an important segment of the objective reality as the macroconcept «Material World of Man» can undergo conceptualization.

Key words: toponymic phraseology, toponymic component, conceptualization, macroconcept, microconcept, conceptual fragment.

Царик Г. М.,
старший викладач кафедри латинської та іноземних мов
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

ІМПОЗИЦІЯ: РОЗВИТОК ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СМИСЛІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті досліджуються особливості лексико-семантичного розвитку та асиміляції запозичення лексеми імпозиція в українській мові. Розглядається входження терміна імпозиція в українську мову. Увага зосереджується на нових термінологічних смислах.

Ключові слова: етимологія, лексема, термін, запозичені слова, іншомовні слова, європеїзми, семантична структура.

Українська мова ХХІ століття запозичує нові лексеми через створення нових реалій та тісний розвиток міжнародного співробітництва. Дуже часто в медіа просторі чуємо як журналісти, політики, економісти вживають нові слова: *позиція незалежний, позиціювати, позиціонування, позиціонування* – «визначення, оцінка позиції чого-небудь, позиціонування товару на ринку» [12, 318; 16, 435]. Але ні СУМ в 11 томах, ні нові тлумачні словники ще не зареєстрували цих лексем, які належать до кореневого гнізда слова *позиція*. Зосереджуючи особливу увагу на фіксації нових лексем, що влилися в мову сучасних засобів масової інформації, фіксуємо появу нової лексеми *імпозиція*.

Актуальність розгляду цього об'єкта: лексеми *імпозиція* у системі української мови та структурі дискурсу полягає у віднайденні нових природжених смислів, входження у сучасну парадигму досліджень.

Новизна дослідження зумовлена відсутністю визначення та опису походження лексеми *імпозиція*, ступеню асиміляції цього іншомовного слова, його семантичної адаптації та статусу в українській мові. Відкрите також питання функціонування і висвітлення цієї лексеми в сучасній українській мові.

Мета даного дослідження – проаналізувати семантичну структуру лексеми *імпозиція* та прослідкувати динаміку розвитку термінологічних смислів.

Матеріалом дослідження слугують етнографічні, тлумачні й енциклопедичні лексикографічні джерела, сучасні словники іншомовних слів, а також фахові тексти, які розкривають семантику лексеми «*імпозиція*», уможливають її просування у різні фахові дискурси.

У телевізійній програмі «Велика політика» Євгеній Кисельов, перевіряючи знання англійської мови відомого боксера та політика Віталія Кличка, запитує його у прямому ефірі: «*Let me ask you this. You **opposed** the idea of **imposing** a political boycott on the fourth coming European soccer championship and that's another of your many differences with other oppositional leaders? Don't you think that in a way, in directly, perhaps, you are helping the authorities here, it is evident that the president, the government, the ruling party – all of them are heavily counting on Europe to improve their standing?*», де словосполучення *the idea of imposing of a political boycott* – видається не

зовсім зрозумілим адресату, виходячи з формату телепередачі, оскільки адресант переклав своє запитання після рекламної перерви, уникаючи перекладу слова *imposing*. Власне *the imposing = imposition = імпозиція* [22, 1034].

Сьогодні ця лексема є більш частотною в англійській мові. Тому на початковому етапі досліджуваної одиниці проаналізуємо її вживання за допомогою наукової статті Оксфордського словника англійської мови на історичних принципах, де *the imposing = imposition*. Це джерело подає такі основні смисли лексеми:

- **imposition = the imposing** *laying on of hands; the action of bestowal of a name or title; arranging of pages of type in the form;*

- **imposition = impost = impot** – *schoolboys' abbreviation of imposition: an exercise or task imposed as punishment; a tax, duty, tribute; the upper course of a pillar or abutment, frequently projecting in the form of a normal moulding or capital, on which the foot of arch rests; a horizontal block supported by upright stones, as at Stonehenge;*

- **imposition = imposture = impostor** *a cheat, a fraud; the action of deceiving by palming off what is false or unreal (an instance of this, an imposture); injunction; puritanical use, a dogma or ceremony imposed without scriptural warrant; a thing (or person) which is pretended to be what it is not; willful and fraudulent deception; illusion;*

- **imposition = impostume / imphumation** – *purulent swelling or cyst in any part of the body, an abscess; a moral or political festering sore; the swelling of pride* [22, 1034].

Лексема проходила довгий шлях розвитку в англійській мові з ХІІІ ст. до сьогодення, природжуючи нові смисли, в тому числі такі як **expectation**, *something that someone expects or asks you to do for them, which is not convenient for you (I know It 'sanimposition, but could I use your bathroom?); the introduction of something such as a rule, punishment, tax etc: the imposition of martial law* [21, 816].

В сучасній українській мові динаміка еволюції терміна *імпозиція* видається вартою уваги, не дивлячись на відсутність фіксації лексеми *імпозиція* в етнографічних, тлумачних й енциклопедичних лексикографічних джерелах, та словниках іншомовних слів.

Наступним етапом розвідки є аналіз етимологічних витоків лексеми *імпозиція* в українській мові. Український етимологічний словник подає лише прикметник *імпозантний*, від латинського *impono* «накладаю, вкладаю» і французького *imposant* «величний, поважний» та дієслово *імпонувати* – запозичення з французької мови *-imposer* «класти, накидати імпонувати, накладати» утворено також від латинського *impono* що складається з префіксів **in-, (im-)** «в-, на-» і дієслова **pono (posui)** «кладу, встановлюю» [7, 299]. Це джерело стверджує, що прикметник

асимілювався в інші європейські мови: *импозантний*, бр. *импозантны*, ч. *imposantni*, слц. *impozantny*, болг. м. *импозантен*, схв. *импозантан*, слн. *impozanten* як запозичення з французької мови.

Семантика у тлумачних словниках забезпечує виокремлення національно-культурного смислу. Великий тлумачний словник української мови репрезентує *импозувати* у значенні *викликати повагу, прихильність; справляти враження; подібатись; імпорт – верхній камінь стовпа, стіни, колони, який є підпорою арки чи балки; импозантний – статечний, показний* та подає ще таку іменникову форму *импозантність* як властивість [5, 493]. Проте Сучасний словник іншомовних слів (ССІС) пояснює *импозантність* як *поважність, показність* від франц. *imposant*, та стверджує, що *импорт* походить з французької, італійської, латинської а *импозувати* від німецького *imponieren* [18, 298]. Лексема *импорт – віконниця, карниз, підпора арки або балки та импозантний – презентабельний, солідний, поважний* [11, 186; 10, 73]. Великий зведений орфографічний словник додає до спільнокореневих слів дієприкметник *импозуючий* [3, 262]. Велика сучасна енциклопедія пояснює *импозантність* схоже до тлумачення ССІС – *значність, величність, здатність привертати увагу своїм зовнішнім виглядом, манерами, а импорт – архітектурний термін – камінь або тяга, проміжний елемент над капітеллю, простінок або вертикальний брусок між стулками віконного чи дверного отвору, спостерігається приращення нових смислів* [16, 217].

Сучасне словотвірне гніздо в українській мові збагатилось: *импорт, импозувати, импозантний, импозантність, импозантно, импозиція, импозитив*; два останні слова є терміни, які не зафіксовані ще в українських тлумачних словниках, лише – в перекладних. Ці слова зберегли фонетико-морфологічну будову, позначають поняття науки, техніки, економіки і мистецтва; увійшли в живі європейські мови: французьку, англійську, італійську та українську, вони стають інтернаціоналізмами або європейського джерела [7, 26; 17, 26; 18, 4].

В українській мові термін *импозиція*, як термінолексема, вживається як *штраф* в правознавстві: “Нарешті, ті роялісти, які погодились «вкупити» біля парламенту

свої володіння, сплативши так звані *импозиції*, переклали важкість своїх платежів на плечі своїх власників, ... на тих, кого загальне право фактично не захищало” [14]. Та *импозиція* як “інституція ... не може бути відмінною від *импозиції*, оскільки воля засновника знака буде тоді єдиною мислимою причиною” [13, 155]. У друкарстві *импозиція* вживається як *верстка друку*, термін “мігрував” у сучасну поліграфію у значенні *електронного спуску*. До значення лексеми *импозиція – накладання* прирошуються нові смисли на основі схожості виробничого процесу. Наприклад, в інформатиці *цифрова импозиція* є процесом створення спускового макета з використанням технології Computer-to-Plate, *програма импозиції* приймає від станції висновку оригінальний PostScript - файл із усіма сторінками видання, формує інший PostScript-файл, де йдеться про якість друкованої продукції, кольорокоректування, переробку рекламної листівки для офсету. Простежимо термінологізацію атрибутивного словосполучення: поліграфічний термін *imposingstone – стил для заключки форми*; в лінгвістиці *imposing speech as t – импозитивний мовленнєвий акт*.

Для вітчизняних лінгвістичних студій *импозиція* як термін є новим та перспективним для застосування як *наказу, рекомендації, застереження, впливу і, навіть, навіювання*. Наприклад, у перекладі статті П. Брауна та С. Левінсона: “Негативна ввічливість.. є основою шанобливої поведінки, добре розробленим набором конвенційних стратегій, що демонструють співрозмовнику визнання його незалежності та особистої автономії, мінімізують *импозицію* та прямий вплив на нього [6, 255; 15; 19, 231]. Семантичне значення *импозиції* у цьому контексті, можна трактувати як таке поняття, яке означає більше ніж вплив, але менше ніж наказ (імператив). Автори перекладу вдало “мінімізували” передачу лінгвістичних перешкод, дозволяючи читачу вибрати з вище наведених відповідних номінацій *импозиції* як *наказу, рекомендації, застереження*. В лінгвістичній періодиці наводиться ще один приклад, який стосується даної розвідки, де *импозицію адресата* розуміємо як еквівалент *рекомендації (наказ) адресата*: “обов’язково певним чином реагувати на *импозицію* адресата” [9]. Обидва приклади транслітерованого перекладу *импозиції* демонструють подолання труднощів

Таблиця 1

Динаміка розвитку семантики терміна ІМПОЗИЦІЯ

Семантичні ознаки	Галузі				
	Архітектура	Право	Поліграфія	Інформаційні технології	Лінгвістика
накладання	камінь	штраф збір пеня мити данина	заклучка форми	цифрова импозиція	
підкладання	балка тяги	обман шахрайство			
встановлення	віконниця карниз	покарання вини вироку	спуск полос	електронний спуск	
обкладання		оподаткування			
вплив		оголошення			наказ застереження рекомендація судження

перекладу, щоб уникнути тавтології, виявляють важливу рису термінотворення – кумулятивність, яка пояснюється попередніми знаннями, враховуючи запозичення минулих часів, високими темпами міжнародного суспільного та наукового життя. Парадигматично термін *імпозиція* є членом системи лінгвістичних термінів, вживається в спеціальному професійному контексті. Та чи володіє він властивостями однозначності та точності в царині мовознавства? Для уточнення понятійної сфери лінгвістичного терміна застосовуємо термін “з більш вмотивованою внутрішньою формою”, *імпозитиви* розглядаються як особливий тип мовленнєвих актів такими науковцями як Н.І. Андрейчук, І.П. Сусов, Я.Л. Вжещ. Якщо в тексті оригіналу, трапляється термін не зафіксований у фахових тлумачних словниках, то науковець має сам підібрати перекладний варіант, використовуючи знання асоціативних зв'язків термінологічних морфем, щоб передати семантику терміна. Дати точне, вичерпне і лінгвістично коректне визначення нових чи відомих понять – одне із завдань фахівця. Дефініції якогось поняття може бути декілька – все залежить від того, які конкретні аспекти денотата цікавлять дослідника. Реалії сучасного розвитку лінгвістичних наук дають підстави стверджувати про необхідність уніфікації терміносистеми, потрібно використовувати національні ресурси та не відмовлятися від запозичених термінологічних одиниць, які повинні відзначатись вмотивованістю, однозначністю, точністю [Табл. 1].

Висновок. Лексеми словотвірного ряду імпонувати, імповисновок: лексеми словотвірного ряду *імпонувати*, *імпозантний*, *імпозантність*, *імпозантно* та термін *імпост* – запозичені слова, цілковито засвоєні мовою, зафіксовані в різних словниках; терміни *імпозиція*, *імпозитив* – власне іншомовні лексеми, що повністю не засвоєні мовою та відомі фахівцям в межах однієї терміносистеми; потреба періодичних перевидань етнографічних, тлумачних, іншомовних словників стоїть дуже гостро, оскільки існують ряд реалій, яким відповідає термін *імпозиція*, що в ході історії зазнавав ретермінологізації, просуваючись з однієї терміносистеми до іншої (з друкарства в інформаційні технології, в освіту, юриспруденцію, економіку...).

Та лише перекладні словники містять певну інформацію про об'єкт дослідження. Отже, користуючись англійсько-українським юридичним словником, “*the idea of imposing a political boycott*” Кисельова перекладається як *ідея оголошення політичного бойкоту* [8, 511]. Розвиток термінологічних смислів досліджуваної одиниці зумовив широкий спектр вживання в певних галузях. Не виключено, що *імпозиція* може проникнути як і *позиціювання* з політичних та юридичних сфер у суспільно-орієнтовані.

Література:

1. Андрейчук Н.І. Життєвий світ англійця кінця XI – початку XVII століть у вимірі інституційного дискурсу (лінгвосеміотичний аналіз): автореф. дисертації докт. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Андрейчук Надія Іванівна. – Одеса, 2013. – 36 с.
2. Великий англо-український словник / Авт.-уклад. М.В. Адамчик. – Донецьк: «Видавництво Сталкер», 2002. – 1152 с.
3. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 896 с.
4. Велика сучасна енциклопедія. У 10 т. Т.4. Е – К / А.С. Івченко. – Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 352 с.

5. Великий тлумачний словник / В.Т. Бусел. – Київ: Ірпінь ВФТ «Перун», 2007. – 1736 с.
6. Вжещ Я.Л. Принцип ввічливості в теорії і практиці міжкультурної (українсько-німецької) комунікації. Теорія збереження обличчя П. Брауна та С. Левінсона / Я.Л. Вжещ / Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 9 (220), Ч. II, 2011. – 269 с.
7. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / Том другий (Д-К) / редкол.: О.С. Мельничук [та ін.], НАНУ ін.-т. мовознавства ім. Потебні О.О. – Київ: Наукова думка, 1935. – 569 с.
8. Карабан В.І. Англійсько-український юридичний словник / В.І. Карабан – Вінниця: Нова книга, 2004. – 1090 с.
9. Кореляція між типами інформації та моделями комунікації [Електронний ресурс] Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/Portal/natural/...3/7.
10. Ничкало С.А. Мистецтвознавство: Короткий тлумачний словник / С.А. Ничкало. – Київ: Либідь, 1999. – 208 с.
11. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах / В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. – Київ: «Аконіт», 1999. – 911 с.
12. Орфографічний словник наукових і технічних термінів / В. Карачун – Київ: «Криниця», 1999. – 524 с.
13. Павлишин О.В. Семіотична традиція середньовіччя як передумова формування сучасної семіотики права / О.В. Павлишин / Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» № 5 (19) 2013.
14. Революція в Англії. Підсумки першої громадянської війни [Електронний ресурс] Режим доступу: alls.in.ua/47469-revolucia-v-angli-pidsumki-persho.
15. Самохіна В. О., Шпак О. В. Категорія «контакт» як когнітивна основа ініціальних та завершальних висловлювань. Філологічні трактати. 94 – Том 5, № 2 '2013 [Електронний ресурс] Режим доступу: essuir.sumdu.edu.ua/.../Samokhina_value_component.
16. Словник іншомовних слів / С. Г. Бибики, Г.М. Сютя. – Харків: Прапор, 2012. – 624 с.
17. Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів / Л.В. Струганець – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 88 с.
18. Сучасний словник іншомовних слів / О.І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк. – Київ: Довіра, 2006. – 789 с.
19. Ларина Т. В. Вежливость как национально-специфическая категория / Т. В. Ларина – Воронеж: Наука, 2003. – 486 с.
20. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика / И.П. Сусов. – Винниця: Нова Книга, 2009. – 272 с.
21. Longman Dictionary of Contemporary English / Della Summers. – Edinburg: Pearson Education Limited, 2005. – 1950 p.
22. The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles / C. T. Onions. – Third edition VI, VII, Oxford: Clarendon Press, 1973. – 2672 p.

Царык Г. М. Импозиция: развитие терминологических смыслов в украинском языке

Аннотация. В статье исследуются особенности лексико-семантического развития и ассимиляции заимствования импозиция в украинском языке. Рассматривается вхождение термина импозиция в украинский язык. Внимание сосредотачивается на новых терминологических смыслах.

Ключевые слова: этимология, лексема, термин, заимствованные слова, иноязычные слова, европеизмы, семантическая структура.

Tsaryk H. Imposition: the development of the terminological senses in Ukrainian

Summary. The article deals with the peculiarities of the lexical and semantic development and assimilation of the loan of the lexeme imposition in the Ukrainian language. The analysis of the implementation of the term imposition is discussed in Ukrainian. The attention is focused on the new terminological senses.

Key words: etymology, lexeme, term, loan words, foreign words, europeisms, semantic structure.

Швачко С. А.,

доктор філологічних наук, професор,
зав. кафедри теорії і практики перекладу,
Сумської державний університет

ЯЗЫКОВАЯ ОБЪЕКТИВИЗАЦИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. В статье рассматривается парадигма экстерниоризаторов диады Ничто-Нечто, их лингвокогнитивные аспекты. Эмпирическим материалом служат англоязычные номинативные и коммуникативные единицы. Фокусируется внимание на структурно-семантические аспекты объекта, его частеречную природу, на вербализаторы – знаменательные и служебные конструирования. Эмпатируется тенденция мононегативности в англоязычном дискурсе. Идентифицируются негативы в условиях свободной и фразеологической среды. Осмысливаются стилистические приёмы с негативными маркерами (зевгма, гипербола, литота и повторы), выделяются малые тексты – шутки и несерьезные высказывания с небуквальным содержанием. Анализируются номинативные и коммуникативные единицы – маркеры исследуемого объекта. Намечаются перспективы изучения объекта в адгерентной парадигме номинаций понятий Много:Мало.

Ключевые слова: негация, мононегативность, полинегативность, лексические/имплицитные/эксплицитные обозначения.

Проблема Ничто в языке представлена по-особому. В этой семиотической системе отражается ментальная деятельность, результаты познания мира оцениваются в семах «да / нет», «наличествует / не наличествует», «позитивный / негативный», «утвердительный / отрицательный» «явный / лакунарный». Значения негации (отрицания) экстерниоризируются на всех уровнях языка: морфемном, лексическом, грамматическом и фразеологическом. К морфемным средствам негации относятся аффиксы (префиксы и суффиксы), которые пролонгируют исходные корневые морфемы, модифицируют их семантику, маркируют результаты эпидигматического процесса. В английском языке продуктивными являются суффиксы *-less, -free*. Ср. англ.: *fearless, hopeless, dutyfree, carefree*.

«Не» семантика актуализируется в лексемах типа англ. *unhappy, irrelevant, impossible, reluctant*, т.е. в поверхностной и глубинной структурах. Негация обозначается номинативными и коммуникативными единицами на векторах поверхностных и глубинных структур. Парадигма «НЕ»маркеров представлена в частеречном кластере, что объективирует наличие категории небытия в языковой картине мира. Сема «не» номинируется однословно (моноклексемно) и многословно (полилексемно). Моноклексемные единицы экстерниоризируют негацию своей поверхностной структурой (*impossible, never*) или имплицитно ее (негацию) глубинным смыслом (*stupid* «not wise», *silent* «*soundless*»). Полилексемные единицы выражают сему «не» мультипликативно, комплексно, образными и без-

образными средствами. Например: англ. *It was impossible to explain the sense of peace* [1, 33]; *Leola never did her readings for money* [1, 47]; *And she was stupid* [1, 63]; *At long last, he fell silent* [8, 106]; *I would totally destroy this place* [1, 70]; *They always say in stories how folks go speechless with shock* [1, 72]; *This has nothing to do with ideology* [2, 7]; *They will always be helpless* [2, 7]; *Nothing is impossible with him* [2, 32]; *The boy's mouth opened in soundless pain* [2, 36]; *I have nothing left but you* [2, 758]; *The air became heavy, immovable, still* [2, 763]; *I won't leave you* [2, 7]. Лексическая негация осуществляется при помощи слов и словосочетаний. Лексические маркеры представлены в основном дериватами, исходные единицы которых семантизируют полярные оценки. Сукцессивное конструирование на векторе от познанного к непознанному верифицирует наличие антонимической дихотомии (англ. *happy* → *unhappy*, *possible* → *impossible*; русс. *много* → *немного*, *здоровый* → *нездоровый*, *счастливый* → *несчастливый*, *пустой* → *непустой*). Частеречная негация представлена:

- существительными: англ. *nonsense, unhappiness, lacuna, gap, nothingness, denial*;
- местоимениями: англ. *no, none, nobody, nothing*;
- прилагательными: англ. *empty, blank, untrue, missing*;
- глаголами: англ. *to negate, to omit, to forget, to fail, to lack, to undo*;
- наречиями: англ. *never, negatively, unhappily*,
- синтаксическими формантами: англ. *unless, until, neither ... nor*.

Ситуативные маркеры негации представлены дескриптивно / имплицитно. Словосочетания, материализующие отсутствие референтов или признаков статичности / процессуальности, представлены синтаксическими (свободными) или фразеологическими полилексемными единицами. Таким образом, в процесс оязыкования негации вовлекаются:

- слова: *неправда, безмолвие, никто, безверие*;
- словосочетания: *безмолвная тишина* [3, 51], *бесмысленных стихов* [3, 91], *непринужденное упоение* [3, 102], *нежданный сон* [3, 126], *нескромные стихи* [3, 151], *друг мой неизменный* [3, 152], *не славный я поэт* [3, 160];
- полнозначные и служебные части речи: *Дудел я не престанно, нескладно, хоть играл, по музам не скучал* [3, 178]; *Где ты ныне, что никто тебя не зрит?* [3, 62]; *Нелые взоров обращенья не стоят признаков похвал* [3, 87]; *Недавно темною порою* [3, 131]; *Не приходи стучаться у дверей* [3, 125]; *Горькие печали не тронут детства тихих дней* [3, 45]; *Я не нашел чуть видимых следов* [3, 102];
- фразеологизмы: *не откладывай до завтра, что сегодня можешь выполнить; ни жив ни мертв; ни то ни се; ни рыба ни мясо; ни дать ни взять; ни пава ни ворона* и т. п.

В группе фразеологизмов обособляются блоки с числительными, которые в этом контексте используются в качестве декоративного шарма и аллюзии. Последняя заявляет о своем статусе правомочности и значимости («без вреда аллюзии со стороны иллюзии» [4]). Ср. англ.: *nine worthies* «знаменитые люди»; *seven wonders* «чудеса мира»; *a cats has nine lives* «живучий»; *as cross as (two) dogs over a (one) stone* «злой, как собака»; *as like as (two) peas* «похожий». В несерьезных ситуациях количественные слова используются в качестве аттрактора, шутки. Ср. англ.: *If you take three from seven, what difference does it make? – That's what I say*; русс.: *Сколько стоит это кольцо? – 10 тысяч. – Черт! А это? – Два черта.*

В английском языке обособляется группа канонизированных клише с формантами негации: *Whether or no* «in either case»; *no more* «not any more»; *no sooner than* «as soon as»; *no problem* «OK»; *no go* «no use»; *You don't mind – No, I don't*; *no great skill* «little skill»; *no end of joy* «much joy»; *no smoking* «prohibition»; *endless trouble* «much ado».

Феномен синкретизма (реализации двух и более значений) срабатывает в номинативных и коммуникативных единицах, реализующих прагматические интенции, пожелания, советы, наставления, несогласия, запреты. Ср. англ.: *Don't run before a policeman*; *Don't count chicken until they are hatched*.

Среди грамматических средств отрицания весомое место занимают глаголы изъявительного, условного и императивного наклонений. Ср. англ.: *If wishes were horses, the beggars would ride horses*; *You must have misunderstood* [5, 32]; *You just couldn't trust people* [6, 53]; *Don't you be making a joke of it, John, 'cos it's not funny* [7, 5]; *If you destroy it, you'll be setting scientific development back for years* [5, 15]; *They could just be friends neither of them believed* [6, 20]; *But don't be long* [5, 13]; *If they leave till next spring, it'll be twice as bad* [5, 131]; *But you don't have to help* [5, 28].

Отрицание в предложении указывает, что связь, установленная между компонентами предложения, по мнению говорящего, не существует; или исходные предложения отвергаются говорящим.

В синтаксическом дизайне негативные конструкции востребованы во всех блоках предложения, в статусе подлежащего, сказуемого, дополнения, определения и обстоятельства. Например, англ.: ... *there were unrevealed elements* [5, 13]; *My intention has never been to do a hatched job* [5, 14]; *No donation could be made...* [5, 15]; *It wasn't of her religious convictions. She's not upset* [5, 20]; *She never let him forget* [5, 22]; *George Kelly detested spirits* [5, 24]. Негативные маркеры срабатывают в номинативных и коммуникативных единицах. Номинативные единицы представлены моноксемными и полилексемными единицами, а полилексемные – свободными и фразеологическими словосочетаниями, соотношение которых в нашем эксперименте составляет 9 : 1. Вербальные маркеры негации реализуются в блоках сказуемого (5 частей эмпирического материала), определения (2 части), обстоятельства (1,5 части), подлежащего (1 часть), дополнения (0,5 части). Фразеологические единицы составляют 1/10 корпуса словосочетаний. Мононегативность в исследуемом эмпирическом материале является ведущей – 9/10.

Синтаксические форманты негации задействованы в сложных конструкциях типа англ.: *Grace wouldn't sit*

before the picture unless my mother held her [5, 33]; *I'm afraid I mortified her without meaning it* [5, 132]; *Whatever you discussing it can wait until tomorrow* [5, 8]; *No, unless they are hiding* [5, 14].

Отдельные слова содержат внутрилексемные отрицания. Особо потенциальными являются *small words* и синтаксические форманты отрицания (предлоги, служебные слова, союзы). Ср. англ.: *I feared lest I should be late*; *And you refused, Joe, you keep me off my feet* [2, 14]; *Why is it that you reject love and tenderness* [2, 508]; *to get on – to get out; to fall in love – to fall out of love; all day round service, but now; I neither turn away no to* [2, 551].

Не все облака приносят дожди, не все мысли вынашиваются и оязыковываются. В нашем эксперименте Ничто ословливается в корпусе глаголов (323 позиции), прилагательных (235), наречий (176), частиц (106), местоимений (76), существительных (42), союзов (42). Чаще всего семантизируют негацию формы глаголов в роли сказуемого, обозначающего состояния или действия.

В текстах отрицание представлено эксплицитно и имплицитно посредством формальных и семантических девиаций исходных языковых единиц.

Семантическая инконгруэнтность, алогичность актуализируются в стилистических приемах оксюморона, зевгмы, в окказионализмах типа англ.: *smallest city, crowded loneliness, crying silence, sweet sorrow; to lose one's heart and necklace, to drink tea with wife and sugar*.

Изречения несерьезного наполнения используется в качестве непрактичных алогичных сентенций, которым присущ эффект непривычной сочетаемости. Ср. англ.: *Nothing can mend a broken heart. – Except re-pairing* [8, 200]; *What is the meaning of the word matrimony? – It's not a word, it's a sentence* [8, 152]; русс.: *Собака умнее бабы, на хозяйна не лаает; Без денег не может быть леда; Его глаза не врут, они правдиво говорят, что их хозяин плут; Верные слова не изяцны; Красивые слова не заслуживают доверия; Добрый не красноречив; Красноречивый не может быть добрым; Знающий не доказывает, доказывающий не знает* (Цзы, Лао); укр.: *любив козак дівчину і з сиром пирого; Василь бабі в сьомих сестрах*.

Отрицание в текстах представлено биполярно – мононегативно и полинегативно [9]. Ср.: англ.: *The best way to keep your friends is not to give them away* [8, 175]; *A wise man is one who noes a lot* [8, 193]; *Are you looking for me, old man? – I don't even know your old man* [8, 272]; русс.: *Нет, нет, ни счастлием, ни славой, Ни гордой жаждою похвал Не буду увлечен* [3, 156].

Негация представлена эмоционально и образно в поэзии. Ср. русс.: *Не в силах зреть себя в прозрачности стеньы* [3, 40]; *Не Вы неистовству и гордости пределы!* [3, 54]; *Взгляни: они бегут, озреться не дерзают, их кровь не перестает в снегах реками течь* [3, 55]; *Не делал доброго, однако был душой* [3, 93]; *Никто следов уж не приметит* [3, 139]; *Другой, рожденный быть вельможей, не честь, а почести любя* [3: 164]; *Мой век невидимо проходит* [3, 156]; *Не слышен битвы шум* [3, 96].

Языковая полинегация создает эффект плеоназма, избыточности и требует внимательного декодирования, глубокого прочтения. Например, англ.: *You can't go advertizing to take people hunting somewhere it's illegal to hunt* [1, 3]; *There was no response, no movement, nothing* [1,

78]; *They will always be helpless until they are aware of their real enemy* [3, 7]; *Not unwise, not otherwise, not bad*; русс.: *Никто не вспомнит их* [3, 65]; *Хоть право, не знаток, Но здесь на тебя не смею Хвалы сплетать венок* [3, 68].

Алогичные невалентностные характеристики оязыковляет зевгма, в которой реализуется отрицание на сочетабельных параметрах. Ср. англ.: *she lost her heart and necklace; she put on the kettle and the smile on her face; he drank his tea with sugar and wife*. Неестественно звучат референты в оксюморонных словосочетаниях: англ. *a dog of a friend, a devil of woman, the giant of a man, the boy of the girl; low skyscrapers, horribly beautiful, sweet sorrow, crying silence, poorest millionaire, darkly pure, open secret, crowded loneliness, worst friend*. Алогичные стилистические приемы являются ожидаемыми в их негативном наполнении.

К контрастивным стилистическим приемам принадлежат антитеза, гипербола и литота, которые оязыковляют негацию имплицитно. Ср. англ.:

<i>Some love too little,</i>	<i>Тот любит слишком,</i>
<i>some too long,</i>	<i>этот – мало;</i>
<i>Some sell, and others buy;</i>	<i>Те ласки продают,</i>
<i>Some do the deed with</i>	<i>Те покупают,</i>
<i>many tears,</i>	<i>те смеются,</i>
<i>And some without sign:</i>	<i>Разя, те слезы льют.</i>
<i>For each man kills</i>	<i>Возлюбленных</i>
<i>the thing he loves,</i>	<i>все убивают, –</i>
<i>Yet each man does not die</i>	<i>Но все ль за то умрут</i>
(O. Wilde).	(пер. В. Брюсова)

Гипербола оязыковляется на векторе преувеличения, нарушения количественных аспектов денотатов типа англ.: *a giant of a woman; haven't seen you for ages; violently aged; in thousand years of peace, out thousand years of war*.

Литота как и другие небуквальные стилистические приемы реализует негацию, которая представлена субъективно, неожиданно, эмоционально, англ.: *a woman of a pocket size, a sparrow of a girl*. Традиционными в английском языке являются выражения с семей «кусочек», «мало» на векторе категории Нечто. Ср. англ.: *a piece of bread, a bar of chocolate, a cake of soap; a bit of coward, a lump of sugar, a lump of selfishness, a nest of rabbits*.

Особую группу представляют парадигмы синонимов и антонимов, реализующих негацию внутрилексемно, имплицитно.

Антитеза часто реализуется совместно с иронией, контрастом, посредством синонимических и антонимических единиц. Ср. англ.:

<i>Crabbed age and youth</i>	<i>I like the taxes, when</i>
<i>Cannot live together:</i>	<i>they're not too many;</i>
<i>Youth is full of pleasance,</i>	<i>I like a sea-coal fire,</i>
<i>Age is full of care;...</i>	<i>when not too dear;</i>
<i>Age is weak and cold,</i>	<i>I like a beef-steak, too,</i>
<i>Youth is wild and</i>	<i>as well as any;</i>
<i>Age is tame:</i>	<i>Have no objection to</i>
<i>Youth, I do adore thee</i>	<i>a pot of beer;</i>
<i>Age, I do abhor.</i>	<i>I like the weather –</i>
(W. Shakespeare).	<i>when it is not rainy</i>
	(G. Byron)

Негативные конструкции в несерьезных изречениях создают эффект алогичной несовместимости, непредсказуемости, лингвистических курьезов, которые «посмеивают-

ся» над привычными сентенциями. Ср.: англ.: *When I am good I am very, very good; When I am bad I am better; Woman is at once the serpent, the apple and bellyache*; русс.: *Старый друг лучше двух подруг; Старость не радость, а молодость гадость; Деньги не пахнут, потому что их отмывают; За двумя зайцами погонишься, а одного пристрелишь; Кто поспел, того и съели; Лучшие переспать, чем недоесть; Баба с возу – и волки сыты; На чужой каравай – где сядешь, там и слезешь; Молчание – единственная вещь из золота, не признаваемая женщинам; укр.*

*Не живе ледачий – де кишить робота,
Не кується слово там – де твань болота,
Не ростуть з граніту – пагінці багаті,
Не вживеться зрада – там, де правда в хаті,
Не снується тиша – в серці молодому,
Не спадають сльози з весняного грому,
Не бажає мати зла своїй дитині,
Не всихає річка, де трава в долині*

(А. Малишко).

Курьезы народной этимологии построены на лакунах серьезного, научного видения: англ.: *He, who can, does; he, who cannot, teaches* (B. Shaw); *Vision is the art of seeing things invisible* (J. Swift); русс.: *ионен* – «продавец магазина», *хлопчик* – «киллер», *популизатор* – «подхалим», *графин* – «муж графини», *мельник* – «муж мельницы», *петух* – «куратор».

Невербальные маркеры отсутствия референтов (определенных состояний или действий) носят интрасемиотический и интерсемиотический, ситуативный характер. Прагматический поворот к исследованиям в научной картине мира стимулирует лингвистов к осмыслению природы естественного языка, охватывающего вербальные и невербальные средства общения в русле согласия / несогласия, присутствия / отсутствия, проблемы Нечто / Ничто. Здесь особое место принадлежит коммуникативному молчанию (силенциальному эффекту). Оно само не говорит, его толкует ситуация. Образ молчания / тишины оязыковляется, в частности, списком метафорических номинаций, стилистическими приемами и частеречными единицами. Ср. англ.: *silence anatomy, furious silence, murderous silence, silencing of silence, a gift of speechless, burst with speechlessness*. Значимость образа тишины / молчания на векторах Нечто / Ничто ослепляется в определениях, толкованиях афоризмов. Ср. русс.: *Тишина – самый страшный и самый сильный звук вселенной в ее быстром беге* (К. Лифарь); *Тишина – это лучшее из всего, что слышал* (Б. Пастернак); *Пауза – место преклонения: перед песней* (Г. Айги); *Мои строки – лишь из отточий. Не «пустота», не «ничто» – эти отточия шуршат (это «мир сам по себе)* (Г. Айги).

Молчание – это тишина (с содержанием), тишина – молчание ушедших (Г. Айги). Материальная ипостась звука переходит в «метафизическое измерение – ставшую музыкой тишину, где ведут безмолвный диалог: молчание ушедших и памятное молчание живущих».

Ср. русс.:

*«Кто услышал ропот вечности,
Для того беззвучен мир земной, –
Чья душа коснулась бесконечности,
Тот навеки проникся тишиной»*

(К. Бальмонт).

«Это – некий час всемирного молчания»
(Ф. Тютчев).

«На воды пала тишина;
Молчит певича вешних дней
И тих полет полнощи

(М. Лермонтов).

Персонифицированное молчание представлено образами поэтического дискурса. Ср. англ.: *speech is silver, silence is gold; trust your eyes and ears*; русс.: *Тиха украинская ночь, Прозрачно небо. Звезды блещут, Своей дремоты превозмочь Не хочет воздух; Все собрание приздумалось, Все в молчаньи потупили взор, И в молчанье закусила язык. Ко лбу перст приставил тщательно; Но молчал, – своей премудрости Он пред всеми не показывал; Того уж верно не скажу, Что говорит воображение; И тихо за порог выходит он в молчаньи, Окован мрачною безмолвною тоской; Смолк певец и тишина воцарилась в роще дикой; И тишину в вечерний час; «Молчи, молчи!» – Рассудок говорил. А тут Эрот: «Скажи: ты сердцу мил!» (А. Пушкин); укр. *Нащо мені словесна ласка, ти мовчанням мені кричи* (В. Симоненко)..*

Сага о паузах, тишине, молчании открыта для дальнейшего научного осмысления на векторах быть / не быть, говорить / молчать, разрешить / запретить – категории Не-что / Ничто.

Меняются научные парадигмы, меняются и подходы к ним, стабильно действующими при этом остаются процессы эволюции, инволюции, модификации языковых единиц, интеграции когнитивных и лингвистических векторов познания. Познавая мир, человек упорядочивает его и категоризирует [3]. Важнейшим принципом категоризации являются бинарные оппозиции сравниваемых маркеров.

Литература:

1. Hayden Torry. *Innocent Foxes*. – London, 2011. – 347 p.
2. Taylor Caldwell. *Captains and the kings*. – New York, 1993. – 814 p.
3. Пушкин А. С. Сочинения в трех т. Т. 1. Стихотворения; сказки; Руслан и Людмила : поэма / А. С. Пушкин. – М. : Худож. лит-ра, 1985. – 735 с.
4. Колесов В. В. Ментальность как картина концептуального и лингвального миров / В. В. Колесов // *Лингвистика XXI века* : сб. науч. ст. к 65-летию юбилею проф. В. А. Масловой / соред. В. В. Колесов, М. В. Пименова, В. И. Теркулов. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – 944 с. (Серия «Концептуальный и лингвальный миры». Вып. 3). – С. 13–20.
5. Cross Gillian. *The Demon Headmaster takes over*. – Oxford, 2004. – 177 p.
6. Steel Danielle. *Five Days*. – Great Britain, 1996. – 348 p.
7. Jonker Joan. *Strolling with the one I love*. – London, 2003. – 467 p.

8. Почепцов Г. Г. *Язык и юмор (на английском языке)* / Г. Г. Почепцов. – Киев, 1974. – 378 с.
9. *Лингвистический энциклопедический словарь* / главный редактор В. Н. Ярцева. – Москва : Советская энциклопедия, 1990. – С. 354–355.

Швачко С. О. Мовна об'єктивізація пізнавальної діяльності

Анотація. У статті розглядається парадигма екстеріоризаторів діади Ніщо-Дещо, їх лінгвокогнітивні аспекти. Емпіричним матеріалом слугують англomовні номінативні та комунікативні одиниці. Фокусується увага на структурно-семантичних чинниках об'єкта, його частинковому бутті, на вербалізаторах у річущій повнозначних та службових конструювань. Йдеться про тенденцію мононегативності в англomовному дискурсі. Ідентифікуються негативи в умовах вільного та фразеологічного оточення. Особлива увага приділяється стилістичним прийомам з негативними маркерами (зевгма, гіпербола, літота та повтори), виокремлюються малі тексти (жарти та несерйозні висловлювання з небуквальним змістом). Ідентифікуються номінативні та комунікативні одиниці – екстеріоризатори досліджуваного поняття. Намічаються перспективи подальшого вивчення об'єкта в середовищі адгерентної парадигми номінацій понять Багато::Мало.

Ключові слова: негация, мононегативність, полінегативність, лексичне/імпліцитне/експліцитне позначення.

Shvachko S. Language objectification of cognition process

Summary. The article in question deals with the language units relating to the problem of Nothing::Something, their linguo-cognitive properties. Attention is being focused upon their structural-semantic aspects, parts-of-speech status, linguistic functions of notional words and syntactical formations. The modus of negative markers is being verified in the environment of free and phraseological constructions. The tendency of mononegation in the English language discourse is being stressed upon. Such phenomena as zeugma, hyperbole, litotes, repetition are investigated in the stylistic domain. Herein the polynegative negation works stable and solid. The patterns of small texts (jokes, unserious maxims) are being closely considered in terms of their unpractical communicative function. Perspective investigation of the elaborated problem is being envisaged in the endozone of category Much/Many::Little/Few.

Key words: negation, mononegation, polynegation, lexic/implicit/explicit.

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Гончаренко Э. П.,
доктор филологических наук,
заведующий кафедры иностранных языков для гуманитарных специальностей
Днепропетровского национального университета

К ВОПРОСУ О ПЕРЕВОДЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО КОМПОНЕНТА В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В статье рассматриваются особенности перевода «реалии»; подчёркивается тезис о том, что язык и культура взаимосвязаны; особое внимание уделяется вопросу комментария реалий – необходимого инструмента в процессе работы переводчика над устным или письменным переводом.

Ключевые слова: перевод, художественный перевод, переводчик (устный, письменный), реалия, инструмент.

*«Хороший стиль не должен носить следа усилий.
Написанное должно казаться счастливой
случайностью»*
Сомерсет Моэм

Выдающийся советский шекспировед и театровед М. М. Морозов писал: «Вопрос о точности перевода неразрывно связан с вопросом о контексте. Обычно под контекстом понимается непосредственное лексическое окружение данного слова или выражения в речи, окружение, которое делает ясным значение этого слова или придаёт ему какие-либо новые оттенки» [1, с. 12]. По мнению учёного, «чем ближе знакомимся мы на практике с понятием контекста, тем шире и глубже становится для нас его значение. Именно от контекста зависит перевод каждой детали, именно на основании контекста решается любая переводческая проблема» [1, с. 13]. В этой связи возникает вопрос: можем ли мы говорить о верности или точности перевода, когда речь идёт о переводе историко-национального или лингвокультурологического компонента. В специальной литературе, посвящённой проблемам не только художественного перевода, но и другим видам перевода, встречаются различные термины, описывающие этот аспект (или компонент). Например: социокультурный, лингвокультурологический, лакуна, реалия, безэквивалентная лексика, лингвистическая непереводаемость, культурная непереводаемость, историко-культурный контекст, национальное своеобразие и т.д. В представленной статье речь пойдёт о реалиях, о передаче реалий, о сохранении национальной и исторической специфики в процессе перевода, проблеме, которая остаётся полемичной в среде и переводчиков, и переводоведов. Чтобы было понятно читателю, поясним: реалии передают национальное своеобразие, «они становятся яркими и ценными носителями культуры, без знания которых невозможны адекватное понимание исходного текста и успех процесса коммуникации» [2, с. 20].

На формирование такого компонента, несомненно, оказывает влияние язык и мышление той или другой конкретной нации. В XX веке изучением зависимости между языком и мышлением занималась лингвистическая школа Бенджа-

мина Уорфа, ведь отношение языка и культуры – тема не новая, столетиями она разводила по разным лагерям учёных и философов. «Некоторые из них, начиная с Платона, утверждали, что язык создаёт культуру, поскольку идеи, заложенные в нашей голове от рождения как прожилки в куске мрамора (Лейбниц), другие (Локк, Гумбольдт и их последователи, а также марксисты) считали, что язык – пассивное дитя культуры» [3, с. 15]. Но обе группы соглашались с тем, что язык и культура не существуют отдельно, они связаны между собой. Эта историческая полемика продолжается и сегодня: и некоторые последователи этих учений настаивают на относительной самостоятельности развития языка и его решающей роли в создании мировоззрения, менталитета и других компонентов умственного восприятия. Несомненно, что язык не только «чувствует» на себе влияние культуры, но и совсем непонятен без знания культуры того или другого народа. «Очевидно, содержание языка тонко и глубоко связано с культурой. Общество, в котором нет теософии, у этого общества нет и слова. Аборигены, которые никогда не видели лошади и впервые её увидели, должны были заимствовать или найти слово для описания этого животного» [4, с. 219]. Таково мнение известного американского антрополога и лингвиста Эдуарда Сепира. В 1920-30-х гг. минувшего столетия Э. Сепир и Б. Уорф предложили гипотезу о взаимоотношениях языка и культуры, которая остаётся актуальной и по сей день. Суть гипотезы состоит в том, что культура является своеобразным винтиком к пониманию и изучению языка. Так, для лексики, характеризующей быт, традиции и историю жизни одной страны, очень часто сложно найти точный эквивалент в языке других народов. «Не существует двух языков, о которых можно было бы сказать, что они отражают одну реальность, – подчёркивал Эдуард Сепир. – Среда, в которой существует та или другая нация, является своеобразной, и это своеобразие создаёт не только особый набор ярлыков-названий» [5, с. 214].

Таким образом, говорить на английском языке или переводить с английского на украинский, русский и наоборот, без знаний реалий и культуры того или другого языка – это значит передать буквально смысл сказанного или написанного и обречь себя и читателя (или) слушателя на многочисленные ошибки. Задача переводчика художественного текста и не только (ведь речь идёт о передаче на родной язык историко-культурного компонента, который может встретиться и в устной речи) заключается в том, чтобы правильно передать, пояснить тот смысл, который заложен в тексте оригинала, спрятан за ним. Смыслы эти являются понятными носителю языка, но, как правило, остаются не раскрытыми полностью для представителей культуры, на язык которой этот текст

переведён. Самая большая сложность заключается в смене контекста в процессе восприятия текста не носителями языка, так как теряется понятие реалии, теряются привычные для носителя языка языковые формулы, совершенно незнакомые читателю современной эпохи. Вот почему переводчику необходимо сохранять и смысловую и историко-культурный компонент текста (или речевого произведения), а также переводчику крайне необходимо, как писал Николай Любимов, «пристально вглядываться в жизнь» оригинала [6, с. 15]. Н. Любимов, известный российский переводчик и литературовед писал: «Язык писателя-переводчика, как и язык писателя-оригинального, складывается из наблюдений над языком родного народа и из наблюдений над родным литературным языком в его историческом развитии. Значит, вслушивайся в живую речь, звучащую вокруг тебя, и учишь у родных художников слова» [6, с. 16].

Реалии – вот важнейшее понятие в разговоре о межкультурной функции перевода, ведь именно реалии в большей мере, чем другие лексемы, несут в себе историко-культурный компонент. Реалии – слова, обозначающие такие предметы, явления, черты менталитета, которые специфичны для данного народа и у других народов не встречаются; в этот круг лексем входят также фразеологизмы, пословицы, поговорки, если они неповторимы в других языках или включают в себя такие слова. В «Несистематическом словаре» П. Р. Палажченко, ставшем настольной книгой для многих практикующих переводчиков, дано следующее определение реалии: «В русском языке слово «реалия» имеет первоначальное значение – явление, предметы, особенности, характерные для данной страны, данного времени. Английское слово «*realia*» (употребляемое редко) имеет несколько более узкое, но близкое значение: *objects or activities used by a teacher to relate classroom teaching to real life, especially things (as costumes, tools, objects of worship) related to the daily living of people studied in geography or language classes*. Модным уже несколько лет, – продолжает П. Палажченко, – является слово «реалии» в значении «реальная ситуация, с которой приходится считаться; реалии таковы» – «*the reality is, the fact is, the uncomfortable truth is*» [7, с. 99].

По мнению отечественного переводоведа Роксоланы Зоривчак, реалия как термин относится к мало изученным переводческим категориям. По происхождению у лексемы «реалия» латинский корень «*realis*». Мы присоединяемся к мнению Р.П. Зоривчак, полагающей, что в отличие от других лексем, содержащих выражение национального своеобразия, культурная информация реалий «этноуникальна». Если слово – это микромир, в котором отражается определённый фрагмент реальности, верное или неверное представление о ней, то реалия, благодаря этнокультурному компоненту, особенно выделяется в этом отношении [8, с. 74]. И если в процессе перевода совершается сближение, столкновение не только разных языковых систем, но и разных культур и цивилизаций, то особенно рельефно этот процесс выступает именно при переводе реалий [9, с. 36]. В отечественное переводоведение термин «реалия» был введён Л. Соболевым в 1952 году. По мнению учёного, этим термином «обозначают бытовые и специфически национальные слова и обороты, у которых нет эквивалентов в быту, а также и в языке других стран» [10, с. 30-38]. Исследовательница полагает, что Л. Соболев неправоммерно увеличивал объём реалий, включая в эту категорию и поговорки. Отдельные компоненты

поговорок могут быть реалиями, но как целостные единицы они не имеют соотношения во внеязыковой деятельности, таким образом их нельзя отнести к реалиям [10, с. 32]. Отдельно отметим, что во второй половине XX века многие учёные пытались найти точный термин для обозначения реалии. В литературе, посвящённой и проблемам перевода и лингвострановедению, реалии описывались, как «экзотизмы», «локализмы», «этнографизмы», «варваризмы», «бытовые слова», «ксенизмы» [2, с. 20-21]. В настоящее время реалии становятся объектом исследования в лингвострановедении, в лингвокультурологии (культурема), в этнолингвистике (лакуны), в лингвистике (ситуационные лакуны), а также в теории межкультурной коммуникации (культуронимы).

Реалии – это «непереводимое в переводе», являются ли они бытовыми, этническими, общественно историческими [11, с. 434], культурными. Именно поэтому проблема воссоздания её уникальности в переводе так трудна и решается так неоднозначно. «Непереводимое в переводе» [12] – так называется фундаментальный труд болгарских учёных-переводоведов Сергея Влахова и Сидера Флорина, без ссылки на которую не обходится ни одна научная работа, посвящённая проблемам перевода. «Анализу таких «непереводимых» элементов текста, исследованию явлений непереводимости не вообще, а совсем конкретно и, главным образом, с ясной практической направленностью и посвящена эта книга» [11, с. 10]. В ней впервые авторы предложили разработку реалий – названий предметов быта, истории и культуры народа, что обуславливает национальный и (или) исторический колорит произведения, систематизировали огромный материал и представили следующую схему перевода реалий:

- транскрипция;
- перевод;
- неологизм;
- калька;
- освоение;
- приблизительный перевод;
- функциональный аналог;
- описание, пояснение, толкование;
- контекстуальный анализ.

Согласно предложенной классификации, у переводчика нет ограничений в выборе толкования тех или других реалий, но именно по этой причине проблема отображения уникальности реалии в переводе является довольно сложной и решается так неоднозначно. Реалии могут быть результатом «географической и этнографической близости, наличия исторических связей, общности направлений в старой или современной литературе (и т.д.) стран соответствующих языков» [13, с. 58]. Для подтверждения вышесказанного, приведём ряд примеров. Так, восточных реалий много в английском языке, что явилось результатом долгого колониального английского владычества и нашло своё отражение и в английской литературе (например, в творчестве Р. Киплинга); много арабских слов, вошедших в русский и украинский языки. Например, слово «акбар» (некоторые читатели сразу вспоминают яркую этикетку крепкого чая «Акбар»). В переводе с арабского это слово означает арабский титул – «великий». И это также сокращённое имя Джелаль-ад-дина Акбар Хана (1542-1605), самого известного правителя империи Великих моголов [14, с. 46]. Или же слово **Kef** – тоже арабского происхождения от «*kef*», что значит «кайф», состояние опьянения гашишем, а также

конопля, гашиш»; в молодіжній середі оно употребляється зо значенням «насладження повним безделиєм». Участвие Британії в Кримській війні 1854 года нашло своє отраження и в руском языкє, и в русской моде, а населєнний пункт Балаклава, находящийся недалеко от Севастополя, оставил след и в британской истории. Близость государств (речь идєт о географической и этнографической), сосуществование в прошлом двух языков в одном государстве (мы имеем в виду русский и украинский язык), влияние отдельных писателей, например, Н. В. Гоголя, стали результатом большого количества украинских реалий в русском языке и наоборот.

Процесс проникновения английского языка в русский начался в середине XVII века. Нынешнему поколению трудно представить, что значительная часть современного гардероба перекочевала к нам из Англии в результате определённых исторических событий. 1). Так, имя лорда Веллингтона (*Wellington Arthur Wellesley*, 1769-1852), британского военачальника и политического деятеля, героя войны с Наполеоном, «увековечено в названии сапог с высокими голенищами (а также особых сапог для верховой езды), хвойного дерева (иначе именуемого мамонтовым деревом), одного из приёмов карточной игры и столицы Новой Зеландии» [14, с. 405]. 2). Имя 7-ого графа Кардигана (*Cardigan James Brudenell*, 1797-1868), тоже «участника Крымской кампании, известно не только благодаря его блестящему по исполнению, но безумному по сути рейду на русские позиции при Балаклаве в октябре 1854 г., после которого его бригада перестала существовать» (этот безумный подвиг А. Теннисон воспел в балладе «Атака лёгкой кавалерийской бригады», 1855), но и благодаря длинному вязаному жилету с рукавами, названному в его честь. Первоначально английские солдаты носили кардиган для защиты от лютых крымских морозов 1854 г. [15, с. 497]. Такое же происхождение имеет и балаклавский шлем». 3). «В Англии балаклавой называют тёплый вязаный шлем, впервые использованный английскими солдатами холодной зимой в Крыму 1854 года» [14, с. 189]. Попутно заметим, что в спортивной одежде шлем «балаклава» также занял своё достойное место. Так, «балаклавой» называют хлопчатобумажный шлем с открытыми прорезями для глаз. Каталоги спортивной одежды рекомендуют этот шлем для картинга, мотоспорта и лыжного спорта. 4). Имя ещё одного британского фельдмаршала, барона Реглана (или Раглана, *Raglan FitzRoy James Henry Somerset*, 1788-1855) также связано с Крымской войной. Во время этой войны он был ранен в руку, что послужило созданием для барона Реглана специальной одежды удобного кроя. Именно он «ввёл в обиход плащи и пальто реглан, названные в его честь» [16, с. 19] и ставшими столь популярными и в наше время. 5). А всеми нами любимый бутерброд, скорее хорошо известный, как сэндвич, своим появлением обязан Джону Монтегю, графу Сэндвичу (1718-1792). «Сутками, не вылезая из-за карточного стола, лорд не желал прерываться даже ради того, чтобы поесть, и однажды наказал повару приготовить лёгкую закуску, которую можно было бы употреблять по ходу игры. Кусок ветчины между 2-мя кусками хлеба (благодаря чему не пачкались пальцы игроков) оказался идеально подходящим блюдом». Граф Сэндвич вошёл в историю не только кулинарии. Долгое время он занимал пост первого лорда Адмиралтейства, и в его честь получили название открытые Джеймсом Куком Сэндвичевы острова (ныне известные как Гавайи) [16, с. 926]. К сожалению, объём статьи не позволяет нам более детально остановиться на

многих других примерах реалий. Думается, что такая форма работы с текстом, как пояснение лингвокультурологического компонента является крайне важным и необходимым инструментом на занятиях и по иностранному языку, и в процессе перевода национально-специфических реалий в рамках дисциплин: «Теория и практика перевода», «Практикум перевода», «Страноведение» и др.

Отдельно отметим, что в тексте оригинального художественного произведения реалии никак не поясняются. Они существуют вполне естественно, как нечто понятное для носителя языка, – даже тогда, когда это понимание может быть утрачено через несколько поколений. Поэтому, внетекстовый комментарий – важный инструмент прояснения смыслового богатства текста в этом случае; это не является единственным решением, но, очевидно, наиболее принятым. (В качестве примера вспомним художественный перевод на английский язык поэмы «Евгений Онегин», выполненный Владимиром Набоковым. Перевод этого произведения и его комментирование насчитывает 4-е тома, его называют «комментированным переводом». Он потребовал от писателя больше десяти лет усердной и кропотливой работы. И несмотря на то, что перевод вызвал много споров, его всё же называют «лучшим из когда-либо писавшихся комментариев к поэме и вероятно, лучшим его переводом» [17, с. 375-376]. Таким образом, реалии являются неотъемлемой частью любого культурного текста (художественного, общественно-политического, исторического), например, визуального, а именно переводческого мастерства. Однако основная задача переводчика заключается не только в верном «прочитывании» и «узнавании» этих реалий, но и в умении искусно их прокомментировать на языке перевода.

Обратим внимание на тот факт, что термин «комментарий» тесно связан с термином «реалия», поскольку речь идєт о комментировании национально-специфических реалий и тех реалий, которые присущи определєнному культурному сообществу. По мнению учёных, реалия в какой-то мере зависит от комментария; черты и признаки, свойственные определєнной культурной системе, могут быть непонятными реципиенту (особенно читателю «неподготовленному»), и для того, чтобы создать «коммуникативно равноценный текст» [18, с. 84] на языке перевода, переводчик должен раскрыть и показать эти черты и признаки. Переводческий комментарий может быть в виде сносок и примечаний; он не является обязательным в процессе перевода. Существует мнение, что проблема комментирования национально-специфических реалий является не очень важной, словом, если автор в процессе создания произведения не обратился к комментированию реалий, свойственных культуре его страны, то это не является делом переводчика, переводчику необходимо только адекватно перевести написанный автором текст. На наш взгляд, национально-специфические реалии являются настолько важными в контексте межкультурного общения, что переводчик не может (и не должен исходя из личной профессиональной осведомлєнности) пренебрегать комментированием, оставляя без внимания национально-специфические реалии. Ведь читателю, незнакомому с текстом оригинала, иногда сложно понять переводной текст, в котором отсутствует комментирование национально-специфического компонента. Другими словами, текст может быть «культурно» зашифрованным и основная задача переводчика состоит в декодировании, расшифровке этого

текста, максимальном приближении его к наиболее полному пониманию и восприятию читателем.

На протяжении последних десятилетий английский язык всё больше и больше проникает в другие языки, всё больше и больше заимствований из английского языка появляется в других языках. Но, с другой стороны это и процесс взаимообогащения языков и культур одновременно – в английском языке появилось много понятий и терминов, отображающих реалии той или другой страны. Именами и фамилиями многих выдающихся людей названы и английские исторические места, и даже кулинарные шедевры. Так, например, в начале XIX века популярность российского графа С. Р. Воронцова была столь велика в Англии, что «в его честь переименовали улицу в Лондоне, которая и по сей день носит название *«Woronzow road»* [19, с. 68]. Известно, что маленькие воздушные пирожные, которые так любила и превосходно готовила российская прима-балерина Анна Павлова (прожившая в Лондоне с 1912 по 1931 гг.), англичане до сих пор называют её именем.

В украинском же и русском языке также появилось много слов из английского языка, которые постепенно занимают своё место в «глобальном» языке межкультурного общения: импичмент (*impeachment*), специальное предложение, продвижение (*promotion*), PR кампания, презентация (*presentation*), селебрити (*celebrity*), флайер (*flyer*), спам (*spam*), дебаты (речь идёт о *«political debates»* соперников на президентский пост), «бикини», слово, прочно вошедшее в наш язык и нашу культуру ещё в 70-х годах XX века. Интересно происхождение этого слова. Атолл Бикини – остров в Тихом океане, в архипелаге Маршалловых островов. Находится под опекой США. В 1946-1954 гг. США проводили там испытания атомного и водородного оружия. Жители острова, эвакуированные во время испытаний, стали возвращаться туда в начале 70-х гг., но вскоре из-за высокого уровня радиации остров вновь объявили непригодным для проживания. Отсюда – *to bikinize* – «бикинизировать», т.е. забросать ядерными бомбами, стереть с лица земли. От имени атолла происходит и название открытых купальников «бикини», в которых женщины должны производить на мужчин эффект разорвавшейся бомбы [20, с. 91].

И в заключение. Англоязычная коммуникация представителей разных культур принимает глобальные размеры; английский язык является посредником, вторым языком для большинства наций и людей в целом; в связи с этим проблема верности отображения художественного текста в процессе перевода, сохранения национально-исторического компонента и многоязычия и политкультурности является существенной и достаточно актуальной. Недаром ещё Цицерон подчёркивал, что слова в процессе перевода нужно не считать, а взвешивать, это значит, что ещё в древние времена решалась проблема верности оригинала – одна из наиболее важных проблем переводческой деятельности более, чем два тысячелетия назад.

Если язык – это лингвистический космос, то слова – это микромир, в центре которых переводчик – *translator, interpreter*, толмач, проводник, посредник в межкультурном общении, и только от него зависит, как точно он сможет передать средствами другого языка целостность и форму оригинала, сохранив при этом его стилистические и экспрессивные особенности, те или иные культурологические аспекты и отличия языковых культур и реалий другой страны. Прав был великий английский бард, когда писал: *«Some words may hide others» (William Shakespeare)*.

Литература:

1. Морозов М. М. Контекст и роль детали в контексте // «Мосты» (журнал переводчиков), № 1 (13), 2007. – С. 11-17.
2. Алексеева М. А. Словарные реалии в переводе // Университетское переводоведение. Вып. 9. Материалы IX международной научной конференции по переводоведению «Фёдоровские чтения», 18-20 октября 2007 г. – СПб.: Факультет филологии и искусств СПбГУ, 2008.
3. Виссон Л. Русские проблемы в английской речи. Слова и фразы в контексте двух культур. – М.: П. Валент, 2003.
4. Sapir. E. An Introduction to the Language of Speech. – San Diego: Harcourt Brace & Company, 1921.
5. Sapir. E. The Status of Linguistics and Science. – Language, № 5, 1929.
6. Любимов Н. Книга о переводе. – М.: Б. С. Г. – ПРЕСС, 2012.
7. Палажченко П. Мой несистематический словарь (из записной книжки переводчика). – 4-е изд., испр. – М.: П. Валент, 2004.
8. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад. – Львів: Видавництво ЛДУ, 1989.
9. Швейцер А.Д. К проблеме лингвистического выражения процесса перевода // Вопросы языкознания, 1970, № 4.
10. Зорівчак Р.П. Реалія як перекладознавча категорія // Теория и практика перевода. – № 71, 1983.
11. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе (реалии) // Мастерство перевода, 1969. – М.: Советский писатель, 1970.
12. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – Изд. 3-е, испр. И доп. – М.: П. Валент, 2006.
13. Флорин С. Реалии под микроскопом // Тетради переводчика. – М.: Международные отношения. – № 9, 1972.
14. Энциклопедия читателя / Под ред. Ф. А. Еремеева. – Том 1 (А-Д). – Екатеринбург: Изд-во Уральского университета. Издательский дом «Сократ». – 1999.
15. Энциклопедия читателя / Под ред. Ф. А. Еремеева. – Том 2 (Е-К). – Екатеринбург: Изд-во Уральского университета. Издательский дом «Сократ». – 2002.
16. Энциклопедия читателя / Под ред. Ф. А. Еремеева. – Том 5 (Р-С). – Екатеринбург: Изд-во Уральского университета. Издательский дом «Сократ». – 2005.
17. Классик без ретуши. Литературный мир о творчестве Владимира Набокова: Критические отзывы, эссе, пародии / Под общей редакцией Н. Г. Мельникова. – М.: Новое литературное обозрение, 2000.
18. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. – М.: Изд-во ЭТС, 2004.
19. Павловская А. В. Англия и англичане. – М.: Издательство Московского университета; Триада, лтд. – 2004.
20. Американа. Англо-русский лингвострановедческий словарь / Под ред. Г. В. Чернова. – Смоленск.: Полиграмма, 1996.

Гончаренко Е. П. До питання про переклад лінгвокультурологічного компонента в процесі викладання англійської мови

Анотація. В статті розглядаються особливості перекладу «реалії»; підкреслюється теза, що мова та культура взаємопов'язані; особлива увага приділяється питанню коментаря реалій – необхідного інструменту в процесі роботи перекладача над усним або письмовим перекладом.

Ключові слова: переклад, художній переклад, перекладач (усний, письмовий), реалія, інструмент.

Goncharenko E. On the Issue of Translating of Linguistic-Culturological Components in the Process of Teaching English

Summary. The article deals with the peculiarities of translating «realia»; the point of language and culture interconnection is emphasized; special attention is given to the issue of the realia's commentary as a necessary tool in the process of translating or interpreting.

Key words: translation, artistic translation, interpreter, translator, realia, tool.

*Коновалова М. О.,
асистент кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики
імені Григорія Кочура факультету іноземних мов
Львівського національного університету імені Івана Франка*

В. ГОРБАТЬКО В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДАЦТВА

Анотація. Автор цієї статті прагне дослідити перекладацьку особистість В. Горбатька в контексті українського перекладознавства ХХІ століття. Дана розвідка зосереджена на вивченні прояву перекладацької індивідуальності В. Горбатька та мовної особистості перекладача в текстах перекладу.

Ключові слова: В. Горбатько, індивідуальність перекладача, мовна особистість перекладача, зони підвищеної креативності, індивідуальний стиль перекладача, перекладацькі хиби, позамовні чинники.

Метою даної розвідки є вивчення прояву перекладацької індивідуальності В. Горбатька та мовної особистості перекладача в текстах перекладу. Дослідження ґрунтуються на тривірневому контрастивному аналізі, який охоплює прагматичний, семантичний та синтаксичний рівні. Для аналізу обрано такі твори: «Гордість та упередження» Дж. Остін, «Щоденник» Ч. Палагнюка, «Тринадцята легенда» Д. Сеттерфілд, «Дракула» Б. Стокера та їхні переклади, які виконав В. Горбатько.

Володимир Горбатько народився 4 серпня 1956 р. в смт. Великий Бурлук Харківської області. У 1968 р. родина переїжджає до смт. Золочів Харківської області, де В. Горбатько закінчує середню школу. В період між 1975 та 1980 рр. майбутній перекладач вчиться на факультеті іноземних мов Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Після закінчення університету працює військовим перекладачем в Африці, Азії, зокрема Афганістані та Південному Ємені. В період між 1982 та 1990 рр. працює у Харківському дослідницькому інституті «Гідропривід», перекладаючи з англійської та німецької мов. З 1989 по 1990 рр. разом із двома товаришами друкує українську газету «На сполох». Першою перекладеною книгою є «The Outline of History» Г. Уеллса (харківське видавництво «Око»). Серед інших перекладених творів: Ч. Палагнюк «The Pygmy» та «The Diary»; Дж. Остін «Pride and Prejudice», «Emma», «Sense and Sensibility»; збірки коротких оповідань Джека Лондона та О. Генрі; оповідання Е. А. По; Р. Хурі «The Last Templar»; П. Кері «Theft: a love story»; Ден Браун «The Lost Symbol»; література для дітей; серія політологічних робіт «Advantage of the democracy over totalitarianism»; «Інавгураційні промови Президентів США» та ін. Співпрацював з видавництвами «Ранок», «Око», «Фоліо», «Клуб сімейного дозвілля» та ін.

У 2009 р. Дейкр Стокер, племінник правнука ірландського письменника Брема Стокера, у співавторстві з Айеном Голтом опублікував книгу «Дракула: повстання мерців», а тим часом не забарився і український переклад. З огляду на те, що обидві книги – «Дракула» (1897) і «Дракула: повстання мерців» (2009) – переклав українською мовою Володимир Горбатько, неабиякий інтерес для нас

становить зіставний аналіз цих творів з їх перекладами, зокрема зіставлення наративного дискурсу обидвох романів в діахронному зрізі. Д. Стокер та А. Голт подають власну інтерпретацію подій, що розгортались у романі Б. Стокера 24 роки по тому, з огляду на це книгу недарма вважають продовженням «Дракули» 1897 р. Однак, звернімо увагу на часовий проміжок: кінець ХІХ ст. та початок ХХІ ст. – чітко простежується питання діахронії, що спостерігається тут в площині хронотопу, яке зацікавлює з перекладознавчого та літературознавчого поглядів. Сутичка тематики вікторіанської готики та постмодернізму, алюзійність тексту 2009 р. щодо тексту 1897 р. – як з цим впорався перекладач, чи допомогло йому попереднє ознайомлення із текстом «Дракули» 1897 р., перш ніж він розпочав перекладати «Дракулу. Повстання мерців» (2009), чи ознайомився В. Горбатько з оповіданням Б. Стокера «Гість Дракули», яке опубліковано посмертно 1914 р. (адже дехто вважає цей текст прототипом роману «Дракула»). Крім того, цікаво простежити символізм лексем «heart» / «soul» та «darkness», як антонімічне протиставлення концептів «добро» та «зло» (крізь призму емоційної теорії Вундта, Ердмана, Фельдкелера та ін.). Очевидним є те, що інтерпретативні ресурси цих текстів є величезними, зважаючи не тільки на текстову динаміку, але й на взаємозв'язок текстів в українській полісистемі. Не менш складними для перекладу є «Гордість та упередження» Дж. Остін та «Тринадцята легенда» Д. Сеттерфілд, де В. Горбатько знову і знову зустрічається не лише з проблемою відтворення метафор, алітерації, ідіоматики, художніх порівнянь, іронії та інших стилістичних засобів, але і з питанням інтертекстуальності. Насиченість «Щоденника» Ч. Палагнюка (який, до речі, є американським письменником українського походження) розмовною лексикою, специфічний ідіостиль письменника, сатиричність його творів – як це відтворено українською. Усі зазначені вище питання послугували причиною вибору текстів для аналізу, ґрунтуючись на яких можна виокремити індивідуальний стиль В. Горбатька, адже хист тлумача, його мовна особистість та індивідуальність найяскравіше вимальовуються у місцях, які становлять складність для перекладу – там, де «перекладність» межує з «неперекладністю».

Питання перекладацької індивідуальності досліджувало чимало науковців, зокрема: М. О. Новикова, Р. П. Зорівчак, О. І. Чередниченко, Г. М. Косів, В. Р. Савчин, Л. С. Бархударов, В. Н. Комісаров тощо. Цікавим є той факт, що його вивченню неабияк сприяла критика перекладу, адже аналізуючи перекладені твори, зіставляючи їх з оригіналами, досліджуючи множинність кризь призму перекладознавства ми неминуче створюємо, а радше відтворюємо портрети перекладачів, їхню перекладацьку індивідуальність. Ми говоримо про стратегію одомашнення М. О. Лукаша,

якою наскрізно пронизані усі його переклади що, в свою чергу, є відзеркаленням його перекладацької особистості. «Переклад [...] – співтворчість, в якій участь перекладача є неминучою. Звідси виникає і множинність перекладів, і їх варіантність» [1, с. 15] [тут і далі переклад мій – М.К.], що і є своєрідним відображенням перекладацької індивідуальності. М. Т. Рильський «[...] наполягав на власному виборі творів для перекладу, які відповідали б певним настроям і характеру перекладача» [2, с. 131-132], а О. М. Фінкель зазначав, що причиною перекладацької множинності є існування різних індивідуальних стилів перекладачів. А. В. Федоров розрізняв об'єктивну та суб'єктивну перекладацьку індивідуальність. За словами Р. П. Зорівчак, Г. П. Кочур «[...] частково дотримувався історико-літературної концепції художнього перекладу, з увагою до індивідуальності перекладача, що її випрацювали І. Франко, М. Зеров та російські дослідники Ю. Левін, Є. Еткінд, М. Алексєєв, В. Россельс, В. Жирмунський» [3, с. 18]. Отож, «[...] переклад – це завжди умовність, яка залежить від часу, місця, літературного процесу й особистості перекладача» [2, с. 134]. Скільки б ми не говорили про нівелювання перекладацької особистості, усе одно тлумач полишає свій відбиток на тексті перекладу. Перекладач має «[...] відчувати себе творцем нового "всесвіту", і він є ним. Відповідно, кожний переклад – інтерпретація. Відповідно, творча індивідуальність перекладача не може не відобразитись на перекладі» [4, с. 187-188]. Так, наприклад, кожен з перекладачів п'яти повних перекладів Шекспірового «Короля Ліра» має «[...] свій інтерпретативний почерк, свою стилістику, свої перекладацькі секрети, що допомагають йому віднайти і відтворити художню доміную першотвору та досягнути змістовити та стилістичної вірності у перекладі» [5, с. 310]

«Методику вивчення особистості перекладача дотепер ще не цілком осмислено і обґрунтовано» [5, с. 100]. Більш того, «[н]а сьогоднішній день практично відсутні роботи, присвячені комплексному дослідженню ідеостилів перекладачів-сучасників» [6, с. 1]. Кожний індивідуум беззаперечно є мовною особистістю, якій властиві універсальні (характерні мовним універсаліям), національні (діалектні) та персональні (ідіолектні) лінгвістичні характеристики. Підтипом загальної мовної особистості є перекладацька мовна особистість, де перекладач є носієм мови-реципієнта, а також мовленнєвим індивідуумом, якому властивий свій ідіолект. Результатом останнього є прояв у перекладеному тексті поруч з авторською індивідуальністю, перекладацької індивідуальності. На основі аналізу *перекладацької мовної особистості В. Горбатька*, ми схильні стверджувати, що він постає текстовою мовною особистістю (за Ю. В. Казаріним; і.е. мовна vs. мовленнєва особистість), в якій поєднуються українська (v.s. «русская языковая личность» за Ю. Н. Карауловим), діалектна (за В. Д. Лютиковою, Е. А. Нефедовою) та універсальна мовні особистості. Оскільки дослідження проводилося на основі вивчення текстів перекладу, ми зусередили увагу лише на текстовій мовній особистості перекладача. З огляду на приналежність В. Горбатька до українського етносу, ми відносимо його до української мовної особистості, а використання діалектних слів є проявом його діалектної мовної особистості. Оскільки універсальна мовна особистість характеризується наявністю усіх загальних мовних особливостей, тобто можливості писати та говорити і т.ін., В. Горбатько також

є універсальною мовною особистістю. Результатом аналізу стало виокремлення *зон підвищеної креативності* («зони підвищеної креативності» за О. Н. Шевченко [7]), характерних індивідуальному стилю В. Горбатька:

- ідіоматичний переклад (за класифікацією П. Ньюмарка, 'Approaches to Translation', 1988) – 24,10 % усіх ідіом у перекладі «Дракули» Б. Стокера – це переклад нейтрально забарвлених або емоційно забарвлених лексем фразеологічними одиницями;
- декомпозиція англійських монолексем у перекладі;
- переклад стилістично нейтральних лексем оригіналу розмовними, діалектними або сленговими лексемами.

Результатом дослідження стало виокремлення *класифікації позамовних чинників, які впливають на лінгвістичну маніфестацію мовної особистості перекладача* загалом та В. Горбатька зокрема. Отже, ми виснуємо, що складовими такої класифікації є:

1. перекладач, як представник певної школи перекладу;
2. доміную перекладацька традиція;
3. жанр тексту;
5. первинна реальність (автора та перекладача) [8, с. 9];
6. вторинна реальність (автора та перекладача) [8, с. 9];
7. вплив та взаємодія культури-сприймача та культури-реципієнта;
8. мовні стереотипи (універсальні, культурні, індивідуальні);
9. знання (особистісне, культурне, універсальне, ситуативне, енциклопедичне), погляди, потреби, бажання, переваги, позиції, керівні принципи, почуття та емоції – за Т. ван Дейком. Де: *позиція синонімічна суперінтенції* (за О. Н. Шевченко [7] – основа мотиваційного рівня мовної особистості перекладача), *керівні принципи – інтерпретативній установці перекладача* (термін М. О. Новикової), а емоції представлені *суб'єктивністю та/або об'єктивністю перекладача стосовно текстових факторів*;
10. лінгвістична, соціокультурна, комунікативна та когнітивна компетентності.

Перекладацькі хиби В. Горбатька можна розподілити на два види: типові та поодинокі.

До *типових помилок* належать:

- аналітичний характер закличної форми;

Ми схильні притримуватися позиції таких науковців як О. Д. Пономарів, Р. П. Зорівчак, М. Б. Габлевич тощо і розглядати такий переклад, як наслідок інтерференції російської мови. Хоча дехто (зокрема Д. Кислиця) вважає, що в українській мові закличної формі властивий аналітичний характер, ми ж схилиємося до думки, що доречнішим є синтетичний характер закличної форми із флексіями *-імо, -ім, -мо*;

- неправильний переклад деяких лексем та словосполучень, наприклад: «her grandfather's death» [9, с. 130] – «смерть свого батька» [10, с. 141] (*має бути*: «смерть свого дідуся»), «husband» [9, с. 201] – «батько» [10, с. 214] (*має бути*: «чоловік»), «left brain» [11, с. 188] – «лівий мозок» [12, с. 253] (*має бути*: «ліва півкуля мозку»), «walnut» [11, с. 187] – «грецький горіх» [12, с. 253] (*має бути*: «волоський горіх») та ін.

До *поодиноких помилок* належить неправильний переклад тих чи інших лексем, які належно перекладені далі у тексті (наприклад, переклад лексеми «smile» як «посмішка» замість «усмішка»).

Контрастивний аналіз текстів-джерел та текстів-реципієнтів дозволяє стверджувати не лише про високий рівень адекватності перекладів, але й про неминучий вплив тлумача на інтерпретацію тексту через прояв в останньому перекладацької індивідуальності.

Порівнюючи «Дракулу» Б. Стокера з українським перекладом В. Горбатька, автор даної статті послуговувався ще одним перекладом видавництва Школа. Незважаючи на те, що 9 вересня 1885 року Бернська конвенція ухвалила закон, згідно з яким ім'я перекладача має бути зазначене на обкладинці книги, на сторінках перекладу ми не знайшли імені перекладника, а сам переклад сходить радше на переспів з чималою кількістю помилок. Ось один з прикладів такого перекладу:

Report from Patrick Hennessey, M.D., M.R.C.S., L.K.Q.C.P.I., etc., etc., to John Seward, M.D. [13, с. 129].

Переклад опублікований видавництвом Школа: Звіт Патріка Хеннесі Д.М., M.R.C.S. L.K.Q.C.P.I. і т.д., Джону Сьюарду, Д.М. [14, с. 161].

Переклад В. Горбатька: Лист від Патріка Хенесі, доктора медицини, члена Королівської корпорації хірургів, ліценціата Королівської ірландської корпорації лікарів і т.д. і т.п., адресований Джону Сьюарду, доктору медицини [15, с. 197].

Тлумач видавництва «Школа» знехтував перекладом абрєвіатур і залишив читача у здогадках, певно сподіваючись, що «імпліцитний читач» (за В. Ізером – *der implizite Leser*) є «ідеальним читачем».

Дещо суперечливим є переклад словосполучення «*bloofer lady*» (див. 13, с. 147). У версії, видавництва «Школа», перекладач залишає словосполучення неперекладеним та у виносках робить позначку: баба-яга [14, с. 180], тоді як В. Горбатько перекладає це як «*файна пані*» [15, с. 225]. Звичайно, переклад цього неологізму є дещо суперечливим, однак контекстуальний аналіз підтверджує доречність еквіваленту, який запропонував В. Горбатько. До того ж, є вірогідність того, що «аграматикалія» (за М. Ріффатером) «*bloofer*» є трансформованою лексемою «*beautiful*», яку Б. Стокер міг запозичити у Ч. Діккенса з твору «Наш спільний друг» («*boofer lady*»), де вона має таке саме значення. Отже, хоча «[с]ьогодні перекладач художньої літератури вільніший у своїй творчості й має право користуватися усім багатством виражальних засобів власної мови» [16, с. 28], невідомий перекладач вирішив не надавати у тексті-перекладу український еквівалент, а натомість у виносці подати чи то пояснення, чи то переклад.

Отож, проявом перекладацької індивідуальності В. Горбатька, яка простежується в зонах підвищеної креативності, є декомпозиція англійських монологів в тексті перекладу, переклад стилістично нейтральних лексем стилістично маркованими, ідіоматичний переклад. Перекладацькі хиби В. Горбатька носять як типовий, так і поодинокий характер і відображаються на лексичному, граматичному та контекстуальному рівнях. Типові помилки в свою чергу підрозділяються на три групи: неухважність перекладача; неправильний переклад лексем, зокрема тих, що позначають сімейні стосунки; аналітичний характер закличної форми в українських перекладах. Мовна особистість В. Горбатька характеризується наступним чином: текстова, українська, діалектна, універсальна мовна особистість.

Література

1. Левин Ю. Перевод и бытие литературы / Ю. Левин // Вопросы литературы. – 1979. – № 2. – С. 10-18.
2. Шмігер Т. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя / Т. Шмігер. – Київ : Смолоскип, 2009. – 342 с.
3. Григорій Кочур і український переклад : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ ; Ірпінь, 27-29 жовт. 2003 р. / [редкол. : О. Чередниченко (голова) та ін.]. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2004. – 280 с.
4. Топер П. Перевод и литература: творческая личность переводчика / П. Топер // Вопросы литературы. – 1998. – № 6. – С. 178-199.
5. Хан О. Г. Вплив творчої індивідуальності перекладача на процес і результат перекладу / О. Г. Хан // Нова філологія. – 2009. – № 34. – С. 310-317.
6. Мазур О. В. Перекладацький метод Анатолія Онишка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / Мазур Олена Вікторівна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2011. – 21 с.
7. Шевченко О. Н. Языковая личность переводчика : на материале дискурса Б. В. Заходера : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. філол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Шевченко Ольга Николаевна ; Волгогр. гос. пед. ун-т. – Волгоград, 2005. – 22 с.
8. Новикова М. А. Проблемы индивидуальности стиля в теории художественного перевода : (стилистика переводчика) : автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра філол. наук : спец. 10.02.19 «Общее языкознание» / Новикова Мария Алексеевна ; Ленинград. гос. ун-т им. А. А. Жданова. – Ленинград, 1980. – 27 с.
9. Austen J. *Pride and Prejudice* / J. Austen. – London : Wordsworth editions ltd., 2007. – 329 p.
10. Остен Дж. Гордість і упередженість / Дж. Остен ; пер. з англ. В. Горбатько. – Харків : Фоліо, 2005. – 350 с.
11. Palahniuk Ch. *Diary / Ch. Palahniuk*. – the USA : Doubleday, 2003. – 262 p.
12. Палагнюк Ч. Щоденник / Ч. Палагнюк ; пер. з англ. В. Горбатько. – Харків : Фоліо, 2009. – 350 с.
13. Stoker B. *Dracula* / B. Stoker. – London : Wordsworth Edition Ltd, 2000. – 327 p.
14. Стокер Б. Граф Дракула : роман / Б. Стокер. – Харків : Школа, 2006. – 382 с.
15. Стокер Б. Дракула / Б. Стокер ; пер. з англ. В. Горбатько. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2007. – 480 с.
16. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням / М. Стріха. – К. : Факт – Наш час, 2006. – 344 с.

Коновалова М. О. В. Горбатько в контексте сучасного українського переклада

Анотація. Автор даної статті робить спробу вивчити перекладацьку особистість В. Горбатько в контексті українських перекладів ХХІ століття. Дане дослідження сфокусоване на вивченні проявлення перекладацької індивідуальності В. Горбатько і мовної особистості перекладача в текстах перекладу.

Ключевые слова: В. Горбатько, індивідуальність перекладача, мовна особистість перекладача, зони підвищеної креативності, індивідуальний стиль перекладача, перекладацькі помилки, мовні фактори.

Konovalova M. V. Horbatko in the Context of Contemporary Ukrainian Translation

Summary. The author aims at analyzing the translator's personality of V. Horbatko in the context of 21st century Ukrainian translation. The present research focuses on the translator's individuality of V. Horbatko and his speech personality that is reflected in the translated texts.

Key words: V. Horbatko, translator's individuality, translator's speech personality, extracreativity areas, translator's individual style, translator's errors, extralinguistic factors.

*Mykhaylenko V. V.,
D.Sc., prof.,*

*Depart. of Modern European Languages
Bukovyna State University of Finance and Economy*

TRANSLATION/INTERPRETATION PARADIGM CURRICULUM: PROFESSIONALIZING TRANSLATORS / INTERPRETERS

Summary. This research describes sight translation by comparing it to simultaneous and consecutive interpreting. Since the beginning sight translation has mostly been considered as a pedagogical exercise. However, the development of “professionally” oriented translation/interpretation makes the sight translation a separate type in the translation paradigm.

Key words: written translation, interpretation, consecutive interpretation, simultaneous interpretation, “professionally” oriented translation/interpretation, translation/interpretation algorithm, translation paradigm.

Introduction. Recent developments in many fields such as international relations, business, trade, social sciences, and technology and the need for accessing information in the shortest possible time necessitate an active and effective communication medium. Translation, notably interpretation, is one of those communication media. Translation is the conversion of the written language from one language to another (e.g. legal documents, contracts, marketing copy, etc). Interpretation is the verbal conversion of language (e.g. face to face, court hearings, arbitrations, trade shows, conferences, legal depositions, client meeting, 3-way teleconferences or videoconferences, etc) [see the elaborations of translation transformations: 1,2,3, 5, 6, 7, 8].

Problems for Discussion. So far the Translation/Interpretation Curriculum varies from university to university, from country to country, see its survey in the present paper. Globalization strongly demands a typological curriculum and fundamental training students in the areas of their future jobs. The problems of judicial translation in the EU institutions are revealed by Ole-na Shablii (2014) and adequacy in court translation, translator/interpreter’s status in court translation, and translator/interpreter’s duties and responsibilities are scrutinized in the US context by Svitlana Budzhak -Jones [10, 24-27; 11]. The current publications on the topic prove the necessity of reforming the Curriculum and reshuffle some core courses.

The term «interpretation» generally brings simultaneous or conference, consecutive or liaison interpretation to mind [14]. Till present time Sight Translation has mostly been considered as a supportive interpretation method for simultaneous and consecutive interpretation. Jean Herbert (1952) characterized sight translation as a type of simultaneous interpreting. For most scholars and instructors, sight translation is just a pedagogical exercise for getting started in the techniques of consecutive interpreting and simultaneous interpreting, an exercise by which interpreter trainees can learn to react quickly and improve their oral skills (Spilka 1966; Curvers et al. 1986; Weber 1990; Falbo 1995; Viaggio 1995).

However, sight translation, consecutive interpreting [cf.: 13, p. 87-91] and simultaneous interpreting are performed under different conditions [see: 14]. Even though there are similarities in the mental process, the overall process is different. In sight translation, the translator reads a written text, whereas the interpreter, in both consecutive and the simultaneous modes, listens to the speaker. Due to the differences in the process, the methods and strategies that an interpreter trainer uses in sight translation will change.

Objectives of the Present Investigation. Primarily, we shall consider the Translation/Interpretation Curriculum in various universities of different parts of the world (the USA, the UK, the FUSSR countries, Lebanon just to pinpoint ‘the state of art’ in the field of training translators/interpreters [12] for court, medicine, trade, economy, etc. The burning problem in this respect is their inadequate competence in the subject matter. Therefore there is a great need in teaching students the subject matter of their future jobs. Then, we shall draw the readers’ attention to the changing focus of ‘Sight Translation’ in the current Translation / Interpretation Paradigm which is gradually turning into a specific unit of the paradigm.

Investigation. Sight Translation is the conversion of written words in one language into spoken words in another language. Sight translation is most appropriate for those occasions when you need to translate a short document quickly. It is undertaken by interpreters, rather than translators, because they read the text in one language and provide an oral translation in a second language at the same time. Sight translation can be defined as the reading of a text by the interpreter from the Source Language into the Target Language, simultaneously, in a manner in which the content of the document can be easily understood by the audience. It is a real skill; sight translators must be experienced interpreters who are comfortable working in two languages simultaneously. Sight translation is a unique process combining interpreting, which focuses on oral communication, and translation, which deals with written communication.

Sight translation can be useful in meetings and conferences where an interpreter is already present. For business meetings, asking an on-site interpreter to clarify the occasional written word or phrase is certainly the quickest option. Although it is not always considered as a mode, it is nevertheless often used most often in the public sector, and is not usually documented in available interpreting manuals.

The fact is that due to globalization and mobility most participants of meetings, workshops, conferences are English fluent speakers. Therefore ST is acquiring a new status of an autonomous type in the translation paradigm.

It is nowadays the most commonly used form in environments such as courtrooms, in such cases as the reading of a witness's statement or a court ruling, or in hospitals to help doctors to communicate effectively with patients who speak a different language. In this case, a sight translator can ensure that patients understand the doctor's diagnosis or the dosage instructions printed on their medication. Sight translation is an option for professionals who need the meaning of a written document to be verbally conveyed on extremely short notice [9, 43-67]. One might think this would be perfect for court rooms – sight translation quickly gives meaning to foreign documents. However, in practice, sight translation should be utilized as a last resort. This is not ideal because courtrooms demand accurately translated legal documents. While sight translation is often used to translate a written witness statement that is in a language different from the one being used in court proceedings, it is far from optimal. In legal settings, speed should not trump accuracy [10, 24-27; 11]. Lawyers should be prepared ahead of time with certified legal translations. Courtroom proceedings are always better served with a certified translation instead of a hasty sight translation. [see: 14].

We believe that the translator /interpreter of a new type must combine:

L1 Competence + L2 Competence + Translation / Interpretation ('to and back' Competence + Subject Matter Competence.

Now we shall undertake a critical survey of the university curriculum efficiency. Let's consider the University Translation / Interpretation curriculum, first, the university where English is FL or SL, for instance, the Lebanese American University and then the MGU. There is the School of Arts and Sciences which provides the B.A. in Translation Program (English/Arabic, Arabic/English), offers the option of translating from and into French, and trains students to accurately reproduce cultural, economic, legal, and technical, texts in these languages. The courses: Advanced Translation of Business and Economics Texts, Advanced Translation of Administrative Texts, Advanced Translation of Official and Legal Documents, Special Topics in Translation, Translation of UN and International Conferences (Eng↔Fr./Ar↔Fr.) are mainly focused on the text work. The curriculum presupposes that the students' world knowledge includes the extralinguistic issues necessary to build up the learners' professional profile [Lebanese American University: School of Arts and sciences]. The Moscow State University (MGU) where English is FL or SL, it provides the curriculum (B.A. and MA) allowing students to receive profound knowledge of the history and theory of translation, the history and culture of Russia and the countries whose languages they study, the basics of international law, economic and political relations; they also acquire professional skills of translating and interpreting from Russian into a foreign language and vice versa. The curriculum includes compulsory courses of consecutive and simultaneous interpretation, courses of scientific and technical translation, movie and video translation. The School of Translation and Interpretation offers a variety of degree programs. [Moscow State University. School of Translation and Interpretation].

The second group of universities includes the ones with English as NL. The University of Memphis provides the German Translation course in combination of a historical review

of translation theories with translation practice; translation of German to English as well as English to German; literary and cultural values and tastes; nuances of language and culture (source and target) influence the translator's choice of whom and what kind of text to translate. There're two courses : Business German introducing learners into German economy and society; German business terminology and forms of communication) and Business German II (German economy and global market. German business terminology and forms of communication) which can introduce learners into German economy and society [The University of Memphis. The Department of German Language and Literature].

The Monterey Institute of International Studies provides the translation and interpretation master's program. Interpreters must be good public speakers who are adept at grasping meaning and solving complex linguistic problems quickly. Translators must be able to conduct thorough research and produce camera-ready documents on tight deadlines. There are two foci: professional and language-specific courses designed to refine students' skills in both interpretation and translation, both in and out of each of their languages. Courses: Language-specific coursework helps to develop students' skills in translation mechanics working both in and out of their languages: Introduction to Translation Written/Sight B-A/A-B; Introduction to Interpretation: B-A, A-B; Introduction to (CAT)/ Intensive CAT and Advanced CAT; Intermediate Translation Written/Sight B-A / A-B; Advanced Translation B-A/A-B; Translation and Interpretation as a Profession and Translation Practicum. Here you can see some courses directed at professional training.

The Georgia State University provides the Graduate-level certificate programs in translation and interpretation in Spanish. The translation program in French, German and Spanish is designed with emphasis on Medical and Legal interpretation. There are the following courses: Comparative Stylistics and Advanced Translation, General Translation, Specialized Translation I-II (Business, economics and banking, legal, medical, natural sciences, media and others), Workshop on the Translation of Special Topics (translation of texts of a technical nature), Medical Interpretation I-II focused on the protocol and procedures of the medical interpreter, State and Municipal Court Interpretation focused on the protocol and procedures followed in the state and municipal court system in Georgia. [The Georgia State University. College of Arts and Sciences. The Department of Modern and Classical Languages]. Here you can see some courses of specialization in the linguistic and translation areas.

The University of Essex, UK provides an additional specialization: film and video subtitling within a single course. Principles of Translation and Interpreting introduce students to the issues to reach professional standards. The MA Translation, Interpreting and Subtitling is the first of its kind to offer written translation, oral interpreting and film and video subtitling within a single course. Traditionally the course is built on the internationally-recognised expertise in the teaching of practical foreign language skills. The emphasis it places on hands-on training. Students can also take Subtitling: Principles and Practice, Technologies of Translation and Writing in the L2 (English and one of: French, German, Italian, Portuguese or Spanish). MA Translation, Interpreting and Subtitling is for those interested in becoming a professional trans-

lator or interpreter, or working in subtitling. This course can lead to you having a career in these positions in tourism, business or in international organisations like the United Nations. It includes compulsory modules: Principles of Translation and Interpreting, Subtitling: Principles and Practice, Technologies of Translation, Writing in the L2.

The New-York University in comparison with others has a more fundamental curriculum offering the 36-credit M.S. in Translation (12 – 15 months of full-time study, or five years of part-time study). The degree focuses on legal and financial translation as well as software localization (in French to English and Spanish to English online, and in Chinese to English on-site). Course offerings are organized into three groups: (1) translation and language theory, (2) legal and financial subject matter, and (3) practical translation courses. While there are no required concentrations, the balance of required and elective courses allows you to focus more on legal or financial translation. The curriculum of the Chinese to English program reflects the needs of that specific market, covering a broader area of commercial translation and a course in technical translation. The final course is a capstone project, which can be either of a theoretical nature or a complex translation of significant length, which is defended in person at NYU or via video link in real time.

We would like to stress the significance of the following courses for technical translators in the field of Economy / Business / Finance / Law:

Comparative Banking & Accounting Systems This course provides students with the theoretical background needed in order to specialize as translators in the field of banking, accounting and finance in an international environment. Some of the topics covered are: accounting principles and practices; presentation of financial statements; accounting systems; investment banking; financial reporting and analysis; banking systems, operations and transactions. The emphasis is on comparing concepts as they apply to each language pair, with country-specific variations.

Comparative Legal Systems. This on-site course gives students a basic understanding of the Anglo-American common-law system and the code-law system that prevails in many other countries. It also covers the implications of each for the organization of legal institutions, day-to-day administration of justice, and the translation of legal documentation. Topics covered include comparison of the inquisitorial-investigative systems and adversarial-accusatorial systems, legal procedure (organization of court systems, jurisdiction and procedures of various courts and types of proceedings), as well as business, investment, marriage and inheritance practices.

Comparative Corporate Practice. The dot com phenomenon, globalization, pressures for global regulation, mega-mergers and the productivity imperative are among the trends characterizing the corporate sector in the last decade. This course examines how corporations in diverse fields and regions deal with heightened competition, public scrutiny, government oversight, non-governmental organizations and other pressures while at the same time safeguarding profits and productivity and meeting shareholder expectations. It contrasts approaches of diverse industries facing similar and different challenges. It peers inside to assess the roles of corporate image, marketing, sales, research and development, technology, governance and critical factors in meeting and protecting the bottom line.

Understanding the Discourse of Global Economics. The course is that of provides students from various academic backgrounds with a condensed overview of the current structure of world economy in order to better prepare them for translation projects that involve economic materials. While some attention will be given to theory, those with little or no academic background in economics should be able to develop a thorough understanding of the forces that shape our current global economy, and reflect on the implications thereof.

Conclusions and Perspectives. This paper aims at considering a Translation / Interpretation curriculum to train translator / interpreter to be an expert in the subject matter. This thesis is obligatory for university majors in 'Technical' Translation / Interpretation. The referred courses provide students with the subject matter to help them build up a coherent professional discourse in L1 and L2. The MGU curriculum provides general outlines in the fields of "History, Geography, and Culture of L1 and L2 to build up students' world knowledge. The NYCU offers courses of the comparative nature to help students generate a 'professional' coherent discourse in L2.

Alongside with it a groundwork is prepared for teaching Sight Translation, based on concepts and strategies of skill training and further on to elaborate some suggestions for ST teaching. One can learn the basic concepts and techniques of sight translation through the text analysis, identify units of meaning, and the similarities and differences in SL and TL (grammar and writing styles). Consequently, sight translation will not be considered as a supportive method for simultaneous and consecutive interpretation [see: 9, p.43-67] but a sole interpretation method that can be used by the interpreter trainees in various fields. One can learn the basic concepts and techniques of sight translation through the text analysis, identify units of meaning, and the similarities and differences in SL and TL (grammar and writing styles). But for the courses offered by the NYCU the translators would not be able to generate a coherent L2 text.

References:

1. Михайленко В.В. Алгоритми перекладу. / В.В. Михайленко – Чернівці: Рута, 1994. – 120 с.
2. Михайленко В. В., Пермінова А.В. Контрастивна семантика у контексті перекладознавчих досліджень /В.В.Михайленко, А.В.Пермінова // Вісник Сумського державного університету. Філологічні науки: Зб. Наук. праць. – Суми: СумДУ, 2002. – № 4(37). – С. 135-139.
3. Мухайленко V. V. Translation in Social Networks / V.V. Mukhaylenko// Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. Вип. 1. – Київ : Київ нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2002. – С. 149-151.
4. Михайленко В.В. Кореляція фрагментів картини світу у процесі перекладу/ В.В. Михайленко //Матеріали Міжнародної наукової конференції "Проблеми розвитку філології в Україні у контексті світової культури" – Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2003.
5. Михайленко В.В. Рівні інтерпретації та формалізації перекладу / В.В. Михайленко //Питання літературознавства. – Чернівці: Рута. – 2003. – Вип. 9. – С. 212-214.
6. Михайленко В.В. Когнітивний параметр моделі перекладу. / В.В. Михайленко // Біблія і культура: Збірник наукових статей. – Вип 6. / Зав ред. А.Є. Нямцу. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 393-397.
7. Михайленко В.В., Сапожник І.В. Еквівалентність у перекладі термінів торговельного права / В.В. Михайленко, І.В. Сапожник // Проблеми української термінології: Зб. наук. праць. – Львів: Ліга-Прес, 2004. – С. 70-72.
8. Михайленко В.В. Алгоритм інтро-перекладацьких стратегій

- у мультимедійному форматі / В.В. Михайленко // Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Наука і освіта 2004». – Том 25. Актуальні проблеми перекладу. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – С. 38-39.
9. Agrifoglio Marjorie . Sight Translation and Interpreting. A Comparative Analysis of Constraints and Failures/ Marjorie Agrifoglio // Interpreting. – 2004. - Volume 6. - Number 1. – P. 43-67.
 10. Budzhak-Jones S. To breathe or not to Breathe: Challenges of Simultaneous Interpreting / Svitlana Budzhak-Jones // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип.692-693. Германська філологія. Зб.наук.праць. – Чернівці: ЧНУ, 2014. – С. 24-27.
 11. Budzhak- Jones Svitlana. Language Modem or Communication Facilitator? Conference on / Svitlana Budzhak-Jones // Reports to the All-Ukrainian Internet Conference. Section 3. – Chernivtsi: Bukovyna State University of Finance and Economics, 2014. (in print)
 12. Gile D. Basic Concepts and Models or Interpreter and Translator Training. - Amsterdam: John Benjamins, 1995.
 13. Jing Chen A Course Book of Sight Translation / Chen Jing. –Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 2011. – 325 p.
 14. Newmark Peter. A Book of Translation / Peter Newmark. –New-York, London, Sydney, Toronto: Prentice Hall, 1988. – 292 p.

Михайленко В. В. Програма з перекладу: професіоналізація перекладача

Анотація. У центрі уваги переклад з аркушу у парадигмі перекладу з англійської українською мовою.

Даний переклад все ще вважається одною із фаз навчання письмовому перекладу або синхронному перекладу. Проте, розвиток «професійно орієнтованого» перекладу виокремлює зазначений переклад в окремий тип.

Ключові слова: письмовий переклад, усний переклад, послідовний переклад, синхронний переклад, «професійно орієнтовний» переклад, алгоритм, парадигма.

Михайленко В. В. Програма по пореводу: професіоналізація передчика

Анотація. Данная статья представляет собой анализ парадигмы различных типов перевода с английского на украинский, где выделен перевод с листа как отдельный тип. До настоящего времени его считают одной из фаз подготовки письменного или устного синхронного перевода. Однако развитие «профессионально ориентированного» выделяет перевод с листа в отдельный тип в парадигме перевода.

Ключевые слова: письменный перевод, усный перевод, последовательный перевод, синхронный перевод, «профессионально ориентированный» перевод, алгоритм, парадигма.

Скрильник С. В.,

кандидат філологічних наук, асистент кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови
Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІНТЕРФЕРЕНТНІСТЬ У ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Анотація. У статті розглядається інтерферентний вплив вихідного на цільове мовлення у художньому перекладі на матеріалі українськомовного перекладу трагедії В. Шекспіра «Король Лір» В. Баркою крізь призму необуквалістичної концепції.

Ключові слова: інтерферентність, неологізація, архаїзація, метафоризація, наслідування, мовлення перекладу, необуквалізм.

На початку ХХ століття в результаті зміни ракурсу погляду на художній переклад та його функції набула поширення течія «необуквалізму» у перекладі. В епоху постструктуралізму та постпрескриптивізму перекладознавці та практики перекладу почали переосмислювати природу міжтекстового контакту, що відбувається у процесі перекладу. Аналіз процесу та результату перекладу відмежувався від лінгвістичної типологізації міжтекстових зв'язків, натомість окреслився предмет дослідження перекладознавства, який вбирав у себе, окрім лінгвістики, також літературну критику, психолінгвістику, семіотику, філософію та інші науки. Перекладознавство ставало все більше інтердисциплінарною наукою. Все більшого впливу набували універсальні узагальнення процесу перекладу та філософські течії у перекладознавстві. Це зумовлює **актуальність** дослідження, що полягає у вивченні безпосередніх міжтекстових зв'язків у перекладі з точки зору інтердисциплінарності перекладознавства.

Метою дослідження є аналіз причин інтерферентного впливу вихідного на цільовий текст та його результати у художньому перекладі, виявити випадки структурного наслідування оригінального тексту, що впливає у неологізацію, архаїзацію та метафоризацію цільового художнього мовлення.

Матеріалом є українськомовний переклад трагедії В. Шекспіра «Король Лір» В. Баркою.

Об'єктом дослідження є ті елементи ЦТ, в який прослідковується структурне наслідування та інтерферування вихідного тексту у цільовий.

Так, прескриптивіст Г. Турі припустив, що «жодний текст перекладу не «читається» як оригінал та вбирає у себе «антураж» (makeup) тексту оригіналу» [14], який часто є визначальним фактором у процесі перекладу. Незалежно від стратегії перекладача: чи перекладач одомашнює ТП, чи форенізує, ТО та ТП входять у «незалежний-від-обставин» контакт, який виливається у самотутні міжтекстові зв'язки.

Ключову роль у переосмисленні контакту мов та текстів у процесі перекладу зіграли погляди німецького філософа-перекладача В. Беньяміна, який дав поштовх новій філософській течії у перекладознавстві – «деконструктивізму», представниками якого є

К. Норріс [17], Ж. Дерріда [18], Е. Паунд [19], М.Г. Роуз [20], А. Беньямін [11].

Коцепція В. Беньяміна мала вплив на постулати «нового буквалізму» – «необуквалізму», який передбачав «очуднення без рабської дослівної передачі» [12]. Звичайно, тут необхідно згадати концепцію полісистемності, яка розділяє перекладені тексти за пріоритетністю по відношенню до інших перекладених текстів. Чим вище пріоритетність твору, тим вищий у ньому потенціал інкорпорування у цільове мовлення та культуру. Д. Робінсон зазначає, що переклади, виконані у необуквалістичному руслі, спрямовані на вузьку елітистську аудиторію, яка має здатність оцінити у такому перекладі його «іншомовність» та відкриває у ньому нові можливості прочитання [21].

Необуквалістична концепція перекладу дещо переосмислила постулати німецьких романтиків, які тяжіли більше до прямого копіювання тексту оригіналу, ставлячись до кожного його елементу з невичерпною повагою: необуквалізм – складніший, розширений буквалізм, який зосереджується на «якомога точнішому привнесенні у мову перекладу мовних особливостей першотвору» задля надання тексту перекладу *нового звучання, «нового» прочитання у цільовій культурі, нового естетичного ефекту, «продовження життя» тексту оригіналу* [3]. «В основі необуквалістичного проекту міститься мовний експеримент, спрямований на відновлення поетичної сили оригіналу, рекреацію його поетичності» [3, с. 92].

В. Набоков у статті «Про проблеми перекладу Євгенія Онегіна англійською мовою» (Problems of Translation: «Onegin» in English) є дуже категоричним у своїх судженнях: «термін «вільний переклад» тхне зухвальством та насильством... послівний переклад у сто разів кращий за будь-яку найдовіршенішу парафразу... хвалити імітацію тільки тому, що версифікатор або римувальник вдало замінив прості рядки на вишукані рими – звичайно, це – читабельно!» (*переклад наш. – С.С.*) [16]. М. Гайдегер розширює явище «іншомовності тексту перекладу», зазначаючи, що головна мета перекладу – виявити через переклад імпліковану мовну оригінальність, показати приховані смисли, що імплікуються в мовній будові тексту оригіналу [цит. за 22].

В. Коптілов уперше в українському перекладознавстві використав термін «необуквалізм» як переосмислення зміни епох у перекладознавстві з критикою цього явища [8].

Л. Венути у своїй статті «Переклад, суспільство, утопія» гостро критикує погляди філософів перекладу на буквалізм, послівний переклад, очужинення, вважаючи, що «міжмова як перекладацький інваріант» – є

нічим іншим, як намаганням перетворити переклад на копіювання, а «трансфер перекладацького інваріанту» він вважає «викривленням функції перекладу» [22]. Отже, у постструктуралістській епосі перекладознавства знову поновилася вічна дискусія «стратегій» перекладу.

По-суті, будь-який переклад, оскільки пов'язаний із текстом оригіналу, має його риси. Перекладач як носій обох мов, тобто білінгв, знаходиться наче осторонь обох мов, користуючись потенціалом обох мов під час створення перекладу. «Якщо поет перебуває у самій гушавині мовного лісу, то перекладач, перебуваючи ззовні, працює з усією сукупністю мови» [3, с. 90]. Як зазначає Л. Коломієць, теорія необуквалізму є рефлексією постмодерністської культурософії у перекладознавстві, десубстанціалізацією перекладача... Переклад усе більше віддзеркалює не автора, суб'єкта у тексті, а сам текст є маніфестацією неоромантичних пошуків, віддзеркаленням та посиленням родинного зв'язку між мовами [3, с. 96].

Перекладач перебуває у вигідній позиції. Він має можливість користатися мовним потенціалом обох текстів для творення перекладу. Хоча перекладач у результаті стає «невидимим» для читача, він привносить у мовлення перекладу набагато більше, ніж той перекладач, який «конвенціалізує» мову перекладу, а не «проявляє» свій творчий потенціал.

Так, процес перекладу є постійним *оновленням мовлення перекладу, актуалізацією периферійних мовних кіл, збагаченням її художнього багатства*. «Перекладач сягає семантичних глибин першотвору, щоб діставати з цих глибин «фрагменти думки»: прекрасні й дивні словесні форми та образи» [5].

Важливо зазначити, що переклади, виконані у неоромантичному руслі, спрямовані на вузьку читацьку аудиторію і здебільшого не актуалізуються у перекладі «літератури основного потоку» (*mainstream literature*), розрахованій на масового читача.

До того ж, необхідно брати до уваги функціональну складову перекладу: якщо переклад априорі створюється з навчальною метою для школярів чи з метою навчання перекладу, то переклади, виконані у неоромантичному руслі, ускладняють процес прочитання та навчання. Іншими словами, вільний переклад розрахований на «користувачів літератури», а буквальный на «виробників літератури», перший орієнтується на читача, другий – на текст [3, с. 60].

Натомість, жодний переклад не може досягти «вільності» та «вірності» у чистому вигляді: ці дві стихії співіснують у перекладі. М. Гаспаров вважає, що «вільна» та «буквальна» позиції є не функціонально-крайніми, а співіснують у будь-якому перекладі [15].

Класифікація Дж. Драйдена не вичерпує процеси, що відбуваються у реальному перекладі, а намагається скоріш описати крайні стратегії, які домінують у тому чи іншому перекладі. (Нагадаємо класифікацію Дж. Драйдена: метафраза, парафраза, імітація) [13]. Будь-який текст перекладу (якщо він дійсно є перекладом, а не переспівом) задіює всі три стратегії. Так, за М. Гаспаровим «лише вільний переклад разом із буквальним перекладом складають справжній переклад» [15].

Дві антагоністичні стратегії мають своє власне унікальне покликання у процесі перекладу: «вільний переклад» дозволяє перекладачеві інтерпретувати, переосмислити текст оригіналу, у той час як «буквальний переклад» стримує надлишкову інтерпретацію перекладача, щоб не відійти занадто далеко від тексту оригіналу. Переклад, по суті, будується на цій системі стримань і противаг. Суцільне домінування будь-якої із стратегій перекладу має негативний вплив на його результат. Як не парадоксально, імітація, або вільний переклад, або переспів, або адаптація не меншою мірою призводять до викривлення змісту тексту оригіналу, ніж буквальный переклад, оскільки кожна додаткова лексична одиниця, чи переосмислена семантична сутність лексеми, становить загрозу продукування далекого від оригіналу перекладу та інтерпретаційної помилки. Звичайно, це питання дискусійне, оскільки не можна у повній мірі передати всю повноту художнього образу тексту оригіналу та одночасно зберегти ко-текстуальну точність у перекладі.

Інтерферування на всіх рівнях мови та мовлення є одним із засобів досягнення точності перекладу з одного боку, а з іншого – засобом актуалізації інтенції автора [6] та інтенції мови оригіналу [5] у художньому перекладі.

Переклади трагедії «Король Лір» різними перекладачами виконувалися у різних стратегіях. Видатний поет-перекладач М. Рильський здійснив переклад цієї п'єси у неокласичному руслі, демонструючи потенціал української художньої мови, її скарб та надбання, не виходячи за рамки мовно-культурного простору мови перекладу. П. Куліш перекладав п'єси В. Шекспіра, зберігаючи особливості мовлення оригіналу та художньо-образний потенціал вихідного тексту. Переклад В. Барки розкриває потенціал цільової мови до оновлення та збагачення через переклад. Барчин переклад завдяки втраті милозвучності та конвенційності мовлення оновлює художній, образний та асоціативний потенціал мови перекладу. Через мовний експеримент В. Барка максимально наближує текст перекладу до тексту оригіналу, користуючись ресурсами обох мов у продукуванні перекладу. Його стратегія полягає у «зосередженості на самостійному значенні слова як мікрообразу, у намаганні привідкрити читачеві мікротекстуальну синкретику першотвору, донести до нього щерть поетичних деталей образної семантики Шекспірівського шедевру» [6].

Можна сказати, що частотність актуалізації інтерферентності безпосередньо залежить від стратегії, що домінує у тому чи іншому перекладі. Кожен із виконаних перекладів цієї трагедії В. Шекспіра розкриває оригінал по-новому, показує нові грані інтерпретації, переосмислення, додає стереоскопічності осягнення оригінального твору. В. Барка оновлює прочитання В. Шекспіра в українській культурі завдяки структурному, образному, когнітивному, семантичному уподібненню мовленнєвих елементів ВТ та ЦТ, розкриваючи для цільового читача особливості мовлення та стилю В. Шекспіра.

Структурне та асоціативно-образнеуподібнення ВТ та ЦТ сприяє неологізації мовлення перекладу. Пе-

рекладацькі неологізми, що їх утворено завдяки конвергенції лексико-семантичних елементів мовлення оригіналу у мовленні перекладу виконують наступні функції у ЦТ:

а. відтворення особливостей ідіостилю автора оригіналу завдяки перекладу авторського неологізму – перекладацьким неологізмом, наприклад:

But even for want of that for which I am richer, A still-soliciting eye, and such a tongue As I am glad I have not, though not to have it Hath lost me in your liking [23].

А саме брак того, без чого я багатіша: Всякчас канючливого ока й язика такого, Що я, не мавши, й рада, – хоч, того не мавши, Я втратила приклонність вашу [9].

Дієприкметник активного стану теперішнього часу «*soliciting*», що виконує функцію атрибута до іменника «*eye*» та прислівника «*still*», що визначає спосіб дії у словосполученні «*still-soliciting eye*», перекладений українською мовою зі збереженням як граматичної форми, так і лексичного значення: «*всякчас канючливого ока*». Так створюється перекладацький неологізм «*канючливий*» у мовленні перекладу та уподібнюється лексична і синтаксична будова англійського словосполучення та словосполучення перекладу. Завдяки такому уподібненню переклад дуже точно відтворює асоціативно-образне навантаження оригінального елемента, збагачуючи мовлення перекладу: Корделія натякає на те, що її сестри «грають виставу» перед королем, благаяючи очима та мовою про частину королівства. Вона іронізує щодо їх мови та виразу обличчя, яким вони викликають у батька жалість, як діти, які канючать перед батьками. Лексема «*канючливого*» у мовленні перекладу є надзвичайно влучною та вдало відтворює всю повноту оригінальної конотації.

б. відтворення конотативного навантаження авторського неологізму

У наступному прикладі створюється перекладацький неологізм, що має функцію відтворення асоціативно-образного навантаження оригіналу в перекладі:

And, from the extremest upward of thy head To the descent and dust below thy foot, A most toad-spotted traitor. Say thou 'No,' [23]

Від маківки твоєї голови – Вниз і до праху під стопу, Найбільше жабоплямний зрадник. Вимов: «Ні» [9].

Toad-spotted – Шекспірівський неологізм, який тепер уживається у значенні «*заплямований чутками, провинами, (здебільшого говорить про політика, який дискредитував себе)*». У тексті оригіналу цей неологізм має функцію стилістично-маркованого означення, що виражає вкрай зневажливе ставлення Едгара до Едмунда. В. Барка переклав неологізм неологізмом, створюючи у мовленні перекладу також стилістично-маркований образ.

Перекладач калькує лексико-граматичну структуру оригінального неологізму. Так, складений прикметник *toad-spotted* складається з іменника та дієприкметника минулого часу (РІІ) у функції опірного слова до атрибута «*toad*». «*Жабоплямний*» – складний прикметник, складається із двох коренів («*жаб*» та «*плям*») та суфікса «*н*» та закінчення «*ий*». Отже, у цьому перекла-

ді уподібнюється лексико-семантична будова метафори та відтворюється її образність у перекладі завдяки неологізації: «*жабоплямний*».

в. Образне наслідування мовлення оригіналу у ЦТ:

A knave; a rascal; an eater of broken meats; a base, proud, shallow, beggarly, three-suited, hundred-pound, filthy, worsted-stocking knave; a lily-livered, action-taking knave, a whoreson, glass-gazing, super-serviceable finical rogue; one-trunk-inheriting slave; one that wouldst be abawd, in way of good service, and art nothing but the composition of a knave, beggar, coward, pandar, and the son and heir of a mongrel bitch: one whom I will beat into clamorous whining, if thou deniest the least syllable of thy addition [23].

Плутяга ти і суцїган, мисколизийнедоїдковець, нищак, нишач, пустоголов, жебрун, трирамтяник, вискакуватий, гидосний, шерстяно-панчоховий мшеник, бліднопечінковий боягуз, закарлючник позовний, курвинок, деринісдзеркальчаний, прихвостень, виставніжковий дуривіт, односундучковий рабик, хто радий бути бурдейнимсватником, аби всмак вислужитись, а сам – ніщо, тільки змішаний разом: плутяга, попрошун, лукавець, зводник, син і спадцизник покручної сучки: один, котрого я поб'ю на верескливої розпач, якщо заперечити хоч останній складник свого титульства [9].

Даний уривок насичений метафоричними неологізмами. Вони є емоційно-маркованими у мовленні оригіналу. Емоційність виражається у ненависті Кента до Освальда, який залишив на самоті Ліра. В. Барка неологізує переклад, наслідуючи словотвірну та лексико-семантичну модель вихідного мовлення. Іменник «*base*» по відношенню до людини має значення *низький, низькоприродний, низькопробний, негідник, людина, що перебуває на нижчих щаблях соціального становища*. Дієслово «*tobase*» має значення *опускати щось, когось, рухатися ниць, сповзати ниць*. Перекладач бере за основу корінь «*ниць*» і утворює огрублений іменник за допомогою суфікса субстантивізації «*ак*»: «*нищак*». Таким чином, корінь «*ниць*» передає рух людини вниз, її низьке становище, а суфікс «*ак*» виражає огрубленість, зневагу, образу і формує іменник, отже конотація дуже вдало передана.

Складений прикметник «*three-suited*», що має значення *той, хто носить тільки три одяжкина рік, бідний, голодранець*, є шекспіровим неологізмом. Дієслово «*suit*», окрім інших, має також значення «*одягатися у погані одяжки, у мотлох*». Даний прикметник має таку будову: Num + РІІ (числівник + дієприкметник минулого часу). В. Барка наслідує оригінальний образ та лексико-семантичну будову даного прикметника і перекладає його за такою будовою: *трирамтяник* (числівник+іменник). Іменник *рамтя* має значення *мотлоху, низькопробної тканини, поганого одягу*. Перекладач додає субстантивованій суфікс «*ник*» до іменника *рамтя*, що означає приналежність до чогось, носія ознаки.

в. профілювання оригінальної метафоричної семантики завдяки поморфемному перекладу / словотвірній кальці:

Spare my gray beard, you wagtail [23].

Зберіг мою сиву бороду – ти, трясохвостик! [9]

Іменник «*wagtail*» має прямий відповідник в українській мові – «*трясогузка*». В. Барка калькує морфемний склад іменника: «трясо-хвостик». Таким чином, даний перекладацький неологізм має асоціативно-образну функцію у перекладі: у відповідному контексті важливе конотативно-образне навантаження англійської лексеми «*wagtail*»: Корнвол як підлабузник «трясе хвостиком» перед покровителями. Перекладач завдяки неологізації відтворив дану конотацію.

д. морфолого-синтаксичне та лексико-семантичне уподібнення для відтворення конверсії мови Шекспіра у мовленні перекладу:

How light and portable my pain seems now, When that which makes me bend makes the king bow, He childed as I father'd! Tom, away! [23]

Тепер легкий мій біль здається і зносимий, коли – що тільки в схил мені, то короля аж клонить. Він обдитинивсь, я прибатькувавсь! Хомо, стулай! [9]

У цьому прикладі ми спостерігаємо конверсійне словотворення від іменників «*child*» та «*father*». Даний прийом словотвору зустрічається доволі часто у творах Шекспіра. За підрахунками О. Васильченко, конверсійні словотвори складають приблизно 11% мови В. Шекспіра, більш ніж 2200 одиниць [1, с. 57]. Почасти такі випадки конверсії є індивідуально-авторськими новоутвореннями (більше 17% конверсійних похідних за різними моделями) [1, с. 185]. Авторська конверсія, що особливо яскраво проявляється по відношенню до семантико-стилістичної та образної компресії (часто незвичної для сприйняття), створює ряд перепон у пошуку аналогів в інших мовах. Важко переоцінити роль контексту у визначенні семантики похідних від конверсивів [1].

Король Лір був зраджений дочками, що покинули його у найскрутнішу хвилину, Едгар же був сином Глостера, що не визнавав його як сина, зрадивши його. У вищенаведеній репліці Едгара переплітаються дві сюжетні лінії твору. Імплікація конверсійних похідних дієслів «*child*» та «*father*» є зрозумілою за контекстом. Переклад конверсивів часто вимагає додаткової експлікації їх семантики.

В. Барка уподібнює словотвірний засіб оригіналу – конверсію – у мовленні перекладу, створивши оказіональні словоформи, таким чином зберігши образність оригіналу, особливість мовлення Шекспіра та точність передачі імплікованих значень: «Він обдитинивсь, я прибатькувавсь». З метою експлікації образності, що її імпліковано у конверсійні похідні дієслів-неологізмів «*дитинитись*» та «*батькуватись*», перекладач модифікує їх префіксами «об» та «при». Префікс об має негативну конотацію та певну асоціацію омани, зради, нечесності: обдерти, обібрати, оббрехати, обійти. До дієслова-неологізму «*батькуватись*» В. Барка додав префікс «при». Цей префікс має асоціацію «приналежності до чогось, занадто широкого ставлення, що тягне за собою негативні наслідки»: «*прибатькувавсь*», тобто дуже широко ставився до батька так, що він почав зневажати Едгара та відмовився його визнавати. До того ж тут застосований dokonаний вид дієслова: «*прибатькувавсь*». На нашу думку, даний прийом пе-

рекладу В. Баркою конверсії є дуже вдалим, оскільки зберігається імплікація дієслів, семантика для читача залишається прозорою, зберігається авторський стиль Шекспіра, створюються слова-неологізми у мові перекладу. Перекладач наслідує словотвірну структуру оригіналу та відтворює асоціативно-образне навантаження оригіналу в перекладі.

Отже, у художньому перекладі конвергентні та трансферентні процеси є функціонально виправданими і слугують засобом наближення й уподібнення мовлення перекладу до мовлення оригіналу.

Література:

1. Васильченко О.Ю. Конверсія в мові В. Шекспіра / Ольга Юрьевна Васильченко. Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – Київ, 1988. – 218 с.
2. Гаспаров М. Брюсов и буквализм (По неизданным материалам к переводу «Энеиды») // Мастерство перевода. – М.: Сов. пис. – 1971. – Сб. VIII. – С. 88 – 128.
3. Коломієць Л.В. Перекладознавчі семінари. Актуальні теоретичні концепції та моделі аналізу поетичного перекладу / Лада Володимирівна Коломієць. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2011. – 528 с.
4. Коломієць Л.В. «Король Лір» Вільяма Шекспіра у перекладах Максима Рильського Василя Барки: між неокласицизмом і модернізмом / Лада Володимирівна Коломієць // Матеріали V конгресу Міжн. Асоціації українців. Мовознавство: Зб. наук. статей. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 481 – 489.
5. Коломієць Лада Володимирівна. Еволюція напрямів в англо-українському поетичному перекладі кінця XIX – початку XXI ст. / Лада Володимирівна Коломієць. Дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.16 – 2006.
6. Коломієць Л. В. Мовно-стильові виміри творчого методу перекладача: на матеріалі українських перекладів Шекспірових сонетів / Лада Володимирівна Коломієць // Мовні і концептуальні картини світу. – Київ: Логос. – 2000. – С. 192–202.
7. Скрильник С.В. Ступені інтерферентності у художньому та нехудожньому перекладі / Сергій Вікторович Скрильник. – дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16. – Київ, 2012. – 220 с.
8. Коптилов В. И вширь, и в глубину... / Виктор Коптилов // Мастерство перевода. – М.: Сов. Пис. – 1973. – Сб. IX. – С. 257–261.
9. Шекспір В. Король Лір / Вільям Шекспір [переклад В. Барки]. – Нью-Йорк: На Горі, 1969 – 360 с.
10. Apter R. Digging for the Treasure: Translating after Pound / Ronnie Apter. – New York – Berne – Frankfurt am Main: Peter Lang Publishing Inc., 1984. – 217 p.
11. Benjamin A. Translation and the Nature of Philosophy: A new Theory of Words / Andrew Benjamin. – London and New York: Routledge, 1989. – 267 p.
12. Benjamin W. Illuminations: Essays and Reflections / Walter Benjamin. – New York: Schocken Books, 1988. – 278 p.
13. Dryden J. On translation / J. Dryden // Theories of translation. An Anthology of Essays. – Chicago: The university of Chicago press, 1992. – P. 17–32.
14. Dictionary of translation Studies edited by Mark Shuttleworth and Moira Cowie / Mark Shuttleworth, Moira Cowie. – London: St. Jerome Publishing, 2005. – 233 p.
15. Ernst-August Gutt. Translation and Relevance. Cognition and context / Gutt Ernst-August. – Oxford: Basil Blackwell, 1991. – 214 p.
16. Nabokov V. Problems in Translation: «Onegin» in English / Vladimir Nabokov // The Translation Studies Reader. – London and New York: Routledge, 2000. – P. 72–83.
17. Norris C. Deconstruction: Theory and Practice / C. Norris. – London and New York: Routledge, 2003. – 167 p.
18. Ortega y Gasset, Jose. The Misery and the Splendor of Translation / Jose Ortega y Gasset // Theories of Translation: An Anthology of Essays from Dryden to Derrida. – Chicago and London: The University of Chicago Press, 1992. – P. 93–112.
19. Pound E. The ABC of Reading / E. Pound. – New York: New Directions, 1934. – 210 p.

20. Rose Marilyn Gaddis. Translation and Literary Criticism: Translation as Analysis / Marilyn Gaddis Rose. – Manchester: St. Jerome Publishing, 1997. – 101 p.
21. Robinson D. Translation and Empire: Postcolonial Theories Explained / Douglas Robinson. – Manchester: St Jerome, 1997. – 345 p.
22. Venuti L. Translation, Community, Utopia / Lawrence Venuti // The Translation Studies Reader. – London and New York: Routledge, 2000. – P. 468-488.
23. W. Shakespeare KingLear. Entireplay – 15.11.2010. – Режим доступу: <http://shakespeare.mit.edu/lear/full.html>

Скрыльник С. В. Интерферентность в художественном переводе

Аннотация. В статье автор рассматривает интерферентное влияние оригинального на целевой текст в

процессе перевода на материале украинского перевода трагедии У. Шекспира «Король Лир» В. Баркой в русле необуквалистической концепции.

Ключевые слова: интерферентность, неологизация, архаизация, метафоризация, речь перевода, необуквализм.

Skrylnyk S. Interference In Literary Translation

Summary. The essay studies interference of a source text into a target one in literary translation. It is based upon the Ukrainian translation of “King Lear” by V. Barka, which was done in a neo-literal tradition.

Key words: interference, neologizing, archaisms, metaphORIZATION, neo-literalism.

*Таланова Л. Г.,
кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри перекладу та мовознавства
Міжнародного гуманітарного університету*

СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЇЇ ІСТОРІЯ І ЗАВДАННЯ СЬОГОДЕННЯ

Анотація. Дана стаття висвітлює питання історії розвитку перекладу у різні епохи. Особлива увага приділяється розвитку перекладацької діяльності в Україні та Росії, а також за кордоном. Також, у статті автор приділяє увагу питанню особливого місця, яке посідає дисципліна «переклад» поміж інших лінгвістичних дисциплін і виявляє цілі, які постають при підготовці майбутніх перекладачів у ВНЗах.

Ключові слова: переклад, перекладачі, перекладацька компетенція.

Вивчення спеціальної літератури з теорії перекладу переконливо показує, що перекладацька діяльність задається і координується вимогами до продукту перекладу – тексту, що описує теорія перекладу. При цьому виникнення і розвиток теорії перекладу як окремої області знання було обумовлене покладеними на неї завданнями:

- описати, що становить собою ідеальний переклад (перекладацький текст);
- простежити шлях його створення;
- позначити роль, цілі й завдання перекладача в цьому процесі.

Ми уявляємо, що якщо розглянути відповіді на ці питання, що дає теорія перекладу, то на їхній основі, з урахуванням базової структури професійного світогляду фахівця можна конкретизувати змістовні характеристики ідеальної, типової моделі професійного світогляду перекладача як одного з його типів. Маючи це за мету в даному параграфі, переходимо нижче до викладу результатів теоретичного пошуку, що ми розпочали.

Вивчення спеціальної літератури показує, що переклад як особливе явище є одним із стародавніх видів людської діяльності, що має тисячолітню історію. Його становлення зв'язане з виникненням на нашій планеті різномовних людських племен і, відповідно, актуалізацією потреби в людях, що могли б стати посередниками при різноманітних контактах між представниками різних племен. У зв'язку з цим переклад пройшов довгий і важкий шлях свого становлення, постійно уточнюючи і змінюючи роль перекладача і зміст його діяльності, що в будь-якому суспільстві залежала як від зовнішньої діяльності держави, так і від ситуації всередині країни.

Як гіпотетично припускають історики, можливо, що першими перекладачами були жінки [6; 67; 9; 72], оскільки відомо, що у стародавності існував звичай красти наречених з чужого племені, і жінка мимохіть опанувала мовою чоловіка і могла виступати в разі потреби в ролі перекладача. У зв'язку з цим спочатку переклади були, природно, тільки усними, а значно пізніше з виникненням письма появились і письмові перекладачі. Так, численні факти свідчать про те, що серед клинописних шумерських

текстів, написаних за три тисячі років до нашої ери, існували двомовні словники, явно призначені для допомоги перекладачеві.

Як свідчать аргументовані висновки істориків, узагалі без перекладачів було б неможливим існування стародавніх імперій, що виникали в результаті завоювань багатьох країн, населених різномовними народами. Це підтверджують добути ними факти про те, що вже у Стародавньому Вавилоні й в Ассирії існували групи перекладачів, що доводили веління володарів до відомих народів. А у Стародавньому Єгипті вже була спеціальна школа, що готувала перекладачів для контактів із сусідами. Про їх існування згадує і Біблія, оповідаючи історію про Йосипа і його братів. У ній описується, як брати, що заздрили йому, продали Йосипа в рабство в Єгипет, де він згодом став важливою особою при дворі єгипетського фараона. Через деякий час на батьківщині Йосипа був неврожай і його брати відправилися за хлібом у Єгипет. Коли їх привели до Йосипа, вони його не впізнали, а він теж спочатку їм не відкрився і говорив з ними через перекладача. Подібні згадування про переклад і перекладачів можна знайти в багатьох джерелах [6; 59].

Відзначимо, що вже на ранніх етапах перекладацької діяльності досить чітко виявилися дві тенденції. Перша з них найбільш помітна в перекладах релігійних текстів, оскільки в останніх переважало прагнення до максимального буквализму. Інша тенденція виявлялася у вільному поводженні з оригіналом, у допущенні відхилень і навіть спотворень, що вели до невиправданих помилок у тексті [9; 63]. Так, наприклад, у художніх творах допускалася заміна імен з перекладної мови на імена, що існували тільки в мові перекладу і навпаки.

Перекладацька діяльність у Росії й Україні також має багату історію, початок якій було покладено ще за часів Київської Русі. Вже в IX столітті на Русі в досить зрілій формі одночасно виникли писемність, література і переклад. 864 року імператор Візантії послав грецьких ченців Кирила і Мефодія для проповідання християнства серед слов'янських народів. Вони почали свою діяльність зі створення алфавіту (іменованого дотепер «кирилицею»), за допомогою якого перекладали з грецької на староцерковнослов'янську кілька релігійних текстів. Серед цих перекладів були Новий Заповіт, Псалтир і Молитовник. Після водохрещення на Русі 988 року появилася безліч перекладів, що мали ознайомити новонавернених з філософськими й етичними доктринами нової релігії і з церковними обрядами і звичаями.

Під час тяжких років монгольського ярма переклади продовжували відігравати важливу роль у культурному житті нашої країни. Були перекладені інші частини Біблії, а багато колишніх перекладів були виправлені чи викона-

ні заново. Більшість перекладів робилося з грецької мови, деякі перекладачі використовували латинські й давньоєврейські джерела. У XVI столітті Москва остаточно перетворилася на політичний, а також перекладацький центр Росії. Переклади більше не були анонімними, а роль перекладачів у розвитку мови і культури почала одержувати громадське визнання. 1516 року у складі грецького посольства появився перекладач Максим Грек. Він перекладав релігійні книги, а також деякі нерелігійні тексти, вносив виправлення в колишні переклади і супроводжував їх коментарями. Від XVII століття до нас дійшла вже велика кількість імен перекладачів і велике число перекладів: Матвеев, Богданов, князь Кропоткін, Арсеній Грек, Діонісій Грек [6; 45, 8; 86].

Вирішальний внесок у розвиток перекладацької діяльності в Росії зробило XVIII століття. Політичні реформи Петра I розширили економічні й культурні контакти Москви з європейськими країнами, створивши потребу в перекладах науково-технічних текстів, так само як і творів художньої літератури. Тепер перекладам стали ставити більш високі вимоги щодо їх якості. Цар Петро видав спеціальний указ про переклади, вимагаючи «виразної» передачі змісту [6; 53]. У XVIII столітті появились переклади А. Кантемира, М. Ломоносова, О. Радищева, О. Сумарокова, В. Тредіаковського, Д. Фонвізіна.

Золотим століттям російського перекладу стало XIX століття. Переклад як особливий вид професійної діяльності був зведений у ранг високого мистецтва. Нова російська школа перекладу почала формуватися завдяки видатному внеску таких відомих діячів культури, як В. Гаршин, І. Гончаров, О. Грибоедов, В. Жуковський, М. Карамзін, І. Крилов, М. Некрасов. Почесне місце в історії перекладу в Росії належить двом великим російським поетам О. Пушкіну і М. Лермонтову. Завдяки їм російські читачі одержали доступ до багатьох творів Ф. Шилера, І. Гете, Г. Гейне, Д. Байрона та ін. Паралельно з поетичними перекладами появляются й переклади прози – романів У. Теккерея, Ч. Дікенса в перекладах П. В'яземського й І. Введенського. Серед перекладачів – такі відомі літератори, як М. Гнедич, А. Фет, В. Курочкин, Д. Мінаєв. Одночасно появились і перші критики перекладів, одним із яких був М. Добролюбов [9; 45].

Після жовтневої революції 1917 року в Росії відбувся новий підйом перекладацької діяльності. Появились вітчизняні переклади художніх творів О. Бальзака, Стендаля, Б. Шоу, М. Твена і багатьох інших. Проблеми перекладу привертають увагу дедалі більшого числа вчених і літераторів, що вдаються до дослідження праць таких російських письменників і поетів, які захоплювалися цим видом творчої діяльності: П. Вейнберг, П. В'яземський, В. Жуковський, М. Карамзін, М. Лермонтов, О. Пушкін, О. Толстой, Л. Толстой, І. Тургенєв, А. Фет, М. Чернишевський, оцінюючи їхній внесок у підготовку бази для розвитку сучасного перекладознавства. Автори приділяють особливу увагу діяльності А. Федорова, що заклав основи лінгвістичної теорії перекладу в нашій країні і тим протистоянням, з якими зіткнувся дослідник і його вчення в процесі становлення перекладознавства [6; 67].

Поступово починає складатися і школа підготовки професійних перекладачів, яких готували спочатку в літературних інститутах, а потім, починаючи з 30–40-х років

XX століття, здійснюється підготовка військових перекладачів. У цьому зв'язку перекладацька діяльність, зведена до рангу особливої професії, набуває, як у нашій країні, так і за рубежом, дедалі більш масового характеру. Одним зі свідчень цього став висновок президента Міжнародної федерації перекладачів, що 1955 року у вступній статті до журналу проголосив XX століття як «століття перекладу», і ця помітна формула цілком справедлива в ряді інших визначень цього часу [2; 12].

Як показує вивчення спеціальної літератури, що належить до перекладознавства, незважаючи на те, що переклад як особливий вид людської діяльності зародився в далекій давнині, однак основи наукової теорії перекладу, предметом якої є процес перекладацької діяльності, почали складатися лише до середини XX століття, коли перекладацька проблематика привернула увагу мовознавців у зв'язку з підвищенням актуальності адекватного перекладу політичних, комерційних, науково-технічних і інших «ділових» матеріалів, де особливості індивідуально-авторського стилю, як правило, розглядалися як мало істотні. При цьому великий внесок у розвиток основ професійного перекладознавства зробили зарубіжні лінгвісти-перекладознавці (К. Бюлер, О. Каде, Х. Крингс, М. Ледерер, Ю. Найда, А. Нойберт, К. Райс, Д. Селескович та ін.), російські (Л. Бархударов, В. Єрмолович, В. Комісаров, Л. Латишев, Р. Мін'яр-Белоручев, Я. Рецкер, І. Халеева, М. Цвілінг, Г. Чернов, А. Швейцер, А. Ширяєв та ін.) і українські (А. Корсаков та ін.) учені-лінгвісти. У зв'язку з цим фахівці дедалі більш чітко стали усвідомлювати, що основні труднощі перекладу і весь характер перекладацького процесу обумовлюються розбіжностями у структурах і правилах функціонування мов, що беруть участь у цьому процесі.

Укажемо, що в даний час поняття «переклад» і «перекладацька діяльність» фахівці з перекладознавства, як правило, використовують у синонімічному ряду. При цьому різні визначення поняття перекладу формулювалися в залежності від особливостей конкретного аспекту його розгляду як проблеми [5; 30].

Унаслідок цього переклад визначається як:

– «міжмовна мовленнєва діяльність», спрямована на забезпечення такого типу міжмовної комунікації, при якому створюваний текст мовою «рецептора» міг би виступати як повноцінна комунікативна заміна оригіналу, ототожнюючись «рецепторами» перекладу з оригіналом у функціональному, структурному і змістовному відношенні.

– засіб забезпечення можливості комунікації між людьми, що розмовляють різними мовами ;

– процес створення тексту (цільового), інваріантного джерелу (відповідного оригіналу);

– спосіб вилучення інформації з тексту однією мовою і передачі її способом створення тексту іншою мовою;

– «вид мовного посередництва», іншомовна форма «існування повідомлення, що міститься в оригіналі» [1; 12].

Внаслідок цього мета підготовки перекладачів, що здійснюють спеціалізовані кафедри мовних факультетів, визначалася в Програмі як «формування перекладацької компетенції, під якою слід розуміти уміння вилучати інформацію з тексту однією мовою і передавати її способом створення тексту іншою мовою» [4; 34].

Важливо й те, що, з огляду на діяльнісний характер перекладу, лінгводидакти проте довгий час вважали переклад не самостійним, а саме «допоміжним видом мовної діяльності» [1; 34]. Обумовлено це було недостатнім розвитком методики навчання перекладу, що дотепер залишається мало розробленою внаслідок ряду об'єктивних і суб'єктивних причин. Через це переклад традиційно використовувався і продовжує використовуватися при навчанні іноземній мові як засіб уведення, закріплення чи контролю за опануванням навчального матеріалу. Крім того, деякі фахівці у сфері міжкультурної комунікації бачать у перекладі прикру заваду, яка перешкоджає повному, безперекладному оволодінню іноземною мовою. Це заважає тому, хто навчається, мислити цією мовою, що підсилює інтерференцію і неідиоматичність мови [7; 34].

Разом з тим, оскільки теорія перекладу тісно зв'язана з комунікативною лінгвістикою [7; 40], то в даний час перекладацькі завдання досліджуються і вирішуються насамперед у рамках комунікативного підходу. З методологічних позицій останнього, зокрема, було встановлено, що:

– порівняльний аналіз текстів джерела і різних перекладів розкриває внутрішній механізм перекладу, визначає характер відносин, що встановлюються між різномовними текстами;

– мовна своєрідність тексту, орієнтованого в змістовній частині «...на визначений мовний колектив, що має лише йому властиві «фонові» знання і культурно-історичні особливості», не може бути передана цілком засобами іншої мови;

– «приватний прояв принципу нетотожності змісту двох текстів іноземними мовами» не перешкоджає виконанню текстами однакових комунікативних функцій. Більш того, комунікативні цілі створення перекладу заперечують необхідність абсолютної тотожності текстів оригіналу і перекладу. Кожен окремий «рецептор» (тобто слухаючий чи читаючий) вилучає з тексту різний обсяг інформації, що залежить від його знань, ступеня зацікавленості в повідомленні й цілей конкретного акту спілкування. Внаслідок цього фахівці з інтерпретації текстів вважають, що перекласти «...текст зовсім не значить наділити його деяким конкретним змістом (відносно правомірним чи відносно довірливим), але, навпроти, зрозуміти його як утілену множинність» [1; 34].

Таким чином, будь-яке повідомлення, ширше – текст, навіть у рамках однієї мовної системи існує в двох (і більш, у залежності від числа комунікантів, тобто сторін спілкування) не цілком тотожних, але комунікативно рівноцінних формах:

– вони складаються з однакових мовних одиниць і несуть в основному однакову інформацію для всіх членів даного мовного колективу;

– конкретні умови спілкування забезпечують необхідне взаєморозуміння;

– акт спілкування сприяє об'єднанню двох форм в одне ціле, де розходження стають нерелевантними для учасників спілкування, які вважають, що отримане по-

відомлення (сконструйований текст) рівноцінний переданому.

Як наслідок впливав висновок, що використання сторонами, які спілкуються, підмножини однакових мовних одиниць, визначеної вузькою сферою спілкування, сприяє їх взаєморозумінню й успішному вирішенню діяльнісних завдань за допомогою ефективного перекладу в рамках сфери взаємодії сторін, які спілкуються. У цьому зв'язку міжмовний переклад почали дедалі частіше визначати як вид мовного посередництва, мета якого – вилучення інформації з тексту однією мовою і передача її способом створення функціонально, структурно і змістовно рівноцінного тексту іншою мовою.

Література

1. Алексеева И.С. Профессиональное обучение переводчика: Учебное пособие по устному и письменному переводу для переводчиков и преподавателей. – СПб.: Союз, 2001. – 288 с.
2. Образование сегодня // Журнал ЮНЕСКО – №3. – 2002. – 98 с.
3. Перевод: Традиции и современные технологии: Сборник статей / Отв. Ред. И.И.Урбин. – М.: Б.И., 2002. – 131 с.
4. Програма з англійської мови для університетів/інститутів (чотирирічний курс навчання): Проект / С.Ю. Ніколаєва, М.І. Соловей, Ю.В. Головач та ін. – К.: Координ.-інформ. центр «Злагода», 1999. – 186 с.
5. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика / Доп. и коммент. Д.И.Ермолович. – М.: Р. Валент, 2004. – 240 с.
6. Семенец О.Е., Панасев А.Н. История перевода. – К.: Либідь, 1991. – 254 с.
7. Фурманова В. П. Межкультурная коммуникация и языковая практика в теории и практике преподавания иностранного языка: Дис... докт. пед. наук: 13.00.02. – М., 1994. – 475 с.
8. Чаньшев А.Н. Философия Древнего мира. – М.: Высшая школа, 2003. – 703 с.
9. Чужакин А.П. Мир перевода. – М.: Р. Валент, 1999. – 192 с.

Таланова Л. Г. Специфика переводческой деятельности, ее история и задачи настоящего

Аннотация. Данная статья освещает вопрос истории развития перевода в различные эпохи. Особое внимание уделяется развитию переводческой деятельности в Украине и России, а также за рубежом. Также, в статье автор уделяет внимание вопросу особого места, которое занимает дисциплина «перевод» в лингвистике и определяет цели, которые ставятся при подготовке будущих переводчиков в ВУЗах.

Ключевые слова: перевод, переводчики, переводческая компетентность.

Talanova L. Specificity of translation, its history and objectives of the present

Summary. The given article focuses on the history of translation and its development throughout centuries. It highlights some historical glimpses of translation development in Ukraine, Russia and foreign countries. It also dwells upon the specific place of translation as a discipline within the linguistics and defines the goals of preparation of future translators while studying at universities.

Key words: translation, translators, translation competence.

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Гнезділова Я. В.,

кандидат філологічних наук, доцент
Київського національного лінгвістичного університету

КОГЕЗІЯ ПУБЛІЧНОГО МЕТАДИСКУРСУ

Анотація. Стаття присвячена вивченню метакомунікативів, що вживаються для зв'язності публічного метадискурсу; виділено основні види когезійних метакомунікативів.

Ключові слова: метакомунікація, метадискурс, метакомунікатив, публічний дискурс.

Метакомунікація, як і публічне спілкування, попри детальні дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних учених, все ще входять до низки актуальних проблем завдяки сучасним екстралінгвістичним (соціальним) процесам, які, з одного боку, обумовлюють зміни всередині дискурсу, з іншого – визначають інший науковий підхід під час аналізу дискурсу певного типу, відкриваючи все нові грані ніби-то добре вивчених явищ.

Вербальна комунікація – здійснення обміну когнітивною інформацією, передбачає, як відомо, наявність метакомунікації – використання мовних засобів для регулювання цього обміну [1; 2, 16]. Метакомунікація утілюється в метадискурсі, за допомогою якого здійснюється регулювання мовленнєвої взаємодії за рахунок метакомунікативу як мінімальної одиниці метадискурсу, що представляє собою прагматикалізований підклас експресивів, призначених регулювати мовленнєву взаємодію в різних мовленнєвих ситуаціях [3], у даному випадку, в ситуаціях публічного спілкування.

Публічне спілкування разом з масовим спілкуванням становить основу публічного дискурсу, який розуміється як дискурс, орієнтований на масового адресата [4, 18]. Як наслідок, вагомими параметрами публічного дискурсу вважаються: а) масова чи множинна адресація; б) адресант – індивідуальний промовець з певним соціальним статусом, що дає «право на промову»; в) соціально-значима тематична спрямованість; г) інтелектуалізована, але зрозуміла широкій аудиторії промова [5, 20]. На нашу думку, публічний дискурс є різновидом метадискурсу, оскільки головною метою такого дискурсу є, загалом, повідомлення соціативно-, а не пропозиційно-значимої інформації, тому можна говорити про публічний метадискурс, який, в свою чергу, може носити політичний, соціально-побутовий та ін. характер.

Метою цієї статті є аналіз когезійних метакомунікативів в публічному дискурсі. Відповідно, **завданням** статті є визначити й описати метакомунікативи, що вживаються для зв'язності публічного дискурсу.

Зв'язність публічного дискурсу досягається за рахунок складно структурованого вираження висловлень за допомогою метакомунікативів / метакомунікативних одиниць [1; 5; 6], які ще називають когезійними [7, 75; 8, 223; 9], дискурсивними маркерами [10; 11, 70; 12, 262; 13; 14; 15, 174–182; 16; 17; 18; 19] чи прагматичними частками [20; 21]. Метакомунікативи мають свої осо-

бливості в різних типах дискурсу, оскільки при подібних функціях вживаються специфічні для кожного дискурсу одиниці. У публічному дискурсі вони мають організуючу природу та забезпечують логічну подачу матеріалу. До них ми відносимо *контактовстановлюючі та регулятивні засоби*.

Контактовстановлюючі метакомунікативи в публічному дискурсі представлені привітаннями (*Welcome to all, Good evening*), вітаннями (*Congratulations to the Lynnwood High School Class of 2000*), звертаннями (*Senior year; My fellow graduates; Dear friends, countrymen, and Romans; Friends and comrades; Friends, Mr. Chairman / Mr. Toastmaster and Gentlemen; Ladies and Gentlemen; Members of Club and your Visitors; Fellow Members; Madam Toastmistress, Honored Guests and Girls*), словами вдячності (*Thank you, All thanks, I am grateful to you for the opportunity to express my conviction, I'm profoundly grateful and touched by*), побажаннями (*God bless and congratulations Class of 2000! Godspeed, I wish all of you, My wish to you*), вибаченнями (*I am sorry that*).

Через регулятивні метакомунікативи мовець в публічному дискурсі

– говорить про акт мовлення/мислення як предмет обговорення (*But to speak more seriously, And I ask you to, Need less to say, This is not to say, A story I want to share with you, I should take this opportunity to reveal to you, I'd like to tell you, As some of you may know, I know, I think It's hard to believe that, But I'd hate you all to think, You see, I believe, I know exactly, As you probably know*);

– згадує (*As I well remember, If my memory does not fail me, I remember saying, I well recall my feelings that night, Perhaps you will forgive a man of my years a tendency of reminisce, Let me remind you, a short time ago, years later it was, at the beginning of, once, as we look back*);

– відмежовується від свого авторства (*I have often heard people say, It didn't matter, I only agreed to be, It was proposed by, But it was his wish*);

– пояснює (*By the way of explanation, In case you didn't already know, That is, The point of this is, That's why, If I may explain*);

– повторює (*Again I say, As I said more formally a moment ago, As I said, I've mentioned, It has been said, Repeatedly expressed, At the risk of repeating myself, Once again*);

– підтверджує (*I am sure that, I can truly say that, I am sure by now, I am convinced that, Without a doubt*);

– піддає сумніву свої слова/слова інших (*I have grave doubts about, I wonder, I hesitate to affirm, But I doubt if, I feel uncertain*);

– виражає свої емоції, почуття та бажання (*I am (most) happy to, It has indeed been a pleasure to, I am delighted with, I do appreciate, Under those circumstances I suffer no qualms of fear, I'm not all sure that the emotion*

of fear is entirely absent, Yet I desire, luckily, providentially, auspiciously, fortunately);

– запевнює в щирості повідомлення (*I must be quite frank and tell you, Speaking frankly, On a more sincere note, to be sincere, frankly, openly, honestly, outspokenly, candidly*);

– попереджує, упевнює (*I'm not going to cut this speech short, But first let me sound a clear warning, Just a word of advice, But that does not mean that, (almost) certainly, undoubtedly, surely, unquestionably, positively, absolutely, definitely, undeniably, of course, indeed, evidently, obviously, clearly, plainly, unmistakably, manifestly, distinctly, markedly, patently, explicitly, most likely*);

– уточнює (*Above all, As a matter of fact, On behalf of everyone here, To my mind, Also, Besides, For example/instance, An example of, Further(more), In addition, In fact, In other words, In particular, More accurately/importantly / precisely/specifically, More to the point, Moreover, Namely, On top of it all*);

– підсилює ефект сказаного (*at just the right time, and even if, if not more, rather than, indeed*)

– поступається (*Admittedly, After all, All in all, Anyhow, Anyway, At any rate, In any case*);

– виражає частотність дії (*sometimes, now and then, now and again, time and again, periodically, every so often, occasionally, once in a while, at times, from time to time, usually, frequently, repeatedly, regularly, over and over again, often, seldom, hardly ever, on occasion(s), once in a blue moon, very rarely*) та послідовність думок/подій (*Starting from the very beginning, The first thing to remember now is that, In the first place, I'd like to start by, To begin/to start with, The first problem is, Our junior year, In our senior year, On the one/other hand, First/second, At one point, There's time for that later, Next up, Before I do, And the rest, It is important to continue, In the last analysis, And last, Earlier, Below, In the following, In the preceding paragraph, In the next section*) через а) паралельний зв'язок (*analogously, by the same token, correspondingly, equally, likewise, otherwise, similarly, all the same, similarly*); б) протиставний зв'язок (*it is just the opposite, however, on the contrary, but rather, not only so, contrariwise, conversely, I may be wrong but, in contrast, instead, nevertheless, nonetheless, notwithstanding, regardless, though*); в) причинно-наслідковий зв'язок (*so, thus, hence, therefore, as a result of that, because of that, accordingly, as a consequence, consequently, for this reason, that's why, in this/that case, so, then*); г) темпоральний зв'язок (*immediately, soon, later, at the end of, right now, in the years to come, on the eve of our departure, in the meantime, it's time, one day, after a short while, in a moment of, since then*);

– підводить підсумок (*Eventually, Finally, Lastly, In the end, I will now finish things off but, Here we are, But one thing, In closing, As our time together draws to a close, I came to realize, That's what I did, In short, In general, In summary, Overall, So far, Summarizing, Summing up, At this point, Having said that*).

Проілюструємо вживання зазначених метакомунікативів на прикладі публічного соціально-побутового дискурсу: *Friends:*

A high honour has been conferred upon me by asking me to express, on your behalf, our complements to a very lovely person – the bride's mother.

There are many here who have known Mrs. Belson longer

than I have; perhaps some know her much better; but I doubt if anyone could hold her in higher esteem.

I am her neighbor and have been for many years, and I consider myself very fortunate because I have been exposed to the sunshine of her smile; I know we all have benefited from her kindness and her delightful philosophy.

I well recall the time I moved here; I enquired from friends as to who my neighbors were, and I was told that they were lovely family of father, mother, a son and daughter. Today I was assured which one was the daughter. Mrs. Belson has always been youthful that I sometimes wondered.

I cannot help but envy the groom today. In this marriage he has acquired not only a bride, but another mother, and I wouldn't doubt that his decision to pop the question was influenced by the prize that went with the bride.

So many nice things have been said about the bride today. I am sure you will agree with me that many of her attributes are the direct results of fine home training and the love of a good mother. The world can do with more folks like Mrs. Belson. I am confident that I express your sentiments when I say that we all wish her many years of happiness and that we hope she will long continue to radiate the happiness and joy which she has so generously shared with others.

To honor and pay tribute to this lovely person, please fill your glasses and drink with me a toast to the Bride's Mother! [22, 59–60].

Контактовстановлюючі метакомунікативи у цій застільній промові представлені звертаннями до гостей (*Friends*) та найкращими побажаннями весільній матері місіс Белсон (*we all wish her many years of happiness and that we hope she will long continue to radiate the happiness and joy which she has so generously shared with others*). Через регулятивні метакомунікативи мовець підкреслює те, що вже відомо (*many here who have known Mrs. Belson longer than I have, perhaps some know her much better, I consider myself very fortunate, I know*), згадує (*I well recall the time I moved here*), відмежовується від свого авторства (*A high honour has been conferred upon me by asking me to express, I express your sentiments when I say that*), підтверджує (*Today I was assured, and I wouldn't doubt, I am sure, you will agree with me that, I am confident that*), піддає сумніву (*but I doubt if*), виражає подив (*that I sometimes wondered*), попереджує (*I cannot help but envy*), підводить підсумок (*So many nice things have been said about, To honor and pay tribute to this lovely person*), уточнює (*on your behalf*). У сукупності ці засоби надають мовленню піднесеності за рахунок введення додаткової, хоча й не обов'язкової інформації про власні думки та почуття мовця та про його припущення щодо таких у гостей.

Таким чином, когезійні метакомунікативи в метадискурсі взагалі, та публічному метадискурсі, зокрема, представлені двома групами: контактостановлюючими та регулятивними засобами, основним завданням яких є власне створення ефективною і ефектною промови. Перспективи дослідження пов'язані з подальшою розробкою проблем метакомунікації, мовленнєвої поведінки комунікантів та мовного впливу на співрозмовника – індивідуального чи масового адресата.

Література:

1. Вежбица А. Метатекст в тексте / А. Вежбица // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1978. – Вып. IX. Лингвистика текста. – С. 402–421.

2. Чхетиани Т. Д. Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Тамара Дмитриевна Чхетиани. – К., 1987. – 203 с.
3. Матюхина Ю.В. Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе 16 – 20 вв.: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Ю.В. Матюхина. – Харьков, 2004. – 20 с.
4. Воронцова Т.А. О соотношении понятий публичный дискурс – язык СМИ – публичная речь / Т. А. Воронцова // Вестник Удмуртского университета. Серия История и филология. – Ижевск : ГОУ ВПО «Удмуртский государственный университет», 2008 – Вып. 3. – С. 17–22. – AccessMode :http://vestnik.udsu.ru/2008/2008-13/vuu_08_053_03.pdf
5. Андриановна Е.К. Прагматическая направленность метакоммуникативных элементов дискурса / Е. К. Андрианова // Прагматическая интерпретация и планирование дискурса. – Пятигорск: ПГПИИЯ, 1991. – С. 15–16.
6. Купряшкина С.В. Метаречевые средства организации диалогического взаимодействия / С. В. Купряшкина // Прагматическая интерпретация и планирование дискурса. – Пятигорск: ПГПИИЯ, 1991. – С. 58–59.
7. Coulthard M. An Introduction to Discourse Analysis / M. Coulthard. – Hong Kong: Longman, 1981. – 195 p.
8. Hatch E. Discourse and Language Education / Elizabeth Hatch. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – 333 p.
9. Norrick Dr. VL: Discourse Analysis / Dr. Norrick– Access Mode : <http://www.uni-saarland.de/fak4/norrick/vlda.htm>
10. Засєкін С.В. Дискурсивні маркери когерентності англomовного діалогічного тексту: когнітивний та прагматичний аспекти: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / С. В. Засєкін. – К., 2001. – 20 с.
11. Зернецкий П.В. Речевое общение на английском языке (Коммуникативно-функциональный аспект дискурса) / Павел Васильевич Зернецкий. – К.: Лыбидь, 1992. – 144 с.
12. Кронгауз М.А. Текст и дискурс / Максим Анисимович Кронгауз // Семантика. – М.: РГГУ, 2001. – С. 255–266.
13. Archakis A. On Discourse Markers: Evidence from Modern Greek / A. Archakis // Journal of Pragmatics. – 2001. – Vol. 33. – №8. – P. 1235–1261.
14. Fraser B. Discourse Markers Across Language / B. Fraser // Pragmatics and Language Learning. – 1993. – Vol. 4. – P. 1–17.
15. Kennedy G. An Introduction to Corpus Linguistics / Graeme D. Kennedy. – L., N. Y.: Longman, 1998. – 315 p.
16. Kuo P. The Correlation of Discourse Markers and Discourse Structures / P. Kuo // Pragmatics and Language Learning. – 1994. – Vol. 5. – P. 208–230.
17. Lenk S. Discourse Markers and Global Coherence in Conversation / S. Lenk // Journal of Pragmatics. – 1998. – Vol. 30. – № 4. – P. 245–257.
18. Risselada R. Introduction: Discourse Markers and Coherence Relations / R. Risselada // Journal of Pragmatics. – 1998. – Vol. 30. – № 2. – P. 131–133.
19. Torres L. Bilingual Discourse Markers in Puerto Rican Spanish / L. Torres // Language in Society. – 2002. – Vol. 31. – № 1. – P. 65–83.
20. Волкова Л.М. Семантика и прагматика частиц в современном английском языке (на материале частиц со значением темпоральности): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Л. М. Волкова. – К., 1987. – 24 с.
21. Foolen A. Pragmatic Particles / A. Foolen // Hand book of Pragmatics / Eds. J. Verschueren, J.-O. Östman, J. Blommaert, C. Bulcaen. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publ.Co, 1996. – P. 1–24.
22. Wright C.W. Better Speeches for All Occasions / William C. Wright. – N. Y.: Crown Publishers, 1993. – 250 p.

Гнездилова Я. В. Когезия публичного метадискурса

Анотация. Статья посвящена изучению метакоммуникативов, которые употребляются для связности публичного метадискурса; выделено основные виды когезивных метакоммуникативов.

Ключевые слова: метакоммуникация, метадискурс, метакоммуникатив, публичный дискурс.

Gnezdilova Ya. Cohesion of public metadiscourse

Summary. This research focuses on the study of metacommunicative means which are used for the cohesion of the public metadiscourse; and the main types of cohesive metacommunicative means are established.

Key words: metacommunication, metadiscourse, metacommunicative means, public discourse.

Словська Ю. В.,

аспірант кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту
ДВНЗ «Криворізький національний університет»

ПОНЯТТЯ ТАБУ ТА ЙОГО КЛАСИФІКАЦІЇ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Анотація. У статті розглянуто сучасні тлумачення феномена табу в лінгвістичному аспекті. Предметом особливої уваги є спроби представлення існуючих класифікацій заборон з урахуванням поліаспектної природи цього явища.

Ключові слова: табу, заборона, лексема, теми-табу, невербальне табу, мовлення, дискурс.

Постановка проблеми. У час глобалізації й інформаційних обмінів у фокусі інтересів сучасного мовознавства знаходиться проблема вивчення національних і етнокультурних компонентів. Уважного ставлення дослідників останнім часом вимагає виокремлення елементів, які маніфестують виразне національне маркування певної лінгвоспільноти. Актуальним напрямом сучасних філологічних студій постає вивчення специфічних заборон і табу як запоруки успішного процесу спілкування. Зацікавлення проблемою табу саме в лінгвістичному аспекті зумовлене наявними в новітній лінгвістиці прогалинами й недостатньою увагою до цього феномена саме в мовленнєвій практиці.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичне обґрунтування феномена лінгвістичного табу знаходимо в поодиноких розвідках вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема Ф. Бацевича, Л. Білозерської, А. Дороги, Ю. Зази, Л. Фроляк, Р. Газізова, К. Дембської, В. Кашкіна, Я. Попової, О. Рутер, Є. Смоленцевої, Т. Токтарової, Т. Джея та інших. Однак відкритим залишається питання класифікації табу в мовленні та визначення специфіки національно-культурних аспектів цього явища.

Метою пропонованої статті є уточнення поняття табу в лінгвістичному аспекті, визначення критеріїв класифікації табу йованих елементів на матеріалі мовлення українців.

Виклад основного матеріалу. Цілком слушним вважаємо твердження російської дослідниці О. Бабаєвої про те, що табу – це здебільшого етнографічний феномен, який виник на ранніх етапах розвитку суспільства, але поступово переходить до мовної системи [2, с. 234]. Адже все, що існує в культурі, має своє відображення в мові.

Щодо тлумачення дефініції табу в лінгвістичному аспекті серед учених немає одностайності, однак дослідники сходяться на тому, що табу – це передусім заборона. У статтях О. Тараненка й О. Ахманової мовне табу характеризується як заборона на вживання певних слів, що зумовлюється позалінгвістичними чинниками, зокрема цензурними, культурними, морально-етичними, містично-забобонними, соціально-політичними чинниками [16, с. 677; 1, с. 467]. О. Леонтьєв тлумачить табу як заборону на вживання слів, висловів або власних імен, поведінку, контакти з людьми, предметами, а також номени, співзвучні з ними, зумовлену вірою в магічну функцію мови,

тобто можливістю безпосереднього впливу на навколишню дійсність за допомогою мови [17, с. 501].

Аналіз праць В. Кашкіна, В. Соковніна, Р. Газізова і Ф. Бацевича свідчить, що поряд зі словами-табу виокремлюються й теми-табу. Серед причин, які викликають табу, ключовими стають соціально-політичні, культурні й емоційні чинники, зумовлені традиціями, що існують у певній лінгвоспільноті [2; 5; 9]. Крім указаних вище, на думку Ф. Бацевича, В. Соковніна і Р. Газізова, до системи табу належать форми міжособистісного спілкування в певному колі осіб. Відповідно науковці виокремлюють різновид контактних табу. Р. Газізов також наводить тип невербальних табу, які охоплюють заборони на окремі компоненти невербальної поведінки [2, с. 340; 5, с. 37].

У розвідках Я. Попової знаходимо підтвердження міркування, що на практиці лінгвістичне табу не може зводитися лише до лексичних, тематичних і контактних обмежень. Дослідниця слушно зауважує, що за певних умов виникають заборони на вживання окремих звуків в акті комунікації, літер на письмі, інтонації, тону тощо [13].

Услід за Н. Мечковською та О. Бабаєвою підкреслимо, що цілі табу знаходяться поза межами мови. На цій підставі мова стає засобом вираження цього феномена. За уявленнями російської дослідниці О. Бабаєвої, явище табу в сучасному дискурсі являє собою заборону, що накладається на такі комунікативні одиниці, які співвідносяться з ціннісно-значущою інформацією та функціонують у межах певної лінгвокультури [2; 11]. Я. Попова також наголошує на тому, що мету табу, враховуючи соціально-політичні, культурні й емоційні чинники, становить заборона не самого явища, а лексеми-репрезентанта, тобто сенс табу в тому, щоб замінювати одну назву на іншу, більш прийнятну для комунікативної ситуації [13].

Оскільки табу регулюють людську діяльність, мовленнєву зокрема, слушно припустити, що ці приписи поширюються на обидва види спілкування: як вербальне, так і невербальне. Ураховуючи таку поліаспектну природу табу, пристаємо на позиції Х. Шредера, О. Бабаєвої, Я. Попової, М. Тульнової, Р. Газізова та ін. мовознавців, які виділяють серед усього розмаїття заборон вербальні й невербальні табу [18; 2, с. 286; 13; 15, с. 117; 5, с. 38]. Критерієм такого поділу вважаємо використання мовних (вербальних) і позамовних (невербальних) засобів спілкування.

Невербальні (за Х. Шредером, дійові) табу являють собою частину соціального кодексу будь-якого суспільства (за Я. Поповою), у якому функціонують заборони на неприйнятні для цього суспільства вияви невербальної поведінки комуніканта в процесі спілкування. До них науковці загалом відносять певні дії, міміку й жести. Я. Попова додає до цього списку й комунікативно-значу-

ще мовчання, а М. Тульнова серед нових невербальних заборон виділяє запах [13; 15, с. 117].

Вербальні табу охоплюють заборони, на вживання певних мовних одиниць. На думку багатьох учених, вербальні табу водночас слід розділяти на певні підвиди. Так, Х. Шредер, К. Дембська, В. Кашкін, О. Рутер, Я. Попова, Ф. Бацевич виокремлюють *мовні табу* (за Х. Шредером, лінгвістичні), до яких належить загалом корпус словесних заборон [18; 7, с. 236; 9, с. 247; 14, с. 15; 13; 3, с. 264]. Крім того, Я. Попова виділяє *фонетичні* (неприйнятні звуки) й *графічні* (заборонені букви) елементи, які також підлягають у деяких випадках табуізації [13; 15, с. 16].

Російські дослідники Р. Газізов й О. Бабаєва поряд із мовними табу виділяються *мовленеві* й пов'язують їх із заборонами на вживання грубих, нецензурних або стилістично неприпустимих висловів у контексті конкретної комунікативної ситуації [5, с. 37; 2, с. 286].

Іншим підтипом табу більшість учених (Х. Шредер, М. Венчжан, О. Бабаєва, В. Кашкін, Я. Попова, М. Тульнова, Ф. Бацевич та ін.) виділяють *тематичні* заборони, які обмежують відкрите обговорення певних тем у спілкуванні, зокрема в міжособистісному. Доцільно зауважити, що Х. Шредер, визначаючи тематичні заборони, використовує термін «комунікативного табу». В. Кашкін пов'язує такі обмеження з історичною пам'яттю народу й політичним зиском [9, с. 246]. У працях К. Дембської, В. Карасика, Х. Шредера та інших дослідників знаходимо деякою мірою вдалі спроби виокремлення тем, заборонених у спілкуванні [7, с. 237–238]. Проте найбільш розгалужений перелік табуйованих сфер, на нашу думку, подає М. Венчжан.

Мовознавець наводить низку тематичних сфер, лексичні одиниці яких підпорядковуються заборонам: релігія, марновірства і забобони; людські вади духовного плану (брехня, підлабузництво, пияцтво, наркоманія, крадіжки тощо); кримінальна сфера (злочини, поліція, в'язниця тощо); бідність і безробіття; людські фізичні й розумові розлади (розумові захворювання, фізичні каліцтва); фізіологічні процеси (фізіологічні функції дефекації та інші випорожнення, вагітність, пологи); тема смерті (вбивства, смерть, похорон, смертельні захворювання); сексуальна сфера (оголене тіло, сексуальні меншини, статеві органи, венеричні захворювання); сфера сім'ї та шлюбу (адюльтер, незаконнонароджені діти); політика (корупція, хабарництво, політичні події); бізнес і економіка (банкрутство, звільнення); військова тематика (військові операції, шпіонаж); етнічні й вікові розбіжності [4, с. 51].

Зазначимо також, услід за В. Кашкіним, що дотримання тематичних табу стає важливим аспектом у процесі міжкультурної комунікації. За умов спілкування мовців, які належать до однієї лінгвоспільноти, окремі теми можуть сприйматися нейтрально й не мати статусу табу. Однак подібний нейтралітет утрачається, якщо відбувається комунікація представників різних етносів [9, с. 248].

Певним різновидом вербального табу вважаємо дискурсивні заборони, про які говорять Х. Шредер і О. Кострова. Утім підкреслимо, що науковці по-різному витлумачують цей підтип табу. На думку О. Кострової, дискурсивні табу становлять імпліцитні заборони, пов'язані з культурною специфікою дискурсу або різноманітних текстотипів [10]. Х. Шредер розуміє дискурсивне табу як сукупність не повністю заборонених тем, які можна

порушувати за певних умов, але обговорювати належним способом і дотримуватися певних етикетних норм [18]. Однак не може не викликати схвалення твердження О. Бабаєвої щодо труднощів розмежування визначень тематичного й дискурсивного табу, яке в такому разі залежатиме лише від ступеня жорсткості накладеної заборони.

За критерієм відповідності нормам здорового глузду в спілкуванні В. Карасик і Г. Слишкін виокремлюють три типи імперсональних табу: 1) *жорсткі* заборони, пов'язані з вульгарною, грубою й непристойною поведінкою комуніканта (неввічливі жести, натяки, вирази, зокрема ті, що стосуються сексуальної сфери та фізіології людини); 2) *безпосередні* (природні) заборони, які відповідають нормам поведінки й впливають із почуттів людини (прокляття на весіллі, сміх на похоронах тощо); 3) *конвенціональні* заборони, пов'язані з нормами спілкування в окремій соціальній групі чи лінгвоспільноті (специфічні теми для обговорення, наприклад, сумарні доходи особи в Англії та США, питання здоров'я). Водночас, до третього типу табу науковці додають, зокрема, й поведінкові формули, яких слід уникати задля збереження «обличчя» мовця або дотримання норм політкоректності. Крім того, до конвенціональних табу, за В. Карасиком і Г. Слишкіним, варто відносити ідеологічні табу, наприклад заборони на цитування або згадування робіт певного автора [8, с. 25–26].

Покликаючись на працю Г. Хабрайської, І. Панасюк виділяє *культурні* й *конверсаційні* табу. Культурні табу охоплюють заборони, накладені суспільством ззовні, тоді як в основі конверсаційних табу лежать індивідуальні вимоги дотримання заборон окремою особою чи групою. Визнання конверсаційних табу всередині групи здійснюється через перцептивні, стереотипні й культурні знання. Відтак культурні заборони мають зовнішній характер, а конверсаційні – внутрішньо індивідуальний, підпорядкований стереотипним мемам тієї культури, до якої належить мовець [12, с. 55].

За способом вираження виділяють імпліцитні й експліцитні табу (Я. Попова, О. Кострова); за ступенем суворості дотримання табу розмежують жорсткі і м'які табу (Я. Попова, Л. Гришаєва); за ступенем поширеності табу диференціюють на колективні й індивідуальні заборони (В. Карасик, О. Бабаєва); за ступенем залежності табу від ситуації спілкування – абсолютні (універсальні, поширюються на всі ситуації спілкування) й відносні (ситуативно або культурно специфічні, тобто які залежать від хронотопних характеристик комунікативної ситуації й особистостей комунікантів) (О. Бабаєва).

Висновки. Отже, табу – це заборона конвенціонального характеру, накладена на мовленнєву діяльність особи, групи чи певної лінгвоспільноти. Обмеження такого роду поширюються на вживання окремих звуків, графічних знаків, лексем, а також на обговорення деяких тем чи спілкування з певним колом осіб. Дотримання табу зумовлюється позамовними чинниками, зокрема цензурними, культурними, морально-етичними, містично-забобонними, соціально-політичними тощо. Критеріями наведених вище класифікацій табу визначаємо використання мовних і позамовних засобів у вираженні заборон (вербальні й невербальні), спосіб вираження табу (експліцитні й імпліцитні), належність репрезентантів табу до відповідних

структурних рівнів мови (фонетичні, графічні, лексичні тощо), тематичне й дискурсивне розшарування корпусу заборон, види діяльності, які підлягають регуляції через табу (конвенціональні, конверсаційні), ступінь поширення (універсальні, локальні, індивідуальні) й суворості дотримання (жорсткі, м'які). Перспективу подальших розвідок убачаємо в дослідженні мовного оформлення табу як приписів, що регулюють мовлення комунікантів, та реалізацію заборон у різних типах дискурсів.

Література:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова – М. : «Сов. Энциклопедия», 1966. – 608 с.
2. Бабаева Е. В. Лингвокультурологические характеристики русской и немецкой аксиологической картин мира : дис. ... д. филол. наук : 10.02.20 / Елена Викторовна Бабаева. – Волгоград, 2004. – 438 с.
3. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики : [підручник] / Ф. С. Бацевич – К. : Академія, 2004. – 344 с.
4. Венчжан М. Языковые табу: эвфемизм в современном русском языке / Мэй Венчжан // Язык и коммуникация. Гуманитарные исследования. – 2012. – № 3(43). – С. 51.
5. Газизов Р. А. Коммуникативные табу в немецкой лингвокультуре / Р. А. Газизов // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. – 2011. – Вып. № 51. – С. 37–40.
6. Гришаева Л. И. Культурные табу и их влияние на результат коммуникации / Л. И. Гришаева, Л. В. Цурикова // Вестник ВГУ. Серия Гум. науки. – Воронеж, 2005. – № 2. – С. 282–297.
7. Дембска К. Языковые табу: эвфемизмы в современном русском языке / Катажина Дембска // Rosica. – Olomouci, 1994. – № 38. – С. 235–239.
8. Карасик В. И. Запрет и нарушение запрета как коммуникативные действия / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // «Злая материя ...» сб. ст. – М. : Ладомир, 2005. – С. 17 – 33.
9. Кашкин В. Б. Этностереотипы и табуированные темы в межкультурной коммуникации / В. Б. Кашкин, Е. М. Смоленцева // Культурные табу и их влияние на результат коммуникации. – Воронеж : ВГУ, 2005. – С. 246–252.
10. Кострова О. А. Дискурсивные табу в межкультурной научной коммуникации / О. А. Кострова // [Электронный ресурс] / – Самара, 2004. – Режим доступа: <http://olgakostrova.narod.ru/articles/2006/tabu.pdf>.-24.01.12.
11. Мечковская Н. Б. Язык и религия: лекции по философии и истории религии / Н. Б. Мечковская. – М. : Агентство ФАИР, 1998. – 352 с.
12. Панасюк И. Л. Семантические и коммуникативные особенности феномена табу / И. Л. Панасюк // «Злая материя ...» сб. ст. – М. : Ладомир, 2005. – С. 54 – 67.
13. Попова Я. В. Табу в сфере коммуникативно-языковой актуализации / Я. В. Попова // Язык. Культура. Общество. – 2010. – Вып. 2. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа до журналу : <http://yazik.info/2010-14.php>
14. Рутер О. А. Табу в фольклорных поэмах М. Цветаевой : лингвистический аспект : автореф. дис. на соискание научной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Ольга Александровна Рутер. – Ростов-на-Дону, 2007. – 27 с.
15. Тульнова М. А. Табу в контексте глобализации // Политическая лингвистика. – 2010. – № 4 (34). – С. 176–181.
16. Українська мова : енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М. та ін.]. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія ім. В. М. Бажана», 2004. – 824 с.
17. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [под ред. В. Н. Яцева]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 824 с.
18. Schröder Harmut Phänomenologie und interkulturelle Aspekte des Tabus – [Электронный ресурс] / Режим доступа до журн. : http://www.kakanien.ac.at/beitr/verb_worte/HSchroeder1.pdf.

Еловская Ю. В. Понятие табу и его классификации в современном языкознании

Аннотация. В статье рассмотрены современные толкования феномена табу в лингвистическом аспекте. Предметом особого внимания является попытка представить существующие классификации запретов с учетом полиаспектной природы этого явления.

Ключевые слова: табу, запрет, лексема, темы-табу, невербальное табу, речь, дискурс.

Yelovska Yu. The taboo definition and its classification in modern linguistics

Summary. The article deals with the modern interpretation of the taboo phenomenon according to its linguistic aspect. Special attention is paid on representing modern prohibition classifications taking into account multispect nature of this phenomenon.

Key words: taboo, prohibition, word, taboo topic, nonverbal taboo, speech, discourse.

*Нешко С. І.,
кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов
Української державної академії залізничного транспорту*

*Гаврилова О. В.,
викладач*

Української державної академії залізничного транспорту

ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ ТА ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТА

Анотація. Питання ефективного засвоєння іноземних мов відсилає до вдосконалення методик навчання, що на даному етапі можливе при інтеграції знань із багатьох дисциплін таких як лінгвістика, методика викладання, психологія, лінгвопсихологія та інші. Основною задачею навчання іноземній мові є оволодіння системою іноземної мови в теорії та можливості застосувати ці знання на практиці за допомогою навичок, набутих під час заняття.

Ключові слова: навчання, іноземні мови, методика навчання, методика викладання.

Об'єктом дослідження даної статті є новітні методики викладання іноземних мов. **Предметом** є дослідження фахової літератури, що дає змогу з'ясувати ймовірність появи тієї, чи іншої граматичної конструкції або лексики і виключити усі малоімовірні випадки. **Мета** – розкрити вплив установок на мотивації на ефективність оволодіння мовою та, зважаючи на усі вищевказані аспекти, обґрунтувати відмінності навчання іноземним мовам нефілологів.

В сучасних умовах, коли Україна увійшла в єдиний освітній простір, приєднавшись до Болонського процесу, а значить у багатьох фахівців з'явилась можливість здобувати або продовжувати вищу освіту у країнах-учасниках болонського договору, все стрімкіше зростає роль знань іноземних мов. Питання ефективного засвоєння іноземних мов відсилає до вдосконалення методик навчання, що на даному етапі можливе при інтеграції знань із багатьох дисциплін таких як лінгвістика, методика викладання, психологія, лінгвопсихологія та інші.

Виникає закономірне запитання: «Що дозволяє реалізувати цю тезу?»

На нашу думку, відповідь на це запитання слід шукати спираючись на знання про співвідношення мови і мовлення. Загальновідомим фактом є те, наскільки мови світу багаті словниковим запасом: англійська мова нараховує десь 425 000 слів (словник Вебстера), російська – близько 200 000 слів (словник Даля), українська – приблизно 134 000 (словник української мови в 11 томах), проте середньостатистична доросла людина із вищою освітою використовує лише десь від 8000 до 10 000 слів, а майстри пера – 15 000. Звісно, мова йде про активний словниковий запас, адже розуміти і сприймати ми можемо значно більший обсяг. Отже, напрошується висновок про те, що мова, не дивлячись на все її багатство, не використовується людиною в повному обсязі.

В оволодінні мовою слід виділяти три основні гілки, а саме: оволодіння рідною мовою (mother tongue

acquisition), вторинне усвідомлення рідної мови та оволодіння нерідною мовою [2]. Якщо рідна мова та, якою людина вперше заговорила, то під нерідною мовою можна розуміти певну нерідну мову оточуючого середовища людини, і тоді йдеться про другу мову (мова національної меншини чи навпаки – мова, що домінує у суспільстві), або, при умові якщо людина не має чи майже не має в оточенні носіїв мови – іноземну мову. Відділивши сферу, що стала об'єктом аналізу даної роботи, вважаємо доцільним сказати, що існує велика кількість робіт присвячених контрольованому навчання іноземній мові у школах, ВНЗ та інших навчальних закладах, проте у цій роботі мова йтиме про навчання студентів немовного нахилу. Ця задача специфікує зміст навчання, враховуючи мету навчання і мотивацію студентів, а саме, дає змогу їх дещо конкретизувати.

Якщо поняття «мова» розуміти як певну знакову систему чи код, що включає в себе всі відомості про рівні організації мови, лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори, а під мовленням – цілком конкретну реалізацію цього коду у певній комунікативній ситуації, чи то розмова з пасажиром, чи виступ на науковій конференції, то можна дійти висновку, що можна виділити певну релевантну «ділянку» мови (мікрмова), якій слід навчити. Зважаючи на те, що основна категорія суб'єктів які вивчають мову є нефілологами, то поставивши перед собою завдання навчити їх мові в усіх її проявах викладач ризикує втратити зацікавленість аудиторії, і навпаки, якщо специфікувати інформацію що викладатиметься, у студентів складеться правильне враження того, що те що вони вивчатимуть невідривно стосується їх профільного предмету, а отже становить сферу їх зацікавленості.

Основною задачею навчання іноземній мові є оволодіння системою іноземної мови в теорії та можливості застосувати ці знання на практиці за допомогою навичок, набутих під час заняття. Прогрес в практичному застосуванні мови досягається шляхом систематично організованих вправ і викладу матеріалу, які б з однієї сторони орієнтувалися на кінцеву мету, з іншої сторони, однак, враховували мотивацію й установки учнів. Процес навчання включає в себе навчання мовленнєвій діяльності: писемній та усній мові, аудіюванню, читанню, розумінню текстів та перекладу.

Розуміючи мову в єдності із мисленням та вчинками можна поставити собі мету навчати мислити іноземною мовою. Однак важливо розуміти, що важливий не сам факт мислення іноземною мовою, який є природний людям, які оволоділи мовою настільки, що їм не суттєвий ви-

бір мови якою думати (наприклад друга мова в білінгвів), а куди більш ефективною метою було би звертати увагу на семантику іноземної мови. Поняття *hand* в англійській мові, наприклад, не вичерпує поняття рука в українській мові, що мовою логіки означає, що поняття перетинаються але не вичерпують об'єми одне одного. Це і є основна причина того, чому в слова іноземної мови не можна вкладати семантику із рідної. Мислити іноземною мовою, означає розуміти її концепти, а шлях завчання словникових відповідників у даному конкретному випадку міг би призвести у майбутньому до непорозуміння під час мовлення.

Процес навчання іноземній мові включає в себе вироблення навичок, що в свою чергу поділяється на наступні етапи: вироблення вмінь, навичок, автоматизмів і звичок [1].

Для розробки програм навчання іноземним мовам необхідно взяти до уваги:

- типові життєві ситуації (або ж комунікаційні ситуації), з якими в майбутньому можуть зіткнутися учні, що вивчають іноземну мову. Для тих, в кого мова не є профільним предметом виникає можливість враховувати вузьконаправленність мети навчання;

- відокремити із обраних комунікаційних ситуацій набір лексичних одиниць, певних типових фраз і діалогів, що є необхідними для досягнення цілей навчання, шляхом статистичних підрахунків;

- статистичним методом виділити відрізок мікромови, що задовольняє потреби цілей навчання. Проте відбір має проходити виключно спираючись на статистичні підрахунки з обов'язковим підрахунком показників надійності і репрезентативності, тобто, спираючись на вірогідність випадання тієї чи іншої конструкції. Даний метод можна порівняти із виборами в парламент по пропорційній системі, а саме: зважаючи на відсоткове відношення вирішується яка партія і скільки місць отримує в парламенті (по аналогії яка граматична конструкція і з якою частотою має зустрічатися в навчальному процесі).

Важливими складовими ефективного навчання, яким слід приділити особливу увагу є мотивація і установки тих, хто вивчає мову. Під мотивацією розуміється усвідомлення певної нагальної потреби, що надає певну траєкторію поведінці людини. Причому мотивація напряму впливає на такі пізнавальні (або когнітивні) процеси як сприйняття, мислення, пам'ять, увага тощо.

Мотивація у процесі запам'ятовування відбивається таким чином: ми запам'ятовуємо той матеріал, який торкається сфери наших інтересів, та, зазвичай, не забуваємо те, що має для нас певне життєве значення (ми не забуваємо як читати, готувати їжу, користуватися комп'ютером за умови, якщо ми це вміємо) або відіграє роль у нашій професійній діяльності. Отже, на ефективність запам'ятовування головним чином впливає релевантність інформації.

Ці спостереження проєктуються і на сферу вивчення іноземних мов: ті хто готується до закордонного відрядження, чи кому потрібне знання мови для того, щоб обійняти омріяну посаду, чи просто ті, хто планує навчальну поїздку закордон вивчатимуть мову швидше і наполегливіше, ніж їх товариші, які не мають ніякої кінцевої мети для застосування знань іноземної мови.

Серед важливих факторів навчання іноземній мові виділяють: вчителя як джерело інформації; інформацію

іноземною мовою у порівнянні із інформацією на рідній мові (свідомо-порівняльний метод); студента як суб'єкт що сприймає, оброблює, запам'ятовує і відтворює інформацію; технічні умови передачі інформації і характер перешкод при процесі навчання.

Важливим є вказівка того, що викладач має джерелом інформації, тому що, якщо матеріал, що викладається не несе у собі нічого нового окрім мовної форми для того, хто сприймає цей матеріал, він перестає бути джерелом інформації, і заняття іноземною мовою стає нецікавим. Наступним фактором, якому слід приділити особливу увагу є готовність учнів сприймати матеріал. Перед тим як щось викладати треба з'ясувати, що відомо студентам а що – ні, і не вчити їх тому, на що вони, в силу рівня своєї підготовки, очевидно, не здатні. Яскравий приклад: не має сенсу викладати на першому етапі систему часів мови, якщо студент навіть не знає алфавіту мови (студент не здатний сприйняти інформацію більш складного рівня, якщо йому не відомі елементарні рівні).

Щодо перешкод у процесі навчання, то вони вказують на певні недоліки сучасної методики навчання. Методика заняття побудована так, що викладач в певний конкретний момент може опитувати одного-двох студентів одночасно, усі інші в цей момент можуть займатися чим хочуть, адже ніхто не контролює їх рівень засвоєння матеріалу, через що постійно трапляється, що студенти починають думати «про щось своє».

Сумуючи все вищезазначене бачимо доцільність перейти до одного із основних питань цієї роботи, а саме, на що слід звертати особливу увагу при навчанні студентів немовного профілю. Важливу роль у ефективному навчанні іноземній мові учнів-нефілологів відіграють їх мотивація до навчання та установки. Мотивація, як та складова що керує поведінкою студента, надає їй певної траєкторії та цілеспрямованості та може досягатися шляхом викладання матеріалу, що безпосередньо стосується їх предмету. У студента складається враження, що те, що він вивчає іноземною мовою є невідривною частиною тієї систем знань, яку він паралельно засвоює на основному предметі, а отже це становить сферу його зацікавленості. Наступною складовою на яку викладач має звертати увагу під час навчання є установки студентів. Для наочності приведемо наступні приклади установок: можна викладати іноземною мовою з опорою на рідну мову, а у порівнянні обох мов відділяти форму від змісту, загалом така установка дає непогані результати, але якщо за установку взяти засвоєння лексичного запасу іноземної мови шляхом вкладання в нього семантичного наповнення із рідної мови (приклад: *hand* – рука), то згодом можна мати негативні наслідки.

Щоб з'ясувати яку релевантну ділянку мови слід викладати, можна проаналізувати певну кількість текстів за фахом та застосувати до отриманих результатів теорію ймовірності і усунути малоімовірні випадки із програми. Таким чином можна регулювати набір лексичних одиниць чи граматичних конструкцій. Описуючи даний метод, Артемов ссилається на успішний експеримент своєї колеги (більш детальну інформацію про експеримент можна знайти: [1, с. 27-31]), яка проаналізувала 1564 речення із 120 джерел, 287 авторів на 18 медичних тем. Речення вписувались за таблицею випадкових чисел а опрацю-

вання даних було виконано по статистичному методу. Була з'ясована частота вжитку дієслівних форм і видів речень медичних текстів в англійській мові за формулою $P(A) = m/n$, де P – ймовірність випадання мовного явища, A – досліджуване мовне явище, m – число випадання мовного явища в проаналізованих текстах, n – загальна кількість членів класу досліджуваного явища (дієслів). Дослідник дійшов висновку, що найбільш релевантними для можливості читання і розуміння медичних текстів з шістнадцяти дієслівних форм є чотири, а саме:

- 1) Present Indefinite
- 2) Past Indefinite
- 3) Present Perfect
- 4) Past Perfect

Даний експеримент доводить, що математичним шляхом можна встановити рамки мікрмови, якій слід навчати на занятті.

Висновки. На даному етапі розвитку нашої країни та потреб що сформувалися в суспільстві – це й приєднання до болонської системи освіти, і процеси глобалізації в цілому – важливість вивчення іноземних мов не треба доводити. Для розробки ефективних методик навчання іноземним мовам потрібна інтеграція знань з різних галузей науки, таких як психологія, лінгвістика, методика навчання, тощо. У даній роботі особливою задачею було, аналізуючи відомості із цих галузей, дійти до висновку, у чому полягає відмінність навчання іноземним мовам студентів немовних ВНЗ.

З історичного погляду відомі перекладні методики навчання, акцент яких був на вивченні мовної системи. Ці методики, однак, недооцінювали роль нерационального емоціонального аспекту в структурі психіки людини, а занадто логізували її. Згодом акцент змістився на практичне використання мови, під гаслом «знання для іноземної мови – ніщо, навички – все». Але і ці методики хилили у тому, що занадто велику увагу приділяли імітації мовних кліше. Вітчизняні методики включали уявлення про співвідношення мови, мовлення, і мислення, важливості особистісного розвитку і становлення мислення у процесі навчання.

При навчанні провідну роль відіграють установки студентів і їх мотивація. Негативні установки можуть гальмувати процес навчання і мають коректуватися викладачем, у той час як позитивні установки можуть його пришвидшувати. Вбачаємо, що мотивація вивчати мови студентів

немовних ВНЗ буде значно сильнішою за умови, якщо викладач не ставитиме кінцеву мету навчити іноземній мові в усіх її проявах, а будуватиме свою програму зважаючи на профілюючий фах його аудиторії. Тоді студенти будуть відчувати зв'язок між мовними знаннями та сферою їх зацікавленості, що значно вплине на їх мотивацію до вивчення іноземних мов. Розробка програми, яка включала би лексику і граматику реальних комунікативних ситуацій, з якими ймовірно зіштовхнуться студенти, можлива шляхом емпіричного дослідження. Визначити і відділити «макрмову» допоможе аналіз певної кількості фахових текстів і застосування до результатів даного аналізу теорії ймовірності.

Література:

1. Артемов В. А. Психология обучения иностранным языкам. / В.А. Артемов. – М.: Просвещение, 1969. – 279 с.
2. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики / А.А. Леонтьев. : 3-е изд. -М.: Смысл; СПб.: Лань, 2003. – 287 с.

Нешко С. И., Гаврилова Е. В. Формирование лексической и грамматической компетенции студента

Аннотация. Вопрос эффективного усвоения иностранных языков отсылает к совершенствованию методик обучения, что на данном этапе возможно при интеграции знаний из многих дисциплин таких как лингвистика, методика преподавания, психология, лингвопсихология и другие. Основной задачей обучения иностранному языку является овладение системой иностранного языка в теории и возможности применить эти знания на практике с помощью навыков, приобретенных во время занятия.

Ключевые слова: обучение, иностранные языки, методика обучения, методика преподавания.

Neshko S., Gavrylova O. Formation of lexical and grammatical competence of students

Summary. Effective foreign language teaching requires enhanced language training methods, which is possible under integration of knowledge of many subjects such as linguistics, pedagogy, physiology, psychology of language, etc. The main problem in foreign language teaching is to master theory of a foreign language and get the opportunity to apply the knowledge and skills acquired.

Key words: teaching, foreign language, language training methods.

*Стуліка О. Б.,
кандидат психологічних наук, доцент кафедри англійської мови
Маріупольського державного університету*

ФЕНОМЕН «RUNGLISH» В РОСІЙСЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Анотація. В статті визначено ступень впливу іноземних слів на російську та українську мови, з'ясовано позитивні та негативні сторони вживання рунглішу, доведена необхідність розуміння поняття рунгліш для подальшого його використання.

Ключові слова: запозичення, рунгліш, англіцизм, американізм, словотворчість.

Проблема мовних контактів є однією з центральних в сучасній лінгвістиці. Мови і діалекти розвиваються в безперервній і тісній взаємодії. Постійна динамічна зміна, а не стабільність характеризує природний стан мови. Яскравим прикладом мовних контактів можна вважати появу і функціонування в одній мові слів іншої мови.

Останнім часом в російському та українському суспільствах прогресує тенденція до активного вживання слів англійського походження в повсякденній мові. Значного впливу у вітчизняній культурі набуває так званий «рунгліш» – це перекручування англійських слів на російську мову [1]. Після розпаду СРСР англіцизми почали швидко проникати в російську мову. Однією з причин була нестача власних слів для позначення технічних нововведень ринкового капіталізму. Іншою ж, міграція людей закордон та введення іноземного телебачення. Також, вагому роль у формуванні лексичного фону населення відіграють ЗМІ.

Рунгліш (англ. Runglish) – це неологізм, яким американські лінгвісти позначають мову, на якій російськомовні люди розмовляють з англомовами; англійська мова на російський манер. З лінгвістичної точки зору рунгліш являє собою змішану мову або псеводіалект англійської мови. Також мається на увазі значне використання англійських слів в повсякденній мові, зокрема, це характерно для молоді.

Однією з проблем сучасної лінгвістики є взаємодія та взаємовплив мовних явищ декількох мов. Вивчення та впровадження такого явища як «рунгліш» все частіше використовується у мові російського та українського населення. Тож, актуальність роботи не підлягає сумніву.

Проблемою запозичення в російській та українській мовах в свій час займалися такі дослідники, як В. Виноградов, І. Голуб, Н. Авілова, С. Булич, С. Біржакова та інші. Натомість таке явище як «рунгліш» вченими ще вивчено не досить детально.

Об'єктом дослідження виступає процес запозичення в англійській, російській та українській мовах.

Предмет дослідження – процес вживання запозичень англійських слів в російській та українській мовах, їх написання та вимова.

Мета нашої роботи полягає у визначенні ступеня впливу іноземних слів на російську та українську мови;

з'ясуванні позитивних та негативних сторін рунглішу; необхідності розуміння поняття рунгліш для подальшого його використання.

Реалізація мети передбачає **розв'язання наступних завдань**: надати визначення терміну «рунгліш» та відстежити історію виникнення цього поняття; обґрунтувати або спростувати ступінь використання рунглішських виразів; з'ясувати особливості мови рунглішу.

Runglish не є повноправною мовою (як російська, японська, англійська) і не класифікується, як гібридний мова [2]. Наразі ж немає однозначної згоди з приводу значення терміна «рунгліш». З однієї точки зору, рунгліш – це суміш російської та англійської, перекручування англійських слів на російський манер з додаванням суфіксів і закінчень. З іншого боку – це англійська під тиском і впливом рідної мови. «Багато іноземних слів проникло через інтернет, – відзначає глава російського підрозділу Google В. Долгов. – Але тепер «рунгліш» перетікає і в пресу, і в рекламу. Мова розвивається саме в цьому напрямку, і зупинити цей процес неможливо» [3].

До 1985 року пізнання англійської мови були вельми обмеженими. Однак на початку 90 років інтерес до вивчення англійської мови став різко зростати. Це було обумовлено багатьма соціально-політичними чинниками: ліквідацією «залізної завіси» і можливістю від'їжджати закордон, появою і швидким зростанням спільних підприємств, швидкої комп'ютеризацією країни і розвитком Інтернету, розширенням зарубіжних контактів. Все це призвело до появи нових сфер використання англійської мови в країні.

У повсякденній мові стали з'являтися такі фрази як «кульний пост», «натуральний копипаст» і багато інших. Якщо раніше подібні явища відносили до розряду англіцизмів, то зараз все частіше використовується термін «рунгліш».

Термін «Runglish» з'явився в 2000 році. Сергій Крикальов, ветеран російської космонавтики, який брав спільну участь у російсько-американському проєкті, так назвав цю мову, на якій космонавти спілкуються на борту Міжнародної космічної станції. З цього моменту термін став дуже популярним. Рунгліською мовою лінгвісти почали називати метод спілкування російськомовних емігрантів. Незабаром термін розширили і тепер так називають весь процес змішування української/російської та англійської мов [2]. Письменник Леонід Сторч називає мову, на якому російськомовні іммігранти в США і Канаді спілкуються між собою – «русінгліш».

Основою русінгліша – є російська мова, і в цьому плані він являє собою діалект або псеводіалект російської мови, а не англійської. Цим же терміном скористався Артур Кларк у своїй новелі «2010: Одіссея 2». У цьому

романі росіяни і англоговні члени екіпажу космічного корабля настільки зблизилися під час експедиції, що почали довільно змішувати російські та англійські слова в бесіді. Використання рунглішу в той час було викликано необхідністю комунікації між американцями і росіянами.

Рунгліш не є самостійною мовою (як російська, японська, англійська тощо) і не класифікується, як гібридна мова, але при цьому рунгліш є складнішим і багатограннішим, ніж звичайні британські діалекти начебто Йоркширського. Проте питання про однозначний статус рунглішської мови – це справа найближчого майбутнього розглянути його у порівнянні з поняттям «англіцизм».

Англіцизм – це запозичення з англійської мови, що застосовується для назви предметів або термінів, які не мають еквівалентів у російській мові. Часто англіцизми використовуються для точної передачі інформації в текстах, призначених для вузьких фахівців.

Видання «Telegraph» називає процес проникнення англіцизмів в російську мову словом «рунгліш» (Runglish), на зразок Denglish (суміш німецької та англійської) і Spanglish (суміш іспанської і англійської) [2].

Зазвичай виділяють такі причини появи англіцизмів:

- поява нової термінології. У зв'язку з швидким розвитком і поширенням інформаційних технологій у повсякденному житті з'явилося багато нових предметів, які вимагають відповідної назви: e-mail, інтернет, ноутбук, диск, байт, сайт. В такому випадку нам простіше використовувати вже наявні слова іншої мови, ніж винаходити нові;

- данина моді. Знання англійської мови вважається певною мірою престижно. Часто люди, використовуючи англіцизми, хочуть виглядати модно, престижно, завоювати повагу співрозмовника. Наприклад, слово «шопінг» звучить привабливіше слова «похід по магазинах»;

- експресивність новизни: багато фірм і компаній в якості назви використовують англіцизми, щоб привернути увагу новизною звучання: Beeline, Skyline, Wearblack[4].

Джерелами появи англіцизмів у мові можуть слугувати:

- реклама. Вітчизняні рекламисти часто копіюють англоговну рекламу, заповнюючи російськомовні рекламні тексти англіцизмами: тріммер, пейджер, спойлер, локер, снукер, пул.

- інтернет. Зростання числа користувачів інтернету призвело до поширення комп'ютерної лексики. Наприклад: homepage, e-mail, контент, блогер, забанити, юзер, чатитися, біт, курсор, флешка.

- кінематограф. Популярність голлівудських фільмів призвела до появи нових слів у нашій лексиці: хоррор, блокбастер, вестерн, прайм-тайм, кіборг, термінатор.

- музика. Сприйняття США як центру музичної моди спричинило появу таких слів як: сингл, ремейк, трек, саунд-трек, постер і т.д.

- спортивна лексика: боулінг, дайвінг, скейтборд, сноуборд, байкер, шейпінг, фітнес.

Проте варто розглянути й іншу сторону рунглішу. Він з'явився під час заповнення сфер життя суспільства новими професіями, технологіями, культурними інноваціями. Тому якщо порівняти певні терміни, що позначають одне і те ж поняття в російській і англійській мовах, то можна виявити, що сенс їх розмивається, а часто просто зникає

[1]. Зупинимося докладніше на розгляді причин виникнення рунгліш у вітчизняному просторі.

Нині виділяють ряд англоговних запозичень, які використовуються у різних сферах нашого життя:

- 1) для позначення нових видів діяльності, наприклад: хакер, іміджмейкер, блогер, фрілансер;

- 2) для позначення нових понять людського знання: блог, браузер, контент, трафік в галузі комп'ютерних технологій; піар, офшор, інсайдер, промоушн – у сфері економіки та організації виробництва;

- 3) для нових предметів матеріальної культури: лептоп, мейкап, постер;

- 4) для нових музичних напрямків: хаус, транс, фолк, реп;

- 5) для старих понять з метою надання їм престижності: джоб-оффер (офіційне запрошення на роботу), ресепшн (адміністрація, ресстрація), клінер (прибиральниця);

- 6) запозичення змішаного типу, що належать до молодіжної культури: флаер – вхідний квиток на дискотеку зі знижкою; фейс-контроль – чергові на вході дискотеки, метою яких є не допустити туди п'яних; дрес-код – звід правил хорошого тону в повсякденному або святковому одязі [5].

У ході вивчення способів утворення рунглішу виявлено, що найчастіше зустрічаються гібриди, тобто слова, утворені приєднанням до іноземного кореня російського/українського суфікса, приставки і закінчення, наприклад: юзати (to use – використовувати), пофіксити (to fix – виправити), пошеріти (to share – ділитися), прочекапіти (to check up – перевірити), зафрендити (to friend – додати в друзі). В таких випадках відбувається витіснення російських коренів із слова і заміна їх англійськими. Нерідко при створенні нових лексичних одиниць використовується прийом кальки.

Слова іноземного походження, вживаються із збереженням їх фонетичного і графічного вигляду. Це такі слова як обліковий запис (account – рахунок), брифінг (briefing – інформаційна нарада), спічрайтер (speech writer – упорядник текстів промов). Запозичення англоговних аббревіатур. Немилозвучний, але популярний в офісному листуванні «фуй», що означає «інформацію не для чужих вух», відноситься до англоговної аббревіатури FYI (for your information). ASAP (as soon as possible, «якмога швидше», «при першій можливості») трансформується в російський «АСАП».

Звичайно, у рунглішу є свої плюси. Він приніс в російську мову нові поняття у сферу ІТ-технологій, економіки, політики та культури. Він дозволяє більш чітко і емко відображати абстрактні поняття. Вважається, що люди, що вживають у своїй мові слова іноземного походження, виглядають більш ерудованими, просунутими. Проте іноді створюється відчуття, що використання англійської мови у вітчизняному просторі перетворюється на елемент іміджу.

У гонитві за всім іноземним, в прагненні копіювати західні зразки люди все більше втрачають свою самобутність, у тому числі і в мові. У молодіжному середовищі спостерігається зниження грамотності, мовної та загальної культури. У гонитві за часом люди перестають стежити за правильністю написання повідомлень, наприклад, в чатах, та й за власною, живою мовою [1].

Британці давно звикли до напливу американізму в англійську мову. Однак останнім часом ця мовна експансія призводить до того, що й самі англійці дедалі частіше послуговуються в мовленні американізмами, нехтуючи рівноцінними відповідниками з британської англійської.

На думку відомого британського журналіста Метью Енгеля, деякі американізи становлять загрозу самотності англійської мови [6]. Проводячи невеликий екскурс в історію британо-американських відносин, публіцист зазначає, що досягнення американців у технологічній, економічній та культурній галузях сприяли появі багатьох американізмів. Однак, він вважає, що ці досягнення не повинні ставати приводом для безглузлого і навіть «потворного» переважного вживання американізмів замість їх рівноцінних англійських відповідників у британських ЗМІ та їх проникнення в повсякденну мову англійців. За словами Енгеля, вони все частіше використовують *rookie* (амер.) замість *newcomer* (англ. новачок), *elevator* (амер.) замість *lift* (англ. ліфт), *wrench* (амер.) замість *spanner* (англ. гайковий ключ) і т.д. [6].

У той же час журналіст уболіває за живу, таку що крокує в ногу з часом, англійську мову. Ймовірно, тому вживання англійцями слів *apartment* (амер.) замість *flat* (англ. квартира) і *freighttrain* (амер.) замість *goods train* (англ. товарний поїзд) не здається йому таким уже недоречним. Автор статті визнає наявність сили і влучності деяких висловів американського походження. Однак йому не до вподоби недбалість англійців у ставленні до рідної мови, яка часто призводить до зникнення характерних англійських фразеологізмів. «Ми дозволяємо британському варіанту англійської мови засихати», – пише Енгель. Відмінність Британії від Сполучених Штатів має зберігатися, як повинен зберігатися британський варіант англійської мови, підсумовує автор.

Нижче наведено деякі приклади американізмів, які наразі активно функціонують в англійській мові: *to wait on* – чекати (брит.англ. *Towaitfor*); *shopping cart* – візок для покупок (брит.англ. – *Shoppingtrolley*); *a half hour* – півгодини (брит.англ. – *Halfanhour*); *my bad* – моя помилка, моя вина (брит.англ. – *My fault*); *biweekly* – раз на два тижні; *dvічі на тиждень*; *hike* – стрибок або підйом (наприклад, *price hikes* – багаторазове і раптове зростання цін); значення в брит.англ. – прогулянка, подорож; *to get smth. For free* – отримати щось безкоштовно (брит.англ. – *to get smth. free*) [1].

Тож, в якості висновку зауважимо, що більшість сучасних мов відкриті до проникнення до їхнього лексичного складу запозичень з інших мовних систем. Англійська мова в цьому сенсі не є винятком. Відбувається її еволюційний розвиток, у рамках якого йде активне поширення і частіше вживання американізму в англійській мові. Однак у всьому має бути міра, в іншому випадку цілком можлива втрата мовної самотності.

Література:

1. Ковалев А. Рунглиш [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.snob.ru/profile/8949>
2. TheDailyTelegraph: российская молодежь перешла на «рунглиш» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.newsru.com/cinema/12sep2007/runglish.html>
3. Появление рунглиша [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1562947/English-invades-Russian-language.html>
4. Смирницький А.І. Лексикологія англійської мови / А. І. Смирницький. – М. : 2000, – с. 175
5. Масенко Л. Мовно-культурна ситуація в Україні (Соціопсихологічні чинники формування) / Л. Масенко // Дивослово. – 2001. – №10. – С. 7-10.
6. Американізм: настільки реальна загроза англійській? [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/learning_english/2013/01/130130_le_americaa_english.shtml

Стулика Е. Б. Феномен «Runglish» в русском, украинском и английском языках

Анотация. В статье определена степень влияния иностранных слов на русский и украинский языки, выявлены позитивные и негативные стороны употребления рунглиша, обоснована необходимость понимания понятия рунглиш для дальнейшего его использования.

Ключевые слова: заимствования, рунглиш, англицизм, американизм, словообразование.

Stulika H. The phenomenon of «Runglish» in Russian, Ukrainian and English languages

Summary. The article defines the degree of influence of foreign words on Russian and Ukrainian languages, distinguishes positive and negative sides of using Runglish, proves the necessity of understanding the concept of Runglish for further usage.

Key words: borrowing, Runglish, Anglicism, Americanism, word-building.

Шарманова Н. М.,
кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови
Криворізького педагогічного інституту
ДВНЗ «Криворізький національний університет»

КЛІШЕ УКРАЇНСЬКИХ МАС-МЕДІА В КОНТЕКСТІ ЕТНОСЕМІОТИКИ

Анотація. У статті висвітлено питання вжитку етніонімів у клішованих одиницях на матеріалі новітніх українських медіа в контексті знакової теорії.

Ключові слова: мас-медійний дискурс, мовне кліше, семіотика, етніонім, наднаціональне кліше.

Особливим інтересом у лінгвістичній царині позначені проблеми стереотипізації елементів із соціокультурною інформацією. Важливим є висвітлення питання щодо репрезентації в кліше національного мовного коду в світлі етносеміотики – розділу семіотики, «у межах якого вивчається специфіка культури, повсякденного життя, комунікації тощо етносу з позицій їх знакової природи» [1, 52]. Лінгвальні відмінності, зумовлені своєрідністю національних культур, виявляються у кліше мас-медійного й політичного дискурсів.

Експресивність і лаконічність мовлення сучасних засобів масової комунікації спричиняють до активного вжитку мовні кліше як готові блоки, що економлять зусилля автора задля актуальної маніфестації суспільних подій і спрощують сам процес засвоєння інформації. Ця особливість регулярних комплексів цілком відповідає ознакам мовного середовища, у якому вони побутують, адже нині ЗМІ сприймаються реципієнтами в контексті швидкого реагування на нові повідомлення, а стереотипні одиниці виконують організаційну роль у підготовці медійних текстів і перебігу самого процесу комунікації.

Під **мовними кліше** розуміємо стереотипні комбінації словесних знаків, які є автономними блоками із традиційно усталеними значеннями і формою, що завжди містяться в ментальному лексиконі комунікантів.

У системно використовуваних клішованих одиницях закладено культурно-специфічний смисл, важливий задля опису їх прагматики з погляду інтеракції носіїв тієї чи тієї лінгвокультури.

Мета статті полягає у висвітленні в медіатекстах прагмасемантичних особливостей кліше з етніонімними компонентами в контексті етносеміотики. Це передбачає розв'язання завдань: 1) визначити механізми реалізації в мовних кліше аксіологічної моделі «свій – чужий»; 2) з'ясувати прагмасемантичні ознаки кліше з етніонімами на матеріалі новітніх вітчизняних мас-медіа.

Сучасні дослідження в царині семіотики визначають специфічні підходи до кліше й одночасно такі напрями, що розкривають різні механізми породження і декодування стереотипних одиниць, питання їх семіотичної та прагматичної природи. Кліше як семіотичні знаки дозволяють інтерпретувати мову мас-медіа, що «означає використовувати тільки ті сполучення і перетворення знаків, які не забороняються вживанням, прийняті в даній соціальній

групі, позначати об'єкти й ситуації так, як це виконують члени цієї групи, мати, коли використовуються певні знакові засоби, ті ж очікування, що і в інших членів, і виражати свої власні стани так, як це роблять інші» [2, 68].

Знакова природа кліше вказує на певну ситуацію, що її детермінує й характеризує. Мовні кліше виступають найчастіше в ролі регуляторів спілкування, згідно з прийнятими в тому чи тому соціумі правилами, що визначено правовими, моральними та іншими суспільними законами: *національний складник* (УК, 16–19.03.13); *маніпулювання громадською думкою; боротьба з тероризмом* (UA, 21.11.12) тощо.

Кліше зазвичай має національно-культурні особливості й репрезентує культурний простір мови: *Українська політика – це суцільний анекдот* («Аполітична кухня», *тепу-тв*, 13.11.2008); *український вимір влади; київський вимір влади* («Віче», 2002, № 7, с. 4). Концептуалізація світу ґрунтується, крім універсалій, і на етнічному компоненті, власне, на етноконцептах як структурах свідомості зі спільними для представників певного етносу складниками [3, 231].

Необхідність опису механізмів лінгвалізації національного буття в кліше пояснюється низкою соціолінгвістичних чинників, як-от: інтелектуалізацією соціуму, його тотальною інформатизацією та глобалізацією, нівелюванням національно-культурної специфіки, стиранням етнічних (національних) меж. Усе це можна окреслити мовним кліше, що побутує в політичному дискурсі, *Європа без кордонів* з маніфестацією основної ідеї – обґрунтування наднаціонального формування, яким є Євросоюз. Кліше вжито в назві монографії польського науковця Даріуша Вояковського «*Mentalne granice w Europie bez granic*» («Ментальні кордони в Європі без кордонів»); для порівняння: *Русский мир без границ*. Репрезентація в клішованих одиницях етніонімів з етносемантикою в новітніх вітчизняних засобах масової інформації є важливою для представлення української етносеміотики.

Вивчення етніонімів у сучасному мовознавстві є предметом наукового зацікавлення багатьох лінгвістів. Теоретичні і прикладні питання етніонімі розглядають А. Грищенко, А. Ердман, А. Железняк, М. Закієв, В. Кашкін, Г. Ковальов, В. Кононенко, А. Кравчук, К. Лучиніна, В. Маслова, В. Ніконов, І. Ольшанський, С. Пейхенен, Л. Степанова, А. Суперанська, В. Супрун, В. Ужченко, Д. Ужченко, О. Фролова, В. Шапошников та ін. Дослідники акцентують: етніоніми дають вияв етнічному самоусвідомленню, продукують портрет «етнічної людини» й відображають етномовну картину світу.

Етніоніми є номенами етнічних груп людей (племені, племінного союзу, народності, нації), етнічних угрупу-

вань у складі нації та груп споріднених народів [4, 179]. Залежно від суб'єкта номінації розрізняють автоетноніми (самоназви) і ксеноетноніми, або т. зв. «зовнішні» найменування етносів (Ф. С. Бацевич), дані іншими народами, переважно скептичного, глузливого характеру (Г. Ковальов, Г. Лозко, В. Супрун).

Етнонім стереотипізує національні вияви, оскільки позначає не окрему людину, а цілу етнічну спільність з усіма притаманними їй рисами. Ці лінгводиниці відтворюють етнічні стереотипи як складники мовної свідомості, які несуть у собі потужний емоційний заряд, що впливає на ступінь адекватності сприймання того чи того елемента концептуальної картини світу. Відповідно, світ загалом і його фрагменти у процесі пізнання сприймаються крізь призму аксіологічної моделі «свій – чужий» (В. Іванов, Ю. Лотман, О. Пеньковський, Л. Савченко, О. Селіванова, Б. Успенський та ін.), де «свої» зазвичай оцінюються позитивно, а «чужі» – негативно.

Акцентуємо на тому, що наявність етнонімного компонента в мовних одиницях постає репрезентантом опозиції «свій – чужий», яка охоплює весь культурний простір і постає одним із головних концентрів будь-якого масового світосприйняття. Опозиція «свій – чужий» належить до загальнолюдських механізмів вибору між протилежними моральними категоріями, тож такі поняття продукують внутрішню форму кліше, що відображає специфіку національного менталітету. Наприклад: *Українська більшість стала фактом. Вона має об'єктивні підстави визначати долю країни, якою наразі розпоряджаються російські націоналісти* (УТ, 24–30.08.12); *«Всі думали, що Україна на колінах, а виявилось, вона лише зав'язувала берці»*. Філатов – *етнічний росіянин* («Країна», № 24, 2014, с. 8); *Але якщо б ми діяли за законом, у нас тут давно вже чеченці були б* («Країна», № 24, 2014, с. 15).

Найбільш етноцентричним компонентом у кліше є етнонім *Україна*: *Україна для людей* (із виступів депутатів різних політичних партій, 1К, 12.08.2010); *Україні – бути! Приєднуйся до Сильної України; Ми віримо в Україну* (політичні гасла); *Відкрій Україну світові* (КІ, 09.10.2013); *Поруч із Україною* («Вікна. Новини. Спецвипуск», СТБ, 26.02.2014); *Грає за Україну* («Країна», № 24, 2014, с. 12). Етнонім «Україна» подає опис механізмів організації національно-культурних знань про світ у свідомості реципієнтів. Когнітивні механізми формування й фіксації поняття про сучасний світ і місце України (українців) у ньому можуть бути представлені в одиницях на кшталт: *Життя в Україні практично завжди вибори* («Подобиці тижня», КІ, 14.09.2008); *Гарячі точки України* («Час новин», 5К, 02.11.2012); *За мир в Україні* («События дня», КУ, 04.06.2014).

Однією з найхарактерніших особливостей світогляду будь-якого етносу є антропоморфізація не лише сил природи, а й явищ соціального характеру. Персоніфікація образу України в мас-медійному дискурсі пов'язана з духовним генотипом українського народу. Вона є своєрідною міфологемою, одухотвореною істотою, наділеною раціональною й чуттєво-емоційною сферами: діє, виражає свої почуття, реагує на оточення, узаємодіє з ним, протистоїть йому: *Україна одужує* («Час новин», 5К, 23.11.2008); *Україна має таланти!* (СТБ, шоу-програма); *Україна буде втрачати позиції у світі, не кажучи про входжен-*

ня в топ-20 економік планети (УП, <http://pravda.com.ua>, 30.01.2014).

У низці кліше виражено мовну гру – *Квітково-цукерковий період у нас з Україною зараз* («Країна», № 24, 2014, с. 15) – або мовну агресію шляхом маніпулювання із самим етнонімом: *Україну – розміняли? Між жорнами* («ТСН», «1+1», 12.07.2009, про чаювання американського президента Б. Обами з російським колегою); *Путін любить Україну* («Новини», 1К, 24.11.2008); *Путін ненавидить Україну* («Країна», № 24, 2014, с. 16). Актуалізація етнонімів у межах одного кліше посилює мовну агресію: *Україна повинна перетворитися на Латвію. Латвія ненавидить Росію* («Країна», № 24, 2014, с. 16).

Етнонім *Україна* є символом, національним духовним макроконцептом, який репрезентує світовідчуття українців, визначає фонові знання комунікантів на рівні етносвідомості. Щодо використання з позиції семіотики власних назв Ч. С. Пірс зауважує: «Власне ім'я, коли з ним зустрічаються вперше, екзистенційно пов'язане з певним сприйняттям чи з іншим еквівалентним індивідуальним знанням індивідуального об'єкта, який цим іменем названо. Тоді, і тільки тоді воно є справжнім Індексом. Коли на нього натрапляють наступного разу, воно розглядається як Іконічний знак цього Індeksu. Щоденне ознайомлення з іменем робить його Символом» [5, 164]. Р. Якобсон акцентує: «Цінність символу в тому, що він служить задля надання раціональності думці й поведінці і дає змогу нам передбачати майбутнє» [6, 116].

Виразна суспільно-політична оцінка репрезентована у трансформованих одиницях, основним стилістичним прийомом де є мовна гра, наприклад: *Україна сльозам не вірить* (кастинг-шоу для чоловіків; порівняємо з *Москва сльозам не вірить*); *Ще не змерзла Україна* («Вікна», канал СТБ, 24.10.2008; перший рядок Національного Гімну України); *Немає спокою в Українському парламенті* («Факти», ICTV, 02.09.2008 та крилатий вислів із «Гамлета» У. Шекспіра *Немає спокою в Датському королівстві*). Або подібні інтертекстуальні варіації з етнонімами, коли реципієнт вступає в міжкультурний діалог: *Який датчанин не любить швидкої їзди* («Новости», КУ, 13.03.2009); *Куди пішов Крим?* («Час новин», 5К, 17.09.2008).

Концентр *Україна* постає метафоричною або метонімічною основою рекламних роликів певних політичних осіб, різних масових видовищ, які пропонуються українцям з екранів телебачення: *Вона працює. Вона – це Україна* (політична реклама 2008); *Співають всі – дивиться вся Україна* (реклама, канал Інтер, 23.08.2010). Відтак тележурналістика продукує в комуніканта викривлене уявлення з опорою на його спорадичну апперцепцію, і в цьому виявляється смисл парадоксального афоризму *Найбільша пралія України – це її телебачення* (П. А. Загребельний).

Лінгвалізацію забезпечують конкретні образи: *Київ гуде* («Вікна», СТБ, 26.05.2009); *Донбас буде* («Країна», № 24, 2014, с. 16) – і ментефакти на позначення українства: *Вся Україна – від сходу до заходу* (із політичних гасел часу Помаранчевої революції; репортаж із Майдану Незалежності, 1К, 24.08.2010); *Схід і Захід разом* («Вікна. Новини. Спецвипуск», СТБ, 26.02.2014; ТСН, «1+1», 01.04.2014); *Битва за Схід* («События дня», КУ, 28.05.2014); *Схід сьогодні* («События дня», КУ, 02.06.2014; 04.06.2014; 11.06.2014); *Наш Схід* («События дня», КУ,

05.06.2014); *Гарячі регіони* («Вікна», СТБ, 26.02.2014). У зв'язку із подіями щодо врегулювання мирної ситуації на Донеччині і Луганщині в масовий вжиток уходить вираз *З'їздити (поїхати) на екскурсію в «Донецьку народну республіку»* («Країна», № 24, 2014, с. 14; 15).

Виразним українським ментефактом є номен Майдан, що асоціюється з різними суспільними подіями в Україні. Вітчизняні мас-медіа транслюють різні вияви внутрішньої безпеки в Україні: *Майдан без хліба* («Вікна», канал СТБ, 08.03.2013); *На згоду Майдану* («Вікна», СТБ, 26.02.2014); *Рада Майдану* («Час новин», 5К, 26.02.2014) та зовнішні взаємини з іншими націями, міждержавні стосунки у планетарному вимірі: *Египет на Майдане* (<http://www.south-west.net.ua>, 28.01.2014). Мовні кліше є своєрідним засобом стереотипізації свідомості, легко занурюються у свідомість окремої особи і поступово численної аудиторії. У процесі передання інформації вони відтворюються автоматично, без особливих мисленевих зусиль, із пропагандою, спростуванням чи нав'язуванням суспільних стереотипів.

Вище акцентовано, що найчисленнішою категорією, представленою у вивченні новітніх мас-медіа, є опозиція «свій» – «чужий». Категорія «свій» характеризується як комплекс уявлень, переконань, згідно з якими «своє» є центром, порівняльною шкалою для всіх інших етносів, соціальних груп. Етноцентризм є елементом будь-якої національної культури, і українського соціуму зокрема. Найчастіше категорію «свій» у мас-медійному висвітленні розглядаємо як таку, що вказує на приналежність чого-небудь Українській державі й українству: *Українське питання* («ТСН», «1+1», 18.02.2014; 01.04.2014; 28.05.14; «Час новин», 5К, 11.04.2014); *Неприємний для української влади тон резолюції став логічним продовженням слухань з українського питання, які відбулися минулого тижня в Сенаті* (<http://pravda.com.ua>, 19.11.2013). В основу номінації інших етносів покладаються номен «чужі, вороги» й етноніми, які називають етнос за якою-небудь зовнішньою ознакою його представників: *Російська загроза* («ТСН», «1+1», 09.03.2013); *У Росії тайга – закон, а прокурор – ведмеді* («Країна», № 24, 2014, с. 15); *Німецьке командування бажало бачити на чолі держави військового* («Південна зоря», 25.10.2011, с. 2). До кліше, які транслюють національно-культурний простір мови, окрім наведених вище, зараховуємо одиниці на зразок *український тиждень*; *арабська весна*; *кубинська криза* тощо. Проте варто зауважити, що в певних ситуаціях вжиток подібних кліше репрезентує міжнародні відносини, а за умови трансляції глобальних конфліктів, виявів тероризму має здатність до термінологізації, наприклад: *Українське питання* («События дня», КУ, 04.06.2014 з усним анонсом новин на 05.06.2014 про розгляд українського питання в американському Сенаті); *Українська весна* (назва спецоперації, російського військового втручання в Криму в березні 2014 р.); *Російська весна* (назва спецоперації, російського військового втручання в березні–травні 2014 р.); *Іспанська трагедія* (ТСН, канал «1+1», 26.07.2013); *Кримське питання* («ТСН», «1+1», 25.02.2014); *Кримський конфлікт*; *Кримська криза* (*Крымский кризис*; *Crimea crisis*; «Новини», 1К, 28.02.2014).

Аналізована опозиція дала змогу Ф. С. Бачевичу виокремити серед мовних одиниць наднаціональні кліше,

які ввійшли в фонд багатьох мов у межах полілінгвокультурної спільноти, здійснюється під впливом ЗМІ й реклами [1, 73]. Наприклад: *сирійський сценарій*; *країни «Східного партнерства»*; *французька лінія*. Наднаціональний характер репрезентують мовні кліше з етнокомпонентом: *Найгірший сценарій – югославський* («Країна», № 24, 2014, с. 15); *ЄС чинить безпардонний тиск на країни «Східного партнерства»* (УП, <http://pravda.com.ua>, 19.11.2013) тощо.

Мовні кліше, які мають політичну семантику, описують події сучасності і викликають чи не найбільший інтерес в адресата. Суспільні запити дають змогу втілювати тему євроінтеграції: *європейські цінності*; *європейські стандарти*; *європейський дім*; *європейські дороги*; *Європейські дороги* (КУ, 12.2013).

Для кліше вітчизняних засобів масової інформації властива актуалізація етнонімів через профілювання когнітивної структури «свій – чужий», що співвідноситься з моделлю: *Україна – не Україна*. У сучасному українському мас-медійному дискурсі функціонує низка мовних одиниць, які трансформують афоризм Л. Д. Кучми *Україна – не Росія* та оформлені за однаковою когнітивною схемою. Наприклад: *Україна – не Візантія* («Вікна», СТБ, 02.09.2008); *Україна – не Африка* («Вікна», СТБ, 01.11.2008); *Україна – не Єгипет* («Тиждень.ua», tyzhden.ua, 05.09.2013; гасло учасників антиМайдану в Києві біля посольства США, 26.01.2014); *Україна – не Єгипет і не Латинська Америка* (www.gazeta.ua, 19.01.2014); *Україна це не Сирія* («Закарпаття онлайн», www.zakarpattya.net.ua, 31.01.2014). Подібні одиниці побутують і в російськомовних текстах вітчизняних ЗМІ: *Україна – не Єгипет?* («Америка. Європа. Скепсис», www.south-west.net.ua, 16.12.2013); *Україна – не Єгипет* (balashov.com.ua); *Україна – не Китай* («События недели», КУ, 10.02.2013); *Почему Украина – не Сирия* (<http://looo.ch>, 20.01.2014) і т. п.

В Інтернет-просторі функціонують обернені конструкції за окресленою когнітивною схемою: *Крим – не Україна* («www.hromadsketv», 01.03.2014); *Єгипет – не Ірак* («Политика», <http://www.from-ua.com>, 29.01.2014). Прагматична функція таких кліше – у цілеспрямованому використанні задля досягнення маніпулятивного впливу на адресата, спрямованій сугестії за допомогою відповідних вербальних і невербальних засобів, вжиток яких реалізує прагматичні настанови авторів підготовлених текстів щодо очікуваних реакцій читачів.

Таким чином, осмислення знакової природи кліше у світлі етносеміотики розкриває специфіку цього лінгвістичного явища в різних ситуаціях масової медіакомунікації, адже вони мають мовний вплив на адресатів, запобігають масову агресію та маніпулятивний резонанс, а іноді й ініціюють відповідні маніпулятивні тактики. Вивчення механізмів лінгвалізації національного буття у кліше, опис їх семіотичних і комунікативно-прагматичних особливостей сприяють розбудові теорії кліше і вітчизняної медіалінгвістики.

Умовні скорочення

Телеканали: 1К – 1-й Національний канал; 5К – 5-й канал; КІ – канал «ІНТЕР»; КУ – канал «Україна». Видання: УК – «Урядовий кур'єр»; УП – «Українська правда»; УТ – «Український тиждень»; ЧГ – «Червоний гірник»; UA – «UAmедіа».

Література:

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
2. Моррис Ч. У. Основания теории знаков / Ч. У. Моррис // Семиотика / Сост, вступ. ст. и общая ред. Ю. С. Степанова ; пер. с англ. В. П. Мурат. – М. : Радуга, 1983. – С. 37–89.
3. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : [монографія] / Олена Олександрівна Селіванова. – К. –Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
4. Українська мова : Енциклопедія / Редкол. : В. В. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – 833 с.
5. Пирс Ч. С. Изрботы «Элементы логики. Grammatica speculativa» / Ч. С. Пирс // Семиотика / Сост, вступ. ст. и общая ред. Ю. С. Степанова ; пер. с англ. Т. В. Булыгиной, А. Д. Шмелева. – М. : Радуга, 1983. – С. 151–210.
6. Якобсон Р. В поисках сущности знака / Р. Якобсон // Семиотика / Сост, вступ. ст. и общая ред. Ю. С. Степанова ; пер. с англ. В. А. Виноградова, А. Н. Журина. – М. : Радуга, 1983. – С. 102–117.

Шарманова Н. Н. Клише украинских масс-медиа в контексте этносемиотики

Аннотация. В статье освещены вопросы использования этнонимов в клишированных единицах на материале современных украинских медиа в контексте знаковой теории.

Ключевые слова: масс-медийный дискурс, языковое клише, семиотика, этноним, сверхнациональное клише.

Sharmanova N. Cliche of Ukrainian Media in the Context of Ethnosemiotics

Summary. The article deals with questions of using ethnonyms in cliché units on the material of modern Ukrainian media in the context of semiotic theory.

Key words: media discourse, language cliché, semiotics, ethnonym, supranational cliché.

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

*Arai Y.,
Aspirant des Lehrstuhls der Deutschen Philologie
Osteuropäische Nationale Universität
Lesya Ukrainka*

DIE INTERKULTURELLE KOMMUNIKATION IN DEM KOMMUNIKATIVEN PROZESS

Summary. In our article we discuss one of the most important issues in the field of intercultural communication that has not a contemptible role in the realization of intercultural communication process and takes part in the explanation and facilitation of the communicative process.

Key words: communication, intercultural communication, non-verbal communication, non-verbal signs and symbols.

Körperliche und nonverbale Kommunikation spielt eine zentrale Rolle im Sozialverhalten des Menschen. Neuere Forschungen von Wissenschaftlern verschiedener Disziplinen haben gezeigt, dass solche Signale eine wichtigere Rolle spielen und komplexer funktionieren, als bislang angenommen wurde.

Aktualität des vorliegenden Artikels besteht darin, das Phänomen der interkulturellen Kommunikation im Rahmen der nonverbalen Zeichen aufzuklären und die aufgelösten Auswirkungen auf den erfolgreichen kommunikativen Prozess zu verdeutlichen.

Ein konkretes Beispiel besteht darin, dass wenn ein Deutscher nach der Entfernung eines Hotels einen Afrikaner fragt, der andere erwidert darauf, dass das Hotel nahe ist; der Deutsche aber soll zu viel laufen. Das heißt, dass die Konzepte von Nähe und Ferne verschieden in Afrika und Europa sind.

Im Bereich der interkulturellen Kommunikation wurden verschiedene Theorien und Forschungen aufgestellt, die die Entstehung und die Entwicklung dieses Phänomens verdeutlichen haben. Dies ist größtenteils in den Arbeiten von einigen Wissenschaftlern festzustellen, zum Beispiel F. Schulz von Thun, E. Broszinsky-Schwabe, M. Argyle, H. Lüsebrink und andere.

Das Ziel unseres Artikels besteht darin, einen Essay über den Einfluss der nonverbalen Kommunikation aus der interkulturellen kommunikativen Sicht auf die Fremdwahrnehmung zu verschaffen.

Dies führt uns dazu, sich mit folgenden **Aufgaben** gegenüberzustellen: den Prozess der „interkulturellen Kommunikation“ aufzuklären; den Einfluss der nonverbalen Kommunikation auf das Sprachverhalten zu verdeutlichen; einige kulturelle und nationale nonverbale Besonderheiten hervorzuheben.

Bei der interkulturellen Kommunikation begegnen sich die Kommunikationspartner mit starken Emotionen und Gefühlen, zum Beispiel: **Angst, Neugier** und **Unsicherheit**. Sie tragen immer einige Assoziationen [2, S. 117]. Die Kommunikation fängt immer mit der Wahrnehmung des anderen Partners über die Kommunikationskanäle an. Diese Kommunikationspartner werden durch ihre Kleidungen, ihr Aussehen und Auftreten und einige Symbole eingestuft. Diese Besonderheiten lassen uns wissen zu welcher Gesellschaft oder sozialer Gruppe diese Individuen gehören.

Der wichtigste Unterschied zu allgemeinen Begegnungen innerhalb der eigenen Kultur ist die Tatsache, dass sich beide als Freunde sehen. Die interkulturellen Begegnungen sind jene, wo die Beteiligten nicht ausschließlich auf ihre eigene Kode, Konventionen, Einstellungen und Verhaltensformen zurückgreifen, sondern in denen andere Kodes, Einstellungen und Verhaltensweise erfahren werden. In diesem Rahmen wird die Fremde erlebt und definiert [5, s. 145].

Bei jedem Kommunikationspartner gibt es unterschiedliche kulturelle Prägungen, die Schwierigkeiten und Probleme, die man während des interkulturellen Prozesses auflösen kann. Den Begriff der interkulturellen Kommunikation kann man nicht einheitlich definieren. Die interkulturelle Kommunikation findet immer zwischen verschiedenen Personen während Interaktion statt [5, s. 146]. Die Fremden können in einigen Fällen nicht alles verstehen und wahrnehmen. Sie finden auch Schwierigkeiten bei den Interpretationen der Sprache anderer Kultur.

Sie sollen jedes Mal entscheiden, was verstehen sie, was vermuten sie und interpretieren sie. D.h. Verstehen, Vermuten und Interpretieren sind die wichtigsten Elemente des Kommunikationsprozesses [5, s. 152].

Alle fremden Kommunikationspartner haben ihre eigenen Kodes, die man analysieren und untersuchen will. Es ist deutlich, dass die interkulturelle Kommunikation zwischen zwei oder mehreren Personen stattfindet, die nicht der gleichen Kultur angehören. Dies bedeutet nicht, dass diese Personen verschiedene Sprachen sprechen, weil sie die gleiche Sprache sprechen können, aber sie gehören unterschiedlichen kulturellen Gemeinschaften an. Zum Beispiel: *die Briten und US-Amerikaner sprechen Englisch als gemeinsame Sprache oder Franco-Kanadier und Franzosen Französisch*.

In dem deutschsprachigen Raum gibt es zwischen Deutschen, Schweizern und Österreichern sprachliche Unterschiede, die bis zu Missverständnisse führen können, und es gibt Verhaltensmuster, Regeln, Bräuche und Alltagspraktiken, die jeweils anderen nicht teilen.

Wenn man auf andere Kultur mit Neugier, Interesse oder Ablehnung geht, die wirkt sich auf die Kommunikationsbereitschaft aus. Wenn man eine fremde Kultur unbekannt, unheimlich und gefährlich einstuft, wird sich die Kommunikationsbereitschaft auf ein Minimum reduzieren, abgebrochen oder vermieden werden. Und wenn man diese fremde Kultur als interessante Bereicherung betrachtet, so wird aufgeschlossen kommuniziert und dann wird sobald wie möglich über den fremden Gesprächspartner erfahren [6, s. 112].

Wenn man auf andere Kulturen eröffnet ist, kann man auch viele Informationen auf allen Gebieten über den fremden Kommunikationspartner erhalten, weil nur durch die Kommunikationsbereitschaft eine positive erfolgreiche interkulturelle Kommunikation stattfinden kann. Es ist auch zu bemerken,

dass die Vor-Erfahrungen mit Fremden alle Kommunikations-hürden abbauen könnten, weil die Kommunikationspartner schon einander kennengelernt haben, obwohl sie verschiedene kulturelle, linguistische und nationale Eigenschaften haben. Die Vorkenntnisse und Vor-Erfahrungen machen den interkulturellen Kommunikationsprozess möglich.

In der amerikanischen Sozialwissenschaft wird der Begriff «*intercultural communication*» weitgehend als personaler Kulturkontakt gebunden. Unserem Kontext nach wird interkulturelle Kommunikation als personale Begegnungen bezeichnet, die den unterschiedlichen Kulturen angehören und untersuchen. Bei der interkulturellen Kommunikation begegnen sich die Kommunikationspartner mit starken Emotionen und Gefühlen, zum Beispiel: *Angst, Neugier* und *Unsicherheit*. Sie tragen immer einige Assoziationen [2, s. 117].

Während der interkulturellen Begegnungen wird die Verschiedenheit des anderen Partners nicht nur direkt gezeigt; dies könnte lange Zeit dauern, um über den Andersdenkenden mehr zu erfahren und zu wissen [4, s. 40]. Erstens analysiert man verschiedene Bereiche der Kommunikation, zum Beispiel: *verbale, vokale, nonverbale* und *paraverbale* Kommunikation. Bei der interkulturellen Kommunikation werden immer folgende Fragen gestellt: *wie kann ich das Verhalten des Partners anderer Kultur erklären? Ist es kulturell verankert? Entspricht es seiner sozialen Gruppe oder seiner aktuellen oder individuellen psychischen Verfassung?*

Bei der interkulturellen Kommunikation muss man immer die Hintergründe und die Geschichte jener Kultur kennenlernen, um zu den gegenseitigen Verständnissen gelangen zu können. D.h. die Kenntnisse von anderen Kulturen helfen uns bei der Analyse und Untersuchung verschiedener kultureller Traditionen und Besonderheiten [2, s. 122].

Bei der interkulturellen Kommunikation greift man immer auf unbewusste bekannte Verhaltensmuster zurück. D.h. man verwendet inzwischen die schon erfahrenen und bekannten Methoden, zum Beispiel: Begrüßungsformeln. Und wenn es zu Unklarheiten und Missverständnissen kommt, kann man das durch Nachfragen und andere kulturellen Techniken korrigieren. Zum Beispiel: man hat drei Frauen begegnet, und in der Tat sollte man diese Frauen während der Begrüßungszeremonie nicht küssen; man hat aber nur eine Frau geküsst, und danach hat man erfahren, dass diese Frau nicht geküsst werden muss. Also hat man der zweiten und dritten Frau die Hand gegeben [4, s. 40].

Die interkulturelle Kommunikation läuft unter anderen Voraussetzungen und Bedingungen ab als eine Kommunikation innerhalb der gleichen kulturellen Gruppen und Gemeinschaften. Sie verfügt über unterschiedliche Rahmenbedingungen, die auch zu verschiedenen kulturellen und nationalen Gemeinschaften gehören [5, s. 151].

Ein wichtiges Element für die interkulturelle Kommunikation ist die Kommunikationsfähigkeit, d.h. dass man für den Kommunikationsprozess fähig und geeignet sein muss, um diesen Prozess nicht zu stören oder zu unterbrechen. Die interkulturelle Kommunikation setzt die Fähigkeit für eine erfolgreiche Verständigung voraus. Diese Fähigkeit beschränkt sich nicht nur auf die Kenntnisse der Sprache und wichtige Signale der Körpersprachen, sondern auch die Fähigkeit über Probleme und Missverständnisse zu sprechen [6, s. 113].

Eine erfolgreiche interkulturelle Kommunikation ist meist erst in einem kommunikativen Prozess zu erreichen. Es gibt

keine interkulturelle Kommunikation außer einem kommunikativen verbalen Prozess, weil sie unter diesen kommunikativen verbalen Prozess deutlicherweise auftritt. Bei der interkulturellen Kommunikation eignet man viele positive Sachen an, zum Beispiel: *Sprache, wichtige Symbole der Körpersprache, kulturelle und nationale Besonderheiten*.

Die nonverbale Reaktion auch verbale Mitteilungen gibt uns viele Information über die betroffenen Personen und ihre Beziehungen zueinander, zum Beispiel: wenn A zum B ein Schimpfwort sagt, und B reagiert nicht darauf mit verbaler Weise, hier kann man über A zu viel wissen.

Es ist hinzuweisen, dass die verbale und nonverbale Kommunikation von großer Bedeutung sind, weil das gesprochene und das geschriebene Wort zu viel sagen könnte. Sie sind denn sehr wichtig für die Kommunikation. Die nonverbalen Botschaften und Mitteilungen werden auch 90 Prozent geschätzt [1, s. 11].

Aber die Aussagen der nonverbalen Zeichen und Symbolen sind nicht immer eindeutig und klar. Den nonverbalen Zeichen kann man im Allgemeinen nicht vertrauen, zum Beispiel: jemand kann eine negative Nachricht mit einem Lächeln begleiten oder der Ausdruck der Augen sagt etwas anders als die freundlichen Worte. Die nonverbalen Signale des Körpers sind nicht kontrollierbar, zum Beispiel: Erörtern «*rot werden*». Anders gesagt kann man seine nonverbalen Botschaften nicht unter Kontrolle haben [1, s. 11].

Bei der nonverbalen Kommunikation soll man fähig sein, das nonverbale Verhalten zu wissen, zum Beispiel: Körperhaltung, Mimik, Gesten und Objekte. Dies setzt beträchtliche Kenntnisse über die Kultur des anderen voraus. Bei der interkulturellen Kommunikation soll man eine Verständigungssprache finden, um die Missverständnisse während Interaktionen auszuweichen [7, s. 15].

Wenn man auf andere Kultur mit Neugier, Interesse oder Ablehnung geht, die wirkt sich auf die Kommunikationsbereitschaft aus. Wenn man eine fremde Kultur unbekannt, unheimlich und gefährlich einstuft, wird sich die Kommunikationsbereitschaft auf ein Minimum reduzieren, abgebrochen oder vermieden werden. Und wenn man diese fremde Kultur als interessante Bereicherung betrachtet, so wird aufgeschlossen kommuniziert und dann wird sobald wie möglich über den fremden Gesprächspartner erfahren [6, s. 112].

Und die erlernten Sachen sollen ein Beweis dafür sein, dass diese Partner schon eine Kommunikationsbereitschaft haben. In jeder kulturellen Begegnung treffen sich nicht nur Menschen aufeinander, sondern unterschiedliche Lebenswelten, die kulturell geprägt sind. Um diesen Prozess zu verstehen, müssen wir an dieser Stelle erklären, was Kultur ist und wie sie mit Kommunikation verwoben ist.

Wenn es sich um interkulturelle Kommunikation handelt, ist der Kommunikationsverlauf gleich, weil im Allgemeinen der Kommunikationsverlauf aus folgenden Elementen besteht: Sender, derjenige, der etwas aussagt oder benachrichtigt, und Empfänger, derjenige, der die Aussagen und die Mitteilungen aufnimmt.

Das erste Zeichen des Kommunikationsprozesses fängt häufig mit der Wahrnehmung des Anderen, unabhängig davon, ob es um nonverbale oder verbale Kommunikation geht, denn ein Nachrichtenaustausch entsteht zwischen den verschiedenen Kommunikationspartnern.

Darüber hinaus gibt es verschiedene Modelle von Kom-

munikation, die ähnliche Gemeinsamkeiten aufbauen. Im Wesentlichen gibt es zwei unterschiedliche Ansätze:

Erstens: die menschliche Kommunikation nach dem Muster der Nachrichtentechnik.

Sender → Nachricht → Empfänger

Zweitens: die menschliche Kommunikation, die von den Menschen beeinflusst wird.

Bei dem Kommunikationsmodell können die Mitteilungen und die menschlichen Ausdrucksmöglichkeiten technische Hilfsmittel sein.

Bei dem linearen Kommunikationsmodell ist es zu kritisieren, dass es immer unberücksichtigt bleibt, dass es einen ständigen Wechsel von Sender und Empfänger gibt. D.h. die Sender und die Empfänger sind nicht stabil, und sie verändern sich so oft. Dies stört den normalen Verlauf der Kommunikation [2, 117].

Bei diesem Modell wird häufig gleichzeitig agiert, zum Beispiel, spricht der eine, und der andere spricht auch in gleicher Zeit und macht eine Körperbewegung wie zum Beispiel: runzeln, lachen, blicken uninteressiert und dreht sich usw. Man braucht immer eine Antwort des Empfängers «**FEEDBACK**», um die Kommunikation fortzusetzen. Um sich zu versichern wird häufig einige Hypothese über den Kommunikationspartner gemacht, um den Verlauf des kommunikativen Prozesses fortzusetzen. Diese Kommunikationsmodelle nennt man «Partnerhypothese». D.h. dem Empfänger wird so oft unterschiedliche Hypothese gemacht, um einander verstehen zu können [1, 13].

Bei diesem Vorbild entsteht immer die Absicht «Intention» der Kommunikation. Das Element der «Intention» wird als eine Voraussetzung für das «lineare Kommunikationsmodell». Es ist zu erwähnen, dass während des linearen Kommunikationsmodells einige Zeichen der nonverbalen Kommunikation auftreten können. Dies verursacht Missverständnisse und stört den kommunikativen Verlauf, weil bei diesem Kommunikationsmodell im Allgemeinen die verbale Kommunikation benutzt wird. Einige Gesten und Blicken stellen dem anderen Kommunikationspartner gewisse Interpretationsschwierigkeiten dar, weil er deren nicht bewusst ist. Dies beeinflusst auch die interkulturelle Kommunikation bei der Begegnung mit interkulturellen Individuen [3, s. 200]. Von anderer Seite gibt es das «klassische Kommunikationsmodell», das dazu neigt, sowohl die Verständigung zwischen Sender und Empfänger als auch den kommunikativen Prozess zu ermöglichen.

Bei diesem Art des kommunikativen Modells sollen die beiden Kommunikationsteilnehmer über verschiedene Kenntnisse verfügen, zum Beispiel: Begriffe, Vorstellungen über Dinge und Sachverhalten, Buchstaben und Wörter, Bilder und Bedeutungen.

In diesem Muster wird nach natürlichen und künstlichen Zeichen unterschieden. Natürliche Zeichen, sind alle, die der

Mensch durch seine eigene Sprache und Körpersprache selbst äußert, während künstliche Zeichen durch ein Medium (Technik). Zeichen könnten mehrdeutig sein, d.h. sie umfassen unterschiedliche Bedeutungen, die bisweilen schwer zu verstehen sind, zum Beispiel: Wort oder Bild für «**Blatt**» – *welches Blatt ist gemeint?*

Es ist uns klar geworden, dass der Mensch über bestimmte Formen des Kommunikationsverhaltens verfügt, d.h. er kennt verschiedenes kommunikatives Verhalten. Diese kommunikativen Verschiedenheiten des Sprachverhaltens lassen uns alle Besonderheiten des Kommunikationspartners erklären. Deswegen ist es erforderlich, den interkulturellen kommunikativen Prozess mit der sprachlichen Umgebung zu verbinden.

Literaturverzeichnis:

1. Argyle M. Körpersprache und Kommunikation. / Junfermann Verlag. – Paderborn, 2013. – S. 11-20.
2. Broszinsky-Schwabe E. Interkulturelle Kommunikation: Missverständnisse und Verständigung. / Verlag für Sozialwissenschaften. – Wiesbaden, 2011. – S. 117-125.
3. Ellgring H. Kommunikation und Psychosozialogie. Ein Handbuch in Schlüsselbegriffen. – München, 1983. – S. 196-203.
4. Lipiansky H. Interkulturell denken und handeln: Theoretische Grundlagen und gesellschaftliche Praxis. / H. Lipiansky // Verlag für Sozialwissenschaften. – Berlin, 2011. – S. 37-51.
5. F. Schulz von Thun. Interkulturelle Kommunikation: Methoden, Modelle, Beispiele. Rowohlt Verlag. – Hamburg, 2013. – S. 143-154.
6. Lüsebrink H. Interkulturelle Kommunikation: Interaktion, Fremdwahrnehmung, Kulturtransfer / H. Lüsebrink // 3. aktualisierte und erweiterte Auflage. – Metzler Verlag. – Stuttgart, 2012. – S. 100-140.
7. Renate J. Nonverbale Kommunikation und Körpersprache. / Carl Auer Verlag. – Heidelberg, 2013. – S. 12-19.

Араї Й. Міжкультурна комунікація у комунікативному процесі

Анотація. В статті описано процес «міжкультурної комунікації», пояснено вплив невербальної комунікації на спілкування, описані деякі міжкультурні та національні невербальні особливості.

Ключові слова: комунікація, міжкультурна комунікація, невербальна комунікація, невербальні знаки та символи.

Араи Й. Межкультурная коммуникация в коммуникативном процессе

Аннотация. В статье описан процесс «межкультурной коммуникации», разъяснено влияние невербальной коммуникации на общение, описаны некоторые межкультурные и национальные невербальные особенности.

Ключевые слова: коммуникация, межкультурная коммуникация, невербальная коммуникация, невербальные знаки и символы.

Горицька Ю. В.,
аспірант

Київського національного лінгвістичного університету

ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ РІВЕНЬ ВТОРИННОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ СУЧАСНИХ БРИТАНСЬКИХ ПИСЬМЕННИЦЬ)

Анотація. У статті досліджено лінгвокогнітивний рівень вторинної мовної особистості і встановлено, що його одиницями є вжиті в романі британської письменниці українського походження негативно марковані генералізовані висловлювання про Україну та позитивно марковані узагальнення про Великобританію; алюзії на слов'янські народні приказки; вербалізовані в художніх творах культурні стереотипи, характерні європейській та слов'янській ментальності, що свідчать про симбіоз двох лінгвокультур у свідомості білінгвів, які володіють не лише мовними, а й концептуальними картинками світу цих культур.

Ключові слова: вторинна мовна особистість, лінгвокогнітивний рівень, одиниці лінгвокогнітивного рівня, культурний стереотип, генералізовані висловлювання, алюзії.

Антропоцентризм наукової парадигми ХХІ ст. зумовлює підвищений інтерес до вивчення такого поняття як *мовна особистість*, яку репрезентують, зокрема, і автори художніх творів, що належать до письменників-білінгвів. Як представники паралельної до слов'янської лінгвокультури такі автори набувають статусу *вторинної мовної особистості*, які володіють не лише мовними, а й концептуальними картинками світу обох лінгвокультур [12, 6]. У зв'язку з цим видається необхідним з'ясувати, як накладання двох культурних шарів у менталітеті письменника вербалізується в його творах, характеризуючи особливості його світосприйняття.

Ставши на сьогоднішній день міждисциплінарною, категорія *вторинна мовна особистість* вперше була введена в науковий обіг у лінгводидактиці І. І. Халєєвою [12], що сприяло її активному вивченню, перш за все, в цій царині [3; 6; 12; 13]. Свою подальшу розробку ця категорія знайшла у теорії міжкультурної комунікації [1; 4] і власне лінгвістиці [7; 8; 10].

Важливим здобутком представників школи з вивчення Російської мовної особистості була розробка тривірневої її структури, яка передбачала вербальний, лінгвокогнітивний і прагматичний рівні мовної особистості [5]. Проте когнітивний вектор сучасної науки фокусує увагу науковців на тісному взаємозв'язку між когніцією та мовою, в результаті чого актуалізується лінгвокогнітивний рівень, адже саме він є показовим при вивченні когнітивних процесів у свідомості мовця та їх вербалізації в мові й мовленні. Безпосередньо лінгвокогнітивний рівень вторинної мовної особистості був у центрі уваги І. І. Халєєвої, яка розподілила його на два підрівні: висхідний до мовної та концептуальної картин світу [12].

Романи сучасних британських письменниць Анни Шевченко і Марини Левицької яскраво презентують *вторинні мовні особистості* їх авторів, демонструють взаємодію і вплив української та англійської мов, а отже, слов'янських та англосаксонських лінгвокультур на їх світобачення, що актуалізовано в романах «Спадок» і «Коротка історія тракторів українською» [15; 16].

Мета статті – дослідити лінгвокогнітивний рівень *вторинної мовної особистості* в сучасному британському романі. Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) виявити генералізовані висловлювання про Україну і Великобританію, вжиті у творах письменниць-емігранток; 2) розглянути алюзії на слов'янські народні приказки; 3) охарактеризувати культурні стереотипи як актуалізатори *вторинної мовної особистості* письменниць.

Одиницями лінгвокогнітивного рівня *мовної особистості* є генералізовані висловлювання, узагальнені теоретичні та побутові поняття, судження, висновки, ідеї, концепти [5, 52]. Цей рівень передбачає «не лише знання мови у вузькому розумінні, а, насамперед, акумулювання знань носія мови про світ, тобто фіксацію наївної мовної картини світу» [5, 89].

Незважаючи на те, що Марина Левицька розмовляє і пише свої романи англійською мовою, а українською, подекуди навіть суржиком, говорила лише зі своїми батьками на побутові теми, як українську мовну особистість її характеризує твердження про милозвучність української мови, що є притаманним для україномовних письменників, на відміну від англосаксонських: *Such a beautiful language that anyone can be a poet* (Lewycka, 11). Маючи лише українське коріння і знаючи про Україну здебільшого з оповідей своїх близьких, Марина Левицька робить негативно марковані узагальнені висновки про Україну, зображаючи її в непривабливому світлі: *I have visited Ukraine. I have seen the concrete housing blocks and the fish dead in the rivers. Pappa, Ukraina isn't like you remember it. It's different now. The people are different. They don't sing any more-only vodka songs. All they're interested in is shopping. Western goods. Fashion. Electronics. American brand names* (Lewycka, 11). Авторка описує українців як націю, що не дбає про навколишнє середовище, оскільки вони допустили, щоб риба була мертвою в річках; як алкоголік, що співають лише, коли нап'ються; як представників споживацького суспільства, яких цікавлять магазини, товари із західних країн, американські бренди.

Узагальнені висловлювання про Британію, навпаки, вербалізують почуття гордості й поваги до цієї країни: *"Because British justice is best in world. It is both a histor-*

ical destiny and burden, which one might say..." (Lewycka, 11). Позитивно маркована лексема *good*, вжита в найвищому ступені порівняння, допомагає створити образ могутньої держави.

Як слов'янську мовну особистість Анну Шевченко характеризує звернення до приказок: *As they say, a girl v pohode u v bede* – "on the march and calamity" (Shevchenko, 41). Транслітерований вираз "в поході і в біді" можна трактувати як згорнутий варіант російської народної приказки "коня взнаєш в поході, а друга – в біді" або байки С. В. Міхалкова «Друзі в поході» про похід лиса, бобра і кабана [9, 18].

У романі «Коротка історія тракторів українською» вербалізовано низку світоглядних, гендерних та соціально-побутових стереотипів про Європу та Україну. Під стереотипом, вслід за Є. Бартмінським, ми розуміємо суб'єктивно детерміноване уявлення про предмет, що охоплює описові та оцінні ознаки, а також є результатом інтерпретації дійсності в рамках соціальних пізнавальних моделей [2, 189]. Отже, ми дотримуємося розуміння стереотипу в широкому аспекті, який передбачає суб'єктивне узагальнення.

У залежності від структури плану змісту і плана вираження Є. Бартмінський розрізняє три різновиди стереотипів: топіка, формули, ідіоми [2, 155]. Топіку можна вважати початковим етапом розвитку стереотипу, оскільки після того, як вона стає загальнозвживаною, вона трансформується у формули, що, в свою чергу, є мотивацією для створення ідіом. За Є. Бартмінським, топіка – стійкі сполучення семантичних одиниць, які ще не мають стабільної форми вербалізації [2, 155]. Отже, ці словосполучення мають описовий та узагальнений характер.

Україна, навпаки, зображена убогою країною: *Life in Ukraine is too hard for such a delicate spirit as hers. He has been reading the newspapers, and the news is grim. There is no bread, no toilet paper, no sugar, no sewerage, no probity in public life, and electricity only sporadically* (Lewycka, 2). Убогість життя в Україні підкреслюється багаторазовим повтором заперечувального займенника "no" зі значенням «ніякий, жоден».

Чоловіки вважають себе «лицарями на білому коні», що рятують жінок від жахливого життя: "Hm. So you say. Maybe it is so. But **if I can save one lovely human being...**" (Lewycka, 11). "**If I can save just one human being-one human being-from this horror, do you not think this is the moral thing to do?**" (Lewycka, 13). *Nobody knows what to believe or whom to trust. "If I can save just one human being..."* (Lewycka, 13). Фактуальна алюзія до лицарського минулого актуалізована лексемою "save", що використовується в романі 4 рази в контексті порятунку українки від лихого майбутнього в Україні. Апосіопеза, графічно виражена трьома крапками наприкінці речення, додає виразу філософського змісту і масштабності позиції героя, змушуючи в такий спосіб читача домислити, чому він має зробити все, що в його силах, щоб врятувати людину від лихого долі на Україні.

Головний герой Миколай наводить низку причин, чому він має це зробити: *How can he condemn a lovely woman to this? How can he walk by on the other side of the road? "You must understand, Nadezhda, **only I can save her!**"* You

see, he explains, **he is her last hope, her only chance to escape persecution, destitution, prostitution** (Lewycka, 2). У наведеному вище фрагменті актуалізовані стереотипи про Україну як бідну країну, про що свідчить лексема "dstitution", де процвітає гоніння і проституція, підтвердженням чому є лексеми "prostitution" і "persecution". Прийом фонетичний

Ще однією причиною, чому українки користуються популярністю серед іноземців, є те, що українки вважають своїм обов'язком приготування їжі для своєї родини: "Why you buying cake in Tesco, Valentina? Why you no baking? **Woman should bake**" (Lewycka, 7). Українська емігрантка в Британії пані Задчук після запитань, що свідчать про її осуд, радить своїй знайомій не купляти напівфабрикати в супермаркетах, а готувати їсти, про що свідчить використання модального дієслова "should", яке використовується для вираження порад.

Застарілим стереотипом є уявлення про українських жінок як про селянок: "Nothing wrong with **peasants. Mother was a peasant**" (Lewycka, 2). У словнику української мови лексема "селянка", жіночий рід від "селянин", тлумачиться як "житель села, основним заняттям якого є обробіток землі" [11]. Отже, в описі України акцентується увага на землеробстві як провідній галузі економіки.

Логічним продовженням образу жінки-селянки є стереотипне уявлення про те, що жінки – розумово обмеженіші в порівнянні з чоловіками: *It is my father's great regret that both his children were daughters. **Inferior intellectually...*** (Lewycka, 2). Політкоректний вираз "inferior intellectually", незважаючи на свою евфемістичність, є аксіологічно негативно забарвленим, оскільки натякає на низькі розумові здібності жінок.

Окрім експліцитного вираження, неосвіченість жінок також виражена імпліцитно, зокрема, за рахунок іронії. Одним із засобів створення комічного є ствердження протилежного. Зважаючи на те, що з контексту відомо, що Надія, донька головного героя, не вважає українку Валентину рівнею своєму батькові, фрази "she agrees with him in all respects", "like him" використані для досягнення комічного ефекту: *They will discuss art, literature, philosophy together in the evenings. She is a cultured woman, not a chatterbox peasant woman. He has already elicited her views on Nietzsche and Schopenhauer, by the way, and she agrees with him in all respects. She, like him, admires Constructivist art and abhors neo-classicism. They have much in common. A sound foundation for marriage* (Lewycka, 2). Стверджуючи, що Валентина – не балакуча селянка, мається на увазі, що вона є саме такою.

Доведення протилежного для досягнення комічного ефекту використовується в наведеному нижче фрагменті: *The Ukrainian community in Peterborough has disowned her. They, too, are narrow-minded. They are not impressed with her views on Nietzsche and Schopenhauer* (Lewycka, 2). Імпліцитним змістом є те, що Валентина не знайома з ідеями Ніцше і Шопенгауера, і саме тому спільнота в Пітерборо не визнає її.

У порівнянні з Європою, в більшості українських сімей діти виховуються в суворіших умовах. Цей стереотип знаходить своє відображення в романі: *My heart cries out, "You should love us. You're supposed to love us, no matter*

how bad we are! That's what normal parents do!" But I can't say it aloud. And anyway, he can't help it, can he? Growing up with Baba Nadia with her thin soups and strict punishments (Lewycka, 2). Обов'язок батьків любити своїх дітей та його невиконання вербалізовано за рахунок модального дієслова "be supposed to", яке виражає обов'язок, або загальноприйняте правило, або передбачене очікування з акцентом на тому, що воно не виконалося або його не дотрималися. Суворе виховання підтверджується лексемою "strict" для характеристики виховання.

Характерною рисою українського ринку є значне коливання цін на товар, що, в свою чергу, зумовлює відповідні особливості поведінки українських споживачів – пошук магазину із найнижчою ціною на необхідний товар: *My mother acquired an extraordinary passion and skill of thrift. She would walk half a mile down the High Street to save a penny off a bag of sugar* (Lewycka, 8). Заощадливість українців передається за допомогою лексеми "thrift". Повторюваність звички перевіряти, в якому магазині необхідний товар є найдешевшим, підкреслює дієслово "would", яке використовується для передачі повторюваних дій в минулому.

Про популярність товарів, бувших попередньо у використанні, свідчать наступні твердження: *What she couldn't make had to be bought second-hand. Shoes, coats, household things-someone else had always had them first, had chosen them, used them, then discarded them* (Lewycka, 8). Вживання дієслів "to have" і "to choose" в граматичному часі Past Perfect, що використовується для дій, які відбувалися до певного моменту або перед іншими діями, акцентує увагу читача на попередньому використанні речей.

Стереотипне уявлення про те, що українці обирають найдешевше, підтверджується наступними рядками: *If you had to get it new, it had to be the cheapest money could buy, preferably reduced or a bargain. Fruit that was on the turn, tins that were dented, patterns that were out of date, last year's style* (Lewycka, 8). Отже, ідея заощадливості реалізується лексемою "cheap", вжитою в найвищому ступені порівняння прикметників; "reduced" і "bargain", що свідчить про позитивне ставлення українців до рекламних кампаній.

У романі також вербалізовано стереотип про те, що українці зберігають великі запаси їжі «про всяк випадок»: *In the potting-sheds and garage, cardboard fruit-boxes were stacked with the latest crop of apples, Bramleys, Beauty of Bath and Grieves, all separately wrapped in newspaper, exuding their fruity perfume* (Lewycka, 8). Детальний опис запасів їжі із зазначенням сортів яблук свідчить про Україну як про країну з розвиненим сільським господарством.

Метою заощадливості є уникнення голоду: *Even dill and parsley were rolled in little plastic bundles and stored away for use, so that there was no longer any season of the year when there was scarcity* (Lewycka, 8). Лексема "scarcity" може тлумачитися і як "нестача", і як "голод".

Архетипічний страх голоду в українців був спричинений пережитим голодом за часів правління Сталіна: *My mother had known ideology, and she had known hunger. When she was twenty-one, Stalin had discovered he could use famine as a political weapon against the Ukrainian ku-*

laks (Lewycka, 8). Саме тому українці звикли тримати їжу «про запас»: *When I teased her about these supplies, enough to feed an army, she would wag her finger at me and say, "It's in case your Tony Benn ever comes to power"* (Lewycka, 8). Поширене означення «достатні, щоб нагодувати цілу армію», вжите представницею молодшого покоління, передає несерйозне ставлення до цієї звички, що свідчить про нерозуміння причин і мети тримання таких великих запасів.

Консервування є ще одним українським стереотипом, актуалізованим в творі: *Upstairs under the beds in sliding boxes were kept preserves (mainly plum) and jars of home-made jam (plum, strawberry, raspberry, blackcurrant and quince in all combinations)* (Lewycka, 8). Детальний опис видів варення, виражений низкою однорідних іменників на позначення видів фруктів і ягід, з яких його виготовляють, свідчить про імпліцитну іронію.

Глибоко укорінений страх голоду провокує інший стереотип – позитивну аксіологічну забарвленість огрядності, що призводить до її культивування: *"You good eat. I like man good eat. Why you no eat more, Yuri?"* (Lewycka, 41). *"I like fatty," says my father. He places a placatory wizen hand on Valentina's breast and gives it a little squeeze* (Lewycka, 8). Про позитивну маркованість свідчать лексеми "good" і "like".

Як українську МО Марину Левицьку характеризує вербалізація стереотипу про те, що краще бути огрядним, ніж занадто худим: *"Better fatty than skinny. Look Nadezhda. She starving Bangladesh-lady"* (Lewycka, 8). Надія порівнюється із бангладешкою на основі схожості статур – жителі Бангладешу і Надія є худими.

Худорлявість негативно маркована для українців, оскільки вона мислиться як результат голоду: *"Thin is hunger! Thin is famine! Everybody thin drop over dead! Ha ha!"* (Lewycka, 8). Страх голоду глибоко закорінений в свідомості українців після пережитого геноциду 1932-1933 років.

Як європейську, а саме англійську, МО Марину Левицьку характеризує вербалізація оберненого стереотипу про те, що худорлявість є ознакою міцного здоров'я: *I take this as a slight. Righteously, I draw in my stomach. "Thin is good. Thin is healthy. Thin people live longer"* (Lewycka, 8). Відповідно, в європейській свідомості худорлявість має позитивні конотації, зважаючи на те, що європейцям не доводилося виживати в умовах геноциду.

Підводячи підсумок, слід зауважити, що одиницями лінгвокогнітивного рівня вторинної мовної особистості є негативно марковані генералізовані висловлювання про Україну, за допомогою яких створено її сатиричний образ, та позитивно марковані узагальнення про Великобританію, що експлікують повагу та гордість за цю країну; слов'янські народні приказки, які свідчать про слов'янське походження авторки; актуалізовані в романах світоглядні, гендерні та соціально-побутові стереотипи, що є результатом накладання українського та англійського лінгвокультурних пластів в рамках вторинної мовної особистості.

Література:

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.

2. Бартми́нский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике / Ежи Бартми́нский; [пер. з польск.]. – М.: Индрик, 2005. – 528 с. – (Традиционная духовная культура славян. Зарубежная славистика).
 3. Гальскова Н. Д., Гез Н. И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика / Гальскова Наталья Дмитриевна, Гез Надежда Ивановна. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 336 с.
 4. Каменская О. Л. Вторичная языковая личность – методологическая основа межкультурной парадигмы в лингводидактике / Ольга Львовна Каменская // Актуальные проблемы постдипломного профессионального лингвистического образования: сб. науч. тр. / МГЛУ. – М., 1998. – Вып. 440. – С. 30-35.
 5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Караулов Юрий Николаевич. – М.: Наука, 1987. – 264 с.
 6. Колкова М. К. Методика обучения иностранным языкам в средней школе / М. К. Колкова. – СПб.: КАРО, 2006. – 224 с.
 7. Мамонтова Н. А. Вторичная языковая личность в онтогенезе: уровни лингвокультурологического описания (на материале начального этапа обучения английскому языку русскоязычных учащихся): дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.19 „Теория языка” / Наталья Александровна Мамонтова. – Москва, 2010. – 210 с.
 8. Метельская Л. Н. Этнопсихолингвистические особенности восприятия французского художественного текста вторичной (русской) языковой личностью: дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: 10.02.19 / Людмила Николаевна Метельская. – М., 2007. – 239 с.
 9. Михалков С. В. Аисты и лягушки: Басни / Сергей Владимирович Михалков. – М.: Детская литература, 1989. – С. 32.
 10. Петрова Е. Ю. Цветообозначения в языковом сознании вторичной языковой личности (на материале русского и французского языков): дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: 10.02.19 / Елена Юрьевна Петрова. – М., 2008. – 232 с.
 11. Словник української мови в 11-ти томах. [Електронний ресурс] – Режим доступу до словника: <http://www.sum.in.ua/>
 12. Халеева И. И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи (подготовка переводчиков): автореф. дис. на соиск. учен. степ. докт. пед. наук: 13.00.02 и 10.02.19 / Ирина Ивановна Халеева – М., 1990. – 36 с.
 13. Халяпина Л. П. Формирование поликультурной языковой личности как требование новой глобальной ситуации / Л. П. Халяпина, Г. В. Елизарова // Языковое образование в вузе: методическое пособие для преподавателей высшей школы, аспирантов и студентов. – СПб.: КАРО, 2005. – С. 8-20.
 14. Хитрик К. Н. Теоретические основы обучения культуре иноязычного речевого общения в специальном языковом вузе (на материале иранской ветви индоевропейских языков): автореф. дис. на соиск. учен. степ. докт. пед. наук: 13.00.02 / Константин Никитич Хитрик – М., 2001. – 43 с.
- Джерела ілюстративного матеріалу*
1. Lewycka M. A Short History of Tractors in Ukrainian / Maryna Lewycka. – N.Y.: Penguin Books, 2006. – 294 p.
 2. Shevchenko A. Bequest / Anna Shevchenko. – London: Headline, 2010. – 410 p.
- Горицкая Ю. В. Лингвокогнитивный уровень вторичной языковой личности (на материале романов современных британских писателей)**
- Аннотация.** В статье исследовано лингвокогнитивный уровень вторичной языковой личности и установлено, что его единицы – это использованные в романе британской писательницы украинского происхождения негативно маркированные генерализованные высказывания про Украину и позитивно маркированные обобщения про Великобританию; аллюзии на славянские народные пословицы; вербализированные в художественных произведениях культурные стереотипы, характерные европейской и славянской ментальности, свидетельствующие про симбиоз двух лингвокультур в сознании билингвов, владеющих не только языковыми, но и концептуальными картинками мира этих культур.
- Ключевые слова:** вторичная языковая личность, лингвокогнитивный уровень, единицы лингвокогнитивного уровня, культурный стереотип, генерализованные высказывания, аллюзии.
- Horytska Y. The linguo-cognitive level of secondary linguistic identity (based on the novels written by the modern British writers)**
- Summary.** The paper studies the linguo-cognitive level of secondary linguistic identity. It proves that the units of this level are negatively-marked generalisations about Ukraine and positive ones about Great Britain used in the novel written by the British writer of Ukrainian origin; the allusions to Slavonic proverbs; typical for the European and Slavonic mentality cultural stereotypes verbalised in the literary works, which accounts for the interrelation between two cultures in bilingul mindset.
- Key words:** secondary linguistic identity, linguo-cognitive level, the linguo-cognitive level units, cultural stereotype, generalizing expressions, allusions.

Кузенко Г. М.,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики перекладу
Чорноморського державного університету імені Петра Могили*

ПАРАДИГМА ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Анотація. У статті розкриваються гендерні стереотипи, що являють собою культурно і соціально обумовлені думки про характеристики, атрибути і норми поведінки представників обох статей і їхнє відображення в мові.

Ключові слова: гендерний стереотип, фемінінність, маскуліність, гендерна асиметрія.

Основні тенденції розвитку культури третього тисячоліття обумовлені фундаментальними проблемами, що виникли у сфері соціальних та індивідуально-особистісних відносин, притаманних сучасним суспільствам. Серед найгостріших виокремлюється проблема соціокультурної стереотипізації гендерних відносин. Характер та особливості функціонування гендерних стереотипів, що відображають найбільш поширені способи соціалізації статі, свідчать про гендерну нерівність, яка продовжує існувати у більшості сучасних соціумів. Відкритість гендерної політики, увага до гендерних інтересів – це шлях до реалізації індивідуальних можливостей кожної особистості, до зняття соціальної напруженості за рахунок розв'язання конфліктів у стосунках між індивідами різної статі.

Обумовлена не стільки природно-біологічними, скільки соціально-культурними факторами, гендерна асиметрія у сучасних соціумах змусила світову науково-гуманітарну думку досліджувати історичні причини, що призвели до формування гендерно-непаритетних культур. Нині очевидно, що гендерні стереотипи мають глибинні онтологічні корені. Їх зміст і характер не можуть бути простою оманною у сфері соціальної думки. Вони складають серйозну наукову і філософську проблему.

Людська свідомість наділена здатністю відображати навколишню об'єктивну реальність і це відображення виступає суб'єктивним образом об'єктивного світу, утворюючи певну модель, а саме картину світу. В процесі об'єктивізації дійсності свідомістю вмикаються так звані механізми стереотипізації. Результатом відображення в свідомості людини фрагменту картини світу є стереотип. Так, стереотип – це стійкий елемент картини світу, що зберігається у свідомості. Об'єктивовані в мові стереотипи стають мовними стереотипами.

Гендер – соціальна стать людини, яка є також елементом картини світу, відтворюється у вигляді гендерного стереотипу. Відмінною рисою стереотипу є його відносна стабільність.

Українська і російська гендерна лінгвістика репрезентована культурологічними дослідженнями гендерного концептуального змісту на матеріалі лексики (О.Л. Бессонова, О.С. Бондаренко, А.В. Дудолодова, Г.І. Емірсуїнова, М.С. Колесникова, І.Г. Ольшанський, Г.Ю. Цапро), фонетики (В.В. Потапов, Т.Н. Шевченко), фразеології

(І.В. Зикова, Т.А. Клименкова, Д.Ч. Малишевська), паремії (Ю.В. Абрамова, О.Ю. Дубенко, А.В. Кириліна); соціолінгвістичними (В.В. Потапов), психолінгвістичними (Н.В. Абубікірова, О.А. Андріанова, О.І. Горошко) та дискурсивними (О.Л. Антінескул, Г.Ю. Богданович, Е.В. Піщікова, Л.Н. Синельникова, І.І. Халєєва) дослідженнями мовленнєвої поведінки статей, аналізом гендерного аспекту художнього дискурсу (Н.Д. Борисенко, О.Л. Козачишина, І.І. Морозова), рекламного дискурсу (Т.А. Ускова), а також спілкування в мережі Інтернет (М.С. Колесникова, Л.Ф. Компанцева).

Хоча гендер не є лінгвістичною категорією (виняток становлять соціо- і, частково, психолінгвістика), аналіз структури мови дозволяє отримати інформацію про те, яку роль відіграє гендер в тій або іншій культурі, які поведінкові норми для чоловіків та жінок фіксуються в текстах різного типу, як змінюється уявлення про гендерні норми, маскуліність та фемінінність в часі, які стиліові особливості можуть бути віднесені до переважно жіночих або переважно чоловічих, як усвідомлюється мужність та жіночість в різних мовах і культурах, як гендерна приналежність впливає на засвоєння мови, з якими фрагментами і тематичними сферами мовної картини світу вона пов'язана. Вивчення мови дозволяє також встановити, за допомогою яких лінгвістичних механізмів стає можливою маніпуляція гендерними стереотипами [4].

Об'єктом дослідження гендерної лінгвістики є взаємовідношення мови і статі, тобто питання про те, у який спосіб стать маніфестується в мові. Основною метою таких досліджень є опис і пояснення того, як визначається стать у мові, які характеристики приписують мові чоловіків та жінок, і в яких семантичних галузях вони найбільш поширені, а також вивчення мовної поведінки статі, виділення і опис особливостей чоловічої та жіночої мовних картин світу [3]. Значний внесок у розвиток даної науки належить Робін Лакофф – американській дослідниці, праці якої стали фундаментальними для вивчення мовних особливостей жінок і чоловіків [5].

У зарубіжній лінгвістиці сформувався гендерологічний напрям, що вивчає, з одного боку, зафіксовані в мові стереотипи фемініності й маскуліності, а також гендерні асиметрії, а з іншого – особливості мовної поведінки чоловіків і жінок.

Сучасні дослідники відзначають, що «якщо мовна картина світу – це зафіксована в мовних знаках і виявлена у формах мовної діяльності (текстах, дискурсах) мовна свідомість, то гендерні ознаки – це суттєві прояви пізнання світу крізь призму чоловічої й жіночої свідомості, що виявляють особливості номінативної й комунікативної діяльності чоловіків і жінок, обумовлені статевою особливістю мовної діяльності й мовної поведінки» [2; 5].

Організація гендерної інформації в англomовному дискурсі регульована мережею фреймових структур, що відбивають гендерні стереотипи й еталони англomовної лінгвокультури. Стереотип трактують як мінімізоване й конкретизоване, «суперстійке» уявлення про предмет чи явище, що асоціюється з конкретним концептом [1, 127].

Гендерні стереотипи являють собою культурно і соціально обумовлені думки про характеристики, атрибути і норми поведінки представників обох статей і їхнє відображення в мові. Стереотип кореспондує з уявленням, репрезентуючи мінімізоване, типізоване й аксіологічно марковане знання про об'єкт. Відповідно, гендерний стереотип постає як типізоване, мінімізоване й соціокультурно марковане уявлення про фізіологічні, фізичні, емотивні, психологічні, психічні та соціокультурні властивості чоловіка й жінки, а також усі можливі образні асоціації, пов'язані з належністю індивіда до чоловічої або жіночої статі у певній лінгвокультурі.

Отже, гендерні стереотипи є відображеними в мові елементами культури. «Мова повною мірою є дзеркалом культури, яке фіксує усі символічні проявлення, відображає усі упередження та стереотипи суспільства» [4, 58]. Мова пропонує вже готовий набір шаблонів та стереотипів (для позначення жінок та чоловіків), які характеризують певну стать, формують у людини, яка їх використовує, певне бачення того, яким є світ та яким він повинен бути. Мова активно бере участь у процесі конструювання гендеру, тому мова вважається могутнім засобом формування стереотипних уявлень про гендер, що саме й стало причиною того, що гендерні дослідження сформуливалися в самостійну течію, а питання взаємозв'язку мови і статі її носіїв залишається вельми актуальним і на сучасному етапі.

«Підхід до гендеризму як до реальності, опосередкованої знаками, символами і текстами (тобто з позицій герменевтики), дозволяє визначити гендер як свого роду міждисциплінарний елемент, в основі якого переплітається безліч наук про людину, про її не тільки біологічну, але й соціально і культурно обумовлену специфіку, сукупність обставин, подій і дій, в центрі яких знаходиться людина, особистість» [2, 56].

Гендерна проблематика в лінгвістиці розглядається в двох аспектах:

1. зафіксовані в мові гендерні стереотипи, тобто узагальнені уявлення про те, якими якостями і соціальними ролями володіють чоловіки і жінки;

2. гендерна асиметрія мови, тобто особливості мови чоловіків і жінок, мовних стратегій і тактик, а також власне лінгвістичні особливості мовлення обох статей [3].

У першому випадку ми маємо справу переважно з мовою як системою, тоді як у другому – з мовленням, мовленнєвою діяльністю, яка є реалізацією мови на практиці.

Наступна класифікація гендерних стереотипів відображає їхній зміст відповідно до першого аспекту [2]:

1. Стереотипи, що корелюють з діяльністю та активністю: для чоловіків – досягнення мети будь-якими засобами та методами, прагнення до змагання і суперництва, рішучість. Жінці ж приписуються пасивність, нерішучість, обережність, турбота про дотримання норм, конформізм.

2. Стереотипи, що співвідносяться з позицією влади і управління: для чоловіків – прагнення до лідерства, амбітність, владність. Для жінок більш характерними є покірність, безпорадність, залежність.

3. Стереотипи, що характеризують когнітивну сферу: логічність, раціональність і більш швидка реакція, дотепність асоціюються з чоловіком; ірраціональність, нелогічність, схильність до роздумів – з жінкою.

4. Стереотипи, що характеризують емоційну сферу: «чоловічими» вважаються такі якості як здатність відокремити раціональні рішення від емоційних, холоднокровність, «жіночі», фемінні характеристики – це емоційність, сприйнятливність, чутливість, вразливість.

5. Стереотипи, пов'язані з процесом міжособистісної взаємодії: «жіночі» якості – жертвовність, м'якосердність, дбайливість, дружелюбність, мінливість, хитрість, балакучість. До чоловічих стереотипів належать рішучість, наполегливість, надійність, нетактовність, черствість, егоїзм.

6. Нарешті, чоловікам і жінкам відводять виконання різних соціальних ролей. Чоловіка сприймають, перш за все, як працівника і громадянина, а жінку – як дружину і мати.

«Особливості мовного стилю чоловіків і жінок проявляються на двох рівнях – мовної поведінки й мовлення. Наприклад, чоловіки частіше перебивають, більш категоричні у своїх судженнях і оцінці, прагнуть керувати діалогом. Як це не дивно, проте на відміну від поширеної думки, чоловіки говорять більше, ніж жінки. Хоча, речення чоловіків, як правило, коротші за жіночі висловлювання. Чоловіки в цілому набагато частіше вживають абстрактні іменники, а жінки – конкретні (у тому числі власні назви). Чоловіки частіше використовують іменники і прикметники, в той час як жінки вживають більше дієслів. Чоловіки вживають більше відносних прикметників, а жінки – якісних. Чоловіки частіше використовують дієслова доконаного виду дійсного способу» [2, 126].

«Жіноче мовлення включає в себе велику кількість емоційно оцінювальної лексики, в той час як чоловіча оцінювальна лексика частіше стилістично нейтральна. Найчастіше жінки схильні до інтенсифікації насамперед позитивної оцінки. Чоловіки частіше і більш впевнено використовують негативну оцінку, включаючи стилістично знижену, лайливу лексику і інвективи; вони набагато частіше вживають сленгові слова і вирази, а також нелітературну та ненормативну лексику» [1, 43].

Говорячи про другий аспект дослідження гендерних стереотипів, то наведемо класифікацію американської дослідниці Робін Лакоф, яка запропонувала ряд відмінностей, що відрізняють мовлення жінок від мовлення чоловіків, основними з яких є: «ухильні» фрази (hedges): sort of, kind of, I guess; підсилювальні слова та фрази (intensifiers): so, very; «порожні» означення (empty adjectives): divine, adorable, gorgeous; надзвичайноввічливі форми (superpolite form): «Would you mind...?» «Is it ok if...?»; вибачення (apologizing): «I'm sorry, but I think that...»; евфемізми (euphemisms) з метою уникнення грубої лексики (coarse language); непрямі прохання (indirect requests): «Wow I'm so thirsty»; розділові запитання (tag questions): «You don't mind eating this, do you?»; граматично правильні форми (hyper-correct grammar); модальні конструкції (modal constructions) з can, would, should, ought: «Should we turn up the heat?»; прямі цитати (direct quotations) – чоловіки частіше перефразовують; своєрідне почуття гумору (specific sense of humour) – жінки не вміють розповідати жарти і часто не розуміють анекдотів.

Крім того, за спостереженнями Р. Лакоф, в усному мовленні жінки частіше, ніж чоловіки інтонаційно підкреслюють слова-підсилювачі: «so», «very», «quite» (*speak in italics*) [5].

А. Кириліна в свою чергу у статті «Лінгвістичні гендерні дослідження» запропонувала відмінні характеристики чоловічого мовлення у порівнянні з мовленням жінок [4].

Отже, маскулініні маркери мовлення проявляються у вживанні чоловіками таких засобів організації комунікації:

– вживання термінологічної та професійної лексики «... inflation was actually negative», «... if you have health insurance,...», «... it's going to be deficit neutral»;

– схильність до використання у мовленні абстрактних іменників «... it is a form of collaboration based on honesty, sincerity...»;

– використання негативних конструкцій: «... there some people who don't like me because of my ...», «... you don't – you don't get – you don't get time on the nightly news»;

– вживання прецизійної лексики: «You and I are both paying \$900...», «There are essentially private HMOs...»;

– вживання при передачі емоційного стану або оцінки предмета чи явища слів з найменшою емоційною індексацією;

– одноманітність лексичних прийомів при передачі емоцій.

Як висновок можна зазначити, що реалізація чоловіками та жінками гендерних ролей передбачає використання ними мовних засобів, які сприймаються ними як призначені для їх гендерної групи. В цьому сенсі бінарна опозиція, яка асоціюється з маскулінністю та фемінінністю, абсолютно доречна при дослідженні гендерної мовної поведінки.

Література:

1. Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивно-гендерні аспекти / О.Л. Бессонова. – Донецьк: ДонНУ, 2002. – 362 с.
2. Дудолодова О.В. Гендерные аспекты речевого взаимодействия /

О.В. Дудолодова // Функциональная лингвистика. Итоги и перспективы: материалы науч. конф. – Ялта : ТНУ, 2002. – 265 с.

3. Емірсуїнова Г.І. Лексикон сучасного фемінізму (на матеріалі англійської мови): автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.04 / Г.І. Емірсуїнова ; Київ. нац. ун-т. – К., 2003. – 22 с.
4. Кириліна А. В. Развитие гендерных исследований в лингвистике / А. В. Кириліна // Филологические науки, – 1998. – 150 с.
5. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things / G.Lakoff – Chicago University, 1990. – 123 p.

Кузенко Г. М. Парадигма гендерных стереотипов в языковой картине мира

Аннотация. Существует тесная взаимосвязь между гендером и стереотипом. С одной стороны, языковые методы позволяют изучать гендерные стереотипы в структуре текста, с другой, анализ гендерного фактора в языке позволяет исследовать, языковые отличия: лексические, словообразовательные и синтетические, в зависимости от роли гендерных стереотипов. Гендерные стереотипы представляют собой культурно и социально обусловленные мнения о характеристиках, атрибутах и нормах поведения представителей обоих полов, что выражаются в языке.

Ключевые слова: гендерный стереотип, фемининность, маскулинность, гендерная асимметрия.

Kuzenko H. Paradigm of gender stereotypes in the language world

Summary. Gender and stereotypes are deeply interrelated. On the one hand, linguistic methods allow revealing gender stereotypes in the text structure. But on the other hand, the analysis of gender factor in language makes it possible to explore how language devices differ – lexical, word-formative, and synthetic – depending on the role of gender stereotypes. Gender stereotypes are culturally and socially conditioned ideas about the characteristics, attributes and norms of behavior of both sexes and their reflection in a language.

Key words: gender stereotypes, femininity, masculinity, gender asymmetry.

Полоусова Н. В.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри міжкультурної комунікації і іноземних мов
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

ДІЛОВА КОНТАКТНІСТЬ І КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК УМОВА ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ ФАХІВЦІВ

Анотація. У статті обґрунтовується актуальність розвитку комунікативної компетентності та ділової контактності для професійної самореалізації майбутніх фахівців; мотивуються особливості комунікативної взаємодії з урахуванням правил соціального партнерства.

Ключові слова: постіндустріальний, компетентність, комунікація, взаємодія, ділова контактність, толерантність, структура, цінності, професійна самореалізація, інтегрування.

Постановка проблеми. Аналіз феномена комунікативної компетентності та ділової контактності, їх змісту, структури, законів і правил функціонування, значення в інформаційно-інтерактивному просторі майбутніх фахівців є актуальною проблемою професійної педагогіки й психології. Компетентнісно спрямована професійна освіта стає домінуючою сучасних модернізаційних процесів з огляду на внесення фрагментів соціальних практик у професійну освіту й залучення педагогів, громадськості до визначення й обґрунтування ключових життєвих компетентностей. Ідея компетентнісно спрямованої професійної освіти тісно пов'язана з тими педагогічними моделями, якими реалізуються такі соціальні цінності, як проєктна діяльність майбутніх фахівців, креативно-творчий продукт, професійний досвід, свобода вибору, система соціально-етичних цінностей тощо.

Аналіз останніх досліджень. Категорія компетентності різносторонньо й ефективно вивчається в різних аспектах, орієнтованих на міждисциплінарні дослідження, що дає можливість більш системно й інтеграційно усвідомлювати проблеми, що пов'язані з процесом підготовки й професійного становлення майбутніх фахівців. Узагальнення досліджень останніх років щодо її вивчення (К. Абульханова-Славська, І. Зязюн, С. Максименко, Є. Климов, І. Зимня, Н. Кузміна, А. Маркова, Є. Павлютенков, Л. Петровська, Дж. Равен, М. Холодна, Е. Зеєр, Є. Коблянська, Л. Єременко, О. Пометун, Л. Берестова, О. Бодальов, С. Бондар, І. Єрмаков, Т. Іванова, Кононко, О. Овчарук, І. Родигіна, О. Савченко, Л. Сохань, А. Хуторський, В. Краєвський, І. Булах, І. Лернер, Тараненко, І. Гушлевська, С. Клепко, Н. Яковець, Н. Чепелева, С. Гончаренко, І. Зварич, Ю. Бабанський, та ін.) дає підстави зробити висновок, що професійна компетентність майбутнього спеціаліста – це перш за все здатність і готовність особистості ефективно будувати власну діяльність та суб'єктно важливу взаємодію із соціальними партнерами на основі отриманих знань і сформованих професійних умінь.

Основні підходи до питання комунікативної ділової контактності визначаємо з урахуванням інтегральності між спілкуванням, професійною діяльністю та взаємодією між учасниками виробничого процесу (І. Вихованець, О. Селіванова, Ф. Бацевич, А. Мудрик, І. Цимбагиок, Г. Чайка, О. Гура, Л. Орбан-Лембрик, Л. Карамушка, О. Холод, Г. Почепцов та ін.). Ряд науковців (С. Максименко, А. Мудрик, М. Боришевський, В. Рибалка, Л. Орбан-Лембрик, Н. Побірченко та ін.) ділову комунікативну контактність вважають важливою умовою психологічного розвитку особистості, її соціалізації, професіоналізації, індивідуалізації та самореалізації.

Актуальність дослідження. Характерною рисою сьогодення є провідна роль інформації у виробничій, соціокультурній та міжособистісній сферах взаємодії. Стає все більш зрозумілим, що інформація – провідний природний ресурс; це єдина природна субстанція, сканування якої не наносить прямої шкоди Природі. Більше того, використання природної інформації, в кінцевому результаті, означає засвоєння спеціалістами тих *принципів*, за якими функціонують природні системи. Інформація стає фактором соціокультурної та пізнавальної організації всіх систем і підсистем, структур і підструктур вищих навчальних закладів. Термін «інформація» є синонімічним до слова «комунікація» (лат. communication – обмін, зв'язок, розмова). Останній виражає перш за все такі базові значення:

1. Процес передачі інформації, що включає адресанта, канали, кодування, дешифровку, зміст, ефективність, контроль, ситуацію, намір, адресата. 2. Акт спілкування між людьми за допомогою передачі значеннєвих символів, метою якого є взаєморозуміння, взаємодоповнення, взаємореалізація, взаємопідтримка, взаємозбагачення та інші синергетичні явища. 3. Обмін інформацією будь-якого виду між різними системами зв'язку.

Психолого-педагогічне, соціокультурне, як і психолінгвальне усвідомлення важливості в соціальній взаємодії ролі ділової контактності та професійної комунікації, наукове узагальнення їх специфіки стали об'єктом уваги не так давно. **Актуальність** зазначеної теми дослідження мотивується такими провідними тенденціями сьогодення: 1. Посилення глобалізаційних процесів. 2. Розуміння все більшою кількістю дослідників, педагогів-праєктиків, філософів, психологів, вихователів, психотерапевтів, представників медицини, духовних цілителів, діячів культурних конфесій важливості в нашому житті слова, комунікації (як різновиду інформації) в цілому. 3. Виявлення в комунікативних взаємодіях, що обумовлюються специфі-

кою того чи іншого напрямку професійних знань, а також іншими чинниками (вікові особливості, мотиви, цінності, цілі, індивідуальні уподобання, стосунки між партнерами, рівень соціалізації, тип характеру, рівень психологічної захищеності, навички взаємодії, особливості етнокультурних традицій та ін.), спільного та локально-самобутнього.

4. Посилення уваги майбутніх спеціалістів до технологічної, психологічної, художньо-естетичної, духовно-екологічної, організаційно-трудової, ринково-економічної культури. 5. Багатоаспектне використання комп'ютерно-інформаційних технологій.

У статті ставиться **завдання**: а) обґрунтувати актуальність розвитку комунікативної компетентності та ділової контактності для професійної діяльності майбутніх спеціалістів; б) виділити базові функції професійної комунікації; в) обґрунтувати важливість розвитку в молоді комунікативної компетентності й ділової контактності для успішної професійної самореалізації в умовах ринку; г) систематизувати правила ефективної ділової контактності як умови партнерства й успішної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Комунікабельність майбутнього спеціаліста є важливою умовою розвитку виробничих стосунків, сприяє чіткому визначенню цілей, мотивів і потреб здійснення професійно-трудової діяльності, є рушійною силою до встановлення ділових соціальних контактів. У дослідженнях Ф. Бацевича, С. Мусатова, Л. Орбан-Лембрик, О. Селіванової, Г. Андреевої, Л. Петровської, В. Черевко та ін. Характеризується специфіка комунікативної компетентності, в якій важливого значення надається потребнісно-мотиваційному й операційному змісту її розвитку. Комунікація (від лат. communication – обмін, зв'язок, передача) – це передача інформації від однієї системи до іншої через посередництво спеціальних матеріальних носіїв, сигналів. Комунікація – необхідна передумова функціонування й розвитку всіх соціальних систем, бо вона забезпечує зв'язок між людьми різних професій, їх психостанами, намірами, планами, бажаннями, прагненнями до самореалізації; вона робить можливим накопичення й передачу соціокультурного досвіду, розподіл праці й організацію спільної професійної та міжпрофесійної діяльності, управління та самоуправління, регуляцію, як і трансляцію етнокультур.

У аспекті практичних потреб життєво-професійної самореалізації особистості важливим є розуміння того, що природна звукова етномова – це надзвичайно зручна, комунікативно ефективна, відкрита для оновлення (за рахунок інтеграції інноваційних знань), універсальна, стійка, креативна, когерентна, лабільна, гнучка, енергетична і в цілому антропоцентрична система органічного набору граматично-синтаксичних та семантико-стилістичних засобів-знаків соціально-гуманістичної, культурно-когнітивної взаємодії, що еволюціонує, самоорганізовується й надає своєму носієві майже безмежні можливості втілення своїх пізнавально-когнітивних і креативно-комунікативних потреб та намірів, а тому конгруентна (рівнозначна) вербальному інтелекту й самосвідомості особистості, її світомисленню, світорозумінню – відображає й зберігає саме пізнання, досвід, властивості, стереотипи, підходи, оцінки, можливості, які організовані таким чином, що найбільш адекватно відповідають потребам і здібностям інтелекту людини. Важливим атрибутом

комунікативної компетентності є ділова контактність – засіб успішної взаємодії в професійній діяльності. Комунікативну компетентність доречно розглядати в контексті професійної підготовки майбутнього спеціаліста й розкривати як систему внутрішніх ресурсів, що інтегрує загальну культуру спілкування й ділову контактність у професійній сфері. Комунікативна компетентність передбачає розуміння мотивів, потенціалу, стратегічних і тактичних моделей поведінки, уміння інтегрально «прочитувати» інтереси й потреби соціальних груп, усвідомлювати можливі перешкоди, а також брати до уваги соціально-економічні тенденції. Ділова комунікативна контактність сприяє реалізації особистих життєвих потреб, що важливо в умовах конкуренції й безробіття. Наявність професійно важливих якостей у студентів різних професій свідчить про початок формування в них **професійної компетентності** – інтегральної характеристики ділових та особистісних якостей майбутніх фахівців [3, с. 729-730], яка репрезентує рівень їх знань, умінь, навичок, достатніх для здійснення мети професійної діяльності, а також їх індивідуальну систему цінностей, що в комплексі реалізується **комунікативною системою** навичок.

Системні кризові тенденції визначають вектор професійної підготовки студентів, що мають максимально якісно: а) володіти навичками пошуку професійної інформації; б) ефективно взаємодіяти з іншими працівниками соціокультурної сфери суспільства, комунікуючи за законами гармонії, толерантності, партнерства, етики, кордоцентризму, що завжди було притаманно для носіїв української культури; в) бути мобільними й відповідальними у прийнятті рішень, а також прозорливими й виваженими в питаннях власної життєбезпеки, що великою мірою залежить від мислемовленневої сформованості особистості; г) бути підприємливими й конкурентноспроможними в складних ринкових умовах, що цементуються комунікативною вправністю учасників виробничо-господарських процесів.

Комунікативна компетентність визначається як відповідне прагматично-інтегральне використання соціально професійних знань і навичок у партнерській взаємодії. Характеристиками комунікативної компетентності є: 1. Відповідність професійної поведінки контексту ситуації та особистісних взаємовідношень її учасників. Цим твориться **ефект** «партнерської розмови», «партнерського взаємообміну», актуальною для кінцевого успішного результату інформацією, що є взаємовигідною.

Комунікативна компетентність базується на професійних знаннях правил спілкування; вона включає сформовані **адаптаційні** навички студентів і психолого-етичну **гнучкість** у досягненні кінцевої мети при збереженні толерантних відносин. 3. Комунікативна компетентність пов'язана з **відносинами** між партнерами в умовах ринкових процесів, а не з індивідами. Комунікативна компетентність – це здатність зберігати міжпартнерською професійно-ділові стосунки, з бажаною визначеністю, тобто мистецтво завчасно уникати в стосунках з партнерами «ям» і «капканів» (конфліктогенів), а також успішно виробляти стратегію й тактику комунікативної поведінки, коли прийом уникання конфлікту не спрацює [3, с. 417-418].

Внутрішню **структуру** комунікативної компетентності можна попередньо окреслити такими компонентами: 1. Знання (професійні, психолого-педагогічні, технологічно-комп'ютерні, соціально-економічні, адміністративно-управлінські, світоглядно-методологічні, організаційні, екологічні, естетичні, міждержавні, дипломатичні, етичні, граматично-синтаксичні, семантико-синтаксичні та ін.). 2. Пізнавально-креативні навички. 3. Практично-прагматичні, підприємницько-ділові навички. 4. Відношення. 5. Емоції, оцінки, почуття, реакції. 6. Цінності та етика. 7. Дипломатія, стратегія й тактика. 8. Мотивація. 9. Потреби.

Зміст комунікативної компетентності можна систематизувати як:

1. Готовність і вміння особистості організувати контакти з людьми на різній психолого-управлінській дистанції, а також здатність своєчасно й доречно проявляти гнучкість в адекватній зміні психологічних позицій, що спрямовані на забезпечення толерантних партнерських стосунків.

2. Інтегральна цілісність знань, мовленнєвих і позамовленнєвих умінь, а також навичок комунікативної взаємодії, набутих спеціалістом того чи іншого напрямку професійних знань, що придбані свідомо й цілеспрямовано в процесі соціалізації, навчання, виховання, самовиховання, саморозвитку.

3. Природний та набутий внутрішній креативно-діяльнісний потенціал учня, що потрібний для забезпечення комунікативної компетентності в процесі реалізації цілей і завдань обраної професії.

4. Синергетичне утворення, що включає психолого-педагогічне знання й перцептивні здібності, а також такі аспекти: а) **когнітивний** як соціально-ціннісний орієнтир «тут і тепер»; б) **виконавський** через реалізацію реально сформованих умінь і навичок; в) **емоційно-інтуїтивний, прогностичний**, що допомагає визначити соціальні смаки, уподобання, установки, замовлення, стереотипи, тенденції, досвід та систему соціально-культурних, професійно-технологічних цінностей, що відображають пізнавальний поступ.

У комунікації, як і в системі мови, діють певні закони, що мотивуються перш за все психологічними особливостями учасників, їх досвідом, системою індивідуальних цінностей, рівнем володіння культурними здобутками етносу, професійними повноваженнями, а також соціальними ролями. Комунікативні закони нежорсткі, з часом можуть змінюватися, мають національну специфіку, відображають найзагальніші тенденції, що наявні в усіх типах спілкування [1, с. 38], зокрема: 1. Закон дзеркального розвитку, коли співбесідники автоматично, підсвідомо імітують стиль один одного. Він впливає на тематику діалогів, дає можливість налагодити добрі стосунки. 2. Закон залежності ефективності спілкування від комунікативних зусиль, тобто ефективність вербальної взаємодії прямо пропорційна комунікативним зусиллям. 3. Закон прогресивного зростання нетерпіння слухачів, що проявляється в тенденції: чим довше говорить мовець - тим неуважніші слухачі його. Отже, ефективне мовлення має тривати не довше 10 хвилин. 4. Закон зниження рівня уваги її інтелекту зі збільшенням чисельності учасників.

У цьому законі проявляється «ефект натовпу»: за та-

ких умов людина гірше мислить логічно; домінує права півкуля головного мозку, яка «відповідає» за емоції. В натовпі посилюються негативні реакції, знижується критичність сприйняття, людина легше піддається психозараженню. 5. Закон комунікативного самозбереження, коли людина намагається зберегти комунікативну рівновагу. За рахунок цього особистість підтримує внутрішній спокій, рівновагу, а отже, зберігає власне здоров'я. 6. Закон ритму спілкування: людина має говорити менше, ніж мовчати. Співвідношення між говорінням і мовчанням – величина постійна. 7. Закон довіри до зрозумілих висловлювань: чим простіше мовець висловлює власні думки, тим краще його розуміють, краще сприймають інформацію. 8. Закон притягування критики: чим сильніше та чи інша особистість виділяється в оточенні самобутніми властивостями, тим більше можливість лихословити про неї, критикувати її смаки, поведінку, вчинки. Фахівець з проблем спілкування Дейл Карнегі зазначив: «Не сварять лише пень від зрубаного дерева, ти ж не можеш стати пнем». 9. Закон самовиникнення інформації: при дефіциті цінної інформації в колективі, де спілкуються індивіди, інформація може породжуватися в формі чуток, вигадок, фантазій, обривування. 10. Закон модифікації нестандартної комунікативної поведінки учасників спілкування: якщо один з партнерів діалогу порушує психокомунікативні норми – інший змушує його змінити комунікативну поведінку. 11. Закон прискорення поширення негативної інформації. Дія цього закону мотивується більшою увагою людей до негативних факторів, бо позитивне сприймається як норма й швидко перестає обговорюватися. 12. Закон створення інформації («зіпсутий телефон»): міра спотворення інформації прямо пропорційна кількості осіб. Причина цього явища – суб'єктивна інтерпретація та суб'єктивне сприймання й оцінювання, тобто особистісне ставлення до змісту почутого, а часто й невміння уважно слухати. 13. Закон емоційного психошраження: учні (студенти, партнери по бізнесу), які перебувають в однаковому (чи близькому) емоційному стані, прагнуть об'єднатися в групу й спілкуватися лише між собою. 14. Закон мовленнєвого посилення емоцій. Встановлено, що словесна констатація емоцій (вигуки, підсилювальні модальні частки, експресивні слова) посилює їх майже в два рази. Це явище часто використовують політики в пропаганді, в саморекламі тощо.

Знання комунікативних законів – важлива складова комунікативної компетентності студента, а згодом – випускника вищого навчального закладу, що зацікавлений в успішній реалізації.

Висновки й перспективи подальшого дослідження.

1. Здійснений аналіз засвідчує складність інтегрального феномену, яким є комунікативна компетентність, що об'єднує в собі психологічні, нейрофізіологічні, антропологічні та генетичні фактори, вивчення яких чекає на дослідників.

2. Компетентнісний підхід, що набирає поширення в практичній діяльності педагогів вищих навчальних закладів, дає можливість застосовувати різноманітні **тренінги, методики** (Методика В. Бойко «Діагностика комунікативної толерантності»), **діагностики** (Методика І. Юсупова «Моделі спілкування», методика О. Леонтєва «Карта комунікативної діяльності») та інші педагогічні технології

для розвитку якісних стандартів комунікативної компетентності й ділової контактності.

3. Очікує на поглиблене вивчення та розробку діагностичних методів дослідження проблеми оволодіння студентів різних аспектів комунікативної компетентності.

Література:

1. Tobler A. Die fremdem Wörter in der deutschen Sprache. / A. Tobler – Basel, 1872. – 122 p.
2. Огиенко И.И. Иноземные элементы в русском языке / И.И. Огиенко – К.: Тип. Бондаренко и Гнездовского, 1915. – 136 с.
3. Черняховский Л.А. Содержание, языковые значения, перевод / Л.А. Черняховский // Сб. научн. трудов / Моск. гос. пед. ин-т ин. яз. – 1978. – Вып. 127. – С. 21–30.
4. Фрумкина Р.М., Мостовая А.Д. Об описании отношений между именами конкретной лексики / Р.М. Фрумкина, А.Д. Мостовая // Изв. АН СССР. Сер. Лит. и яз. – 1988. – Т. 47. – № 1. – С. 52–62.
5. Комлев Н.Г. Компоненты содержательной структуры слова. / Н.Г. Комлев – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 192 с.
6. Чанышева З.З. Культурный компонент в семантике языковых единиц / З.З. Чанышева // Вопр. семантики лексических единиц: Межвуз. науч. сб. – Уфа: Башкир. ун-т, 1990. – С. 50–55.
7. Russel B. Logical positivism / B. Russel // Revue Internationale de philosophie. – 1950. – V. 4. – N. 18. – P. 2–14.
8. Шухардт Г. Избранные статьи по языкознанию / Г. Шухардт // Хрестоматия по истории языкознания XIX-XX вв. – М.: Минпрос. – 1956. – С. 271–289.
9. Покровский М.М. Несколько вопросов в области семасиологии / М.М. Покровский // Филологический обзор. – М., 1897. – Т. XII. – Кн. 1. – С. 64.
10. Симоненко Р. Міжнародне утвердження України / Р. Симоненко // Політика і час. – № 8. – 1995. – С. 63–75.
11. Schachmatov A. Zu den ältesten slavisch-keltischen Beziehungen / A. Schachmatov // Archiv für slavische Philologie. – München, 1912. – P. 87.
12. Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка: В 2 т. / А.Г. Преображенский – М.: Тип. Г. Лиснера, Д. Собко, 1910-1914. – Вып. 2. – С. 78.

Полоусова Н. В. Деловая контактность и коммуникативная компетентность как условие профессиональной самореализации будущих квалифицированных специалистов

Аннотация. В статье рассматривается вопрос об актуальности развития коммуникативной компетентности и деловой контактности для профессиональной самореализации будущих специалистов; мотивируются особенности коммуникативного взаимодействия с учётом правил социального партнёрства.

Ключевые слова: постиндустриальный, компетентность, коммуникация, взаимодействие, деловая контактность, толерантность, структура, ценность, профессиональная самореализация, интегрирование.

Polousova N. Business contacts and communicative competence as condition of professional self-realization of future qualified specialists

Summary. In the article the actuality of the development of communicative competence and business contacts for professional self-realization of future qualified specialists is considered; the peculiarities of communicative interaction with taking into account the regularities of social partnership are motivated.

Key words: postindustrial, competence, communication interaction, business contacts, tolerance, structure, value, professional self-realization, integration.

Сімонок В. П.,
доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЗАПОЗИЧЕНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Анотація. Стосунки людини з об'єктивною реальністю здійснюються не тільки за допомогою мови. Мова не може відокремити людину від безпосереднього існування в цій дійсності і постійного до неї пристосування. Однією з форм пристосування є збагачення мови новими одиницями, які відбивають нові здобутки пізнання. Запозичення є однією з форм освоєння досвіду, зокрема, досвіду народів, з якими інший народ перебуває у контакті.

Ключові слова: об'єктивна реальність, дійсність, мовні одиниці, здобутки пізнання, запозичення, досвід, контакт.

У сучасному мовознавстві дедалі більшої ваги набувають питання про зв'язок мови та об'єктивної дійсності, мови та окремої особистості, мови та суспільства. Однією з важливих наукових проблем сучасної лінгвістики є концепція мовної картини світу (МКС), що концентрує в собі названі три аспекти. У зв'язку із цим і традиційне питання мовних запозичень потребує нових підходів при його дослідженні. Запозичені лексеми мають розглядатися не як ізольоване явище, а як органічна складова частина мовної системи і мовного образу світу.

Цілком слушним видається, що результатом глобалізації світу є прагнення до глобалізації мови. Це явище заходить у суперечність із прагненням до збереження мовної самобутності, але більшою чи меншою мірою долає консерватизм мовної системи, внаслідок чого та чи інша мова має значну кількість запозичених одиниць. Це стосується й мови української.

Проблема мовних запозичень в останні два з половиною століття посідає важливе місце в лінгвістиці. Вона розглядається в різних аспектах: у загальнотеоретичному плані – як частина загальної проблеми мовних контактів і взаємодії різних мовних систем, у більш вузькому аспекті – як особливості розвитку окремих мов і різних їх рівнів.

Цим питанням присвячено чимало наукових досліджень. Серед них слід пригадати роботи А. Тоблера, який дав розгорнуту оцінку явищу запозичування і вважав його «показником витонченої культури» [1: 2]. І.І. Огієнко також порушує питання лексичних запозичень з іноземних мов, досліджуючи історію їх проникнення в українську мову [2: 64].

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблемі запозичень приділяли увагу І.К. Білодід, Л.А. Булаховський, П.І. Горещкий, В.Й. Горобець, А.П. Грищенко, В.В. Жайворонок, М.А. Жовтобрюх, М.П. Кочерган, Л.С. Паламарчук, В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, І.М. Уздиган та ін. Лексика іншомовного походження розглядається в основному на класифікаційному рівні, показано історію входження запозичень з

різних мов (грецької, латинської, тюркських, романо-германських та інших в українську мову), при цьому не порушуються глибинні семантичні явища. Іншомовні слова характеризувалися до певної міри фрагментарно, як щось чужорідне в мові. Самі терміни «іншомовні» вказують радше на їхній генезис, а не статус у новій для них мовній структурі. Це дає підстави проаналізувати проблему запозичень з погляду їх місця і функцій саме в системі сучасної української мови.

Вважаємо такий науковий напрямок у сучасній лінгвістиці **актуальним**, бо він сприятиме утвердженню погляду на клас іншомовних слів як на органічну складову частину загальномовного словника української мови.

Метою нашої статті є: висвітлити історичну послідовність входження в українську мову лексичних запозичень з інших мов у зв'язку з соціально-економічними, геополітичними та культурними контактами України з європейськими країнами; проаналізувати причини та шляхи запозичування іншомовного походження в українській мові на тлі національної мовної картини світу.

Вклад основного матеріалу дослідження. Дійсність, що не має меж у своїй різноманітності, відбивається у свідомості людини за допомогою дискретних одиниць мови. Загальновідомим є той факт, що реальність уявляється в цілому однаково народами, які знаходяться на одному рівні соціального розвитку [3: 21-30], вона переломлюється крізь призму їхніх мов у вигляді нетотожних відрізків [4: 52-62], що відбивається у лексико-семантичних системах мов.

Поняття, відомі одній нації через словесне їхнє втілення, але незнайомі іншій, отже, не мають у національній мові словесного вираження, є для другої нації абсолютними вербальними лакунами [5: 106]. Самі ж об'єкти номінації, властиві певному мовному колективу, називають власне реаліями [6: 50-55]. Серед абсолютних вербальних лакун виділяються абсолютні номінативні лакуни (наприклад різна кількість відтінків снігу у французькій та ескімоській мовах і, відповідно, різні межі між поняттями) і етнографічні диференціації, що не мають аналогів в інших мовах. На думку Б. Рассела, об'єкти номінації, невідомі даній мові, є зовсім недосяжними для її носіїв [7: 2-14].

Вже в античні часи виникає ідея мовної спорідненості, яка остаточно запанувала в науці з кінця XVIII і особливо в XIX ст.

Великий внесок у розвиток порівняльної семасіології зробили Г. Шухардт і М.М. Покровський. Першому належить ідея вивчення історії значення слова у зв'язку з історією речі, яка ним називається (школа «Wörter und Sache») [8: 282], другому – визначення закономірних семантичних змін паралельно в різних мовах. У дослідженнях з грець-

кої та латинської мов М.М. Покровський намагався створити загальну семасіологію, а також порівняльно-історичну лексикологію індоєвропейських мов. Він вважав, що «закономірний розвиток мови не підлягає сумніву і найкращі засоби відкрити ці закономірності забезпечуються порівняльно-історичним методом» [9: 64].

У середині минулого століття В. Гумбольдт звернув увагу на своєрідність відображення дійсності у різних мовах. На його думку, головне призначення мови – перетворювати світ у думки, тобто мислення народу визначати мовою. Б. Уорф вважав, що у кожній мові свої власні форми, тому й дійсність уявляється по-різному людям, які розмовляють різними мовами. На думку вченого, мова виступає як спеціальна система організації людського досвіду.

Насправді мова відбиває те, що пізнає людина. Мова не вносить порядок у природу, хоч формує мислення, фіксує закони докільця, відкриті людиною. Оскільки для різних мов є спільним об'єкт відображення, мова може служити засобом зв'язку між людьми. Деталі у вираженні окремих явищ у мові та їх ступінь не впливають на концептуальну картину світу (ККС).

Стосунки людини з об'єктивною реальністю здійснюються не тільки за допомогою мови. Мова, незважаючи на її величезну роль в аналізі й класифікації фактів і явищ реальної дійсності, не може відокремити людину від безпосереднього існування в цій дійсності і постійного до неї пристосування. Однією з форм пристосування є збагачення мови новими одиницями, які відбивають нові здобутки пізнання, в тому числі в практичній діяльності. Запозичення є однією з форм освоєння досвіду, зокрема досвіду народів, з якими інший народ перебуває в контакті.

Відбиваючи в собі об'єктивний світ і свідомість, що його відображає (а процес відображення не має дзеркального характеру), кожна мова здійснює це неоднаково. Ця неоднаковість відображення може бути пояснена різними причинами. По-перше, здійснюють свій вплив матеріальні і соціальні умови існування носіїв мови. По-друге, людська свідомість пізнає об'єктивну реальність шляхом постійних пошуків, у процесі яких люди можуть і помилятися, що відбивається на мовах різних людських колективів і створює різноманітні «картини світу». По-третє, кожна мова має свою власну структуру. Ця внутрішня система пов'язана закономірними відношеннями, що існують між її частинами, і включення до неї нових фактів завжди відбувається залежно від цих відношень.

Мова перебуває в безперервному розвитку у зв'язку зі змінами в суспільстві. У науковій літературі відзначалося, що мова кам'яного віку не могла б задовольняти потреби сучасного суспільства, та й приклад мовної історії останніх двох сторіч, особливо позначеної змінами структури мови під впливом бурхливого науково-технічного, економічного, культурного розвитку протягом останнього ст., підтверджує це.

Одним із аспектів дослідження запозиченої лексики в українській мові є соціолінгвістичний, що полягає, зокрема, у виявленні історії входження в нашу мову певних груп запозиченої лексики внаслідок суспільно-економічних і політичних контактів України з іншими державами на різних історичних етапах. Питання контактів, незважаючи на його нібито очевидну простоту, складне хоч би через різноманітність і багатоаспектність таких етнічних

контактів українців, їхніх предків з різними народами у різних напрямках – схід, захід, південь, північ.

Прийнявши хрещення від Візантії і запросивши ієрархів грецького походження, Київська Русь перейняла цілий ряд слів із грецької мови, зокрема лексеми, пов'язані з релігією і церквою: *амвон, євангеліє, ієрей, ікона, літургія, панахида* та ін. Греки були радниками при князях і перебували при князівському дворі. Разом із ними у мову безпосередньо потрапили грецизми на позначення:

а) предметів побуту: *баня, кирка, миса, оксамит, порфіра*;

б) просторових понять: *левада, океан, лиман*;

в) живої природи: *кипарис, мак, тис; буйвол, кит, тетер, тур*;

г) коштовного каміння: *адамант, анфракс (рубін), смарагд (топаз), сапфір, хрусоліф*.

До цього періоду належать і початки торговельних контактів з німецькими князівствами. Як свідчать дослідники, у центрі німецьких економічних взаємин з Києвом – Рєєнзбурзі було створено спеціальну корпорацію торговців з Руссю, так званих «русаріїв» [10: 63–75].

Окремі германізми сягають ще пори великого переселення народів під час проходження готів із півночі на захід. Дослідник О.О. Шахматов до цієї групи відносить такі германізми: *гай, кліть, ляда (лядина), скала* тощо [11: 87]. А О.Г. Преображенський наводить такі запозичення: а) назви рослин: *гречка, капуста, хміль*; б) назви тварин: *верблюд, лев, скот, стадо*; в) назви елементів матеріальної культури: *буда, віск, вино, котел, кубок, лар, млин, рама, скло, тин, труба, хижа*; г) торговельні терміни: *вага, мито*; г) назви явищ духовної культури: *буки, худок (від якого походить художник)*; д) політичні і військові поняття: *вал, князь, меч, шолом* [12: 78].

У XIII–XIV ст. спостерігаються німецько-українські торговельні зв'язки Галицько-Волинської держави з Орденем хрестоносців. У зв'язку з цим з'являється велика кількість слів, які увійшли до складу української мови. До них належать: *шинок*, що означало продаж напоїв на розлив; *ярмарок* – місце торгів у якомусь місті; *ринок* – місце торгівлі, торговельна площа; *фримарок* – вільний ринок; прямиї товарообмін. Через польську мову в українську прийшло слово *крам*, яке означає «товар, торгівля»; *кошт* – грошова вартість товару і варт, яке в українській мові функціонує й сьогодні. Через польську мову прийшли до складу української такі німецькі слова, як *рахувати, решта, сума* та інші. Через посередництво польської прийшли в українську і деякі слова латинського походження, пов'язані з грошовими стосунками, такі, як *депозит* – сума грошей, віддана на зберігання; *квитація* – вільний від боргів; *квота* – частка; *кредит* – позика; *оранда* – наймання; *фундуш* – внесок, гроші, капітал тощо.

До системи торговельно-кредитних відносин належать також запозичені з німецької слова *борг* та *рата*, останнє означало «термін сплати боргу». Значно більше свідчень мовних і торговельних контактів з німецькими князівствами маємо у тих регіонах України, які містяться на терені колишньої Галицько-Волинської держави, а низка слів і досі зберігається як діалектна у південно-західному наріччі української мови. Це такі слова, як *гатунок* – оцінка; *гендель* – обмін товарів, продаж; *касовати*.

Такі назви грошей, як *крейцер, орт, ринки* (монети, відлиті над Рейном), зберігались у південно-західних говірках до XIX – початку XX ст.

У XIV ст. цілий ряд міст на території України дістав так зване Магдебурзьке право, що дозволяло їм самим обирати місцеві органи. Українці прагнули скоординувати юридичні документи і закони з прийнятими у Європі. У цей період до складу української мови входить значна кількість запозичень з німецької мови: *блят, борг, бургомістр, квит, крах, рада, тюрма, фрахт* та інші.

До германізмів означеної доби належать назви цілого ряду господарських будівель: *танок, дах, комин* (горішня частина печі), *рама, шиба* (у значенні віконне скло), *повіт, спижарня, стодола, хлів, шпихлір*.

Протягом XVI–XVII ст. з німецької запозичується лексика на позначення предметів і понять, пов'язаних з частинами двору, окремими забудовами на прилеглий території: *брама, обійстя, паркан* тощо, а також назви будівельних матеріалів, деякі з них поширилися пізніше по всій території України: *кахлі, крейда, цегла* тощо. Німецька мова є джерелом і цілого ряду лексики з галузі обробки металу. Такі слова, як *сталь, цинк*, прийшли з німецької через посередництво польської. Ремісник, який виготовляв предмети з металу, називався *слюсарем*, а різьбляр по металу або гравер – *сніцарем*. З часом слово *сніцар* стало ототожнюватися зі словом *слюсар*. Ремісник, який вичиняв хутро, називався кушнір. З німецької мови у цей час приходять такі слова, як *гарт, дрюк, праси* (у значенні «прес»).

У Донбасі розпочався видобуток кам'яного вугілля, поширилося вироблення якісного тютюну. Почали виникати мануфактури. Для налагодження виробництва було запрошено майстрів з Саксонії, Брауншвейгу, Гамбурга. Вони зробили свій внесок у розбудову гірничої справи, металургійної промисловості, шкіряного та ткацького виробництва. До української мови увійшли назви, пов'язані з гірництвом: *маркшейдер, штольня*.

Отже, протягом XV–XVII ст. продовжувалися досить тісні, як на той час, економічні, політичні зв'язки українських земель із Західною Європою. Такі зв'язки здійснювалися спочатку через посередництво Польщі, але поступово, особливо в XVII ст., Україна стає суб'єктом політичних і військових зв'язків із зарубіжними країнами й іншомовні слова входять в українську мову й безпосередньо. Проводиться цілий ряд військових операцій на територіях таких держав, як князівство Бремен, Східна Пруссія, Гольштинія та Шлезвіг, що перебували під протекторатом Швеції. У цих операціях брали участь і українські військові. У цей період до української мови входить цілий ряд військових термінів німецького походження: *абшит, брендмейстер, капрал, картеч, лазарет, ордер, патронташ*. Під час Семирічної війни були запозичені слова *кітель і фельд'єгер*.

Поширення значної кількості німецьких запозичень на півдні та сході України пов'язувалося з тим, що на цих територіях заселялися іноземні колоністи, вихідці з Пруссії, Швабії, Саксонії, Вюртемберга, яким царський уряд роздавав землі України, звільнені від турецько-татарської влади.

У XVI–XVII ст. в українську мову починають проникати й запозичені слова з французької мови. Це пояснюється, з одного боку, захопленням у польському коро-

лівському дворі й привілейованих колах французькими предметами побуту, а з другого – тим, що козацьке військо брало участь у військових виправах у європейських країнах і звідти принесло й запозичену, зокрема військову, лексику.

Незважаючи на те що Україна була у складі Речі Посполитої і всіляко обмежувалася у своїх політичних правах і домаганнях, європейські країни виявляли до неї велику увагу і були зацікавлені, зокрема в козацькому війську. Серед французьких запозичень зустрічаються назви військових з'єднань: *армія, гвардія, ескадрон*; споруд: *апарель, апроші, банкет, барбет, бастион, донжон, равелін, редут, редюїт, ретраншемент, фланк, флеш*; видів зброї: *алебарда, арбалет, аркебуза, бомбарда, монтекристо, мортира, мушкет, петарда, пістоль*; предметів екіпірування: *волан, галун, плюмаж, шеврон*; дислокації військ: *авангард, аванпост, ар'єргард*; військових операцій: *атака, баталія* тощо.

В українську з французької прийшли в цей період і дипломатичні терміни: *аудієнція, кондиція, ратифікація, резидент* тощо.

В українській мові існує обмежена кількість слів англійського походження того часу, що свідчить про відсутність міцних зв'язків з Англією. Ці запозичення належать головним чином до торговельної лексики та одиниць виміру, наприклад, *гінея, дюйм, експорт, імпорт, миля, пенні, пенс, пінта, фунт, фут, центал, чек, ярд*.

Геополітичним становищем України зумовлене те, що її культурні зв'язки із Західною Європою не припинилися і після монгольської навали. У період, коли Україна увійшла до складу Речі Посполитої, запозичування відбувалося не тільки через посередництво польської, а й через безпосередні зв'язки українських діячів із Європою. Особливо посилюються вони, починаючи з XVI ст., коли формується на противагу впливові католицького світу православний рух, який спирався на народні традиції і народні маси. У цей період українські культурні діячі здобувають освіту за кордоном і таким чином Україна вливається у загальний потік світової культури. Відомо, що за кордоном навчалися видатні діячі культури не тільки України, а й православного слов'янського світу, зокрема Мелетій Смотрицький, Касіян Сакович, Петро Могила, Сильвестр Косов, Ісаїя Трофимович, Ігнатій Старушевич, Тарасій Земка, Феофан Прокопович, Інокентій Гизель і багато інших. Українці отримували освіту в європейських університетах Гетингена, Лейдена, Лондона, Падуї, Парижа, Праги, навчалися у Гданську і Кенігсберзі, у Римі та інших містах. Багато молодих людей з України і Польщі виїжджали за кордон вивчати військову справу. У Голландії й Англії вивчалася корабельне мистецтво, у Франції та Голландії – гарматна справа (артилерія). Відомо, що Іван Мазепа оволодівав майстерністю виробництва гармат у Франції, а пізніше організував у м. Батурині ливарню для їх виготовлення.

Запозичення проникали в українську мову через мову привілейованих соціальних груп і були мало поширені у народній розмовній мові.

Цілий ряд українців уже у XVIII ст. закінчив медичний факультет Страсбурзького університету. Ці діячі культури відігравали важливу роль у створенні системи освіти та розвитку наукової думки в Україні. Саме за їх участю була

створена Києво-Могилянська академія. Вони працювали у багатьох школах України. Оскільки в той час мовою західноєвропейської освіти була переважно латина, то цілком природно, що в цей період значна кількість латинізмів входить до складу української мови. Це було тим природніше, що багато українських письменників цього періоду писали свої твори і латинською мовою. Це, зокрема, Г. Бужинський, Ф. Прокопович, І. Кульчицький, І. Туробойський та інші.

Із латинської мови прийшли до складу української лексики терміни з різних галузей науки. Тут зустрічаються слова, що належать до термінології: а) медичної: *ангіна, туберкульоз, фурункул*; б) технічної: *арматура, дистилляція, контакт*; в) загальнонаукової: *аргумент, аудиторія, дедукція, індукція, консультація, лабораторія, формула*; г) юридичної: *адвокат, ажустювати, апеляція, атестація, інстанція, коносамент, контраверсія, місдемінор, нота, пропозиція, протестація, резолюція, реляція, цивільний, юрист, юстиція*; ґ) загальнополітичної: *агітація, декларація, диктатура, конституція, парламент, революція, республіка*; д) мистецтва: *гумор, декламація, фабула, цирк*.

Значна кількість латинських слів увійшла і до складу шкільної (навчальної) термінології, багато з них функціонують у нашій мові й сьогодні, наприклад *декан, дисципліна, інститут, конспект, лектор, ректор, студент* тощо.

Зв'язки польського двора з Францією сприяли тому, що змінився побут, традиції, зокрема елементи одягу, туалету і т.ін. У зв'язку з цим в українській мові з'являються французькі запозичення саме з цього шару лексики: *аграф, басон, бурнус, буфи, валансьєн, декольте, камзол, капот, корсет, кринолін, пальто, панталони, плерези, сюртук, фрак* тощо. Поряд із українськими національними назвами страв, такими, як *борщ, вареники, галушки, книші*, з'являються нові: *бульйон, десерт, суп, фрикасе, шоколад* тощо. Козацька старшина вважає престижним мати у побуті такі меблі, як *канапа, комод, фотеля* і т. ін. Французький вплив у середині XVIII ст. перетворився на хворобливу галломанію.

У XIX ст. у зв'язку з культурним і політичним впливом Франції на українське суспільство значна кількість запозичень у мові міжнародних і політичних документів, у сфері культури й побуту походить із французької мови.

У XX ст. змінюється домінуючий вектор у процесі запозичування в українську мову. Так, із німецької запозичування пригальмувалося, за винятком назв металургійної промисловості: *веркблей, зильберглет, кобальт, купферштейн, мішметал, роштейн, шлам, штейн* та військових назв часів Другої світової війни, коли до лексичного складу потрапили такі слова: *абвер, аусвайс, бундесвер, бункер, вермахт, гауляйтер, гестапо, рейхсвер, рейхстаг, фаустпатрон, фюрер, шмайсер* тощо.

У повоєнні роки були запозичені деякі назви, пов'язані з промисловим виробництвом, а саме назви тканин: *варсолан, дакрон, дедерон, кримплен, ледерин, перлон* і т. ін.

Серед французьких назв у XX ст. у першу чергу слід назвати запозичення, пов'язані з високою модою (*Haute couture*): *блузон, дефіле, візажист, кардиган, комфорель, кутюр'є, модель, модельєр, от кутюр, прет-а-порте, стиліст, топ-модель, шазюбль*.

В означену добу до складу лексики української мови потрапили назви французьких літаків: *конкорд* і *міраж*.

Перевага у XXI ст. належить англійським запозиченням, які швидко адаптуються в сучасній українській мові, поповнюючи її словниковий склад такими словами: *брейн-ринг, бренд, веб-дизайн, драг-дилер, кастинг, кілер, коч, моделінг, піар, скінхед, ток-шоу, хіт, хот-дог, шоу-бізнес* та ін. завдяки мові преси. З галузі ринкової економіки, пов'язаної з інвестиційною діяльністю та біржовими операціями, увійшли такі слова та словосполучення: *експорт капіталу, диверсифікація інвестицій, інфляційний хедж, консалтинг, офірна зона, транш, тренд* і т. ін.

Багато англіцизмів зустрічається у сучасній спортивній термінології: *армрестлінг, бодибілдінг, даргстер, даун-хіп, картинг, пушбол, ралі, скайбайкеринг, скайсерфінг, сноубордінг, фанбордінг*.

Як бачимо, лексика української мови протягом її історії збагачувалася за рахунок запозичених слів із різних мов, в тому числі з європейських – романських і германських. Цей процес відбувався віддавна, про що свідчать окремі прослідки германських запозичень, що відносяться, можливо, ще до часів великого переселення народів, наприклад, *вал, гай, кліть, князь, меч, шолом* та ін., деякі скандинавські слова, запозичені від вікінгів: *крюк, лар, нуд*. З подальшим економічним і політичним розвитком Київської Русі і посиленням міжетнічних і міждержавних контактів із Західною Європою процес запозичування відбувається більш інтенсивно.

Контакти виникають спочатку з найближчими сусідами, тому найбільш давніми є запозичення з германських мов, особливо німецької. Діалектна строкатість і діалектні відмінності мови представників різних німецьких земель зумовлюють те, що запозичені слова засвоюються нерідко в різних (особливо фонетичних) формах. Це стосується слів, які приходили в українську мову усним шляхом. Пізніше з'являються контакти (переважно опосередковані) з французькою мовою, через що в українській з'являється велика кількість галліцизмів. Запозичення з англійської мови, незважаючи на історичні згадки про контакти з Англією ще Ярослава Мудрого, належать до порівняно пізнього шару лексики, який особливо інтенсивно поповнюється з другої половини XIX ст. і до нашого часу. Запозичення з італійської мови обмежені функціонуванням у сфері мистецтва (у музиці), тому до загальноповиваної лексики належить порівняно невелика кількість слів, наприклад: *арія, варіація, піано, сопрано, форте*. Багато слів італійського і іспанського походження вживаються на позначення національного колориту, наприклад, *вендета, гондола, корида, наваха, сомбреро, тореадор* тощо.

В історії входження в українську мову запозичень із романських і германських мов спостерігається певна хронологічна послідовність. Однак це стосується переважно початкових етапів контактування з тією чи іншою мовою. Пізніше диференціація відбувається не за хронологією (одночасно може відбуватися запозичування з різних мов), а за сферами функціонування, належністю до тих чи інших лексико-семантичних груп. Цей аспект розглядається у лінгвістичній літературі часто. При контактуванні з різними етносами нерідко з різних мов переймаються слова з одним значенням, у такому разі вже на українському ґрун-

ті відбувається синонімічна конкуренція, наслідком чого є втрата одного з запозичених слів або диференціація їх значень, наприклад *пісня, шансон, шлягер*.

Стосовно запозиченої лексики діють ті ж закономірності розвитку, що й для лексичної системи в цілому: одні слова входять до лексичного складу і стають спочатку неологізмами (наприклад, сучасні *ди-джей, імідж, кікс, хакер, хіт* тощо), інші виходять з широкого ужитку, звужують сферу функціонування й переходять до застарілої лексики (архаїзмів чи історизмів): *ілюзіон, менестрель, твіст, шейк*. Певна кількість запозичених слів вживається українською мовою для найменування специфічних для того чи іншого народу явищ і стійко зберігаються на периферії лексичної системи як екзотизми.

Висновки. Оскільки запозичення в українську мову приходили з різних мов – східних, європейських, американських чи африканських – кожна з них виконує свою роль у мові-реципієнті, а запозичені елементи займають своє місце у її мовній картині. Так, слова, що прийшли з античності, пов'язані переважно з науковим, публіцистичним мовленням і доповнюють фрагмент МКС, пов'язаний з суспільним життям людини., латиноамериканські та африканські запозичення відзначаються здебільшого екзотичністю і входять до складу тієї частини МКС, що пов'язана з геополітичними чи расовими ознаками.

Запозичення з окремих мов можуть бути одиничними (наприклад окремі екзотизми), а можуть складати цілі підсистеми чи лексико-семантичні групи або навіть блоки слів, що включаються в МКС мови-реципієнта.

Відповідно до цього запозичення з одних мов поширюються у фрагменті МКС, що відповідає науковій картині світу і належить до ядра, з інших – до периферії (екзотизми), з третіх – обслуговують широке коло сфер. До останніх належать і запозичення із сучасних романських та германських мов, зокрема французької, німецької, англійської.

Таким чином, оскільки запозичення в українську мову приходили з різних мов – східних, європейських – кожна з них виконує свою роль у мові-реципієнті, а запозичені елементи займають своє місце у її мовній картині. Наприклад, фрагменти лексичної підсистеми наукового стилю були запозичені здебільшого з давньогрецької чи латинської мов, лексико-семантична група суспільно-політичної лексики – з французької чи англійської, ЛСГ, пов'язані зі сферами музики чи образотворчого мистецтва з італійської та ін.

Література:

1. Tobler A. Die fremdem Wörter in der deutschen Sprache. / A. Tobler – Basel, 1872. – 122 p.
2. Огиенко И.И. Иноземные элементы в русском языке. / И.И. Огиенко – К.: Тип. Бондаренко и Гнездовского, 1915. – 136 с.

3. Черняховский Л.А. Содержание, языковые значения, перевод / Л.А. Черняховский // Сб. научн. трудов / Моск. гос.пед. ин-т ин. яз. – 1978. – Вып. 127. – С. 21–30.
4. Фрумкина Р.М., Мостовая А.Д. Об описании отношений между именами конкретной лексики / Р.М. Фрумкина, А.Д. Мостовая // Изв. АН СССР. Сер. Лит. и яз. – 1988. – Т. 47. – № 1. – С. 52–62.
5. Комлев Н.Г. Компоненты содержательной структуры слова. / Н.Г. Комлев – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 192 с.
6. Чанышева З.З. Культурный компонент в семантике языковых единиц / З.З. Чанышева // Вopr. семантики лексических единиц: Межвуз. науч. сб. – Уфа: Башкир. ун-т, 1990. – С. 50–55.
7. Russel B. Logical positivism / B. Russel // Revue Internationale de philosophie. – 1950. – V. 4. – N. 18. – P. 2–14.
8. Шухардт Г. Избранные статьи по языкознанию / Г. Шухардт // Хрестоматия по истории языкознания XIX-XXвв. – М.: Минпрос. – 1956. – С. 271–289.
9. Покровский М.М. Несколько вопросов в области семасиологии / М.М. Покровский // Филологический обзор. – М., 1897. – Т. XII. – Кн. 1. – С. 64.
10. Симоненко Р. Міжнародне утвердження України / Р. Симоненко // Політика і час. – №8. – 1995. – С. 63–75.
11. Schachmatov A. Zu den ältesten slavisch-keltischen Beziehungen / A. Schachmatov // Archiv für slavische Philologie. – München, 1912. – P. 87.
12. Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка: В 2 т. / А.Г. Преображенский – М.: Тип. Г. Лиснера, Д. Собко, 1910-1914. – Вып. 2. – С. 78.

Симонок В. П. Заимствованная лексика в украинской языковой картине мира

Аннотация. Взаимодействие человека с объективной реальностью осуществляется не только с помощью языка. Язык не может отделить человека от непосредственного существования в этой действительности и постоянного к ней приспособления. Одной из форм приспособления является обогащение языка новыми единицами, отражающими новые достижения познания. Заимствование является одной из форм освоения опыта, в частности, опыта народов, с которыми другой народ находится в контакте.

Ключевые слова: объективная реальность, действительность, языковые единицы, достижения познания, заимствование, опыт, контакт.

Simonok V. Borrowed lexical units in Ukrainian language world image

Summary. The interaction of a person with the objective reality is carried out not only through a language. A language can not separate a person from the immediate existence in the reality and continuous adaptation to it. One of the forms of adaptation is enriching a language with new units, reflecting progress of perception. Borrowing is a form of experience mastering, including experience of the peoples with whom the other nation is in contact.

Key words: objective reality, reality, language units, progress of perception, borrowing, experience and contact.

НОТАТКИ

ЗМІСТ

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

<i>Войцехівська Н. К.</i> МОВЧАННЯ ЯК КОМУНІКАТИВНО ЗНАЧУЩИЙ ЗНАК У КОНФЛІКТНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	4
<i>Д'якова Т. О.</i> ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ ОБРЯДОДІЙ ЗАВЕРШЕННЯ ВЕСІЛЛЯ В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ.....	8
<i>Карпів Т. І.</i> СЛОВОТВІР ПРИЗВИЩ НА НАДГРОБНИХ НАПИСАХ З ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ КІНЦЯ ХІХ – СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ.....	11
<i>Карпінчук Г. В.</i> УЧАСТЬ МИХАЙЛА НОВИЦЬКОГО У ВИДАННЯХ ПОВНОГО ЗІБРАННЯ ТВОРІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.....	15
<i>Колоїз Ж. В.</i> ПАРЕМІОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР ТВОРЧОГО ДОРОБКУ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА.....	19
<i>Костусяк Н. М.</i> СИНТАКСИЧНА АД'ЕКТИВАЦІЯ ВІДМІНКОВИХ ФОРМ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ.....	23
<i>Крижановська Н. В.</i> ТРАДИЦІЙНІСТЬ І НОВАТОРСТВО СЮЖЕТНО-КОМПОЗИЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИЧНИХ РОМАНІВ ХХІ СТОЛІТТЯ.....	28
<i>Кушнерьова М. О.</i> ГОГОЛІВСЬКИЙ ТЕКСТ У ТВОРЧІЙ РЕЦЕПЦІЇ ОЛЕНИ ЗВИЧАЙНОЇ (НА МАТЕРІАЛІ НАРИСУ «МИРГОРОДСЬКИЙ ЯРМАРОК»).....	32
<i>Максимчук М. С.</i> СВОСРІДНІСТЬ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОБРАЗУ МАТЕРІ У ЛІТЕРАТУРНІЙ ТВОРЧОСТІ О. ДОВЖЕНКА.....	35
<i>Межов О. Г.</i> ДЕРИВАЦІЙНІ ЗВ'ЯЗКИ ІМЕННИКОВИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ ІЗ ПРОСТИМИ РЕЧЕННЯМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	38
<i>Сапсаєнко Л. В.</i> ПЕРЕДУМОВИ ДРАМАТУРГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БОРИСА ГРИНЧЕНКА.....	42
<i>Троша Н. В.</i> КОНЦЕПТ ІСТОРІЇ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ О. ДОВЖЕНКА.....	45

РОСІЙСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

<i>Абрамович С. Д.</i> МАГИЧЕСКИЙ КРУГ РОМАНТИЧЕСКОГО ХАРАКТЕРА В ЛЕРМОНТОВСКОМ «ДЕМОНЕ».....	50
<i>Власенко Л. В.</i> ІДЕАЛЬНЕ ТА ПРИМАРНЕ У ТВОРЧОСТІ О. А. ГАґА.....	55
<i>Ворова Т. П.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПОНЯТІЙНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОБРАЗНО-СИМВОЛІЧНОГО РЯДУ КАЗКИ «АШИК-КЕРИБ» М. Ю. ЛЕРМОНТОВА.....	58
<i>Комарова О. Л.</i> ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ НА ПІДГОТОВЧОМУ ВІДДІЛЕННІ.....	62
<i>Курьянов С. О.</i> ОБ ОДНОМ ЭПИЗОДЕ ХЕРСОНЕССКОГО МИФА.....	65
<i>Мельнікова Т. В.</i> ІДЕЙНО-ХОУДОЖЕСТВЕННЫЕ ФУНКЦИИ ЛИТЕРАТУРНОЙ ПАРОДИИ В ТВОРЧЕСТВЕ И. С. ТУРГЕНЕВА И КЛАССИЦИЗМ XVIII – XIX ВВ.....	69
<i>Морошану (Демьянова) Л. И.</i> ЛЕКСИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ К СЛОВАРЮ ГОВОРА СЕЛА ЛИПОВЕНЬ-СОКОЛИНЦЫ СУЧАВСКОГО ОКРУГА РУМЫНИИ (IV).....	72

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ФІЛОЛОГІЯ

Науковий збірник

Виходить двічі на рік

№ 8 том 2, 2014

Серію засновано у 2010 р.

Коректор

Скрипченко О.О.

Комп'ютерна верстка

Кузнєцова Н.С.

Підписано до друку 08.08.2014 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 33,61, ум.-друк. арк. 30,23.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення № 0808-14.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)

Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua